ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

DEVLET BAHÇELİ
MEVLÜT ÇELEBİ
MUSTAFA ÇULFALI
ÖMER TURAN
E. SEMİH YALÇIN
VAHDET KELEŞYILMAZ
METİN HÜLAGÜ
OSMAN GÜMÜŞÇÜ
ALİ GÜLER
ZEKERİYA TÜRKMEN
MUSTAFA ESKİ
MEHMET EVSİLE
SADIK SARISAMAN
KEMAL YEŞİLBURSA
K. ÖZCAN DAVAZ
CEMAL AVCI
NİLGÜN İNCE
YAŞAR KALAFAT
AZMİ SÜSLÜ
BERNA TÜRKDOĞAN
ALİ TUNA

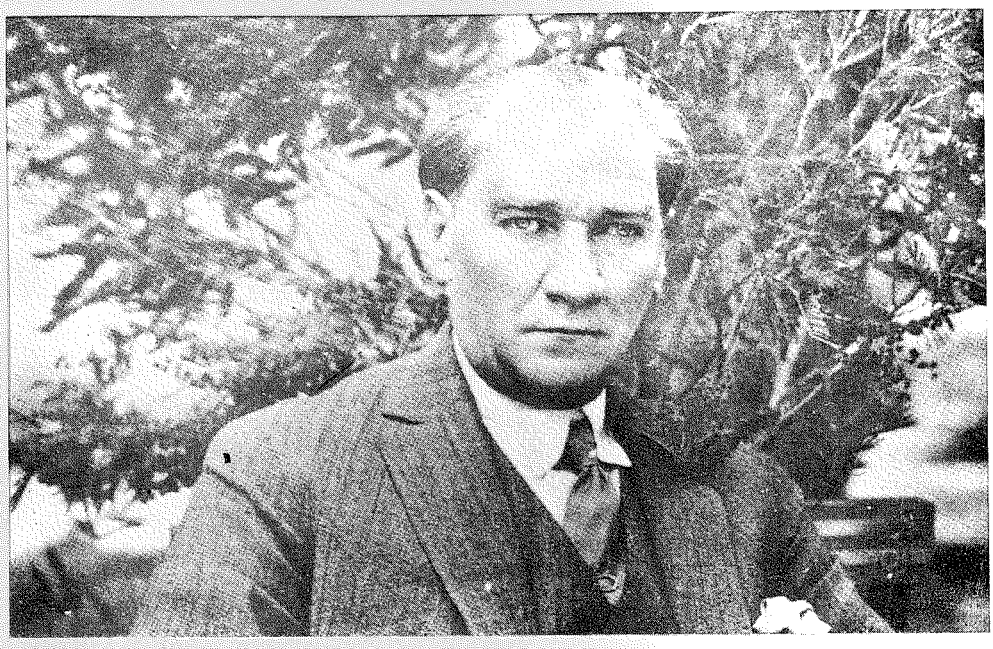
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XV **KASIM 1999** **Sayı: 45**

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

DEVLET BAHÇELİ
MEVLÜT ÇELEBİ
MUSTAFA ÇULFALI
ÖMER TURAN
E. SEMİH YALÇIN
VAHDET KELEŞYILMAZ
METİN HÜLAGÜ
OSMAN GÜMÜŞÇÜ
ALİ GÜLER
ZEKERİYA TÜRKMEN
MUSTAFA ESKİ

MEHMET EVSİLE
SADIK SARISAMAN
KEMAL YEŞİLBURSA
K. ÖZCAN DAVAZ
CEMAL AVCI
NİLGÜN İNCE
YAŞAR KALAFAT
AZMİ SÜSLÜ
BERNA TÜRKDOĞAN
ALİ TUNA

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XV **KASIM 1999** **Sayı: 45**

Baskı: Divan Yayıncılık Ltd. Şti.

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DR. DEVLET BAHÇELİ : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı'nda Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin Yaptığı Konuşma.....789

YRD. DOÇ. DR. MEVLÜT ÇELEBİ : Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa - Kont Sforza Görüşmesi 791

DR. MUSTAFA ÇULFALI : Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül - Ekim 1922.....801

YRD. DOÇ. DR. ÖMER TURAN : Milli Mücadele Lehine Kamuoyu Oluşumunda Din Adamları 821

DOÇ. DR. E. SEMİH YALÇIN : Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu 835

DR. VAHDET KELEŞYILMAZ : Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı.....861

YRD. DOÇ. DR. METİN HÜLAGÜ : Milli Mücadele Dönemi Türkiye - İslam Ülkeleri Münasebetleri.....901

Levent Şahverdi Arşivi

DR. OSMAN GÜMÜŞÇÜ : Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası" 939

YRD. DOÇ. DR. ALİ GÜLER : Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyu 969

DR. ZEKERİYA TÜRKMEN : İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi..1011

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : Mütareke Sonrasında Kastamonu'ya Gelen Önemli Kişiler 1039

DOÇ. DR. MEHMET EVSİLE : Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihî Boyutu....1089

YRD. DOÇ. DR. SADIK SARISAMAN : Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplar ve Bu İnkılâpların Özümsenmesi Meselesi 1101

DR. BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA : Britain's Post -War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50 1121

BÜYÜKELÇİ K. ÖZCAN DAVAZ : "Kemal Paşa" Adlı Destan-Şiirin Yazarı Bangladeş Milli Şairi Gazi Nazrül İslâm-Doğumunun 100. Yılında 1149

Levent Şahverdi Arşivi

KONFERANSLAR

DR. CEMAL AVCI : Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Hasan Ali Yücel'in Çalışmaları 1183

UZMAN NİLGÜN İNCE : Cumhuriyet'in 75. Yılında Çağdaşlaşma 1191

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

UZM. YRD. UZMAN ALİ TUNA : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı 1201

UZMAN NİLGÜN İNCE : Atatürk 4. Uluslararası Kongresi 1203

DR. YAŞAR KALAFAT : Atatürk 4. Uluslararası Kongresi ve Türkistan Gezi Notları 1207

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : "Türk-Bulgar Dostluğu Adına Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi"ni Açış Konuşması.....1219

UZM. YRD. BERNA TÜRKDOĞAN : Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi – Türk-Bulgar Dostluğu Adına –.....1221

Levent Sahverdi Arşivi

UZM. YRD. BERNA TÜRKDOĞAN : "Hukukun Üstünlüğü, Siyasal Gerçekler ve Değişim İhtiyacı" Semineri Kıbrıs 2-4 Haziran 1999 1225

UZM. YRD. BERNA TÜRKDOĞAN : Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu ve "Iğdır Soykırım Anıtı ve Müzesinin" Açılış Töreni.....1243

DR. YAŞAR KALAFAT : Iğdır Ermeni Sempozyumu -Toplu Mezar Kazısı- Soykırımı ve Nahcıvan Gezisi 1255

UZM. YRD. ALİ TUNA : Atatürk Araştırma Merkezi'nin Yurtdışında Kurduğu ve İşbirliği İçinde Olduğu AtatürkAraştırma ve Araştırma Merkezleri ile Türk - Fransız Atatürk Kültür Derneği Örneği 1265

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI ÖDÜL İLANI.....1269

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XV KASIM 1999 Sayı: 45

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURULU 1999 YILI İKİNCİ OLAĞAN TOPLANTISI'NDA

DEVLET BAKANI VE BAŞBAKAN YRD. SAYIN DR. DEVLET BAHÇELİ'NİN YAPTIĞI KONUŞMA*

Değerli Yüksek Kurul Üyeleri,

Saygıdeğer Basın Mensupları,

Sözlerime Başlarken Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk'ün düşüncelerini, eserlerini yaşatmak, Türk kültürünü, tarihini ve dilini ilmi yollarla araştırmak, tanıtmak, yaymak ve yayınlar yapmak üzere Büyük Atatürk'ün manevi himayelerinde teşekkül ettirilmiştir.

Yüksek Kurum, kuruluşundan günümüze kadar bir çok yararlı çalışma gerçekleştirmiş, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi vasıtasıyla binlerce Türk ve yabancı bilim adamının çalışmalarının günyüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Yüksek Kurum, bugün Atatürk'ün 1936 yılında yapmış oldukları bir konuşmada açıkça arzuladıkları seviyeye ulaşmış bulunmaktadır. Bünyesinde yer alan kurum ve merkezlerle birlikte bir sosyal bilimler akademisi gibi çalışmaktadır. Tarihimizin, dilimizin kültürümüzün, Atatürk'ün bize bıraktığı eşsiz değerlerin, daha iyi anlaşılabilmesi, yaşatılabilmesi ve bütün dünyaya aktarılabilmesi için gayret etmektedir.

Büyük Atatürk'ün Cumhuriyetle birlikte Türkiye'nin ve milletimizin önüne koymuş olduğu muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmemiz, ön-

* Bu konuşma Yüksek Kurul'un 22 Kasım 1999 tarihli toplantısında yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

celikle toplumsal uzlaşma ve hoşgörü ikliminin varlığı ile mümkündür. Milletimizin bir birleşme noktası, ortak paydası olan Atatürk'ün, kavgaların, ayrışmaların öznesi veya maskesi durumuna getirilmemesi için de Yüksek Kurum'a çok önemli görevler düşmektedir.

Yine küreselleşen dünyada, gelecekte varlıklarını koruyabilecek toplumların, ancak milli kültürünü ve dilini yaşatabilmeyi başaran toplumlar olacağı açıktır. Bu nedenle de Yüksek Kurum'un milli politikaların oluşmasında, yürütülmesinde ve milli hedeflerin seçiminde esas alınacak milli kültür unsurlarının tesbit edilmesi ve bu konularda gerekli görülen araştırma ve incelemelerin yaptırılması konularında büyük sorumlulukları bulunmaktadır.

Bilindiği gibi, 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu'nun 5. Maddesi ile, Başbakan'ın veya görevlendireceği bir Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısının başkanlığında bir Yüksek Kurul oluşturulmuştur.

Yılda iki defa olağan olarak toplanan bu Yüksek Kurul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun ve bağlı kuruluşlarının etkin ve verimli çalışmalarını temin için gerekli kararları almakla görevlidir. Bu gün de, Yüksek Kurul'un 1999 yılı ikinci olağan toplantısını yapmak üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz.

Toplantıda Yüksek Kurumun bu yıl içerisindeki çalışmaları değerlendirilecek, 2000 yılı plan ve programları ele alınacak ve Yüksek Kurulumuzun onayına sunulacaktır.

Yine bu toplantı çerçevesinde Yüksek Kurum'un 2000 yılı bütçesi ile birlikte diğer gündem konuları da görüşülecektir.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na şu ana kadar yapmış olduğu değerli çalışmalar için teşekkür ediyor, bundan sonra da yine Büyük Atatürk'ün arzuladığı gibi dilimizin, tarihimizin ve kültürümüzün karanlıklar içerisinde kalmaksızın ilim dünyasına aktarılmasında başarılı hizmetler vermesini diliyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA-KONT SFORZA GÖRÜŞMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ*

GİRİŞ

İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi, sadece savaşa son vermemiş, aynı zamanda bu devletlerin Türkler hakkındaki kararlarını uygulamaya geçirmelerine de fırsat hazırlamıştır. Bilindiği gibi İtilâf Devletleri, Mütarekeden sonra, barış antlaşması imzalanana kadar Osmanlı Devleti ile ilişkilerini "Yüksek Komiserler" aracılığıyla yürütmüşlerdir. İtalya bu göreve Kont Carlo Sforza'yı tâyin etmiştir[1]. Tarihin garip bir cilvesi olarak, karşı kamplarda yer almalarına rağmen bu dönemde iyi ilişkiler kuracak olan Mustafa Kemal Paşa ve Sforza; İstanbul'a aynı gün, 13 Kasım 1918 günü gelmişlerdir. Sforza; İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında üç yönlü bir politika izlemiştir. Birincisi, Osmanlı hükümetlerine yönelik resmî politika, ikincisi Müttefikleriyle ilişkiler, üçüncüsü de, nüfuzlu Türk aydınlarıyla şahsî dostluklar kurmak ve mütareke aleyhindeki oluşumlarla yakından ilgilenmektir. Sforza İstanbul'da; ülkesinin menfaatlerini korumak ve kendilerine yapılan vaadlere ulaşmak için çok yönlü ve çeşitli kesimleri kapsayan ilişkiler kurarken, Mustafa Kemal Paşa da gelecekte başlatacağı bağımsızlık savaşının hazırlıklarını yapmıştır. Aralarında; İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri siyaseti tasvip etmemenin dışında ortak bir yön bulunmayan Mustafa Kemal Paşa ve Sforza, bu çerçevede iyi ilişkiler kurmuşlardır. İtalya da galip bir devlet olmasına rağmen, Osmanlı hükümetleri üzerindeki baskısı ve ağırlığı İngiltere ve Fransa ile kı-

---

* Celâl Bayar Üniv. Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Sforza'nın İstanbul Yüksek Komiserliği dönemi için bkz. Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Tarihimizden Bir Portre Kont Sforza", **C.B.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 1997, sayı: 1, ss. 44-53.

Levent Sahverdi Arşivi

yaslanamayacak kadar azdı. Bunu bilen Sforza, İngiliz ve Fransızların propaganda için gazete çıkardıkları İstanbul'da,[2] burada yaşayan en kalabalık Batılı topluluğa sahip olan İtalya'nın[3] temsilcisi olarak kurduğu dostluklarla ülkesinin etkinliğini artırmak istemiş ve bunda da kısmen başarılı olmuştur. Türk kamuoyunu kendi yanlarına çekmek için İstanbul'a geldikten hemen sonra çalışmaya başladığı anlaşılan Sforza, Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino'ya 11 Aralık 1918'de gönderdiği bir telgrafta isim vermeden, "iki Türk subayını elde ettiğini" ileri sürmüştür[4]. Sforza; Osmanlı Hükümeti'nden memnun olmayan, değişik çevrelerden kişilerle dostça ilişkiler kurmuş ve Mütareke aleyhindeki oluşumlarla da yakından ilgilenmiştir. İstanbul'a gelen İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin temsilcileriyle yakından ilgilenen Sforza, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerinin kabul etmediği Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcilerini kabul ederek görüşmüştür[5]. İtalya Yüksek Komiseri, bu dönemde Mevlevî Şeyhi İkinci Çelebi Abdülhalim Efendi ile de görüşmüştür[6].

I. Görüşme

Bu görüşmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile İtalyanlar arasında şöyle bir olay yaşanmıştı: Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evi bir İtalyan birliği tarafından aranmak istenmiş ve Paşa'nın karşı çıkması üzerine İtalyan komutan komiserlikle konuşmasını tavsiye etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın komiserlikle yaptığı telefon konuşmasından sonra birlik, arama yapmadan evi terketmiş ve ertesi gün de İtalyan komutanlığının, "eve kimsenin tecavüz edemeyeceği" ibaresini taşıyan bir kartı getirilmişti[7].

---

2 "L'Italia a Costantinopoli", **Politica**, –III–, (31 Ocak 1920), s. 379.

3 L'Italia a Costantinopoli", **a.g.m.**, s. 381.

4 **I Documenti Diplomatici Italiani**, Ministero Degli Affari Esteri, sesta serie: 1918 - 1922, volume –I–, (4 Kasım 1918 - 7 Ocak 1919), Roma, 1955, s. 284, Belge 516.

5 "Halife Olmak İsteyen Meclis-i Mebusan Reisi", **Yenigün,** 27 Mart 1919, s. 3.

6 Costantino Bongiovanni, **'Lavvenire della nostra emigrazione in Anatolia**, Roma, 1920, s. 28.

7 Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları,** İstanbul 1955, s. 92-93, Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, c. I, (10. Bsk.), İstanbul 1985, s. 354-355.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Sforza ile görüşmesini isim vermeden, "Bir İtalyan şahsiyeti" olarak doğrulamıştır. Fakat bu "İtalyan şahsiyetinin" Sforza olduğu kesindir[8]. Görüşmeyi önce Mustafa Kemal Paşa'dan aktarıyoruz: "Bir gün A... Bey bir İtalyan şahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulunduğundan bahsetti. Teklifi kabul ettik, çaydayız.. Bahsedilen zât hemen söze başladı: 'Ben Türkiye'nin hakiki dostuyum. Hükümetin âcizliği yüzünden bu memleketin nasıl fena âkıbetlere sürüklendiğini de görüyorum. Sizin bunları düşünecek ve yeni bir hükümet kurabilecek teşkilat ve adamlarınız var mıdır?' İttihat ve Terakki Fırkası'ndan bahsettiğine ve bizi de fırkanın rêisleri arasında saydığına şüphe yoktu. Ben ilk defa tanıdığım bu zâtla konuşur olmaktan çekindim.. Arkadaşım, belki de bizde tasavvur olunan ehemmiyeti yanlış çıkarmamak için, kuvvetli olduğumuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulunduğunu söyledi. 'O halde kendinizi göstermelisiniz' dedi. Biraz da imtihana benzeyen bu konuşmadan nasıl bir netice çıkaracağını düşünüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra bize veda etti ve gitti. Herhalde İtalyanların başka bir maksatları olmalı idi... Arkadaşlarla bu maksadın ne olabileceğine hükmettik: Antalya ve havalisinden başka İzmir ve havalisine de hakim olmak! Buraları Yunanlılar'a bırakmamak! Bazı hadiseler bu kanaatime kuvvet verdi.. İtalyan şahsiyeti bizden, fakat Arnavut aslından bâzı kimselerle de temas ediyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş. 'İzmir ve havalisini Yunanlılar'a işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bundan memnun olmaz. İtalya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve havalisinde Yunan istilasına karşı silahlı teşkilat yapmalısınız. Eğer bunda muvaffak olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz İtalya'yı tercih etmelisiniz.' Bu iş için İtalya'nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de temin ediyormuş. Gene onlar böyle bir mukavemet teşkilatının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: Ben! Bunu yapar mı?' diye sormuş, 'emin olunuz' cevabını vermişler. Hattâ, o zât ile mülakat gününün

8 Carlo Sforza, **Makers of Modern Europe**, Indianapolis, The Bobbs - Merill Com. 1930, s. 365, Gotthard Jäesckhe, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (2. bs.), çev: Cemal Köprülü, Ankara, TTK Yay., 1986, s. 100-101, Lord Kinross, **Atatürk** Bir Milletin Yeniden Doğuşu, (9. bsk.), çev: Necdet Sander, İstanbul, Sander Yay. 1984, s. 232, Cemal Kutay, **Ege'nin Türk Kalma Savaşı**, İstanbul 1980, s. 293-95.

Levent Şahverdi Arşivi

tesbit olunduğunu da haber verdiler. Mülakat saatinde İtalyan şahsiyetinin evinde bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nâzikti. Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl yardım ettiğini anlattım. 'Ekselans' dedi, 'herhangi bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim.' Yıldırımla vurulmuşa döndüm, tessürümü saklamak için nefesimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki: 'Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz dâvet etmiştiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum.' Bir an durdu, 'ha!' dedi, 'bu mülakatı sizin de tanıdığınız arkadaşlarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu değildi.' 'O halde fazla rahatsız etmeyeyim' dedim ve kalktım..."[9]

Sforza bu görüşme hakkında 17 Aralık 1918'de Dışişleri Bakanı Sonnino'ya aşağıdaki telgrafı göndermiştir: "İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden bir heyet –aralarında Fethi Bey, Çanakkale Kahramanı İsmail Kemal Paşa ve diğerleri vardı– beni görmek için buraya geldiler.. Gelecekte eski gücüne ulaşarak tekrar iktidara gelmesinin dışında, İttihat ve Terakki'nin şimdi gene, kuvvetli ya da daha az organize olmuş bir örgüt olarak Türkiye'de bulunmasının en önemli amaç olduğuna inandım. Bu düşüncemi onlar da kabul ettiler, ancak bunun nasıl olacağını bilmiyorlar. Benden, içinde bulunulan durumla ilgili olarak tavsiye talep ettiklerinde onlara; 'İttihat ve Terakki'nin zalimce hatalar ve çılgın katliamlar yaptığını hatırlamalarını' söyledim. Gerçeği biliyorlar. Irklar geniş özerklikler verecekler; eski formülleri bir yana bırakarak modern yöntemlerle Türkiye Birleşik Devletleri'ni meydana getirmek ve belki de kendilerini böylece kurtarmak istiyorlar. Avrupa Devletlerinin kontrolünden de kurtulmak istiyorlarsa, özellikle İtalya ve diğer Batılı Devletlerden her alanda müşavir talep etmekte mümkün olduğunca acele etmelerinin kendi menfaatlerine olduğunu da ilave ettim. Bana teşekkür ettiler ve eğer tekrar iktidara gelirlerse, İtalya'nın desteğini temin etmek istediklerini söylediler"[10].

---

9 Atay, **a.g.e.**, s. 100-102.
10 I Documenti Diplomatic Italiani, **a.g.e.**, s. 317-318, Belge 582.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü gibi Sforza, görüştüğü İttihatçılar hakkında gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa'dan "Çanakkale Kahramanı İsmail Kemal Paşa olarak söz etmiştir.. Ancak bu kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğuna şüphe yoktur[11]. Sforza da, hâtıralarında şunları yazmıştır: "Bilahare Ankara'da idareyi ellerine alan bâzı zevat ile –hakikati saklamıyorum– görüştüm ve Çanakkale müdafaasının kahramanı olarak Türkiye'de mâruf olan Mustafa Kemal Paşa dahi bu görüştüklerim meyanında idi.[12]" Sözünü ettiğimiz görüşmeden, gerçekçi olmayan İtalyan politikası ile akılcı Kemalist politika karşı karşıya geldiği için pratik bir sonuç elde edilememiştir[13].

Sforza'nın yazdıklarından, Mustafa Kemal Paşa ile birden fazla görüştükleri anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile, ilk olarak, 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelişinde karşılaştığını[14] ileri süren Sforza, Mütareke dönemindeki ilişkileri hakkında da şunları yazmıştır: "... 1919 başlarında İstanbul'daki İngiliz ajanları Mustafa Kemal'i, Malta'ya veya başka bir yere hapsetmeyi planlıyorlardı[15]. O bundan haberdar oldu ve desteğime güvenip güvenemeyeceğini sordu.. Ben de ona cevaben, 'İtalyan elçiliğinde bir dairenin hizmetinde olduğunu' bildirdim. Bu da öğrenildi ve İngiliz istihbarat servisinin diplomatik karışıklıklara sebep olacak adımlar atmasını önlemeye yetti.[16]" Bunun dışında, Ankara Hükümeti ile İtilâf Devletleri arasındaki ilişkiden söz eden Sforza, şunları yazarak Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeye gönderme yapmıştır: "... Tek başına İtalyanlara karşı kötü davranılmıyordu. Baştan beri muhafaza et-

---

11 Fabio L. Grassi, **L'Italia e la questione turca (1919-1923)**, Opinione pubblica e politica estera, Torino, Silvio Zamarani Ed. 1996, s. 33, Giancarlo Giordano, **Carlo Sforza: La diplomazia 1896 - 1921**, Milano, Franco Angeli, 1987, s. 91.

12 Kont İsforça, "Türkiye ile Harbi Nasıl Gaib Etdik", **Ayın Tarihi**, No: 45, (Kânun-ı evvel 1927), s 2888.

13 Grassi, **a.g.e.**, s. 33.

14 Sforza, **Makers of Modern Europe**, s. 354. Sforza'nın burada olayları karıştırdığı görülmektedir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa, "1908'de Abdülhamid'i meşrutiyeti ilan etmeye zorlamak için Selanik'ten İstanbul'a gelen Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanı idi." Bilindiği gibi, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki ordu Selanik'ten İstanbul'a, 13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Olayı'ndan sonra gelmiştir.

15 Sforza, **Makers of Modern Europe**, s. 368.

16 Sforza, **Makers of Modern Europe**, s. 365, Luca Pietromarchi, **Turchia vecchia e nuova**, Milano, Valentino Bompiani, 1965, s. 108-109, Jäescchke, **a.g.e.**, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğim barışçı tavrın etkisiyleydi. Bu barışçı tavrımı Türkiye'deki görevimin ilk haftalarında Mustafa Kemal bizzat doğrudan onaylamıştı.[17]" Tarafların anlattıkları ve yaklaşımları farklı da olsa, sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı, Sforza'nın da dışişleri bakanı olduğu dönemde iyi ilişkiler kurulmasının temelleri, bu görüşme ile İstanbul'da atılmış oldu.

II. Değerlendirme

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalya ve onun Türkiye'deki temsilcisi Kont Sforza'nın, diğer İtilâf Devletleri'nden farklı bir politikayı benimseyerek Türklerin hakkını savunması, Türk kamuoyunda İtalya lehine bir sempati doğurmuştur. Sforza bu sempatiyi, Türkiye'de ve uluslararası platformlarda yaşanan menfaat çatışmasında İtalya'nın lehinde kullanmak istemiştir. Bu çerçevede İtalya, Müttefiklerinin Osmanlı Hükümetleri üzerinde baskı kurarak amaçlarına ulaşma politikasından farklı olarak, kamuoyu desteğini arkasına almaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk aydınları da, İtalya'nın diğer ülkelere oranla ılımlı olan yaklaşımlarını bildiklerinden, bundan istifade etmek istemişlerdir. Bu nedenle de, Türk aydınları İtalya'yı ehven-i şer olarak görmüşlerdir.

Yeri gelmişken, Sforza ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiden söz eden bir Yunan kaynağına da değinmek istiyoruz. Sforza'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserliği dönemini yanlış olarak 1918-1920 olarak belirten[18] Yunanlı yazar Pallis'in, Mustafa Kemal Paşa - Sforza ilişkileri hakkındaki şu satırları dikkat çekicidir: "İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserlerinden yalnız Kont Sforza diğerlerinden farklı bir politika tâkip ediyor, barış şartlarına karşı ortaya çıkmış Türk Milliyetçi Mukavemet hareketine güveniyordu. İleri gazetesinin sahipleri olan Celâl ve Sedat Nuri adındaki iki gazeteci kardeş kanalıyla, o günlerde işi gücü olmadan İstanbul'da dolaşan ve İtilâf isteklerine karşı çıkılması fikrini yaymaya ça-

17 Sforza, **Makers of Modern Europe**, s. 365.

18 Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası**, (1915-1922), (2. Bsk.), Çev: Orhan Azizoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1997, s. 85. Carlo Sforza, İstanbul'da Yüksek Komiser olarak Kasım 1918 - Haziran 1919 tarihleri arasında görev yapmıştır. Haziran 1919'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na atanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

lışan Mustafa Kemal ile temas kurdu. Hatta daha ileri gidip, Mustafa Kemal'i korumaya başladı... Ayrıca Kont Sforza'nın, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir isyan başlatma planlarını ta başından bilmekle kalmayıp, kendisini desteklediğine, İtalyan yardım ve sempatisini taahhüt ettiğine dair yeteri kadar delil de vardır.. Mustafa Kemal'in 3. Ordu Müfettişi olarak tayin edilip 1919 Mayıs'ında Erzurum'a yollanması hareketinde de şüphesiz parmağı vardı...[19]"

Yunan yazar Pallis'in iddialarını kısaca değerlendirmek istiyoruz. Bilindiği gibi Celal Nuri'nin kardeşinin ismi Sedat Nuri değil, Suphi Nuri'dir. Alıntının ilk bölümünde dile getirilen, Sforza'nın diğer Yüksek Komiserlerden farklı bir politika takip ettiği doğrudur. Ne var ki, Türk kaynaklarında, Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıklarında ve başta Sforza'nın eserleri olmak üzere diğer İtalyan kaynaklarında, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a göderilmesinde Sforza'nın yardımcı olduğuna dair bir bilgiye rastlamadık. "Mustafa Kemal Paşa'nın popülaritesinden korkan padişah, onu Anadolu'ya göndererek kurtulmak istedi"[20] diyen Sforza, Anadolu'ya gönderilmesi hakkında şunları yazmıştır: "Bab-ı âli, yetki vererek Mustafa Kemal'i İstanbul'dan Anadolu'ya gönderme ihtiyatsızlığında bulunduğu için suçluydu. Saray ve hükümet, onun, Çanakkale'de İngilizlere karşı gösterdiği kahramanlığından korkuyorlardı. Fakat, uzaktaki Kemal, İstanbul'da olacağından daha tehlikeli olduğunu gösterdi.[21]"

Belirtmek isteriz ki; İtalya'nın ve özellikle Sforza'nın, Türkiye'de, Mütareke aleyhindeki oluşumlara destek verdikleri doğrudur. Bu bağlamda, Sforza'nın doğrudan bir desteğini şu anki bilgilerle ortaya koymak mümkün değildir. Bununla birlikte, Sforza; "Mustafa Kemal, daha 1919'un ilk aylarında tek kurtuluş yolunun bağımsız bir Türkiye olduğunu hissetmişti[22]" diye yazarak, Mustafa Kemal Paşa'nın gelecekte neler yapacağını görmüştür.

---

19 Pallis, **a.g.e.**, s. 86.
20 Carlo Sforza, **Costruttori e distruttori,** Roma 1945, s. 361.
21 Sforza, **Makers of Modern Europe**, s. 360, Sforza, **Costruttori e distruttori**, s. 361.
22 Sforza, **Costruttori e distruttori**, s. 373.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın kumandanlığını yaptığı Yıldırım Orduları'nın lağvedilmesinden sonra 13 Kasım 1918'de geldiği İstanbul'daki faaliyetleri tam olarak bilinmemektedir. Özellikle yabancı devlet temsilcileriyle ilişkileri de gün ışığına çıkarılmamıştır. Bilinenler; Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce, daha İstanbul'dayken, İtalya'yı diğer İtilâf Devletleri'nden ayrı bir kategoride değerlendirdiğidir. Gelecekte liderliğini yapacağı Milli Mücadele hareketinde İtalya'nın zaaflarından faydalanma siyasetini bu dönemde, Sforza ile iyi ilişkileri kurmak suretiyle uygulamaya başlamıştır. Her ne kadar İstanbul'daki görüşmelerden pratik bir sonuç alınamamışsa da, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Carlo Sforza'nın da İtalya Dışişleri Bakanı olduğu dönemde kurulan iyi ilişkilerin temeli İstanbul'da atılmıştır. Meclis açıldıktan sonra ilk temsilciliğin Roma'da açılmış olması rastlantı değildir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Roma'ya temsilci olarak atanan Câmi Bey ile Sforza'ya gönderdiği mektupta yazdıkları da, İstanbul'da iyi ilişkiler kurmuş olduklarını göstermektedir[23].

23 Mustafa Kemal Paşa, Sforza'ya şu mektubu göndermiştir: "Azizim Kont; Câmi Bey'in, TBMM'nin İtalya temsilcisi olarak gönderilmesi, İstanbul'da bulunduğumuz sıradaki eski iyi ilişkilerimizi hatırlamam için hoş bir fırsat oldu. Gerek Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığınız sırasında gerek şimdiki bakanlığınız sırasında dünya meselesinin çözümünde yurdumuzun dâvasını pek asil duygularla savunmuş olmanızdan dolayı çok duygulandığıma sizi temin etmek isterim. Güzel ülkenizde gelişen halkların hakkı prensipleriyle sıkı sıkıya bağlı olan İtalya ve Kont Sforza hâtırası Türk halkının ruhunda canlı kalacaktır. Milletlerimiz arasında zaten var olan derin sempati bağlarını Câmi Bey'in güçlendirmeye çalışacağına derinden inanarak Câmi Bey'in size sözlü olarak da ileteceği büyük hayranlık ve derin minnettarlık duygularımı hararetle ifade ederim." Bilal N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar, – I–, (1920 - 1923)**, Ankara 1981, s. 84.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalya'nın İstanbul Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiserliği'ne Kont Carlo Sforza tâyin edilmiştir. Sforza; İstanbul'da görev yaptığı Kasım 1918 - Haziran 1919 tarihleri arasında, pek çok sivil ve asker Türk aydınıyla görüşmüştür. Bu çerçevede birkaç kez, İtalyan kamuoyunun "Çanakkale Kahramanı" olarak tandığı Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür. Bu görüşmelerde, tarafların yaklaşımlarındaki uyuşmazlık nedeniyle somut bir sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte; Millî Mücadele dönemindeki Türk - İtalyan dostluğunun temelleri İstanbul'daki Mustafa Kemal Paşa - Sforza görüşmeleriyle atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türkiye, Sforza.

Levent Şahverdi Arşivi

SUMMARY

After the armistice of Moudros, the Italian Earl Sforza who was appointed as High Commissioner of Istanbul, negotiated with a lot of Turkish intellectuals in this frame, he also talked a few times to M. Kemal Pasha who was known as "the Hero of Dardanelles" in Italian public opinion. Since the approaches and intentions of the two sides were different, there was no concrete solution in the end of these negotiations. However, the ground of the Turkish - Italian friendship during the Turkish National Struggle for Independence was formed with these negotiations in Istanbul.

Key Words: Atatürk, Turkey, Sforza.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE KRİZİ VE LLOYD GEORGE'UN İKTİDARDAN DÜŞMESİ: EYLÜL - EKİM 1922

Dr. Mustafa ÇULFALI*

GİRİŞ

İngiliz Siyasi Tarihi'nde Çanak Krizi olarak adlandırılan 1922 yılının Eylül ayında meydana gelen Çanakkale Krizi ve sonrası, Türk-İngiliz ilişkileri açısından çok önemli olmasına ve İngiliz tarihçileri tarafından teferruatlı bir şekilde incelenmesine rağmen Türk tarihçi ve ilim adamları tarafından gereği kadar ilgi gösterilmemiş bir konudur. Bu sebeple bu çalışmada Çanakkale Krizi'nin sebepleri, gelişme süreci ve İngiliz iç ve dış politikası açısından etki ve sonuçları incelenecektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere Yakın Doğu politikasını Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu ele geçirerek büyük bir Helen Devleti'nin kurulması esasına dayamıştı.[1] Bu sebeple de Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'i işgalini teşvik etmiş ve Batı Anadolu'yu işgalini İstiklal Harbi boyunca desteklemişti. Fakat İngiltere Yakın Doğu siyaseti konusunda önce İtalyanlar'ın daha sonra da Fransızlar'ın desteğini kaybedince ve 1922 yılının Mayıs ayında Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan kısa zaman sonra çekilmek zorunda olduğunu anlayınca Yunan yanlısı siyasetini gözden geçirmek zorunda kalmıştı.[2] Nihayet 1922 yılının Ağustos ayının sonunda başlayan Türk taarruzu sonucu Yunanlılar Batı Anadolu'dan temizlenmiş böylece İngiltere'nin Yakın Doğu politikası iflas etmişti. İngiltere artık Yunan yanlısı bir politika izleyemezdi, fakat Akdeniz ve Boğazlar üze-

---

* Polis Akademisi, Siyasi Tarih Araştırma Görevlisi.

1 I. Dünya Savaşı sırası ve sonrası İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Yunan siyaset adamı Venizelos'a hayranlığı ve Yunan yanlısı politikası için bak: Michael Llewellyn Smith, Ionion Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922. New York: St. Martin's Press, 1973.

2 Record by Sir E. Crowe of a conversation with M. Venizelos. Foreign Office, 25 Mayıs 1922. Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984. Cilt: 4. sh. 269-273.

Levent Sahverdi Arşivi

rindeki menfaatlerinden de vazgeçemezdi. Bunun için de Türkler'in Çanakkale'ye doğru ilerlemesi ve Boğazları kontrolleri altında bulundurmasının önüne geçmek lazımdı.

Öte yandan Ankara yönetimi de İstiklal Harbi boyunca İngiltere ile uzlaşmak ve İngiliz-Yunan ittifakını sona erdirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş fakat bir sonuç elde edememişti.[3] Özellikle Londra Konferansı ile Harington-Mustafa Kemal görüşmesi girişimi başarısızlıkla sona ermişti.[4] Bunun sonucunda Ankara Yunanlılar'ı kesin yenilgiye uğratmadan barışın mümkün olmadığına inanmıştı.[5] Ama son bir çaba olarak Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey resmi bir sıfatı olmaksızın 1922 Ağustos başında Türk tezini anlatmak ve görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya geldi.[6] Fethi Bey birkaç hafta Lord Curzon'la görüşme teşebbüsünde bulundu; fakat her defasında reddedildi. Fethi Bey 14 Ağustos tarihinde ancak Dışişleri Bakanı Müsteşarı Tyrrell ve Müsteşar Yardımcısı Lindsay ile görüşebildi. Bu arada iki defa basın toplantısı yaparak bölgede Türkiye ile İngiltere'nin çıkarlarının hem tarihi hem de jeopolitik bakımından önemli bir çatışma içinde olmadığını ve Türkiye'nin sadece onurlu ve bağımsızlığı içeren bir barış istediğini anlattı. Fethi Bey'in bu basın toplantıları sadece İngiltere'de değil tüm dünya basınında geniş ilgi uyandırdı. Örneğin Daily Express gazetesi Curzon'ın tavrını eleştirerek "Halk İngiliz ordularının Yakın Doğu'dan çekilmesini ve barış istiyor" yazıyordu. Aynı gazete İkinci gün de Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasını eleştirerek İngiliz halkının bu hükümete güveninin kalmadığını ileri sürüyordu.[7] İngiliz Hü-

3 Stephen F. Evans, The Slow Rapprochement, Britain and Türkey in the Age of Kemal Atatürk, 1919-38. North Humberside: Eothen Press, 1982. sh. 38-39. Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926. Ankara: SBF Yayınları, 1978. sh. 233.

4 Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991. sh. 126-140, 154-156.

5 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973. Cilt: 2. sh. 645.

6 Osman Okyar, "Turco-British Relations in the Inter-War Period: Fethi Okyar's Missions to London", in William Hale and A. İhsan Bağış, Four Centuries of Turco-British Relations. North Humberside: Eothen Press, 1984. sh. 71. Fethi Bey 3 Temmuz tarihinde Meclis tarafından görünüşte dinlenmek için iki ay izinli sayılmıştı. Fakat asıl neden Avrupa başkentlerine giderek siyasi görüşmelerde bulunmaktı. Fethi Bey bu amaçla 18 Temmuz'da Marsilya'ya ulaşacak, 23 Temmuz'da Fransa Başbakanı Poincaré ile görüşecek, 1 Ağustos'ta Londra'ya geçecek, 21 Ağustos'ta Paris'e, oradan 3 Eylül'de Roma'ya sonra da İzmir'e dönecekti. Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. Cilt: 4. sh. 506.

7 Daily Express. 9, 10 Ağustos 1922. Sonyel, age. sh. 263'den alıntılanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kümetinin Ali Fethi Bey'e olan ilgisizliği barış çabalarının da sonunu getirmiş oldu.[8] Fethi Bey 25 Ağustos tarihinde Paris'ten Ankara'ya gönderdiği bir telgrafta Lloyd George ve Lord Curzon'un Türkiye'nin parçalanması için çalıştıklarını, diplomatik girişimlerin artık yarar sağlamayacağını ve Yunanlılar kesin yenilgiye uğramadan İngiltere'nin politikasından vazgeçmeyeceğini bildirdi.[9] Nihayet Türk ordusu 26 Ağustos 1922'de son hücumu başlattı.[10] Birkaç gün içinde Dumlupınar'a kadar ilerleyen Türk ordusuna Mustafa Kemal Paşa Başkomutan sıfatıyla "Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emriyle bir bildiri yayımlayarak[11] hedefin İzmir olduğunu belirtti. Türk ordusunun bu kadar hızlı ilerlemesi ve başarısından ürken Yunanistan 2 Eylül tarihinde İngiltere'ye başvurarak Anadolu'yu boşaltmak karşılığında ateşkes sağlanması konusunda Türkler'i razı etmesini talep etti.[12] Fakat Türk ordusu herhangi bir ateşkes görüşmesine fırsat bırakmadan 9 Eylül'de İzmir'e girdi.[13]

Çanakkale Krizi:

Ankara hükümetinin Yunanlılar'a karşı bu son zaferi Türkler'in Boğazlar'a yönelip Avrupa'ya geçerek İstanbul'u ve Trakya'yı ele geçirmesinden korkan İngiliz Hükümeti'ni telaşa sevketti. Daha Büyük Taarruzun başlangıcında Türkler'in Yunanlılara karşı başarısından ürken Curzon Özel Kalemi vasıtasıyla 30 Ağustos tarihinde Fethi Bey'le acil bir görüşme talebinde bulunarak Ankara'nın daha fazla kan dökülmeden ateş-

8 Osman Okyar bir yazısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın Fethi Bey'le 25 Ağustos tarihinde görüşerek Curzon'ın ters ve kısa bir mesajını ilettiğini yazar. Curzon mesajında iki ülke (Türkiye ve Yunanistan) arasındaki önemli mesele üzerinde çalıştığını, bu nedenle Eylül ayının ilk haftasında hazırlığını tamamladıktan sonra Ali Fethi Bey'i kabul edeceğini belirtir. Halbuki Ali Fethi Bey 21 Ağustos'ta Londra'yı terketmiştir. O nedenle görüşme 25 Ağustos'ta değil de 14 Ağustos'ta Dışişleri Bakan Müsteşarı Tyrrell veya 19 Ağustos'ta Müsteşar Yardımcısı Lindsay ile vuku bulmuş olmalı. Okyar, agm, sh. 72-73.

9 İngiliz Gizli İstihbarat Servisi Raporu, 16 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 421-422.

10 Atatürk, age. sh. 674. Başkomutan Mustafa Kemal'den TBMM Başkanlığına telgraf, Dumlupınar, 26 Ağustos, 1922. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995. Cilt: 2. sh. 360.

11 Başkomutan Mustafa Kemal'den TBMM Orduları'na, Çakırsaz, 1 Eylül, 1922. Onar, age. sh. 364-365.

12 İngiltere'nin Atina İşgüderi Bentick'ten Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, 2 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 375-376.

13 Sonyel. age. sh. 265-269.

Levent Şahverdi Arşivi

kesi kabul edip edemeyeceğini sormuş,[14] Fethi Bey ise 6 Eylül tarihinde Ankara'nın cevabı gelmeden Paris ve Roma yoluyla Türkiye'ye dönmüştü.[15]

İngiliz Kabinesi için şimdi önemli olan Yunanlılar'ın desteklenmesi değil Boğazlar'ın kendi güvenlikleri altında bulundurulmasıydı. Çünkü Türk ordusu İzmir ve Bursa'ya doğru ilerliyordu. 7 Eylül 1922 tarihindeki İngiliz Kabine toplantısında Lloyd George Gelibolu'yu "dünyanın stratejik olarak en önemli bölgesi" olarak tanımlıyordu.[16] Öte yandan Churchill'in düşüncesine göre eğer Türkler Boğazlar'ı ele geçirirse İngiltere Cihan Harbi sonrası başarısının meyvelerini kaybedecek ve yeni bir Balkan savaşı kaçınılmaz olacaktı.[17] Curzon da İstanbul ve Gelibolu yarımadasının Türkler tarafından ele geçirilmesine hiçbir şekilde müsade olunmayacağını iddia etti.[18] İngiliz Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin Atina İşgüderi Bentick'in raporlarının da[19] etkisiyle Yunanlıların yenilgisine rağmen Türklerin Trakya'ya geçme cesaretini gösteremeyeceğine inanıyordu.[20] Bu arada Türkler'in son zaferi İslam dünyasında büyük yankılar uyandırmıştı.[21] Bu nedenle bazı İngiliz yetkilileri eski Türk-İngiliz dostluğunun tekrar canlandırılması gerektiğini gündeme getirmeye başladı.[22]

İngiliz Kabinesi uzun tartışmalardan sonra 11 Eylül tarihinde İngiliz askerlerini Boğazlar'ın Anadolu yakasından çekme, fakat Türkler Avrupa yakasına geçmeye çalışırlarsa direnip savaşma kararı aldı.[23] Bunun so-

---

14 Okyar'a göre Fethi Bey bu talebi Londra'da almıştı. Halbuki yukarıda yazıldığı gibi Fethi Bey 21 Ağustos'ta Londra'dan ayrılmıştı. Curzon'un Özel Kalemi bu talebi o tarihte Paris'te bulunan Fethi Bey'e telefonla iletmiş olabilir.

15 Okyar, agm, sh. 73-74.

16 Cabinet meeting of September 7, 1922, P.R.O. CAB 23/31/48.

17 Martin Gilbert, Winston S. Churchill. 1917-1922. London: Heinemann, 1975. Cilt: 4. sh. 820.

18 A. L. Macfie, "The Chanak Affair, September-October 1922", Balkan Studies, Cilt: 20(2), 1979. sh. 311.

19 Bentick (Atina)'ten Kedleston Markizi Curzon'a, 5-6 Eylül 1922, Şimşir, age. sh. 376-377, 379-380.

20 Kedleston Markizi Curzon'dan Sir H. Rumbold'a, 10 Eylül 1922. age. sh. 391-392.

21 Sir H. Rumbold'dan (İstanbul) Kedleston Markizi Curzon'a, 12 Eylül 1922. Mareşal Allenby'den (Kahire) Kedleston Markizi Curzon'a, 16 Eylül 1922. İngiltere'nin Saraybosna Konsolosu'ndan Belgrad Elçisi C. A. Young'a, 25 Eylül 1922. age. sh. 401, 425, 551-555. Kürkçüoğlu, age. sh. 241.

22 Lord Peel'den İngiliz Bakanlar Kuruluna muhtıra. 13 Eylül 1922. Şimşir, İngiliz age. sh. 402.

23 Gill H. Bennett, British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-1924. Basingstoke: Macmillan, 1995. sh. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

nucunda İngiltere Savunma Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Harington'a, Dişişleri Bakanlığı da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a birer telgraf çekerek Türkler'in ilerlemesi durumunda İngiliz askerlerinin İzmit Yarımadası'ndan ve Çanakkale'nin Anadolu yakasından geri çekilmesi iznini verdi.[24] Buna karşılık Harington ve Rumbold Londra'yı uyararak İngiliz askerlerinin İzmit ve Çanakkale'de bulunmasının İstanbul ve Boğazlar'ın güvenliği için önemine dikkat çekti. Harington bu arada İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerini bölgedeki İngiliz askerlerine yardım için kuvvet göndermeye razı etti. İtilaf kuvvetlerinin Boğazlar'ın Asya yakasında bulunmasının Türklerle yapılacak görüşmelerde yararlı bir koz olacağına dair Harington'ın mesajı da Curzon'ı ikna etti.[25]

15 Eylül'deki İngiliz Kabinesi toplantısında kriz tekrar görüşüldü. Lloyd George ve Churchill diğer bakanları ikna ederek Kabine'den Boğazlar'daki kuvvetlerin takviye edilmesi ve Türklerin Avrupa yakasına geçişinin engellenmesi kararının çıkmasını sağladılar.[26] Aynı zamanda Fransa, Sırbistan, Romanya ve İngiliz sömürgeleriyle de işbirliği yolları aranmasına da karar verildi.[27] Bu amaçla Koloniler Bakanı Churchill Lloyd George'un tam desteğini alarak, İngiltere'nin Boğazlar'daki kuvvetlerini takviye niyetine işaret ederek sömürgelerinden askeri yardım talebini belirten bir bildiriyi kaleme alıp İngiliz sömürgelerine gönderdi.[28] Ayrıca İngiltere, Kanada ve Avustralya basınına da bildiriyi yayınlama izni verildi. Bildirinin kendilerinin eline geçmesinden önce basında yer alması sömürge hükümetlerinde şaşkınlık yarattı.[29] Olayın bu şekilde gelişmesi İngiliz Kabinesi içinde ve basında da yoğun tepki topladı.[30] Bildirinin ba-

---

24 Savaş Bakanlığı'ndan General Harington'a, İstanbul. 11 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 395-396.

25 Michael L. Dockrill, J. Douglas Goold, Peace without Promise, Britain and the Peace Conferences, 1919-23. London: Batsford Academic and Educational Ltd., 1981. sh. 230.

26 David Gilmour, Curzon. London: John Murray, 1994. sh. 543.

27 Kedleston Markizi Curzon'dan Sir H. Rumbold'a. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 418-419.

28 Bildirinin bazı kısımlarının Türkçe çevirisi için bak: Vladimir Potyemkin, Uluslararası İlişkiler Tarihi. İstanbul: May Yayınları, 1979. Cilt: 3. Sh. 364.

29 Macfie, agm. sh. 317.

30 Lloyd George'un eşine göre bu bildiri koalisyon hükümetinin sonunu getiren önemli faktörlerden biridir. Lord Beaverbrook, The Decline and Fall of Lloyd George: and Great was the Fall Thereof. London: Collins, 1963. sh.160.

Levent Şahverdi Arşivi

sına verilmesi konusunda Curzon'a ve Dışişleri Bakanlığı'na da danışılmamıştı. Curzon bildiriyi Pazar gazetelerinde okuyunca sert tepki göstererek hükümetin bu tavrını protesto etti.[31] Ona göre bu İngiliz-Fransız ittifakını tehlikeye sokar ve hükümetin Türkler'e yönelik politikasına karşı kamuoyunun tepkisinin artmasına yol açardı.

Bildiriye karşı Fransız ve İtalyan hükümetlerinin tepkisi de çok sert oldu. Fransa hükümeti Türkler'in "tarafsız bölge"ye[32] saygı göstermesi ve barış yapılması konusunda İngiltere'yle işbirliği yapmayı düşünüyordu. Fakat şimdi İngiltere kendi başına bir karar almış ve bunu Türkler'e empoze etmek istiyordu. Öyleyse Fransa da İngiltere'yi Türklerle olan anlaşmazlığında yalnız bırakacaktı.[33] Fransa Başbakanı Poincaré İngiliz hükümetine yazdığı bir mesajda Boğazların serbestiyetinin sağlanması için Milletler Cemiyeti veya Türklerin kabul edebileceği bir otoritenin kontrolü altında bir rejimin kurulmasını desteklediklerini, ama Türkler'e de Gelibolu Yarımadası ve Edirne dahil Meriç nehrine kadar tüm Doğu Trakya'nın verilmesi gerektiğini, aksi takdirde Türkleri ikna etmenin mümkün olmadığını bildirdi.[34] Fransa hükümeti İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye de talimat göndererek Fransızlar'ın Türkler'e karşı savaşmayacaklarını bildirdi. Bununla beraber Pellé'ye, Mustafa Kemal'le görüşerek İngiliz hükümetinin yayınladığı bildiriyle Fransızlar'ın hiçbir ilgisinin olmadığını ama Türk ilerleyişinin de durdurulması gerektiğini söylemesini istedi.[35] Bu arada Kanada ve Avustralya da İngiltere'nin askeri destek talebini reddetti. Sırbistan ve Romanya da Türklerle savaşa girmek istemediklerini bildirdi. Güney Afrika ise cevap bile vermedi.[36] Sadece Yeni Zelanda İngiltere'nin yeni politikasına destek verdiğini ilan etti.[37]

---

31 Earl of Ronaldshay, The Life of Lord Curzon. Cilt: 3. London: Ernest Benn Ltd, sh. 302.

32 Tarafsız bölge 13 Mayıs 1921'de İtilaf Devletleri'nin Üç Yüksek Komiseri'nin Boğazlar etrafında çizdikleri bir bölgedir. Karara göre bu bölge İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altında olacak ve buralarda Türklerle Yunanlılar çarpışamayacak. Sarıhan, age. Cilt: 3. sh. 529.

33 Macfie, agm. sh. 317.

34 agm. sh. 317-318.

35 Sonyel. age. sh. 271-272.

36 Macfie, agm. sh. 318-319.

37 Koloniler'den Sorumlu Devlet Bakanı W. Churchill'den İngiliz Kabinesi'ne. 23 Eylül 1922. Türk-Yunan Ahvali. Dominyonlarla İşbirliği. Şimşir, age. sh. 530-542.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz kamuoyu da Türkiye ile bir savaşa karşıydı. 18 Eylül'de Daily Mail gazetesi büyük bir manşet atmıştı: "Bu Yeni Savaşı Durdurun!"[38] Daily Express ve Times gazeteleri de İngiliz Kabinesini savaştan kaçınması için diplomatik bir dille uyardı.[39] Daily Mail'in 21 Eylül tarihli manşeti daha ileri gitmişti: "Çanakkale'den Defolun!" Ayrıca savaşa karşı protesto mitingleri çağrısı da yapmıştı.[40] Aynı gün Sendikalar Kongresi Genel Konseyi George'a işçi sınıfının "savaşa kesinlikle karşı olduğunu" ve savaş olursa grev ilan edeceklerini bildirdi.[41] İngiliz Yüksek Komiseri Harold Rumbold da Türklerle savaşın göze alınamayacağını ileri sürerek taraflar arasında bir an önce bir konferans tertip edilmesini Londra'ya öneriyordu.[42]

Lord Curzon Müttefikler arasındaki sarsılmış olan ilişkileri düzeltmek için 19 Eylül'de Fransa Başbakanı Poincaré ve İtalya Büyükelçisi Count Sforza ile görüşmek üzere Paris'e gitti. Fransız ve İtalyan hükümetleri daha önce İngiltere'nin sözkonusu bildirisine protesto olarak askerlerini Boğazlar'ın Asya yakasından çekme kararı almıştı.[43] Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarları İngiltere'nin Yunan yanlısı politikası ile çelişme halindeydi. Bir kere Fransa'nın Türkiye'de diğer devletlerden daha çok sermaye yatırımları vardı. Fransa'nın Türkiye ile savaş durumunda olması Türkiye'deki Fransız sermayesine zarar veriyordu. Ayrıca İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki nüfuz ve prestijinin artması Fransa'nın bu bölgedeki çıkarlarına aykırıydı. Bunlara bir de Fransa'nın askeri harcamalarının çok miktarda artması eklenince Fransa'nın Türkiye ile savaş halinde olması veya Türkiye karşıtı politikalara destek vermesinin hiçbir faydası kalmıyordu. İtalya ise zaten I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli anlaşmalara aykırı olarak İzmir'in Yunanlılar'a verilmesini hiçbir zaman tasvip etmemiş ve Türklerle anlaşmanın yollarını aramıştı.

---

38 David Walder, Çanakkale Olayı. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970. sh. 274.
39 age, sh. 275.
40 age, sh. 285.
41 age, sh. 286.
42 Sonyel. age. sh. 274.
43 S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985. sh. 151-152.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Eylül tarihindeki ilk görüşmede Curzon, Poincaré'ye Anadolu'daki toprak sorununun son Türk zaferiyle kendiliğinden çözümlendiğini, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümünün ise Türkler'e bırakılamayacak kadar önemli olduğunu belirterek kendisine Fransa hükümetinin İtilaf Devletleri kontrolündeki "tarafsız bölge"nin korunmasının önemini belirten 14 Eylül tarihli notasını hatırlattı ve Fransız askerlerinin Boğazlar'ın Asya yakasından çekilmesinin nedenini sordu. Poincaré cevap olarak Fransa'nın iki nedenle Küçük Asya'daki Türklerle savaşamayacağını belirtti. İlk olarak Fransa Müslüman bir güç olduğu için Tunus'tan Hindi Çin'e kadar olan Müslüman kolonilerindeki artan rahatsızlığı göz ardı edemezdi. İkinci olarak da mali problemler yüzünden Küçük Asya'ya kuvvetlerini gönderemezdi. Bu şartlar altında ne Fransa Başbakanı'nın ne de Fransız Parlamentosu'nun Türkler'e karşı bir savaşı düşünebileceğini belirtti ve Curzon'a tavsiye edebileceği tek şeyin de İngiliz askerlerinin Çanakkale'den çekilmesi olduğunu söyledi.[44] Toplantı Curzon'la Poincaré arasında yüksek tansiyonlu tartışmalarla devam etti. İtalyan temsilci Sforza da Poincaré'ye destek verdi. Curzon Fransa ve İtalya'nın İngilizler'e yardım etmesi gerektiğini söyledikçe Poincaré ve Sforza Türklerle savaşmalarının söz konusu olmadığını ve İngiliz askerlerinin de Fransız ve İtalyan askerleri gibi bölgeden çekilmesi gerektiğini tekrar ettiler. Poincaré ve Sforza ayrıca barış görüşmelerine Türkler'i razı etmek için de Doğu Trakya'nın Türkler'e iade edileceğinin şimdiden duyurulması gerektiğini ifade ettiler.[45]

Curzon, Poincaré ve Sforza 22 Eylül'de tekrar biraraya geldiler. Taraflar önceki gün dile getirdikleri düşünceleri tekrar ettiler. Lord Curzon İngiltere'nin savaş yanlısı olmadığını ancak 1918 zaferinin meyvelerini de kaybetmek istemediğini, Trakya'nın Türkler'e verilmesi taahhüdünün şimdiden açıklanamayacağını, bunun barış konferansında görüşülmesi gerektiğini, ayrıca Boğazların savunulması için müttefiklerin İngilizler'e yar-

44 20 Eylül 1922'de Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. Şimşir, age. sh. 454-455.

45 20 Eylül 1922'de Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. age. sh. 462-474.

Levent Şahverdi Arşivi

dım etmesi gerektiğini söylerken Poincaré de 1915'teki Çanakkale savaşını tekrar yaşamak istemediklerini, Boğazlar'dan Fransız askerlerinin geri çekilişinin temel sebebinin Müslüman toplumların tepkisinden çekinmeleri olduğunu ve Meriç'e kadar olan Trakya bölgesinin Türkler'e verileceğinin şimdiden ilan edilmesi gerektiğini ifade etti. Sforza da Poincaré'nin sözlerine katıldığını belirtti.[46] Curzon ısrarla Fransızları İngilizleri terkedip yalnız başına bırakmakla suçlayarak meydana gelecek olaylardan Fransızların sorumlu olduğunu söylüyordu. Nihayet Poincaré bu ithamdan rahatsız olarak Curzon'dan sözlerini geri almasını istedi. Curzon bunu reddedince hiddetlendi ve tahkir edici bir tarzda hakaretler ederek Curzon'a bağırmaya başladı.[47] Curzon bu sahneyi Londra'ya şu şekilde anlatır: "Poincaré bütün şuurunu kaybederek çeyrek saat boyunca çıldırmış bir okul müdürünün suçlu bir öğrenciyi azarlaması gibi avazının çıktığı kadar çılgın bir şekilde bağırdı."[48] Curzon kendisine ve ülkesine karşı sürekli yapılan suçlamalara tahammül edemeyeceğini belirterek toplantı odasını terketti. Birkaç dakika sonra İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge Curzon'ı salonda gözyaşları içinde pantolonunun arka cebinde taşıdığı konyak şişesinden yudumlar bir halde buldu. Curzon bir yandan içiyor bir yandan da bu küçük iğrenç adam kendisinden özür dilemezse Londra'ya geri döneceğini söylüyordu.[49] İngiliz diplomat Harold Nicolson Curzon'ın içinde bulunduğu durumu dramatik bir şekilde şöyle anlatır: Curzon kızıl bir kanapeye yığıldı kaldı. Lord Hardinge'in kolunu tutarak ve hızlı hızlı soluyarak "Charley! O küçük iğrenç adama tahammül edemem, tahammül edemem" dedi ve ağlamaya başladı.[50]

Hardinge iki tarafla görüştükten sonra Curzon'ı sözlerini geri alması, Poincaré'yi de özür dilemesi konusunda ikna etmeyi başardı.[51] Bu nahoş

46 22 Eylül 1922 Cuma günü Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. age. sh. 493-510.

47 Gilmour, age. sh. 544.

48 Documents of British Foreign Policy. Cilt: 18. No: 48. Douglas Goold, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920-1922." The Historical Journal, Sayı: 21 (4), 1978. sh. 932'den alıntılanmıştır.

49 Gilmour, age. sh. 544.

50 Harold Nicolson, Curzon: the Last Phase, 1919-1925. London: Constable, 1934. sh. 273-274.

51 Goold, agm. sh. 932-933.

Levent Sahverdi Arşivi

olaydan bir saat sonra Curzon, Poincaré ve Sforza Türklere yapılacak teklifler konusunda anlaşmaya vardılar. İtilaf Devletleri ortak notada Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkler'e verilmesini kabul ettiklerini ve barıştan sonra İstanbul'un Türkler'e verilmesi üzerinde anlaştıklarını belirttiler. Bu arada Türkler'den "tarafsız bölge"ye saygı göstermesini istediler. Ateşkes görüşmeleri için ise tarafların Mudanya veya İzmit'te bir araya geleceklerini ilan ettiler.[52]

Curzon'ın, Müttefikleri tekrar biraraya getirmesiyle sonuçlanan bu diplomatik başarısı Londra'da kabine arkadaşları tarafından tebriklerle karşılandı. Halbuki Curzon daha Paris'e gitmeden önce aynı arkadaşlarıyla Türkiye'ye yönelik politikada fikir ayrılığına düşmüştü.[53] Paris görüşmelerinin en önemli sonuçlarını muhtemel bir Türk-İngiliz savaşının önlenmesi, İngiliz-Fransız ittifakının bozulmasının önüne geçilmesi ve Türkler'in Avrupa'ya dönüşünü İngilizler'in resmen kabul etmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Paris görüşmeleri başlamadan önce Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé de 18 Eylül tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşmüş ve Türk askerlerinin "tarafsız bölge" sınırlarını geçmemesini rica etmişti. Ayrıca Franklin Bouillon'un kendisini ziyaret etmek istediğini belirten notunu da Mustafa Kemal'e vermişti. Mustafa Kemal ise "tarafsız bölge" diye bir sınırı tanımadığını Türk askerlerinin ilerleyişinin devam edeceğini ve kış gelmeden önce Trakya'yı ele geçirerek toprak sorununu bitirmek istediğini söylemişti.[54] Yapılacak olan konferansın da Üsküdar'da toplanmasını önermişti.[55]

---

52 İtilaf Devletlerinin üç temsilcisinin Ankara Hükümeti'ne gönderdikleri bu notanın Türkçesi için bak: Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım. İstanbul: Emre Yayınları, 1993. Cilt: 2. sh 99-100. Notanın İngilizcesi için bak: Lord Hardinge'den Kedleston Markizi Curzon'a, Paris, 23 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 526-527. Türkçe özeti için bak: Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa. 3. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993. sh. 21-22.

53 Earl of Ronaldshay, age. sh. 304.

54 Atatürk, age. sh. 677-678. Sarıhan, age. Cilt: 4. sh. 681.

55 Sir H. Rumbold'dan (İstanbul) Kedleston Markizi Curzon'a. 21 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 482-483.

Levent Şahverdi Arşivi

Lord Curzon'ın bu diplomatik başarısı kısa sürdü. 23 Eylül tarihinde Türk askerleri Çanakkale'nin güneyindeki "tarafsız bölge"ye girdi.[56] Harington'un Türk ordularının "tarafsız bölgeden" çekilmesini rica eden telgrafına[57] cevaben Mustafa Kemal 26 Eylül tarihli telgrafla da Harington'a TBMM'nin "tarafsız bölge" diye bir bölge tanımadığını bildirdi.[58] 27 Eylül'de de Yunanistan'da bir darbe sonucu Kral Constantine devrilerek Venizelos yanlıları iktidara geldi.[59] Bu beklenmeyen gelişme İngiliz hükümetindeki Yunan yanlılarına yeni ümitler verdi. Onlara göre Yunanlılar Küçük Asya'da kontrolü tekrar ele geçirebilir, böylece Sévres Antlaşması'nda yapılacak küçük bazı değişikliklerle barışa ulaşılabilirdi.[60]

27 Eylül'de İngiliz Bakanlar Kurulu üyelerinin bazıları Koloniler Bakanlığı'nda biraraya gelerek Çanakkale krizini görüştüler. Ferman Mührü Lordu Austin Chamberlain ve Winston Churchill'e göre İngiltere Çanakkale'nin Asya yakasından çekilemezdi. Bunların iddialarına göre Mustafa Kemal bu tür bir çekilmeyi İngiliz İmparatorluğu'nun aşağılanması olarak algılayabilirdi.[61] Curzon ise Türkler'in tavrına karşı arkadaşlarıyla aynı fikri paylaşmasına rağmen durumun kuvvete başvurmakla değil diplomasiyle çözülebileceğine inanıyordu. Curzon Chamberlain'e yazdığı 27 Eylül tarihli bir mektupta endişelerini şöyle dile getiriyordu:

Bakanlar Kurulunda güvenilmez ve bence değersiz olan ve Türklere karşı kendimizi tekrar savaşın içinde bulacağımız bir İngiliz-Yunan ittifakına başvurulması düşüncesi beni dehşete düşürdü. Benim düşünceme göre hiçbir şey ülkeyi bu tür bir gelişmeye razı edemez. Aksi takdirde bu olay hükümetin iktidardan düşmesine yol açar. Ayrıca Paris'te tekrar inşasına çalıştığım müttefik birliğini bir çırpıda yok eder.[62]

---

56 Türk süvarileri 24 Eylül'de "tarafsız bölge"den çekilecekler, ertesi gün tekrar gireceklerdir. Sarıhan, age. sh. 697, 699.

57 Orbay, age. sh. 98.

58 Mustafa Kemal'den İstanbul'da General Harington'a telgraf, İzmir, 26 Eylül 1922. Onar, age. sh. 380-381.

59 Sarıhan, age. sh. 709.

60 Earl of Ronaldshay, age. sh. 305.

61 Koloniler Bakanlığı'nda Mr. Churchill'in odasında İngiliz Bakanlar Kurulu'nun bazılarının yaptıkları toplantının tutanakları. Yakın Doğu'da Askeri Durum. 27 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 561-565.

62 Earl of Ronaldshay, age. sh. 305.

Levent Şahverdi Arşivi

Curzon'un diplomatik çözüm teklifine zıt olarak İngiliz Kabinesinin 29 Eylül'de aldığı karara göre Türk tarafına iletilmek üzere, Türk askerleri bölgeden çekilmezse kara, deniz, hava tüm İngiliz kuvvetlerinin Türkler'e ateş açacağını bildiren bir ültimatom Harington'a gönderilecekti.[63] Aynı gün Curzon Ankara hükümetinin Londra temsilcisi Nihad Reşad (Belger)'le bir görüşme yaptı. Curzon İngiliz Kabinesindeki atmosferi anlatarak Türkler'in Çanakkale'den derhal çekilmemesi durumunda taraflar arasında bir çatışma çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ihtar etti.[64] Bu arada 28 Eylül tarihinde Mustafa Kemal-Bouillon görüşmesi gerçekleşmişti.[65] Görüşme devam ederken İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notası Mustafa Kemal'e ulaşmıştı. Mustafa Kemal notaya cevap olarak İtilaf Devletlerinin Mudanya'da toplanacak bir konferans için yapılan daveti kabul ettiğini, murahhas olarak Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın gönderileceğini, ancak Yunanlıların Doğu Trakya'yı derhal boşaltıp Türklere devretmesi gerektiğini bildirdi.[66] Bununla beraber Türk askerleri Çanakkale'ye doğru ilerleyişlerini de devam ettirdiler.

30 Eylül tarihinde İngiliz Kabinesi Çanakkale krizini görüşmek üzere tam üç toplantı yaptı. Harington'dan henüz ültimatomla ilgili cevap alınamamıştı. Lloyd George Harington'ın bu davranışını "general görevi olmadığı halde siyasal vaziyetle o kadar fazla ilgileniyor ki askeri vaziyete yeteri derecede dikkatini toplayamıyor" diyerek eleştirdi.[67] Churchill ve Chamberlain de Harington'ın bu davranışını eleştirdi. Hatta bir ara yapılacak Mondros Konferansı'nın iptal edilmesinden bile söz edilmişti.[68] Curzon bunları ültimatom yanlıları, kavgacılar ve savaş kışkırtıcıları olarak suçlayarak kendisinin ise her ne pahasına olursa olsun savaştan özellikle Yunanistanla aynı safta savaşmaktan kaçınmak için tüm gücüyle ça-

63 Cabinet Papers 23/31, 52 (22). 29 Eylül 1922. Sonyel, age. sh. 277'den alıntılanmıştır.
64 Earl of Ronaldshay, age. sh. 306.
65 Sarıhan, age. sh. 714.
66 Atatürk, age. 2. sh. 679; Texte de la Reponse du Gouvernement d'Angora a la Note des Gouvernements allies du 23 Septembre 1922. Smyrne, le 29 Septembre 1922. Şimşir, age. sh. 635-636.
67 Kenneth O. Morgan, Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government, 1918-1922. Oxford: Oxford University Press, 1986 sh. 323.
68 Earl of Ronaldshay, age. sh. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

lıştığını söylüyordu.[69] Curzon'a göre tüm bu problemler Başbakan'ın Türkler'den nefret etmesinden ve Yunanlılar'a delicesine sevgisinden kaynaklanıyordu.[70] Bu arada Fransa Başbakanı M. Poincaré de Harington tarafından Türkler'e verilecek ültimatomdan haberdar olmuş ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'ne bundan çok kaygılı olduğunu söyleyerek ültimatomdan kaynaklanan herhangi bir gelişmeden Fransa'nın mesul olmayacağını bildirmişti.[71] Poincaré tarafından İzmir'e gönderilen Franklin Bouillon da Türk taleplerinin yerine getirileceğine söz vererek Mustafa Kemal'i Türk askerlerinin ilerleyişini durdurması konusunda ikna etmişti.[72]

1 Ekim'de Harington krizin sona erdiğini İngiliz Kabinesine bildirdi.[73] Aslında Harington ültimatomu Türkler'e göndermemeyi tercih etmişti. Harington'ın ültimatomu Londra'ya danışmadan Türkler'e vermekten kaçınması gerçekten cesaret işiydi; fakat bu hareketi savaşa yol açabilecek bir krizin önüne geçmişti. İleride değinileceği gibi bu olaydan sonra İngiliz Kabinesi'nde Muhafazakar bakanların Curzon'a yakınlaşmaları ve hükümetten çekilme tartışmaları başlayacaktı.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922'de başladı. Biz burada konunun muhtevası gereği Konferans'ın içeriğine girmeyeceğiz. Yalnız görüşmelerin ilginç bir yönü vardı ki o da Türkiye'nin karşısındaki taraf Türkiye ile savaş halinde olan Yunanistan değil İtilaf Devletleri'ydi. Karşılıklı savaş tehditleri içinde geçen görüşmeler sonucu 11 Ekim'de ateşkes anlaşması imzalandı. Buna göre Trakya'daki Yunan kuvvetleri 15 gün içinde Meriç ırmağının batı yakasına çekilecek, Meriç'in doğu yakası barış sağlanana kadar İtilaf Devletleri askerlerinin kontrolünde kalacak, son olarak da sivil idare Yunanlıların çekilmesinden sonraki otuz gün içinde Türk yet-

69 Goold, agm. sh. 933. Earl of Ronaldshay, age. sh. 307.
70 Gilmour, age. sh. 546.
71 Lord Hardinge'den (Paris) Kedleston Markizi Curzon'a. 30 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 612-613.
72 Başkomutanlık'tan (Akdeniz) Bahriye Nezaretine. 1 Ekim 1922. age. sh. 622.
73 Bennett, age. sh. 88.

Levent Şahverdi Arşivi

kililere devredilmek üzere İtilaf Devletleri yetkililerine bırakılacaktı.[74] Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın en önemli sonucu Gladstone'un ortaya attığı ve Lloyd George'un Başbakanlığı döneminde devam eden, Türkler'i Avrupa'dan pılısı pırtısıyla birlikte defetmek politikasının iflas etmesidir. Antlaşma'nın Türkler açısından en önemli sonucu ise savaşmadan Doğu Trakya'nın elde edilmesi ve İtilaf Devletlerinin artık Ankara Hükümeti'ni Türkiye'nin tek hukuki temsilcisi olarak kabul etmesidir.

Lloyd George'un İktidardan Düşmesi:

Bu arada İngiltere'de koalisyon hükümetinin yıkılış süreci başlamış bulunuyordu. Tarım ve Balıkçılık Bakanı Sir Arthur Griffith-Boscawen, Ticaret Bakanı Stanley Baldwin ve Hindistan İşleri Bakanı Lord Peel gibi Muhafazakar Parti'nin güçlü üyeleri Dışişleri Bakanı Curzon'a Carlton House'da toplanarak durum değerlendirmesi yapmayı ve gerekirse Curzon ile beraber istifa etmeyi teklif ettiler. Curzon bu teklifi koalisyon hükümetinin sonunun başlangıcı olarak gördü.[75] Lloyd George, Churchill, ve Adalet Bakanı Birkenhead'in Türkiye karşıtı politikalarının İngiltere'yi Türklerle savaşa sürükleyeceğinden endişe eden Muhafazakar Parti eski lideri Bonar Law[76] da, basına bir mektup göndererek İngiltere'nin dünyanın polisi olarak hareket edemeyeceğini bildirdi.[77] Law, Sévres Antlaşması'nı Türkler'e empoze eden İngiliz hükümetinde ikinci adam konumunda olduğu için anlaşmanın değiştirilmesi yönünde ya da Lloyd George'un politikası aleyhinde o ana kadar hiçbir tavır almamıştı.[78] Law'un bu çıkışı hükümet içindeki Muhafazakar muhalefete koalisyonu sona erdirmek için cesaret verdi.

Aslında Koalisyon hükümeti 1922 yılı boyunca sadece Lloyd George'un dış politikası nedeniyle değil aynı zamanda erken genel seçim

74 Briton Cooper Busch, Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia 1918-1923. New York: State University of New York Press, 1976. sh. 356-57. İsmet İnönü, Hatıralar. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987. Cilt: 2. Sh. 27-36. Karacan, age, sh. 26-35. Sarıhan, age. sh. 744.

75 Earl of Ronaldshay, age. sh. 310. Beaverbrook, age. sh.166-167.

76 Bonar Law hastalığı nedeniyle Muhafazakar Parti liderliğini 1921 yılının Mart ayında Austin Chamberlain'e bırakmıştı. David Walder, The Chanak Affair. London: Hutchison, 1969. sh.131.

77 The Times, 7 Ekim 1922.

78 Beaverbrook, age. sh.164

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmaları, hükümet içindeki Liberal-Muhafazakar çekişmeleri, tarım politikası hakkındaki anlaşmazlıklar ve İrlanda meselesi gibi iç meseleler yüzünden de eleştiriler alıyordu.[79] 1922 Eylül'ünde aralarında Derby, Younger ve Salisbury'nin de bulunduğu Muhafazakar Parti'nin bazı önemli isimleri Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasına güvensizliklerini ilan ederek hükümetin birliğini zedelemişlerdi.[80] Şimdi de Bonar Law'un mektubu kabine içindeki koalisyon karşıtı kampı kuvvetlendirmişti. Dahası basının hükümet üzerindeki baskısı da koalisyon hükümetinin birliği üzerinde olumsuz etkide bulunuyordu. Daily Mail ve Daily Express koalisyona hücuma devam ediyorlardı. Hatta hükümet yanlısı Times'ın editörü Wickham Steed de "koalisyonun devam etmesinin İngiliz siyasal hayatına zarar vereceğine" inanmaya başlamıştı.[81]

Lloyd George tam bu ortamda 14 Ekim'de Manchester'da Türkler'e karşı nefretini, Yunanlılara sevgisini ifade eden ve müttefikleri Fransızlar'ı eleştiren bir konuşma yaptı.[82] Bu konuşmaya ilave olarak Lloyd George'un Romen ve İtalyan heyetleriyle kendisine haber vermeden yaptığı görüşmeler Curzon'ı da koalisyon karşıtı kampa itti. Curzon sonunda Lloyd George'a Dışişleri Bakanlığı'na karşı tutumunun değişmemesi halinde istifa edeceğini içeren bir mektup göndermeye karar verdi.[83] Fakat 19 Ekim tarihinde Carlton Kulüp'te Muhafazakar Parti milletvekillerinin toplantısının ardından Lloyd George'un istifası nedeniyle bu mektubu gönderemedi. Bu mektup Başbakan Lloyd George'un Dışişleri Bakanlığı ile münasebetlerini anlatması açısından çok önemlidir. Curzon mektubunda şöyle yazıyordu:

Şu ana kadarki uygulamada biri benim sorumluluğum altında, diğeri de Başbakanlık'ta bulunan iki Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu bir yapı oluşmuş durumdadır: Bu ikisi arasında önemli bir farklılık vardır. Ben sadece sana değil tüm arkadaşlarıma da söylediğim veya yaptığım herşeyi,

79 Bu problemler hakkında daha fazla bilgi çin bak: Morgan, age. sh. 331-341.
80 age, sh. 324.
81 Walder, Çanakkale Olayı, sh. 375.
82 age, sh. 377. Konuşmanın bir bölümü için bak: Karacan, age. sh. 37. Kürkçüoğlu, age. sh. 250.
83 Earl of Ronaldshay, age. sh. 314.

Levent Şahverdi Arşivi

aldığım veya gönderdiğim tüm telgrafları,bana ulaşan tüm önemli haberleşmeleri rapor ederken diğer Dışişleri Bakanlığının yaptıklarını kazara duyuyorum. Hatta diğer bakanlıkta ne karar alındığı resmen tarafıma bildirilse bile bu kararlar çoğu kez sorumluluğum altındaki Dışişleri Bakanlığı'nın haberi olmadan alınıyor... Uzun zamandan beri düşündüğüm o ki bu durumun devam etmesine müsade edilmemeli. Eğer böyle devam edecekse kendinize bu tip bir Dışişleri Bakanlığı görevi anlayışına benden daha fazla uyum sağlayabilecek bir Dışişleri Bakanı bulmalısınız.[84]

17 Ekim tarihinde Lloyd George'la Lord Curzon arasında başbaşa son bir görüşme oldu. Bu görüşmede Lord Curzon istifa isteğini gündeme getirdi. Lloyd George ise 19 Ekim tarihinde Muhafazakârların yapacağı toplantıyı hatırlatarak kendisinin belki o gün istifa edeceğini o nedenle istifa kararını ertelemesini istedi.[85] Nitekim 19 Ekim tarihinde Muhafazakâr Parti milletvekilleri koalisyonun geleceğini konuşmak üzere Carlton Kulüp'te toplandılar. Chamberlain'in koalisyon lehindeki konuşmasına rağmen Bonar Law liderliğindeki milletvekilleri Muhafazakâr Parti'nin genel seçimlere koalisyondan bağımsız bir parti olarak girmesi kararını aldılar.[86] Kararı öğrenen Lloyd George aynı gün görevinden istifa etti. Parlamento da 26 Ekim'de kendini feshetti. 15 Kasım 1922'de yapılan genel seçimlerde Bonar Law liderliğindeki Muhafazakâr Parti 344, İşçi Partisi 138, Asquith liderliğindeki Liberaller 60 sandalye kazandılar.Lloyd George liderliğindeki Liberaller ise sadece 57 sandalye alarak büyük bir yenilgiye uğradılar.[87]

Koalisyon hükümetinin iktidardan düşmesinin ana nedeni olarak belki Çanakkale krizi gösterilemeyebilir. Liberal Parti'nin gerileme sürecini inceleyen Wilson'a göre koalisyonun iktidardan düşüşünün gerçek nedeni Çanakkale Krizi gibi dış nedenler veya iç politikadaki görüş ay-

84 age. sh. 315-316.
85 age. sh. 319-320.
86 Walder. age, sh. 378-381.
87 age, sh. 385. Liberal Parti 1918 yılının Aralık ayında yapılan meşhur "Kuponlu Seçimler'de" ikiye bölünmüş ve seçimlerden sonra Lloyd George liderliğindeki Liberaller Muhafazakâr Parti ile koalisyon hükümeti kurmuş, Herbert H. Asquith liderliğindeki Liberaller ise muhalefette kalmışlardı. Trevor Wilson, The Downfall of the Liberal Party, 1914-1935. London: Fontana Library, 1968. sh. 143-199.

Levent Şahverdi Arşivi

rılıklarından değil Lloyd George'la Muhafazakârlar arasında yapılmış olan ittifakın tabiatından kaynaklanmaktadır. Wilson'a göre Muhafazakârlar'ın Lloyd George'a güven veya sevgileri hiçbir zaman olmadı. Daha da önemlisi Muhafazakârlar Lloyd George'la sonuna kadar müttefik olarak kalacaklarını hiçbir zaman söylemediler.[88] Lloyd George'un kurduğu koalisyon hükümeti üzerine bir çalışması bulunan Morgan'a göre ise hükümetin düşüşündeki ana neden Chamberlain'in koalisyonda kalarak erken genel seçimlere Liberallerle beraber gitme konusundaki ısrarıdır.[89] Tüm bunlara rağmen şunu söyleyebiliriz ki Çanakkale krizi, İngiltere'nin Türkiye ile savaşın eşiğine gelmesinde ve sonucunda da İngiliz koalisyon hükümetinin düşmesinde katalizör vazifesi görmüştür. Çünkü Çanakkale krizinden sonra Muhafazakâr Parti ve Liberalleri bir arada tutmak neredeyse imkansızdı.

SONUÇ

İstiklal Harbi esnasında İngiltere'nin Yunan yanlısı politika izlemesi bu ülkeye çok pahalıya mal olmuştur. Özellikle Yunanlılar'ın Anadolu'dan atılıp Türk ordusunun Çanakkale'ye ilerlemesi sebebiyle İngiliz hükümetinin Türklerle anlaşma yollarını aramayıp Çanakkale Boğazı civarında savaşa yol açacak bir şekilde kriz çıkarması İngiltere'nin hem içeride hem de dışarıda itibarının zedelenmesine yol açtı. Yakın Doğu meselesinde Liberal Partili Başbakan Lloyd George ve Koloniler Bakanı Winston Churchill önderliğinde Türk karşıtı bunalım politikası güdülmesi, Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti'nin oluşturduğu koalisyon hükümetinin sonunu getirdi. Böylece 19. yüzyılın son çeyreğinden beri Liberal Parti önderliğinde sürdürülen "pılısıyla pırtısıyla Türkler'i Avrupa'dan defetme" politikasının son temsilcisi olan Lloyd George iktidardan uzaklaşmış oldu.[90] Ayrıca İngiltere, Türkiye ile görüşmeler yoluyla barışa ula-

88 Wilson, age. sh. 238-239.
89 Morgan, age. sh. 346-349.
90 Liberal Parti bundan sonra İngiliz siyasi tarihindeki güçlü yerini İşçi Partisi'ne bırakacak ve ancak İşçi Partisi'nin küçük ortağı olarak birkaç defa koalisyon hükümetlerinde yer alacaktır. Peter Teed, Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990. Oxford: Oxford University Press, 1992. sh. 270-271.

Levent Şahverdi Arşivi

şabilecekken savaşı tercih etmiş ve sonuçta ekonomik ve mali kayıplara da uğramıştı. İngiltere dahildeki bu kayıplar yanında hariçte de de önemli prestij kaybına uğradı. Öncelikle I. Dünya Savaşından galip çıkmış ve yenilen ülkelere barış şartları empoze etmiş bir ülke olarak, savaştan yenik çıkan Türkler'e Sévres Barış Antlaşmasını kabul ettiremeyerek ve son Çanakkale krizinde kendi müttefikleri ve Kolonileri tarafından yalnız bırakılarak tüm dünyada önemli bir prestij kaybına uğradı. Bunun yanında Yakın Doğu'da kurulacak İngiliz yanlısı büyük Helen Devleti politikası iflas etmiş oldu. Böylece İngiltere son buhranda kendi politikasını Türkler'e kabul ettirememiş, Fransa'nın arabuluculuğu sonucu kendisinden ziyade Fransa ve Türkiye'nin istekleri kabul edilmişti. Ayrıca Türkiye'ye karşı hasmane ve düşmanca tavrı nedeniyle İslam ülkelerinde, özellikle de İngiltere'nin sömürgesi durumunda olan Hindistan'da gittikçe azalan itibarı önemli bir darbe daha almış oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

1922 yılının ortalarına gelindiğinde Ankara Hükümeti, Yunanlılar'ı kesin yenilgiye uğratmadıkça bağımsızlığa ve İtilaf Devletleri'yle anlaşma yoluna ulaşamayacağını anlamıştı. Bu amaçla 1922 Ağustos'unun sonunda kesin hücumu başlattılar ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan temizlediler. Türk ordusunun bu zaferden sonra Boğazlar'a doğru ilerlemesi İngiliz Hükümetini telaşa düşürdü. İngilizler'e göre önemli olan Boğazlar'ın kendi egemenlikleri altında olmasıydı. Gergin geçen bir dönem sonucunda nihayet Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın en önemli sonucu İngilizler'in Türkler'i Avrupa'dan sepetleme ve bunun uzantısı olarak Batı Anadolu'yu Yunanistan'a terketme politikasının iflasıdır. Sonunda bu politikanın mimarı İngiliz Başbakanı Lloyd George değişik kesimlerden gelen baskılar sonucu 19 Ekim 1922'de istifa etti.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Çanakkale Krizi, Lloyd George, Lord Curzon, Boğazlar.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The Turks realised in the middle of 1922 that unless they completely defeated the Greeks they would not achieve the peace. In September, the Turks drove the Greeks completely from Anatolia. This victory alarmed the British who feared that the Turks would threaten the Straits. Britain looked to the support of her allies, but was rejected. Finally, Turkey and the Allies concluded the Mudania Armistice. The most important result of the Armistice was the bankruptcy of the 'bag and baggage' policy of Britain. Finally, as a result of growing opposition, Lloyd George resigned on October 19, 1922.

Key words: Mustafa Kemal, Chanak Crisis, Lloyd George, Lord Curzon, Straits.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELENİN LEHİNE KAMUOYU OLUŞUMUNDA DİN ADAMLARI

Yrd.Doç.Dr.Ömer TURAN*

Kamuoyu oluşumunda, birey, çevre ve bu ikisi arasındaki etkileşim unsurları rol oynar. Kamuoyu denilen şey, ferdin kanaatleri ve şahsi yapısı ile içinde yaşadığı çevrenin karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşur. Bu çerçevede ferdin hayatı boyunca edindiği tavırlar onun şahsi özellikleri ile ilgili unsurları teşkil eder. Aile ve okul gibi birinci ve kişinin özdeşleştiği referans grupları gibi ikinci gruplar ise kanaatleri biçimlendiren çevre ile ilgili unsurlardır. Teknik imkanların artması ile basın, radyo, televizyon ve film gibi kitle haberleşme araçları da, kanaatlerin şekillenmesinde önemli rolü bulunan çevre ile ilgili unsurlar arasında yer alırlar.[1]

1910'lu yıllar Türk tarihinin en zor ve felaketli yıllarıdır denilse yanlış olmaz. 1912-13 Balkan savaşlarında yaşanan umulmadık hezimetin neticesinde hemen bütün Rumeli Türk hakimiyetinden çıkmış, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı ile Devletin varlığı tehlikeye düşmüştü. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi belirsizliklerle dolu idi. Mütarekenin 5. maddesi sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülecek miktarın dışındaki askeri kuvvetlerin hemen terhis edilmesi; 7. maddesi ise müttefiklerin güvenliklerini tehdid edecek bir durum bir durum baş gösterdiğinde her hangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olmaları hükmünü içermekteydi. Mütarekenin akabinde ordular terhis ve silahlar teslim edilmeye başlanmışken memleketin en önem-

* ODTÜ Tarih Bölümü.

1 Duygu Sezer, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1972, s.19-33.

Levent Şahverdi Arşivi

li merkezleri çeşitli bahanelerle düşman orduları tarafından işgal ediliyordu.

İstanbul'daki hükümet yetkilileri, Ordu mensupları başta olmak üzere devletin resmi görevlilerinin Anadolu'daki işgallere karşı girişebilecekleri bir hareketin İtilaf kuvvetlerinin daha fazla yer işgal etmesi için bir gerekçe olarak kullanılabileceğinden endişe ediyorlardı. Halk, sonu gelmeyen yenilgilerden ve iç kavgadan bezmiş, yorgun ve mecalsizdi. Kendisi de o günleri yaşamış bir subay olan Rahmi Apak'ın hatıralarında ifade ettiği gibi, halk subaylardan nefret ediyor, geçimleri kavgaya bağlı olduğu için kavgayı onların çıkardığını düşünüyordu. Bütün bunların yanı sıra halk İttihatçı ve İtilafçı olarak birbirini sevmeyen iki gruba ayrılmıştı.[2]

Okur-yazarlık oranının tek rakamlarda dolaştığı, modern kitle iletişim araçlarının hiç birinin bulunmadığı o dönemin Anadolu'sunda, hocalar, müftüler ve şeyhler gibi dini şahsiyetler ve camiler, mescidler ve tekkeler gibi dini mekanlar kamuoyunu yönlendirmede çok önemli bir mevkiye sahip idiler. Ordusu terhis edilmiş, resmi görevlilerinin yukarıda işaret edilen sebeplerle ellerinin kollarının bağlandığı, halkın ise büyük bir bezginlik içerisinde bulunduğu bu günlerde, vatan sevgisini ve istiklal duygusunu ayağa kaldırarak Türk kamuoyunu işgallere karşı şuurlandırıp, karşı koymaya hazırlamada din adamlarının büyük rolleri olmuştur.

Amerikan Genel Kurmay Başkanı General Harbord, o günlerde Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti ve Anadolu'da bir Amerikan mandasının olabilirliğini araştırmak maksadıyla Anadolu'ya yaptığı geziden sonra hazırladığı raporunda bu hususu şöyle ifade etmiştir: "Türkler'de dini şahsiyetlere karşı olan rabıta, dünyevi hislerin fevkinde ve daha derin ve ruhi idi... Türk köylüsü üzerinde en müessir kuvvet, bir kaç evlik meskûn yerlerde bile bulunan cami ve mescitteki hocalardı. Bunlar, halk efkârını tem-

2 15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'e asker çıkarmaları ve yerli Hıristiyan azınlıkların Türklerin canlarına, mallarına, şeref ve namuslarına karşı yaptıkları hakaretler ve taşkınlıklar, bu insanları yeniden istiklallerine kavuşmak için silaha sarılmaya sevk eden unsurların başında gelir. Bk. Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.189-190.

Levent Şahverdi Arşivi

sil ve teşkil eden esas kuvvetti. Müslümanlar vatan ve istiklal için harpte ölenlerin cennete gittiği inancında idiler ve cihad mukaddes vazife idi. Bu telkini de, çoğu okuma yazma bilmeyen Türk köylüsüne ancak bu din adamları yapabilirlerdi. Nitekim, bizden ülkeleri için hak ve müsavat talep eden heyetlerin içinde bu hocalar çokluk idiler ve onların fikirleri esas arzular olarak izah ediliyordu."[3]

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışından itibaren Anadolu'nun nabzını tutmak üzere harekete geçti. 1 Haziran 1919'da Trabzon, Diyarbakır, Erzurum, Van, Bitlis, Mamüretülaziz ve Sivas vilayetlerine ve Kayseri mutasarrıflığına bir telgraf çekerek, bölgelerinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti teşkilatı olup olmadığını, varsa kimlerden teşekkül ettiğini ve birbirleriyle irtibat halinde bulunup bulunmadıklarını bildirmelerini istedi.[4] Takip eden günlerde cevaplar gelmeye başladı. Diyarbakır'dan gelen telgrafta böyle bir cemiyetin bulunmadığı cevabını alınca, 15 Haziran'da oraya bir telgraf çekerek böyle bir cemiyetin "teşekkül ve teessüsüne delalet buyurulmasını" istedi.[5]

Gerek o tarihe kadar, gerek o tarihten sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde kurucu başkan veya üye olarak bulunan isimlere bakıldığında, pek çok cemiyette din adamlarının belediye başkanlarıyla birlikte yer aldıklarını tesbit etmek mümkündür: Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Hacı Tevfik Efendi,[6] Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İkinci Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi,[7] Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Hüseyin Efendi,[8] Belediye Başkanının riyasetinde kurulan Niğde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birinci üyesi Müftü Süleyman Efendi,[9] İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi

3 Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyeti Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1973 (?), s.35-36.
4 Kemal Atatürk, Nutuk, C.III, Vesikalar, Devrim Tarihi Enstitüsü, 10. Baskı, İstanbul, 1969, s.901-902.
5 Atatürk, C.III, s.903-905.
6 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Bundan sonra CA), Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.58.
7 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.42-1.
8 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.42-1.
9 CA, Dol.1, Kutu, Dos.14-1, Fih.41.

Levent Şahverdi Arşivi

Müftü Rahmetullah Efendi,[10] Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Reisi Müftü Rıfat Efendi,[11] Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi eski müftü Halil Hulki Bey,[12] Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Halil Hilmi Efendi,[13] Karahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Hüseyin Efendi,[14] Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü İbrahim Efendi,[15] Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Müftü Şükrü Efendi,[16] Çarşamba Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Müftü Mahmut Naim Efendi,[17] Aksaray Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi Müftü Kadızade İbrahim Efendi'nin[18] yanısıra Urfa Müftüsü Hasan Efendi,[19] Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi,[20] Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi,[21] Manisa Müftüsü Alim Efendi, Edirne Saray Müftüsü Ahmet Efendi, Trabzon Müftüsü Mahir Hoca, Yozgat Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Kayseri Müftüsü Ahmet Remzi Efendi, Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri, Çorum Müftüsü Ali Efendi, Erzincan Müftüsü Osman Fevzi, Eskişehir Müftüsü Salih Efendi, Giresun Müftüsü Muhittin Efendi, Maraş Müftüsü Abdullah Mehmet, Van Müftüsü Ziya Efendi bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı yapmış veya bu cemiyetin kurulmasında ve faaliyetlerinde aktif rol oynamış müftülerin bir kısmıdır. Mesela Antalya merkezde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi Müftü Yusuf Talat, mülhak ilçelerden Korkuteli'nde başkan Müftü Hüseyin Hilmi Efendi, Elmalı'da başkan Müftü Hacı Ömer Efendi, Alaiye'de üye Müftü Arif Efendi, Manavgat'ta reis Müftü Ali Rıza Efendi, Akseki'de üye Müftü Salim Efendi, Finike'de üye Kadı Ömer Lütfi Efendi'dir.[22] Burada sı-

10 CA, Dol.1, Kutu 3-3, Dos.14-1, Fih.20-1.
11 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.20-1.
12 Ömer Atalay, Siirt Tarihi, İstanbul, 1946, s.90.
13 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.11-5; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.97-7.
14 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.68-2.
15 Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.116.
16 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.11-9 ve 11-10.
17 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.92-3.
18 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.12-1.
19 İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.50-153.
20 Seviye Solak, Milli Mücadele ve Kadirli, Taş Medrese Yayınları, Erzurum, 1995, s.26-62.
21 Solak, s.26-62.
22 CA, Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.12-1; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-1, Fih.44-1; Dol.1, Kutu 2-4, Dos.14-2, Fih.80-7.

Levent Şahverdi Arşivi

ralanan isimleri bir kaç katına çıkarmak mümkündür. Ancak maksadımız bir liste değil bir fikir vermek olduğu için bu kadarla yetiniyoruz.

Mustafa Kemal Paşa, o günlerde Anadolu insanını Milli Mücadele etrafında toparlayabilmekte din adamlarının ne kadar önemli bir rol oynayabileceklerini biliyordu. Kendisi Samsun'a çıkışından Ankara'ya varışına kadar gittiği pek çok yerde din adamları ile içiçe olmuştur. Gittiği yerlerde onlar Mustafa Kemal'i karşılayıp destek ve bağlılıklarını bildirmişler, Mustafa Kemal de onlara itibar ve iltifat etmiştir: 19 Mayıs 1919 tarihindeki Samsun'a çıkışında mutasarrıf hastalığı sebebiyle evinden çıkamadığı için karşılamaya gelememişti. Belediye Reisi yoktu. Vekalet eden kişi ise Çarşamba'daki arazisinin başındaydı. Belediye Meclisi'nden Hacı Molla, şehir namına Mustafa Kemal Paşa'ya hoşgeldiniz demişti. Mustafa Kemal'in Havza'ya gelişinin ertesi günü, ulemadan Hacı Mustafa Efendi'nin başında bulunduğu bir heyet ziyaretine gelerek durumu görüşmüşlerdi. Mustafa Kemal'in kurmay başkanı Binbaşı Hüsrev (Gerede)'in ifadesine göre, Mustafa Kemal'in 15 Haziran'da Amasya'ya gelişinde kendisini karşılayanların başında bulunan Müftü Tevfik Efendi'nin "Paşam... bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun" hitabı karşısında Paşa'nın gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'da karşılayanların başında Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Erzurum Şubesi Başkanı Raif Hoca; Sivas'ta karşılayanlar arasında ise Müftü Abdurrauf Efendi bulunuyordu.[23]

Mustafa Kemal Atatürk, Erzurum Kongresi'nin kendisinin başkanlığında seçtiği dokuz kişilik Hey'et-i Temsiliye'de iki tane din adamına yer vermişti: Erzurumlu Raif Hoca ve Erzincan'da Nakşi Şeyhi Fevzi Efendi. Askerlikten istifa ettiğini bildirip, Kongre kararlarını göndererek desteklerini istediği önemli isimlerin arasında da din adamları önemli bir yer işgal etmekteydi. Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'ye 13.3.1919 tarihinde gönderdiği telgrafta "o havalice icabına tevessül bu-

23 Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede Din Adamları, Ankara, 1995, s.29-31.

Levent Şahverdi Arşivi

yurularak düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellem olan hamiyyet ve vatanperverliklerinden intizar olunur" diyordu.[24] Aynı tarihle Şeyh Mahmut Efendi'ye çekilen aynı türdeki bir başka telgrafta "Zatıalileri gibi fedakar, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağından mutmainim. Bu defa Erzurum Kongresi'nce takarrür ettirilen beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalice tevsi ve takviye-i teşkilat zımnında sarf-ı makderet buyurulmasını rica ederim" diyordu.[25] Aynı şekilde, Norşins'li Meşayih-i İzamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi'ye çektiği telgrafta "Zat-ı fazılaneleri cemiyetimizin en muhterem azasından bulunduğunuz cihetle istihsal-i maksad-ı mukaddes için cümlece müsellem olan himmet ve gayretlerinizin teşkilatımızın o havalice tesri-i husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masruf olacağına mutmainim" diyordu.[26]

Erzurum Kongresi'ni takip eden günlerde, yapılması daha evvelden kararlaştırılan Sivas Kongresi'nin yapılıp yapılamayacağı konusunda bir tereddüd yaşanır. Bu meyanda Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sivas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığı vasıtasıyla Kadı Hasbi Efendi'ye çektiği telgrafta "zat-ı fazılanelerince Sivaslıları irşad ve tenvir ile Sivas Kongresi'nin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica eder ve arz-ı hürmet ederiz" demektedir.[27] Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal, kamuoyu oluşturmada güçlerini çok iyi bildiği din adamlarını hep etrafında tutmaktadır. Nitekim, General Harbord yukarıda bahsedilen raporunda "Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığımız mülakatta yanındaki yedi şahsiyetten dördü bu sarıklı ve yaşlı din adamları idi" demektedir.[28]

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra 8 Aralık 1919'da Sivas'ta M.Picot ile güney illerindeki Fransız işgali konusunu görüşür. Bu

24 Atatürk, C.III, s.939-940.
25 Atatürk, C.III, s.941-942.
26 Atatürk, C.III, s.942-943.
27 Atatürk, C.III, s.935-936.
28 Kutay, s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

görüşmede söz konusu illerin boşaltılması ihtimalinin belirmesi üzerine, Heyet-i Temsiliye, kendileri sebep olmadıkça Müslümanların silahlı bir tecavüzde bulunmamalarını kararlaştırır. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal bu kararı telgrafla Urfa Müftüsü Hüsnü Efendi'ye ve Mutasarrıfa bildirir. Karara uymalarını, aynı zamanda milli birliği sağlamlaştırmalarını ve milli teşkilatı genişletmelerini ister.[29] O günlerde İstanbul'da Ferid Paşa hükümeti ile münasebetlerin bozulması üzerine mesela Zonguldak'ta da Müftü İbrahim Efendi ile Belediye Reisinin Ferid Paşa kabinesi ile kat-ı alaka ettiklerine dair Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf çektiklerini görürüz.[30] Bu dönemde bulundukları bölge ahalisi adına taleplerini bildiren müftü ve belediye başkanı imzalı pek çok telgraf arşivlerimizde mevcuttur.

Sivas Kongresi'nde seçilen Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye,[31] Sivas'tan Ankara'ya gelirken Kırşehir'in Hacı Bektaş ilçesine uğrayarak Bektaşilerin merkezini ziyaret etmiş, burada bir gece kalarak onlardan Milli Mücadele'ye destek sözü almıştır[32] O dönemin şartları içerisinde bu destek çok önemlidir. Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı İrade-i Milliye gazetesi'nin bu habere özellikle yer verdiği dikkatimizi çekmektedir. Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra bu desteği herkese göstermek maksadıyla Bektaşilerin Postnişini Cemalettin Efendi'yi Kırşehir milletvekili seçtirerek Ankara'da kurulan milli hükümete Bektaşilerin ve Alevilerin desteğini almak ve bu desteği sürdürmek hususunda Mustafa Kemal ve arkadaşları çok hassas davranmışlardır. Meclis'in açılışını takip eden günlerde "Alevilik aleminde haiz olduğu manevi nüfuz-ı azim" dolayısıyla bu kesimin Milli Mücadele'ye daha sıkı bağlılığını temin maksadıyla Hacı Bektaş Çelebisi Veliyüddin Efendi, Ankara'ya davet edilerek desteği alınmıştır.[33] Takip eden yıllarda da Mustafa Kemal Paşa'nın

29 Özçelik, s.139-140.

30 CA, Dol.1, Kutu 3-3, Dos.14-1, Fih.43-2.

31 Sivas Kongresi'nde teşkil edilen Heyet-i Temsiliye'nin üyeleri ve aldıkları kararlar hakkında bk. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974. Heyet-i Temsiliye'nin toplantı tutanakları için bk. Uluğ İğdemir (Haz.), Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.

32 Sırrı Kardeş, Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de, Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Bürosu, Ankara, 1950.

33 CA, Dol.3, Kutu 22-3, Dos.48-3, Fih.7.

Levent Şahverdi Arşivi

bayram ve kandillerde Hacı Bektaş Çelebisi Celaleddin Efendi ile samimi ifadelerle tebrikleştiği görülmektedir.[34]

Bilindiği gibi yeni açılan Meclis'in Birinci Başkanvekilliğine seçilen kişi ise diğer bir dini grubun lideri, Konya'da bulunan Mevlevilerin postnişini Abdülhalim Çelebi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal, Mevlevilerin lideri Amil Çelebi ile de karşılıklı kandil tebrikinde bulunmuştur.[35] Şeyh Seyfettin,[36] Şeyh Şerafettin[37] gibi tasavvufi kesimin liderleri; Mersin Müftüsü,[38] Diyarbakır Müftüsü[39] gibi müftüler, o dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın dini bayram ve kandillerde tebrikleştiği din adamlarının bir kısmıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Sivas'ta 14 Eylül 1919'da çıkarılmaya başlanan, ismi O'nun tarafından konan, yazıları tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile yazılan Heyet-i Temsiliye'nin ilk yayın organı İrade-i Milliye gazetesinin yedinci sayısında yayınlanan bir telgrafta, Silvan kazasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulduğu ve bütün kaza halkının vatanın ve devletin devamı için canını ve malını fedaya amade olduğu bildirilmektedir. Telgrafın altındaki imzalar, sırasıyla ulemadan Salih, ulemadan Yakup, ulemadan Müftü Abdurrahman, ulemadan Müdir Hasan, eşraftan Ali Galip, meşayihten Salih, meşayihten Şemseddin ve meşayihten Mehmet'tir.[40] İrade-i Milliye gazetesinin o günlerdeki sayılarında buna benzer telgraflar bol bol yayınlanmaktadır. Bununla hem söz konusu yörelerin, hem de çoğu din adamı, ulema ve meşayihten olan imza sahiplerinin Kuvvacılar safına katıldığı gösterilmek istenmektedir.

İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi tehlikesinin ortaya çıkması üzerine ne yapılacağını kararlaştırmak için İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Os-

34 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-56; Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-155.
35 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7.
36 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7-2.
37 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-43.
38 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-51; Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.7-31.
39 CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90, Fih.5-14.
40 İrade-i Milliye, 19 Teşrin-i Evvel 1335, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

maniye Cemiyeti 17 Mart 1919'da İzmir'de bir kongre topladı. Bugünkü İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla ve Denizli illerinden 37 Belediye başkanı, 37 müftü, Belediye meclisi üyeleri ve ahalinin iştirakiyle toplam 165 kişinin katıldığı kongre Anadolu'da yapılan ilk büyük kongredir. Çalışmaları üç gün süren Kongre, bütün müftü ve belediye başkanlarını halk ile dernek genel merkezi arasında haber alıp verme aracı olarak tanıdı ve bu temel üzerine teşkilatını oturttu.[41] Kongre'nin 19 Mart 1919 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine çektiği, işgalleri protesto eden telgrafta, biz aşağıda imzaları bulunan belediye reisleri, müftüler, umumi meclis azaları, matbuat ve bilcümle halk sınıflarının mümessilleri diye kendilerini takdim etmişlerdir.[42]

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin, bilhassa İzmir ve İstanbul'un işgalini protesto etmek üzere Anadolu'nun pek çok yerinde mitingler yapılmış ve Anadolu halkı adına protesto telgrafları çekilmiştir. Bu mitinglerde yaptıkları konuşmalarla dini ve milli duyguları harekete geçirerek halkı işgallere karşı çıkmaya davet edenlerin başında din adamları gelmektedir. İstanbul'daki İtilaf kuvvetlerinin, tarafsız devletlerin ve yabancı basının temsilcilerine çekilen protesto telgraflarının çoğunda, o yerlerin müftü ve belediye başkanlarının, eşraf ve diğer din adamlarının imzaları vardır.[43] Memleketin yer yer düşman işgalinden kurtarılması üzerine bu sefer, yine müftü, belediye başkanı ve eşraf imzalı tebrik telgraflarının Başkumandan Mustafa Kemal'e çekildiğini görüyoruz.[44]

Anadolu'nun iç isyanlarla sarsılmakta olduğu günlerde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde menfi propagandalarla halkın zehirlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmakta, çareler aranmaktadır: Hamdullah Suphi

41 Nail Moralı, Mütareke'de İzmir, İstanbul, 1976, s.173.
42 Nail Moralı, Mütareke'de İzmir Olayları, Ankara, 1973, s.81-83.
43 Bk. Mehmet Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde milli kuvvetlerin teşkilatlanmaları, bu teşkilatlarda din adamlarının rolü ve bilhassa onların öncülüğünde çekilen işgalleri protesto telgrafları için bk. Özçelik, s.127-128, 130, 133, 150-153, 345, 351-352.
44 Adana'da Türk bayrağının yeniden dalgalanmaya başlaması münasebetiyle Müftü Rıza, Belediye Başkanı ve eşraf imzalı telgraf için bk. CA, Dol.11, Kutu 105-2, Dos.90-1, Fih.3-64.

Levent Şahverdi Arşivi

(Tanrıöver) kürsüdeki konuşmasında sorar: "Halkı kim aydınlatacak, doğru yolu kim gösterecektir". Sivas milletvekili Emir Paşa da konuşmasında aynı soruyu sorar ve cevaplandırır: "Halk bugün kimi dinler? Hangi sınıfın, meslek erbabının kanaatlerine hürmet duyar? İrşat ve tenviri kimler yapabilir? Halk ancak ulemayı dinler, onların telkinlerine kıymet verir... Her hoca efendi, her müderris, ulemadan her zat, kendi muhitinin irşat ve tenvirini üzerine almalı..." Mustafa Kemal Paşa da Beypazarı isyanı münasebetiyle Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada "Şimdi muhterem heyetiniz, Ulema-yı kiramdan beş zat intihab etsin, bunlar oradaki ulema ve eşrafı çağırsın, hakikatleri anlatsın ve iğfal edilenler affedilsin. Bu münhasıran Beypazarı'nda değil, aynı akibete maruz kalan bütün vatanın temel meselesidir" der.[45] Nitekim bu görüşler doğrultusunda ulemadan teşkil edilen bir irşad heyeti Beypazarı'na gider ve karışıklığı önler. Daha sonra Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi'nin teklifi ile sair karışıklıklarda, halka Milli Mücadele istikametinde doğru yolu göstermesi maksadıyla, aynı şekilde ulemadan bir "Encümen-i İrşad" teşkil edilir.[46]

Bir kısım din adamları - müftüler, Milli Mücadele'nin yanında yer almak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmak, halkı Milli Mücadele istikametinde yönlendirmek faaliyetleriyle yetinmeyerek bilfiil çalışmışlardır. İstanbul Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nin ve Eyüp sırtlarındaki Hatuniye Dergahı'nın İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah, cephane ve mühimmatın kaçırılmasındaki rolleri; Urfa ve Antep'teki direnişte askeri ve siyasi bir hüviyete bürünerek önemli görevler ifa eden Cemiyet-i İslamiye'de yöredeki dört büyük tarikatin şeyh ve müridlerinin hizmetleri bilinmektedir.[47]

---

45 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Bundan Sonra TBMMZC), İ.3, C.3, 25.4.1336 (1920), C.I, s.48-49.

46 TBMMZC, İ.5, C.1, 27.4.1336 (1920), C.I, s.99.

47 İsmet İnönü, Mehmet Akif Ersoy ve Halide Edip Adıvar gibi önemli şahsiyetlerin Anadolu'ya kaçırılmasında önemli roller oynayan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi ile ilgili olarak, başta yukarıda ismi geçen kişilerin hatıraları olmak üzere pek çok hatıratta bilgi vardır. Söz konusu tekkenin o dönemdeki muhtelif hizmetleri için ayrıca bk. Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1964. Urfa ve Antep ile ilgili bilgiler için bk. Hulusi Yetkin, Gaziantep Tarihi ve Davaları, Gaziantep, 1968, s.42.

Levent Şahverdi Arşivi

Bazı din adamları da gönüllülerden müteşekkil silahlı birlikler teşkil ederek ve cephe kurarak işgallere karşı koymak yoluna gitmiştir. 29 Mayıs 1919'da Denizli Müdafaa-i Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurarak başına geçen Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi, Afyon milletvekili Şükrü (Çelikalay) Hoca bu meyanda ilk etabta sayılabilecek isimlerdendir. 1919 Ağustos ortaları itibariyle o bölgedeki cephedeki kuvvetlerin %12'sini 57. Tümen kuvvetleri, %83'ünü ise önemli bir kısmı yukarıda isimleri sayılı kişilerin bizzat teşkil ettikleri veya teşkilinde önemli rol oynadıkları gönüllülerden müteşekkil kuvvetler oluşturuyordu.[48] Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'nin teklifi üzerine, Kağızman cephesinde cansiperane gayret eden Şeyh Hüsnü Efendi ve maiyyetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa vasıtasıyla iltifat ve tebrik telgrafı göndermiştir.[49] Aynı şekilde Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kazanılan zaferler üzerine Nakşibendi Dergahı Postnişini Şeyh Hüsameddin Efendi'nin göndermiş olduğu tebrik telgrafını,[50] Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, Şark Cephesi Kumandanlığı vasıtasıyla çok saygılı bir ifade ile cevaplandırmıştır.[51]

O dönemde İstanbul'da Şeyhülislam olmak üzere bazı din adamlarının Milli Mücadele'nin karşısında oldukları bilinmektedir. Ancak, din adamlarının büyük çoğunluğunun Milli Mücadele'nin yanında yer aldıkları ve aktif olarak bu mücadeleye katıldıkları da bilinen bir gerçektir. Anadolu halkının Milli Mücadele'nin yanında yer almasında, Halife'nin bilinen fetvasına karşı, Anadolu'daki 147 din adamının yayınladığı karşı fetvanın da çok önemli bir rolü olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre, Baş Kumandan Mustafa Kemal'in, Şeriye Vekaletine yazdığı "Anadolu ulema-yı kiramının dini esasat ve delaile müsteniden tastir ettiği

48 Söz konusu gönüllü kuvvetler 1920 sonlarına kadar vatan savunmasında büyük bir fonksiyon icra etmişler, 1921 başlarından itibaren ise düzenli kuvvetler içerisinde yer almışlardır. Bk. Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.130-133.

49 CA, Dol.1, Kutu 6-1, Dos.18-2, Fih.184-1.

50 CA, Dol.1, Kutu 6-1, Dos.18-2, Fih.184-1.

51 CA, Dol.1, Kutu 5-1, Dos.18-3, Fih.199-1.

Levent Şahverdi Arşivi

fetvaya vaz-ı imza etmeyen ulemadan elyevm ... müftülük makamını işgal edenler var mıdır ve kimlerdir, lütfen iş'ar buyurulmasını rica ederim" şeklindeki yazısına, Şeriyye Vekili, Anadolu uleması tarafından verilen fetvaya imza atmayan müftülerin ancak "ekal-i kalile" teşkil edecek kadar az oldukları ve onların da artık yerlerinde bulunmadıkları cevabını vermiştir.[52]

Başlangıçta ifade edildiği vechile esir olan Halife ve Padişahı kurtarmak, vatan topraklarını işgalcilerden temizlemek ve milli hakimiyeti tesis için yapılan Milli Mücadele kazanıldıktan sonra bu mücadelede faal rol oynamış bazı din adamlarının, Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılması başta olmak üzere gerçekleştirilen devrim hareketlerini benimsemedikleri, hatta karşı çıktıkları da bir vakıadır. Ancak bu insanların daha sonraki dönemlerdeki tavırları, başlangıçtaki hizmetlerini görmemeyi gerektirmez.

Milli Mücadele, I. Dünya Savaşı'nın sonunda kalan Türk vatanının yer yer işgal edilmeye başlanması üzerine memleketin istiklaline kavuşması için verilen topyekün mücadelenin ismidir. Bu mücadelede büyük yararlıklar göstermiş toplum kesimlerinden birinin hizmetini ortaya koymak diğer kesimlerin bu hizmetteki şerefini azaltmaz. Milletler, milli davalarına toplumun her kesiminin sarılması nisbetinde başarılı olurlar.

52 CA, Dol.3, Kutu 24-4, Dos.51-5, Fih.1-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Milli Mücadele Türk milletinin çok zor bir döneminde gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nı takip eden günlerde Anadolu insanı ardarda gelen ve sonu yenilgilerle biten savaşlardan bitap düşmüştür. O dönemin şartlarında halkın yönlendirilmesinde din adamları birinci derecede güç sahibidirler. Din adamları, bu güçlerini Milli Mücadele için kullanmışlardır: Halkın vatan sevgisinin ve bağımsızlık aşkının harekete geçirilmesinde ve Anadolu'nun işgal edilmesine karşı çıkmak üzere Müdafaa-i Milliye cemiyetleri kurulmasında, hocalar, müftüler ve şeyhler gibi din adamlarının çok önemli rolleri olmuştur. 1919 ve 1920 yıllarında Anadolu'nun hemen her tarafında kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde bizzat görev almışlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde milli bağımsızlığın sağlanması için gayret göstermişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu din adamları ile görüşerek, haberleşerek, tebrikleşerek ve onları onore ederek, onların desteklerini almış ve bu desteği de çeşitli yollarla göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Din Adamları, Kamuoyu, Milli Mücadele

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The National Struggle was realised in a very difficult period of Turkish history: The Anatolian people were very tired of endless wars. Some hodjas, muftis, and sheiks had an important role in encouraging Anatolian people to take part on the side of national strugle, to organize and to establish national societies against the foreign occupation of Anatolia. They also established national societies at almost every place of Anatolia during 1919 and 1920. They worked for the national independence under the leadership of Atatürk. By meetings, correspondings, sending letters of congragulations, and honouring, Mustafa Kemal Atatürk managed to get their support. He also showed his appreciation in several ways in order to achive more public credit.

Key Words: Atatürk, National Struggle, Public Opinion, Religious Leaders

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞ VE 19 MAYIS RUHU

Doç. Dr. E. Semih YALÇIN*

GİRİŞ

20 yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hem zayıf durumda olması, hem de Avrupa siyaseti dahilinde tarafsız kalması, o günkü şartlarda pek mümkün gözükmüyordu[1]. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan savaşları akabinde Avrupa'da oluşan gruplaşmada tarafsız kalamamış ve Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalmıştı. Çünkü, I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ülke üzerinde başlangıçta büyük bir ferahlık meydana getirmişti. 1911 yılından beri savaşın içinde olan Türk halkı bu durumdan umutlanmış ancak mütarekenin uygulanış şekli bu ümitleri kısa sürede ortadan kaldırmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu'nun haksız işgali meselesi, ülkenin kurtuluşu için fevkalâde ciddî düşüncelere ve teşebbüslere ihtiyaç olduğunun fark edilmesine yol açmıştır. Haksız işgallere karşı tepki olarak ortaya çıkan Millî Mücadele fikri, fiilî anlamda Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Millî Mücadele döneminde oluşan "Müdafaa-i Hukuk" kavramı; Türklerin millet olarak bağımsız bir devlet kurmak suretiyle yaşama hakkının, Osmanlı payitahtına İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerine karşı fiilî bir mücadele sonunda elde etmeyi ifade etmektedir[2].

---

* Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Yavuz Ercan, "Bloklar Arası Çatışmalarda Osmanlı Devleti Topraklarının Stratejik Önemi", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye(23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Gn.Kur.Başk. yay., Ankara, 1996, s.122.

2 T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952**, İstanbul, 1952, s.435-437.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele fikrinin ortaya çıkışı hususunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlardan en önemlisi; İttihatçılar arasında yaygın bir fikir olarak kabul gören "Mukavemet" fikridir. Gerçekten de 1918 yılına girildiğinde Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup olacağını anlayan İttihatçı grup güvenli kabul edilen Anadolu'da bir direniş hareketinin zarureti üzerinde fikir birliği içinde idiler. Mukavemet konusunda, vilayetlerde yaptıkları çalışmalar ile kamu görevlilerini savaş sonrası ortama hazırlamaya çalışmışlar, Anadolu kongrelerinin toplanmasında ve Kuva-yı Milliye'nin tesisinde önemli roller üstlenmişlerdir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bakıyyesi olan Karakol Cemiyeti'nin faaliyetleri bu duruma güzel bir örnek teşkil eder.

Millî Mücadele fikrinin ortaya çıkışının, İttihatçılara mal edilmesi Mustafa Kemal Paşa ve kadrosuna haksızlık edildiği anlamına gelmez. Çünkü Mustafa Kemal Paşa da siyasî ve politik faaliyetlerinin başlangıcından itibaren bir İttihatçıdır ve bulunduğu ortamlarda İttihatçı misyonu temsil eden önemli bir isimdir. Ayrıca İttihatçılıktan ayrıldığı hususunda herhangi bir açıklaması olmadığı gibi kaynaklarda da bu güne kadar bu durumu teyit eden herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Enver Paşa ile olan çekişmesi Mustafa Kemal Paşa'yı mütareke döneminde bir ara Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı gibi göstermiş ise de ona bu sıfatı yakıştırmak tarihi hakikatlerle bağdaşmadığından dolayı mümkün değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın fikrî anlamdaki farklılıkları daima İttihatçı misyon çizgisinde kalmış ve sadece bir iç muhalefet olarak tezahür etmiştir. Onu farklı kılan nokta; uygulanmasının hayatî bir zorunluluk olduğuna inandığı millî mukavemet fikrinin fiiliyata geçirilmesinde oynadığı büyük roldür. Başlangıçta ham olan mukavemet fikrine şekil veren, başarılması için her türlü vasıtadan faydalanılmasını sağlayan ve mukavemet fikrini cesaretle tatbik eden Mustafa Kemal Paşa'dır.

Bu dönemde I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için ağır yenilgiyle sonuçlanması, bu yenilginin nereden kaynaklandığı hususunda bir takım fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve daha çok da İttihatçı grup suçlanmıştır. Bazı yazarlarımız İttihat ve Terakki'nin içine düştüğü bu

Levent Şahverdi Arşivi

olumsuz durumdan etkilenerek Mustafa Kemal Paşa'yı kurtarma adına, Onu İttihatçı karşıtı gibi gösterme çabasına girmektedirler. Bu tip çabaların ilmî temellere dayanmayan mülahazalardan öteye gitmesi mümkün değildir. Esasında İttihatçılıktan aklanma gayretlerine ihtiyacı olmayan Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın uygulamalarına muhalefet etmekle zaten İttihatçı misyona yüklenen son dönemin sorumluluklarından kendisini kurtarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Hazırlıkları ve 19 Mayıs Ruhunun Tesisi

İşgallere karşı başlayan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi ve millî istiklâlin sağlanabilmesi için verilen mücadelenin hukuken tasvip ve teyit edilmesi gerekiyordu. Bu yönde netice alınabilmesi için Mustafa Kemal Paşa liderliğinde sürdürülen mücadele, askerî olduğu kadar siyasî bir mücadeledir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından itibaren beyanatlarıyla başlayan, kongrelerle ve nihayetinde Ankara Hükûmeti'nin kurulması ile devam eden çizgide temel amacın, hukuken temsili sağlamak olduğu görülür. Bu noktada en önemli mesele, Babıâli ve İstanbul Hükûmeti'dir. İşgal kuvvetlerinin zorlayıcılığı ile İstanbul Hükûmeti'nin kendi yapısından kaynaklanan hantallık ve âcizlik, millî istiklâli ciddî olarak tehlikeye sokuyordu. Bu durumda yapılması gereken Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlatılması ve millî hukukun tesisini temin etmektir. Nitekim, müttefikler İstanbul Hükûmeti'ni muhatap alıyorlar, Kuva-yı Millîye'yi de "asî" olarak vasıflandırıyorlar ve Kuva-yı Millîye'nin önlenmesi için sürekli baskıda bulunuyorlardı. Böyle bir ortamda Türk milliyetçilerinin verdikleri mücadele iki buçuk yıl kadar devam etmiş ancak, Ankara Hükûmeti hukuken temsil konusunda muhatap alınmamıştı. 1921 yılı Millî Mücadele tarihinde bu anlamda bir dönüm noktasıdır. Zira bu yıl içerisinde cereyan eden olaylar, silâhlı mücadelenin gerçek amacının anlatılmasını ve Ankara Hükûmeti'nin Müttefik Devletlerce kabulünü, en azından kabulün başlangıcını sağlayacak bir mahiyet arz edecektir.

Mustafa Kemal Paşa İtilâf donanmalarının mütareke hükümlerine göre fiilen işgal ettiği İstanbul'a 13 Kasım 1918 tarihinde gelmişti. Mustafa

Levent Sahverdi Arşivi

Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da kaldığı altı aylık süre, Millî Mücadele hareketinin başlangıcını oluşturan hazırlık dönemidir. Bu dönem yakın tarihimizde yeni Türk devletinin yapılanmasında siyasî ve fikrî temellerinin oluştuğu fevkalâde öneme haiz tarihî hadiseler silsilesi ile doludur.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde düşüncesi, henüz Mebuslar Meclisi'nde güven almamış bulunan Tevfik Paşa kabinesine, mecliste güvenoyu verilmesini önleyerek, iş başına millî ülküye bağlı, azim ve kuvvet sahibi bir kabinenin geçmesini sağlamaktı. Bu fikrini tanıdığı ve güvendiği arkadaşlarına, bir kısım milletvekillerine de kabul ettirmişti. Şahıs şahıs yaptığı bu temas ve anlaşmaları yeterli görmeyerek, Tevfik Paşa kabinesinin milletvekillerini toplu bir hâlde görmek ve fikrini onlara anlatmak istedi. Mustafa Kemal, mecliste toplanan milletvekillerine düşüncelerini açık olarak anlattı ve o gün için alınacak tek tedbirin kabineye güvenoyu vermemek olduğunu izah etti. Böyle bir karar karşısında meclisin dağılması ihtimalinden bahsedenlere bunun muhakkak olduğunu ve esasen kabine güvenoyu alırsa ilk işinin yine meclisi dağıtmak olacağı cevabını vermiştir. Uzun tartışmalardan sonra bu hususî toplantıda bulunan milletvekilleri kabineyi düşürmeye karar vermelerine rağmen Sadrazam Tevfik Paşa, istediği güvenoyunu meclisten, tartışma bile olmadan almıştır.

Dinleyici localarından birinde meclisin çalışmalarını takip etmiş olan ve o günkü neticeden hiç memnun kalmayan Mustafa Kemal'in evine döner dönmez ilk işi, Padişah'ın başyaveri vasıtasıyla, Vahdettin'den bir görüşme istemek oldu. 22 Kasım 1918 cuma günü selâmlığından sonra yapılan görüşmede, Padişah, Mustafa Kemal'in düşündüklerini anlatmasına imkân bırakmayarak, ordunun, komutan ve subaylarının Mustafa Kemal'i çok sevmelerine binaen kendisine bir fenalık gelmemesini temin etmesini istemişti[3]. Buna karşılık Mustafa Kemal tarafından kendisine sorulan

3 F.Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ankara, 1944, s. 6vd.; F.Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1955, s. 91vd.; E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1995, Sayı 28, s.185vd.

Levent Şahverdi Arşivi

"...ordu tarafından aleyhinize hazırlanan bir harekete dair malûmat ve mahsusatınız mı var?" sorusuna, padişah kesin bir cevap vermemekle beraber, o gün için değilse bile ilerisi için böyle bir ihtimali mümkün gördüğünü istemeyerek ifade etmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri sadece Padişah'la sınırlı kalmamıştır. İstanbul'da millî cemiyetlerle ayrı ayrı müzakerelerde bulunmuş, Erkan-ı Harbiye ve kendisiyle birlikte hareket etmeyi göze alabilen yakın arkadaşları ile de görüşmeler yapmıştır. Hatta işgal kuvvetlerinin İstanbul'da bulunan Komiserleri ile de bir dizi görüşmelerde bulunmuştur.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da, iktidara gelmenin bütün yollarını denedikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve "millî mukavemet"te bulunmak gibi "ağır ve kat'i" bir kararı her yönüyle incelemiş ve "bundan başka bir şey yapmak ihtimali kalmadığına" inanmış idi. Sonunda devletin ve milletin İstanbul'dan kurtarılamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçerek millî mukavemette bulunma kararını vermiştir.

Bu karardan sonra Anadolu'ya geçerek millî mukavemet kararına varmakla iş bitmemiştir. Bundan sonra O, mümkünse resmî bir görevle, bu mümkün olmazsa özel olarak Anadolu'ya geçme ve orada bir Millî Mücadele hareketini başlatmanın çarelerini aramaya başlayacaktır. Bu hususta ona başta Ali Fuat Cebesoy olmak üzere arkadaşlarının büyük yardımı olmuştur. Önce Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da görev verilmesi için kendisinin hükûmette etkili bir kişiye tavsiye edilmesi gerekmiştir. Bu işi yapan kişi, Ali Fuat Paşa'dır[4].

Türk İstiklâl Savaşı'na başlangıç teşkil eden tayin meselesi tesadüfler sonucu olarak değil, Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Dönemi'nde gösterdiği şuurlu faaliyetleri sonucu gerçekleşecektir. Mütareke Dönemi'nde

4 YALÇIN, "....Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", s.202-203.; **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa memleket meselelerinin dışında veya gerisinde kalmamıştır. O, herkesin her şeyden ümidini kestiği bir dönemde kendisine, devletine ve Türk Milleti'ne olan güvenini yitirmeyen bir liderdir. Kurtuluşu başka bir devletin himaye ve desteğinde değil, kendi gücümüzde görmüştür. Onun Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da gösterdiği faaliyetlerin temelinde bu inanç ve karar vardır. İşte bu inanç ve karar 19 Mayıs Ruhu'nun oluşmasında temel faktördür.

Zürcher, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçerek Millî Mukavemeti başlatma kararını Nisan 1919 ortalarında verdiğini belirtmekte[5] ve oldukça geç verilmiş bir karar olarak değerlendirmektedir. Anadolu'ya geçiş kararının gecikmiş olmasını bir eksiklik olarak görmek yanlıştır. Çünkü bu varsayımla hareket edildiğinde Mustafa Kemal Paşa'da Anadolu'ya geçme fikrinin Nisan 1919'dan önce olmadığını kabul etmek gerekir. Geç verilen "Millî Mukavemet" kararı değildir. Bu kararın uygulanma şekli ve zamanıdır. Bu düşüncenin ne şekilde, ne zaman ve nasıl tatbik edileceği arayışı değişik teşebbüslerle ele alınmış fakat sonuçta Anadolu'ya geçme fikri ağırlık kazanmıştır[6].

Dikkat edilirse Mustafa Kemal Paşa'nın fikrî faaliyetlerinin başlıca hedefi Anadolu'ya geçerek millî mukavemet hareketini başlatmaktır. O, bu gaye ile bir taraftan yakın arkadaşlarını bu fikir etrafında hazırlarken, diğer taraftan 19 Mayıs Ruhu dediğimiz bu idealin tahakkuku için yollar aramıştır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, bu ideal için sadece önüne çıkan fırsatları değerlendirmekle kalmamış, amacı doğrultusunda yeni fırsatlar meydana getirerek bunlardan azamî ölçüde yararlanmıştır. Diğer bir ifade ile O, tarihin önüne çıkardığı fırsatları olabildiğince iyi değerlendirmiştir. Bu büyük liderlere mahsus bir özelliktir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Görevlendirilmesi 19 Mayıs Ruhunun Tecellisi

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da ilk ayak bastığı yer Samsun'dur.

---

5 Eric Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Ankara, 1987, s.200.
6 YALÇIN, "....Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", s.196.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenledir ki, Samsun Millî Mücadele'nin başlangıç noktasıdır ve Millî Hareketin ilk evresini teşkil etmektedir. İleride Kuva-yı Milliye Ruhu şekline dönüşecek olan 19 Mayıs Ruhunun tecelli ettiği mekandır.

Atatürk, Samsun'a ilişkin olarak Nutuk'ta şu bilgilere yer vermiştir:

"1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye: Osmanlı Devletini dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, müterediddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; aciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyeti razı. Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...İtilaf Devletleri, mütareke ahkamına riayete lüzum görmüyorlar..."[7].

Görülmektedir ki Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından dile gelen hikayesinin ilk cümlesi, "19 senesi Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" ile başlamaktadır. 19 Mayıs; bağımsızlık ruhunun oluşmasında başlangıç tarihidir. Fikir ve karar sahibi Mustafa Kemal Paşa'nın hedefine varan yolda ilk adımdır. Şevket Süreyya Aydemir'in anlatımıyla, "Mustafa Kemal'in yeni hayatı, yeni âlemi, onun 1919 Mayısının 19'uncu günü Samsun kıyısında Anadolu karasına ayak basmasıyla başlar, yani onun zuhurunun, hem kendi kaderine hem milletimizin tarihine, hem çağımızın akışına, çeşitli yönlerden yön ve şekil veren safhası o gün, orada ve Mustafa Kemal'in Samsun kıyısına ayak basmasıyla başlamıştır"[8].

Dönemin şartları içinde Samsun ve dolayları mütareke Türkiye'sinin en çapraşık çete faaliyetlerine sahne olan ilidir. Mevcut çete faaliyetlerinin

---

7 **Nutuk**, C.I., İstanbul, 1973, s.1-2.
8 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1881-1919)**, C.I, İstanbul, 1963, s.390.

Levent Sahverdi Arşivi

çoğunluğunu Pontusçu Rumlar oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın, IX. Ordu müfettişliğine atanmasının başlıca nedeni de bu yöredeki Rumları, orada yaşayan Türklere karşı korumak ve Anadolu'da kurulmakta olan millî cemiyetleri dağıtmaktı. Onun bu göreve atanmasındaki isabetlilik, şahsî kaygı ve korkuların bariz şekilde ön plâna çıktığı günlerde "Millî Mukavemet" fikrini en üst düzeyde düşünen ve bunun uygulaması için çaba gösteren kişi olmasından kaynaklanmaktaydı. O daha İstanbul'a gelmeden önce sahip olduğu bu düşüncesini bir sır olarak saklamış; Anadolu topraklarına ayak basar basmaz bu düşüncesini uygulamaya başlamıştır[9].

Öte yandan Samsun'un Millî Mücadeledeki diğer önemli tarafı, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ilişkin görevinin belirlenmesinde Osmanlı Hükûmeti'nin ne derece etkili olduğu hususudur. Çünkü Samsun'a gidiş, başlangıçta mevcut hükûmete karşı bir tavır değil bilakis İstanbul Hükûmeti'nin zaruri gördüğü askerî ve idarî bir sorumluluktur. Ancak gerek olayların seyri gerekse Atatürk'ün bizzat kendisinin dile getirdiği hatıralarından anlaşılan, İstanbul Hükûmeti'nin Mustafa Kemal Paşa'yı bu göreve getirişinde aynı düşüncelere ve hedeflere ulaşmak isteğinin olmamasıdır.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye Karargâhında Samsun'a gidişini Kılıç Ali'ye şöyle anlatmıştır (Ekim 1919);

"— Ben tasarladığım programımı Şişli'deki evimin bir köşesinde otururak ve birtakım pestenkerani anasırla görüşerek tatbik edebileceğime kanî olmadığım içindir ki doğrudan doğruya milletle temasa gelmek istedim. Cevherini çok âlâ bildiğim ve çok sevdiğim milletimin içinde ve onunla birlikte hareket etmeyi daha faydalı, hatta çok lüzumlu gördüm. Senelerden beri ıstırap içinde bulunan Anadolu'nun derhal varlığına karışmak elbette ki daha salim bir düşünce idi. Bundan dolayı 3.Ordu Müfettişliğine

9 Salim Koca- E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşanın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 24, Temmuz, 1994, s.402-403.

Levent Şahverdi Arşivi

tayinimi temin ettim ve Seyrisefainin küçük bir vapuruna binerek karargahımla birlikte alelacele yola çıktım. Bazı dostlarım bana İngilizlerin yolda gemiyi batırması ihtimali olduğunu söyledikleri halde kulak asmadım, kıymet vermedim..."[10].

"Mustafa Kemal Paşa 'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayini[11], Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dan başlayıp zamanın dahiliye nazırı Mehmet Ali Bey Sadrazam Damad Ferid Paşa ve Sultan Vahideddin'e kadar uzanan bir tavsiye zinciri sonucunda gerçekleşmiştir[12].

Mehmet Ali Bey'in Ali Fuat Paşa'nın ailesi ile dünür olması ve bu arada Ali Fuat Paşa'nın rahatsızlığı dolayısıyla Ankara'dan İstanbul'a gelmesi sırasında ona bu tavsiyede bulunmakla kalmamış, aynı zamanda onun İttihatçı olmadığına Mehmet Ali Bey'i ikna etmiştir. Öte yandan Samsun ve havalisinde asayişsizlik durumu ortaya çıkınca Mehmet Ali Bey Sadrazam Damad Ferit Paşa'ya meselenin halli için bölgeye Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etmiş ve ayrıca onu bu hususta ikna etmeyi de başarmıştır. Damad Ferit Paşa meseleyi Padişah'a arz ederken göreve Mustafa Kemal Paşa'nın tayini için ayrıca Vahideddin'i ikna etmesi gerekmemiştir. Zira Sultan Vahidettin Mustafa Kemal Paşa'yı çok iyi tanımakta olup şahsî kabiliyetini takdir etmekte ve değerini bilmektedir.

---

10 Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul, 1955, s.12.

11 Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın resmî sicilinde bu vazifesi III. Ordu Müfettişliği olarak ve tayin tarihi de 2 Mayıs 1919 diye gösterilmiştir. Kendisine verilen talimatnamede ise (IX. Ordu-yu Hümayun Kıtaatı Müfettişliği) kaydı vardır. (Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1987, s.15, 10 no'lu dipnottan iktibas.; Yılmaz Öztuna, "Osmanlı Generali Olarak Atatürk", **Türkiye**, 4 Haziran 1991.)

12 Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine tayini için bkz. Gotthard Jaeschke, Mustafa Kemals Sendung nach Anatolien, No:1, Geschichte des İslamischen Orients, Tübingen, 1949; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, İstanbul, 1981, s.91-110.; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1965, s.186-194; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.I., İstanbul, 1981,s.397-419; Tahsin Ünal, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", TK., s.73,; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1983, s.276-296; D.A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkisch Republic", **World Politics**, XI.(1959), s.537-538; Salahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I., Ankara, 1973, s.81-89; Salim Koca, "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahiddedin'in Rolü", **Millî Kültür**, S.50, s.1-5; aynı yazar, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine Tayininde Damad Ferid Paşa'nın Rolü Var mıydı?", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.41, 1990, s.3-9.; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt:I-III, Ankara,1984.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbinin Esasları**, İstanbul,1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu müfettişliğine tayininde başta Sultan Vahidettin olmak üzere zamanın sadrazamı Damad Ferid Paşa, Dahiliye nazırı Mehmed Ali Bey, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevad (Çobanlı)Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci reisi Diyarbekirli Kâzım Paşa gibi büyük devlet erkanından bazıları şahsî kaygılarını bazıları da millî menfaatleri gözeterek bu tayin üzerinde hepsi de etkili rol oynamışlardır. Her ne sebeple olursa olsun Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi başlangıçta normal bir idarî-askerî karar gibi gözükmüş fakat sonuçları itibariyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir milletin istiklâl mücadelesinde hareket noktasını oluşturmuştur[13].

---

13 KOCA-YALÇIN, "Mustafa Kemal Paşanın Dokuzuncu Ordu.....", s.402-403.; Gothard Jaeschke, Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Ordu Müfettişliğine tayininde "Padişahın kedisine olan büyük itimadını görmemezlikten gelmemek gerekir" derken Tevfik Bıyıklıoğlu da, "aksi takdirde bu tayini tasvip etmeyeceği muhakkaktır" diyerek, adeta onun ifadesini tamamlamaktadır(G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, 1971, s.96; T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, İstanbul 1981, s.100.) Mustafa Kemal, daha veliaht iken Vahideddin'in 15 Aralık 1974-4 Ocak 1918 tarihleri arasında Almanya'ya yaptığı seyahatte refakatinde bulunmuştu. Vahideddin, Çanakkale savaşlarında gösterdiği başarılardan dolayı hayranlık duyguları dolu olduğu Mustafa Kemal Paşa'yı bu vesile ile daha yakından tanıma fırsatını bulmuş, fikirlerini ve şahsi kıymetini takdir etmişti (F.Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s.104; G. Jaeschke, s.97.) Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesini müteakip 13 Kasım 1918 tarihinde cepheden İstanbul'a döndükten sonra Sultan Vahiddedin ile görüşme isteğinde bulunmuş ve 15 Kasım 1918'de huzura kabul olunmuştur. Bu görüşmede Vahiddedin, "Bilirim ki, ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminat verebilir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir" gibi bir ifade ile endişesini ihtiyatkar bir dille belirttikten sonra, ona güvenin bir belirtisi olarak, "Siz akıllı bir kumandansınız. Tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinize eminim" demiştir. (**Hakimiyet-i Milliye**, 12 Nisan 1926). Bu konuşmadan anlaşılacağı gibi, Sultan Vahideddin'in güvendiği bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla orduyu elinde tutmak istemektedir. Hiçbir olay Sultan Vahiddedin'in Mustafa Kemal Paşa üzerindeki büyük güveninin sarsmamıştır:Mustafa Kemal Paşa, kendisine fikren yakın saydığı; Ahmed İzzet Paşa ile birlikte iktidara gelebilmek için arkadaşları ile bazı politik teşebbüslerde bulunmuştur. Hatta bu gaye ile arkadaşlarıyla toplantılar bile düzenlemiştir. Öyle ki, bir gün arkadaşları ile İttihat ve Terakki Hükümeti Dahiliye Nazırlarından İsmail Canbulat'ın evinde toplandıkları ve hükümet aleyhinde kararalar aldıkları ihbar edildiğinde sultan Vahideddin, şüphesiz kendisine duyduğu büyük güvenin tesiriyle onun böyle teşebbüslerin içinde olmasına ihtimal vermediğini o zaman sadrazam olan Tevfik Paşaya söylemiştir (Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. C. Kutay), İstanbul, 1981, s.263.). Söylemeye bile gerek yoktur ki, bu olay Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa üzerinde güveninin derecesini açıkça göstermektedir. Anlaşılacağı üzere, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa üzerindeki güveni hangi bir olay karşısında silinip gidecek kadar köksüz değildir. Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşaya duyduğu büyük bir güvenin bir diğer belirtisi olarak, ona kızı Sabiha Sultanı vermek istemiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu evliliği istememiş olacak ki, karşı tarafın kabul edemeyeceği bir teklifte bulunmuştur. (Enver Behnan Şapolyo, Kemal, **Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, Ankara, 1958, s.273 vd.). Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız bu "büyük güven"in tesiri ile Sultan Mehmed Vahiddeddin; "Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaveranımdan; Erkanı Harp Mirlivası(Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa'yı da namzetler meyanında nazırı itibara alınız" diye zamanın "hükümetin ikaz" etmiştir. Böylece, tarihin Türk milletine en büyük ihsanı olan bu tayin gerçekleşmiştir(Salim Koca, Mustafa Kemal'in 9.Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahideddin'in Rolü Var mıydı?, Millî Kültür, S.50, 1985, s.3.).;

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Nutuk'ta memleketin kurtuluşuyla ilgili o gün varolan birkaç çareyi izahtan sonra kendi kararını "ciddî ve hakiki karar olarak telakki etmekte ve bunu "Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! " olarak açıkladıktan sonra "İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur."[14] demektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gelir gelmez müfettişliğin kendisine yüklediği vazifeleri yerine getirmek amacıyla Samsun'da kaldığı beş-altı gün içinde durumu incelemiş, ve beraberinde gelen arkadaşlarından Refet (Bele) Beyi Samsun (Canik Sancağı)'a mutasarrıf atamış, daha sonra da Erzurum'da bulunan XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir ve Ankara'da bulunan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşalara telgraf çekerek, Samsun'a geldiğini bildirmiş ve kendisiyle ilişki kurmalarını istemiştir.

22 Mayıs 1919 tarihinde hazırlamış olduğu rapor, birçok noktalarda, Ordu Müfettişliği talimatının sınırlarını aşarak, bütün memleketin kaderi ile ciddî bir şekilde uğraşmış olduğunu göstermektedir. Millî Mücadelenin ilk ana programını teşkil eden rapor, özetle şu fikirleri kapsamaktaydı:

1. Samsun bölgesi Rumları siyasî emellerinden vazgeçerlerse, asayiş kendiliğinden düzelir.

2. Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur.

3. Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur. İşgal geçicidir.

4. Millet, millî hakimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır[15].

---

14 **Nutuk**, C.I., İstanbul, 1973, s.12-13.
15 Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu rapor, 19 Mayıs Ruhunun dayandığı temelleri tespit etmesi bakımından önemlidir. Raporda, Rum azınlığın faaliyetlerine, Yunanlıların İzmir'i işgaline açıkça karşı çıkış vardır. Bununla birlikte Türklüğün yabancı mandasına tahammülü olamayacağının açıkça ilan edilmesi ve millî mücadele hareketinin referanslarını Türk Milliyetçiliği fikriyatına bağlanması fevkalade önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelmesiyle ilgili 1927 yılına ait bir yazıda şunlar yazılmıştır:

"Ordu müfettişi namı altında memleketimize ayak basan bu simadan o zaman kimse bir şey anlamamıştı... Çünkü o zaman memleket kafası yerinde anlayacak vaziyette değildi. Muhtelif ve müttezâ kavgaların hasıl ettiği hay-huy içinde kendinden geçmiş gibi idi. O büyük sima, burada bir hafta sessiz durdu. Etraf ve eknafı dinledikten sonra mekanı Anadolu içlerine nakletti. İşte o zaman o büyük simadan bir şeyler okunmağa başladı. Meğer o sima, o zat, o zeka ordu müfettişi değil, bir vatan mübeşşiri imiş...üç sene sonra vatanın nail olacağı şerefli istiklâlini müjdeliğe gelmiş. Pek sarih olarak malumdur ki böyle bir nasib davasındaki hakkımızın mertebesi yüksekti. Belki de birincidir. Çünkü Anadolu'yu kurtarmağa gelen o büyük Türk, Anadolu toprağı olarak ilk adımını Samsun iskelesine atmıştır."[16]

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da önce güvenliğini sağlayacak tedbirleri aldı ve ordu ile ilk teması kurdu. Daha sonra hem Anadolu'nun içlerine doğru biraz daha ilerlemek hem de Samsun'un İngiliz işgalinde bulanması ve civarındaki Rum çetelerinin faaliyetinden ötürü karargâhını 25 Mayıs'ta Havza'ya nakletti[17]. Havza'da halkı millî mücadele fikri etrafında toplamaya ve hazırlamaya çalıştı. Türk İstiklâl Harbi'nin ilk yıllarındaki bu

16 Dursun Ali Akbulut, "Samsun'un "Gazi Günü"Ya Da 19 Mayıs Bayramı", **AAMD**, Sayı 33, Kasım 1995, s.776(Samsun, 15 Mayıs 1927, N.115)

17 "Bir hafta kadar, Samsun'da ve 25 Mayıstan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilat vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiyeye tebliğ ettim". **NUTUK**, s. 22. Ayrıca Bkz. İsmet Giritli, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk 1919-1922", **AAMD**., S.7, Kasım 1986, s.49-59.

Levent Şahverdi Arşivi

tip teşebbüsler Millî Mücadele'nin ordudan çok "Kuva-yı Milliye"ye dayanması ve Anadolu direnişini halka mal etmek amacına hizmet etmiştir[18].

Amasya Tamimi ile başlayan Milli Mücadele hareketini halka mal etme çabası kongrelerin toplanmasıyla başarılı bir seyir takip etmiş, özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Kuva-yı Milliye Ruhu, adeta bir iman şeklinde Anadolu Türk halkı tarafından benimsenmiş ve kabul görmüştür. Bu kabul Erzurum Kongresi sırasında mahallî nitelikli olmakla birlikte ülke bütünlüğünün esas alınması kongrenin en önemli özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Erzurum Kongresi'ndeki bu eksiklik Sivas Kongresinde giderilmiş, "19 Mayıs Ruhu", "Kuva-yı Milliye Ruhu", "Müdafaa-i Hukuk" adları ile şekillenen bu kavramlar, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla tek bir isim, tek bir fikir, tek bir ideal altında birleştirilmiştir.

Saltanattan Cumhuriyet'e Giden Yol; Birinci Meclis

İstanbul'un 16 Mart 1920'deki fiilî işgali üzerine çalışmaz hale gelen son Osmanlı mebuslar meclisi Sultan Vahideddin tarafından 11 Nisan 1920 tarihinde resmen feshedilmişti. Bu fesih, Millî Mücadele hareketinin resmî organı olan ve 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye'yi artık Türklerin tek ve Millî teşkilâtı konumuna getiriyordu. Bu gelişmenin ardından 19 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa, vilayet ve sancaklara gönderdiği tamimle "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclisin Ankara'da açılmasını sağlayan hazırlıkların yapılmasını temin etti. BMM, 23 Nisan, saat 14.45'de 78 milletvekili hazır olduğu halde en yaşlı milletvekili Sinop milletvekili Şerif Bey'in konuşması ile açıldı.

Meclis, 30 Nisan'da kuruluşunu Avrupa devletleri Dışişleri Bakanlıklarına bildirerek, Türk milletinin tek söz sahibi olduğunu ilân etti. Çalışmalarına hemen başlayan BMM, 26 Nisan'da 13 kişiden mürekkep bir

---

18 Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara, 1997, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

başkanlık divanı oluşturarak yeni Türk devletinin siyasî anlamda oluşumunu sağlayan kararlar almıştır.

İlk mecliste 437 kişinin mebus olarak adı geçmekle birlikte Meclis faaliyetleri sırasında bu rakama hiçbir zaman ulaşılamamış olup meclis faaliyetlerinin son bulduğu 1923 yılı ölçü olarak alındığında üyelik sıfatları devam edenlerin sayısı 337 olarak tespit edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1921'de II. toplantı yılını açarken Meclis kürsüsünden yapmış olduğu konuşmada ikinci yıla 12'si Malta sürgünü, 68'i Meclis-i Mebusan'dan gelen üye, 270 'i de TBMM'ye üye olarak seçilen 350 üyeyle başlandığını ifade etmiştir[19]. Ahmet Demirel'in çalışmasında; Büyük Millet Meclisinin üye sayısı III. Toplantı yılında(1 Mart 1922) 347, IV. Toplantı yılında (1 Mart 1923) 337 üye olarak tespit edilmiştir[20].

İlk meclis dünya anayasa tarihinde pek benzeri olmayan iki ayrı seçim usulü ile gelen milletvekillerinden oluşmuştur[21]. Bunlardan ilki; 7 Ekim 1919 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimdir. Diğeri ise Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihinde vilayetlere gönderdiği tamim gereğince yapılan seçimdir. Ancak T. Zafer Tunaya, BMM'nin üç ayrı şekilde katılmalarla meydana geldiğini ifade ederek[22] Meclis-i Mebusan kökenli olmalarına rağmen Yunanistan ve Malta sürgünlerini ayrı bir grup olarak tasnif etmektedir. İlk mecliste, milletvekilliği sıfatı kabul edilen toplam 437 üyenin 349'u Mustafa Kemal Paşa'nın tamimi gereğince seçilen yeni isimlerden meydana gelirken Meclis-i Mebusan kökenli milletvekillerinin sayısı 88'dir[23].

İlk meclise katılan milletvekilleri toplam 66 seçim çevresini temsil etmekteydiler. Meclis üyelerinin yoğun şekilde temsil ettiği bölge ise Gü-

---

19 **TBMM., Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 9, s. 6.; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt I, s. 170.

20 Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, II. Grup**, İstanbul, 1955, s.106-108.

21 Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilalci Karakteri", **Belleten**, S. 96, Ankara 1960, s.649.

22 Tarık Zafer Tunaya, "T.B.M.M. Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", **İ.Ü.,H.F.M.,** C.XXIII.,sayı 3-4, sene 1957'den ayrı basım, İstanbul, 1958, s.4-5.

23 DEMİREL, **Birinci Mecliste Muhalefet...**, s.137.

Levent Şahverdi Arşivi

neydoğu Anadolu'dur. Yaşı hakkında bilgi olmayan 82 mebus hariç tutulursa kalan 355 mebusun yaş ortalaması ise 42.8 olarak tespit edilmiştir[24].

İlk meclis milletvekillerinin o dönemin şartları içinde oldukça yüksek eğitim seviyesine sahip oldukları söylenebilir. Bütün milletvekilleri içinde yabancı dil bilenlerin oranı %41.2'dir. Üyelerin %8.7'si İdadî, %2.37'ü Sultanî, %1.67'sı meslek okulu, %6.9'u harbiye bitirmiş, %7.3'ü özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayan mebusların oranı da % 14.6'dır.

İlk meclis meslekî açıdan incelendiğinde; ülkedeki tüm sosyal dilimlerin temsil edildiği söylenebilir. Devlet memurlarının oranı %46.9'dur. Avukat, gazeteci, bankacı, doktor ve mühendis üyelerin oranı %14, eşraf olarak nitelendirilebilecek ve çoğu büyük toprak sahibi çiftçilerle, tüccar ve aşiret reislerinin oranı %18.9'dur. Buna karşılık müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamları da mecliste %11.2 gibi bir oranla temsil edilmiştir[25].

İlk meclis gerek temsil ettikleri sosyal dilimler gerekse fikrî yapıları bakımından bir tezatlar meclisidir. Ancak çok farklı sosyal yapıların mevcudiyetine ve farklı fikirlerin temsil edilmesine rağmen "ülkenin bütünlüğü" konusunda tek yumruk tek ses olabiliyorlardı.

Yegane gayeleri "Misak-ı Millî" ilkelerini gerçekleştirmek olan ilk meclisin temel özelliklerini şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

* İlk meclis her şeyden önce millî bir meclistir.

* Meclis idealist, demokratik bir meclisti. Bütün milletvekilleri, seçim sonucunda tespit edilmişti. Üyeler, halkın hemen her kesimini temsil ediyordu.

* Olağanüstü hal meclisidir. Savaş halinin yaşandığı namüsait şartlarda toplanmayı başarabilmiş bir meclistir.

---

24 DEMİREL, **Birinci Mecliste Muhalefet**..., s.138-146.
25 DEMİREL, **Birinci Mecliste Muhalefet**...., s.142-150.

Levent Şahverdi Arşivi

* Meclisin temeli ve bekası fedakârlık esasına dayanıyordu. Meclisin her bir üyesi eşi görülmemiş bir fedakarlık örneği vermişlerdir.

* Kahraman bir meclistir. Ankara yakınlarında savaş sürerken meclis çalışmalarına devam etme cesaretini göstermiştir.

İkinci Meclis ve Cumhuriyetin İlanı

23 Nisan 1920'de toplanan ilk BMM, olağanüstü zamanların ortaya çıkardığı siyasî zorunlulukların etkisiyle vazife gören bir kurucu meclis niteliğinde idi[26]. Bu yapıda kurulan yeni meclis, milletin tek temsilcisi sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerini uhdesinde toplamış ancak, bir devlet başkanlığı adıyla ayrı bir teşkilatlanma biçimine başlangıçta gerek görmemiştir. BMM, mevcut haliyle bir "Meclis Hükûmeti"[27] sistemi vücuda getirerek millî mücadele hareketini sevk ve idare etmiştir. BMM'nce alınan "Padişah ve Halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği esaslar dairesinde vaziyetini alır" şeklindeki karar; esasında mevcut siyasî düzeni millî hakimiyet prensibine dayandırarak Cumhuriyete yönelmesine imkân ve fırsat vermiştir.

İlk TBMM, 1923'te seçimin yenilmesine karar vererek dağılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa yeni meclis toplanıncaya kadar bazı arkadaşlarından yeni bir anayasa taslağı hazırlamalarını istemişti. Bu istek üzerine başlatılan anayasa çalışmalarına zaman zaman kendisi de katılarak düşünce ve direktifleriyle toplantıları yönlendirmiştir. Bu toplantılarda yapmış olduğu konuşmalarda, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf meydana getirdiğini, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğine işaret etmiştir[28].

---

26 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1989, s.29.; İsmet Giritli, **Atatürk Cumhuriyeti**, İstanbul, 1988, s.45 vd.

27 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, 1964, s.242.

28 EROĞLU, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gelişmelerin ardından Cumhuriyetin ilânı meselesi ciddî anlamda ilk defa 10 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki küçük odasında ele alındı. Hazırlattığı anayasa taslağını oldukça eksik bulan Mustafa Kemal Paşa, muhtemelen bu toplantının bir gün öncesinde (9 Eylül) konuyla ilgili olarak bizzat kendisi çalışarak bir taslak hazırlanmıştır. Daha sonra Yunus Nadi, Sabri(Toprak) ve Falih Rıfkı Atay'ın hazır bulunduğu bir müzakerede, Mustafa Kemal Paşa kendisinin hazırladığı anayasa maddelerinin değişiklik tekliflerini ilk defa okudu. Onun hazırladığı taslağın ilk maddesi; " Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur"[29] şeklindeydi.

Mecliste meydana gelen bu küçük toplantıdan sonra Cumhuriyet'in ilânına giden tarihî seyrin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül'de yabancı bir gazeteciye verdiği demeçte[30] "Cumhuriyet" kelimesini kullanarak 1921 Anayasasında yapılmasını düşündüğü değişiklikleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında yankısı oldukça fazla olan bu demeçten sonra, Halk Fırkası da harekete geçerek 5 Ekim'de parti büyük divanını toplamış ve anayasada yapılacak değişikleri tespit etmek üzere bir "İhtisas Heyeti" seçmiştir[31].

HF'nin seçtiği İhtisas Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde çalışmalarına devam ederken İsmet İnönü ve 14 arkadaşının hazırladıkları önerge sonucu, 13 Ekim 1923'de anayasaya konan ek bir madde ile Ankara yeni devletin başkenti olmuş ve böylece Cumhuriyetin ilânı için önemli bir adım daha atılmıştır[32].

Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde gelişen bütün bu faaliyetler sonrasında nihayet 29 Ekim 1923 tarihinde Anayasada yapılan değişiklikle, Türkiye bir Cumhuriyet, M. Kemal ilk Cumhurbaşkanı ve İsmet İnönü ilk başbakan olmuştur.

---

29 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul,1984, s.374-375.
30 **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Eylül 1923.
31 Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, İstanbul, 1955, s.43.; EROĞLU, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.44.
32 İsmet İnönü, **Hatıralar**, II.Kitap, Ankara,1987, s.166vd.; Ş.Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938**, C.III, İstanbul, 1983, s.141.

Levent Sahverdi Arşivi

Dikkat edilirse bizde Cumhuriyet rejimine geçiş, kademeli olarak tezahür etmiştir. Cumhuriyet rejimine bir takım merhaleleri kat etmek suretiyle geçilmesinin sebepleri arasında; dönemin olağanüstü şartları ihtiva etmesinin yanında, BMM'nin fikrî ve siyasî anlamda tezatlarla dolu bir meclis yapısına sahip olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele hareketini ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü bozmamak amacıyla Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikrini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiştir. Meclisteki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şeklen de olsa bazı tavizler vermeye mecbur olmuştur[33].

Görüldüğü üzere Cumhuriyet rejimi, millî mücadele döneminde ülke çapında prestij kazanan bir avuç liderin kararlı tutumu sonucunda kurulmuştur. Bu dönemde Batılılaşma yoluyla modernleşme Cumhuriyetin temel hedefi olmuş, milliyetçilik ve lâiklik de bu hedefe ulaşmak için araç olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet çeşitli fikir hareketlerinin baskısı altında bocalamalar geçirmiş olmasına rağmen millî hâkimiyet gibi sağlam bir siyasî temele dayandığı için varlığını devam ettirme imkânını elde edebilmiştir[34]. Gerek ilk meclis döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında nihaî hedefin demokrasi olduğu açıkça belirtilmemişse de, Cumhuriyete yüklenen anlam zamanla rejimin demokrasiye ulaşmasını amaçladığı aşikârdı. Dönemin liderleri bu düşünceyi zaman zaman ifade etmişler Türkiye'de amacın Batı demokrasilerine benzer bir rejim olduğunu açıkça söylemişlerdir.

Yeni devlet düzeni olarak, Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbik edilmesi meselesini en üst seviyede düşünen kişi ise hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde Cumhuriyet fikrinin oluşumu sadece 28-29 Ekim 1923 gecesi "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" sözleriyle ortaya çıkmış bir vakıa değildir. Türk İnkılâp Tarihi'nin

---

33 Bu tavizler konusunda bkz.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s.461-463.

34 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967, s. 372.

Levent Şahverdi Arşivi

kaynakları incelendiğinde, yeni ve müstakil bir devlet ve devlet şekli olarak Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında 1905-1906 yıllarında belirgin hale gelmiş olduğu görülür. Meşrutiyet, Mütareke ve Millî mücadele dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihi bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Cumhuriyetin Osmanlıya Bakışı

Türkiye'de 1922 yılında Saltanatın ve 1924 yılında Hilâfetin kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde (1918-1922) savunduğu "saltanat ve hilâfet mevcutlu devlet anlayışı"ndan ayrıldığının önemli bir ifadesidir. Halifeliğin kaldırılması, rejimin demokratik anlamdaki tekâmülü açısından önemli bir siyasî gelişme olmakla birlikte Türk milleti için kültürel ve tarihî manaları da ifade etmektedir. 19. yüzyılın başlarından itibaren süregelen yenilikçi-muhafazakâr çatışması, hilafetin ilgası sonucu yenilikçilerin başarısı olarak yorumlanmış; bu olaydan sonra Türkiye'de batılı manada gelişmesi istenen modernleşme hareketinin önünün açıldığı düşünülmüştür.

Yakın tarihimizde Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş "Türk İnkılâbı" adını verdiğimiz ve Fransız İnkılâbından farklı olan bir modernleşme hamlesi ile gerçekleşmiştir. Türk inkılabı ile birlikte, çağdaş medeniyete yönelmekten güdülen amaç, kendi öz kültürümüzü bilimsel metotlarla geliştirmek, onu öz kaynağından halk kaynağından besleyerek "kendi değer ve özellikleriyle" çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaktır. Böylece yüzyıllar boyu, yabancı kültürlerin etkisi altında yozlaşan, kısırlaştırılan ve horlanan millî kültüre, "kendi özellikleri içinde" çağdaş ufuklar açmak başka bir deyimle, Türk kültüründe bir "Rönesans" yaratmaktır[35]. Bu noktadan bakıldığında Türk inkılâbı; tarihî gelişmelerin meydan getirdiği bir fikir ve idealin başarıya ulaşmış halidir.

---

35 Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce** (Kollektif Eserler), A.A.M. yay, Ankara, 1992, s. 650.; İsmet Giritli, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Ankara, 1988, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya inkılâp ve ihtilâller tarihinde milliyetçilik daima fevkalâde önemli bir faktör olmuştur. Yakın tarihimizde Türk milleti için de durum bundan çok farklı değildir. Milliyetçiliğin ihmali, Osmanlı Türk'ünün sükûtuna sebep olmuş ancak bu ihmalin giderilmesiyle yükselen bir değer haline gelen milliyetçilik, Türk İnkılâbının tesisinde muazzam bir kuvvet olmuştur. Özellikle Saltanattan Cumhuriyete geçişte milliyetçiliğin dikkate değer derecede farklı bir yol takip etmesi ve daima ön plâna çıkması Türk milletinin emperyalistlere karşı verdiği Millî Mücadele'nin kazanılmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı'nın sükût etmesindeki hayatî sebebi "Türklerin millî benliğinden uzaklaşması" olarak göstermesi de bu gerçeği teyit etmektedir. O'nun, 1923 yılında Konya Türk Ocağında gençlere hitaben söylemiş olduğu şu sözler bu anlamda değerlendirilmelidir: "Bahusus bizim milletimiz, milliyetinden tegafül (anlamamazlıktan gelme) edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvamı muhtelife hep millî akidelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden, koğulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir(hakaret etme), tezlîl (zillete düşürme) ettiler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış"[36].

Mustafa Kemal Paşa, bu anlayıştan hareketle ilk yapılacak işin **"Türkleri yeni baştan Türkleştirmek"** olduğunu tespit etmiş [37], Türk inkılâbının bu temel fikre hizmet etmesini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de modernleşme ve laiklik hareketi, halkı fazla rahatsız etmeksizin ancak eski kuşak aydınlar arasında derin tesirler yaratarak devam etmiştir. Esasında bu dönemde **Cum-**

36 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, AAM yay., Ankara,1997, s.147.
37 Charles H. Sherrill, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çev:Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser No:23,(Tarihi ve Basım yeri yazılmamış),s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

huriyet, İslâm'ı terk etmek suretiyle başka bir dine intisap etme niyetinde olmamıştır. Ancak batı taraftarı aydınlar, millî bir devlet meydana getirme hususunda İslâm'ı başlıca engel olarak görmüşlerdir. Bu noktada Cumhuriyetin istediği hem modern hem de Türk olan İslâm dininden başka bir şey değildi. Rejim, bu anlamda, dini ıslâh için birtakım teşebbüslerde bulunduysa da pek başarılı olamamıştır[38]. Çünkü bu tip teşebbüsler daima hâlâ Osmanlı sosyal yapısını muhafaza eden Türk toplumunun tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz bu tarihî hakikatlere rağmen Cumhuriyetin ilânından bu yana geçen süreçte millet olarak tarihimizle bir türlü barışamadığımız bir gerçektir. Tarih, hep siyasetin veya siyasî düşüncenin bir boyutu olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Türk aydınlarının tarihe bakışları ve ele alışları ekseriyetle tarafsız olmamış objektif değerlendirmelerde maharet gösterememişlerdir. Ne yazık ki, bu eksiklik daha çok saltanattan cumhuriyete geçiş sürecini temsil eden Osmanlı tarihi için geçerlidir.

Cumhuriyetin daha doğrusu Atatürk ve inkılâplarının Osmanlı Devleti bakıyyesi ile örtüşüp örtüşmediğinden tutun da Osmanlı Devleti'nin bir Türk devleti olup olmadığına, Osmanlı'nın Türk Devleti olarak telâkki edilmesi durumunda bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin büyük sıkıntılara düşeceğine kadar bir çok meselede zihinlerde fevkalâde yanlış telâkkiler oluşmuştur.

Hatta bu telâkkiler bugün milletler arası boyutta yaşanan millî meselelerinin kaynağının Osmanlı'da olduğu iddialarına kadar varmakta, Osmanlı'nın adetâ Türk milletinin alnına kara bir leke şeklinde vurulduğu saplantısından öteye gitmemektedir.

Osmanlıyı hâlâ yaşayan bir potansiyel tehlike gibi göstererek Türk tarih ve kültürüne saldırı aracı olarak kullanılması fevkalâde üzücüdür.

---

38 KARPAT, **Türk Demokrasi** ..., s.57.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı şekilde Osmanlıyı savunuyor görünerek Türkiye Cumhuriyetine düşmanlığını kusan gayri milli ve dinî akımlara karşı "gerekçeli Türk tarih tezi"mizin hazırlanmaması büyük bir ihmaldir. Türk tarihi içindeki bütün değerlere her platformda sahip çıkmak ve savunmak aydınlarımızın hayatî görevi olmalıdır.

Ülkemizin aydınları Türk tarihini, bir hafıza olarak muhafaza etmek ve günümüzde yaşananları onun süzgecinden geçirmek zorundadırlar. Bu zorunluluk, devlet ve millet olarak var olmanın şartı, "tarih şuurunun" bir gereğidir.

Son dönemde Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmış pek çok meselenin bugün de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sıkıntıları olarak devam ettiği doğrudur. Ancak milletler arası münasebetlerde sürekli yalnız bırakılan ve stratejik konumu dolayısıyla fazla dostu bulunmayan Türkiye'nin karşılaştığı bu durum, ne yalnızca son Osmanlı'nın ne de yetmiş beş yıllık Cumhuriyet Tarihimizin ürünü olmasa gerektir.

Buna rağmen bazı aydınlar arasında Osmanlı'ya ait kurumları kabullenmemek hattâ yok saymak gibi bir arazın yaygın hale geldiği görülmektedir. Unutulmamalıdır ki her sosyal yapı kendinden önceki sosyal yapının mirasçısıdır. Bugün sahip olduğumuz iktisadî, siyasî ve kültürel bir çok özelliğimiz Osmanlı'nın bıraktığı kültür mirasının eseridir.

Bu güne kadar ifade edilen ve sanılanın aksine; Osmanlı Devleti'nin dünya tarihindeki yeri şerefli ve onurludur. Osmanlı ile Türk özdeşleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Osmanlı Devleti'nin antitezi değildir.

Osmanlı'nın kendisi olduğumuz gerçeğini reddetmek, bizi geçmişinden utanan bir millet çizgisine getirebilir ki bu görüş, Türk milliyetçiliği fikrine temelden aykırıdır. Ayrıca geçmişte milletlerin yok olmasıyla alâkalı bir çok tarihî hakikati idrak edemediğimiz anlamına gelir.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türk İnkılâbının mümessilleri üzerinde kısmî de olsa Avrupa'nın tesirini görebilmek imkân dahilinde ise de askerî ve siyasî gelişmeler karşısında Türk milletinin aldığı tavır farklılık arz eder. Her şeyden önce şu tarihî gerçeğin ihmal edilmemesi gerekir: Türkler, millî meseleler söz konusu olduğunda daima kendi işlerini kendileri halletmişlerdir. Türkler risk alarak yaptıkları çıkışlarda sorumluluğu daima üzerlerine alırlar. Dolayısıyla risk alınan hadisenin neticesine katlanmayı peşinen kabullenmişlerdir. Bu tespitimize en güzel örnek Türk İstiklâl Harbi'dir. Batının gücü karşısında ortaya konan Millî Mücadele'de alınan askerî risk ne denli önemliyse, saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilânı ile göze alınan siyasî ve toplumsal riskte aynı öneme sahiptir.

Türklerin yukarıda ifade edildiği şekliyle sorumluluk alabilmesi ve Türk inkılâbının batılı toplumlardan farklı seyir takip etmesinin bir diğer sebebini de "Türklerin batı yönetimine hiçbir zaman girmemesinde" aramak isabetli olur kanaatindeyiz. Bu noktadan hareketle Saltanattan Cumhuriyet'e geçişte bir rejim olarak "Cumhuriyet" her ne kadar batı menşeli kaynaklardan iktibas edildiyse de başlangıçta tatbik edilen bu idare biçimi kendisine ait pratikleri olan bir otoriter Cumhuriyet olarak mütalâa edilmiştir. Burada Cumhuriyet'in önüne getirilen "otoriter" kelimesine yüklenmiş olan anlam, dönemin olağanüstü şartlarından kaynaklanan bir zorunluluğun ifadesi olarak kabul edilmelidir.

Yeni rejim, kendisini koruma içgüdüsü ile ortaya koyduğu bu tip otoriter Cumhuriyet biçimini farklı izah etme çabaları kasıtlı ve peşin hükümlü yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Bu tip bir geçiş sürecinde "otoriter" kelimesinde bir istibdat ve diktatörlük döneminin belirtilerini aramaya çalışmak; Millî Mücadele hareketini ve Türk modernleşmesini bilmemek veya kasten anlamamaya çalışmaktır.

Osmanlı Devleti, bugün dahi gelişmiş ülkelerin örnek aldığı ve kendisine has dinamikleri olan büyük bir medeniyet ortaya koymuştur. Türk

Levent Şahverdi Arşivi

kamuoyuna sunulan bu konuyla ilgili çarpıtmaların ve tarihî yanlışların bir an önce telâfi edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple 700. Kuruluş Yıldönümü çerçevesinde yapılan faaliyetler, bu eksiğimizi kapatabilmek adına önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

Bunun yanı sıra Osmanlı Tarihi anlatılırken Türk devlet geleneği, Türklerin devlet ve millet anlayışı, devletin millet için var olduğu hakikatini ve ayrıca adaletin, hoşgörünün, huzurun ve refahın halka yani millete sunulmaya çalışıldığı bir yönetim anlayışının Türk devletlerinde daima varolduğu rahatlıkla ifade edilebilmelidir.

Millî Mücadeleyi canlandıran ruhun, Osmanlı tedrisinden geçmiş kahramanlar tarafından tesis edilen "Kuva-yı Milliye ruhu" olduğu göz ardı edilmemelidir. Türk tarihi bir bütün olarak kucaklanmalıdır. Gelecek kuşaklara yalın siyasî tarih değil kültürel mirasımız da aktarılabilmelidir.

Bu sayede tarih ilmi yalın ve ciddî hatta soğuk görüntüsünden uzaklaştırılmalı, bize "bizi" ve "onları" anlatan tarzıyla gerçekçi yorumlarla anlatılmalıdır.

Türkiye'nin çağdaşlaşma hamlesinin aşağı yukarı üç asırdır var olan bir vakıa olduğu gözler önüne serilmeli, ancak bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı inkılâpların bu zeminin üzerine bina edilen basamakların en önemlisi olduğu vurgulanmalıdır.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız ihmallerin olmaması ve "yazanın yapana sadık kalması"yla şekillenecek bir tarihçiliğin gazetecilikten veya hobi haline getirilen bir uğraşı olmaktan çıkarılmak suretiyle ve bunlardan farklı bir disiplin olduğu hatırlatılarak gerçek tarihçilerin ifadelerine itibar edilmeli, perspektivleri önemsenmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da kaldığı altı aylık süre, Millî Mücadele hareketinin başlangıcını oluşturan hazırlık dönemidir. Bu dönem yakın tarihimizde, yeni Türk devletinin yapılanmasında siyasi ve fikri temellerin oluştuğu fevkalade öneme haiz tarihi hadiseler silsilesi ile doludur.

Mustafa Kemal Paşa, Mütareke Döneminde İstanbul'da iktidara gelmenin bütün yollarını denedikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve "Millî Mücadeleyi başlatmak gibi ağır ve kat'î bir kararı her yönüyle incelemiş ve bundan başka bir şey yapmak ihtimali kalmadığına inanmış; bu inanç ve karar, 19 Mayıs Ruhunun oluşmasında temel faktör olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millî Mukavemet, Samsun, 19 Mayıs Ruhu, İlk Millî Meclis, İttihad-Terakki.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Mustafa Kemal Paşa state of six months in Istanbul before going to Anatolia was preparation time to begin for national war. This period was very important. In the case of establishment of political ideas for new Turkish state. After Mustafa Kemal Paşa was tired all posibility to come to power in Istanbul during siece fire, he thought deepley to go to Anatolia and start National War. He was strongly believed that there was not any other solution.

Finally, he could not see any escape from government of Istanbul... Therefore he decided to National War. These belief and desition were main factors in soul of 19th May..

Key words: National defens, Samsun, Soul of 19th May, First National Assembly, İttihad-Terakki.

Levent Şahverdi Arşivi

DÖNEMİN TÜRK BASININDA ANZAVUR OLAYI

Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ*

GİRİŞ

Mondros mütarekesinden sonra yaşanan gelişmelerden dolayı içerde birlik ve dirliğin sağlanması yolundaki faaliyetler özel bir önem taşımıştır. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal Atatürk Samsun'a çıktıktan sonraki etkinliklerinde yalnızca Rum ve Ermeni faaliyetlerinin giderilmesine değil aynı zamanda milleti tek vücut haline getirebilecek olan çalışmalara da gereken önemi vermiştir. Çünkü yabancı işgal ve müdahaleleri, Ermeni ve Rum faaliyetleri kadar tehlikeli olan bir konu da ülke genelinde dış güçlerin teşvik, destek ya da aldatmalarıyla yürütülen yıkıcı, bölücü ve bozguncu propagandaların yol açtığı gelişmelerdi. Bundan ötürü Mustafa Kemal Atatürk bir yandan yabancı işgal ve müdahalelerine karşı protesto ve mitingler yapılmasını teşvik ederek ulusal bilincin gelişmesine ve yerel Kuva-yı Milliye güçlerinin artmasına çalışırken diğer yandan direniş hareketini bütünleştirmeye, halk desteğini sağlayarak milli iradeye dayanan bir merkezî yönetim örgütü oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda karşı propaganda ve eylemlerle mücadele hayatî bir önem taşımıştır.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni emanet ettiği gençlere;

"... İstiklâl ve Cumhuriyetine kast edecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her kö-

* Gazi Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

şesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsî menfaatlerini müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid edebilirler. Millet fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir[1] *..."*

sözleriyle hitap ederken aslında tamamen Milli Mücadele'nin yapıldığı şartlara atıfta bulunmuştur. Milli Mücadele yıllarında İngilizlerce desteklenen iç düşmanların en tehlikelisi ise belki de Anzavur olmuştur. Ancak Anzavur'un melanetlerinin ardında yoğun bir zararlı propaganda desteği vardır. Böylece aldatılanlar -gaflet ve dalalet ile- hıyanet erbabının yanında yer almışlardır. Bu nedenle Anzavur olayıyla ilgili olarak olumsuz propagandalarla mücadele etmek çok önemli olmuştur.

Bu makale -kullanılan diğer kaynaklar dışında- karşıt iki gazetenin yayınları üzerine kurulmuştur. Fakat biri Kuva-yı Milliyenin diğeri ise Milli Mücadele'ye muhalif olanların görüşlerini açıkça yansıtan bu iki gazeteye değinmeden önce konuyla ilgisi bakımından olumsuz propagandalarla mücadelenin önemi üzerinde durulacaktır.

I. OLUMSUZ PROPAGANDALARLA MÜCADELENİN ÖNEMİ

Mustafa Kemal İstanbul'daki bazı mühim kişilere gönderdiği bir mektupta[2] Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emellerini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri milli propagandalardır demektedir ki hadiselerin cereyan tarzı da bunu doğrulamaktadır. Ahmet Rıza Bey de aşağıdaki cümleleriyle konuya ışık tutmaktadır:

---

1 Kemal ATATÜRK, **Nutuk (1919-1927)**, (Bugünkü dille yayına hazırlayan: Zeynep KORKMAZ), Ankara, 1998, s.607-608.

2 Mazhar Müfit KANSU, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1988, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

"... İngiliz polisi... halkı bölerek birbirine düşürmek veya taraflardan birinin teveccühünü elde etmek gayesiyle siyasi irtikâb ve irtişâlar planlamakta, serseriler silahlandırılarak maaşa bağlanmakta, İtilaf kuvvetleri sansürü mahalli Türk basınını susturmakta, kurbanın: Hırsız var! Hırsız var! diye haykırmasını önlemek için ağzını tıkamak vazifesini bizzat mütecaviz üstlenmektedir[3]."

Milli Mücadele bakımından pek tehlikeli bir vaziyet arz eden zararlı propagandanın önlenmesi yolundaki faaliyetler Hey'et-i Temsiliye dönemine kadar gider. Rauf Bey'in Sivas Kongresi'ndeki şu sözleri gayet önemlidir[4]:

"Propaganda için bir gazete çıkarılacaktı; arkadaşlarımızdan bir hey'et bazı evrakımızın neşri ve yazılar yazılmasıyla meşgul olmalıdır; kongre dağıldıktan sonra herkes kendi hususî işleriyle meşgul olur; bunu şimdiden halletmelidir."

25 Ekim 1919 tarihli bir Hey'et-i Temsiliye kararı da konunun ihmal edilmediği göstermektedir:

"İslam akvam-ı muhtelifesi beyninde nifakı mucib olacak bir mahiyette idare-i lisan eden Bolu'da münteşir Dertli gazetesinin bu kabil neşriyatının adem-i lüzûmu Düzce'den vaki olan ihbar üzerine Bolu Hey'et-i Merkeziyesine yazıldı".[5]

...Mustafa Kemal (Atatürk) , Milli Mücadele Dönemi'nde basın konusunda gayet tedbirli ve öncü bir şahsiyet olarak göze çarpmaktadır: Mustafa Kemal tarafından 14 Eylül 1919'da Sivas'ta çıkarılmaya başlanan İrade-i Milliye[6] Sivas Kongresi kararlarının yayılmasında etkili olmuştur.

---

3 Ahmed Rıza, **Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası** (Çeviren: Ziyad Ebuzziya), İstanbul, 1988, s.43.

4 Uluğ İĞDEMİR, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, Ankara,1986, s.104.

5Bekir Sıtkı BAYKAL, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1989, s.24.

6 Koloğlu'nun belirttiği üzere gerek İrade-i Milliye ve gerekse Hakimiyet-i Milliye'de bizzat Atatürk'ün kaleminden çıktığı ya da O'nun tarafından dikte ettirildiği bilinen başyazılar pek çoktur. Bkz: Orhan KOLOĞLU, **Türk Basını (Kuvayi Milliye'den Günümüze)**, Ankara, 1993, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine Hakimiyet-i Milliye'nin yayın hayatına başlaması, Anadolu Ajansı'nın kurulması da Mustafa Kemal'in konuya verdiği önemi kanıtlar. Ayrıca Mustafa Kemal zararlı faaliyetleri önlemek ve basın yoluyla halk arasında karışıklık çıkarılmasına mani olmak için sansür kararları da almış ve bu arada Sansür ve Matbuât İstihbârât-ı Umûmîyesi'ni de kurmuştur.[7] Çünkü Ali Kemal gibi Milli Mücadele düşmanları, kalemleriyle yaydıkları zehirlerle masum insanları aldatmaktaydılar. Öte yandan bilerek ve isteyerek hıyanet yolunu şuurlu bir şekilde seçenlerin yanı sıra, gaflet ve dalalet içinde bulunan ya da bulunması muhtemel olanların tez elden uyarılmaları, Milli Mücadele için kazanılmaları, eğer bu mümkün olmazsa etkisiz hale getirilmeleri gerekiyordu. Mustafa Kemal olumsuz propagandalarla mücadele konusunda kararlılıktan hiç ayrılmamıştır:

> *"... Damat Ferit'çiler Milli Teşkilâtı Türk ve Dünya kamuoyunda kötüleme metodunu iki lekeleme kalıbına dökmüşlerdir: "Teşkilat-ı Milliye" bir İttihatçılıktı. İttihat ve Terakki hortlayışı idi. Bu itham tutmazsa bir başkası vardı. Milli Teşkilât Bolşevikti. Akın akın Bolşevike Anadolu peşkeş çekiliyordu.*
>
> *Yenigün gazetesinin Sivas muhabirine, Atatürk ilk beyanatını bu suçlamaları reddederek vermiştir..."*[8]

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle sonuçlanması ve hatta Anadolu'nun dahi düşman çizmeleri altında çiğnenmesinden duyulan hoşnutsuzluğu da kullanarak Damat Ferit, Cihan Harbi'nin sorumlusu olarak ittihatçıları yargılamak yoluna gidiyordu.[9] Aklınca hem intikam alıyor hem de Avrupa kamuoyuna ve bilhassa İngiltere'ye şirin görünüyordu. Milli Mücadeleciler aleyhinde bir hava yaratmak için propagandaya girişince bir taşla üç kuş vurmayı düşünüyordu. Damat Ferit, İttihatçılardan intikam almak, kin ve nefretle onları yok etmek kararlılığıyla idamlara

---

7 Yücel ÖZKAYA, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921),** Ankara, 1989, s.51-58.

8 Tarık Zafer TUNAYA, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1981**, s.74.

9 Kâmuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1985, s.40.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar varan bir yol almışsa da yaptığı kötülüklerle düşmanların işini kolaylaştırmıştır.

Milli Mücadeleyi baltalamak için yapılan suçlamalara, Mustafa Kemal ve arkadaşları gereken tedbirleri almak suretiyle cevap vermişlerdir: Sivas Kongresi'ne katılan temsilciler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni diriltmeye çalışmayacaklarına, siyasî partilerin isteklerine hizmet etmeyeceklerine yemin etmişlerdir.[10] Ayrıca Mustafa Kemal'in Bolşeviklikle ilgili ithamları katî surette reddettiğini görmekteyiz.[11]

Bütün bu propaganda mücadelesinin en önemli aracı, dayanağı, ekseni, -teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni iletişim vasıtaları da henüz olmadığından- etkisi tartışılmaz olan gazetelerdir. Basındaki, Kuyucu Murat Paşa misâli bu çete sürüsünün küçüğü, büyüğü temizlenmelidir. Taş üstünde taş, ittihatçı omuz üstünde baş bırakmamak lazımdır[12] şeklindeki suçlamalar ise muhaliflerin kararlılığının bir işâretidir.

"TBMM Gizli Celse Zabıtları"nda[13] da propagandanın Milli Mücadele'deki ehemmiyetini ve gazetelerin lüzum ve fonksiyonunu ortaya koyan çeşitli örnekler vardır:

3.7.1920 tarihindeki gizli celsede Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey;

"Bir noktayı daha arz edeceğim. O da dahili fitnelerle irşadın noksanı göze çarpıyor, elimizde bir gazetemiz var: Hakimiyet-i Milliye...

Fakat Eskişehir'de, Bursa'da bulamazsınız. Ajansı lehü'lhamd son zamanda tanzim edildi. Sırrı Beyin sayesinde, Sırrı Beyin himmetiyle ajans her tarafa gidiyor, fakat vardığı yerde kalmıyor; iki üç

10 Fahri BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara,1983, s.111.
11Enver Ziya KARAL, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986,s.16-17.
12Tahsin ÜNAL, Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal, **Türk Kültürü**, Yıl VII, S.33(Kasım 1968), s.8-9.
13 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Ankara, 1985, s.62-72.

Levent Şahverdi Arşivi

kişi istifade ediyor, neşir ve ilân edilmiyor. Demek bir arkadaşımın burada söylediği gibi Meclis ne yapıyor; kimse haberdâr değildir. Ricâ ederim bu hatayı ilerletmesinler. Hususiyle buralarda bir gazete çıkarmak kabilse çıkarılsın. Ulemâ göndermek kabilse gönderelim. Çünkü zuhur eden fitnelerde irşadın noksan olduğu görülüyor, halk zehirlenmiş görülüyor. İrşâdın noksanı hissediliyor."

sözleriyle görüşlerini dile getirir. Antalya Milletvekili Rasih Efendi ise;

"Rüfeka-yı kiram; gerek rüfeka-yı kiramın ve gerek İsmet Beyefendinin izâhâtında en ziyade nazar-ı dikkate çarpan bir şey varsa o da Anadolu'nun her tarafına sirâyet eden İngilizlerin ve İstanbul'un propagandasıdır. Ankara Anadolu'nun ortasında olduğu ve her livadan ve vilâyetten beşer âza olarak intihap edilerek geldiğimiz halde halk hakikatten haberdar olamıyor da, Anadolu'nun en ücra noktalarına kadar İngiliz propagandası intişar ediyor...

...

Halbuki biz beş altı aydır içtima ettiğimiz halde, halkın ruhuna hakikati, kendi teşkilâtımızı sokamıyoruz. Halk, o tarafa daha çok meylediyor.

Beyefendiler ne derseniz deyin, bizim halk hükûmetçidir. Bizim halk her vakit için hükûmetten göreceği yumruğun altında ezilir."

sözleriyle gayet ilginç bir tespitte bulunmuştur. Mustafa Kemal ise şu açıklamayı yapmıştır:

"Propaganda meselesi arasında gazete de mevzubahis oldu. Tabi ait olduğu makam ve mes'ul zevat tarafından bu mesele nazarı itibara alınmaktadır. Elde mevcut olan Hakimiyet-i Milliye için bile kağıdımız yok. Fakat bu yoklukları tazmin için maddeten her türlü vasıtaya müracaat edilmiştir. Meselâ Beyefendi biraderimiz bundan bahsediyordu. Zira Hâkimiyet-i Milliye'ye en güzel makale

Levent Şahverdi Arşivi

yazan kendisidir ve bunun neden dolayı vücûda getirildiğini biliyorlar. Tabi şâyân-ı arzudur ki yalnız Hakimiyet-i Milliye gazetesi değil, beş on tane gazete daha çıkarılabilsin ve hatta ecnebi gazeteler çıkarılsın; bunlar şâyân-ı arzudur. Bu hususta da esbâbı mevcûde ve mümkineye tevessül edilmemiş değildir."

İsmail Suphi Bey, Rasih Efendi ve Mustafa Kemal Paşa'nın T.B.M.M. gizli celse zabıtlarında yer alan bu konuşmaları yan yana getirilince, gazetelerin Milli Mücadele'de Kuva-yı Milliye'nin, Hey'et-i Temsiliye'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın sesini en iyi bir şekilde duyurmak için elzem olduğu anlaşılmaktadır.28 Eylül 1920 tarihinde Atatürk'ün söylediği şu sözler de hem basına verilen önemin ve hem de basınla ilgili tartışmaların sürdüğünün bir göstergesidir:

"Bir de memlekette matbuat var mıdır denilmiş. Yani memlekette matbuatın olmadığından bahs olunmuş. Filhakika Efendiler, Anadolu'da bir sene evvel, altı ay evvel, sekiz ay evvel matbuat denecek bir şeyler yoktu. Bunu cümlemiz biliriz. Fakat bugün hakikaten Anadolu'da matbuat vardır ve bu matbuat, yine Anadolu'da vuku bulan mesainin neticesidir. Hemen hemen mühim bir merkezimiz yoktur ki orada bir gazete çıkmamış olsun. Demek ki Anadolu'da matbuat vardır. Binaenaleyh matbuat ihmal edilmemiştir. Efendiler; bu matbuatın vücut bulması için ilk teşebbüsler yapılmış ve vücut bulmuştur. Hayatlarını idame ettirmek için maddi muavenet; fakat ihtimal ki mevzubahis lâzım gelen en mühim ve hakiki muavenet, fikri muavenet olacaktır ki bu yapılmıştır..."[14]

Bu dönemde, İstanbul basınının Milli Mücadeleye yakın olan kesiminin eli kolu bağlıdır. "Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nden" gönderilen şu tebliğ bu gazetelerin gördüğü baskıyı açıklamaya yeter:

"Hukuk-ı Milliye'mizin müdafaası yolunda her taraftan cemiyetimize telgraflar gelmektedir. Bu telgraflar cemiyetimizin mer-

14 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I** (Toplayan Nimet Arsan), Ankara, 1961, s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

kezinde ta'lik edilerek erbâb-ı matbuatımıza isma' olunmakta ise de gayet tarafgîrâne bir surette idare edilen ecnebi sansürü bunlardan kısm-ı aziminin neşrine imkân bırakmamaktadır. İstanbul matbuatının ne gibi tazyikâta tâbi olduğunu bilmeyenlerde, matbuatımızın Maraş, İzmir fecâyii gibi hâdisâta lâkayd kaldığı zannı hasıl olmaktadır. Cemiyet hey'et-i merkeziyesinin 23 Şubat tarihli ictimaında bir gûnâ süitefehhüme mahâl kalmamak üzere hakikatın Anadolu halkı efkâr-ı umumiyesine arzına karar verilmiştir[15]*."*

Yayınlanan bu tebliğle, İstanbul basınının düşman emellerine hizmet etmeyen kalemleri üzerindeki sansür baskısı kamuoyuna duyurulmuştur. Hal böyleyken kimi iç ve dış çevrelerce hız verilen olumsuz propaganda Yunan istilasına zemin hazırlamıştır. Balıkesir ve Bursa'nın düşmesine yol açan Yunan saldırısının ardından Mustafa Necati Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan Milletvekili sıfatıyla yaptığı şu konuşma bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır:

"Önümüzde gayet feci bir manzara var. Bir yıldan beri memleket müdafaasını üzerine alan ve canını feda edercesine çalışarak şimdiye kadar Yunan vahşilerini memlekete sokmayan cephelerin elim yıkılışı!

...

... Bizim cephelerimizi düşüren ve düşmanı korkusuz ilerleten kuvvet zannetmeyiniz ki, düşmanın yalnız üstün olan kuvvetidir. Hayır, düşmanın Ferit Paşa hükûmeti ile işbirliğidir. Düşman bugünkü vaziyete propaganda ile hâkimdir. Elli süvari Kermasti'yi, Karacabey'i düşürmüştür. Bu sırf propagandadır. Çünkü daha düşman gelmeden düşmanın iç azaları düşman için hazırlık yapmıştır. Meselâ Kermasti ve Karacabey daha düşman gelmeden boşalmıştı. Bursa'da bazı halk toplanmış ve düşmanla harp edip etmemeyi düşünmüştür..."[16]

---

15 **İzmire Doğru**, 12 Mart 1920, No:41.
16 Samet AĞAOĞLU, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Ankara, 1981, s.112-113

Levent Şahverdi Arşivi

Bölgeyi ve cepheyi yakından bilen, silahıyla ve kalemiyle düşmanlara karşı savaşan Mustafa Necati Bey'in, bu işgalin ardından yaptığı açıklama yıkıcı propagandanın yol açtığı felâketi ortaya koymaktadır. Akıncı[17]da, zararlı propagandanın meydana getirdiği durum hakkında verdiği bilgilerle Mustafa Necati Bey'i doğrulamaktadır:

"... Zira o menhûs nazariye, müdâfaa olursa kasaba yanar nazariyesi herkesin fikrini gıcıklıyor, daha doğrusu muhalefet propagandası bütün vahşetiyle icra-yı tesir ediyordu. Hülâsa bir kaç gün sonra yani 8 Temmuz 1336 (1920) da düşman ufak bir mukavemetten sonra Bursa'ya girdi..."

Eğilmez[18]de;

"Bir çokları işgal kuvvetlerine karşı halkımızın uysal davranış göstermesinden şikâyet edebilirler, yalnız şunu unutmamalıdır ki halkın gözleri Yunan askerine gülse de kalplerinin kan ağladığı bir gerçektir."

ifadesiyle yine Mustafa Necati Bey'i doğrulamaktadır. Çünkü içi kan ağlayan halkın çaresizlik psikolojisiyle meydana gelen teslimiyeti mevcuttur.

II. KUVA-YI MİLİYECİ BASINDA ANZAVUR OLAYI

Anzavur olayı Kuva-yı Milliye karşıtı hareketlerin belki de en önemlisidir. Çünkü diğer bağlantılarının yanı sıra Ahmet Anzavur'un Kafkas göçmenleri üzerindeki şahsî nüfuzu[19] ile Millî Mücadeleyi -ulusal birliği zedeleyerek- temelinden sarsabilecek gelişmelere yol açtığı kesindir. Anzavur olayının meydana geldiği ve etkilediği bölgeler ile çevresinin yer-

17 İ. Ethem AKINCI, **Demirci Akıncıları**, Ankara, 1989, s.6

18 Mümtaz Şükrü EĞİLMEZ, **Milli Mücadelede Bursa**, (Hazırlayan: İhsan Ilgar), İstanbul, 1981, s.195

19 Enver KONUKÇU, Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri, **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (21-23 Eylül 1987), Ankara, 1994, s.1049-1051.

Levent Şahverdi Arşivi

liler, Balkan ve Kafkas göçmenleri ve gayrimüslim unsurları içeren nüfus yapısı istismara açık ve yıkıcı propagandaya uygun bir zeminin varlığının kanıtıdır. Yoğun ve yaygın bir olumsuz propaganda ile desteklenen Anzavur karşısında, Kuva-yı Milliye basını da halkı uyarmak için sesini yükseltmiştir. Ancak bunlardan bir tanesi tam isyan bölgesinde yer aldığından dolayı ayrı bir önem taşır. Bu nedenle Kuva-yı Milliyeci basını temsilen bu gazetenin yayınları üzerinde durulacaktır:

İzmire Doğru* daha 16 Kasım 1919 tarihli ilk sayısında Said Molla'nın gazetesi hakkında şu haberi vermek suretiyle hangi tarafta olduğunu açıkça ortaya koymuştur:

"Türkçe İstanbul Gazetesinin İslâmiyeti Tahkiri

İstanbul rüfekâmızda gördüğümüze göre Yeni İstanbul gazetesinin din-i mübin-i İslâm'a tecâvüz ederek, uzun uzadıya bir makale derc etmiş olması Zat-ı Hazret-i Hilafetpenâhînin teessüf-i hümâyunlarını mûcib olmuş ve Darü'l Hikmetü'l İslâmiye bu taarruz-ı şenii protesto eylemiştir. Yeni İstanbul gazetesi intişârından beri bir maksad-ı menfûr takib etmekte ve beynü'l İslam tefrika ılgasına çalışmaktadır.

Şu son hareket-i mezkûr gazetenin sâhib-i imtiyâz ve ser muharriri Said Molla'nın nasıl bir vicdan taşıdığını göstermektedir. Sefil kanaatler uğrunda memleketi fekâkete sürükleyenler için hükûmetin icraatına muntazırız[20]".

---

* 16 Kasım 1919-27 Haziran 1920 tarihleri arasında Milli Mücadele bakımından stratejik bir yer olan Balıkesir'de Kuva-yı Milliye Karargahında Daire-i Mahsusa'da yayınlanan **İzmire Doğru** kendi deyimiyle "Hareket-i Milliyenin hadim ve mürevvicidir". Ayrıca klişesinin hemen altında "Âmâl-i Milliyeyi müdafaa edecek yazılar kabul edilir" açıklaması yer almaktadır.

30 Haziran 1920'de Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine yayın hayatı sona eren **İzmire Doğru**'nun imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Vasıf(Çınar) ve başyazarı Mustafa Necati'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Milli Eğitim bakanları arasında yer almaları ve önemli değişikliklerin onların dönemlerine rastlaması da gazeteyi ilgi çekici kılan nedenler arasında yer almaktadır.(Mustafa Necati Hakkında bakınız:Mustafa ESKİ, **Cumhuriyet Devrinde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati** , Ankara, 1999.) Şapolyo'nun dört bin kadar basıldığını ve Balıkesir'in işgali üzerine yazarlarının Ankara'ya geldiğini kaydettiği İzmire Doğru, dönemin en önemli propaganda vasıtası olan gazeteler arasında Milli Mücadeleye bağlılığı ile seçkinleşmektedir.(Enver Behnan ŞAPOLYO, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, 1971, s.207.)

20 **İzmire Doğru** , 16 Teşrin-i Sani , 1335, No:1.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmire Doğru'nun daha işin başındayken gösterdiği hassasiyet gerçekten övgüye değer. Çünkü Yeni İstanbul (ya da Türkçe İstanbul) gazetesinin yayın hayatının başından beri gerçekleştirdiği zararlı faaliyetlere dikkat çekerek durumu tespit etmiştir. İzmire Doğru'nun vaziyeti abartmadığını "Said Molla"nın İngiltere'ye yaltaklanmak amacıyla ölçüyü tamamen kaçırması[21] üzerine İstanbul'da sansür işiyle uğraşanların - tepkilerden çekinerek- Türkçe İstanbul'un bazı yazılarını çıkarmak zorunda kalmalarından anlamak mümkündür.

Manyas Bölgesinde başlayarak çevreye de yayılan Anzavur Ahmet isyanı Ekim 1919 tarihinde çıkmış fakat uzun uğraşılardan sonra kesin olarak başarısızlığı uğratılmıştır. İzmire Doğru'nun ilk zamanları bu isyan alevinin söndürülmeye çalışıldığı günlere rastlamaktadır. İzmire Doğru olayın öneminden ötürü daha ikinci sayısındaki başmakalesinde[22] bu konuyu temas ediyor ve diyordu ki:

"... Türk hiç istemezdi ki, karşısında silahını elinden almak isteyen bir kardeş, kalbine hançer sokmak arzu eden bir dindaş bulunsun... Fakat ihtiras ile fesat ve denâet doğuran bir kitle-i sefile bu arzu edilmeyen fesadı yaratmağa çalışıyor... Gizli emellerle koltuk ve mevki için çalışanlara kemâl-i cesaretle şunu ilân ediyoruz ki:

...

Yaptığınız propagandanların kanlı neticeler yarattığı şu dakikalarda ne kazandınız?

Sukûnet ve asayişin madûniyetini isbât için ihtilâl ve isyân yaratmağa çalışan vesikalarınız bugün milletin gözü önünde bulunuyor."

Böylece kardeş kavgasının yabancı emellerine, hâince propagandaların tesiriyle, nasıl hizmet ettiği ortaya konuluyordu. Fakat bu isyanın varlığı

21Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri** (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1991,s.3.

22 "Sefil Emeller, Hainane Propagandalar", **İzmire Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1335, No:2(imzasız)

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele bakımından öylesine büyük tehlikeler meydana getirmiştir ki bunun dönemin en mühim isyan hadisesi olarak zikredilmesi dahi mümkündür. Bundan ötürü başmakalesinin hemen yanındaki diğer sütunlarını da bu üzücü olaya ayıran İzmire Doğru "Anzavur Ahmed Hadisesi" başlıklı bir özet yayınlanarak okuyucularını bu konuda aydınlatmaya çalışmıştır:

> *"Yirmi gün kadar evvel alınan mevsûk haberlere nazaran memleketin istiklâlini, milletin vahdet ve nâmûsunu kurtarmak gibi bir emel-i mübeccel ile hareket eden Kuva-yı Milliye aleyhine teşkilât yaparak âmâl-i hasiselerini temin etmek isteyen bazı eşhâs icrâ-yı faâliyete başlamıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan bu hainâne teşkilâtın esâs faâliyeti ... şimdiye kadar memleketin başına felâket getirmekten başka bir şey yapamayan Dâmâd Ferid Paşa hükûmetini tekrar mevki-i iktidâra getirmekti..."*

Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına verdiği kararla, Sivas Kongresi sonrasında Anadolu'nun İstanbul'la her türlü ilgisini keserek Damat Ferit Paşa hükûmetini istifa etmek zorunda bırakmıştır. Bu istifayı müteakip Ali Rıza Paşa kabinesi işbaşına gelmiştir. Bu yeni kabine ise Amasya Görüşmeleri ve bu görüşmelerde imzalanan protokollerle bir yandan Heyet-i Temsiliye'yi meşru muhatap konumunda kabul etmiş, diğer yandan irade-i milliyeyi tecelli ettirmek üzere bir seçim yapılarak Meclis-i Mebusan'ın toplanması kararlaştırılmıştı. Böylece İzmire Doğru yeni durumdan memnun olmayan Damat Ferit ve destekçilerinin entrikalarına dikkat çekmektedir.

Mütareke döneminde, İzmir'in işgalinden önce, hakkında Damad Ferid Paşa hükûmetinden tutuklama kararı çıkıncaya kadar Balıkesir'de Ses gazetesini çıkaran Çantay, hatıralarının Ses'ten iktibaslar kısmında[23] "Şekavet Haberleri" başlığı altında bölgedeki asayişsizliğin yaygınlığına

23 Hasan Basri ÇANTAY, **Kara Günler ve İbret Levhaları**, İstanbul, 1964, s.51-52

Levent Şahverdi Arşivi

temas etmiştir. Onun öteden beri Balıkesir'de asayişi bozan şakilerden ve asker kaçaklarından bir haylisinin "terk-i silâh ve istimân ettikleri"ni belirttikten sonra, bunların miktarına ilişkin olarak verdiği 422 kişilik liste bölgenin heterojen nüfus yapısını da göstermektedir. Rumlar ve Ermeniler de dahi olmak üzere bölgenin mütecanis olmayan nüfus yapısı, bunun yanı sıra şekavet hadiselerinin yaygınlığı, Balıkesir ve havalisinin Yunan işgal bölgesine yakınlığı ve burada bulunan Türk birliklerinin durumu Balıkesir'in stratejik bakımdan önemini artırdığından, İzmire Doğru'nun bölgedeki varlığına ayrıca önem kazanmaktadır.

Anzavur Ahmet hadisesinin tezgahlanmasında bölgenin homojen olmayan nüfus yapısının ve Çantay'ın belirtiği şakilerin de rolü olduğu inkâr edilemez. İzmire Doğru'nun bu konudaki hassasiyeti gayet açıktır:

"Çepniler Meselesi

Çepnilerle, Köylüler ve Yörükler arasında uzun zamandan beri tahaddüs etmekte bulunan vekâyi-i müessife bazı zevât tarafından nazar-ı ehemmiyete alınarak bir itilâf husûlüne bezl-i gayret olunmuş ve fi mâbad bu gibi hâdisâtın adem-i tekrarı esbâbı temin edilmiştir. Haber aldığımıza göre Çepniler bundan böyle münâsebetsiz âhvâle tasaddi edecekleri elbirliğiyle men' edeceklerini taahhüd etmişlerdir. Bu hususta hizmeti subk eden aşiret reislerinden Mehmed Bey'e teşekkürü vazife biliriz."

İzmire Doğru'nun yukarıdaki habere de yer verdiği 23 Kasım 1919 tarihli[24] üçüncü sayısındaki başmakalede yine milli birliğin önemine temas edilmektedir:

"Eğer bugünkü devre-i sukûnette dâhili vaziyetimizde keşmekeşler başlar ve biz kalb ve el birliğiyle düşman karşısında bir-

24 "Vaziyet Karşısında Milli Vazifelerimiz" **İzmire Doğru**, 23 Teşrin-i Sani 1335, No:3. (imzasız)

Levent Şahverdi Arşivi

leşmez isek o vakit hakkımızda verilecek olan hüküm arzumuz hilafına olacaktır. Onun için memleketin selameti, vahdetimizin bekası ve harekâtımızın kuvvetiyle kâbildir. Her Türk'ün bugün en mühim vazifesi: Teşkilatın esaslanmasına gayret ve milli harekâtın takviyesine hizmettir."

İzmire Doğru bundan sonraki sayılarında genellikle "Liva Şu'unu" başlığı altındaki haberleri arasında Anzavur Ahmed olayına yer vermektedir. 27 Kasım 1919 tarihli dördüncü sayısında zikrettiğimiz başlık altında "Anzavur Ahmet Mes'elesi" alt başlığıyla çıkan yazıda "Anzavur Ahmed lehinde Balya köylerini dolaşarak propaganda yapmakta olan Gönen'in Mehmed Ali Bey karyesinden Çerkes Canbûlad, kazamız jandarma bölüğü kumandanı tarafından derdest edilmiştir" denilmesi bölgenin mütecanis olmayan etnik yapısını anlamak için ipucu vermektedir.

İzmire Doğru, bundan sonraki yedi sayısının tümünde "Liva Şuunu" başlığı ve "Anzavur Ahmet Hadisesi" alt başlığıyla, öneminden dolayı bu isyana yer vermiştir.30 Kasım 1919 tarihinde mevcut kuvvetleri tamamen dağıtılarak hezimete uğratılan Ahmed Anzavur kendisini kurtarmak için kaçmaktan başka çare bulamamıştır.

Hüseyin Vasıf bir makalesinde Anzavur Ahmed isyanını değerlendirirken şunları belirtmektedir:

"... Gerçi Anzavur'un makasid-i mahsûsâsından biri de Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtmak idi. İstanbul'daki Ali Kemal'lerin, Refii Cevad'ların, Said Molla'ların idâre ettikleri ihanetkâr teşkilât ile hâlâ temasta bulunuyordu... [25]"

Bu ihanetkâr teşkilâtın ne olduğunu söylemeye gerek var mı? İngiliz Muhipleri* Cemiyeti'nin zararlı faaliyetlerini göz önüne alınca, bu ce-

---

25 Hüseyin Vasıf, Hurşid Paşa'nın Nutku Münasebetiyle, **İzmire Doğru**, 18 Kanun-ı Evvel 335, No:10.

* Bu cemiyet için bakınız: Cengiz DÖNMEZ, **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Ankara, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

miyetin kurucuları arasında yer alan, Damat Ferit hükûmetlerinde Dahiliye Nazırlığı da üstlenmiş olan Ali Kemal'in ve diğerlerinin hangi sâikin tesiriyle bu yola girmiş olurlarsa olsunlar mazur görülecek bir yanları yoktur.

"Liva Şuunu" başlığı altında İzmire Doğru şunları yazmaktadır:

"Türk Çerkes Kardeşliği

Kemâl-i memnûniyetle haber alındığına göre Gönen'de memleketin bütün eşrâf ve ulemâsı ve Kuva-yı Milliye ile Çerkes kardeşlerimizin rüesasından mürekkeb büyük bir içtimâ' yapılmış ve bu içtimâ'da Türk ve Çerkes'in kardeş olduğu ve ebediyyen kardeş olacağı hakikati kat'iyetle tekrâr izhâr edilmiştir.

Türk ve Çerkes İslâmdır, kardeştir. Dâimâ kardeş yaşayacak olan bu iki unsur arasına tohum-ı nifâk sokmak isteyen şakiler bir takım âmâl-ı sefile ta'kib edenlerdir. Malumü'lesâmi olan eşirrâ Türk ve Çerkesler tarafından müştereken takib ve tedib edilecektir esâsâtını ihtivâ eden mukarrerâttan sonra beliğ dualar okunmuş Türk ve Çerkes eşrâf ve ümerâsı derin bir muhabbetle ve memnûniyetle bu mukarrerâtın infâz edilmesine karâr vermişlerdir.

Bu hamiyetkâr kararları pek tabiî görüyoruz. İslâmiyet esas-ı mukaddesine tâbi olan Türk ve Çerkeslerin dâimâ yekdiğerlerini kardeş gibi sevecekleri kat'idir.

Ecnebi menfaatine âlet olan eşhâs istedikleri kadar aleyhte uğraşsınlar: Türk ve Çerkes vatanlarına tecâvüz eden mel'ûn düşmanları karşısında müttehid bir kitle olarak milli ve dinî vazifelerini yapacaklar ve sefil düşmanı memleketten tard edeceklerdir.

Vatanın müdâfaası için teşekkül eden Kuvâ-yı Milliye dâimâ Çerkes kardeşlerinin cephede muâvenet ve fedâkârlıklarını görmekte müftehirdir. İnâyet-i Hak'la ve bu müttehid karar sâyesinde dâimâ ortalığı bulandıran şakiler gürûhu müştereken tedib edilecektir. Bu sûretle en hâin bir düşman her türlü mukaddesâtımızı

Levent Şahverdi Arşivi

çiğnemek için hücûma hâzırlanırken bütün cihân anlayacaktır ki Türk ve Çerkesler dâimâ olduğu gibi ele vererek ibrâz-ı fedâkâri edeceklerdir[26]*."*

Ahmet Anzavur, 16 Şubat 1920'de Balıkesir'in kuzeyinde Manyas ve Gönen bölgelerinde ikinci defa tam iki ay sürecek yeni ve kanlı bir isyan hareketini başlatmıştır ki bu yeni isyan hadisesinin İzmire Doğru'daki yankıları büyük bir tepki, öfke ve nefretle karşımıza çıkmaktadır:

"On gün evvel Biga'nın, hain ve katil Biga'nın kara toprakları üstünde memleketin büyük ve fedâkâr bir evladı vatandaş kurşunuyla can verdi.

...

Ayvalık önünde attığı ilk kurşun milletinin necâtını ilân etti. Ne kadar yazık ki Biga'da muazzez vücudunu delen kurşun onunla beraber milletin de sadrını zahmdâr etti.

...

Zavallı büyük vatanperver! Bu kadar fedâkârlıktan sonra hayatının hâTimesi; vatandaş eli ve vatandaş kurşunuyla açılan bir sahife-i ihanet oldu.

Vatandaş eli ve vatandaş kurşunuyla açılan bir sahife-i ihanet!... Lanet sana! Hain ve katil Biga! Allah'ın huzuruna kanlı ve kefensiz na'şıyla gönderdiğin Hamdi'nin ahı ocağını viran, perişan etsin[27]*."*

---

26 **İzmire Doğru**, 10 Kanun-ı Şani 1336, No:17

27 M. Esad, "Hamdi Bey", **İzmire Doğru**, 28 Şubat 1336, No:35 (Kal'a-ı Sultaniye Mutasarrıflığından alınan 22 Şubat 1920 tarihli şifreye göre "...Biga ile muhabere mümkün olamadığı gibi bütün yollar da mesduddur. Burada da kuvvetin zinhar Biga'ya girmemesi hakkındaki telgrafı gösterdiler. Ahmed Anzavur'a iltihak eden bütün Çerkes köyleri ile kasaba civarındaki Pomak ve Yörük köyleridir...Binbaşı Kazım Bey ve yaveri Bayramiç tarikiyle Balıkesir'e avdet ediyor. Bizim yalnız başına ileri hareketimiz pek güç ve pek bahalıya mal olacaktır. Makam-ı Ulyaya keyfiyeti iyiden anlatarak bütün tabur mahv olmak üzere Biga'ya girmek kafi ise ilk emirde harekete müheyya bulunmaktayım. Ancak bu kuvvetle kasabada bir iki gün muhafaza-yı mevki ile tekrar kanlı surette haysiyet-i hükûmetin payimal olması muhtemeldir. Ahali fena bir surette zehirlenmiştir. İngilizlerden aşırılan esliha Edremit vasıtasıyla yunanistan'a satılıyormuş ve saire gibi tagvihat ile câhil ahali ikna edilmektedir..."ATASE Arşivi, K:58, G:72, F:72/1. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K:Kutu, G:Gömlek, F:Fihrist anlamında kullanılmıştır.), Biga hadisesiyle ilgili olarak 6.3.1920 tarihinde, iş başındaki Salih Paşa hükûmetine ulaştırılan istihbarata göre, "Anzavur Ahmed Kuva-yı Milliye aleyhinde Kuva-yı Ahmediye namıyla bir Teşkilat yapmak istemiştir."K:65, G:37, F:1

Levent Şahverdi Arşivi

Ölümü İzmire Doğru'da böylesine bir üzüntü ve galeyana yol açan Hamdi Bey, Edremit Kaymakamlığı'ndan istifa ederek bazı arkadaşlarıyla birlikte Yunanlılara karşı mukavemet hazırlığına girişen ve Kuva-yı Milliye ile Yunan kuvvetleri arasında meydana gelen ilk çarpışmada - Ödemiş'e yürüyen bir Yunan müfrezesi, 30 Mayıs'ta Hacı İlyaslar'da Kuva-yı Milliye tarfından silahlı karşılanmıştı- milli kuvvetlere komuta etmek şerefini kazanmış bir vatanperverdi.[28]

Balıkesir Hey'et-i Merkeziye azasından olup Akbaş cephaneliğindeki silah ve malzemenin kaçırılması faaliyetini üstlenerek gerçekleştiren Hamdi Bey,[29] Akbaş'taki cephaneleri Anadolu'ya kaçırdıktan sonra Biga'da milli bir alay kurarak Akhisar cephesine göndermeği düşünüyordu. Bu sırada halk arasında Hamdi Bey aleyhinde propagandalar yapılıyordu. Bu huzursuzluğu ve olumsuz ortamı haber alan Anzavur, zamanı müsait bularak harekete geçmiş ve Biga ayaklanması böylece gerçekleşmiştir[30]. Burada zikretmeden geçemeyeceğimiz ve olayın önemini gösterir bir konu daha vardır ki İzmire Doğru'nun yazı işleri müdürü olan Mehmet Esad (Çınar) Bey'in imzasıyla bu sırada çıkmış olan dört başmakale de Necati ve Vasıf Bey'lerin milli kuvvetlerin başında bu isyanla meşguliyetleri[31] dolayısıyla, bir zaruret neticesi olarak kendisi tarafından yazılmış olsa gerektir. Çünkü zaten çok mühim bir vazife olan Kuva-yı Milliye'nin istihbarat işiyle meşgul olan Mehmet Esad Bey bir daha yazmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk[32]de Nutuk'unda öneminden dolayı olsa gerektir ki, Anzavur'un bu isyanından ve Hamdi Bey'in şehit edilmesinden bahsetmektedir:

"... Anzavur, Balıkesir ve Biga dolaylarında, oldukça önemli ve tehlikeli durumlar yaratmayı başarmıştı. Balıkesir'de milli cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına bir yığın adam top-

28 Kazım ÖZALP, **Milli Mücadele**, Ankara , 1988, s.15
29 ÖZALP, a.g.e., s.89-91
30 Uluğ İĞDEMİR, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, Ankara, 1989, s.87
31 ÖZALP, a.g.e., s.98
32 Kemal ATATÜRK, a.g.e, s.269

Levent Şahverdi Arşivi

lamıştı. Karşısına gönderilen milli kuvvetlerle Biga'da kanlı bir çarpışma yapıldı. Anzavur galip geldi. Kuvvetlerimizi dağıttı. Toplarımızı ve makineli tüfeklerimizi ele geçirdi. Erlerimizi ve subaylarımızı esir ve şehit etti.

Akbaş kahramanı Hamdi Bey de bu şehitler arasındaydı. Bundan sonra Ahmet Anzavur, kendi adını verdiği Ahmediye Cemiyeti adı altında alçaklıklarını gittikçe artırdı."

Bu arada Türkiye-Havas-Royter Ajansı Biga Meselesi ve hükûmet başlığıyla "Dahiliye Nazırı, İkdam gazetesinin muhabirine Biga hadisesinin tahkiki için bir hey'et gönderildiğini ve hükûmetçe bir şekavet meselesi telakki edildiğinden müsebbibleri hakkında takibât-ı kanuniyede bulunacağını beyan etmiştir"[33] haberini vermiştir.

Apak[34] ise "Anzavur'un Biga'ya girmesinden üç gün sonra İstanbul'dan Ali Rıza Paşa reisliğinde bir nasihat heyeti Biga'ya gelmiş, ahali: "Biz Kuva-yı Milliye istemeyiz" diye bağırarak cevap vermiştir. Hatta Çerkesler, Kuva-yı Milliyecidir, diye nasihat heyetini bile öldürmek istemişlerdir" demektedir.

Anzavur olayının öneminden dolayı İzmire Doğru bir beyanname[35] ile halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Anzavur Ahmet gibi şakileri kurtarıcı gibi gösterenlerin kınandığı Hüseyin Vasıf imzalı etkileyici bir başmakalede ise bozguncu kalemlerin yazılarının Ermeniler ve Yunanlılarca nasıl propaganda malzemesi yapıldığına da dikkat çekilmektedir:

"Bu menhûs mâzi-i karibin acı hâtıralarını unutmak mümkün değildir. Ermeni tehcîr ve taktîli dolayısıyla Ali Kemal'in, Refii Cevad'ın ve hempâlarının yazdığı yazılar ne felâketengîz tesirler yapıyordu. Ermenilerin ikâ ettikleri fecâyi hiç kaale alınmıyor,

33 **İzmire Doğru**, 28 Şubat 1336, No:35
34 Rahmi APAK, **İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990, s.126
35 **İzmire Doğru**, 29 Şubat 1336, No:36

Levent Şahverdi Arşivi

bîkarca Türkün ve İslamın kanını emen Ermeni generali Antranik'in cinâyetleri setr ve ihmal ediliyor; ve fakat bir çok şeni iftirâlarla yüzlerce nâmûskâr Türk vatanperverinin imhâsı taleb ediliyordu. Tasavvur edilsin ki Bogos Nubar Paşa Ali Kemal'in Ermenilerin mâsumiyetine ve Türklerin zulmüne dair yazdığı makaleleri tercüme ettirerek Paris Sulh Konferansına en kuvvetli bir delil tarzında tevdi etmişti. Venizelos ise Rumların gördükleri zulümleri iddiâ ederken, yine bu vatansızların yazdıkları makaleleri isbât-ı müddeâ zımnında pek kat'i bir burhân olarak gösteriyordu[36].

İzmir Şimal Mıntıkası Hey'et-i Merkeziyesi'nin bir beyannamesine[37] göre;

"... Türklerle din ve namus ve ırzlarını muhafaza için onlara misafir olan ve elli, altmış seneden beri, arazi ve emlak ve rütbe, mansıb sahibi olup kardeş gibi geçinen Çerkesler arasına Müslümanlar kardeştir mealindeki Allah'ın emr ü fermanına karşı nifak ve ihtilâf bırakmağa çalıştılar..."

Bu isyan dolayısıyla Hüseyin Vasıf'ın yeni bir makalesini şu sözlerle bitirmesi çok anlamlıdır:

"Damat Ferit Paşalar, Ali Kemaller ve emsali sefiller ne kadar mezbûhane çalışsalar da milletin sada-yı azmini boğamayacaklardır. Milletimiz bütün mevcudiyetini hakimiyeti uğrunda sarf etmeğe karar vermiştir. Binaenaleyh arzu-yı millet daima hakim olacaktır[38]*."*

Mustafa Necati Bey'in[39] Anzavur Ahmed'in icraatıyla ilgili makalesine yalnızca "Sefil Emeller Hainane Propagandalar"başlığını koyması

36 Hüseyin Vasıf, "Melunane Tertibat", **İzmire Doğru** 3 Mart 1336, No:37.(Hüseyin Vasıf'ın zikrettiği türden bir yazı örneği için bakınız:Ek I.)

37 **İzmire Doğru**, 3 Mart 1336 No: 37.

38 Hüseyin Vasıf "Arzu-yı Millet Daima Hakim Olacaktır", **İzmire Doğru**, 7 Mart 1336, No:39.

39 Mustafa Necati, "Sefil Emeller ve Hainane Teşebbüsler", **İzmire Doğru** 10 Mart 1336, No:40.

Levent Şahverdi Arşivi

bile anlayana çok şey anlatır. Bu arada Anzavurun hezeyanları tekzib edilir. Cemiyet-i Ahmediye tertibât-ı fesâdiyesi hakkında millet aydınlatılır. Daha sonra "İzmir Şimâl Mıntıkası Hey'et-i Umûmiyesi Nâmına Riyâsetten Tebliğ Edilen" şu çarpıcı beyanname yayınlanır:

"1- Anzavur bir şakidir, bir hâin-i vatandır. Hempâlarıyla birlikte süratle ve şiddetle tedib ve tenkil olunacaktır.

2- Bu mes'elede Türklük-Çerkeslik yoktur. Yapılan harekât-i tedibiye şekâvete ve tertibât-ı ihânetkâraneye karşı bir mücâdeledir. Herhangi kavimden olursa olsun şakiler ve hâin-i vatanlar tedib edileceklerdir. Buna milliyet ve kavmiyet süsü vermek şekavete müzaherettir.

3- Buna hususta lâzım gelen makâmât-ı resmiye nezdinde şiddetle ve azimkâr teşebbüsât icrâsına karâr verilmiştir."[40]

Mustafa Necati Bey çok anlamlı bir başlık attığı diğer bir makalesinde şöyle demektedir:

"Nitekim Bozkır hadisesi, Anzavur hadisesi, Biga hadisesi... Fakat ne kadar şayân-ı teessürdür ki bu gibi harekât-ı bâgiye, cepleri düşman altunlarıyla dolu bazı dinsiz, vicdansız, nâmûssuzlar tarafından birer hareket-i siyâsiye ve ulviye olarak ilân edilmektedir. Bunun ilân edenlerin biraz gözleri Anadolu'nun içini görebilecek kadar uzağı görseydi ve kendilerinden nâmûs kıymeti bulunsaydı her halde yazmaktan utanırlardı."[41]

Mustafa Necati, yukarıdaki makalesinde "cepleri düşman altunlarıyla dolu bazı dinsiz, vicdansız namussuzlar" olarak acaba kimleri kastetmektedir? Bunların içinde Türkçe İstanbul'dan Said Molla, Peyam-ı

40 **İzmire Doğru**, 14 Mart 1336, No:42
41 Mustafa Necati, "Milletin Vahdeti Karşısında", **İzmire Doğru,** 17 Mart 1336, No:43.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabah'tan Ali Kemal ve Alemdar'dan Refii Cevat'ın da olduğuna şüphe olabilir mi?

Bundan sonraki sayılarda da "Harekât-i Tedibiye"[42], "Anzavur ve Hempâlarının Şekâvet ve Melanetleri"[43] konunun öneminden dolayı birinci sayfadan verilir. İzmire Doğru Kuva-yı Milliye'nin sesi olarak Millî Mücadele'nin başarısı için olumsuz propagandaların önünü alacak bir yayını tam yerinde ve tam zamanında yapmıştır. Meselâ Büyük Millet Meclisi'nin henüz açıldığı bir zamanda Hüseyin Vasıf şunları söylüyor ve halkı uyarıyordu:

"Vicdanları kara üç dört sefilin teşkil ettikleri bir kaç bin kişilik bir kuvvetle aylardan beri ruh-ı milletten doğarak din ve vatanın harsı olduğunu isbat eden Kuva-yı Milliye'nin dağıtılacağı tevehhüm olundu.

Padişahımız iğfal edilerek Damad Ferid Paşa hükûmeti mevki-i iktidara getirildi.

Nihayet bu teşekkül eden hükûmet bir milletten terettüb eden Kuva-yı Milli'ye ilân-ı harb etti. Vasıta-yı icra olan Anzavur gibi, Şah İsmail gibi bir takım zalim şakileri ileri sürdü. Bunlara utanmadan rütbeler verdi. Hududlarda en şeni bir düşmanın cansûz tecavüzlerine karşı ilâ-yı din ve istihlas-ı vatan için çarpışan mücahidleri arkadan vurmak arzusuyla bir sürü eşkiya güruhunu musallat etti.

İstanbul'da vicdanlarını satmış hainler olan Peyam ve Alemdar paçavraları Şah İsmailleri mukaddes kahraman diye ilâna ve Kuva-yı Milliye'nin tamamen perişan olarak rüesanın Balıkesirden firara başladıklarını yazmağa başladılar.

Bazı ecnebi gazeteleri ya cehaletlerinden veya kasd-ı mahsuslarından "Anzavur'un Orduları" serlevhalarıyla bendler neşr

42 **İzmire Doğru**, 18 Nisan 1336, No:54
43 **İzmire Doğru**, 28 Nisan 1336, No:57

Levent Şahverdi Arşivi

etiler. Damad Ferid Paşa budalası da bütün o rüfeka-yı melanetiyle Anzavur'un muvaffakiyat-ı kahramanesine mutmain, caniyane ihtiraslarının teskininden mütezevvik olarak bir çok âdi beyannameler neşrine başladı.

...

Sersem Damad Paşa'nın şaki paşası Anzavur toplarını ve kuvvetlerini terk ederek kaçtı. Ve hâlâ büyük bir rezaletle kaçmakta devam ediyor.

...

İstanbul'un muhitini dolduran esafil ve edaniye (sefiller ve alçaklara) hitab etmeğe tenezzül etmiyoruz.

Vatanlarının mevcudiyet ve şerefini beş on düşman altununa satacak kadar vicdan ve imandan mahrum olan bu reziller elbette yakında kahr-ı ilahî ve intikam-ı millî ile makhur olacaklardır. Millet-i İslamiyeyi yekdiğerine kırdırmağa sevk eden hain Damad Paşa hükûmeti de yakında anlayacaktır ki Kuva-yı Milliye meşruiyet ve kudretini doğrudan doğruya milletten iktisab etmiştir. Bu kadar esaslı bir teşkilatı mahv u ifnaya çalışmak hem vatana ihanettir ve hem de budalalıktır. Milletin lâyetezelzel azmi karşısında Damad Paşa ve hempaları sukut etmeye mahkûmdur[44]*."*

Anzavur olayını iyi anlamak için konunun başka yönlerine de özellikle dikkat etmek gerekir. İzmire Doğru 63. Sayısında "Anzavur'un Bir Vesika-ı İhâneti" başlıklı[45] şu belgeyi ikinci sayfasında vermektedir:

"Bandırma'da Anzavur'un kendi el yazısıyla yazmış olduğu bir kağıd ele geçmiştir. Bu sefilin mâhiyet-i mel'ûnânesi, İngilizler'le nasıl teşrik-i mesai ettiğini göstermek için imla ve ibâre hatâlarını aynen muhâfaza ederek neşrediyoruz:

---

44 Hüseyin Vasıf, "Hak ve Hakikat Daima Hakimdir" **İzmire Doğru**, 25 Nisan 1336, No: 56.
45 **İzmire Doğru**, 19 Mayıs 1336, No:63

Levent Şahverdi Arşivi

Evvelâ nereden hareket etmek icâb eder. Muvakkaten ve mecbûren tadil edilen İttihadcıların muhasamasında mevcud bulunan ve bulunmayıp da iştirak edecek olan Manyas ve Gönen, Çerkez ve Laz ve Gürcü ve sâir âkvâmı hemen cem edip mikdâr-i kafi silâh ve cephane ve hanelerinin idâresi için biraz maaş tevzi edip hemen Balıkesir'i işgâl ettikten sonra Soma ve Kırkağaç cihetlerini dolaştığım vakit bütün benimle beraber olmak için söz veren âhâliden de mikdâr-ı kafi işe yarayanlarını alarak... kadar temizledikten sonra Konya'ya doğru yürümek oradan Kuva-yı Milliye'nin reislerinin toplandığı Ankara'da mahdumun koluyla birleşmek üzere Sivas'a. Bu harekâtı İngiliz kuvvetleri takib edecek ve kuvve-i zâhire olacaktır. Derdest edilen bu mel'ûnlar. İngiliz ordusuna ve kanununa teslim edilecektir."

19 Mayıs 1920'de İzmire Doğru'da yayınlanan bu belgenin muhtevasının doğruluğu, yani Anzavur'un İngilizler"le belirtilen tarzda bir işbirliği yaptığı İngiliz belgelerinde,[46] İstanbul'da İngiliz yüksek komiseri Amiral De Robect'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çekilen 11 Nisan 1920 tarihli telgrafla da şüphe götürmeyecek şekilde anlaşılmaktadır. Zaten İngilizlerin bu isyana olan yakın ilgi ve beklentisinin bir işareti olmak üzere gene aynı belge bütünü içinde Anzavur İsyanının işlendiği görülmektedir.

III. MUHALİF BASINDA ANZAVUR OLAYI

Muhalif basında üç gazete öne çıkar. Bunlardan biri kurtuluş için İngiliz yardımının zorunlu olduğunu ısrarla savunan[47] Alemdar gazetesidir. Bu konudaki yazılar bilhassa gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı olan Refi Cevat(Ulunay)'ın kaleminden çıkmıştır.

---

46 Bilal,N. ŞİMŞİR, **British Documents on Atatürk** (1919-1938), Volume 2, April-December 1920, Ankara, 1975, s.29

47İzzet ÖZTOPRAK, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Ankara, 1981, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir diğer muhalif gazete ise, Dikran Kelekyan'ın sahipliğini yaptığı Sabah ile Ali Kemal'in imtiyaz sahipliğini yaptığı Peyam'ın birleşmesi neticesinde, sahipliğini Mihran'ın, sorumlu müdürlük ve başyazarlığını[48] ise Ali Kemal'in yapmaya başladığı Peyam-ı Sabah gazetesidir.

Üçüncü muhalif gazete ise, Said Molla'nın 9 Kasım 1918'den beri yayınladığı Yeni İstanbul (39. sayısından sonra Türkçe İstanbul) gazetesidir.[49] Gazetenin imtiyaz sahipliğini elinde bulunduran ve "İngiltere ve Biz" başlıklı seri makalelerinde İngiltere'nin samimi yardımlarıyla "temin-i hayat" edilebileceğini işleyen Said Molla, aşırı İngiliz taraftarlığıyla "İngiliz Muhibleri Cemiyeti" adlı ihanet kuruluşunun, en çok faaliyet gösteren, "İngilizden çok İngilizci" bir üyesi idi. Bu üç muhalif gazeteyi temsilen Alemdarın çeşitli sayılarına değineceğiz:

Kuva-yı Milliye'ye yakın olan basını "İttihadcı gazeteler"[50] olarak adlandırılan Alemdar'ın aynı sayısında "Mustafa Kemal isyanı ilk günler" başlığı ve tarihe geçmesi gereken vesaik izahlı bir yazıyı sütunlarına alması şaşırtıcı değildir. 21 Mart 1920'de "Ahmed Anzavur Bey"[51] başlıklı yazısını, Bursa'nın tathirine doğru, Kuva-yı Gayrimilliye'nin hezimeti açıklamasıyla veren Alemdar aleyhte yayınını bundan sonra da kesin ve keskin ifadelerle sürdürmüştür. 28 Martta "Ahmed Anzavur Bey Bandırma'da"[52] haberini veren Alemdar, 31 Martta başmakalesinin sansürce tayy edildiğini belirtirken bu önemli sütunlarında "Biga Hey'eti-Reisi ile Mülakat"[53] başlığı altında propagandaya devam etmiştir. 2 Nisan 1920'de "Biga Hadisesi Hakkında Bir Tavzih"[54] yayınlayan Alemdar'ın ertesi günkü nüshasında Salih Paşa istifasını verdikten sonra "taraf-ı şahaneden yeni kabinenin teşkiline memur buyurulan Damad Ferid[55] Paşa Hazretleri"nin fotoğrafını da basmayı ihmal etmediğini görüyoruz.

---

48 Zekai GÜNER, "Milli Mücadelede Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", **Erdem**, Cilt: 11, S. 31, s. 96.
49 Fethi TEVETOĞLU, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, 1991, s.59-77.
50 Refi Cevat (Ulunay), "İttihadcı Gazeteler", **Alemdar**,19 Mart 1336, Aded: 2727.
51 **Alemdar**, 21 Mart 1336, Aded 2759.
52 **Alemdar**, 28 Mart 1336, Aded, 2766.
53 **Alemdar**, 31 Mart 1336, Aded, 2769.
54 **Alemdar**, 3 Nisan 1336, Aded, 2772.
55 **Alemdar**, 4 Nisan 1336, Aded, 2773.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Nisan 1920'de Ahmed Anzavur'u öven bir yazıyı fotoğrafıyla[56] birlikte neşreden Alemdar, ertesi gün yine Ahmed Anzavur Bey'i birinci sayfasından eksik etmemiştir.[57] 10 Nisan 1920'de ise[58] "bu defa uhdesine mirmiranlık rütbesi tevcih ve Karesi mutasarrıflığına tayin edilen Ahmed Anzavur Paşa" fotoğrafıyla birlikte gene birinci sayfadadır. İzmire Doğru'nun deyişiyle o artık "Sersem Damad Ferid Paşa'nın Şaki Paşası*"dır.

12 Nisan 1920'de "Mustafa Kemal isyanı ve Anadolu"[59] başlığıyla propagandaya devam eden Alemdar, 16 Nisan 1920'de "Kuva-yı Milliye (!)nin Marifetleri"[60]ni yayınlamaktadır.17 Nisan 1920'de Ahmed Anzavur Paşa'nın fotoğrafını da yayınlayarak Demirkapı muharebesi[61] başlığını atan

---

56 **Alemdar**, 7 Nisan 1336, Aded, 2776.
57 **Alemdar**, 8 Nisan 1336, Aded, 2777.
58 **Alemdar**, 10 Nisan 1336, Aded, 2779.

* .(18 Nisan 1920 tarihli ve Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit imzalı,Padişah onaylı kararname ile "...Kuva-yı İnzibatiye için bir milyon iki yüz elli bin sekiz yüz otuz altı lira tahsisat-ı fevkalade ita edilmiştir."(K:63, G:22, F:22/2.) Böylece İstanbul'un işgalinden önce çete başı olan Anzavur "sersem Damat Ferit Paşa'nın eşkıya paşası" olmakla da kalmıyor, fesat şebekesi -ülke halkını bir birine kırdırmak için- büyük masraflarla sözde inzibat kuvveti oluşturarak Anzavur'u destekliyordu. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından öncesine ait vesikalar, O'na ve maiyetine karşı hiç de böyle cömert davranılmadığını ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919 tarihinde "Harbiye Nezaret-i Celilesine" şöyle diyor: " ... tahsisatım hakkında muhasebat-ı umumiye dairesinin elan tereddüd edegelmekte olduğu bunu takib eden memurlar tarafından mesmu-ı acizi oldu. Tenvir-i hal için tavzihatta bulunmaklığıma müsaade buyrulmasını rica ederim. İstanbul'a azimetim hakkında Nezaret-i Celilelerinin tebliği vaki oluncaya değin maaşım... ordu kumandanlarına mahsus olan on beş bin guruş idi. Hal-i hazır harb olmamağla beraber sulh da değildir..." Kendisine verilen görevin bir ordu müfettişliğinin tahammül edeceği sorumluluğun üstünde olduğunu belirttikten sonra pek çok seyahat gerektiren vazifesinin ifası için çok masraf gerekeceğine değinen Mustafa Kemal Paşa, hiç olmazsa maaşının eskisi gibi devam edebilmesi için "... bu memuriyet-i acizi devam ettiği müddetçe karargahımın bir harb karargahı halinde telakki edilmesi hakkında icab edenlere evamir-i nezaretpenahilerini istirham eylerim." sözleriyle durumu ortaya koymuştur (K:14, G:72, F:72/1.). Aynı gün muhasebat dairesine sevk edilen bu yazıyla Kuva-yı İnzibatiye için çıkarılan tahsisatı yan yana koymak yeterince aydınlatıcıdır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 13.5.1919 tarihli yazısında, 7.5.1919 tarihli tezkiresiyle müfettişlik karargahı mensuplarını üç aylık olağan ödeneklerinin İstanbul'da verilmesi gereğini istirham ettiği halde ilgili daireden henüz bir sonuç çıkmadığına değinmesi daha da ilgi çekicidir Bu yazı muhasebat dairesine aynı gün sevk edilmiştir. Ertesi gün ulaştığı anlaşılan cevapta, talep olunan bu ödenek için üç bin liralık avans verilmesi kararı verildiği görülmektedir(K:14,G:73, F:73/1). Evet, müfettişlik karargahı mensuplarının üç aylık olağan ödeneği toplamı olarak İstanbul'da istenilen avans ile Kuva-yı İnzibatiye için çıkarılan ödenek arasındaki uçurum hiçbir başka söze,yoruma gerek kalmaksızın her şeyi anlatmaktadır. Ordunun ve milletin Mustafa Kemal Paşa'sına verilen para, "sersem Damat Ferit Paşa'nın eşkıya paşası Ahmet Anzavur"a verilenin yanında devede kulak kalmaktadır.

59 **Alemdar**, 12 Nisan 1336, Aded 2781.
60 **Alemdar**, 16 Nisan 1336, Aded, 2784.
61 **Alemdar**, 17 Nisan 1336, Aded, 2785.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetenin 18 Nisan 1920'de Balıkesir havalisinde eşkıyalar tedib edilmek üzeredir haberini verdiğini görüyoruz[62].

20 Nisan 1920'de Kemal Çetelerinin Tard ve Tenkiline Doğru[63] başlığını atan Alemdar 22 Nisan'da "Anadolu'da Vaziyet Kemalîlerin Tenkili"[64] başlığıyla konuya devam eder, 26 Nisan'da ise "Anadolu Islahatı"[65] başlığını atar. Halbuki Hüseyin Vasıf'ın yazdığı üzere Anzavur kesin olarak yenilmiştir. Anzavur'un artık ne zaferleri ne de fotoğrafı birinci sayfaya çıkaramayınca Alemdar'ın "Anadolu Harekât-ı Tedibiyesinin İnkişafı"[66] başlığı altında Ankara'ya doğru, Bolu, Düzce, Çerkeş, Mudurnu, Beypazarı, Safranbolu, çetelerin levs-i şekavetinden tahtir edilmiştir haberiyle Büyük Millet Meclisi'ne karşı yaygınlaştırılmaya çalışılan kalkışmadan medet beklediği görülmektedir. 29 Nisan 1920'de "Anadolu'nun Kemalîlerden Tahtirine Doğru"[67] başlığı atan gazetenin 30 Nisan 1920'de "Şekavet-i Kemaliye'nin Tahtirine Doğru"[68] başlığı ile devam etmesi (Peyam-ı Sabah'ın da yayınlarında Alemdar'la aynı yörüngede olmasından dolayı) İzmire Doğru'da Alemdar ve Peyam-ı Sabah paçavraları denilmesinin sebebini göstermeye yeter.

Ayrıca evvelce değinildiği üzere yabanca basının Anzavur'a yer verdiği konusunda İzmire Doğru'nun doğruyu söylediğini Aybars[69]'ın verdiği bilgiler kanıtlamaktadır:

25 Mart 1920'de Ahmed Anzavur'un yaptığı harekâtın köylüler tarafından desteklendiğini bildiren Times, "milliyetçi haydutlar"ın Biga yakınındaki köyleri yaktıklarını fakat yenildiklerini belirtmiştir. 29 Mart 1920 ise tarihinde Anzavur'un zaferini anlatmıştır.

---

62 **Alemdar**, 19 Nisan 1336, Aded, 2786.
63 **Alemdar**, 20 Nisan 1336, Aded, 2787.
64 **Alemdar**, 22 Nisan 1336, Aded, 2789.
65 **Alemdar**, 26 Nisan 1336, Aded, 2793.
66 **Alemdar**, 27 Nisan 1336, Aded, 2794.
67 **Alemdar**, 29 Nisan 1336, Aded, 2795.
68 **Alemdar**, 30 Nisan 1336, Aded, 2796.
69 Ergün, AYBARS, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (21-23 Eylül 1987), Ankara, 1994, s. 823-856.

Levent Şahverdi Arşivi

13 Nisan 1920'de Anzavur'un Biga yöresindeki çalışmalarından övgüyle söz eden Times, 14 Nisan 1920'de Anzavur'un yakında Bursa'yı ele geçireceğini ve bunun da barışa zemin hazırlayacağı ileri sürülüyordu. Şüphesizdir ki Times'ın bahsettiği bu barış Sevr'den başka bir şey değildir. Nihayet Times'in Nisan ayının sonlarındaki nüshalarında Anzavur'un mağlup olduğu üzüntü ile bildirilmiştir. Bu yayınlar İzmire Doğru'nun dosdoğru yayın yaptığını da göstermektedir. Times, Anzavur'un yenildiğini üzüntüyle de olsa yazmak yoluna gitmiştir.

14 üncü kolordu bölgesindeki milli faaliyetlerle buna karşı girişilen karşı teşebbüsler 22 Haziran 1920'de başlayan ve bölgenin işgali ile sonuçlanan Yunan ileri harekâtına kadar devam etmiştir. Bununla beraber Anzavur, Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgalinden sonra da bu bölgede yine faaliyette bulunmuş, halka zulümler yapmış ve nihayet ertesi yıl Sakarya Muharebesi'nden sonra Köprülülü Hamdi Bey'in adamları tarafından Biga dolaylarında öldürülmüştür.[70]

SONUÇ

Basın, kamuoyu konusunda en iyi belgedir. Basın kamuoyunu yansıttığı kadar biçimlendirme eğilimi de taşır. İnsanlar gazetelerde okudukları görüşlere çoğu zaman katılmasalar da bu etki söz konusudur. Bu durum okuyucularını hoşnut etmeyi amaç edinen ticarî basın için olduğu kadar özellikle siyasî basın için de geçerlidir[71].

Anzavur Olayının dönemin basınındaki yansımalarını yukarıda belirtilen çerçevede değerlendirmek gerekir. Anzavur İsyanının basında uzun zaman boyunca geniş bir biçimde yer almış olması hadisenin kamuoyunu ne kadar meşgul ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yapılan yayınlar bir birine taban tabana zıt iki mecrada gelişmiştir. Bunu da dönemin şartlarına ve basındaki kalemlerin tümüyle zıt kutuplarda yer almasına bağ-

70 **Türk istiklal Harbi-Batı Cephesi**, II.Cilt, II.Kısım, Ankara, 1991, s.52

71 Maurice DUVERGER, **Sosyal Bilimlere Giriş** (Çeviren: Ünsal Oskay), İstanbul, 1990, s.100.

Levent Sahverdi Arşivi

lamak gerekir. Basındaki tartışmanın boyutları adeta Türk ve Yunan ordularının savaşı gibidir. Bir yanda Kuva-yı Milliye basını öte yanda ise İngilizlerle yakın işbirliği sevdasını ihanet boyutlarına vardıran basın vardır. Kuva-yı Milliyeci basına göre Anzavur ve onu destekleyenler vatan haini bölücülerdir. Anzavur destekçileri, İngilizlere satılmış, sefil, alçak ve vicdansız kişilerdir. Yaptıkları haince propagandalarla, çıkardıkları iç karışıklıklarla, isyanlarla Yunanlılar ve Ermenilerin ekmeğine yağ süren bu kişiler düşman emellerine hizmet etmişlerdir.

Muhalif basın ise Kuva-yı Milliyecileri asi ilan etmiş ve Milli Mücadeleyi İttihatçılık olarak takdim etmiştir*. Ancak hangi nedenle olursa olsun yaptıkları propagandalar -özellikle İstanbul'un resmen işgal edilişinden sonra iş başına getirilen Damat Ferit'in de açık desteğiyle- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde çok büyük gailelere yol açmıştır. Bunların en büyüğü de " sersem Damat Ferit Paşa'nın eşkıya paşası Anzavur Ahmet ve hempaları" tarafından çıkarılmıştır. İstanbul'un işgalinden önce iş başında olan son iki hükûmetin, askerî birliklere, emniyet kuvvetlerine eşkıya başı olarak takip ettirdiği Anzavur'a, Damat Ferit hükûmeti işgali müteakip iş başına geldikten sonra, paşalık tevcih edilerek emrine de Kuva-yı İnzibatiye verilmesi yukarıdaki tanımlamayı doğrulamaktadır.

Milli Mücadele bin bir sıkıntıyla yürütülürken düşmanla savaşması gereken Kuva-yı Milliye ve ordu birliklerinin üzerine büyük ödeneklerle hazırlanan sözde inzibat kuvveti gönderilmiştir. Oysa Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatını taşıdığı bir zamanda, görevi gereği maiyetiyle birlikte Samsun'a gitme hazırlıklarını yapmakta olan Mustafa Kemal Paşa'ya, asayişi sağlamak, Rum ve Ermeni çeteleriyle mücadele etmek için böyle bir cömertlik gösterilmemiştir. Aradaki bu maddiyat farkı muhakkak Milli

---

* Aslında Milli Mücadeleye muhalif olan basındaki İttihatçı düşmanlığı ve bu düşmanlık çerçevesinde I. Dünya Savaşı ile ilgili değerlendirmeler savaş esnasında İngilizlerin karşı propaganda amacıyla kullandıkları söylemi, üslubu çağrıştırmaktadır. Bu çeşit İngiliz propaganda beyannamelerinin en iyi örneklerinden biri için bakınız: Vahdet KELEŞYILMAZ ,**Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Ankara, 1999, s.158-160.

Levent Şahverdi Arşivi

Mücadele taraftarı basının çektiği sıkıntıların da bir nedeni olmuştur. Çünkü Kuva-yı İnzibatiye'yi kuran ya da kurduranların Kuva-yı Milliye aleyhindeki basını açıktan ya da hiç olmazsa gizlice desteklemek yolunda her hangi bir çekinceleri olamazdı. Milli Mücadeleye sıcak bakan gazetecilerin payitahtta zaten kısıtlı olan yazım özgürlükleri, İstanbul'un 16 Mart 1920'deki işgale uğramasından sonra tamamen sıfırlanmıştır. Bu nedenle Anzavurcular ve onların basındaki yandaşlarıyla, arkalarındaki İngiliz İntelejensiyasıyla mücadele etmek görevi Anadoludaki Kuva-yı Milliye basınının omuzlarında kalmıştır. Basında yaşanan karşılıklı polemiklerde, İttihatçılıkla itham edilen Kuva-yı Milliyeciler düşman kalemleri ecnebi altınlarını almakla da suçlamışlardır*.

> *Sevgili Anadolu'muz, Türkün bu ezeli ve temiz yurdu, hâin ve vahşi parmaklarla parçalanmağa başladı.. İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar bütün bu kafile-i medeniyet lekeli vicdanlarını Türk kanlarıyla temizlemek istediller..."*[72]

Evet Kuva-yı Milliyeciler böyle diyor, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığına kastedenleri böyle anlatıyordu. Mondros Mütarekesi'nin ardından meydana gelen yabancı işgal ve müdahaleleri, Türk milletinin maruz kaldığı zulüm ve vahşetin derecesi düşünülünce hiç de haksız sayılmazlardı. Fakat bu kafile-i medeniyetin(!) yaptıklarını tespit ederek yazmak ve günümüze bir ibret numûnesi olarak intikal ettirmek için yazılanlar arasında bozguncu propaganda karşısında mücadele anlamı taşıyan yazılar belki hepsinden önemlidir. Çünkü içerde birlik ve dirlik olmadan düşmanla yapılan savaş kazanılamazdı.

---

* Bu polemiğin bir örneği için bakınız: EK II.

72 Hüseyin Vasıf, "Son Tahavvüller", **İzmire Doğru** 20 Haziran 1336, No: 72.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK I - Alemdar'ın 8 Mart 1919 tarihinde -Damat Ferit hükûmeti henüz iş başına gelmişken- yayınladığı, Refii Cevad'ın bir yazısı:

OSMANLILIK ve KABİNE

İttihâd ve Terakki çetesinin memlekete yaptığı cinayetlerin başına, Osmanlılığa karşı bile bile yaptığı suikastı yazmak lazım gelir.

Bütün Osmanlılar, harb bu son şekli kesbettiği zaman bunun acısını anladılar. Biraz daha dûrbîn olanlar bunu evvelden görmüşler ve anlamışlardı...

...

Avrupa efkâr-ı umûmiyesi bu gürültü arasında Osmanlı memleketinde türeyen birkaç caniyi tefrik etmiyor veyahud etmek istemiyor. Ortada ezilen anâsırın feryâdı Osmanlılığın feryâdını bastıracak bir gürültü yapıyor.

...

Mesela son zamanlarda Avrupa'nın en ziyade meşgul olduğu anâsırdan Rumlar ve Ermenileri ele alalım.

Memleketimizde sâkin olan Rumlar evvelden beri -kendi sayleriyle olsun- bu vatanda yaşadılar. Her türlü derdimize ortak oldular. Biz fikirde onlarla beraber bu vatanın hakiki evladı olduklarını daima hatırdan dûr tutmamalıdırlar. Ortada müdafaa edilecek bir koz varsa Rum vatandaşlarımız bizim ile el ele o hukuku müdafaa etmelidirler. Eyyama tâbi adamlardan olmadığımız için hayat-ı siyasiyeye atıldığımız günden beri talib olduğumuz bu fikrî burada tekrar ediyoruz.

Ermenilere gelince; ... Dört şakinin anasır arasına sokmak istediği tefrikadan dolayı Ermenilerin bütün Türkler hakkında hiçbir zaman gayr-i muhikk düşüncelere sâlik olacaklarını zannetmiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

...

Orada yakan, yıkan, çalan, çırpan o melun çetenin yardakları olan beş on hayduddan ibaret idi.

Tevfik Paşa hükûmeti, ... hiçbir zaman bu hakk-ı mağsubı yerine iade edemedi. Edemeyeceğine biz dahi kail idik. Fakat bugün Hürriyet ve İtilaf kabinesi buna karşı en azimperver, en ciddî, en şedîd tedabiri elbette ittihaz edecektir.

Çünkü Osmanlılık rabıtasını kırmak için o kırılası ellerin yine o kırılası kalemlerle ne hezeyanlar savurduklarını biliyoruz. Mesela Rum vatandaşlarımız hakkında çete birden bire bir boykotaj ilan ederdi. Bunu resmen yapmaz, üşenmeden, düşünmeden adamları vasıtasıyla hususî surette propagandalar yapardı. Zabıtasına türlü talimat vererek bir bakkal dükkanını içki sattırıyor diye kapattırır, ağır cezalar aldırır. Maksad nedir? Bakkal Bedos bakkallık etmesin, Neden? Bedos Ağa vergi vermiyor mu? Bedos Ağa kesb-i servet ederse Osmanlı devleti kesb-i servet etmiş olmayacak mı?

Altı yüz senedir Bedos Ağa ile gül gibi geçindikten sonra bu adamların fenalığı şu on senede mi meydana çıkıyor? Halbuki çete bunu hiç yaptığını bilmeyen deli gibi yapar. Perdenin akasında çeteyi tahrik eden gizli bir el vardır. Mesela Selanik'ten gelen ne idiği bellisiz birisi orada bakkallık edecektir. Maksad o serseriyi sivriltmek, biçare Bedos'un senelerce uğraşarak edindiği hakk-ı muktesib-i manevisini gasbetmektir.

Bunu kimse bilmez, dükkana giren bir polis, propagandayı yapan fesli bir dinsizdir. Bu hacıların haçı zir-i bagldadır. Bunları meydana atacağız.

Bugün gazetemizin şu en yüksek kürsüsünden bütün mağdur vatandaşlarıma bağırıyorum.

Rumların hukukunu arayacak olan Mösyö Venizelos değildir. Er-

Levent Şahverdi Arşivi

menilerin pâyimâl edilen hukuk-ı meşruasını temin edecek olan Bogos Nubar Paşa değildir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mevki-i iktidara getirdiği Hürriyet ve İtilaf hükûmeti olan Damad Ferid Paşa kabinesidir.

Kabine, mazlum Türkler ile beraber bütün anâsırın hakkını temin edecek ve kanlı ellerin öldürmek istediği Osmanlılığı ihya edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

EK II - İzmire Doğru'nun 18 Şubat 336 (1920) tarihli sayısında ikinci sayfanın hemen hemen tamamı çok ilgi çekici bir polemiği yansıtmaktadır:

"ALEMDAR'A CEVAB

Bedbaht vatanımızın felâketleriyle âdeta istihza; nâmûs ve şeref-i milliyi unutarak yabancı ve düşman emellere vâsıta-ı mel'anet olan Alemdâr paçavrasının 15 Şubat tarihli nüshası şu şeni iftirâlarla bermutad televvüs ediyor:

"Kahramanlar Kim?..

Balıkesir'de İzmire Doğru ünvânıyla münteşir bir gazete var ki bu varakpârenin sadr-ı sâbık Ferid Paşa ve Mustafa Sabri ve Zeynel Abidin Efendiler hazerâtına karşı vâki olan rezilâne iftirâlarını kaydetmiştik. Muhâbirlerimizden bir zat da bu varakpâre muharrirlerinin hüviyetlerini bize bildirmek lütfunda bulunuyor. Biz de muhacimlerimizin mahiyeti iyice anlaşılsın diye aynen dercediyoruz: Hareket-i Milliye'nin hâdim ve mürevvici olmak üzere Balıkesir'de Kuva-yı Milliye karargâhında dâire-i mahsûsa'da yazılıp basılan İzmire Doğru gazetesinin müdir-i mes'ulü Hüseyin Vâsıf ve ser muharriri Mustafa Necâti Beyler kimdir? Bu kahramanları tanıtmak istiyoruz. Bu iki genç biri diğerinden aşağı kalmayacak kadar çeneleri kuvvetli iki hatiptir. Şark mektebi nâmıyla İzmir'de bir mekteb kurmuşlar; Mustafa Necâti müdürlüğünü, Vâsıf da tarih muallimliğini deruhde edinmişti. Mektebin varidâtıyla idâre olunamaması yüzünden mekteb binâsının bedel-i icârını veremediler. O sıralarda ecnebi mekteblerini işgâl moda olmuştu. Bunlar da Frenk mahallesindeki "Sen Jozef" Fransız mektebini işgâl ettiler. Orasını Şark Mektebi ittihâz ettiler. Mektebin üçyüzbin Franklık kütüphanesini dağıttılar, mektebin demirbaş eşyâlarını paylaştılar. Halılar, yatak takımları, matbah takımları ne var ne yok geceleri taşındı. Mekteb harâb bir halde bırakıldı. Binlerce lira değerindeki bu eşyâlar bu iki vatanperverin yağmasına uğradı.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi Fransa hükûmeti Hükûmet-i Osmaniye'den bu mekteb için tam yetmişüçbin lira zarar istiyor. İzmir'in işgalini müteakib yakayı ele vereceklerini düşünen bu iki genç İzmir'den kaçtılar. Kuva-yı Milliye'ye iltihâk ettiler. Şimdi onların yalayıp yuttuğunu zavâllı millet ödeyecek. Zavâllı Anadolu âhâlisi, Kuva-yı Milliye kahramanı diye bunların ellerini öpüyor. Bunların iftirâ ve küfürlerini okuyor. İzmir'e Yunan Polis Müdüriyeti bu gazetenin duhulünü men' etti. Zavâllı satıcılar iyice çekecekti. Şimdilik bu kadarcık bir menkıbe kâfidir zannederim.

İzmir, Şubat 336, mim, dal."

Biraz vicdân taşıyan bir insânın isnâd etmekten ihtirâz edeceği bu denâetkârâne iftirâlar eğer doğrudan doğruya şahsî nâmûs ve vicdâna taarruz olmasaydı; hiç şüphesizdir ki her türlü mehâlike rağmen milletin sadâ-yı azmine ma'kes yapmak istediğim gazetemizin kıymetli sütunlarını böyle yazılarla işgâl etmekten ictinâb ederdim. Ve pek iyi takdir ediyorum ki vatan ve vicdânını beş on ecnebi altununa satacak kadar denî olan bir gazetenin hücûmları şahsım için bir şeref-i azim ve mefkûre ve faaliyet-i vatanîyem için de bir sâik-i teşcidir.

Fakat kârilerimizin afvlarını istirhâm edeceğim; çünkü büyük ve necib milletimin mukadderâtıyla alâkadâr bir vazife başında bulunmaklığım dolayısıyla şahsiyetime sıçratılmak istenilen bu lekeleri müfterîlerin çehrelerine iade etmek mecbûriyetindeyim:

1. Damad Ferid Paşa ve rüfekâ-yı ihânetini müdâfaa için beyhûde uğraşıyorsunuz;...

Selâhiyet-i resmiye ile beş altı ay evvel buraya gelen ricâl-i devletten bir zât sadrazama hakâyıkı izâh için gönderdiği memur-ı resmî Yunan fecâatlerini ve vakâyi-i vahşiyânesini izâh ederken Damad Paşa'nın "yok cânım; bunları bari bize söylemeyiniz. Bu vakâyi-i vahşiyâne kolordu kumandanlarımız tarafından bir faide-i siyâsiye için mahsus uydurulmuş şeylerdir ve bu tarzda hareket lâzımdır" cevâbıyla ibrâz-ı dehâ ettiğini bu millet unutamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

...

Ve yine şerik-i cinâyetiniz Ali Kemâl Bey'in bir meclis-i vukelâda resmen söylediği sözlerini de icâbında en muhterem ricâl-i hükûmetimizi istişhad ederek isbât edebiliriz.

O zamanki kabinede bulunan sâhib-i hamiyet bir nâzır İzmir'deki Yunan taarruzuna karşı müdâfaa eden milli kuvvetlerin vaziyet-i siyâsiyemize pek mühim tesirler yapacağını müdelleden izâh ve isbât ederken dâhiliye nâzırı Ali Kemâl Bey şu cevabları veriyor: "Evet, milli hareketin pek büyük fâideler tevlid edeceğini takdir ederim; fakat ne yapayım ki bu milli hareketlerin sonunda ittihadcılık doğacaktır; binâenaleyh ne olursa olsun şimdiden önüne geçmeliyiz."

Evet ey bedbaht milletim! Senin her türlü mukaddesât-ı dinîyen, şerefin, nâmûsun, hayâtın mahvolsun.

Zarar yok! Kâfi ki Ali Kemâl Bey'in tevehhüm ettiği ittihadcılık meydana gelmesin!

İşte bu kadar sefil bir zihniyeti taşıyan hainlerin mâhiyetini ortaya koymak Alemdâr nazarında rezilâne iftirâ oluyor.

Daha var! Yine Ferid Paşa kabinesinin âzâsından birine bağrı yanmış bedbahtlar tarafından Yunan vahşetleri izâh edilirken verilen cevâbı kârilerim okusun da muhâliflerimizin mâhiyet-i denâetkârâneleri tamâmen taayyün etsin.

"Ne yapalım, Yunanlılar bütün milletimize mezâlim ikâ etmiyorlar. Yalnız İttihadcıları takib ediyorlar. Bu ise cezâlarıdır, çeksinler." Ve nihâyet ey Alemdar'ın vicdânsız ve vatansız sâhibleri!

Dâhiliye nâzırlarınızın bu harekât-ı milliye için buraya verdikleri resmî şifrelerin ihtivâ ettiği mel'ûnâne maksadları da gâyet iyi biliyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve bunları da icâbında intişâr edeceğiz. O zamanki hükûmetinizin âhâli-i İslâmiyemizi yekdiğeri aleyhine silâhla döğüştürmek için yaptığı tertibât-ı ihânetkârâneyi ve Türk vataperverlerini kırdırmak için Anadolumuzun muhtelif mahallerinde bulunan ecnebi kuvvetlerini istimâl etmek istediğini biliyoruz. Bu tertibât-ı müfsidkârânenin de vesâik-i resmiyesine mâlikiz. Bunu da iyi bilesiniz!...

Feyizkâr Anadolu'nun evlâdları zannettiğiniz gibi şuursuz ve hissiz değildir. Hassastır, müdriktir ve mukadderdir. Sefillerin ellerini öpmez; fakat vatanı için sâdık ve fedâkâr olanları da dâima ta'ziz eder ve bir sertâc-ı mefharet olarak taşır!

Sizler orada istediğiniz kadar havlayınız!

Muazzez Anadolu vahdet ve istiklâlini kurtarmağa ve sizin gibi sefilleri mahvetmeğe kat'iyyen azmetmiştir.

2. Ben ve arkadaşım sizin o maskeli ve imzâsını saklamakla denâetini isbât eden muhabirinizin dediği gibi İzmir'de hususî teşebbüs ve gayretimizle Şark Mekteb-i İdadisi'ni açmış ve yaşatmıştık. Bu mekteb uğrunda yaptığımız fedâkârlıkları; ve hükûmet resmî mekteblerini idâre için müşkilât çektiği zamanlarda bizim yaşatmağa muvaffak olduğumuz bu müessese-i irfânın ifâ ettiği hidemâtı tafsile lüzûm görmem. Buna İzmir'in bütün muhiti şahittir.

Ve yine muhabirinizin dediği gibi hükûmet tarafından bize verilen Sen Jozef mektebini teslim etmiş ve hakikaten oradaki kütübhâne ve hikmethâne, kimyahâne ve bazı eşyâlar mektebden çıkmış ve arabalarla taşınmıştı.

Fakat sizin isnâd ettiğiniz gibi bizler tarafından yağma edilerek değil. Resmî makâmâtın emirleriyle ve resmî memurlar marifetiyle yine resmî müessesâta naklolunmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte vesâiki neşrediyoruz, artık biraz vicdân ve hayâ taşıyorsanız efkâr-ı umûmiyeden afv istirhâm ediniz; fakat nerede; sizler için hayâtta sâik-i şöhret denâet ve ahlâksızlıktır!

...

Maarif Müdürü Namık Beyefendi şimdi Darülfünûn, Fünûn Fakültesi müdürüdür. İstanbul'dadır. Bu zât-ı muhteremi de her zaman istişhâd edebiliriz.

Şimdi anlaşıldı mı? Sefil müfteriler!

Vatanlarının nevhât-âlâmı karşısında bütün istikbâllerini, hayât ve gâyelerini fedâ ederek didişen gençlere hilâf-ı hakikat olarak taarruz etmek denâini ne imiş? İzmir'den Yunanlılardan kaçıp gelmedim. İzmir'in işgâlinde İzmir'de değildim. İstanbul'da idim. Bu işgâl-i müellemi haber aldığımın ertesi günü İstanbul'dan hemen ayrıldım. Ve vatanımı tahlis için vazifem başına koştum. Bugünkü netâyic-i mesude karşısında müftehirim. Çünkü bu asîl millet; düşmanın topları ve kurşunları karşısında göğsünü siper yaparak nâmûs ve şerefini tahlis ediyor! Ve İzmir'imiz bu azm-ı millî ve mücâdele-i vatanperverane karşısında muhakkak kurtulacaktır. Sizler orada eyvâh! vatan kurtuluyor ve ecnebi altunlarını gâib ediyoruz diye istediğiniz kadar tepininiz! Vatan hâini sefiller!.

Hüseyin Vasıf"

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Milli Mücadele yıllarının şartlarından dolayı dönemin gazetelerinde önemli bir propaganda savaşı da yaşanmıştır. Kuva-yı Milliye yanlısı ve karşıtı gazetelerde yer alan Anzavur Olayı'nın boyutları Türk-Yunan savaşının yarattığı karşıtlık kadar keskindir. Biri Kuva-yı Milliye yanlısı , diğeri karşıtı iki gazeteyi temel alan bu makalede görüleceği üzere, Kuva-yı Milliyeci basına göre Anzavur ve onu destekleyenler İngilizlere satılmış sefiller , alçaklar ve vatan hainleridir. Muhalif basın ise kamuoyuna, Kuva-yı Milliyecileri, Atatürk ve arkadaşlarını asi ve Milli Mücadeleyi İttihatçılık olarak sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anzavur Ahmet, Mustafa Kemal Atatürk, Kuva-yı Milliye, İzmire Doğru, Alemdar

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

In the newspapers of that period, it has been happened that an important struggle of propaganda because of the conditions of the National struggle. The scale of the Anzavour Evident that took place in the opposition and partisan newspapers, is as sharp as the contrat created by the Turkish - Greek Battle. As it can be seen in this article, inwhich it is based on the opposition and partisan newspapers, according to the partisan press of the National Forces, Anzavour and his partisans are treacherous persons directed by the British. The opposition press had introduced the National Forces, Ataturk and his close-comrades as rebellious and the National Struggle as Unionism to the public opinion..

Key Words: Anzavur Ahmet, Mustafa Kemal Atatürk, National Forces, Toward İzmir, Alemdar

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE - İSLAM ÜLKELERİ MÜNASEBETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Metin HÜLAGÜ*

Tarihin seyri içerisinde Türk-Arap ilişkilerinde aralarında müşterek din olarak yer alan İslamiyet'in önemli bir yeri ve fonksiyonu olmuştur. Bu fonksiyon, milliyetçilik duyguları ve Batılı devletlerin vaatlerine kanarak asırlardır yan yana ve beraberce yaşadıkları Osmanlı yönetimine kıyamda bulunmalarından kısa bir müddet sonra ülkelerinde bağımsızlık yerine Hıristiyan ve Yahudi idarelerinin hüküm sürmeye başladığını görmeleri ile hatalarını anlamalarından sonra da önemli roller icra etmiştir. Esasen yirminci yüzyılın başlarında İslam ülkeleri tam bir çaresizlik içerisinde kalmışlar ve bu çaresizlik kendilerini zorunlu olarak bir takım kurtuluş yolları aramaya itmiştir. Örneğin 20 Şubat 1919'da Emanullah Han'ın iktidara geçmesinden sonra Afganistan İngiltere'ye karşı savaş ilan etmiş; İran, Asya'da genişlemekte olan Bolşevik hareketini fırsat bilerek İngiliz himayesinden kurtulma çabasına koyulmuş; Libya Senusileri Trablusgarb'da İtalyan askeri varlığına ve siyasi faaliyetlerine mukavemet etmeye çalışmış; Mısır'da Vefd Partisi İngilizler aleyhine tahriklerde bulunmuş; Necid ve Yemen'de ise muhtelif siyasi hareketler cereyan etmiştir. Diğer taraftan Filipin'de Morolor'un isyanı hüküm sürerken 1920'de Irak'ta ihtilal vuku bulmuş ve yine aynı tarihlerde Müslümanlar Pencap isyanına iştirak etmişlerdir[1].

Bu dönemde gerek Mustafa Kemal ve gerekse diğer Ortadoğu halkları ve hükümetlerinin zaman zaman birlikte hareket ettikleri görülür. Bu

* Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi, Kayseri.

1 M. Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Ter. Mehmed Nihad, c. III, İstanbul 1928, s. 119-120.

Levent Şahverdi Arşivi

müşterek hareketin muayyen sebepleri mevcuttur. Türk-Arap halkları ve hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin işgaline maruz kalmaları; yine Avrupa devletleri tarafından savaş öncesinde Arap halklarına bağımsızlık vaatlerinde bulunulmasına rağmen savaş sonrası bu vaatlere tamamıyla muhalif bir politikanın takip edilmesi ve bağımsızlık yerine işgallerde bulunulması; özellikle Birinci Dünya Savaşı nihayetinde ve antlaşmalar arifesinde Müslüman cemiyet ve temsilcilerinin İngiltere nezdinde Türkiye'nin istikbalini sorgulama girişimleri içerisinde olmaları, Mustafa Kemal'i bu ülke veya bu ülkelerdeki guruplarla temas kurmaya, onlarla işbirliği içerisinde olmaya ve ittifak yapmaya veya yardımlarını elde etmeye itmiştir. Dolayısıyla da bu ve benzeri gelişmeler iki taraf arasında yakınlaşmayı artıran muayyen sebepler olmuştur.

İslam aleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, istikballerini kazanmakta onları kaçınılmaz olarak dayanışmaya sevk etmiş, batı hakimiyet ve işgaline karşı Ortadoğu milletleri arasında haklı bir tesanüt ve ittihat doğmuştur. Bu durum ise, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kadar, onları da Milli Mücadele ileri gelenleri ile faal bir surette teşriki mesaide bulunmaları gereği[2] ile karşı karşıya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında bu hususa işaret etmiş, Haziran 1920 tarihine kadar uzanan bir zaman dilimi içerisinde, kendilerine muayyen önerilerde bulunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma akdettiğini[3] belirtmiştir.

Bu beyanatın örneklerinden birini Necef Şeyhi'nin göndermiş olduğu mektup oluşturmaktadır. 24 Mayıs 1920'de Şeyh'in sekreteri Abbas Bey tarafından imzalanan ve Mustafa Kemal'e yazılmış olan bu mektupta, Mustafa Kemal'in daha önce Necef Şeyhi'ne göndermiş olduğu mektuba ve hediyelere teşekkür edilmiş, cihadın ilan edileceğine dair tam destek sözü

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1981, s. 15; Larşer, aynı eser, c. III, s. 120.

3 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. I, Ankara 1985, s. 24; Kazım Öztürk, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 160; Ayrıca bak: **Publik Record Office**, Londra: **371/5170. E- 10708/262/44**. 16 August 1920. Bundan sonra kısaca **F.O**. diye gösterilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

verilmiş ve Belucistan, İran, Hindistan ve Hadramut şubelerine gerekli talimatların verileceği ifade olunarak Mustafa Kemal'den bu ve benzeri faaliyetler için 15.000 altın lira istenmiştir[4].

Arapların daha önce vuku bulan isyan ve ayrılık teşebbüsleri bu dönemde gerçekleştirilen işbirliğine engel gibi görülebilirse de bunun ciddi manada hiç bir etkisi olmamıştır denebilir. Zira Arapların gerek milliyetçilik cereyanına kapılmaları ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nden ve idaresinden ayrılma temayül ve teşebbüsleri içerisinde bulunmaları Osmanlı idaresinin kendilerine çok kötü muamele etmiş olmasından yahut efendilerini değiştirmek, kendilerine İngiltere, Fransa gibi yeni efendiler bulmak düşüncesinden değil, bağımsızlığa kavuşma arzu ve isteklerinden dolayı olmuştur.

Arap ve İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve hilafet hareketinin, Müslüman ülkelerin ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve Yakın ve Ortadoğu politikaları açısından büyük önem taşıdığının uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, bu ülkelerin maddi ve manevi desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, hudutlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, Doğu'da Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, Batı'da Arnavutluk; Güney'de Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; Güney Batı'da ise Cezayir ve Fas'a kadar tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasi nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlar; Milli Mücadele esnasında Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlenmesini; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannameler dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir. Bu girişimlerin tabii bir neticesi olarak İslam ülkeleri maddi ve manevi yönlerden Milli Mücadele liderlerine ve dolayısıyla da Kurtuluş Savaşı hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Anadolu'nun emperyalist güçlerin istilasından kurtarılması maksadiyle başlatılmış olan Milli Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren bir

4 **F.O: 141/433/10770.**

Levent Şahverdi Arşivi

taraftan dahili yönetimde İslamiyet lehine bir takım değişiklikler yapılıp dini duyguların kuvvet kazanmasına ortam hazırlanırken, diğer taraftan da İslam ülkeleri ile olan münasebetler geliştirilerek müşterek düşmanlara karşı işbirliğine girişilmiş ve hatta bu girişimlerde başarılı olabilmek için İslam ülkeleri arasında İslam Birleşmiş Milletleri oluşturulmasına dahi teşebbüs edilmiştir[5].

Aşağıda bu hususlar, tespitlerimiz nispetinde ele alınarak izah olunmaya çalışılmıştır.

SURİYE

Milli Mücadele sırasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Anadolu'da bulunan milliyetçi liderlerin Suriye ile olan ilişkilerine ve Suriyelilerin Milli Mücadele'ye karşı takındıkları tutuma bakıldığı zaman iki kesimin de birbirleriyle yakın bir temas içerisinde oldukları söylenebilir. Türkiye bu dönemde karşılaştığı hadiselerin dehşet ve şiddetine rağmen gerek Faysal ve gerekse Fransız mandası döneminde Suriye olayları ile yakından ilgilenme gereğini hissetmiştir. Bu temaslar çeşitli alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bir taraftan idarede bulunan şahıslara yönelik çalışmalar sürdürülürken diğer taraftan da halka yönelik faaliyetlere girişilmiştir. Hedef aldığı kesimin farklılığı yanında, birbiriyle alakalı olmakla birlikte, bu faaliyetin sahasının da farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu sahaları askeri, siyasi ve dini olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

Tarihi bağların yanında coğrafi durumun da etkisi ile Suriye halkı Milli Mücadele ile yakından alakadar olmuştur. Özellikle alt ve orta derecedeki Suriyeliler Türk taraftarlıkları ile dikkat çekmişlerdir. Milli Mücadele'ye karşı gösterilen sempati ve tezahürat Şam ve Halep'te belirgin bir şekilde mevcudiyetini ortaya koymuş, istemedikleri bir Avrupa devletinin

---

5 Bu konuya dair dolaylı ve kısmi bir açıklama için bak: Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 481-482. Ayrıca bak: **F.O**: 371/8967; 371/9290.

Levent Şahverdi Arşivi

hakimiyeti altında yaşamaktansa Türkiye ile birleşmeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla da özellikle bu iki şehir ve çevresinde Türk tarafgirliği ve tesiri oldukça etkin ve belirgin hale gelmiştir. O kadar ki, bölge halkı Faysal'ı, Suriye'yi Fransızlara satmak ve savaş sırasında Türkiye aleyhinde ve İngiltere lehinde bir politika takip etmek suretiyle İslam'a ihanet etmekle suçlayacak kadar ileri gitmiş ve Anadolu'daki harekete karşı duymuş oldukları ilgi ve sempatiyi açıkça sergilemekten kaçınmamışlardır[6]. Aynı şekilde Şam ve Haleb'e ilaveten Nablus kentinde de Türk tesiri görülmüştür. Bu kent halkı ile Mustafa Kemal Paşa arasında yoğun bir muhabere tesis edilmiştir[7]. Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler birleşerek Pan-İslamist ve Türkiye'den yana bir siyaset izlemeye başlamışlardır[8]. Suriye'deki bu Türk nüfuzu Fransa'yı ciddi denecek derecede endişeye sevk etmiş, bu durumdan faydalanmaya çalışan Mustafa Kemal ise, Fransa'yı, baharda Halep üzerine harekete geçmekle tehditte bulunmuştur[9].

Mustafa Kemal tarafından Şam müftüsüne, Anadolu'da Yunanlılara karşı elde edilen galibiyeti bildiren ve mezkur müftüden İslam davasının başarıya ulaşmasına vesile teşkil etmesi için mevlit ve dua okunmasını isteyen bir telgraf gönderilmiştir. Bu zafer haberi Şam ve Halep'te büyük bir sevinçle karşılanmış, şenliklerle kutlanmış, Mustafa Kemal'e Şam ahalisi ileri gelenleri tarafından tebrik telgrafları çekilmiş ve hatta kendisine Seyfu'l-İslam unvanı verilmiş, ayrıca bu başarıdan dolayı bir kısım camilerde 22 Eylül akşamı mevlit okutulduğu gibi Beyrut'ta toplanan on bin altın lira da yardım olarak Anadolu'ya gönderilmiştir[10].

Özellikle Halep ve Şam bölgelerinde olmak üzere Suriye'de, Anadolu'daki mücadeleye karşı duyulan sempatinin oluşmasında ve gelişmesinde buralarda kurulan cemiyetlerin büyük etkisi olmuştur. Bu cemiyetlerden birisi 1921'de mevcudiyetinden bahsedilmeye başlanan Milli

---

6 **F.O: 406/41, nr 191/1.** 15 October 1919.
7 **F.O: 406/43, p. 72, nr 56/1.** 2 February 1920.
8 Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1987; s. 188-89, c. II, Ankara 1986, c. I, s. 192.
9 Abdulkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", Ter. Sabahattin Samur, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 1994, S. 88, İstanbul, s. 51, 57.
10 **Aynı makale**, s. 51, 57.

Levent Şahverdi Arşivi

Mücadele taraftarlarının Halep'te kurduğu ve Şam'da da bir şubesinin bulunduğu belirtilen İstikbal adlı cemiyettir. Buna ilaveten diğer bir cemiyet ise Türk taraftarı bazı Suriyeliler tarafından kurulan Yakındoğu Kurtuluş Cemiyeti'dir. Cemiyet, Anadolu'daki mücadeleyi desteklemeleri yolunda Suriyelileri teşvik etmiş ve bu yönde faaliyetlerde bulunmuştur. Berlin'de kurulup üyeleri değişik İslam ülkeleri ileri gelenlerinden oluşan, Şam'da bir şubesi bulunan ve Mısır, Ankara ve daha başka yerlerde faaliyetleri olan bir başka cemiyet ise İslam Cemiyeti olmuştur[11].

İngiliz temsilcilerinin hazırlamış oldukları bir rapora göre, bölge halkını işgalci kuvvetlere karşı ayaklandırmak ve harekete geçirmek üzere Mustafa Kemal tarafından Halep ve Şam'a iki subay gönderilmiştir[12]. Ayrıca Mustafa Kemal'in kumandası altındaki ordu ile birlikte hareket etmek üzere tüm Arabistan'da genel bir ayaklanmayı sağlamaya yönelik[13], karakter itibariyle Avrupa aleyhtarı, özü itibariyle İslami esaslara dayalı[14] bazı planlar düzenlenmiştir. Bu doğrultudaki tasarıları müzakere etmek üzere ayrıca Şam'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya Halep Askeri Valisi Cafer Paşa el-Askeri, Halep Tümen Kumandanı Rüşdü Bey Safedi, Amman Askeri Valisi Reşid Bey el-Medfai, Yasin Paşa ve Emir Zeyd'in danışmanlığını yapan Mevlüd Paşa da iştirak etmişlerdir[15].

Mustafa Kemal 9 Ekim 1919'da Halep ve Şam'da Suriye halkına hitaben bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamesine "despotizmin eline düşmüş ve düşmanın kötü emellerine maruz kalmış mahzun bir milletin sesine kulak verin" cümlesi ile başlayan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Suriye halkını, Müslümanları birbirine düşüren ve parçalayan çekişmelere boyun eğmemeleri; aralarındaki yanlış anlamaları terk etmeleri; kuvvet ve güçlerini ülkelerini parçalamaya çalışan inançsız düşmana karşı birleştirmeleri ve bu imansız ve İslam düşmanlarının vaatlerine ka-

11 **Aynı makale**, s. 52-56.
12 **F.O: 371/4161/161851.** 21 November 1919.
13 **F.O: 406/43. nr 3.** 14 February 1920.
14 **F.O: 406/41. nr 191/1.** 15 October 1919.
15 **F.O: 406/43. nr 3.** 14 February 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

pılmamaları; bu düşmanların kendi aralarında ittifak ettikleri, Gladstone'un mevcut uygulamasının bunu anlamaya gayet yeterli bulunduğu noktalarında uyarmış; maksatlarının ülkeyi ve İslam'ı yok olmaktan kurtarmak olduğunu; Allah'ın yardımı ile inananların düşmana karşı savaşmaya karar verdiklerini; Konya ve Bursa'dan düşmanın atıldığını ve hakka güvenen mücahitlerin yakında Arap kardeşlerinin ziyaretine geleceklerini, düşmanı defedeceklerini ve artık dinde kardeş olarak yaşamak gerektiğini ifade etmiştir[16].

Suriye halkına yönelik propaganda faaliyetleri Milli Mücadele'nin ilerleyen yıllarında artarak devam etmiştir. Bu propaganda metinlerinin bir kısmı bizzat Mustafa Kemal imzasıyla yayımlanırken bir kısmı da diğer şahıslarca kaleme alınmış ve neşredilmiştir. Türk propagandası yapan neşriyat, ya ücretsiz veya gerçek ücretinin çok altında bir fiyatla halka dağıtılmıştır. Bu propaganda malzemeleri arasında en çok dikkat çekeni Anadolu'da bulunan Şeyh Ahmet es-Senusi ile Mustafa Kemal Paşa ve Selahaddin Eyyubi'yi Kuran-ı Kerim kuşatmış bir şekilde gösteren resim olmuştur. Yine Türk ve Arap halklarının kardeşliğini simgeleyen ve üzerlerinde "inananlar kardeştir, kardeşlerinizin arasını bulunuz" ayetlerinin yer aldığı bayraklar taşınmıştır[17].

Mustafa Kemal Paşa imzası ile Suriye halkına hitaben neşredilen bir beyannameden, o tarihlerde, O'nun ve silah arkadaşlarının prensiplerini ve gerçekleştirmeye çalıştıkları hedefleri şu şekilde tespit etmek mümkündür[18]:

1) Yabancılarla savaşma taraftarı olmadıkları ve bu savaşın mecburiyetten kaynaklanmış olduğu;

2) Ülkede yabancı bir hükümetin varlığına rıza gösterilemeyeceği ve dolayısıyla da manda tarzındaki fikirlere karşı bulunulduğu;

3) İstikbalde tesis edilecek idarede, hiç bir surette ayırıma tabi tutulmadan herkesin dininde ve inancında serbest olacağı;

---

16 **F.O: 371/4233/156717**. 16 November 1919.
17 **Aynı makale,** s. 44, 58.
18 **F.O: 406/41. nr 191/1**. 15 October 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

4) Düşman hakimiyetinde ve işgalinde yaşamaktansa ölümün tercih edildiği;

5) Wilson Prensipleri uygun görmese de Türkiye'ye ait olan toprakların elde edilmesi gerektiği;

6) Herkesin işi ile meşgul olmasının icap ettiği ve adaletin esas kabul edildiği;

7) Yukarıda belirtilen kararların tahakkuku için her yola başvurulacağı ve ister Hıristiyan ve isterse Müslüman hiç kimsenin bunların tahakkukuna mani olamayacağı;

8) Sultan'a bağlılığın devam ettiği ve hilafetin kendi hakları olduğu;

9) Halkın doğudan batıya, Erzurum'dan İzmir'e kadar silaha sarılma amacının arz edilen prensiplerden kaynaklandığı;

10) Üç yüz bin Ermeniye yaşama hakkı tanıyanların on altı milyon Türke yaşama hakkı tanımadığı, yaşamak ve haklarını savunmak için uğraşacakları, bu uğurda ölümden kaçmayacakları.

Esasen bu maddelerden bir kısmı zaferden sonra kurulacak olan yeni idarenin hangi anlayış üzerine kurulacağının da esaslarını oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Suriye halkına hitaben neşrettiği başka bir beyannamesinde ise yine işgal devletlerinin baskı, zulüm ve tefrikasından bahsetmiş; İslam düşmanlarına karşı askeri ve fikri dayanışmadan, aradaki yanlış anlaşılmaların terk edilmesinden ve artık gafletten uyanılmasından söz etmiş, gayelerinin İslam ülkelerinin hakimiyetini ele geçirmek değil, düşmandan kurtarmak olduğunu belirtmiştir[19].

Bu dönemde Suriye halkı ile manevi dayanışmanın yanında, idari kademedeki ve önder durumundaki kimselerle de askeri ve siyasi dayanışmanın yaşandığı görülmektedir. İşgal devletlerinin Türkiye ve Suriye

19 Aynı vesika.

Levent Şahverdi Arşivi

topraklarının büyük bir kısmını kontrolleri altına almaları ve daimi bir genişleme faaliyeti içerisinde bulunmaları, özellikle Fransa'nın Suriye topraklarının tümünü işgale yönelik tutumu Türkiye ve Suriye yetkililerini adeta askeri dayanışma ve yardımlaşma içerisine girmeye zorlamıştır.

Suriyeli milliyetçiler Mustafa Kemal'i Irak ve Çukurova'daki İngiliz ve Fransız nüfuzunu ortadan kaldırmak gayesiyle kendileri ile işbirliğinde bulunmaya çağırmışlardır[20]. Asker alandaki ittifak ve dayanışma gereği Mustafa Kemal tarafından Nablus halkına Alman yapımı silah ve cephane yardımında da bulunulmasıyla iki taraf arasındaki münasebet önemli bir merhale kat etmiştir[21]. Yasin Paşa'nın Anadolu'ya gönderdiği bir heyet, Suriye'deki Fransız askerlerini sınır dışı edebilmek için Türk milliyetçilerinden yardım talebinde bulunmuştur. Bu sırada İngilizler, Fransız aleyhtarı akıma önderlik eden ve Türk dostu olduğuna inandıkları Yasin Paşa'nın Mustafa Kemal ile mektuplaştığını ve Suriye'de Türk yönetimini yeniden kurmaya çalıştığı zehabına kapılmışlardır. Maddi ve manevi alandaki bu dayanışma ve yardımlaşmanın neticesi olarak ileriki tarihlerde Türk milliyetçileri ile Suriye Arapları birbirine daha çok yaklaşmaya ve yanaşmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal her fırsattan yararlanarak Halep, Şam ve diğer şehirlerde dağıttırdığı bildirgelerle Suriyelileri Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak suretiyle silahlarını ülkelerini parçalamak isteyen "hainlere" çevirmeye davet etmiştir[22]. Yine Mustafa Kemal, Suriyelilere, Fransızlara arkadan saldırarak kıyamda bulunmalarını önermiş, Suriye'yi Fransız işgaline karşı yürütülen kıyamı desteklemiş ve bunlara, 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da Türkiye-Fransa arasında imzalanmış olan anlaşmaya kadar, silah, cephane ve hatta kumanda mevkiinde bulunan bir kısım askerle yardım etmiştir[23]. Ayrıca Mustafa Kemal tarafından yazılarak Ahmed Merved'e gönderilen bir mektupta, müttefiklerin vaatlerine işaret edildikten sonra, bunlara karşı ittifak içinde olunması teklif edilmiş, ordusunun başarılarından ve İzmir, Bağdat ve

20 **F.O: 141/430**. 17 January 1921.
21 **F.O: 406/43. nr 56/1**. 2 February 1920.
22 Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 191.
23 Rafik, **aynı makale**, s. 43-49.

Levent Şahverdi Arşivi

Musul'un işgalinden, Halep ve Şam halkları ile birleşerek Suriye'nin güneyine doğru ilerlemekten bahsedilmiştir[24]. Mustafa Kemal, Suriye milliyetçileriyle olan yazışmalarında, Suriye, Irak ve Türkiye arasında, bu ülkeler özgürlüğe kavuştuktan sonra, bir konfederasyon kurulması yönünde milliyetçi örgütler tarafından ileri sürülen önerileri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. Suriye basını ise Müslümanlara, bağımsız durumdaki tek İslam ülkesi olan Türkiye'nin etrafında toplanmaları doğrultusunda sürekli olarak uyarıda bulunmuş, Feta'l-Arab, Umran, Muktabas, ve Tunus'da yayımlanan El-Vezir ve Umma gibi gazeteler, Milli Mücadele propagandası yapmış, Müslümanları Mustafa Kemal Paşa ve Halife'nin etrafında birleşmeye davet etmişlerdir[25].

Milli Mücadele taraftarları, bir taraftan Suriye Araplarını Fransızlara karşı kışkırtırken diğer taraftan da yerel makamları, Türklere karşı savaşan Fransız askerlerine silah göndermemeleri yolunda iknaya çalışarak buradaki Fransızlara karşı duyulan genel rahatsızlıktan olabildiğince istifadeye gayret etmişler[26] ve ayrıca Suriye ile bir federasyon kurmaya hazırlanmışlardır. Bu maksatla, anlaşma yapmak üzere, yazılı olarak bir takım yönergeler gönderilmiş ve daha sonra da bir Türk heyeti Mustafa Kemal'in emri üzerine Haleb'e hareket etmiştir[27]. Fakat bu hususta kesin bir netice elde edilememiştir.

Yine bu dönemde Türk-Suriye ilişkilerinin bir diğer boyutu da Mustafa Kemal ve Suriye Araplarının önderi Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal arasında resmi bir anlaşma yapılması yolunda iki tarafın da çaba harcamış olmasıdır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Kurmay Başkanlığı'ndan ve kabine üyelerinden, kurulacak olan bir ordu ile işgal edilen bölgelerdeki yabancı kuvvetlere karşı koymak üzere Araplarla bir antlaşmada bulunması doğrultusunda emir aldığı ve almış olduğu bu emir üzerine 1919 Haziranı'nda Emir Faysal ile gizli bir antlaşma im-

24 **F.O: 141/430**. 17 January 1921.
25 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 232-233.
26 **Aynı eser**, c. II, s. 69.
27 **F.O: 141/433/10770**; Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

zaladığı yolunda ortalıkta söylentiler dolaşmaya başlamıştır[28]. Dokuz maddeden meydana gelen bu antlaşma ile; Türk ve Arap milletleri İslam dünyasındaki mevcut bölünmüşlüğe üzülmekte ve bu bölünmüşlüğün ortadan kaldırılmasını vazifeleri olarak telakki etmekte; barış konferansının, İslam ülkelerinin yabancı devletler arasında paylaştırılması yolunda bir karar vermesi durumunda, hemen o günün ertesinde cihat ilan edilmesi öngörülmekte; Arapların Türk devletine ve Hilafet'e sadık kalmaları şartıyla, Türk Hükümeti, Arap toprakları üzerinde bir Arap devletinin kurulmasını kabul etmekte, detayları sonra kararlaştırılmak üzere Şerif Hüseyin'i Arap Hükümeti'nin başı olarak tanımaktaydı. Ayrıca Şerif Hüseyin ordusunun işgali altında bulunan yerlerde okunacak Cuma hutbelerinde halifenin isminin anılması ve bir beyanname ile Arapça konuşan ülkelerde cihadın ilan edilmesi, tüm Arap şeyhlerinin bu gaye etrafında birleşmesi ve bir milli ordunun kurulması ve ayrıca Şerif'in bu antlaşmanın aslını diğer ülkelere de bildirmesi[29] benimsenmekteydi.

Kerek mutasarrıfı Esad Bey aracılığı ile takas edilen mutasavver mezkur antlaşmanın metni şu maddelerden oluşmaktaydı:

Emir Faysal ve Mustafa Kemal Tarafından İmzalanan Türk ve Arap Hükümetleri Arasındaki Gizli Antlaşma

Madde I: Anlaşmaya iştirak eden taraflar, Türk milleti ve asil Arap milleti, şu anda İslam dünyasındaki bölünmüşlüğü esefle tespit eder, bu bölünmüşlüğü yok etmeyi kendilerine kutsi bir vazife addederler, birbirine dini, ahlaki ve içtimai açıdan bağlanmış iki milletin işbirliği içinde bulunmasını temin ederler. İki millet mütekabilen yardımda bulunmalı, dini ve toprağı birleşik kuvvetlerle müdafaa etmelidir.

Madde II: Şu anda Arapların bağımsızlığı, Türklerin hürriyeti ve vahdeti tehlikededir. Yabancı güçler kendi aralarında Irak'ı, Filistin'i, Suriye ve çevresini, Anadolu'nun önemli bir kısmını paylaşmak is-

28 F.O: 371/4233. 123318.
29 F.O: 141/430/5411; F.O: 371/4233. 119392.

Levent Şahverdi Arşivi

temektedirler. Paris Barış Konferansı'nın bizim hakkımızda bir karar vermesinin ertesi günü dini ve toprağı müdafaa etmek için cihat ilan etmeye karar vermiş bulunuyoruz. Bu hedefe ulaşmak için, anlaşmaya iştirak eden taraflar aşağıdaki maddeler hususunda hem fikirdirler.

Madde III: Taraflar, Türk ve Arap İmparatorluğu'nun paylaşılmasını ve yabancı güçler tarafından işgal edilmesini kabul edemezler.

Madde IV: Osmanlı Hükümeti, Hicaz, Medine, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Haleb'in ilhak edildiği bir Arap Hükümeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı ve halifeye sadık olması kaydıyla resmen tanır. Osmanlı Hükümeti, Şerif Hüseyin Paşa'nın bu topraklardaki hakimiyetini kabul ve tasdik eder. Hükümet'in teşkili ve diğer hususlar konusundaki teferruatlar bilahare müzakere edilecek ve özel bir anlaşmayla belirlenecektir.

Madde V: Şerif'in ordularınca kontrol altında bulunan topraklarda Sultan'ın ismi camilerin kürsülerinde yüksek sesle zikredilecek ve Sultan'ın Hilafet'i yeniden tasdik ve ilan edilecektir.

Madde VI: Cihada başlamak ve Türklerin birliğini temin için Şerif Hazretleri, bütün Arap ülkelerinde, maslahata uygun bir dille, yabancı güçlerin İslam topraklarına düşmanca tavrını ifade eden bir ferman yayınlayacaktır. Cihadı başlatmak için, Şerif, Arap kabilelerinin bütün liderlerini ve şeyhlerini bir araya getirerek antlaşma ve ahitler imzalayacaktır. Şerif, verilen bir işaretle derhal cihada iştirak etmeye hazır hale gelebilecek bir şekilde, Anadolu'daki milli birliklere benzer milli ordular kuracaktır.

Madde VII: Şerif, Anadolu milli kuvvetlerine, emrinde bulunan bütün kuvvetlerle yardıma koşacaktır, iki taraf da, ortak hedeflerine ulaşana kadar, mütekabilen, müdafaada ve taarruzda maddi ve manevi olarak yardım edeceklerdir.

Madde VIII: Şerif, bu metnin aslını sadece Hicaz Araplarına ve kabile reislerine bildirmekle kalmayacak aynı zamanda İmam Yahya'ya, Said İdris'e, Trablus, Cezayir, Fas, Bingazi, Tunus ve Hindistan Müs-

Levent Şahverdi Arşivi

lümanlarına haber verecek ve onların da harekete iştirak etmesi için elinden gelen çabayı esirgemeyecektir. Şerif, bu hedefe ulaşmak için gerekli bütün tedbirleri almaya söz verir.

Madde IX: Bu antlaşma iki nüsha halinde hazırlanıp imzalanmış ve Kerek mutasarrıfı Esad Bey aracılığıyla takas edilmiştir.

Mustafa Kemal **Şerif Faysal**[30]

Gerçekte iki ülke halkları arasında böyle bir antlaşmanın olup olmadığına dair taraflardan hiç birisince resmi bir açıklama yapılmamıştır. Böyle bir antlaşmanın daha çok İtilaf Yüksek Konseyi'nde bir tehlike duygusu yaratmak isteyen ve bunu bir dereceye kadar da başarmış olan Ermeni önderi Bogos Nubar'ın uydurmasından ibaret olduğu ileri sürülmektedir[31]. Fakat Mustafa Kemal'in 1920 Haziranı'na kadar, kendilerine muayyen öneriler sunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma yapmış olduğunu ilan etmesi yanında Emir Faysal'ın Mustafa Kemal ile yakın temas içerisinde olması, yine Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulan ve işgal devletlerine karşı uygulanmasını iştiyakla arzu ettiği öngörülen başka bir planının mevcudiyetinden bahsedilmesi[32], 15 Haziran 1920'de Emir Faysal'ın, Mustafa Kemal'in temsilcisi eski Türk Ordusu İstihbarat Şefi Seyfi Bey ile görüşmek üzere Haleb'e bir ziyarette bulunması[33] ve 5 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Emir Faysal'dan geldiğini milliyetçi komiteye bildirdiği ve Türkçe ve Arapça olarak Büyük Millet Meclisine hitaben kaleme alınmış olan beyanatta[34] Mustafa Kemal'in Emir Faysal ile kesin bir uzlaşmaya varmış olduğunu ifade etmesi[35] ve sair hususlar böyle bir anlaşmanın mevcudiyetine gerçek nazarı ile bakılmasının nedenini oluşturmuş ve İngilizleri Türk ve Arap halklarının Ankara'dan gelen emirler doğrultusunda birlikte çalıştıkları kanaatine sevk etmiştir.

---

30 **Aynı vesika**; Fransızca metni için bak: **F.O: 371/4233. 119322.**
31 Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 190.
32 **F.O: 371/5170. E-10708**. 5 August 1920.
33 **F.O: 371/5035. E-6783**. 17 June 1920; F.O: 371/5225. 16 August 1920.
34 **F.O: 371/5170. E-10708**. 5 August 1920.
35 **F.O: 371/5225**. 16 August 1920; **F.O: 371/5170. E-10708/262/44**. 16 August 1920; **F.O: 371/5170. E-10708**. 5 August 1920; **F.O: 371/5225**. 16 August 1920. Ayrıca 43. dipnota bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların Suriye'nin belli başlı büyük şehirlerini işgal ederek Emir Faysal Hükümeti'ne son vermelerinden sonra da Suriye'deki mukavemet gurupları ile Türk kuvvetleri arasındaki irtibat ve ittifak devam etmiştir. Henanu riyasetindeki bir mukavemet heyeti 17 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye'ye hareket etmiş ve 7 Eylül 1920'de Henanu başkanlığındaki bu heyetle Anadolu'daki Milli Mücadele temsilcileri arasında bir antlaşma yapılmıştır. Suriye Arap Hükümeti adına yapılan bu antlaşma ile Türkiye Henanu'yu Arap Hükümeti'nin devamı saymış; Suriyeli direnişçilere hiç bir maddi karşılık beklemeden askeri mühimmat vermeyi taahhüt etmiş; iki tarafın birbirlerine askeri destekte bulunabilmeleri için iki ülke arasındaki sınırın açık tutulması ve hudut tespitinin bağımsızlık sonrasına bırakılması benimsenmiş ve ayrıca Suriye'ye topçu eğitimcileri gönderilmesi taahhüt olunmuştur[36]. Diğer taraftan takriben 15 Kasım 1919'da Montreux'de çok önemli bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Berlin'e özel olarak davet edilmiş bulunan Talat Paşa başkanlık etmiş, fakat Emir Faysal'ın temsilcileri gelinceye kadar Talat Paşa ortalıkta pek gözükmemiştir. Toplantıda konu olarak şu noktalar ele alınmıştır: 1) Mustafa Kemal ile Şam Hükümeti arasında savunma ittifakı antlaşması imzalamak; 2) Tüm Arap liderlerini Pan-İslam esası üzere birleştirmek; 3) Hicaz Kralı'ndan harekete liderlik etmesini ve ortak menfaatlerin temini için rekabet ve kıskançlıktan kaçınmasını istemek[37].

Bu gelişmelere ilaveten İngiliz siyasi çevreleri, Said Haydar'ın başkanlığı altında bir Suriye heyetinin İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal'in temsilcileriyle gizli görüşmelerde bulunduklarına inanmışlardır. Uzun süren bu müzakerelerden sonra Suriye Hükümeti'nin onayına sunulmak üzere dört maddelik bir antlaşma metninin kaleme alındığı belirtilmiştir[38]. Tüm bu siyasi gelişmeleri göz önüne alan İngilizler Emir Faysal ile Mustafa Kemal arasında böyle bir anlaşmanın varlığına gerçek nazarı ile bakmışlardır.

---

36 Rafik, **aynı makale**, s. 43-44.
37 **F.O: 141/433. 10770.**
38 Esasen Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında böyle bir anlaşmanın mevcudiyetinden ve hatta müsveddesinin kaleme alınarak Emir Faysal ve hükümeti ve kendisi tarafından tasdike hazır hale getirilmiş olduğundan bahsetmişse de neticesinden söz etmemiştir. Bak: **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. I, s. 24; Öztürk, **aynı eser**, c. I, s. 160; Sonyel, **aynı eser**, c . I, s. 192.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler Türk ve Arap halkları arasındaki bu yakınlaşmanın sebebini şu üç hususa bağlamışlardır:

1) Yunanistan ve İtalya'nın Anadolu'ya nüfuz etmeleri;

2) İngilizlerin Suriye'yi mandalarına kabul etmeyeceklerini açıklamaları ve böyle bir açıklamanın tabii bir sonucu olarak Emir Faysal'ın Fransız egemenliği altında bırakılması;

3) Irak'taki çok zayıf bir durumda olan hamilik durumu[39].

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır ki Milli Mücadele sırasında Suriye'de Türkiye lehine büyük bir propaganda faaliyeti sürdürülmüş ve iki ülke arasında siyasi ve askeri açılardan bir ittifak ve işbirliği sağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususların gerçekleştirilebilmesi için de öncelikle yazılı basın, dini içerikli resim ve posterler satılması ve dağıtılması, beyannameler yayımlanması, cemiyetler kurulması, askeri anlaşmalar ve ittifaklar akdedilmesi, dini sınıf ve sembollere ağırlık verilmesi gibi değişik vasıtalara müracaat olunmuştur.

Suriyelilerin Türkiye ile olan münasebetleri ileriki yıllarda da devam etmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen sadakat ve bağlılık mektubu[40] ile bu durum bir kez daha ortaya konmuştur.

HİNDİSTAN

İki ülke arasındaki uzaklığın fazlalığına rağmen kalben Türk milletine bağlı bulunan Hint Müslümanları Milli Mücadele ve Türkiye'nin bağımsızlığına maddi alandaki katkıları ve siyasi sahadaki faaliyetleriyle belki de en büyük desteği göstermiş ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını işgal etmeleri, İslam'ın son bağımsız gücü olan Türkiye'ye ümit bağlamış olan Hintli Müslümanlarını Pe-

39 **F.O: 371/4233. 119322.**
40 **Hakimiyet-i Milliye**, 1. Sene, nr 69, Teşrinievvel 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

şaver'den Askot'a kadar her tarafta bu olayı öfke ile karşılamaya sevk etmiştir[41].

Türk Milli Mücadelesi'nin dünya kamuoyuna ve özellikle de İslam ve Arap alemine duyurulmasında ve Türk tezinin maddi ve manevi açıdan destek kazanmasında Hindistan Müslümanlarından Mevlana Mehmed Ali ve Şevket Ali kardeşler, Ağa Han, Seyyid Emir Ali, Abdülbari, Yusuf Ali, Şeyh Kıdavi ve İspahani gibi Hintli Müslüman liderler önderliğindeki Hint Hilafet Komitesi'nin İngilizlere karşı başlattığı hareketin; Ağa Han'ın İngiliz Hükümeti'ne yaptığı başvuruların ve hatta Müslüman olmayan Mahatma Ghandi'nin yönettiği direnişçilerin oldukça önemli derecede etki ve katkıları olmuş[42], bu noktada önemli görevler üstlenmişlerdir.

Hint Hilafet Komitesi, Muhammed Ali'nin ziyareti yanında Hindistan Kızıl Haç Heyeti tarafından da İstanbul ve İzmir'e ziyaretlerde bulunulması için yoğun gayretlerde bulunmuştur[43]. Böyle bir ziyaretle İzmir bölgesindeki Müslüman mültecilere yardımda bulunmak, müttefikler aleyhine bazı faaliyetlere girişmek ve Milli Mücadele taraftarlarını gizli bir surette maddeten desteklemek amaçlanmıştır[44].

Muhammed Ali Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele önderleri ile görüşme ve işgalci güçlere karşı verilen mücadeleyi daha yakından tanıma fırsatına kavuşmuştur. Bu ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa ile de müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşme esnasında Mustafa Kemal Paşa O'ndan Hindistan'da, Anadolu'daki mücadele adına propagandada bulunmasını rica etmiş, bu yolda yapacağı çalışma için ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu sormuştur. Muhammed Ali O'nun bu sorusuna ancak Hindistan'a döndükten sonra cevap verebileceğini belirtmiş ve 17 Eylül 1920'de Anadolu'dan ayrılmıştır[45].

---

41 Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 183.
42 C. Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım: Gazi Mustafa Kemal-Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi (1932)", in: **Studies on Turkish-Arab Relations,** Annual, İstanbul 1986, s. 293; Sonyel, **aynı eser**, s. 66, 183-84.
43 Larşer, **aynı eser**, c. III, s. 120.
44 **F.O: 371/5170. E- 8567/262/44.** 20 July 1920.
45 **F.O: 371/6549. E-0113.** 13 October 20.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhammed Ali ile Mustafa Kemal arasındaki muhabere Muhammed Ali'nin Hindistan'a dönmesinden sonra da devam etmiştir. Muhammed Ali, 4 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşan ve yetmiş bin Hintli Müslümanı temsilen Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış olan mektubunda, lideri bulunduğu Hindistan Hilafet Komitesi'nin izleyeceği politika konusunda kesin bir karara vardığını belirtmiş ve barış anlaşmasının Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması halinde tüm İslam ülkeleri temsilcilerinin katılacağı ve İslami dayanışma adına nihai kararların alınacağı bir kongrenin toplanmasını teklif etmiştir. Muhammed Ali'nin kaleme aldığı bu mektup Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilmiş ve Mustafa Kemal'in başkanlığında oluşturulan bir komisyon mektupta dile getirilen hususların incelenmesi ve bir neticeye varılması konusunda sorumlu tutulmuştur[46].

Bu gelişmelerden sonra 12 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal tüm ordu birlikleri kumandanlarına artık İngiliz Hükümeti'nin, ister Budist ve isterse Müslüman olsun, hiç bir Hintliyi, Anadolu'daki milli kuvvetlere karşı savaşmamaları yolunda kendilerine verilmiş olan talimattan dolayı, Türkiye aleyhine kullanamayacağını bildirmiştir[47].

Yine bu tarihlerde Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine yardımda bulunmak ve oraya silah sevkiyatı yapmak maksadıyla Hindistan'da para toplanmıştır[48].

Diğer taraftan Hindistan Hilafet Komitesi 1920 yılında hükümetler nezdinde bazı girişimlerde bulunmak üzere Avrupa ülkelerine bir seyahatte bulunmuştur[49]. Gerek yaptıkları temaslar ve gerekse bu ziyaretler esnasında yapmış oldukları çalışmalar göz önüne alındığında Komite'nin Avrupa Devletleri'ne böyle bir ziyarette bulunmasının yegane sebebinin Anadolu'nun işgali ve Türk Milli Mücadelesi'nin başarısı meselesi olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

---

46 **Aynı vesika**, 19 September 1920.
47 **Aynı vesika**, 13 October 1920.
48 **Documents on British Foreign Policy, 1919-1939**. First Series, Vol. XVII, s. 391, nr 384. 19 September 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele liderleri, Bombay'daki Türk Konsolosu vasıtasıyla, Hindistan Hilafet Komitesi başkanı Muhammed Ali ile temaslarını burada da sürdürmüşlerdir. Muhammed Ali, Avrupa'da bulunduğu sırada, Roma'daki Türk Büyükelçisi ile yakın bir temas içerisinde olmuş ve hatta kendisine iki bin Türk lirası maddi yardımda da bulunmuştur[50]. Muhammed Ali Türkiye ile Roma'daki İtalyan diplomatik vasıtalarını kullanarak muhabere etmiştir. Ayrıca Hilafet Komitesi Mustafa Kemal Paşa ile daimi ve doğrudan bir temas içerisinde olmuştur[51]. İsviçre'de bulundukları sırada Hint Hilafet Komitesi üyeleri şerefine Territet'de, Bern'de bulunan sabık Türk nazırı Fuad Selim Bey'in riyasetinde bir akşam yemeyi verilmiştir. Yemeye, aralarında Dr. Behcet Bey, bazı milliyetçi liderler ve Mısır milliyetçi Partisi temsilcilerinin de yer aldığı, yirmi kişi katılmıştır. Yemekte Muhammed Ali, Hindistanlı Müslümanların Müslüman Türkiye ve Mısır lehine her şeyi yapmaya hazır olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır[52].

Anadolu'nun işgalden kurtulması için Milli Mücadele hareketi ile bir taraftan askeri metotlara başvurulurken diğer taraftan da Türkiye'ye karşı siyasi desteğin her fırsatta ortaya konulduğu Hindistan'da, Türk milliyetçileri ve İslamcı unsurlar, hem Hintli Müslümanların daha yakın desteğini kazanmak ve hem de İngilizlerin buradaki hakimiyetine zarar verici bir tutum sergileyerek güçlerini sarsmak şeklinde, Türkiye ve Hilafet lehinde aktif bir propaganda faaliyeti içerisinde olmuşlardır[53]. Bir taraftan bu çalışmalar yapılırken diğer taraftan da İstanbul'da, dini karakterlerinin ağır basması ile tanınan bir gurup Türk ve Hintli tarafından, asırlardır İslam'ın aktif olarak savunulmasında işbirliği etmiş olan Türk ve Hindistan Müslümanları arasında dini kardeşliği ve ticari ilişkileri artırmak maksadıyla bir Türk-Hint Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasına katkıda bulunmak üzere cemiyet idarecileri, hangi

49 **F.O: 371/6549. E-1013**. 18 January 1921.
50 **Aynı vesika**.
51 **Aynı vesika**, 5 July 1920.
52 **Aynı vesika**, 9 September 1920.
53 **F.O: 371/5170. E-8940**. 8 July 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

esaslar üzerine çalışmaları gerekeceği noktasında müzakerelerde bulunmak ve işbirliği içerisinde olmak üzere Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal'e temsilciler göndermişlerdir[54]. Cemiyet ayrıca Hindistan Hilafet Komitesi temsilcilerinin Mustafa Kemal ile irtibat kurmalarına aracılık vazifesi de görmüştür[55].

Bu dönem Türk-Hint yakınlaşma ve dayanışmasındaki önemli hususlardan bir diğeri de Hindistan Müslümanlarının Türk tezine ve Anadolu'daki mücadeleye sadece siyasi destekte bulunmakla yetinmeyerek değişik isimler altında ve hatırı sayılır bir sayıdaki insan gücü ile Anadolu'da Milli Mücadele lehine fiilen savaşmış olmalarıdır. Bu davranış Hindistan Müslümanlarının Türkiye'yi yalnız manevi açıdan desteklemekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda fiili olarak da O'na hizmete hazır olduklarının ve bağımsızlık hareketini desteklediklerinin bir delili olmuştur. Bu Hintli Müslüman askerlerden bir kısmı Anadolu'da bölge bölge dolaştırılmış, Anadolu halkına, bağımsızlık mücadelelerinde yalnız olmadıklarının, tüm Müslümanların gönüllerinin onlarla birlikte olduğunun mesajı verilmiş ve kendilerine moral bakımdan takviyede bulunulmuştur[56]. Daha çok Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve İzmit civarında İngilizler adına Osmanlı Devleti'ne karşı cepheye sürülmüş olan askerlerden oluşan bu kuvvete Mustafa Kemal Paşa tarafından özel bir ilgi gösterilmiş ve bir kısmına subaylık rütbesi verilerek Türk ordusunda istihdam edilmiştir[57].

LİBYA

Mustafa Kemal ve Milli Mücadele liderleri ile temas halinde olan Arap liderlerinden biri de Sireneyka'da Senusi kardeşliğinin sabık lideri Şeyh Ahmet eş-Şerif es-Senusi'dir.

Şeyh Senusi, Mustafa Kemal'e Milli Mücadele adına hizmet edebileceği beyan ve önerisinde bulunmuş, O'nun bu teklifi Mustafa Kemal

54 **Aynı vesika**, 29 July 1920.
55 **F.O: 371/6549. E-1013**. 20 September 1920.
56 **F.O: 371/5170. E-8567/262/44**. 20 July 1920.
57 **Aynı vesika.**

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa tarafından olumlu karşılanmış ve İslam ülkelerindeki halkın dini duygularını İtilaf Devletleri'ne karşı galeyana getirmekle görevlendirilmiştir[58]. Şeyh Senusi bu vazife ile Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaşmıştır. Mesela bu yerlerden biri olan Sivas'ta Cami-i Kebir'de bir hutbe okumuştur. Hutbesinde cihadın önem ve ehemmiyetinden bahsetmiş, Müslümanların esaret altında yaşamalarının mümkün olamayacağından söz etmiş, İslam düşmanlarının muamelelerinden bahisle Müslümanları cihat ve mücadele noktasında teşvikte bulunmuştur[59]. Yine gittiği Mardin'de çeşitli temaslarda bulunmuş, oradaki bir camide halka hitap etme fırsatını bulmuştur. Konuşmasında Sultan Vahdeddin ile Mustafa Kemal'in tam bir ittifak içerisinde olduğunu belirterek Milli Mücadele'ye karşı sürdürülen olumsuz tavırları bertaraf etmeye çalışmıştır[60].

Şeyh Senusi Mekke ve Medine arasında yer alan Benu Harb kabilesini ve Asir Emiri İdrisi'yi ziyaret etmek amacıyla Hicaz'a gitmek istemişse de Mustafa Kemal O'nu Irak'a göndermek istediğinden dolayı bu isteğine izin vermemiştir. Mustafa Kemal'in bu arzusundan dolayı Şeyh Senusi Hicaz'a gitmekten bir süre için vazgeçmiştir. Şeyh Senusi, İngiliz vesikalarına göre, Sivas Kongresi'ne katılmış[61] ve bir ifadeye göre de bu kongrenin başkanlığını da o yapmıştır[62]. Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere Arabistan ve Irak'a gitmekle görevlendirilmiştir[63].

Yapmış olduğu propaganda faaliyeti ve önde gelen İslami hüviyeti ile Milli Mücadele'ye destek çıkan ve liderleri ile münasebet içerisinde olan Şeyh Senusi, İstanbul tarafından Milli Mücadele aleyhinde verilen fetvayı tasvip etmediği gibi Ankara adına yayımlanan ve bütün Müslüman ve Türkleri Milli Mücadele'ye katılmaya çağıran karşı fetvanın yanında da yer

---

58 **Aynı vesika**, 29 July 1920; Sonyel, **aynı eser**, s. 188-89.
59 **"Seyyid Senusi Hazretleri'nin Sivas'taki Hutbeleri"**, Sebilürreşad, c. 19, Sayı 474, Ay 3, Yıl 1337, s. 49-50; **Aynı vesika.**
60 **F.O: 371/6528. E-10102**. 23 August 1921.
61 **F.O: 406/46. nr 97**. 11 April 1921.
62 Stoddort Lothrop, **Yeni Alem-i İslam**, Ter. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1338, s. 273.
63 **Aynı vesika.**

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır[64]. Ayrıca İnönü Muzafferiyeti münasebetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı göndermiştir[65].

AFGANİSTAN

Aralarındaki diğer siyasi münasebetlere ilaveten 1920'li yıllarda Türkiye ve Afganistan arasında bir ittifak anlaşmasının gerçekleştirilmesi yolunda Ankara'da bir takım çalışmalar yapılması söz konusu olmuştur. Bu tarihlerde Ankara'daki gerek İran ve gerekse Afganistan elçileri İslami harekete gayet ılımlı yaklaşmışlar, Sultan Ahmed Han, Mersin ve Adana'yı ziyaretlerde bulunarak buralarda sadece İslami ideali, İslam ittihadını destekleyen konuşmalar yapmakla kalmamış, fakat aynı zamanda Bolşevizmi şiddetle kınayan beyanlarda bulunmuştur[66].

Diğer taraftan 1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan arasında Moskova'da bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Antlaşma metnine göre bağımsız Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış, taraflar tüm doğu milletlerinin, özellikle Hive ve Buhara halkının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabullenmiş, her hangi emperyalist bir saldırı karşısında bu saldırıyı taraflar bizzat kendilerine yapılmış gibi kabul etmeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı benimsemiş; taraflardan her biri düşman olan bir devletle anlaşma imzalamama ve başka devletlerle antlaşma yapmadan önce diğer tarafa bilgi vermeyi taahhüt etmiştir[67].

Türk-Afgan anlaşmasının imzalanması üzerine Mehmet Muhtar Bey Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında bu ittifak antlaşmasının öneminden bahsetmiş, Doğu Dünyası'nın Batı emperyalizmine karşı birleşme yoluna gittiğini belirtmiş ve yine bu antlaşmanın imzalanması ile Pan-İslam planın tahakkukunda ciddi bir adımın daha atılmış olduğunu ifade etmiştir[68].

---

64 **F.O: 371/5170. E-10707**. 29 July 1920.
65 **Hakimiyet-i Milliye**, 2. Sene, nr 163, 19 Nisan 1921, s. 2.
66 **Hakimiyet-i Milliye**, 1. Sene, nr 41, 28 Haziran 1336, s. 3; Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 58-59, 230; **F.O: 406/46**. s. 41. **nr 29/I**. 16 April 1921.
67 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 58-59.
68 **F.O: 406/46. nr 29/I.** 16 April 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, imzalanan bu Türk-Afgan antlaşmasında, bir İslam Konfederasyonu kurulması; Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler vücuda getirilerek yönetilmesi; Afganistan'ın savunması için bir Türk askeri heyetince stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanmışlardır. Ayrıca bu anlaşmanın aynı zamanda herhangi bir anda Batı emperyalizmine karşı ayaklanmaya hazırlık olarak Hindistan İmparatorluğu'na son verecek ve Doğu'da güçlü bir İslam Bloku doğmasına yardımcı olacak İslam Federasyonu'na giden yol olduğuna kani olmuşlardır[69].

10 Ocak 1922'de Afgan bayrağının Ankara'daki Büyükelçilik binasına çekilişi dolayısıyla düzenlenen törende, Afgan kuruluna başkanlık eden Sultan Ahmet Han, iki ülke arasındaki dini bağların şimdi de resmi ilişkilerle takviye edildiğini, aralarındaki antlaşmanın "İslam dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını; Türkiye, Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın, Doğu'yu istila emeli besleyenlerin ellerini kıracağını" belirtmiştir. Bu konuşmaya karşılık veren Mustafa Kemal de, Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi, Türkiye ile tüm İslam dünyası arasında da güçlü bağlar bulunduğunu, her iki ülkenin ortak çalışmalarının, dünya siyasetinde bir denge yaratmak bakımından önemli olduğunu bildirmiş ve şunu ilave etmiştir: "Her İslam yönetimini Afganistan gibi özgür ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Doğu'da baskı altında yaşayanlar, Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duymaktadırlar"[70].

Yine bu yıllarda Mustafa Kemal'in itimadını kazanmış olan Abbas Han'ın Mustafa Kemal'e, Buhara, Afganistan ve Hindistan Müslümanları tarafından Türkiye'nin finanse edilme garantisini taşıyan bir plan teklif ettiğine ve bu garantiye karşılık olarak da Anadolu'da kağıt paranın basılması talebinde bulunduğuna inanılmıştır. Ayrıca bu tarihlerde zikredilen

---

69 **F.O: 371/5170. E-8940**. 8 July 1920; Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 58-59.
70 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 230-231.

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeler arasında iş birliğini sağlamak üzere, Abbas Han tarafından Merv üzerinden Afganistan'a gitmek üzere küçük bir heyet yola çıkarılmıştır[71].

İRAN

Milli Mücadele liderleri, İran ile olan münasebetlerine özel önem vermişler, bu ülke ile Türk-Afgan antlaşmasına benzer karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması imzalamayı düşünmüşlerdir. Böyle bir antlaşmaya ileriki yıllarda Rusya ve Afganistan'ın da iştirak etmesi ve daha sonra da anlaşmanın bir ittifak şekline sokulması düşünülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Milli Eğitim Bakanı Mümtazüddevle başkanlığındaki bir İran kurulu 1922 yılı Haziran ayı ortalarına doğru Ankara'ya gelmiştir. İran Eğitim Bakanı bir demecinde, "iki ulus arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir biçime geldiğini; bundan böyle her iki ulusun felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını" beyan etmiştir[72]. Türkiye ile İran arasındaki bu münasebetler sonraki yıllarda daha da gelişmiş ve askeri yardımlaşma yanında eğitim alanında dayanışmaya kadar uzanmıştır[73].

IRAK

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıralarda Irak'daki milli ve dini önderlerle de münasebetlerde bulunulmuş, onların yöresel propaganda ve kışkırtma çabalarından yararlanma yoluna gidilmiştir[74]. Bu çalışmaların bir ürünü olarak Ravendez ve Süleymaniye Kürtleri Türk milli hareketine iltihakda bulunmuşlardır[75].

Mustafa Kemal'in münasebet içerisinde olduğu bu dini önderlerden biri Kerbela baş müçtehidi olmuştur. Bu müçtehitle muhabere içerisinde olan Mustafa Kemal onunla mektuplaşmış, kendisine hediyeler gön-

---

71 **Aynı vesika**, 20 July 1920.
72 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 232.
73 Larşer, **aynı eser**, c. III, s. 120.
74 **F.O: 141/433/10770. 181931; F.O: 371/5170/E.10707**. 29 July 1920; Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 192.
75 Larşer, **aynı eser**, c. III, s. 120.

Levent Şahverdi Arşivi

dermiştir. Şeyhten gelen ve Büyük Millet Meclisi'nde okunan bir mektupta şeyhin Milli Mücadele ve İslam davası yolunda mümkün olan her yola başvurarak çalışmaları hususunda kendisine bağlı temsilcilere talimatlar verdiğinden bahsedilmiş, İran'ın diğer bölgelerine propaganda heyetleri göndereceği vadinde bulunulmuştur[76]. Ayrıca Mustafa Kemal, Irak'da olay çıkarmak ve iç karışıklığa sebebiyet vermek üzere 1922 Haziranı'nda özel bir komite vücuda getirmiştir. Irak'daki Arap liderlerine gönderdiği bir mesajında, "İngilizlerin eseri olan" Irak yönetiminin iktidardan düşürülmesi için elden gelenin yapılmasını teklif etmiştir[77].

1919 Kasımı'nda Çukurova'nın İngilizler tarafından boşaltılması üzerine Fransızlar tarafından işgal edilmesine teessüf etmiş olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri Arap kamuoyunu Fransızlar aleyhine ve Arap milliyetçilerini Irak yönetimine karşı kışkırtmaktan çekinmemişler, Irak aşiretlerini İngilizlere karşı birleştirmek amacıyla Şeyh Ahmet es-Senusi'nin yardımına başvurmuşlardır[78].

Diğer taraftan bütün Harbi Umumi zamanında devlete sadık kalmış ve pek çok hizmetler etmiş olan Irak aşiret reislerinden Uceymi Paşa, Diyarbakır'a gelmiş ve Milli Mücadele önderlerine Irak halkının hilafet makamına bağlı bulunduklarını ifade etmiştir. Bu dönemde Musul'daki ileri gelen önderler ve özellikle Bağdat Partisi İslami akımı desteklemiş[79], Mustafa Kemal ve Türk halkı yanında yer alma tercihinde bulunmuşlardır.

RUSYA MÜSLÜMANLARI

Rusya hakimiyetinde yer alan Müslümanların Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine maddi açıdan yardımda bulunmuş oldukları malumdur. Rusya Müslümanları Milli Mücadele hareketine, bu maddi yardıma ilaveten, siyasi yardımda da bulunmuşlardır. Örneğin Rusya'daki Petrogard Müslümanları herhangi Müslüman olmayan bir devlet tarafından

76 **F.O: 141/433/10770**. 181931; ve **F.O: 371/5170. E-10707**. 29 July 1920.
77 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 228.
78 **F.O: 141/430**. 17 January 1921.
79 Tevetoğlu, **aynı makale**, s. 294.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'ye saldırı olması halinde onu destekleme kararı almışlar ve bu hususa dair Rusya idaresi altında bulunan tüm Müslümanlara bir bildiri göndermişlerdir. Bu bildiri burada yaşayan tüm Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir. Alınan bu karar Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da memnuniyetle karşılanmış ve Petrogard Müslümanlarına teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde benzer bir karar da Hindistan, Tripoli ve Yemen Müslümanlarınca alınmıştır[80].

ARNAVUTLUK

Milli Mücadele önderleri, Milli Mücadele'nin sebeplerinden birini teşkil eden Yunanlılara siyasi ve askeri alanda baskı uygulamak üzere Epir'de olay çıkarmak gayesiyle Arnavutluk'daki Müslüman unsurlarla işbirliğinde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nin 10 Mayıs 1921 günkü oturumunda "Müslüman olarak bizler, Arnavut sorunlarıyla büyük ölçüde ilgileniyor ve Yunan saldırısına karşı o ülkenin bizden yardım beklediğine inanıyoruz" ifadesiyle, yapılan bu işbirliğini dile getirmiştir[81].

YEMEN

Yemen lideri İmam Yahya'nın ricası üzerine Anadolu'daki Milli Mücadele temsilcileri tüm orduya, Yemen'de gönüllü olarak görev yapmayı kabul eden subayların bir derece terfi ettirileceğini, kendilerine çifte maaş ödeneceğini ve orada yapılacak hizmetin iki kat sayılacağını beyan eden bir bildiri neşretmişlerdir[82]. Yemen'in ayrıca Ankara meclisine temsilci gönderdiği ifade edilmektedir[83].

HİCAZ

Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal ile Hicaz Emiri Hüseyin arasında daimi bir münasebetin olduğunu görmekteyiz. İngiliz belgelerinde bu dönemde Mustafa Kemal'in bir kısım temsilcilerini Şerif Hüseyin'e gön-

80 Sonyel, **aynı eser**, c. II, s. 58-59, 230.
81 **Aynı eser**, c. II, s. 233.
82 **F.O: 371/9130. E-4098/199/44**. 24 April 1923.
83 Larşer, **aynı eser**, c. III, s. 120.

Levent Şahverdi Arşivi

derdiği ve İngiliz Hükümeti ile olan münasebetini sona erdirmesi şartını kabul etmesi halinde kendisini halife olarak tanıma ve bağlılıkta bulunma vaadinde bulunduğu, bu gelişmelerden sonra Şerif Hüseyin'in önde gelen Mekke liderleri ile bir toplantı yaptığı ve onlara, Mekke'nin ilerideki ihtiyacını karşılamak üzere, ellerindeki kaynakları muhafaza etmelerini ve gıda stoklarını israf etmemeleri talimatını verdiği[84], Şerif'in Türk asıllı eşinin de hilafetin Şerif Hüseyin ve İstanbul arasında el değiştirmesine vesile olması yolunda Şerif ile Ankara arasında bir anlaşmanın meydana gelmesi için aktif bir davranış içerisinde bulunduğu belirtilir[85].

Yine mezkur kaynakta yer alan bilgilere göre Mustafa Kemal, Şerif Hüseyin'in Ankara ile olan ilişkilerinde samimi olup olmadığını göstermesi ve dostane düşünceler içerisinde olduğunu ispatlaması bakımından İtilaf Devletleri'ne karşı tavrını açıkça ortaya koymasını istemiştir. Fakat Şerif Hüseyin, Mustafa Kemal'in teklifini kabul etmesi ve onun istediği gibi davranmasının kendisine arzu ettiği halife olma şansını ve onuru sağlayıp sağlamayacağı noktasında müteredditt kalmıştır[86].

İngiliz vesikalarında Mustafa Kemal'in Şerif Hüseyin'e bu tür vaatlerde bulunduğu yönünde bir takım ifadelere rastlanmaktaysa da bu ifadelerin doğruluk derecesi katiyet arz etmemektedir. Ancak gerek Milli Mücadele'nin başarı şansını artırma isteği ve gerekse Mustafa Kemal'in diğer Arap Liderleri ile olan ilişkileri ve Arap halkına yönelik olarak neşretmiş olduğu beyannameleri göz önüne alındığında Mustafa Kemal ve Milli Mücadele ileri gelenlerinin bu doğrultuda hareket etmiş olabilecekleri ve bunun da gayet tabii olduğu söylenebilir.

İSLAM BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİ

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Arap halklarının gerçekleştirmeye çalıştıkları önemli işbirliklerinden biri de İslam ülkeleri arasında bir İslam

---

84 **F.O: 406/44. nr 261/2.** 19 September 1920.
85 **F.O: 371/5187. E-12131.** 22 September 1920.
86 **F.O: 406/44. nr 261/2.** 19 September 1920; **F.O: 406/45.** s. 261-262. **nr 141/I.** 19 January 1921; **F.O: 371/5187. E-12131.** 22 September 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkeleri Birliği, İslam Ülkeleri Konfederasyonu veya İslam Birleşmiş Milletleri diye tanımlanabilecek olan siyasi dayanışmadır.

Bu yıllarda ilki Ankara Hükümeti'nin girişimiyle, Rusya dahil olmamak üzere, Osmanlı Hilafeti'nin himayesinde; ikincisi Rusya'nın girişimi ile ve yine onun himayesinde olmak üzere bir İslam Ülkeleri Birliği kurulması yolunda iki teklif yapılmıştır. Bu dönemde İslam Ülkeleri Birliği'ni gerçekleştirme fikrine yatkın bir politika takip eden Milli Mücadele liderleri, özellikle Mısır olmak üzere, İslam ülkelerindeki siyasi gelişmelerden oldukça etkilenmişlerdir[87].

XIII. Kolordu Komutanı Cevat Paşa, Batı Trakya dahil olmak üzere Osmanlı sınırları içerisinde bulunan ülkelerin, padişahın yönetiminde kalmasını, Irak, Suriye, Hicaz ve diğer Arap ülkelerinin ise kendi hükümetlerinin yönetimi altında olmasını, fakat aynı zamanda hilafetle bağlarının bir konfederasyonla sağlanmış olmasını ve Osmanlı sancağının, Amerikan bayrağındaki yıldızlar gibi federasyona dahil olan İslam ülkeleri Hükümetleri sayısınca hilal taşımasını... teklif etmiştir[88].

1920 yılının Aralık ayı başlarında, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında ve Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Azerbaycan'daki Milli Mücadele temsilcisi M. Şevket (Esendal) Bey, askeri danışman Saffet Bey ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan oluşan bir Türk kurulu, İran, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Hive, Buhara, Türkistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir İslam Devletleri İttifakı oluşturmak suretiyle barışı sağlamak, siyasi, askeri ve savunma anlaşması yapabilmek ve aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu Müslümanlarının ortak menfaatlerini Batılı devletlerin saldırısı ile sömürge haline getirilmesinden muhafaza etmek amacıyla bir dizi girişimlerde bulunmuşlardır[89].

---

87 **F.O: 371/8967.181777**. Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili bir beyanatı için bak: Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, s. 481-482.

88 Sonyel, **aynı eser**, c. I, s. 152.

89 **F.O: 371/9290. 163125; Aynı eser**, c. II, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasen Doğu milletlerinin bir ittifak oluşturması teklifi Sovyet Hükümeti'ne Ankara Hükümeti tarafından yapılmıştır. Gerçekleştirilmesi öngörülen bu hareket ilk olarak Mustafa Kemal tarafından ortaya atılmış, fakat daha bu yöndeki planın gerçekleştirilmesine başlanmadan iki Hükümet arasında görüş farklılıkları belirmiştir. Sovyet Dışişleri Afganistan'ın da ittifaka dahil edilmesi üzerinde ısrar etmiş, Mustafa Kemal ise bu görüşün hemen tahakkuk ettirilmesinin çok zor olacağını belirtmiş, bu noktada Sovyetlerin yapacağı ısrarın planın tatmin edici bir şekilde gerçekleşmesini geciktireceğini ifade etmiştir[90].

İngiliz kaynaklarına göre Mustafa Kemal'in Afganistan'ın Doğu Milletler Birliği'nde yer almasına karşı çıkmasının muhtemel sebebi o günkü Türk siyasetinin Afganistan'ı Batı tesirine karşı Orta Asya'da bir güç dengesi olarak tutmayı planlaması ve iki ülke arasında hızlı haberleşme vasıtalarının gerçekleştirilmesiyle alakalıdır. Bu hususta her ne kadar Mustafa Kemal ile Sovyet Hükümet'i arasında anlaşmazlık zuhur etmişse de aynı zamanda Afgan Hükümeti'ni ittifaka katılma noktasında ikna çalışmaları da devam etmiştir. Zira bu tarihte Afganistan hem Moskova ve hem de Ankara Hükümeti tarafından Pan-Asya siyasetinin temel taşı olarak kabul edilmiştir[91].

Rusya'nın, kendisinin de katılımını öngören, benzer bir İslam Ülkeleri Federasyonu teklifi ise, Lozan Konferansı'nın açılışından kısa bir süre önce, Mustafa Kemal tarafından ret olunmuştur. Zira Milli Mücadele liderlerine göre gelişecek olan İslam Birliği siyaseti, Rusya'nın katılımı neticesi, Avrupa'da rahatsızlık ve düşmanlık doğurması ve Türkiye'ye büyük zararlar vermesi muhtemel olan ileriki daha fazlası ilişkilere tercih edilir bir durum arz etmemekteydi. Bundan dolayıdır ki, Anadolu'daki Pan-İslam propagandasına kazandırılan hız neticesinde Bolşevik propagandaya fazla bir ehemmiyet atfedilmemiştir[92].

---

90 **Aynı vesika.**
91 **Aynı vesika.**
92 **F.O: 371/8967**. 181777.

Levent Şahverdi Arşivi

İslam Ülkeleri Federasyonu'nu gerçekleştirme düşüncesini kuvvetlendiren bir diğer vasıta da Cemaatü'l-İslam diye bilinen ve daha ziyade halkı Arap olan ülkeler dahilinde Pan-İslamist siyaset gütmek üzere vücut bulan teşkilatın yeniden faaliyete geçirilmesi olmuştur. Cemaatü'l-İslam teşkilatının temel gayesi, her ülkenin kendi bağımsızlığını muhafaza etmesi prensibi dahilinde İslam ülkelerini hilafetin koruması altında birleştirmekten ibaretti. Fakat gerçekte ise bu ülkeler Türkiye'nin siyasi tesiri altında bulunacaklardı[93].

Cemaatü'l-İslam, Mustafa Kemal'in talebi üzerine, en yakın zamanda tüm İslam ülkeleri temsilcilerinin davet edileceği büyük bir İslami kongre düzenleme kararını almıştır. Kongre'de görüşülmesi kararlaştırılan maddeler şu hususlardan oluşmaktaydı:

1) Müslümanları alakadar eden genel İslami konuların tartışılması;

2) Hilafet meselesinin ele alınması;

3) Avrupa Milletler Birliği teşkilatına karşı, Türkiye'nin baş rolü oynayacağı, İslam Milletler Birliği'nin tesis edilmesi[94].

Cemaatü'l-İslam Türkiye'de, meşhur şair ve Sırat-ı Müstakim'in baş editörü ve aynı zamanda Burdur mebusu, Mehmed Akif (Ersoy) Bey'in başkanlığı altında yeniden faaliyete geçirilmiştir. Teşkilata ulema ve muhafazakarların da bulunduğu çok sayıda mebus ve yazar katılmıştır[95].

Teşkilatın programı, Kafkaslar, İran, Afganistan ve Orta Asya'da yeterli gelişmenin elde edilmiş olduğu göz önüne alınarak, daha ziyade Arap ülkelerinde yapılması düşünülen faaliyetlere münhasır olmuştur. İbn Suud'un kendi saflarına kazanılması için özel girişimlerin yapılmasına karar verilmiş ve bunun için Balkan Savaşı'ndan önce Yemen ve Trablusgarp seferleri sırasında Türk ordusunda hizmet görmüş ve dolayısiyle

93 Aynı vesika.
94 Aynı vesika.
95 Aynı vesika.

Levent Şahverdi Arşivi

Arapları iyi tanımakla şöhret bulmuş olan Enver Paşa'nın can düşmanı Yarbay Aziz Bey görevlendirilmiştir[96].

Başlangıçta, Asya'da yer alan İslam ülkeleri delegeleri ve Kafkasya'dan gelecek olan temsilciler, kongrede ele alınacak konulardan birinin hilafet ve hilafet kurumunun yapısı ile alakalı bir takım unsurların değiştirilmesi olacağına muttali olmaları üzerine kongreye katılmayı reddetmişler ve dolayısıyla da toplantı yapılamamıştır. Fakat daha sonra kongrenin toplanabilmesi için yeniden girişimlerde bulunulmuştur. Tatbike çalışılan bu plana göre tüm İslam ülkelerini temsil eden delegelerden oluşan bir Nihai Hilafet Komitesi oluşturulacaktı. İslam siyasetinin daha düzgün sürdürülebilmesi için her İslam ülkesi halife emrine özel bir temsilci gönderecek, bu atamaya karşılık olarak da her ülkeye hususi hilafet temsilcileri yollanacaktı[97]. Mezkur komite, gerek dolaylı ve gerekse doğrudan olmak üzere, Müslüman dünyasını ilgilendiren konularla alakalı olarak halifeye gerekli tedbirleri alması noktasında siyasi tavsiyelerde bulunacaktı. Ayrıca komite genel olarak, İslam dünyasının ahlaki, dini veya maddi menfaatlerini ilgilendiren hususlarla alakadar olacaktı[98].

Komitenin yapması gereken esas görevlerinden bir diğerini ise sosyal ve ekonomik durumunu geliştirmek ve çağdaş gelişmeye paralel olarak kalkınmasını sağlamak amacıyla, İslam dünyasında entelektüel açıdan bir Rönesans yaşanmasını hızlandıracak raporlar sunmak olacaktı. Yine Müslüman halk arasında çalışma ortamını en güzel şekilde tanzim etmeye, üretim gücünü artırmaya ve son olarak da İslam dünyasının geleceğini refaha erdirme noktasında müşterek ve metodik yardımlaşmalarda bulunulması için elinden geldiğince gayret edecekti[99]. Bu nedenle, Nihai Komite üyelerinin seçiminde görüşlerinin alınması arzu edilen bir çok İslam ülkesi ileri gelenleri Ankara'ya davet edilmiş ve orada hususi bir komite oluşturulmuştur.

---

96 **Aynı vesika.**
97 **F.O: 371/9290. 163125.**
98 Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, s. 481-482; **F.O: 371/7883. 167284.**
99 **Aynı vesika.**

Levent Şahverdi Arşivi

Kayıtlara göre bu mutasavver Ankara Kongresi'nin tertip olunması Eşref Edib Bey'in Sebilürreşad'da yazmış olduğu bir makaleden ilhamla gündeme gelmiştir[100]. Eşref Edib Bey tarafından hararetli bir üslupla kaleme alınıp imzalanan, genel olarak Hıristiyan ve Hıristiyanlığa çatan ve İslam dünyasını büyük bir İslam kongresinin Ankara'da toplanması için teşvikte bulunan bu makale yine Eşref Bey'in editörü bulunduğu Sebilürreşad'da 13 Nisan tarihinde yayımlanmıştır[101].

Mustafa Kemal Paşa mezkur makaleye muttali olunca Ankara'da dünya İslam devletleri temsilcilerinin iştirak edecekleri bir kongrenin tertiplenmesi için harekete geçmiştir. Bunun için o dönemin Matbuat Müdürü Rağıb Bey'e bu yoldaki girişimlerin bir an evvel başlatılmasını ve bu işlerle alakadar olmak üzere yine o dönemin Şer'iye Vekili Bursalı Mustafa Fehmi Gerçekler, Meclis Başkatibi Recep Peker, yazar Eşref Edib ve şair Mehmed Akif'den oluşan bir heyetin teşkilini emretmiştir. Bu heyet Ankara İstasyon Binası'nda konuyu müzakere etmek ve gereken girişimlerde bulunmak amacıyla bir kaç defa toplanarak tüm dünya İslam milletlerine gönderilmek üzere beyanname ve davetiyeler hazırlamaya başlamıştır[102].

Ankara'da böyle bir kongrenin toplanması yolunda yapılan girişimler, gerek Mustafa Kemal ile olan münasebetleri ve gerek kendilerine yapılan davet üzerine Kerbela Baş Müçtehidi ve Necef Şeyhi tarafından olumlu karşılanmıştır. Necef Şeyhi, 24 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal'e gelen bir mektubunda, Ankara'da toplanacak olan kongreye tam yetkili bir delegenin gönderileceği vaadinde bulunmuştur[103]. Afganistan Emiri ise idari reformlardan dolayı kongreye katılamayacağını, Afganistan'ı o tarihlerde terk etmesinin mümkün olmayacağı mazeretini bildirmiştir[104].

---

100 Eşref Edib, "Yeryüzünde Mevcut Bütün Müslüman Milletlere", **Sebilürreşad**, c. IIO, nr 497, ay. 4, yıl. 1338, s. 32-34.

101 **Aynı makale**. Ayrıca bak: **Hakimiyet-i Milliye**, 2. Sene, nr 130, 11 Mart 1921, s. 1.

102 Eşref Edib, "Müslüman Milletler Arasında İslam Kongresi", **Sebilürreşad**, c. III, nr 54, ay. 8, yıl. 1949, s. 50-52.

103 **F.O: 141/433/10770. 181931; F.O: 371/5170. E-10707**. 29 July 1920; **F.O: 406/46. nr 97.** 11 April 21.

104 **F.O: 371/9130. E-4616/199/44**. 5 May 1923).

Levent Şahverdi Arşivi

İslami Kongre'nin toplanma planı Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa, Ankara Hükümeti Din İşleri Vekili Abdullah Azmi, Şeyh Senusi, Acemi Sa'dun Paşa, Diyarbakır bölgesi komutanlarından Cevad Paşa, Fevzi Paşa, Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, İran Elçisi Mümtazüddevle, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abiloff'dan oluşan bir heyet tarafından ayrıca müzakere olunmuştur. Kongre tertip heyetinin yaptığı toplantıya bir çok mebus ve gazeteci de katılmıştır. Şeyh Senusi, Acemi Sa'dun Paşa ve Cevad Paşa Ankara'da olmadıklarından dolayı toplantıya şahsen katılamamışlar, ancak temsilcileri vasıtasiyle görüşlerini beyan etmişlerdir[105].

Ancak söz konusu bu kongre, toplantının yapılacağı yer konusundaki görüş farklılığından dolayı sonraki bir tarihe ertelenmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Afgan Elçisi bu kongrenin Kabil'de toplanmasını isterken, İran Elçisi de Tahran'da toplanılmasını istemiş ve bu noktada oldukça ısrarlı olunmuş, diğer taraftan Mustafa Kemal ise aynı derecedeki bir ısrarla bunun Ankara'da veya en azından Anadolu'nun bir başka şehrinde yapılması üzerinde durmuştur[106]. Fakat daha sonraki tarihlerde Eskişehir mağlubiyetinin meydana gelmesi ve onu müteakiben siyasi ve askeri açıdan sıkıntılı günlerin daha da artması Mısır, Cezayir, Trablusgarb, Tunus, Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Suriye ve Irak gibi Asya ve Afrika Müslümanları murahhaslarından oluşacak böyle bir Dünya İslam Kongresi'nin Ankara'da toplanmasına engel olmuştur[107].

1921 senesinde Ankara'da toplanmasına çalışılan bu kongrenin işleri ile 1920 yılının sonlarına doğru Milli Mücadele hareketi sırasında bir süre için oluşturulmuş olan Gizli Servis'in riyasetinde ve Nisan 1921'de meclis başkan vekilliği görevinde bulunan Hamdullah Suphi Bey de meşgul olmuştur[108].

Ankara Hükümeti 1922 yılının başlarında Ankara'da olmak ve Mustafa Kemal'in başkanlığı altında toplanmak üzere diğer bir İslam Kon-

105 **F.O: 371/7883. 167284.**
106 **F.O: 371/7889.**
107 **Aynı makale; Hakimiyet-i Milliye,** 2. Sene, nr 130, 11 Mart 1921, s. 1.
108 **F.O: 371/13826.** 11 March 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

feransı'nın toplanması teklifinde bulunmuştur[109]. Fakat böyle bir toplantının gerçekleştirilebilmesine ön hazırlık olmak üzere, yine Mustafa Kemal'in bir önerisi ve daha çok Suriye ve Filistinli Arap liderlerin çalışmalarıyla 15 Aralık 1922'de Kahire'de bir Arap Kongresi toplanmıştır. Kongre'de, Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş olan, şu konular ele alınmıştır:

1) Daha önce halifenin idaresi altında bulunan Arap ülkelerinin oluşturacağı bir federasyon kurulması;

2) Mısır'ın bağımsızlığa kavuşturulması ve Süveyş Kanalı'nın muhafazası için askeri kuvvet sağlanması;

3) İngiliz kuvvetlerinin Mısır'ı derhal terk etmesi yolunda talepte bulunulması[110].

Böyle bir kongre tertibine gidilmesi kararı, muhtemelen, Ankara Hükümeti'nin İslam ülkeleri ile olan münasebetlerini devam ettirme ve Milli Mücadele'nin tahakkuku için ele geçen her fırsattan faydalanarak Müslüman milletler arasındaki İslami hareketi artırma arzusundan kaynaklanmıştır. Bu nedenle de gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse diğer Milli Mücadele önde gelenleri Türkiye'nin bu dönemde İslam dünyasının lideri olması arzusunu taşımışlardır. Milli Mücadele sırasında gerçekleştirilmeye çalışılan ama olumsuz gelişmelerden dolayı neticesiz kalan Ankara Kongresi teşebbüsünü, başta Mustafa Kemal olmak üzere Milli Mücadele liderleri tarafından tatbikine çalışılan İslam devletleri arasında bir İslam Birleşmiş Milletleri veya İslam Devletleri Federasyonu oluşturma çabasının gerçekleşmesini kolaylaştırma unsuru veya bu yoldaki çalışmaların bir uzantısı şeklinde değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Bu dönemde takip edilmeye çalışılan İslam Ülkeleri Birliği yahut Federasyonu siyasetinin kabul edilen gayesi, Avrupa ordularının istilası al-

109 **F.O: 371/7883. 167284.**
110 **F.O: 371/8967. 181777.**

Levent Şahverdi Arşivi

tında bulunan tüm İslam ülkeleri topraklarını ve halklarını bu durumdan bir an evvel kurtarmak ve tam bir bağımsızlığa kavuşmalarını garanti altına almak, hilafeti her İslam ülkesinin bağımsızlığının kabul edilen garantörü haline getirmek ve yine hilafeti aralarında dini olduğu kadar dünyevi birliğin de esası kılmak olarak gözükmektedir.

Yine bu dönemde böyle bir politikanın izlenmesine çalışılmakla özellikle Avrupa Devletleri'ne karşı askeri ve siyasi açıdan aleyhte olan mevcut durumdan kurtulmak ve dünya siyasetinde bir denge unsuru meydana getirme hedefi güdülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal'in İslam Birliği planını gerçekleştirmeye çalışmak suretiyle takip ettiği bu siyasi organizasyon, bir taraftan halifenin dünyevi gücünün zayıflamasının doğurduğu memnuniyetsizliği kademe kademe gidermeye çalışmak, diğer taraftan ise kendi siyasi durumunu, istikbale matuf olarak, garanti altına almaya yönelik olarak gözükmektedir. Ayrıca böyle bir politikanın takibi neticesinde Batılı güçlerin hilafetten kaynaklanan sebepler dolayısıyla, İslam ülkelerinde meydana gelecek olan bağımsızlık hareketleri nedeniyle Türkiye'yi suçlamaya hakları da olmayacaktı. Bu konuda herhangi bir şikayet söz konusu olduğu takdirde Türk Hükümeti, Müslüman ülkelerin halifelerinin etrafında toplanarak bir birlik oluşturmalarının gayet tabii olduğunu, fakat Türk Hükümeti'nin başka bir devletin iç işlerine kesinlikle karışmadığını ve hiç bir şekilde toprak elde etme niyetinin de bulunmadığını rahatlıkla söyleyebilecekti.

Bu dönemde Türkiye ile İslam ülkeleri arasında imzalanmış olan ittifak anlaşmaları ile Batı emperyalizmine ve yayılmacı siyasetine karşı dayanışma sağlanmış, bu vesile ile de İslam ülkelerinin içinde bulunduğu duruma bir an evvel son verilmek istenmiştir. İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve bu ülkelerin birliğini gerçekleştirme yolunda yapılan girişimler, neticeye ulaşılıp ulaşılamaması bir tarafa, emperyalist devletlerin istilasından kurtulma ve bağımsızlıklarına kavuşma mücadelelerinde gerek Türkiye ve gerekse diğer İslam ülkeleri için hiç şüphesiz büyük faydalar sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu topraklarının galip devletler tarafından işgali söz konusu olmuştur. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da kurtuluş mücadelesine başlanmıştır.. Çeşitli araştırmacılar tarafından Anadolu'da başlatılmış olan Milli Mücadele hareketi askeri, iktisadi, sosyal ve sair yönlerden inceleme konusu yapılmıştır.

Bu dönemde gerek Mustafa Kemal ve gerekse diğer Ortadoğu halkları ve hükümetlerinin zaman zaman birlikte hareket ettikleri görülür. Bu müşterek hareketin muayyen sebepleri mevcuttur. Türk - Arap halkları ve hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin işgaline maruz kalmaları; yine Avrupa devletleri tarafından savaş öncesinde Arap halklarına bağımsızlık vaatlerinde bulunulmasına rağmen savaş sonrası bu vaatlere tamamıyla muhalif bir politikanın takip edilmesi ve bağımsızlık yerine işgallerde bulunulması; özellikle Birinci Dünya Savaşı nihayetinde ve antlaşmalar arifesinde Müslümaan cemiyet ve temsilcilerinin İngiltere nezdinde Türkiye'nin istikbalini sorgulama girişimleri içerisinde olmaları Mustafa Kemal'i bu ülke veya bu ülkelerdeki gruplarla temas kurmaya, onlarla işbirliği içerisnde olmaya ve ittifak yapmaya veya yardımlarını elde etmeye itmiştir. Dolayısıyla da bu ve benzeri gelişmeler iki taraf arasında yakınlaşmayı artıran muayyen sebepler olmuştur.

İslam aleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, kaçınılmaz olarak kendilerini dayanışmayaa sevk etmiş, batı hakimiyet ve işgaline karşı İslam milletleri arasında haklı bir tesanüt ve ittihat doğmuştur.. Bu durum ise, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kadar, onları da Milli Mücadele ileri gelenleri ile faal bir surette teşriki mesaide bulunmaları gereği ile karşı karşıya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında buhususa işaret etmiş, Haziran 1920 tarihine kadar uzanan bir zaman dilimi içerisinde, kendilerine muayyen önerilerde bulunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma akdettiğini belirtmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Arap ve İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve hilafet hareketinin, Müslüman ülkelerin ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve Yakın ve Ortadoğu politikaları açısındaan büyük önem taşıdığının uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, bu ülkelerin maddi ve manevi desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, hudutlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, doğuda Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, batıda Arnavutluk; güneyde Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; güney batıda ise Cezayir ve Fas'a kadarr tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasi nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlar; illi Mücadele esnasında Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlenmesini; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannameler dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir. Bu girişimlerin tabii bir neticesi olarak İslam ülkeleri maddi ve manevi yönlerden Milli Mücadele liderlerine ve dolayısıyla da Kurtuluş Savaşı hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Ele alınan bu çalışmada ise Milli Mücadele sırasında Irak, İran, Suriye, Libya, Hindistan, Yemen, Arnavutluk ve saire gibi Müslüman ülkeler ve Müslüman topluluklar ile olan münasebetler, yardımlaşma ve dayanışma çabalarına temas edilmek istenmiştir..

Anahtar Kelime: Milli Müadele, Mustafa Kemal, İslam Ülkeleri, İslam, Din.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

RELATIONS BETWEEN TURKEY AND ISLAMIC COUNTRIES DURING THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

As it is known after the First World War, Asia Minor had been ocupied by the winner countries of mentioned war. Upon this event at the leadership of the Mustafa Kemal Pasha struggle of Turkish Independence had begun in Anatolia. This national struggle which begun in Anatolia has been examined by various researchers from different point of wives.

During this struggle period it is seen that the Turkish National Struggle leader Mustafa Kemal Pasha and other Middle Eastern leaders and governments had made and shown common movements and behaviours time by time. There are some certain reasons of this common behaviours and movements. Turk and Arab nations and governments' becoming and facing with European states' occupation after the First World War; again while European states were promising to Arab nations a freedom future before the war but after the war their oppositions and occupations; especially at the end of the war and at the eve of the treaties Muslim organisations and representatives' questioning behaviours and in this directions their struggle against the England had forced to Mustafa Kemal Pasha to be in relations and to make some agreements with them and gain their aids. Thereupon these and other things had become reasons of the closing relations and solidarity.

Shortly mentioned case of the Islamic World and their eager to gain their freedom force them to be in solidarity and caused to share a common policy among the Muslim nations. Because of this fact, as much as Mustafa Kemal Pasha and his friends, other Islamic leaders have been in the need of a common struggle against the European powers. In one of his speech Mustafa Kemal Pasha had remarked this fact and with a number of

Levent Şahverdi Arşivi

Arab leaders to whom Mustafa Kemal offered certain clauses had signed agreements in a period longed until 1920 June.

Knowing the ideas and feelings of the Arab and Islamic world and the movement of caliphate very well and being a long time at the conscious of the importance of the behaviours and status of the Muslim countries and Arab nations for Turkish National Struggle and Turkish policies toward Near and Middle East Mustafa Kemal and Turkish nationalists appealed to some factors in order to gain material and religious support of these countries. At the east, until the Caucasus, Iran, Afghanistan and India; at the west, Albania; at the south, Syria, Palestine, Egypt and Arabia; at the south west, until the Algeria and Fez, they tried to widen their political influence in a form that containing and covering all of the Islamic countries. They had saw useful to held some congress in Erzurum and Sivas and to distribute some printed materials in Afghanistan, Azerbaijan and Arabia and in some other countries. As a result of this policy Islamic countries and nations do not hesitate to help Turkish National movement either materially or spiritually.

In this article we tried to remark to relations and solidarity of the Iran, Iraq, Syria, Arabia, Libya, India, Yemen, Albania and some other countries and Muslim nations with Turkey during the Turkish National Struggle.

Key Words: Turkish National Struggle, Mustafa Kemal, Islamic Countries, Islam , Religion.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE COĞRAFYASI İÇİN BİLİNMEYEN BİR KAYNAK: "TÜRKİYE'NİN SIHHİ-İ İÇTİMAİ COĞRAFYASI"

Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ*

Ülkemiz coğrafyacılarının bugün araştırma yaparken faydalandıkları kaynaklar arasında; çalışılan konuyla ilgili olarak, arazide yapılan araştırmalar ile daha önce hazırlanmış ve basılmış eserler bulunmaktadır. Basılı eserler ise ya araştırmacılar tarafından ya da çok çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanmış kitaplar, raporlar, istatistikler vb gibi kaynaklardır. Adı geçen kurum ve kuruluşlar arasında özellikle Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Köy Hizmetleri, Sanayi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı vb. gibi, araştırılan konuya bağlı kalmak şartıyla, kaynak vazifesi yapan kamu kurum ve kuruluşlarının sayısı oldukça fazladır.[2] Ayrıca bunlara ilave coğrafya araştırmalarına ilk elden veri sağlayan kaynaklar arasına son yıllarda tarihi coğrafya çalışmalarının yapılmasına bağlı olarak Osmanlı Arşivleri de katılmıştır.[3]

Fakat, bilindiği üzere ülkemizde ister yukarıda sayılan kurum ve kuruluşların (Osmanlı Arşivleri hariç), isterse daha önce yapılan çalışmaların sağladığı veriler olsun, çok eski tarihlere kadar uzanmazlar. Buralarda bulunan verilerden, belki yarım asır belki biraz daha eskiye gidenlerden faydalanılırken daha eskilere ait bilgiler ya bulunmamakta ya da bulunsa bile

* A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

2 Coğrafyada bilgi sağlama kaynakları hakkında bknz: H. Doğanay, **Coğrafyada Metodoloji,** M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35 vd.

3 O. Gümüşçü. **XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus.**, A.Ü. S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

faydalanılamamaktadır. Çünkü, 1928'de yapılan harf devriminden öncesine ait veriler Arap harfleri ile Osmanlıca yazıldıklarından, bu yazıyı bilmeyen büyük çoğunluğun istifadesi dışında kalmaktadır. Bu durum ise 1928 öncesi çalışmaların diğer bilim dallarında olduğu gibi coğrafyacılar tarafından kullanılmasını da büyük oranda engellemiştir. Oysa ki, aşağıda görüleceği gibi Osmanlıca yazılı ve basılmış eserler de, günümüz coğrafyacıları için çok büyük önem taşıyabilmektedir.

Bu makalenin konusunu oluşturan "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası dizisi, coğrafyacılar açısından son derece kıymetli veriler sağlayan çalışmalardan sadece birini oluşturmakta olup bu yöndeki araştırmalar arttıkça daha birçok kaynağın bulunması muhtemeldir. Ele aldığımız bu dizideki kitaplar, şimdiye kadar coğrafyacılar da dahil pek çok araştırmacının dikkatinden kaçmış, deyim yerindeyse "unutulmuş" kaynaklardır. Gerçekten de bugüne kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla, coğrafyacılar arasında ilk defa 1931 yılında Hamit Sadi Selen tarafından kullanılmıştır. Trakya ile ilgili bir çalışmasında Selen, Ahmed Hamdi'nin hazırladığı Kırklareli Vilayeti'nden faydalanmıştır.[4] Selen'i takiben C. A. Alagöz, yaylacılık konusunda yaptığı bir çalışmada bu dizide basılan kitaplardan Zonguldak, Sivas ve Tokat Sancağı dışında tamamını kullanmıştır.[5] Yaylacılık" hakkındaki bu eser ilk defa, "Anadolu'da Yaylacılık adı ile Ankara Halkevi Konferansları Kitapları arasında 1938, ikinci defa 1993 yılında yayımlandığı halde, aradan geçen sürede onun kaynakçasında verdiği bu kitaplar fark edilmemiştir.

Bu dizi, Selçuk Trak'ın ilki 1941, ikinci baskısı 1942'de yapılan ve coğrafyacılar için gerçekten çok faydalı bir eser olan coğrafya eserleri bibliyografya kitabında[6] ve başkaları tarafından hazırlanan çeşitli bib-

4 H. S. Selen, "Paşaeli Şarki Trakya'nın Coğrafyası ve İktisadi Tarihine Dair Notlar", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C. I, İstanbul, 1931, s. 90,91 dipnot 1.

5 C. A. Alagöz, "Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları", **A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 1, Ankara 1993, s. 1-51.

6 S. Trak, **Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyoğrafyası**, D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1942, ilgili yerler.

Levent Şahverdi Arşivi

liyografya kitaplarında yer almış olmasına[7] rağmen, kullanılmamıştır. Bu durumu S. Eyice bir çalışmasında şu şekilde ifade etmiştir: "Cumhuriyetin ilk yıllarında Dr. Rıza Nur'un bakanlığı sırasında ve onun emri ile Türkiye'nin Sıhhi Coğrafyası genel başlığı altında bir dizi küçük monografya basılmıştır. Eski harflerle yayınlanan bu çok faydalı kitaplarda o yılların illeri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Bugün pek az rastlanan bu kitapların tam sayısı bile doğru olarak bilinmez.[8] Bütün bu çalışmalarda, dizinin önemi vurgulanmasına rağmen çalışma konumuz olan kitaplar araştırma ve inceleme çalışmalarında ne yazık ki fazla dikkat çekmemiştir. Türk Halk Kültürü araştırmacılarından M. Sabri Koz, diziye ilk dikkat çekenler arasında olup, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde sunup yayımladığı bildiri ile bu diziyi özellikle Türk Kültürü açısından incelemiştir.[9] Yine başka bir araştırmacı Ankara Vilayeti kitabını halk kültürü açısından değerlendirip, fikirlerini bir makale şeklinde yayımlamıştır.[10] Tespit edebildiğimize göre bugüne kadar dizideki kitaplardan sadece iki tanesi Latin harflerine çevrilerek basılmıştır. İlk defa Çatalca Vilayeti'ni sadeleştirerek yayınlayan[11] M. S. Koz'dan sonra, onu takiben Z. Kars'da Kayseri Sancağı'nı yayımlamıştır.[12] İkisi de coğrafyacı olmayan bu araştırıcılar doğal olarak konuya kendi bakış açıları ile yaklaşmışlardır. Dizinin adının coğrafya olmasından da anlaşılacağı üzere coğrafyacılar için de büyük önemi olan bu dizinin değerlendirmesinden önce, dizi hakkında bazı ön bilgileri vermekte fayda vardır.

---

7 Mesela, M. S. Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katoloğu**, İstanbul 1977, s. 1936-1938.

8 S. Eyice, **"Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)"**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1977, s. 79.

9 M. S. Koz, bu dizi hakkındaki bilgiyi ilk defa 6-11 Mayıs 1991 tarihlerinde yapılan IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresinde bildiri olarak sunmuştur. M. S. Koz., **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, Bildiri Özetleri, 1991, s. 36,37 ve daha sonra M. S. Koz. "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri : "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi** Bildirileri, C. I, Ankara 1992, s. 37-58.

10 K. Toygar, "Az Tanınan Bir Kaynak Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti", **Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan**, Ankara 1999, s. 137-147.

11 M. S. Koz. **Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Çatalca Vilayeti**, Çatalca Belediyesi Yayınları, İstanbul 1991.

12 Z. Kars. **Kayseri Sancağı 1922**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1995. Bunlara ilave olarak Kamil Toygar, makalesinde bir arkadaşı ile birlikte Ankara Vilayeti'ni sadeleştirerek yayıma hazırladığını bildirmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu dizi, 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan ve Milli Mücadelemizi yöneten Büyük Millet Meclisi'nin, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından hazırlattırılmış ve basılmıştır. Dizinin hazırlanması ve basılması ile ilgili bilgileri en güzel şekilde yine dizinin ilk kitabı olan Sinob Sancağı'nın girişinde dönemin Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekili Dr. Rıza Nur'un[13] "mukaddime sinden öğrenmek mümkündür:

Selef-i aciz-i Refik Beyefendi[14] zamanında yurdumuzun sıhhi ve içtimai tedkiki gibi mühim bir nokta Vekalet-i Muavenet-i İçtimaiyye müdürü doktor Muhyiddin Celal Bey[15] tarafından vekalete teklif olunarak sıhhiye müdürlerinden bu babda malumat taleb edilmiş, sıhhiye müdürleri tedkikat yaparak istenilen malumatı mehmaemken cem eylemişler. Vekalete geldiğim zaman bu malumatın yarısını gelmiş buldum. Bunların bir kısmı güzelce, bir kısmı kıymetsiz idi ki sıhhiye müdürlerinin iktidar ve faaliyetleriyle mütenasibdi. Bunlardan en mükemmel olanlar Sinob, Niğde, Kayseri, Kastamonu, Erzurum, Zonguldak ve Menteşe sıhhiye müdürlüklerinden gelenlerdir. Bunların arasında da Sinob'unki birincidir. Bu halde Sinob nüshasını numune olmak üzere intihab edip bazı tadilat ve tekemmülat icrasından sonra - ekseriya olduğu gibi bunların da bir dolap

---

13 Dr. Rıza Nur ; 1878 yılında Sinop'ta doğdu. Askeri tıbbiyeyi bitirdikten sonra Gülhane askeri hastanesinde çalıştı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasete atıldı. Sinop mebusu seçildi. (1908-1912). 31 Mart olayından sonra yurtdışına gitmek zorunda kaldı. 1920'de yeniden mebus seçildi. Meclisi Mebusan işgal kuvvetlerince basılınca Anadolu'ya geçerek TBMM'ye katıldı. Ankara'da kurulan ilk hükümette Milli Eğitim Bakanı oldu. 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına getirildi ve üç kabinede bu görevi üstlendi. 1926'da siyasetten çekilerek yurtdışına gitti. Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönerek 1942'de ölene kadar İstanbul'da kaldı. 30'dan fazla basılmış ve 20'den fazla da basılmamış eseri olan Rıza Nur'un Hayatım ve Hatıratım ve 12 cildi yayımlanmış 14 ciltlik Türk Tarihi isimli eserleri ünlüdür. **Büyük Larousse**, 1986. C. XVI, İstanbul, s. 9816. Rıza Nur hakkında daha fazla bilgi için bknz: B. Z. Avşar. 1991. Bir Muhalifin Portresi: Dr. Rıza Nur. Belgesel Kitaplar, İstanbul 1991.

14 Dr. Refik Saydam ; 1881'de İstanbul'da doğdu. 1905 yılında Askeri tıbbiyeden mezun olduktan sonra Gülhane askeri hastanesinde görev yaptı. Balkan ve I. Dünya savaşı sırasında askeri hekim olarak görevini sürdürdü. Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ün yanında yer alarak Sağlık dairesi reisliği yaptı. Sonraki dönemlerde de Sağlık Bakanlığı yapmış ve bu süre içinde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yeni sağlık merkezlerinin kurulması ve salgın hastalıkların önlenmesi gibi sorunların çözümlenmesine önem verdi. 1938 yılında bir ara İçişleri Bakanı, sonra da Başbakanlığa atanan Saydam, 1942 yılında İstanbul'da öldü. **Büyük Larousse**, 1986. C. XVII, İstanbul, s. 10228.

15 Dr. Muhiddin Celal Duru; 1887'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Eskişehir'de yaptı. İdadiden sonra Mülkiye Tıbbiyesine girerek buradan 1911 yılında mezun oldu. Sağlık bakanlığında değişik vazifeler gördükten sonra 1952'de Bursa sağlık Müdürlüğünden emekliye ayrılmış ve 24 Mayıs 1966 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Kendini iyi yetiştirmiş alim bir kişi olan Duru'nun sağlık meseleleri ve diğer konularda 10 kadar eseri bulunmaktadır. Bunlar içinde "Tarihi Simalardan Mevlevi" isimli eseri meşhurdur. Bu bilgileri lütfedip bana verdiği için Doç. Dr. Ali Birinci'ye müteşekkirim.

Levent Şahverdi Arşivi

içinde çürümek ve zayi olmak taliinden kurtulması ve enzar-ı istifadeye konulması maksadıyla - neşr ediyorum. Eserde yapılan tashihler meyanında bir de o alışılmış eski münşiyane dil mümkün olduğu kadar Türkçeleştirilmiştir.

Tab'ında bütün sıhhiye müdürlerine tevzi edilip iyi olmayan veya henüz gelmeyen sancaklarınki bu numune üzre yeniden tertip ettirilecektir. Ve her sancak (vilayet) dan geldikçe alfabe (elifbe) veya diğer bir tertibe bakmaksızın vekaletçe tashihat ve ikmalat badel-icra neşr edilecektir. Bu halde bu nüsha "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası nam eserin birinci cüzü oluyor.

Şurasını itiraf etmeli ki "her şey cebheye ... düsturunun hüküm sürdüğü böyle bir zamanda, alet ve saire cihetinden olan eksiklikler içinde bu eser istenilen mükemmeliyette olamamıştır. Fakat böyle bir esere olan ihtiyaç düşünülünce "Hiç yoktan iyidir mantığı kazanır. Hiç olmazsa bir esas olur, sonra mükemmelleştirilir. Her şey küçükten ve noksan ile başlar. Elverir ki başlansın.

Esere haritalar, krokiler, şemalar, grafikler, cetveller, bazı fotoğrafiler ilave edilmiştir.

Kaviyyen memul ediyorum ki her ay bir cüz bastırılabilecektir.

10 Mart 338.

Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekili ve Sinob Mebusu.

Doktor Rıza Nur.

Daha Milli Mücadelemizin devam ettiği yıllarda (1919-1922) o dönem Sağlık Bakanlığı'nın böyle bir çalışma yaptırıp basması, gerçekten birçok açıdan çok önemli bir mahiyet arz etmektedir. XX. Yüzyıl başından beri yıkıcı ve bitmez tükenmez savaşlar yaşayan Türk insanı, çok büyük sıkıntılar ve zorluklara rağmen Milli Mücadeleyi zaferle sonuçlandırınca 29 Ekim 1923 tarihinde siyasi bağımsızlığını kazanmıştır. Oysa, Atatürk'ün

Levent Şahverdi Arşivi

daha 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında söylediği: "Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olmaz ifadesinden de anlaşılacağı üzere, siyasi bağımsızlık kadar önemli olan ekonomik bağımsızlığın da kazanılması gerekliydi. Başından beri bu gerçeğin farkında olan Atatürk ve T.B.M.M. hükümeti, daha ilk kurulduğu tarihten itibaren, bahsedilen amaca yönelik çalışmalara başladı. Bütün konularda gerçekçi, akılcı ve pragmatik bir politika izleyen T.B.M.M. hükümeti, çalışma konumuz olan dizi ile memleketin nüfus ve ekonomik potansiyelini belirlemek, iktisadi, içtimai ve sıhhi problemlerini tespit etmek amacıyla, bütün ülkenin aynı metod dahilinde araştırılmasını ve sonuçlarının yayımlanarak istifadeye sunulmasını hedeflemiştir.

Fakat, bu araştırmanın nasıl ve kimler tarafından yaptırılacağı önemli bir sorun teşkil etmiş olmalıdır: Çünkü, bütün memleketin araştırılması için, o dönemin en bilgili ve kültürlü devlet memurları tarafından bütün ülkeyi kapsayacak şekilde, bizzat yerinde yapılacak araştırmalar gerekliydi. Memleketin o dönemdeki vaziyeti dikkate alındığında bu şartları taşıyan pek fazla memurun olmadığı ise bilinen bir gerçektir. Memleketin her tarafında bulunup da böyle bir çalışma yapabilecek memurlar arasında; subaylar, öğretmenler ve sağlık personeli dışında pek fazla görevli yok gibidir. Bunlar arasında da bilimsel bir araştırma yapmaya en yatkın kişilerin, her vilayette bulunan, doktor sıhhiye müdürleri olduğu hemen dikkati çeker.

Sıhhi-i İçtimai Coğrafya dizisi; ilki 1922 Martında basılan Sinob Sancağı olmak üzere toplam 19 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan 8'i 1922, 7'si 1925, 2'si 1926, 1'i 1932 ve sonuncusu Tokat Vilayeti[16] de 1938 yılında basılmıştır. Milli Mücadele yıllarında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne destek veren ve Konya'dan Ankara'ya taşınan Öğüd Gazetesi matbaasında 1922 yılında basılmaya başlanan kitaplar, Cumhuriyetin ilanından sonraki

16 Tokat Vilayeti'nin bu dizi dahilinde basıldığını M. S. Koz'da Z. Kars'da görmedikleri için yaptıkları çalışmalarında belirtmemişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarda İstanbul'da Hilal Matbaası ile Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından basılmıştır. Asıl hedef, bütün yurdun tetkiki olmasına rağmen ne yazık ki, çeşitli sebepler yüzünden çalışma tamamlanamamış, sadece 19 vilayet için yapılan çalışmalar basılmıştır. Fakat, kitaplar üzerinde yazılan cüz numaralarına bakılırsa kitap sayısının 20 olması gerekir. Çünkü, aşağıdaki tabloda gösterilen ve sadece 1922 yılında kitaplar üzerinde belirtilen cüz numaraları incelendiğinde, 3. cüzün eksik olduğu ortaya çıkar. Eksik olan cüzün ise, muhtemelen Rıza Nur'un mukaddimesinde adı geçen Erzurum vilayeti olması gerekir.

İlki 1922 martında, sonuncusu 1938 yılında basılan bu dizinin içerdiği bilgiler, Milli Mücadele yılları ile Cumhuriyetin ilk yıllarına aittir. Dr. Rıza Nur'un Bakanlık görevine ilk geldiğinde (Mart 1921), bu çalışmaların yarısının gelmiş olduğunu söylemesi de bu fikrimizi destekler mahiyettedir. Özellikle 1922 ve 1925 yılında basılanlar, hemen tamamen Milli Mücadele yıllarına ait bilgiler olup, bu açıdan da oldukça önemlidirler. Memleketimizin hemen her tarafının işgal edildiği, dolayısıyla büyük sıkıntıların yaşandığı bu yıllara ait kaynakların özellikle de yerel yazılı kaynakların azlığı dikkate alındığında, döneminin atmosferinde hazırlanmış olan bu çalışmaların önemi kendiliğinden artmaktadır.

Sayılan nedenler yüzünden olduğu kadar içerdiği bilgiler nedeniyle de önemli bir kaynak durumundaki bu diziye her ne kadar Sıhhi-i İçtimai Coğrafya adı verilmişse de içerdiği bilgiler sadece sıhhi ve içtimai coğrafya konularında değil coğrafyanın diğer konuları, tarihi, idari bölünüş, halk kültürü, tıp, çevrebilim, iktisat ve diğer konular için de son derece önemli bir kaynak olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hazırlık ve kuruluş yıllarına ait çok önemli bilgiler içermektedir.

Basılan kitap sayısının 19 olması ve Dr. Rıza Nur'un ifadesi, bizi Sağlık Bakanlığı'nın arşivlerinde basılmamış, diğer vilayetlerin nüshalarını bulmak ümidine sevk etmiştir. Bu amaçla önce Sağlık Bakanlığı'nda ve bunu takiben Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığımız araştırma, ne yazık ki bir sonuç vermemiştir. Ama özellikle Cumhuriyet Arşivi'nde yapılacak de-

Levent Şahverdi Arşivi

rinlemesine araştırmalar belki bir gün hazırlanan, fakat basılmayan kitapları ortaya çıkarabilir.

Döneminin büyük sıkıntılarına ve meşgalelerine rağmen, böyle bir çalışmanın yaptırılıp basılması, bu çalışmaya verilen önemin en güzel göstergesidir. "Her şey cepheye"... düsturunun hüküm sürdüğü bir zamanda, böyle bir bilimsel çalışmanın yapılması boşuna değildir. Her ne kadar, Dr. Rıza Nur'un mukaddimesinde belirtilmese de, konulara ve işleyiş tarzına bakılırsa nüfus ve ekonomik açıdan ülkenin potansiyeli ve sorunlarının tespit edilmesi en önemli amaç olmuştur.

Kitaplarda yer alan bilgiler incelendiğinde, bazı durumlarda tıp doktorlarına çok uzak konuların bile ayrıntılı ve sistemli olduğu dikkati çeker. Bu durumda, kitapları hazırlayan tıp doktorları, kendilerine uzak konularda ya daha önce yapılmış çalışmalardan ya da bilen kişilerden alıntılar yapmışlardır. Gerçi, bu doktorlar tıbbiyede okurken; fizik, kimya, ilmül-arz ve maadin (jeoloji), ilm-i nebatat (botanik), ve ilm-i hayvanat (zooloji) gibi başka sahalara ait dersler de görmüşlerdir.[17] Fakat, yine de dizide yer alan bütün konulara bu kadar yakın değillerdir. Alıntı yapılan kaynakların belirtildiği durumlarda bu sorun olmazken, kaynak belirtilmediği durumlarda bir tıp doktorunun ilgisiz bir konuda bu denli bilgili olması oldukça şaşırtıcıdır.

Kitaplarda verilen bilgiler, Sıhhiye Müdürlerinin bilgi, iktidar ve faaliyetleriyle uygunluk göstermekte olup; çoğunlukla yerinde yapılan araştırmalara bağlı kalınmıştır. Adı geçen konular, vilayette bulunan kamu kurum ve kuruluşlarından sağlanan bilgi ve rakamlar ile arazide yapılan gözlem ve araştırmalara dayanmaktadır. Kamu kurumlarından, nüfus, zirai ve hayvansal üretim, iklime ait değerler, su ve kaplıca tahlillerine ait raporlar vb. bilgiler yanında, daha önce yapılmış araştırmalardan da bilgi toplayanlar olmuştur. Örneğin, Kırşehir Vilayeti'nde, Köprülüzade Fuad

17 T. Güran, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılhğı 1897**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 95, 96.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Şehabeddin Süleyman'ın, Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı isimli kitabından faydalanılırken,[18] Ankara Vilayeti'ni hazırlayan Muslıhiddin Safved, Şemseddin Sami'nin Kamusu'l - Alam, Osman Nuri Ergin'in Mecelle-i Umur-ı Belediye, Fuad Bey'in Arıcılık, İsmail Hakkı Bey'in Hayvanat, Lügati Şemseddin ve adını belirtmediği diğer bazı kaynaklardan (doğal bitkiler ve Latince adları için bilimsel araştırmalardan) yararlanmıştır.[19] Niğde Sancağı yazarı eserini daha iyi hale getirmek için Şemseddin Sami ve H. 310 senesinde çıkarılan Konya Vilayeti Salnamesinden[20] faydalanırken, Gelibolu Vilayeti yazarı Fahri Cemal ise Evliya Çelebi Seyahatnamesine[21] göz atma imkanı bulmuştur.

Dizide yayımlanmış kitaplar incelendiğinde belli bir plan dahilinde hazırlandıkları hemen dikkati çeker. Rıza Nur'un da ifade ettiği gibi bu plan, Muhittin Celal Duru tarafından hazırlanmıştır. Sağlık dışında başka konularla da ilgilenen Duru, batıdan etkilenerek böyle bir çalışmayı başlatmış olmalıdır.[22] Duru'nun hazırladığı teklif bakanlıkta kabul edildikten sonra vilayet müdürlerine gönderilerek, kendi sahalarında uzman olsalar da diğer konulara yabancı olan Sıhhiye Müdürlerinin yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Çalışmaya başlandığında verilen görevlendirmeler sırasında, eserde hangi konulara dikkat edileceği, konuların işleniş sırası, verilecek önem derecesi ve metodu verilmiş olmalıdır. Aksi halde kitaplar içinde bilgi ve metod açısından bazı farklar olsa da nihayetinde aynı metoda bağlı kalınmış olmasını açıklamak olası değildir. Dizi kitaplarından anlaşıldığına

---

18 İbrahim İsmail, **Kırşehir Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 10,11.

19 Muslıhiddin Safved, **Ankara Vilayeti**, Hilal Matbaası, İstanbul 1925, s. 1-128.

20 Hayri, **Niğde Sancağı**, Öğüd Matbaası, Ankara,1922, s. 17,72.

21 Fahri Cemal, **Gelibolu Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 28.

22 Gerçekten aydın ve araştırmacı bir kişiliğe sahip olan Dr. Muhittin Celal Duru, bu araştırmayı yaptırırken topladığı bilgi ve materyali daha sonra ayrıca kendisi de değerlendirerek hazırladığı çalışmasını, **Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük** adı ile 1940 yılında, CHP Yayını, Klavuz Kitapları: VII numara ile Ankara'da yayımlamıştır. Biraz sıhhi içtimai coğrafyaların toplu değerlendirmesi niteliği taşıyan ve 290 sayfadan oluşan bu kitap beş bölümde hazırlanmıştır. Birinci kısımda, köylerimiz hakkında umumi malumat (köylerimizin sayısı, nüfusu ve nüfus hareketleri, mevkii ve mesahası, servet ve mahsulleri başlıklarını taşımaktadır), ikinci kısımda köylü ijyeni (hava, toprak, su, toprak işçilikleri, batakhklar ve sıtma, köy evleri ve çiftlikler, müşterek tesisler), üçüncü kısımda köylü ijyeni (beden temizliği ve beden terbiyesi giyim ve kuşam, yiyecek ve içecek, köylü işlerinde ijyen, hastalıklar ve kazalar), dördüncü kısımda köylerde sosyal hayat (aile ve terbiye, köy ve umumi hıfzıssıhha kanununun köy sağlığıyla ilgili maddeleri, köy sağlık teşkilatı, halkevlerinin köycülük çalışmaları) ve son kısımda çocuk bakımı ve hasta bakımı (çocuk bakımı, hasta bakımı, ilk yardım ve ilk tedavi) konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

göre bu araştırmanın tamamlanma aşaması şöyle olmuştur: O dönemin her sancak veya vilayetinde toplum sağlığı ile ilgilenen Sıhhiye Müdürü doktorlar bulunuyordu. Bu vilayete bağlı olan kazaların her birinde ise vilayet Sıhhiye Müdürlerine bağlı olarak çalışan, fakat muhtemelen her zaman doktor olmayan Kaza Müdürleri görev yapıyordu. Vekalet gönderdiği bir emir ile, istenen plana göre bilgi toplanıp hemen merkeze iletilmesini bildirmiştir. Vilayet müdürlerinden, kaza müdürlerine gelen bu emir gereği araştırmalara başlayan kaza müdürleri, plana uygun olarak topladıkları bilgileri vilayet müdürlerine göndermişlerdir. Araştırmacı olduğu kadar aynı zamanda bir editör gibi çalışan vilayet müdürleri ise, kazalardan gelen bilgilerin kompilasyonunu yapmış, mümkün olduğunca aynı kalıba sokmuş ve bu haliyle vekalete göndermiştir. Kaza müdürlerinden gelen bilgilerin az çok farklı ve ayrıntılı ya da yüzeysel olması durumunda, vilayet müdürleri mümkün olduğunca aslına sadık kalarak bir düzeltme ve düzenleme yapmışlardır. Bu konuya en güzel kanıt ise, Konya Vilayeti'nde görülebilir. Vilayet müdürünün görev yaptığı merkez kaza ile Beyşehir kazasının nüfus bilgileri, şehirde mahalle ve köylerde köy bazında iken aynı ayrıntı diğer kazalarda yoktur. Bu ise, aynı bilgilerin her yer için yokluğundan ziyade, yapılan çalışmanın farklı kişilerce yürütülmesi ile ilgili olmalıdır.

Bu araştırmalar tıp doktorları tarafından hazırlanmış olsa da, yapılan incelemeler ve konuları ele alış tarzı olarak coğrafya çalışmalarına çok benzemektedir. Bu benzerlik, sosyolojide coğrafyacı görüşe önem veren "Science Sociale"in (Toplum Bilimi) kurucusu Pierre-Guillaume-Le Play'in (1806-1882) görüşleri doğrultusunda yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bilimde tek nedenli (monist) yaklaşımın kurucusu sayılan ünlü Fransız düşünür Le Play, anket ve monografi metodlarını ilme kazandırarak dolaylı olarak coğrafi düşünce metodunun gelişmesine önemli katkılar yapmıştır. Bilindiği üzere, bugün bu metodlar, özellikle beşeri ve iktisadi coğrafya konularında geniş bir uygulama sahası bulmuştur.[23] Bu dizi, o dönemde "saha araştırması" olarak ve Dr. Rıza Nur'un direktifleriyle

23 H. Doğanay, **a.g.e.**, 1993, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Le Play araştırma metodolojisi esas alınarak yapılmış[24] olduğundan, - tabi bu arada böyle bir çalışmayı vekalete ilk defa teklif eden Muhiddin Cemal'in katkılarını da unutmamak gerekir - bugünkü coğrafya araştırmaları ile büyük yakınlıklar göstermektedir. Böylece bu çalışmalara niçin "coğrafya adının verildiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. O dönemde Türk coğrafyacılarının pek bu tarz çalışmaları yapmamalarına karşın, sosyoloji ile de ilgilenmiş olan Muhittin Celal ve Rıza Nur, bu araştırmayı Le Play metodunu ülkemize uygulayarak tamamlamayı planlamış olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası dizisinde basılan kitaplar şu şekilde sıralanır:[25]

S.N.	Cüz.No	Yazarı	Tarih	Vilayeti	Sf.Say.
1	1	Dr. Mehmed Said	1338/1922	Sinob Sancağı	64+17
2	2	Dr. Mehmed Hayri	1338/1922	Niğde Sancağı	207+1
3	4[26]	Dr. Hıfzı Nuri	1338/1922	Kayeri Sancağı	48+9
4	5	Dr. Kemal	1338/1922	Kastamonu Vilayeti	52
5	6	Dr. Abdullah Cemal	1338/1922	Zonguldak Sancağı	48+3
6	7	Dr. Esad	1338/1922	Muğla (Menteşe) Sancağı	90
7	8	Dr. Nazmi (Selcen)	1338/1922	Konya Vilayeti	156+5
8	9[27]	Dr.. Besim Zühdü	1338/1922	Hamidabad (Isparta) Sancağı	50
9		Dr. Muslihiddin Safved (Öney)	1341/1925	Ankara Vilayeti	128+18
10		Dr. İbrahim Edhem	1341/1925	Bayezid Vilayeti	30+2
11		Dr. Mehmed Ali (Kayacan)	1341/1925	Çatalca Vilayeti	49+8
12		Dr. Fahri Cemal	1341/1925	Gelibolu Vilayeti	34+5
13		Dr. Ahmed Hamdi	1341/1925	Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti	45+1
14		Dr. İbrahim İsmail	1341/1925	Kırşehir Vilayeti	55
15		Dr. Şefik Arif	1341/1925	Urfa Vilayeti	43+3
16		Dr. Raif	1342/1926	Kengırı (Çankırı) Vilayeti	48
17		Dr. Süleyman Faik (Yargıcı)	1342/1926	Gazi Ayıntab Vilayeti	41
18		Dr. Hasan Tahsin	1932	Sivas Vilayeti	349[28]
19		Dr. Şükrü Meral	1932	Tokat Vilayeti	180+3

24 Z. Kars, **a.g.e.**, 1995, s. I.

25 Bu vilayetler, makale sonunda Türkiye haritası üzerinde gösterilmiştir.

26 Dizi kitapları içinde 3 numarayı taşıyan cüz yoktur. Muhtemelen bu eksik cüz 3 nolu Erzurum vilayetidir.

27 9. cüzden sonra kitaplar üzerine cüz numarası yazılmamıştır.

28 M. S. Koz, eğer dizgi hatası olmamışsa bu çalışmayı 64 sayfa olarak belirtmiştir, bknz: M. S. Koz. **a.g.e.**, 1999, s. 47.

Levent Sahverdi Arşivi

Diziyi oluşturan kitapların hemen hepsinde aynı başlık altında aynı metod izlenmişse de Konya, Niğde ve Sivas vilayetlerinde olduğu gibi bazı farkların olduğu da hemen dikkati çeker. Adı geçen vilayetler dışında işlenen konular, bütün vilayet - başlık atmadan - konular ön planda tutularak kazalar için ayrı ayrı bilgiler verilerek tamamlanmıştır. Oysa Konya Vilayeti'nde, merkez kazadan başlamak üzere, her kaza ayrı ayrı incelenmiş dolayısıyla da adı geçen konu başlıkları, her kazada tekrarlanmıştır. Böylece burada konular yerine kazalar ön plana çıkarılarak, sanki her kaza için bağımsız bir çalışma yapılıyormuş gibi hareket edilmiştir. Diğer metoda göre her kaza için daha fazla bilginin verildiği ve günümüz coğrafya çalışmalarına daha çok benzeyen bu tarz, Niğde'de biraz değişikliğe uğradığı halde uygulanmıştır. Bu sancakta, dördüncü kısımda kazalar ön plana çıkarılırken, diğer kısımlarda konular esas alınmıştır. Dizinin başlamasından, 1926 yılında çıkan kitaplara kadar, aynı metod ve işleyişin takip edilmesine rağmen, 1932'de basılan Sivas[29] ve 1938'de basılan Tokat örneğine göre - 1928 harf devriminin de etkisiyle olsa gerek - yeni bir metod ve işleyişe geçildiği anlaşılmaktadır. Sivas ve Tokat için uygulanan bu metod da genel hatlarıyla aynı ise de, hem yeni konuların eklenmesi hem de ayrıntı farkı gibi noktalarda öncekilerden ayrılır. Bunlar da yine bakanlıktan gönderilen bir plan dahilinde hazırlanmış; fakat, plana eklenen yeni unsurlar olmuştur. Denize kıyısı olmayan Sivas'ta bile deniz, liman, iskele gibi başlıkların bulunması yanında; belediye bütçeleri gibi yeni konuların eklenmesi, ve vilayette yetişen tıbbi bitkilerin hangi durumda nasıl kullanıldığını gösteren bilgilerin verilmesi[30] yeni bir genel plana geçildiğinin kanıtıdır.

Bu bilgiler ışığında dizinin tamamı incelendiğinde kitapların genel olarak altı kısımdan oluştuğu ve bu kısımların da alt başlıklarının aşağıdaki gibi olduğu gözlenmektedir.

Birinci Kısım: Coğrafi konum, matematiki konum, yüzölçüm, hududlar, dağlar, akarsular, göller, bataklıklar, tuzlalar, jeolojik yapı, madenler,

29 H. Tahsin, **Sivas Vilayeti**, Hilal Matbaası, İstanbul 1932.
30 Ş. Meral, **Tokat Vilayeti**, Hapishane Matbaası, Ankara 1938, s. 160-163.

Levent Şahverdi Arşivi

ormanlar, doğal bitkiler, ziraat, hayvancılık, vahşi hayvanlar, hakkında bilgiler verilmiştir. Hemen hepsinde birinci kısmı oluşturan bu konulara, mülki taksimat, bazen eski eserler, tarihi bilgiler vb. gibi konular da eklenmiştir.

İkinci Kısım: İklim, mevsimler, sıcaklık, rüzgarlar, yağış ve rutubet, maden suları, içmeceler ve kaplıcalar gibi konuları içerir.

Üçüncü Kısım: Nüfus, aşiretler, dil, kıyafetler, yiyecekler, geçim kaynağı olan sanat ve zanaatlar, ahlak, gelenek ve görenekler, eğitim, batıl inançlar, halkın tıbba karşı tavırları, temizliğe riayet, halkın bünye yapıları bulunmaktadır.

Dördüncü Kısım: Hastahaneler, eczahaneler, dispanserler, mektep ve medreseler, han, hamam, oteller, fabrikalar, kütüphaneler, umumi mekanlar, şehir ve köylerin vaziyeti, tuvaletler, mezarlıklar, bataklıklar, içilen sular ve tesisatları gibi konular ele alınmıştır.

Beşinci Kısım: Bulaşıcı hastalıklar, zührevi hastalıklar (özellikle frengi), fuhuş, yöresel ve mevsim hastalıkları, sıtma (malarya), verem, çiçek, difteri, dizanteri, kolera gibi diğer bazı hastalıklar, akıl ve sinir hastalıkları gibi tıpçıları birinci dereceden ilgilendiren konular irdelenmiştir.

Altıncı Kısım: Yine tıpçıları yakından ilgilendiren; doğum ve ölüm oranları, doğumlardaki ölümler gibi konular yer almaktadır.

Bu haliyle dizideki kitaplar günümüz coğrafya araştırmaları ile karşılaştırılırsa, özellikle klasik tarz "monografik coğrafya araştırmalarına çok benzediği, dolayısıyla, bu şekilde çalışma yapanlar için Milli Mücadele dönemine ve cumhuriyetin ilk yıllarına ait olmak üzere çok kıymetli bilgiler verdiği görülebilir. Bilindiği gibi, günümüzde monografik bir coğrafya çalışmasında konu üç ana bölümde ele alınmakta; fiziki coğrafya kısmında yerşekilleri, hidroğrafya, jeolojik yapı, iklim, toprak, bitki örtüsü vb. konular, beşeri coğrafya kısmında yerleşmenin evrimi, yerleşmelerin şekil ve tipleri, meskenler, nüfus sayısı ve özellikleri ve son kısmı oluş-

Levent Şahverdi Arşivi

turan ekonomik coğrafyada ise, tarım, hayvancılık, sanayi, hizmet sektörleri incelenmektedir.[31]

Sıhhi-i İçtimai Coğrafya kitaplarında verilen ilk bilgi, sahanın coğrafi konumu ve matematik konumudur. Vilayetlerin komşu vilayetleri sıralandıktan sonra bazen de sınırdaki dağlar ve nehirler verilerek doğal sınırlar belirtilmektedir. Vilayetin genel yüzölçümü ve toplam nüfusu da verilerek okuyucunun nasıl bir vilayeti göreceği anlatılmaktadır.

Konumu takiben vilayetteki dağlar, yükseklikleri ve diğer bazı özellikleri, sahanın jeolojik yapısı, ne tür kayaçlara rastlandığı; kil, kum, kireçli bir yapının mı, volkanik veya kömür bulunduran bir yapının mı bulunduğu bildirilmektedir.[32] Ormanlar hakkındaki açıklamalardan sonra nebatat kısmında bazen Latince isimleri ile doğal bitki örtüsü, akarsular, göller, bataklıklar yanında, günümüz coğrafi monografilerinde bile genellikle bulunmayan vahşi hayvanlar konusunda ilginç bilgiler verilmektedir. İklim, mevsimler, rüzgarlar, yağış, kuraklık gibi doğal coğrafya unsurları da ikinci kısım başlığı altında incelenmektedir.

Bu kısımdaki bilgilerin doğası gereği kısa sürelerde değişmediği ileri sürülerek önemsiz oldukları düşünülebilir. Ama dikkatle incelendiğinde, verilen bazı bilgilerin hiç de o kanıyı vermediği görülebilir. Örneğin, bugün meteorolojik verilerin genellikle 1929 yılından itibaren varlığı bilinmektedir. Oysa iklim kısmında verilen iklimle ilgili değerler, 1929'dan önce de çeşitli rasatların yapıldığını kanıtlar. Ankara için 1923 yılına ait olmak üzere verilen ayrıntılı meteorolojik rasat değerleri tablosu bu konuya güzel bir örnektir.[33]

Bu eserlerde bugün ülkemizde hiç kalmamış veya nesli tükenmekte olan bazı vahşi hayvanların daha 70-80 yıl öncesine kadar yaşadığını öğ-

---

31 Örnek için bknz: O. Gümüşçü, **Boğazkale İlçesi (Çorum) Coğrafyası.**, A.Ü. S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

32 Nazmi, **Konya Vilayeti**, Öğüd Matbaası, Ankara 1922, s. 6, 7.

33 Muslihiddin Safved, **a.g.e.**, 1922, s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

renmek - üzücü de olsa - mümkündür. Karaca, geyik, kaplan, dağ keçisi gibi[34] hayvanlar günümüzde ya tükenmiş ya da tükenmek üzeredir. Yine bütün kitaplarda bir sağlık sorunu olduğundan önemle vurgulanan bataklıklar da burada sayılabilir. Doğal çevre sorunu olduğundan çevre çalışmaları için bilinmesi gereklidir ve ayrıca bunların çoğu bugün olmadığı için kısa bir sürede ne kadar bataklığın kurutulduğu görülebilir.

Ormanlar konusu da ekonomik olduğu kadar çevre çalışmaları açısından da önemlidir. Çünkü o dönemde ekonomik açıdan bakıldığından önemle üzerinde durulan, yüzölçümleri ve ağaç türleri özenle verilen ormanların, şimdiki durumlarına bakıldığında günümüze kadar yapılan tahribatın boyutlarının çok büyük olduğu karşımıza çıkar. Ormanlar hakkındaki bilgilerin ilginçliği, 16785 km2 lik Muğla Sancağının 7210 km2 sinin orman olduğunu ve bu ormanların; akçam, kızılçam, karaçam, ardıç, günlük, eşcar-ı hesise, meşe, sandal, yabani zeytin, kara diken, katran çamı, palamut ve diğer bazı cinslerden meydana geldiği örneğinde görülebilir.[35]

Tarihi bilgiler de bazen ilginç ve aydınlatıcı olabilmektedir. Örneğin, Urfa Vilayeti'ne bağlı Birecik kazası içinde, kasaba hakkında bazı tarihi bilgiler verilmesi yanında Belkıs ve Cerablus'da yapılan arkeolojik kazılar ve buluntulardan da bahsedilmiş, hatta bulunan hiyeroglif yazılardan örnekler bile kitaba dahil edilmiştir.[36]

İdari bölünüş kısmı da araştırmacılık anlayışına göre çeşitli şekillerde kaleme alınmıştır. Kırkkilise Vilayeti'nde: "Kırkkilise Livası 1 Mart 340 tarihinden itibaren evvelce tabi olduğu Edirne Vilayeti'nden ayrılarak müstakil bir vilayet olmuştur. Kırkkilise Merkez kazasıyla, Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar, Vize, Demirköy'den ibaret altı kazayı havidir. Merkez kazasının Üsküb, Dereköy, Kofcağız, Pulus, İnece nahiyeleri dahilinde elli sekiz köyü vardır. Babaeski; Pavlı, Karacaoğlan nahiyesiyle otuz sekiz

34 Esad, **Muğla (Menteşe) Sancağı**, Öğüd Matbaası, Ankara 1922, s. 45.
35 Esad, **a.g.e.**, 1922, s. 26, 27.
36 Şefik Arif, **Urfa Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 14-17.

Levent Sahverdi Arşivi

köyü havidir. Vize; Sergen, Midye nahiyeleri ile yirmi altı köyü havidir. Pınarhisar'ın nahiyesi yoktur, on dokuz köyü vardır. Demirköy; İğneada, Karacadağ nahiyeleri ile yirmi dört köyü havidir. Şu halde teşkilat-ı mülkiyeye nazaran Kırkkilise Vilayeti altı kaza, on iki nahiye ve 221 köyden müteşekkildir"[37]. Şeklinde bazı bilgiler verildikten sonra, ekte verilen ve köylerin gösterildiği "vilayet idari bölünüş haritası" ile konu tamamlanmıştır.

Beşeri coğrafya konularında ise, öncelikle bütün sancaklarda verilen nüfus konusu gelir. Fakat, belki kaynak olmaması belki de araştırmacının bilgi ve ilgisine bağlı olarak - bizce Rıza Nur'un da belirttiği bu konu daha ağır basmış olmalıdır - konuların farklı ayrıntıda verildiği gözlenmektedir. Örneğin, Kayseri'de kaza bazında İslam, Rum, Ermeni, Rum Protestan, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan, kadın ve erkek ayrımı yapılarak 1921 yılı nüfusu verilmiştir[38]. Ankara için yine kaza bazında köy, şehir, erkek, kadın ayrımı yapıldıktan sonra, kaza bazında aritmetik nüfus yoğunluğu bile verilmiştir[39]. Konya'da biraz daha ileri gidilerek Merkez kaza ve Beyşehir için şehirde mahalle nüfusları ile köylerin nüfusu tek tek verilirken diğer kazalarda ayrıntıya girilmemiştir[40]. Niğde ve Çatalca ise biraz daha farkla bütün sancakta köy bazında nüfusun verildiği müstesna kitaplardır[41]. Gazi Ayıntab Vilayetinde olduğu gibi bazı durumlarda, aşiretlerin verilen nüfus içinde bulunmadığı, Bayezid'de ise, tahrir yapılmadığı için nüfusun, tahmini verildiği belirtilmiştir. Böylece ülkemizde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından öncesine ait olmak üzere, özellikle köy bazında nüfusun verildiği vilayetlerde çok kıymetli nüfus bilgileri verilmiştir.

Nüfus sayısından sonra doğum - ölüm sayıları da verilerek daha fazla bilgi vermek hedeflenmiştir. Hatta bazen bu bilgiler, Niğde Sancağında ol-

---

37 Ahmed Hamdi, **Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 14.

38 Hıfzı Nuri, **Kayseri Sancağı,** Öğüd Matbaası, Ankara 1922, s. 20.

39 Muslıhiddin Safved, **a.g.e.,** 1925, s. 113.

40 Nazmi, adı geçen eserde Konya için, 1922, s. 9-17, Beyşehir için, s. 145-147'ye bakınız.

41 Bu konu için Mehmed Ali, **Çatalca Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, ve Hayri, adı geçen eserdeki ilgili tablolara bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu gibi 10-15 yıl gibi daha uzun bir süre için verilerek bu konuda bir oran hesaplama imkanı bile verilmiştir. Bazı durumlarda ise, bugün Anadolu'da önemli bir sosyal ve ekonomik problem olan göçler hakkında bilgiler verilmiştir. Her ne kadar istatistiki veriler bulunmasa da göç sebepleri ve göçlerin nereden nerelere doğru olduğu hakkında faydalı bilgiler verilmiştir.[42]

Yerleşme konusu için de aydınlatıcı bilgiler vardır. Örneğin, Niğde ve Çatalca'da bütün köylerin kurulduğu sit, özellikleri ile verilmiş ve bütün sancaklarda şehir ve köylerin genel vaziyetleri anlatılmıştır. Ankara şehri için verilen bilgiler dikkat çekicidir: "Ankara şehri, Anadolu'nun mutena ve mühim bir noktasında olup İstanbul'un 450 km güney doğusundadır. Ufak bir dağın sath-ı maili (yamacı) üstünde inşa edilmiş, dört bir tarafı bağ ve bahçe olup denizden yüksekliği 848 m. dir. Ayrıca, köyler için söylenenler de ilginçtir; köylerin vaziyeti pek muhtelif olup ekseriyetle dağ eteklerinde veya dağ tepelerinde ve pek nadir olarak vadilerde inşa edilmiş hanelerden ibaret olup bazıları toplu mahalle teşkil edebilecek halde olmayıp müteferriktir."[43] Görüldüğü üzere, bu kitapları hazırlayanların araştırmacı oldukları kadar, bir coğrafyacı gibi arazide gözlem yaparak, gözlemlerini de yazdıkları anlaşılmaktadır.

Yerleşmeler bahsinde daha çok bilginin bulunduğu kitap yazarları bazı tabirler için tarif de yapmışlardır. "Köy namıyla sayılanlar resmen hükümetçe tanınmış muhtarlıklardır. Bir muhtarlık yani bir karye toplu olmayıp pek dağınık bir takım mahallelerden mürekkebdir. Bazen şu (bu) mahallelerin yekdiğerine mesafeleri iki üç saati bile tecavüz eder. Karye denildiği zaman camii, mektebi, haneleri hepsi bir arada toplu karyeler yoktur. Karyelerin bu suretle dağınık ve bir takım mahallelerden mürekkeb olması maarif, içtimaiyat, ahlakiyat ve idare nokta-i nazarından pek çok mazarratı muceb olmaktadır"[44]. Yine aynı konuda Gelibolu Vilayeti'nde;

---

42 Bu konuda Dr. Hayri'nin Niğde Sancağı kitabında Nevşehir için verilen ve biraz ileride ticaret bahsinde aynen aldığımız pasaj oldukça aydınlatıcıdır.

43 Muslıhiddin Safved, **a.g.e**, 1925, s. 74, 75.

44 Mehmed Said, **Sinob Sancağı**, Öğüd Matbaası, Ankara 1922, s. 21-22.

Levent Sahverdi Arşivi

"Bila - farz Trabzon Vilayeti'nde olduğu gibi müteferrik haneli köyler yoktur. Bu tadad olunan köylerin bir kısmı mütavale harpler ve inkılâplardan dolayı gayr-i meskundur. Köylerin bir kısmı dört yüz elli - bin haneli karyelerdir"[45] gibi ifadelerle, coğrafyanın üç temel ilkesinden kıyaslama prensibine uygun olarak araştırılan saha, ülkemizin başka yerleri ile karşılaştırılmıştır.

Yerleşme merkezlerinden sonra, yerleşmeleri meydana getiren meskenler hakkında da bazı bilgiler verilmektedir. "Şehir, kasabat ve kuradaki mebani tarz-ı kadim mimarı üzeredir. Mevcut ebniyenin heman cümlesi kargir ve kilsi bir nevi taştan mamul ve ekserisi tahtani, taksimat-ı dahiliyesi gayr-i muntazam ve aksam-ı hasbiyesi pek cüzi olup mebaninin üzeri toprak ve kısm-ı kalili "sal" tabir edilen döşeme taşlarla mesturdur. Fevkani binalar pek ender olup kiremitli binalar ise sırf mebani-i resmiyedir"[46]. Böylece yerleşme bahsi içinde bulunan meskenler de unutulmamış, bize o dönemin mesken özellikleri hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir.

Bu dizinin hazırlanma sebeplerinden biri olan ekonomik coğrafya kısmına geldiğimizde burada da önemli bilgilerin varlığı görülür. Bugün olduğu gibi, o dönemde de köylü nüfusun geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu vurgulanmış ve bu konular bazen rakamsal değerler verilmeden incelenmiştir. Konya'nın Karaman kazasında buğday, arpa, çavdar, mısır, mercimek, nohut, fasulye, haşhaş, tütün, patates, susam, pamuk, ceviz, badem, elma, armut, kayısı, erik, nar ve bağcılığın mevcut olduğu[47] şeklindeki genel ifadeler yanında daha ayrıntılıları da vardır. Muğla'da zeytin, incir, badem, kiraz, portakal, limon, mandalin, kayısı, şeftali, japon muşmulası, frenk elması, nar, ayva, harnup, çam fıstığı, hurma, ceviz, frenk inciri, şeker kamışı, fındık, dut, gül, palamut, meyan kökü, sahlep, defne, sığla, anber, sebze, patates, yer elması, ada soğanı, pancar, bostan, ada çayı, kekik, çiriş, kitre, keten, kenevir, tütün, pamuk, bağ[48] gibi ürün-

45 Fahri Cemal, **a.g.e.**, 1925, s. 7.
46 Hıfzı Nuri, **a.g.e.**, 1922, s. 36,37.
47 Nazmi, **a.g.e.**, 1922, s. 76.
48 Esad, **a.g.e.**, 1922, s. 28-39.

Levent Şahverdi Arşivi

ler tek tek incelenerek tarımın önemi vurgulanmıştır. Ankara'da ise, kaza bazında, her ürün için üretim miktarı verilerek rakamsal bilgiye ağırlık verilmiştir.[49]

Hayvancılık konusunda da hemen hemen aynı metod izlenerek, bu sektörün de ekonomik açıdan önemi vurgulanmıştır. Böylece, tarım ve hayvancılık konularında verilen bilgiler günümüzle karşılaştırıldığında buralarda yetişen ürünlerin bazılarının iyice azaldığını hatta tamamen ortadan kalktığını görmek mümkün olmaktadır. Sinob sancağında verilen şu bilgiler gerçekten çok ilginçtir: "Gerze'nin Hacı Kadın cinsi tavuk ve horuzlarının eskiden her ne kadar bir kıymet ve marufiyeti var idiyse de malesef bu cinsin nesli inkıraz bulmak üzeredir. Hasbeli, uzun bacaklı, gagası kafesli, büyük sakallı, boynuzvari iki ibikli, lekesiz beyaz, fakat gözleri koyu siyah olan ve heyet-i umumiyesiyle mücessem ve müşekkel bulunan bu cinsin horuslarının sesleri pek meşhur imiş"[50]. Hayvanlar hakkındaki bu çok özel bilgilerden sonra Mehmed Said, Gerze'de yumurtacılığın geliştiğini ve burada yumurtaları saklamak için bir soğuk hava mahzeni yapılacağını öğrendiğini ve bu sayede bu sektörün kazaya büyük katkılarının olacağını bildirmektedir.[51]

Sanayi kısmında ise, varsa o dönem sanayi tesisleri verilerek geri kalmışlıktan bahsedilmiş ve sorunlar için bazı öneriler getirilmiştir. Ankara'da bulunan 5 adet fabrika[52] ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra, bütün sancaklarda halkın sanayi ve hizmet sektöründeki asıl geçim kaynağı olan sanat ve zanaat kolları hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir. Örneğin, Kayseri'de sanayi (tarz-ı iştigal) konusu içinde halk açısından en önemli durumdaki mensucat, dokumacılık, dericilik, kunduracılık, çorakçılık, taşçılık, boyacılık, nakkaşlık, bakırcılık, kuyumculuk, dökmecilik ve pastırmacılık hakkında açıklamalar vardır. Bunlar arasında dericilik hakkında verilenler dikkat çekicidir: "Kayseri'de debbağat oldukça müterefidir. Her

49 Muslıhiddin Safved, **a.g.e.**, 1925, s. 118, 119.
50 Mehmed Said, **a.g.e.**, 1922, s. 18.
51 Mehmed Said, **a.g.e.**, 1922, s. 19.
52 Muslıhiddin Safved, **a.g.e.**, 1925, s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

ne kadar debbağat usul-ı atika üzere ise de mamul yerli deriler ve köseleler heman Kayseri'yi idare etdiği gibi mücvar elviye-i vilayetede ihracat yapılmaktadır. Şehrin kenarına müsadif kar kadim müteaddid debbağhaneler mevcuddur. Kayseri'de ekseriya kullanılan deriler ve köseleler yerli mamulatıdır. Mamul derilerin envai keçi derisi, sahtiyan, elvandan ibaretdir"[53].

Başka bir vilayette belirtilen şu bilgiler yine çok ilginçtir: "Sinob Livası sınai nokta-i nazarından dahi geri kalmıştır. Daha doğrusu günden güne terakki etmesi icap eden sınai bilakis tedani eylemektedir. Mesela yirmi sene evvel pek meşhur olan Sinob'un kuyumcularından, sedef işlemeli ceviz ve abanoz mamulatından bugün eser kalmamıştır denilebilir. Sinob, Gerze ve Boyabad'da debbağlık sanatı oldukça mevcudiyet göstermekte ise de pek mahdud olan bu sanat erbabında da yenilik fikri mevcut olmadığından Avrupa malı yerini tutamıyorlar"[54].

Avrupa malları karşısında gerileyen başka bir sanayi kolu geleneksel halıcılığımız olup, bu konuda Niğde Sancağı'nda şu bilgiler verilmiştir: "Halıcılık, memleketimizde senelerden beri mevcuddur. En eski halılarımız Nesci, Kaba, Tersimati, Hatut, Müstekime ve Münkesireden ibaret, boyaları nebati ve halis idi. Bilahare halılar daha sık ve güzel dokunmağa başlanmış ise de nebati boyalar yerine ucuz ve kolaylıkla kabil-i tedarik olduğu için anilin boyaları kaim olmuş ve halılarımız Avrupa ve Amerika piyasasında rağbetten düşmüş idi. Meşrutiyetten sonra halıcılarımız model üzerine iş yapmakta da ibraz-ı maharet etmişlerdir. İnkilabdan sonra livanın aksam-ı muhtelifesindeki halı destgahları bine karib idi. Bu destgahlardan bir kısmında kadınlar kendi nam ve hesaplarına çalışmakta bir kısmında işçilikle hizmet etmekte idiler.[55]"

Geleneksel meşgalelere, doğal ortamı nedeniyle sahil vilayetlerde gemicilik ve balıkçılık da ilave edilebilir. "Sahil sekenesinin bir kısmı ba-

53 Hıfzı Nuri, **a.g.e.**, 1922, s. 24.
54 Mehmed Said, **a.g.e.**, 1922, s. 30.
55 Hayri, **a.g.e.**, 1922, s. 52.

Levent Şahverdi Arşivi

lıkçılık, gemicilikle iştigal eder. Bir kısmı da ticaret, ziraat ve sınai ile meşguldür. Gemiciler mesleklerinde pek cesur ve mukadder iseler de son zamanlarda vapurların pek ziyade çoğalması bunların kazancını azaltmıştır. Evvelleri Gelibolu gemicileri ticaret maksadıyla Malta, Trablusgarb ve hatta Cebel-i Tarık'a kadar giderlermiş, yirmi seneden beri, bu seyahatleri ancak İzmir ve İstanbul'a kadar temdid etmektedirler. Son zamanda bazı kayıklara motor koyarak işletmeğe başlamışlardır. Balıkçılık sahil kısmın oldukça mühim bir meşgalesini teşkil eder. Dalyanlarla, Alamana denilen iğriblerle külliyetli miktarda balık sayd edilir. Aynı zamanda bırakma ağlarla sardalya ve barbunya ve sair balıklar sayd edilir. Gelibolu'nun bilhassa sardalyası meşhurdur. Harb-i umumiden evvel senevi 162724 (altun) guruşluk 97968 kıyye balık ticareti yapılırdı. Hal-i hazırda 7398 kıyye ve 235802 kağıt nakdiye guruşa tenzil etmiştir. Martdan temmuz nihayetine kadar sardalya, kolyoz, çakısına balıkları sayd edilir. Eylül ibtidasından itibaren şubata kadar palamut, torik, lüfer, kefal sayd edilir. Sardalya, kolyoz, çakısına balıkları tuzlanub ihrac edilir. Kezalik torikden likör yapılarak ticarete sevk edilir. Evvelleri kutu sardalyası imal olunuyordu"[56].

Böylece bugün bazı merkezlerimizin muhtelif sanayi kollarında gelişmelerinde etkili olan faktörlerden birinin de "bahsedilen uğraşlarda tarihi geçmişin" olduğunu öğrenmekteyiz. Görüldüğü üzere verilen bilgiler, bazen döneminden 20-30 yıl ve hatta daha önceki dönemler ile karşılaştırılmakta, Avrupa malları karşısında yerli mallarının tutunamayarak gerilediği, üretilen bazı mallarımızın Avrupa ve Amerika'da oldukça tutulduğu gibi tespitler bile yapılmaktadır. Üzücü de olsa bugün ülkemizde yerli malları yerine ithal malların kullanılmasının o dönemlerden beri süregelen bir alışkanlık olduğunu öğrenmek de mümkündür.

Bugünün sanayi tesislerine benzemese de temelde aynı işlevi gördüğü için sanayi sektöründen kabul ettiğimiz faaliyetlerden sonra, hizmet sektörü içine giren ticaret, eğitim, sağlık, ulaşım, konaklama konularına ait bilgiler ve bu hizmetlerin yürütüldüğü binalar hakkında oldukça fazla izahlar, hatta gözlem ve istatistiki bilgilere dayanan bazı tespitler bulunmaktadır.

---

56 Fahri Cemal, **a.g.e.**, 1925, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğerlerinde olduğu gibi hizmet sektörü için de günümüz istatistiklerine göre az ve yetersiz olmakla beraber, eski olması ve döneminin durumunu çok iyi yansıtması yüzünden kıymetli bilgiler vardır. "Nevşehir arazisi fasl-ı mahsusunda izah edildiği vechle kuvvet-i enbatiyeden mahrum taşlık ve kayalıklardan ibaret olmağla ahaliden bir kısmı temin-i maişet için İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere giderek amelelik, esnaflık, bakkallık, tablakarlık gibi muhtelif hizmet ve mesleklere intisap; bir kısmı memleketlerinde ticaretle bir kısmı da Mersin, Samsun, Konya ve Ankara gibi liman ve istasyonlar beyninde kiracılıkla iştigal mecburiyetinde kalmışlardır. Bu mecburiyet ve mahrumiyetler fakr-ı ticareti inkişaf ettirmiştir. Nevşehir, Haydarpaşa-Ankara şimendüfer hattı yapılmadan evvel Anadolu'nun mühim bir ticaret merkezi idi. Yozgad, Kırşehir, Koçhisar, Aksaray havalisinin mahsulat-ı ziraiyesi Nevşehir pazarında satılır, merkep, deve ve arabalarla Mersin limanına nakil edilerek ihrac olunurdu. Ankara hattının inşası Yozgad, Kırşehir ve hattın Konya'ya temdidi; Koçhisar ve Aksaray ziraatı bu iki istasyona celb etdiği için Nevşehir ticareti mühim bir fetret geçirmiş ise de ahalisinin mecbur olduğu fert-i gayret sayesinde mücvar kazalara depozitr vazifesini ifaya başlamış ve harb-i umumiyeden evvel bu havalinin Kayseri'den sonra en büyük ticaret merkezi olmuştu"[57].

Sıhhi-i İçtimai Coğrafya dizisi, sosyal ve kültürel coğrafya konuları için de önemli bilgiler verir. M. S. Koz'un çalışmasında da belirtildiği gibi, bu dizi yöresel halk kültürü açısından oldukça kıymetli bilgiler içermektedir[58]. Dizide verilen dil, din, aşiretler, yöresel kıyafetler, yöresel gıda ve yemekler ile yöresel zanaatlar gibi konular sosyal ve kültürel coğrafya için gerçekten önemli verilerdir. Aslında bunların çok eski bilgi olmadıkları ileri sürülebilirse de, ülkemizde bu konulara ait yazılı kaynakların çok sınırlı olması verilen bilgilerin önemini artırmaktadır.

Örneğin aşiretler hakkında kaydedilmiş bazı bilgiler çok dikkat çekicidir. Bayezid Vilayeti'nde; "vilayet nüfus umumiyesinin % 85'i aşairden

57 Hayri, **a.g.e.**, 1922, s. 49.
58 M. S. Koz. **a.g.e.**, 1992, s. 37-49.

Levent Şahverdi Arşivi

(aşiretlerden) ibarettir. Kürdlerin hepsi muhtelif aşiretlere mensup olup cümlesinin ayrı ayrı kabileleri vardır. Vilayette mevcut aşair: Celali, Haydaranlı, Adamanlı, Zilanlı namıyla dörde[59] ayrılıyor. Celaliler tekrar, Halikanlı, Pirihkanlı, Sakanlı namıyla üçe ve kabileler de tekrar üçe, dörde ayrılarak bu surette yüze yakın kabile oluyorlar. Haydaranlı ve Zilanlı aşiretleri de aynı Celaliler gibi müteaddid kabilelere ayrılmaktadır.[60]" Bazı durumlarda konu haritalarla da desteklenmiş, Urfa'da olduğu gibi vilayet harita üzerinde Türk Urfa, Kürt Urfa ve Arab Urfa şeklinde bölümlere ayrılmıştır[61]. Bazen de Kırşehir'de olduğu üzere, aşiretler ayrı ayrı hane, erkek-kadın nüfus olarak tablo halinde verilerek[62] konu istatistiki temele oturtulmuş ve dolayısıyla günümüzde bilgi bulmanın çok zor olduğu bu sahada ayrıntıya girilmiştir.

Bu dizide dikkatle üzerinde durulan konulardan biri de, ulaşım özellikle de nehirler yoluyla yapılan su ulaşımıdır. Öyle ki, Muğla'da olduğu gibi nehirler konusu işlenirken hemen her zaman nehirlerin su ulaşımına uygun olup olmadığı, uygunsa ne şartlarda nereye kadar uygun olduğu belirtilmiştir. Bu konuda ülkemizin başka bir yerindeki Kızılırmak nehri bahsinde anlatılanlar da oldukça ilginçtir: "Umumi harp senelerinde Avusturya mühendislerinden bir heyet tarafından nehrin mecrasında tetkikat yapılmış olduğu ve Bafra'dan Osmancık'a kadar müteaddid bendler inşası suretiyle pek az bir masrafla gemi işletmeğe elverişli bir hale getirilebileceği söylenmiş idi[63]" gibi bilgilerle bugün bile düşünülmeyen bazı konuların o dönemde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

İstisnasız her vilayette belirtilen bir hususu burada vermeden geçmek doğru olmayacaktır ki bu; Balkan harbi, Umumi harp ve özellikle Milli Mücadele yıllarının hemen her açıdan Türkiye için bir dönüm noktası olduğudur. Çünkü ekonominin her sektörü, eğitim, sağlık, ahlak, hastalıklar

59 Kitapta bu rakam baskı hatası ile olsa gerek üç olarak verilmiştir. Bknz: İbrahim Edhem, **Bayezid Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi 1925, İstanbul, s. 8.
60 İbrahim Edhem, **a.g.e.**, 1925, s. 8.
61 Şefik Arif, **a.g.e.**, ekteki harita.
62 İbrahim İsmail, **a.g.e.**, s. 29.
63 Mehmed Said, **a.,g.e.**, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

ve hemen her konuda harplerin olumsuz etkileri olmuş, adı geçen konuların tamamında bazen etkileri uzun süren olumsuz gelişmeler meydana gelmiştir. Bu şekilde, vilayetlerin başta ekonomisi olmak üzere, toplumun sağlık ve kültürünü olumsuz etkileyen toplumsal sorunlar üzerine de bilgiler verilmiştir. Sinob'da ormancılık hakkında verilen şu ifadeler de bu meyandadır; "Livanın kereste ihracatı başlıca İstanbul, Samsun ve Trabzon şehirlerine yapılır. Umumi harbden evvel İskenderiye, İzmir ve Marsilya'ya da külliyetli kereste ihracatı yapılırdı. 327 senesi zarfında bir Fransız şimendifer şirketi Sarıkum iskelesinden 500.000 den ziyade travers satın almıştır"[64].

Ekonomik konular yanında, harblerin ahlak üzerine olumsuz etkileri de açıkça ifade edilmiştir: "Kasabalarda ahlak iyidir. Harbler, bu kasabaların ahlakına tesir edememiştir. Lakin Balkan ve Umumi harp gibi iki mühim badirenin tesiri altında kalan köylerde az çok mazarr-ı tesirat görülmektedir"[65]. Umumi harbin ülkemize kötü bir kazancı olarak, hemen her vilayette vurgulanan bir konu da "fakr-u zaruret" nedeniyle fuhuşun girmesidir[66]. Bu konuda Muslıhiddin Safved, "Frengi harb-i umuminin memleketimizde bıraktığı en mühim bir beladır. Bir zamanlar Kastamonu vilayeti frenginin menbaı[67] iken maalesef bugün Anadolu'nun her tarafında hatta en ufak bir köyünde bile bu merza meşume (uğursuz hastalıklar) tesadüf edilmektedir. Fakr-u zarurêt ilcasıyla gizli veya aşikar surette icray-ı fuhuş edenlerin adedi tezaid edip bu gibiler bir muayeneye de tabi tutulmadıklarından frengi bütün kuvvetiyle memleketin her tarafını adeta istilayı bir şekilde sarmış, pek yüksek aileler arasına kadar sokulmuştur." Bu sorunun topluma ne denli zararı olduğunu ise, "hastalık olanca kuvvetiyle gençliği binnetice bünye-i içtimaiyemizi kemirmeye devam etmiştir" ifadesiyle vurgulamaktadır[68].

---

64 Mehmed Said, **a.g.e.**, s. 14.

65 Mehmed Said, **a.g.e.**, s. 32.

66 Mesela bknz: **Sinob Sancağı**, s. 32'de bu konuda çok güzel bir izahat vardır. Ayrıca bknz: **Konya Vilayeti**, s. 28, **Bayezid Vilayeti**, s.. 27, **Kırkkilise Vilayeti**, s.. 42.

67 Gerçekten bu konuda Kastamonu Vilayeti'nin durumu farklıdır. Çünkü burada frenginin eski olması nedeniyle, H. 302 yılında başlayan frengi mücadelesi uzun uzun anlatıldıktan sonra araya giren savaşlar yüzünden istenilenin yapılamadığı ifade edilmiştir. Kema.. 1922. **Kastamonu Vilayeti**, Öğüd Matbaası, Ankara, s. 44, 45.

68 Muslıhiddin Safved, **a.g.e.**, 1925, s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü üzere, hemen hemen coğrafyanın her konusunda bazı bilgilerin verildiği bu dizide kullanılan dil, Dr. Rıza Nur'un ifadesi ile her ne kadar "eski münşiyane dilden kurtarılarak, mümkün olduğu kadar Türkçeleştirilmiş" ise de, bugün anlaşılmayan kelimeler vardır. Osmanlıca'ya biraz yakınlığı olan herkes rahatça anlayabilir ama, günümüzde bu durumda olan coğrafyacıların ve diğer bilim adamlarının fazla olmadığı dikkate alınarak, en kısa zamanda dizideki kitapların günümüz okuyucu ve araştırmacılarına kazandırılması gereklidir. Ancak bu yapıldığı takdirde milli mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizin sağlık coğrafyası için yapılanlar anlaşılacaktır. Ülkemiz tarihinin en sıkıntılı dönemlerinde el atılan bu konuların sonraki dönemlerde neden ele alınmadığı ayrı bir konu olmakla beraber, aradan geçen sürede eksiklik anlaşılmış olacak ki, bakanlık tarafından olmasa da aynı şekilde yeni bir dizinin yayımlandığı görülmektedir. Ülkemizin çeşitli yerlerinde görev yapan doktorların yaptığı çalışmaları konu alan bu yazılar Dirim dergisinde bir dizi makale şeklinde çıkmıştır[69]. Böylece ülkemizin sağlık coğrafyasını araştıracakların bu makaleleri de dikkate almak suretiyle en azından 1950'li yıllara kadar olan dönemi tamamlama imkanları bulunmaktadır.

Milli Mücadele ve cumhuriyetin ilk yılları Türkiye coğrafyası için çok kıymetli veriler sağlayan bu dizi, sadece günümüz monografik coğrafya araştırmalarına benzerliğiyle dikkati çekmez. Aynı zamanda onlar, zamanından çok ileriyi görerek bugün hala coğrafyacıların pek çalışmadığı bir konuda, yani "sıhhi coğrafya" konusunda da oldukça önemlidirler. Şimdiye kadar çeşitli şekiller ve çeşitli zamanlarda içtimai coğrafya konularıyla ilgilenen coğrafyacı olmuşsa da sağlık coğrafyası pek kısır kalmıştır. Bahsedilen kitaplarda sağlık coğrafyası ile verilen bilgilerin, Türkiye'nin sağlık coğrafyasını çalışacak coğrafyacılara güzel bir çıkış nok-

69 Dirim dergisinde "Sağlık Coğrafyası" adı ile il il yapılan araştırmaların ilk yazısı Tom XXI, Ocak 1946, Sayı: 1, 15-20. sayfalar arasında Dr. Burhanettin Onat tarafından hazırlanan "Antalya" ilidir. Dergi müdürü Dr. Feridun Frik'in kısa bir önsözü ile başlayan dizi, her ay bir ilin ele alınması ile 1949 yılında sona erdirilmiştir. Bizim çalışma konumuz olan kitaplara göre daha kısa olan bu yazılar hemen hemen aynı metodun izlenmesi ile birbirinin devamı olduğunu kanıtlamaktadır. Fazla bilgi için 1946 ile 1949 yılları **Dirim** dergilerine bakılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

tası olacağını belirterek bu açıdan değerlendirmeyi ilgilenenlere bırakmak istiyoruz.

Sonuç olarak, bu dizi yazarları, kitapları hazırlarken bir "durum tespiti" yaparak her konu için vilayetin o dönemdeki potansiyel ve sorunlarını vermeye çalışmışlarsa da, gerçek araştırmacılıkları ve gözlemcilikleri sayesinde bazen daha fazlasını başarmışlardır. Bu çalışma ile T.B.M.M. tarafından kurulan yeni hükümetin bir durum tespiti yapılarak, Osmanlı'dan devralınan her şey elden geldiği ölçüde gözler önüne serilmiş, gelecek için yapılması gerekenler ve yapılması düşünülenler yeri geldikçe öneriler yapmak suretiyle yeni hükümet yönlendirilmek istenmiştir. Yazarlar ele aldıkları konuların hemen hepsinde olayların nedenlerini açıklamayarak nedensellik ilkesini, verilen bilgilerin kaza bazında dahi olsa dağılışları verilerek de bugünkü coğrafya araştırmalarında uygulanan dağılış ilkesini yerine getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca yazarlar, bulundukları vilayetleri memleketin başka yerleri ile karşılaştırarak, coğrafyanın "karşılaştırma" ilkesini uygulamışlar, bazen de vilayetleri için çok daha eski dönemlere ait bilgiler vererek zaman içinde meydana gelen değişmeleri vurgulamışlardır. Kimi durumda Ankara vilayetinde olduğu gibi, vilayetin "her sene ihraç edebileceği ürünleri" miktarları ile belirtmiş ve başka öneriler yaparak kalkınma ve gelişme yolunda planlama ve çözümler üretmişlerdir. Bu kitaplara, izlenen metod açısından bakıldığında ülkemizdeki coğrafya çalışmalarında yapılan bir ilke de imza attığı görülebilir. O da ülkemizde genellikle kabul edilen modern coğrafyanın nedensellik, karşılaştırma ve dağılış prensiplerinin - tam anlamıyla günümüzdeki haliyle kullanılmasa da - izlerini taşıdığıdır.

Bütün kitaplarda farklı şekillerde de olsa, verilen bazı görsel malzemeler, yazılı bilgiler kadar hatta bazen onlardan daha kıymetlidirler. Özellikle coğrafyacılar için çok önemli olan harita, plan, kroki, tablo, grafik ve fotoğraflar bu türdendir. Bu haritaların bazılarında bütün vilayet köy köy gösterilmiş (Kırklareli, Urfa, Bayezid vb), bazılarında ise bu kadar ayrıntılı olmasa da, birçok bilgi haritalar yardımıyla verilmiştir. Bazen şe-

Levent Şahverdi Arşivi

hirlerin plan veya krokileri verilerek o dönemde şehrin durumu, mahalle sınırları ve isimleri gibi önemli bilgiler belirtilmiştir. Bazı durumlarda metin içinde verilse de, vilayetin o dönem idari bölünüşü ve sınırların nereden geçtiği haritalar yardımıyla verilerek bu konu aydınlatılmıştır. Tablo, grafik ve şimdi bulunması çok zor olan bazı konular hakkında verilen fotoğraflar ise, bu dizinin önemini artıran başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar görüldüğü üzere bu dizi, sadece coğrafyacılar için değil içerdiği bilgiler ve ait olduğu yılların ülkemiz açısından çok kritik bir dönem olması nedeniyle diğer birçok bilim dalları için de çok önemlidir. Buradan yola çıkarak da daha önce de ifade edildiği gibi Sıhhi-i ve İçtimai Coğrafya dizisi, daha geniş araştırmacı ve okuyucu kitlesinin hizmetine sunmak için bir an önce yeni harflerle yeniden basılarak yayımlanmalıdır. Haritamızda da görüleceği gibi, ülkemizin yaklaşık üçte birinin araştırılıp basıldığı bu dizinin basılmayan diğer nüshaları da bulunabilirse, belkide o dönem için bütün Türkiye'nin coğrafyasını araştırmak mümkün olacaktır. Dizide coğrafya dışında diğer birçok konuda bilginin olması ise, bahsedilen konularda çalışan araştırmacıların işini de kolaylaştıracaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Osmanlı Arşivleri ve Osmanlıca basılı eserler, ülkemiz coğrafyacılarının araştırmalarından genellikle unutulmuş ve ihmal edilmiştir. Bunlar arasında 1920 yılında kurulan TBMM Hükümeti, Sağlık Bakanlığı'nca hazırlanan "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası" adı verilen bir dizi kitap çok özel bir öneme sahiptir.

İlki 1922 yılında ve sonuncusu 1938 yılında basılan 19 kitaptan oluşan bu dizi, hem adı hem de içeriği bakımından özellikle coğrafyacılar için çok kıymetli bir kaynak durumundadır. Daha milli mücadelenin devam ettiği o dönemde Türkiye'nin sağlık ve toplumsal coğrafyası gibi çok önemli konuları içermesi yanında, anket - monografi metodlarıyla ve araştırmanın bizzat yerinde yapılmasıyla da oldukça ilerici bir çalışmadır.

Dizideki kitaplar bazı farklılıklara rağmen genelde altı kısımda ele alınmıştır. Bilhassa ilk dört kısımda işlenen konular, bugün coğrafyacıların yaptığı monografik çalışmalara benzerliğiyle dikkati çeker.

Cumhuriyetin ilanından önce hükümetçe yaptırılan bu çalışma ile, ülkenin potansiyel ve sorunlarını belirlemek yoluyla bir durum tespiti yaptırılarak, sonraki politikalara yön verilmek hedeflenmiştir. Bu kitaplarda ele alınan konular sadece coğrafyacılar için değil tıp, halk bilimi ve tarıçiler için de önemli bir kaynak olup, özellikle ilk basılanların içerdiği bilgilerin milli mücadele dönemine ait olması dizinin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türkiye, Coğrafya, TBMM Hükümeti, Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

First-hand archival materials and published in Ottoman Turkish of the greatest significance, are often overlooked by Turkish geographers. Among them, the Medical and Social Geography of Turkey series published by the Turkish Ministry of Health has a special importance.

Each of the nineteen books in this unique series, first of which was published in 1922 and the last in 1938, is a remarkable source of research, bringing together survey data, monographic information and field studies. The importance of this series is also due to its demographic estimates and its content that deals with various aspects of the period in which the Turkish Nationalist struggle for Salvation was continuing.

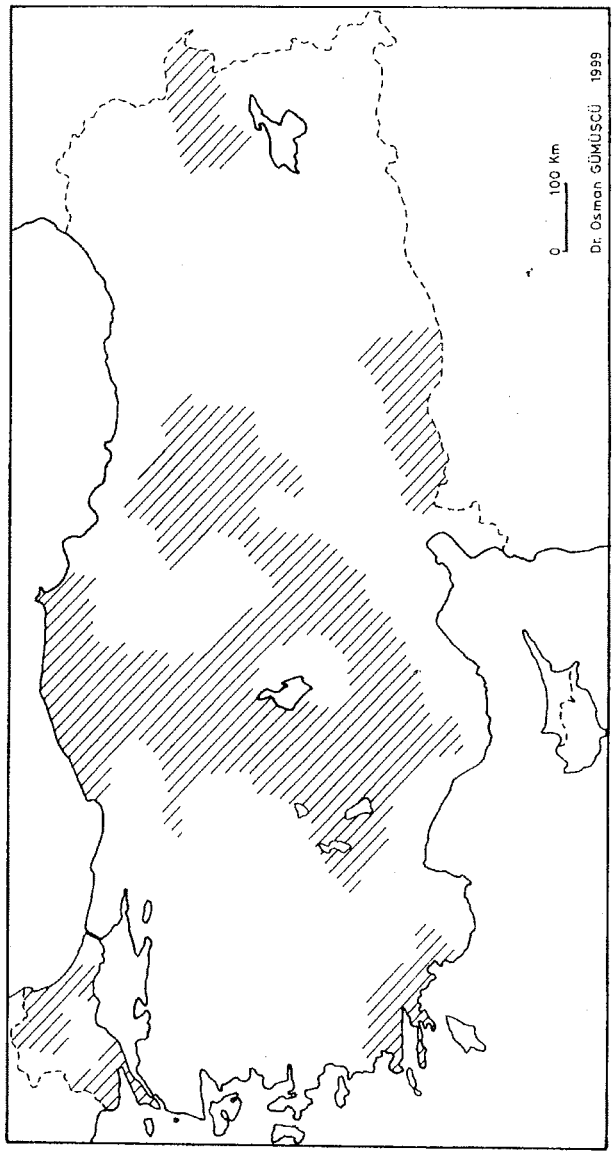
Almost every book in the series consists of 6 chapters. Specifically, 4 out of 6 dwell on themes which have a great number of similarities with those in monographs written by the geographers of to-day.

The series was produced by the government of the Grand National Assembley a year before the foundation of the Turkish Republic in order to introduce Turkish geographers to the natural resources and problems of their contry and to provide them a basis on which to make their future policy choices. This series gives not only the geographers but also those who study history, folklore and medicine the oppotunity to examine a selection of books which show how Turkeyís location and naturel resources may contribute directly to many of its important historic events. It is invaluable since its topics, especially those in the first book, lay the emphasis on the period within which Turkey experienced many events and developments of considerable significance and within which the became a republic.

Key Words: Turkish geographers, Medical Geography of Turkey, Social Geography of Turkey, Turkish Republic, Monagraphic information.

Levent Şahverdi Arşivi

SIHHİ-İ İÇTİMAİ COĞRAFYA DİZİSİ İLE ARAŞTIRILAN SAHALAR

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SOYU

Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER*

I. RUMELİ'NİN FETHİ VE TÜRKLEŞMESİ

Mustafa Kemal Atatürk, 1881 (Rumi 1296) yılında Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahhane Caddesi'nde bugün müze olan üç katlı bir evde dünyaya geldi. Babası o sırada kereste ticareti yapan Ali Rıza Efendi, Annesi Zübeyde Hanım'dır. Baba tarafından dedesi, ilkokul öğretmeni olan Kızıl Hafız Ahmet Efendi; anne tarafından dedesi ise, Sofu-zade (Sofizade) Feyzullah Efendi'dir.

Mustafa Kemal'in hem baba, hem de anne tarafından soyu Rumeli'nin fethinden sonra buraların Türkleştirilmesi için Anadolu'dan göçürülerek, iskan edilen "Yörük" (Yürük) veya "Türkmenler"den gelmektedir. Bu nedenle, Atatürk'ün soyunun araştırılabilmesi ve anlaşılabilmesi bakımından önce, Rumeli'nin Türkler tarafından fethedilmesi ve Türkleşmesi konusunun ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü, hem bu fetih hareketinde, hem de fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi devletin dayandığı esas unsur, aşağıda işaret edilecek çeşitli sebeplerle Yörük, Yürük, Türkmen vb. değişik isimlerle anılan "konargöçer" Türk unsurları olmuştur.

Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin'in ifadeleriyle; "Yürükler, Oruç Bey'in de sarih surette bildirdiği gibi, Oğuzlardandır. Aşiret, taife, cemaat diye gösterilen, mesela, Türkmen aşireti, Yürük taifesi veya hususi ismiyle bilfarz Oğulbeyli cemaatı olarak rastlanan Türk göçebe halk grupları etnik bakımdan ayrı şeyler olmayıp tek menşeden çıkan ve sonra tali gruplara ay-

* Kara Harp Okulu Tarih Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

rılarak veya muhtelif grupların birleşmesiyle yeni bir birlik vücuda getiren aynı Türk halk parçalarıdır."[1] "Tarihi kaynaklarımızda da bazen Türkmen bazen yürük olarak rastlanan, seyahatnamelerde bu suretle zikredilen bu Türk halkının menşei itibariyle katiyen Oğuzlardan bulunduğu XV. Asır müverrihlerinden olup da imparatorluğun kuruluş devri hakkında en eski malumatı verenlerden Oruç Bey'in bir münasebetle, (Bu Oğuz taifesi göçgüncü yürükler idi) şeklindeki ifadesiyle de sabittir."[2]

Genel olarak, teorik ve analitik bakımdan Yörüklerle ilgili en ciddi çalışmalardan birisini yapmış olan Prof. Dr. Mehmet Eröz'e göre "Yörük" sözü, "Yörümek fiilinden yapılma, Anadolu'ya gelip yurt tutan göçebe Oğuz boylarını (Türkmenleri) ifade eden bir kelimedir...Kelime sıfattır; aslı da (yüğrük) dür. Kelime sıfat halinde ileri, medeni, bilgili, cins ve halis manalarına gelir...Yüğrük kelimesinin kabiliyetli, dirayetli, cesur manalarına geldiğini biz de müşahede ettik...Bütün Yörükler, bu kelimenin (yörümek) fiilinden müştak olduğunu söylediler. Bize göre (göç) kısmi hareketi, (yörümek) umumi, bütün hayat boyunca yapıla gelen fiili gösteriyor...Yörük ve Türkmen aynı manaya gelmekte, Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini ifade etmektedir. Bütün vesikalar bu göçebelerin Orta Asya'dan geldiklerini göstermektedir...(Yörük) le (Türkmen) in aynı etnik zümreye alem olan iki kelime olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Arşiv vesikalarında bu iki elime müteradif, eş anlamlı olarak kullanılıyor: Türkman-ı Halep, Yörükan-ı Halep...ilh."[3]

A. OSMANLI İSKAN SİYASETİ VE RUMELİ UYGULAMASI

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde siyasi, iktisadi ve sosyal durumun değişmesine bağlı olarak, iskan politikasında da farklı şekilde hareket etmiştir. Özellikle ilk devirlerde yeni toprakların elde edilmesiyle, "konar-göçer" aşiretlerin bu yeni

1 T. Gökbilgin, "Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Tebliğleri**, Ank., 1948, s. 649.
2 T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İst., 1975, s. 6.
3 M. Eröz, **Yörükler**, İst., 1991., s. 20-23.

Levent Şahverdi Arşivi

topraklara yerleştirilmesi şeklinde bir iskan politikası takip ederken (dışa dönük bir iskan siyaseti); imparatorluğun dinamizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmesinden sonra, bir iç iskan unsuru olarak ortaya çıkan "konar-göçerler"in ve çeşitli sebeplerle yerlerini terk eden ahalinin boş ve harap sahalara iskan edilerek buraların ziraata açılması düşüncesi hakim olmuştur. Bunun yanı sıra XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen topraklardan kaçan ahalinin iskanı meselesi de ayrı bir gaile olarak devleti meşgul etmiştir. Yerleşik ahaliyi korumak maksadıyla göçebe gruplar üzerindeki devlet baskısı da konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşmelerini sağlamıştır. Şekavet hareketlerine karşı yolların emniyetini sağlamak amacıyla, "derbent" tesisleri yeniden imar edilerek çevreleri bir kasaba veya köy şeklinde bir iskan mahalli olarak kullanılmıştır. XIX. Yüzyıldan itibaren ise, bir "derebeyi" şeklindeki aile grupları ve aşiretlerin iskanı meselesi için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan, artık tamamen "içe doğru" başlayan muhacir akını ile meşgul olmak durumu ortaya çıkmıştır. Bunun için "muhacirin komisyonu" kurulmuş, devlet bu yüzyıldan itibaren iskan politikasını daha sistemli olarak yürütmüştür.[4]

Osmanlı Devleti, bu genel "iskan siyaseti"ni şu "iskan metodları" ile yürütmüştür: Kuruluş devrinde bir çok tarikata mensup idealist "derviş"in önderliğinde başlayan ilk iskan hareketiyle birlikte, yeni alınmış yerlere ahali sürgün ederek, muhtelif yerlerde vakıflar tesis ederek ve müstakil derbend tesisleri kurup buralara ahali yerleştirerek.

Bilindiği gibi, Rumeli'deki Türk varlığı Osmanlı Devleti öncesinde de söz konusu idi. Bu çerçevede bütün Rumeli'de, mesela Makedonya'da Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Oğuzlar, Kumanlar, Peçenekler ve Selçuklular gibi çeşitli Türk unsurlarının 378-1371 tarihleri arasında yerleşmiş olduklarını ve buralarda bunlarla ilgili hatıraların bulunduğunu biliyoruz.[5]

---

4 Y. Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ank., 1988, s. 2-3.

5 Bununla ilgili olarak bakınız: Ö. Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", **Bilig D.**, Sayı: 3 (Güz 1996), s. 21 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti, 1356'da Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi'nin alınmasından sonra Rumeli'de süratli bir şekilde yayılmış, aralıksız 1912 yılına kadar sürecek olan yaklaşık 550 yıllık Türk hakimiyeti sırasında Rumeli Türkleşmiştir. Müslüman Anadolu Türklerinin Rumeli'ye gelişleri başlangıçta "Kolonizatör Türk Dervişleri"[6] ile başlamış, söz konusu "dervişler" askeri fütuhattan önce yerli halkın ve özellikle IX. Yüzyılda bölgeye gelip yerleşen Peçenek ve Kuman Türklerinin gönüllerini kazanarak asıl fetih hareketinin zeminini oluşturmuşlardır. Ordunun ardından veya onlarla birlikte hareket eden, bir nevi "psikolojik harp" veya "istihbarat" unsuru olarak da değerlendirilebilecek olan tarikat mensubu bir çok dervişin, ıssız yerlerde yolların geçtiği önemli mevkilere zaviyeler ve tekkeler inşa etmesiyle ilk teşebbüsler başlamış, kurulan bu tekke ve zaviyeler ilk iskan nüvelerini teşkil etmiştir. Rumeli'yi bu şekilde iskan eden "Sarı Saltuk" ile Bursa'nın fethinde rol oynayan "Geyikli Baba" bunlara örnek olarak verilebilir.[7]

Kuruluş devrinde, konar-göçer Türk aşiretleri yeni alınan yerlerin Türkleştirilmesinde kullanılan en önemli unsurlar olmuşlardır. Savaşçı vasıfları, bir disiplin ve teşkilat içinde olmaları onları daha da önemli hale getirmiştir. Nitekim, Rumeli fatihi Süleyman Paşa zamanında "sürgün" metodu ile aşiretlerin Rumeli'ye "göçürülüp" "iskan edilmeleri"ne başlanmıştır. I. Bayezid devrinde aşiretlerin Rumeli'nin Türkleştirilmesi amacı ile daha büyük ölçüde Rumeli'ye nakledildikleri görülmektedir. Türk topluluklarının Rumeli'ye nakledilmeleri sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilerek, bütün akrabalarıyla geçecek olanlara ise "yurtluk", "toprak", "tımar" gibi imtiyazlar tanınarak muhaceret teşvik edilmiştir. Bu durum "fütuhat"ı teşvik amacı taşıdığı kadar, fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi ve memleketin "şenlendirilmesi" yani ekonomik, sosyal bakımdan kalkındırılması amacını da güdüyordu.

I. Bayezid devrine ait ilk iskan kaydı, 1400-1401 yıllarında "tuz yasağı"nı kabul etmeyen Menemen Ovası'nda kışlayan aşiretlerden "Gö-

6 Bu konuda bakınız: Ö. L. Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İst., tarihsiz, 1-72 s.
7 Y. Halaçoğlu, **a., g., e.**, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

çerevliler"e ait olup, Filibe taraflarına sürülmüşlerdir. Oğlu Çelebi Mehmet zamanında ise, isyanları Yörgüç Paşa tarafından bastırılan Tatarlar da, Dobruca havalisine yerleştirilmişlerdir. 1397'de Mora'da Argos'un alınmasından sonra, buradan 30.000 kişi Anadolu'ya, Anadolu'dan da Üsküp ve Teselya bölgelerine Türkmen ve Tatar aşiretleri nakledilmişlerdir. Anadolu'dan Rumeli'ye aşiret göçürülmesi işi, II. Bayezid'in saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.[8]

B. RUMELİ'YE YERLEŞEN YÖRÜK GRUPLARI

Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarım Adası'ndaki ilerlemesi ve yayılmasına paralel olarak, yörük gruplarının sayıları ve önemleri artmış ve daha sonra da bunları askeri bir teşkilata bağlamak, kendilerine mahsus bir nizam ve kanun meydana getirmek lüzumu ortaya çıkmıştır. Rumeli'ye peyderpey geçen çeşitli mıntıkalarda iskan edilen yörük grupları, XV. Asır ortalarından itibaren askeri ve stratejik vazifelerde belli roller almaya başlamış, içlerinden bu işleri başarabilecek şahıslar tespit edilmiş, tahrirleri (yazımları-sayımları) yapılmış; bunların celpleri, mükellefiyetleri ve diğer hususları belli kurallara bağlanmıştır. Böylece, XVI. asır ortasında artık ordu hizmetlerinde ve devlet işlerinde yer ve vazife alan düzenli bir askeri sınıf meydana gelmiştir.

XVII. asırda Rumeli'deki bu yörük teşkilatları dağılmaya başlamış, yörük yazılanlar azalmış, bunların önemli bir kısmı "konar-göçer"likten çıkarak yerleşik hayata geçmişlerdir. Sefer zamanlarında kendilerine verilen görevler yerine getirilemez olmuştur. İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan uzun Avusturya savaşları sırasında bu durum daha iyi görülmüştür. Bu ne-

8 Y. Halaçoğlu, **a., g., e.**, s. 4. Osmanlı "tehçir ve iskan" siyaseti ve metodları konusunda artık klasikleşmiş olan şu eserlere bakılabilir: Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar D.**, Sayı: 2 (Ankara 1942), s. 284-353. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: XI. (1951), s. 525-569. C: XIII. (1953), s. 56-78. C: XV. (1955), s. 209-237. C. Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı", **Türk Kültürü Araştırmaları D.**, C: XV., sayı: 1-2 (Ankara 1976). C. Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü (1691-1696), İst., 1963, 1-120 s. C. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, İst., 1967, 1-175 s.T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İst., 1957, 1-342 s.

Levent Şahverdi Arşivi

denlerle, XVII. asrın sonları ile XVIII. asrın başlarında, kısmen disiplin ve düzenleri bozulan bu gruplar yeniden düzenlenmişlerdir. 1691 yılında Padişahın bir "hattı hümayunu" ile yörük grupları, "Evlad-ı Fatihan" adı altında ve Rumeli'nin "sağ, sol ve orta kolu"nda olmak üzere yeniden yazıldı. Böylece teşkilat hem adını, hem de zamanın ihtiyaçlarına göre askeri ve ekonomik şekil ve bünyesini az çok değiştirdi.[9]

Kaynakların verdiği bilgiler değerlendirildiği zaman görülmektedir ki, Rumeli'ye yerleşen Türk grupları üç önemli isim altında toplanmaktadır: Konyarlar, Yörükler (Yürükler) ve Tatarlar. Atatürk'ün anne tarafından soyunu ilgilendirdiği için aşağıda haklarında ayrıntılı bilgi vereceğimiz ve kendileri de bir "yörük" grubu olmalarına rağmen, Anadolu'dan geldikleri yerin (Konya-Karaman) ismiyle anılan "Konyarlar" dahil bütün Yörükler, çeşitli tarihi, kültürel ve coğrafi nedenlerle isimler almışlardır. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında geçen ve adlarına "tahrirler" yapılan, Rumeli'ye iskan edilen Yörükler şunlardır: "Naldöken Yörükleri, Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri, Selanik Yörükleri, Ofçabolu Yörükleri, Vize Yörükleri ve Kocacık Yörükleri".

Belgelere göre, Rumeli'deki Yörüklerin üç şekilde isim aldıkları görülmektedir: İlk olarak başlarındaki reislerinin veya "beylerinin" adına, ikinci olarak herhangi bir farklı veya mümeyyiz özelliklerine, nihayet üçüncü olarak da en çok bulundukları mahallin adına göre. İsimlendirmede veya isim almada başlangıçta ilk şekil yaygın olmakla birlikte, daha sonra bir merkez etrafında toplanmaları ve yarı yarıya yerleşik hayata geçmeleri sonucunda üçüncü şekil yayılmıştır.

Mesela "Koca Hamza Yörükleri", birinci şekilde isim alanlardandır. Atatürk'ün baba soyunun geldiği "Kocacık Yörükleri" işte bu Koca Hamza Yörükleri'dir. "Naldöken Yörükleri" ise ikinci şekil isim alan gruplardandır. Çünkü onlar, nal dökme sanatı ve işinde temayüz etmişlerdi. Naldöken Yörüklerine XV. Yüzyılda "Yörükan-ı Nalbant Doğan" da de-

9 T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, s. 9, 20, 254.

Levent Şahverdi Arşivi

nilmekteydi. Aynı şekilde kayıtlarda "Yay Döken Yörükleri" de vardır. Bunlar, Anadolu'da da aynı isimle anılıyorlardı. "Selanik" "Ofçabolu" ve "Vize" Yörükleri ise yoğun olarak yaşadıkları merkezlerin isimleri ile anılmıştır ki, coğrafi bir isimlendirmedir. Bu Yörük grupları içinde o bölgede yaşayan, Konyarlar, Kocacıklar vb. gibi Yörük grupları da bulunmaktadır.[10]

II. ATATÜRK'ÜN BABA SOYU: "KIZIL OĞUZ" YAHUT "KOCACIK" YÖRÜKLERİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün baba soyu, Aydın/Söke'den gelerek Manastır Vilayeti'ne yerleştiler. Ali Rıza Efendi Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık'ta (muhtemelen 1839'da) dünyaya gelmiştir. Aile sonradan Selanik'e giderek yerleşmiştir. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı "kızıl" lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan "Kocacık"'ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan "Kızıl-Oğuz yahut "Kocacık Yörükleri, Türkmenleri" nden gelmektedir.

Atatürk'ün babasının soyu ile ilgili bilinenleri ortaya koymadan önce tarihi devamlılığı gösterebilmek için, Kızıl Oğuzlar ve Kocacıklar ile ilgili belgelere dayalı bilgilerin bilinmesi ve ailenin serüvenini bu temel üzerine oturtulması gerekmektedir. Böylece, Rumeli'nin Türkleşmesi ve Rumeli'nin Osmanlı Devleti dönemindeki teşkilatlanması içinde mesele daha iyi anlaşılmış olacaktır.

A. KIZIL OĞUZLAR YAHUT KOCACIKLAR HAKKINDA İLK BİLGİLER VE ANADOLU'DAKİ VARLIKLARI

Kızıl Oğuzlar'ı veya Kızıl Oğuz Türkmenleri'ni, "Kızılkocalılar" olarak ifade ederek, Kocacık Yörükleri veya Türkmenleri ile aynı "Yörük grubu" olarak ele alan Hüseyin Şekercioğlu, bunların "Oğuzların Kızıl

10 T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, s. 27 vd. T. Gökbilgin, "Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler", s. 654.

Levent Şahverdi Arşivi

Oğuz boyundan olduğu" düşüncesindedir.[11] 1041 yılı civarında Hazar Denizi'nin güneyinde ve güneybatı bölgesinde Tahran, Kazvin, Reşt, Zencan ve Tebriz bölgelerinde oturan, "Kızıl Özen" veya "Kızıl Ören" Irmağı bölgesinde yaşayan ve İldeniz hükümdarlarından Arslan Şah'ın oğlu "Kızıl Bey"in oymakları oldukları için bu Türkmenlere "Kızıl Oğuz Türkleri" adı verilmiştir.[12]

Bunları, X. Yüzyılın birinci yarısında müstakil ve kudretli bir devlet olan "Oğuz Yabgu Devleti" içinde ve Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Selçuk'un dört oğlundan birisi olan Arslan Yabgu ile birlikte hareket ederken görüyoruz. Aynı zamanda Türkiye Selçukluları Devleti'ni kuranların ataları da olan Arslan Yabgu, Gazneli Sultanı Mahmud tarafından tutuklanarak hapsedilince (1025), bu bölgeyi terk ederek Horasan'a geçen ve Serahs, Ferave (bugün Kızıl Arvat, Kızıl Ribat) ve Abiverd'e yerleşen 4000 çadırlık Oğuz kümesinin başında, Yağmur, Buka, Gök-Taş ve Kızıl Beyler bulunuyordu. Kızıl Bey daha sonra Gazneli Mesud'un hükümdarlığı sırasında onun hizmetine girdi. Humar-Taş Bey'in idaresinde bazı Türkmen grupları sonradan Irak'a giderek yerleştiler. Horasan Balhan bölgesinde kalan gruplardan ayırmak için bunlara "Irak Oğuzları" denildi. "Kızıllı Oğuzları", Selçukluların 29 Haziran 1035'de Gazneli ordusunu Nesa Savaşı'nda yenilgiye uğratmalarından sonra "Irak Oğuzları" ile birlikte görüyoruz: Bu zaferden sonra, Selçuklulara çeşitli Oğuz oymakları katıldığı halde, "Yağmurlu Oğuzları" ve "Balhan Türkmenleri" ile birlikte "Kızıllı Oğuzları" katılmamış; bir süre İsfahan hakimi Alaü'd-devle'nin hizmetine girmişler, daha sonra onlardan da ayrılarak soydaşları "Irak Oğuzları"na katılmışlardır. Bir süre sonra bu Oğuzlar Rey'deki Oğuzlara katıldılar. Irak Oğuzları 5000 atlı çıkarabiliyorlardı ve bu dönemde başlarında Kızıl, Gök-Taş, Buka, Gız Oğlu, Mansur, Dana (?) ve Anası-Oğlu gibi beyler bulunuyordu. Bunlardan Kızıl ve Buka önce Rey'i, sonra da Hemedan'ı ele geçireceklerdir.

---

11 H. Şekercioğlu, "Atatürk'ün Soy ve Sülalesi Hakkında Anadolu'da Yaptığım Araştırmalar", **Türk Kültürü D.**, C: XIII., Sayı: 145 (Kasım 1974), s. 7.

12 H. Şekercioğlu, **a. g. m.**, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in kız kardeşi ile evlendiğini bildiğimiz ve devletin kuruluşunda Selçuklulara büyük destek veren Kızıl Bey, takriben devletin kuruluşundan sonra 1040 veya 1041'de ölmüş, Rey Şehri civarında gömülmüştür.[13] Tuğrul Bey'e bağlı olan bu Kızıl Oğuz Türkmenleri, başlarında Mansur, Gök-Taş, Buka Beyler olduğu halde Anadolu'ya yapılan akınlarda aktif olarak rol aldılar. Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde Alp Arslan'ın yeğeni Sadettin Bey'in emrine giren Kızıl Oğuzlar, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ve Zaferi'nden sonra Kars, Erzurum, Erzincan ve Sivas illerine doğru akınlara başlayarak Sivas ve Tokat arasındaki Kelkit Vadisi'ni ele geçirdiler. Türkiye Selçukluları'nın son zamanları ile Anadolu Beylikleri döneminde Ankara'nın idaresini elinde bulunduran Ankara Valisi "Kızıl Bey" de bu Kızıl Oğuz Türkmenlerinden idi. Selçuklu Devleti'nin "iskan" politikaları çerçevesinde Tokat, Amasya, Konya, Karaman, Ankara, Aydın, Isparta, Balıkesir, Bolu, Kastamonu ve Sinop illerine yerleştirilen Kızıl Oğuz Türkmenleri; 1410'da Reşadiye ve Mesudiye arasındaki "Kızıl Özenliler Yurdu" olarak anılan (bugünkü Reşadiye-Kızıl Ören Köyü civarı) bölgede "Kızıl Ahmetliler" isimli bir de beylik kurdular. Beyliğe adını veren Kızıl-Oğlu Ahmet Bey ve kardeşleri, Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas, Ordu, Samsun, Giresun ile Şebinkarahisar'ı ele geçirdiler. Kızılırmak ve Yeşilırmak bölgesine hakim oldular. 1424 yılında Sultan II. Murat'ın emri ile Amasya Valisi Yörgüç Paşa, Kızıl-Oğlu Ahmet Bey ve diğer ileri gelenleri Amasya Kalesi'ne davet ederek ortadan kaldırdı. Kızıl Oğuz Türkmenleri de Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtıldılar. Kızıl Oğuz Türkmenleri'nin büyük bir bölümü, Fatih Sultan Mehmet zamanında Evrenos-Oğlu Ali Bey komutasında Rumeli'de fethedilen Selanik, Manastır ve Yanya illerine yerleştirildiler. Son İsfendiyar-oğulları Beyi ve Osmanlıların Kastamonu Valisi Cemalettin Kızıl Ahmet Paşa, 1515'lerde Bayburt Sancak Beyi olan Mirza Mehmet Bey ve Bolu Sancak Beyi olan babası Kızıl Ahmet Bey ile III. Murat zamanında Rumeli Beylerbeyi olan Kızıl Ahmetli Şemsi Paşa Kızıl Oğuz Türkmenlerinden idi.[14]

---

13 F. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Ank., 1967, s. 60 vd.
14 H. Şekercioğlu, **a. g. m.**, s. 8-9. İ. Miroğlu, **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**. İst., 1975, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Merhum Prof. Dr. Faruk Sümer'in XVI. yüzyıl Tahrir Defterleri'ne dayanarak yaptığı araştırmalara göre, XVI. yüzyılda Anadolu'da Kızıl Oğuz Türkmenleri'ne bağlı "oymaklar" şuralarda görülmekteydi: Maraş'tan Ankara, Kayseri, Kırşehir'e kadar olan sahada yayılmış bulunan "Dulkadırlı Eli"ne bağlı "Kızıllu" oymağı. Boz-Ulus'un bir kolu olan "Diyarbekir Türkmenleri"ne bağlı "Koca-Hacılu" oymağı. Boz-Ulus'un "Dulkadırlı" oymaklarından "Kızıl-Kocalu" oymağı. "Boz-Ok Eli" (bugünkü Yozgat bölgesi)'ne bağlı Kara-Taş'ta "Kızıl-Kocalu", Ak-Dağ'da "Kızıl-Kocalu", Sorgun'da "Kızıl-Kocalu" oymakları. "Menteşe Eli" (bugünkü Muğla yöresi)'nde "Kızılca-Yalınc" ve "Kızılca-Keçilu" oymakları.[15]

Bilindiği gibi "yer adları", kültür tarihi bakımından çok büyük bir önem taşır. Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleşmesinde de görüldüğü gibi Türkler, çeşitli geleneklere bağlı olarak yer adı vermektedirler. Bazen milli kültürün bir parçası olarak Orta Asya'daki yer adları Anadolu ve Rumeli'deki benzer yerlere verilmiştir. Bazen, bir boy veya oymak yerleştiği yere boyunun veya oymağının adını vermiştir. Bazen, boy beyi veya boyun bir büyüğünün adı verilmiştir. Arazi şekline, yerleşme esnasındaki bir olaya, eski bir totem olan ve silik izleri hatıralarda devam eden bir hayvanın adına göre de isim verilir veya alınırdı.[16] Anadolu'da dün ve bugün gördüğümüz bütün "Kızıl" sözü ile başlayan yer adları da bu gelenek çerçevesinde, işte bu Kızıl Oğuz Türkmenlerin hatıralarını taşır. Bazı misaller şu şekilde verilebilir: Kızıl-ırmak, Kızılca-hamam, Kızılca-viran (bugünkü Kızılca-ören) (XVI. Yüzyıl, Bayburt Sancak Merkezi), Kızılca-kent (XVI. Yüzyıl, Bayburt, Kelkit), Kızılca (XVI. Yüzyıl, Bayburt, Tercan-ı Süfla)[17], Kızıl-köy (Afyon, Bursa), Kızıl-çakçak, Kızıl-ziyaret (Ağrı), Kızıl-öküz (Kars), Kızıl-ırmak, Kızıl-dağları (Suşehri, Refahiye, İmranlı arasında), Kızıl-kuyu, Kızıl-lar, Kızıl-yaka, Kızıl-ören (Karaman'ın köyleri).[18]

---

15 F. Sümer, **a.g.e.**, s. 174 -180.
16 Bu konuda bakınız: M. Eröz, **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz**, İst., 1983, s. 177.
17 İ. Miroğlu, **a.g.e.**, s. 54, 80, 105.
18 Maalesef bu tarihi ve etnolojik özellikler taşıyan isimlerin bir kısmı bilinçsizce değiştirilmiştir. Bununla ilgili olarak bakınız: **Milliyet**, 28 Haziran 1984 (Orhan Duru'nun yazısı).

Levent Şahverdi Arşivi

B. KIZIL OĞUZLAR YAHUT KOCACIKLAR'IN RUMELİ'DEKİ VARLIKLARI

Anadolu'daki oymak adları ve yer adlarında da görüldüğü üzere, Kızıl Oğuz Türkmenleri'ne "Kızıl-Kocalu", "Kızıl-Kocalı", "Kocacıklılar" "Kocacıklar", "Kocacık Türkmenleri" ve "Kocacık Yörükleri" gibi isimler de verilmektedir. Rumeli'ye iskan edilen "Kocacık Yörükleri", XVI. ve XVII. yüzyıllarda kendileri için müstakil "tahrir defterleri" tanzim edilen altı yörük grubundan birisidir. Arşivlerimizde doğrudan Rumeli'deki Kocacık Yörükleri ile ilgili olan ve yaklaşık bir asırdan fazla bir zamanı (1543-1666) gösteren dört adet defter bulunmaktadır. Bunlardan ikisi tam ve müstakil, teşkilatın henüz kuvvetli olduğu zamanlara (1543 ve 1584) mahsustur. 1642 ve 1666 senelerinin durumunu bildiren diğer ikisi eksik ve diğer defterlerin içinde bulunmaktadır. Bunlar, teşkilatın bozulmaya başladığı döneme aittir.[19]

Rumeli'deki Kocacıkların başlarında, hakkında tarihi bir bilgiye sahip olmadığımız "Koca Hamza" isimli bir beyin bulunmasından dolayı önceleri "Koca Hamza Yörükleri" olarak anıldıklarını; sonradan çoğunlukta bulundukları yerlerde Kocacıklar olarak tanınmaya devam ettiklerini biliyoruz. 1543'te 132, 1584'te 179 ocak olarak görülen ve altmış sene sonra 18 ocağa düşen Kocacık Yörükleri'nin nüfuslarındaki önemli artış 1572 ile 1575 yılları arasında olmuştur. Kayıtlara göre yerleştikleri ve kendi adları ile yazıldıkları yerler şuralardır: "Hırsova, Tekfurgölü, Varna, Pravadi, Aydos, Ruskasrı, Ahyolu, Karinabad, Şumnu, Burgaz, Kızılağaç, Yanbolu, Eskibaba, Kırkkilise, Edirne, Filibe, Silistre, Hacıoğlu-Pazarcık, Akkerman, Bender, Kili". Kısmen Naldöken ve Tanrıdağı Yörükleri'nin de bulunduğu Doğu Trakya, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin doğu tarafları,

---

19 Bu defterlerden **1543 Tarihli Kocacık Yörükleri Defteri,** Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defterleri, Eski No: 82 (55 Varak, Ebadı: Dışta 13x39, içte 12x38)'de kayıtlıdır. Bu defterin tamamı yeni harflerle Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin tarafından yayınlanmış bulunmaktadır: **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, s. 173-243. **1584 Tarihli Kocacık Yörükleri Defteri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defterleri, No: 614, Eski No: 197 (84 Varak, Ebadı: 17/46.5)'de kayıtlı olup; bu defterin başındaki "Kocacık Yörükleri Kanunnamesi" (eski yazı olarak) ve "Kocacık Yörükleri Ve Onlara İlhak Edilen Tanrıdağı Yürükleri Defteri Fihristi ve Arapça Başlık" (eski ve yeni yazı olarak) M. Tayyib Gökbilgin, tarafından yayınlanmıştır: **a.g.e.**, s. 244-248

Levent Sahverdi Arşivi

bütün Dobruca ve Bender, Akkerman yörelerinde (Eski Paşa Livası ile birlikte Kırkkilise, Çirmen, Vize, Silistre, Bender, Akkerman Sancakları) yaşayan Kocacıklar, onlardan az miktarda olmakla birlikte oldukça önemli bir grup teşkil etmişlerdir. Bu bölgede başlarında "subaşı" olarak, 1543'te Mustafa (Bz)bali Bey, 1572'de Mahmut, 1584'te Mehmet ve 1603'te Muharrem Beyler görülmektedir.

Kocacık Yörükleri'nin yerleştikleri yerler, Karadeniz sahilini, takriben, Filibe istisna edilirse, nihayet 250 kilometrelik bir saha içinde uzanan şerit içinde, bugünkü Türkiye'den Edirne ve Kırklareli Vilayetleri, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin doğu tarafları ve Silistre dahil olmak üzere boydan boya Dobruca ve nihayet Kuzeyde Kili, Bender, Akkerman üçgeninin bulunduğu mıntıkalardan ibarettir. XVI. asrın ikinci yarısında en çok yoğunluk gösterdikleri bölge Yanbolu, Varna, Şumnu arasıdır. Sonra Hırsova gelir ki, bu miktar, bu mıntıkada yazılan Naldöken, Tanrıdağı, Selanik Yörükleri toplamından daha fazladır ve bu grup içerisinde Yanbolu'dan sonra da en fazla bulundukları yerdir. XVI. asrın ikinci yarısında, bugün çoğunu tespit edemediğimiz, Kocacık Yörükleri'nin ikamet ettikleri 1600'den fazla meskun mahal bulunmaktaydı. Kendi isimleri ile kayıtlı oldukları 1543 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre, bizzat kendi hatıralarını taşıyan şu köy ve sancak adlarını tespit edebiliyoruz: "Kocalar" (Ahıyolu), "Koca-göl", "Koca-kurd", "Koca-oğulları" (Akkerman, Bender, Kili), "Koca-Halil" (Babaeski), "Kızılca", "Kocaşlı", "Koca-göl" (Dobruca), "Kızılca-Veli", "Kızıl-hisarlık", "Kocuk-Bilal" (Hırsova), "Koca-tarla" (Kırkkilise), "Kızılcalı" (Provadi), "Koca-Ömer" (Rus Kasrı), "Kızılca-İlyas", "Kızılca-İsmail" (Silistre), "Kızıl-Bekir" (Şumnu), "Kızılca", "Kızılca-İsmail" (Varna), "Kızılcıklı", "Kocalar", "Kocalı-Musa Kocalı" (Yanbolu), "Yenice-Kızılağaç"(Sancağın adı).[20]

Kocacık Yörükleri kendi defterlerine yazıldıkları bu yerlerin dışında da buralardaki yoğunlukta olmasa da, önemli miktarda bulunuyorlardı. "Evlad-ı Fatihan Teşkilatı"nın kurulmasına kadar özellikle, "Selanik Yö-

20 M. T. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 90 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

rükleri" ve "Ofçabolu Yörükleri" olarak yazılan ve kayıtları tutulan yörük grupları içinde Kızıl Oğuz veya Kocacık Yörükleri de bulunuyordu.

Fethinden itibaren yoğun bir şekilde bütün Makedonya ve Teselya bölgesinde, nisbeten az miktarda olmak üzere de Bulgaristan ve Dobruca'da iskan edilmiş olan "Selanik Yörükleri", Teselya'da; en çok Yenişehir'de, Florina, Serfiçe, Avrethisarı, Ustrumca'da, Dobriça'da da Silistre'de yaşıyorlardı. Toplam 500 ocak olan Selanik Yörükleri, 1543 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre "ocak" sayılarıyla birlikte şu mıntıkalarda bulunuyorlardı: Manastır (7), Pirlepe (13), Florina (36), Serfiçe (33), Fener (23), Badracık (5), Çatalca (60), Yenişehir (117), Kelemeriye (35), Pınardağı (8), Yenice-Vardar (2), Avrethisarı (47), Usturumca(28), Demirhisar (8), Filibe (10), Kızıl-ağaç (2), Yenizağra (1), Eskizağra (6), Akçekazanlık (1), Hasköy (1), Lofça (3), Yanbolu (1), Tatarpazarı (7), Pravadi (3), Silistre (26), Tekfürgölü (2), Varna (4), Hırsova (2), Şumnu (2), Çernova (4), Tırnova (3).[21]

"Ofçabolu" bugünkü Makedonya Cumhuriyeti sınırlarındaki Üsküp ile İştip arasında az arızalı ve konar-göçer yaşayış tarzına elverişli bir bölgenin adıdır. Buraya "Mustafa Ovası" da denilmektedir. Merkez kasabası İştip'tir. Gerek burada, gerek Pirlepe ve Tikveş civarında bulunan, daha XIX. Yüzyılda bile varlıkları tesbit edilen Yörükler, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda "Ofçabolu Yörükleri"ni teşkil ediyorlardı. Bunlar imparatorluğun eski Kosava ve Manastır Vilayetlerinde bilhassa dört yerde yoğun bir halde, Bulgaristan ve Dobrica'da da bazı yerlerde tek tük olarak görülmektedirler. 1566'da 97, 1608'de 88 ocak olarak tesbit edilen Ofçabolu Yörükleri, 1566 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Üsküp (18), Ostruva (14), İştip (31), Pirlepe (35), Tatarpazarı (1), Filibe (1), Yanbolu (2), Silistre (1), Tırnova (2) ve İhtiman (2)'da bulunuyorlardı. Burada kayıtlara geçen "ocak" sayıları yoğun olarak yaşadıkları yerleri de göstermektedir.[22]

---

21 T. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 74-78.
22 T. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 78-81.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda değinildiği üzere, Rumeli'yi Türkleştiren bu Yörük unsurlar, 1691'den sonra "Evlad-ı Fatihan" ismiyle yeniden örgütlenmişlerdir. Hasan Paşa tarafından yapılan "tahrir"e göre, 1691 (1102) Tarihli Evlad-ı Fatihan Defteri'nde tesbit edilebilen "Kızıl Oğuz" veya "Kocacık" Yörüklerinin adını taşıyan kaza ile köy adları ve bu köylerin çıkarmakla yükümlü oldukları "yürük piyadeleri" sayısı şu şekildedir (parentez içindeki isimler köylerin bağlı oldukları kazaları göstermektedir) : Yenice-i Kızılağaç 14, Kızılcıklı 2 (Çırpan), Kızılca-Ali 8 (Tatarpazarı), Koca-beğli 1 (Filibe), Kızılca-kasaplı 7 (Uzunca-ova Hasköy), Kızıllu 5 (Kavala), Kızıl-doğan 9 (Toyran), Kızıllı 14 (Nahiye-i Bazargah), Koca-Ahmedli 66 (Cuma-Pazarı, Sarı-Göl), Kocalı Mahallesi (Radovişte 50), Koca-Ömer ma'a Kaba-ağaç 11, Kızıl-ağaç 1 (Gümilcine), Koca-Mahmudlu 1 (Yenice-Karasu), Boynu-kızıllı 14 (Çağlayık), Kızıllık 26 (Serez), Koca-doğan 3 (Hacı-oğlu-Pazarı), Kara-koca 5, Kızılcıklı 43, Koca-oğulları 7 (Silistre), Koca-Ali ma'a Dede 3, Koca-doğan 1, Kızıllar 9, Koca-pınarı (Hezargrad), Kara-koçılı (Kara-kocalı ?)18, Kocaman 1 (Ruscuk), Kocacıklu 4, Bayır-kocalar 4 (Şumnu).[23]

C. KIZIL OĞUZ YAHUT KOCACIK YÖRÜĞÜ OLARAK ALİ RIZA EFENDİ'NİN AİLESİ

Atatürk'ün soyu ile ilgili elimizdeki en sağlam bilgiler öncelikle kendisinin, annesinin, kardeşi Makbule Hanım'ın anlattıklarıdır. İkinci olarak, kendisini ve ailesini tanıyan Hacı Mehmet Somer gibi, kimi çocukluk arkadaşlarının verdiği bilgilerdir. Mustafa Kemal dahil aile fertlerinde kuvvetli bir "Yörük, Türkmen olma" bilinci vardır: Makbule Hanım, E. B. Şapolyo'nun sorduğu "babanız nerelidir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Babam Ali Rıza Efendi yerli olarak Selaniklidir. Kendileri Yörük sülalesindendir. Annem her zaman Yörük olmakla iftihar ederdi. Bir gün Atatürk'e 'Yörük nedir?' Diye sordum. Ağabeyim de bana 'Yürüyen Türkler' dedi." Yine Şapolyo'nun Ruşen Eşref Ünaydın'dan naklettiğine göre,

23 T. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 257-272. Defterin yeri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Mevkufat Defteri**, No: 2737.

Levent Şahverdi Arşivi

"Atatürk, çok kere benim atalarım Anadolu'dan Rumeli'ye gelmiş Yörük Türkmenlerdendir derlerdi."[24]

Atatürk'ün baba soyu ile ilgili önemli bilgileri verenlerden birisi de M. Kemal'in Selanik'te mahalle ve okul arkadaşı, eski Milletvekillerinden Hacı Mehmet Somer Bey'dir. Somer'e göre; "Atatürk'ün ataları hakkında benim bildiğim şunlar: Atatürk'ün ataları Anadolu'dan gelerek Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık nahiyesine yerleşmişlerdir. Bunları ben Selanik'in ihtiyarlarından duymuştum. Kocacıklıların hepsi öz Türkçe konuşurlar. İri yapılı adamlardır. Bunların hepsi Yörüktür. Hayvancılıkla geçinirler, sürüleri vardır. Bir kısmı da kerestecilik ederler. Bunların kıyafetleri Anadolu Türklerine benzer. Yaşayışları, hatta lehçeleri de aynıdır."[25]

Atatürk'ün babasını ve dedesi "Kızıl Hafız Ahmet"i tanıyan Eski Aydın Milletvekili Tahsi San Bey ve Eski Umumi Müfettiş ve Milletvekili Tahsin Uzer'den Kılıç Ali'nin[26] ve Tahsin San Bey'den E. B. Şapolyo'nun[27] naklettiği bilgiler de, Atatürk'ün baba soyunun "Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş olan Yörüklerden" olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün baba soyu, Aydın/Söke'den gelerek Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık'a yerleşti. Aile sonradan Selanik'e göç etti. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı "kızıl" lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan "Kocacık"'ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan "Kızıl-Oğuz" yahut "Kocacık Yörükleri, Türkmenleri" nden gelmektedir.

Bugün nüfusu yaklaşık 2.100.000 olan Makedonya Cumhuriyeti içerisinde bir kısmı hala konar-göçer hayatı devam ettiren Yörük olmak üzere, yaklaşık 200.000 civarında Türk yaşamaktadır. Makedonya'nın her

---

24 E. B. Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, İst., 1958.
25 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 21.
26 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İst., 1955, s. 7.
27 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafına dağınık olarak yaşayan Türklerin en yoğun olarak bulundukları yerler, Gostivar ve Üsküp gibi şehirleriyle Batı Makedonya Bölgesi'dir. Bu şehirlerden başka, Kalkandelen, Ohri, Struga ve Debre, Jupa; Doğu Makedonya'da ise, Manastır, Pirlepe, İştip, Ustrumca ve Kanatlar önemli Türk yerleşim birimleridir.[28]

Sofya Üniversitesi Profesörlerinden J. İvanof 1920'de Paris'te yayınlanan eserinde, Makedonya'ya Türklerin yerleşmeleri ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Türkler, XIV. Asırdan itibaren ve Çirmen zaferini müteakip Makedonya'ya yerleşmeye başladılar. Şehirler Üsküp, Pirlepe, Köstendil, Drama bir ara tamamıyla Türklerin yaşadığı şehirler olur. Türk ordusunun fethettiği stratejik noktalar etrafında süratle Türk kasabaları meydana getirilir. Bunlar Anadolu'dan göç eden Türklerdir. Göç eden Türklerden kurulu yepyeni şehirler meydana gelir: Yenice, Vardar. Zamanla şehirlerde Türk nüfusu karışık bir manzara arz eder. Fethi müteakip, Hıristiyan yerliler İslam dinini kabul ederler. Hemen fetihten sonra göç etmiş temiz Türk topluluğu etrafında toplanırlar. Şehirlerin dışında köyler etrafında da Türk toplulukları da vücuda gelir. Bunlar Anadolu'dan göç etmiş büyük gruplardır. Onlara Yörük ve Konyar adını vermelerinin sebebi bu göçmenlerin Anadolu'dan Konya'dan gelmiş olmalarıdır. Umumiyetle Yörükler ve Konyarlar Türkler gibi giyinen, konuşan yerlilere (İslamiyeti kabul eden Hıristiyanlara) karışmazlar. Bu Türk göçmen toplulukları üç büyük grup halindedir: 1. Ege Denizi Kıyı Bölgesi: Rodoplardan denizi kadar iner. Selanik bölgesi dahil buraları tamamıyla Türk'tür. 2. Sarıgöl Bölgesi: Burada Sarıgöl (Kayalar), Cuma gibi zengin Türk kasabaları vardır. Bu bölgedeki köylerin sayısı 130'dur. 3. Vardar Bölgesi: 240 Türk kasaba ve köyü vardır. Vardar nehrinin umumiyetle doğu kıyılarındadır. Bu üç büyük göç grubundan başka, daha ufak göç grupları da dağınık yerleşmişlerdir: -Vardar Nehri aşağı kısımlarında, Maya Dağı civarındakiler, -Manastır Ovası'nda Kenali (Kınalı? Kanatlı?)de oturanlar, -Debre güneyinde, Kara Drin nehri geçitlerini tutanlar."[29]

---

28 Ö. Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", **Bilig D.**, Sayı:3 (Güz 1996),s. 21-32.

29 J. İvanof, **Le Question MacÈdonienne**, Paris, 1920, s. 148-151. Nakleden: Ö. S. Coşar, **a.g.e., C:I.**, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte Atatürk'ün dedelerinin Anadolu'dan gelerek yerleştikleri Osmanlı Devleti döneminde Manastır Vilayeti'ne bağlı dört sancaktan biri olan "Debre-i Bala"nın merkezi, bugün Batı Makedonya'daki Debre şehridir. Babası Ali Rıza Efendi'nin doğduğu "Kocacık" nahiyesi de şimdi Jupa Bölgesi'nde yine aynı isimle anılan bir köydür. Köyde şu anda Jupa Bölgesi Türk çocuklarının Türkçe eğitim gördükleri Necati Zekeriya Merkez İlkokulu isminde bir okul da bulunmaktadır. 1993 yılında gazeteci Altan Araslı, Kocacık Köyü'ne giderek, burada Atatürk'ün dedesinin evini bulmuştur. "Atatürk'ün Büyükbabası'nın Evini Bulduk, Atamız Yörük Türkmeni" başlığı ile verilen haberde, Kocacıklılarla yapılan konuşmalar da göstermektedir ki, Atatürk'ün baba soyu hakkında nakledilen bilgiler doğrudur ve bunlar köydeki yaşlı insanlar tarafından hala canlı bir şekilde hatırlanıp, anlatılmaktadır. Ayrıca, bugün yaşayan Kocacık Köylülerinde de "Yörük, Türkmen ve Oğuz olma bilinci" vardır.

Araslı'nın Üsküp'te görüştüğü Kocacıklı Numan Kartal anlatıyor: "Ali Rıza Efendi, Manastır Vilayeti'nin, Debreibala Sancağı'na bağlı Kocacık'ta dünyaya geldi. Kocacık'ın nüfusu tamamen Türk. Hepsi de Yörük Türkmenleri. Anadolu'dan geldiler. Bizler, Müslüman Oğuzların Türkmen boyundanız. Atatürk'ün büyükbabası, İşkodyalılar ailesinden, Babaanne'si ise Golalar ailesinden gelmektedir. İşkodyalılar, İşkodya'dan, Kocacık'a gelip yerleşen akıncı Türklerinin adıdır. Golalar ise 'hudut gazileri' anlamını taşımaktadır. Dedesi, Kocacık'ın Taşlı Mahallesi'nden, Babaanne'si ise Yukarı Mahallesi'ndendir. Ayşe Hanım, Taşlı Mahallesi'ne gelin gelmiştir. Kırmızı Hafız Mehmet Efendi, Çınarlı Mahallesi'nde İlkokul öğretmenliği yapmış. Kocacık'ın Taşlı Mahallesi'nin üst tarafında bir yokuş vardır. Önünde küçücük bir derecik akar. Bu nedenle oraya Dere Mahallesi de denir. İşte Ata'nın Büyükbaba'sının evi oradaydı. Kocacık'tan temelli göç ettikleri zaman, evlerini Etem Malik'lere satmışlar. Malik'in oğlu Hayrettin İzmit'te oturmaktaydı."

Yine Üsküp'te yaşayan Kocacıklılardan Murat Ağa Altan Araslı'ya şu bilgileri vermiştir: "Atatürk'ün dedesinin adı Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'dir. Lakapları böyle. Ama, asıl hafız olan kardeşi Mehmet Efendi'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

Babaanne'sinin adı da Ayşe Hanım'dır. Daha sonraları Ahmet Efendi'ye 'firari' denmeye başlamış. Firari, Rumeli'de 'gurbetçi', 'gurbete çıkan' anlamına gelmektedir. Yalnız, Selanik'te vuku bulan bir olayla da bağlantılıdır. Kocacık'ın toprağı münbit değildir. Olanakları da kısıtlıdır. Bu nedenle, Ahmet Efendi, Yukarı Mahalle'den Feyzullah Pehlivan ve Taşlı Mahallesi'nden Fazlı Ağa ile birlikte Selanik'e Çalışmaya gitmişler. 1876 yılının Mayıs ayında bir gün yolda bir olaya tanık olmuşlar..." Murat Ağa sonra doğruluğu şüpheli bir olayı anlatarak sözlerine son vermektedir. Murat Ağa'nın burada verdiği tarih de yanlıştır. Çünkü, Atatürk'ün babasının yaklaşık olarak 1839'da Selanik'te doğduğunu bildiğimize göre, aile zaten bahsedilen tarihlerde Selanik'e taşınalı epeyce olmuş olmalıdır. Nitekim Araslı'nın verdiği bilgilere göre, Ahmet Efendi'nin Kocacık'tan 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi)'nden otuz yıl kadar önce taşındığını; köyden ilk ayrılanın da Mustafa Kemal'in Büyük Amcası Kırmızı Hafız Mehmet Efendi olduğunu köylüler anlatmaktadırlar.

Araslı'nın Üsküp'te görüştüğü bir diğer Kocacıklı da Kocacık'ın Yukarı Mahallesi'nden, Dolakar Ailesi'nden, Behlül ve Hatice Kızı Maksude Yıldız'dır. Maksude Yıldız anlatıyor: "Harekat Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşü tüm Balkanlar'da büyük heyecan yaratmıştı...Harekat Ordusu'nun faaliyetleri en güncel konuydu. Mensupları da meşhur olmuştu. Şevket Paşa'nın yaverinin Kocacıklı olduğunu öğrendik. Kimdir, neyin nesidir derken, Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'nin torunu, Ali Rıza'nın oğlu Mustafa Kemal olduğunu söylediler."

Gazeteci Altan Araslı, Üsküp'teki Bu Kocacıklılar'dan bu bilgileri aldıktan sonra, Birlik Gazetesi (Üsküp'te Türklerin yayınladıkları gazetedir)'nden Remzi Canova ile birlikte Rumeli'nin meşhur Kaz Dağları'nı, Maya Dağları'nı tırmana tırmana sarp bir dağ köyü olan Kocacık'a dört saatlik bir araba yolculuğundan sonra ulaşıyorlar. Burada kendilerine Köylülerden İsmail Yahya Atatürk'ün dedesinin evini gösteriyor. Onlar geçmişi konuşurlarken gelen yaşlı bir nine söze giriyor ve "evladım doğrudur, onların eviydi" diyerek İsmail Yahya'nın sözlerini onaylıyor.[30]

30 A. Araslı, "Ata'nın Soy Kütüğü", **Milliyet**, 10 Kasım 1993, s. 9. Burada Atatürk'ün dedesinin evinin fotoğrafı da bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevcut bilgiler göre Atatürk'ün baba soyu Aydın-Söke'den göçürülerek Makedonya'ya gelmişlerdir. Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre-i Bala Sancağı'nın Kocacık Nahiyesi (Köyü)'ne yerleşen aile takriben 1830'larda Selanik'e göçmüştür. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi burada takriben 1839'da dünyaya gelmiştir. Babası Kızıl Hafız Ahmet Efendi'dir. Kızıl Hafız Ahmet Efendi'nin Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi isminde bir erkek, bir de Nimeti Hanım isminde bayan iki kardeşi vardır. Atatürk'ün baba soyu, büyük amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi tarafında devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun oğlu Salih Efendi ve ikinci eşi Müberra Hanımdan devam eden aile, torunlarla yedinci kuşağa ulaşmış bulunuyor. Belgelerden Atatürk'ün Müberra Hanım'a "Yenge" şeklinde hitap ettiğini biliyoruz. Bunların beş çocuğundan birisi olan Necati Erbatur, 28 Eylül 1927'de Dolmabahçe Sarayı'nda nişanlanmış; diğer çocukları Vüsat Erbatur'un kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütligil'in nikahları 2 Ekim 1937'de Park Otel'de yapılmış ve Atatürk bu nikah törenine katılmıştır.[31]

D. ALİ RIZA EFENDİ'NİN HAYATI

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, Selanik'te 1839 yılında doğdu. Selanik'te Abdi Hafız Mektebi'nde okuduğunu[32] ve Vakıflar İdaresi'nde "ikinci katip" olarak memuriyet yaptığını bildiğimiz Ali Rıza Efendi, sonradan Rüsumat İdaresi'ne girmiş ve "Gümrük Memurluğu" görevlerinde bulunmuştur.

Ali Rıza Efendi'nin gümrük muhafaza memurluğu görevi, Selanik yakınlarında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan Katerin Kazası'na bağlı Papazköprüsü (Çayağzı)'nde idi. Selanik ile bütün civarının ve hatta İstanbul'un odun ve odunkömürü ihtiyacını temin eden bu bölgede bir kaç yıl görev yaptıktan sonra Rüsumat'tan da ayrılır. Ayrılmasında, bu bölgede

31 B. Göksel, **a.g.e.,** s.29-30. Bu eserde Atatürk'ün baba tarafından soy ağacı ile ailenin devam eden üyeleri ve aile ile Mustafa Kemal Atatürk'ün ilişkilerini gösteren belgeler bulunmaktadır.

32 İ. Sungu, "Atatürk'ün Babası Ali Rıza Efendi ve Mensup Olduğu Asakir-i Milliye Taburu", **Belleten D.**, C: III., sayı: 10 (Nisan 1939), s. 239.

Levent Şahverdi Arşivi

asayişin gittikçe bozulması ve Rum çetelerinin devamlı baskınlarla huzuru bozmaları rol oynamıştır. O yıllarda yeni evli olan Ali Rıza Efendi, eşini bu karışık ortamdan kurtarmak istemiştir. Onun buradaki görevinin 1870'lerden itibaren 1880-1881 yıllarına kadar devam ettiği biliniyor. Bu tarihlere göre Ali Rıza Efendi, evlendiği tarihlerde ve Mustafa Kemal doğduğu sıralarda Çayağzı'ndaki bu görevde idi. Nitekim, Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in doğduğu günlerden bahsederken, "O zamanlar Ali Rıza Efendi'nin memuriyeti Selanik civarında Çayağzı'nda idi, bazı geceler eve gelmiyordu" der.[33]

1935 yılında ele geçirilen ve Ali Rıza Efendi'ye ait olduğu tespit edilen bir fotoğrafla ilgili olarak yapılan araştırmalar sonucu, onun 1876-1877 yıllarında Selanik'teki "Asakir-i Milliye Taburu"nda "Birinci Mülazım", Üsteğmen rütbesiyle görev yaptığını öğreniyoruz. Mensubu olduğu "Selanik Asakir-i Milliye Taburu" 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı'nın başladığı günlerde Şura-yı Devlet Başkanı olan Midhat Paşa'nın teşebbüsleri ile kurulmuş "gönüllü taburlar"dan biridir. Halktan gönüllülerin iştiraki ile orduya yardımcı olacak böyle bir kuvvetin teşkili fikrini ön safta destekleyenler arasında Namık Kemal ile Ziya Paşa da vardır.

İlk hareket İstanbul'da başladıktan sonra, Selanik'te memurlardan ve halktan yazılan gönüllüler "Millet Askeri" adı altında bir tabur kurmak ve savaşa hazırlanabilmek için hükümetten silah istemişlerdir. Başarılı bir eğitim yapan bu taburun İstanbul'a getirilmesinin halkı teşvik edeceği düşünülmüş ve Ali Rıza Efendi'nin de bulunduğu tabur, Orhaniye Zırhlısı ile 24 Aralık 1876'da payitahta varmıştır. Büyük törenle karşılanan tabur, Midhat Paşa önünde resmi geçit yapmış ve Süleymaniye Kışlası'nda misafir edilmiştir. Ali Rıza Efendi bu taburun ikinci bölüğünde Üsteğmendir. Ali Rıza Efendi, Selanik Islahhane Mahallesi'nde, Emir Bostan'da ve Numan Paşa Camii avlusunda "Asakir-i Milliye"ye askeri talimler yap-

33 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 17. Ö. S. Coşar, **a.g.e.**, C:I., s. 13. Çayağzı'ndaki asayişsizlik ve Ali Rıza Efendi'nin çetelerle yaptığı mücadele, Makbule Hanım'ın anılarında ayrıntıları ile anlatılmaktadır. Bakınız: M. Atadan, "Büyük Kardeşim Atatürk", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 21 Kasım 1952 (tefrika no: 21) vd.

Levent Şahverdi Arşivi

tırmıştır. Bu tabur sonradan II. Abdülhamit tarafından, daha 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonucu alınmadan lağvedilmiştir.[34]

Ali Rıza Efendi, 1881'den sonra Rüsumat İdaresi'ndeki görevinden ayrılır. Kereste ticaretine atılır. Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve babasını tanıyan Kütahya Milletvekili Hacı Mehmet Somer'in anlattığına göre, Ali Rıza Efendi'nin kereste ticaretine atılmasında, Çayağzı'nda iken tanıştığı ve iyi paralar kazandıklarını gördüğü tüccarlar etkili olmuştu. Elindeki bir miktar parayı koyarak ve Cafer Efendi ile ortaklık kurarak ticaret hayatına atılan Ali Rıza Efendi, önceleri iyi para kazanıyordu. Fakat sonradan işleri bozuldu. Buna sebep olan da yine haraç isteyen "Rum eşkiyalar" idi. Hacı Mehmet Somer bu durumu şu şekilde anlatıyor:

"Ali Rıza Efendi kereste ticaretine varını yoğunu vermişti. İlk zamanlarda büyük başarılar gösteren bu teşebbüs, Katerin'in ezeli belası olan eşkiyaların hırslarını tahrik etti. Ali Rıza Efendi'yi para göndermesi için tehdit ettiler. Şayet para göndermezse, kerestelerini yakacaklarını bildirdiler. Bu sebeple orman mıntıkasına gitmek, işlerini kontrol etmek mümkün olmuyordu. İşlenmiş keresteleri sahile nakletmeğe korkuyordu. Çünkü bu keresteler eşkiyalar için rehine mahiyetinde idi. Nihayet Ali Rıza Efendi'den ümit ettikleri para gelmeyince, bütün keresteleri yaktılar. İşçileri de tehdit ettiler. İşçiler de dağılıp gittiler. Bunun üzerine Ali Rıza Efendi, yangından mal kaçırır gibi, mümkün olabileni kurtarmaya çalıştı.

"Buradaki eşkiyaların hepsi siyasi çetelerdi. 1298 (1883) tarihinde Teselya'nın Yunanistan'a terkedilmesiyle, Yunan hududu Katerin Kazası'na ve Olimpos dağlarına dayanmakta idi. Bütün mesele bundan ileri geliyordu. 1877 Rus harbinden sonra Makedonya çetelerle dolmuş, artık buralardaki Türklere rahat kalmamıştı. Bu siyasi çeteler yüzünden Ali Rıza Efendi'nin ticareti de bozuldu."[35]

---

34 İ. Sungu, **a.g.m.** Ö. S. Coşar, **a.g.e.**, C:I., s. 12. C. Sönmez, **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım**, Ank., 1998, s. 9 vd.

35 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

Makbule Hanım da , babasının işlerinin Rum eşkiyaların faaliyetleri sonucunda bozulduğundan bahsettikten sonra, onun "tuz ticaretine başladığını ve mağazasında bulunan tuzların toptan eridiğini, bu işten de ziyan gördüğünü, tekrar memuriyete geçmek istediğini, bunda da muvaffak olamadığını" anlatır.[36]

Memuriyetten ayrıldıktan sonra girişiği her ticari faaliyet bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Ali Rıza Efendi, bu olaylardan çok etkilenmiş ve büyük bir moral çöküntüsü içinde hayata küsmüş ve ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Zübeyde Hanım anılarında bu gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "Merhumun, son günlerinde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendisini salıverdi. Daha sonra da derviş meşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocamın hastalığı büyüdü, artık yaşamazdı."[37] Makbule Hanım'ın ifadelerine göre Ali Rıza Efendi, "işlerinin kötü gitmesinden çok müteessir oldu... Nihayet barsak veremine tutuldu. Üç sene hastalık çektikten sonra vefat etti..."[38]

Ali Rıza Efendi'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak değişik tarihler verilmektedir. Mustafa Kemal hatıralarında, tarih vermeden, "...Şemsi Efendi Mektebi'ne kaydedildim. Az zaman sonra babam vefat etti"[39] demektedir. Kız kardeşi Makbule Hanım ise anılarında, kendisinin doğduğu günlerde (1885), babasının hastalığının başladığını, işine gidemediğini ve ilk yaşını doldurduğunda da hastalığın çok ağırlaştığını ve en küçük kız kardeşi Naciye (doğumu:1889) kırk günlük iken babasının vefat ettiğini anlatır.[40]

Bu durumda Ali Rıza Efendi'nin ölümünün 1899 veya 1990'ın ilk aylarına rastlaması gerekir. Mustafa Kemal de o sırada dokuzuncu yaşının içindedir. Ve Şemsi Efendi Okulu'nun üçüncü sınıfındadır. Afet İnan,

---

36 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 31.
37 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 31.
38 E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 31.
39 A. E. Yalman, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-i Hayatı", **Vakit Gazetesi**, 10 Ocak 1922.
40 M. Atadan, "Büyük Kardeşim Atatürk", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 12 Ocak 1953 (Tefrika No: 72) vd.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mustafa, daha ilkokul çağında babadan yetim kalmıştır" derken; Ali Fuat Cebesoy da, "babası öldüğünde Mustafa Kemal'in 9-10 yaşlarında olduğunu" yazmaktadır.[41]

Bütün bu anılardan elde edilen bilgilere rağmen, Faik Reşit Unat, Ali Rıza Efendi'nin 28 Kasım 1893 tarihinde öldüğünü belirtmektedir. F. R. Unat, belgeyi yayınlamadan, bu tarih ile ilgili olarak, Makbule Hanım'a ilk kocasından ayrıldıktan sonra babasından aylık bağlanmasına ait dosyadaki belgeleri kaynak göstermektedir.[42] Mustafa Kemal'in Manastır Askeri Lisesi'ne girişi olan 13 Mart 1896 tarihinden geriye doğru gelindiği zaman, Askeri Rüştiye, Mülkiye Rüştiyesi ve çiftlikte geçirdiği yaklaşık dört buçuk aylık süre dikkate alınınca; Faik Reşit Unat'ın belirlediği tarihin doğru olması ihtimali yüksektir. Bu nedenle, Ali Rıza Efendi'nin ölümünü 1893 yılı kabul edersek, kendisi 54, babasının vefatında Mustafa Kemal 12 yaşında olmaktadır.

III. ATATÜRK'ÜN ANNE SOYU: "KONYARLAR"

A. KONYARLARIN RUMELİ'DEKİ VARLIKLARI

Mustafa Kemal Atatürk'ün anne soyu da Anadolu'dan gelerek Rumeli'ye iskan edilen Yörük veya Türkmenlere dayanmaktadır. Anne tarafından dedesi Vodina Sancağı'na bağlı "Sarıgöl" de denilen "Kayalar"dan göçerek Selanik yakınlarındaki "Lankaza"ya yerleşen, Sofu-zade (Sofi-zade) Feyzullah Ağa'dır. Yerleştikleri "Sarıgöl" bölgesi, "Sofular" lakabı ve ailedeki hatıraların gösterdiği üzere, Atatürk'ün anne soyu Konya Karaman'dan Rumeli'ye gelen ve bundan dolayı da "Konyarlar" şeklinde, Rumeli'deki diğer Yörük gruplarından farklı olarak bu adla anılan Yörüklerdendir.

---

41 Ö. S. Coşar, **a.g.e.**, C:I., s. 110.

42 F. R. Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", **Türk Tarih Kurumu Atatürk Konferansları I.**, Ank., 1964, s.82 ve not:10.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Orta Çağın ikinci kısmında Balkan Yarımadası'na çeşitli dalgalar halinde gelerek, Bizans İmparatorluğu tarafından burada yerleştirilen bir çok Türk unsuru vardır. X. Asırdan itibaren Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar kuzey yoluyla, Tuna'dan geçerek, çeşitli tarihlerde gelmiş ve çeşitli yerlere iskan edilmişlerdir. IX. Yüzyılda bile, Bizans kaynaklarında "Vardarlı Türkler" olarak zikredilen bazı Türk gruplarının Selanik civarında yerleştikleri vakidir. Bizans kaynağı "Anna Commene"nin Ohri civarında yerleştiklerinden bahsettiği Türkleri, Lejean (1861), 1065 tarihine doğru Makedonya'ya iskan edilen Oğuzlarla ilişkili görmektedir. Oğuzların bu yerleşmeleri "Attaliates"e atfen Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat tarafından da teyit edilmektedir.

Anadolu'dan Yarımada'ya geçip yerleşen ilk Türk grubu olmak üzere Türkiye Selçukluları'nın merkezi Konya'ya mensup olmalarından dolayı bu suretle ad alan "Konyarlar" gösterilmektedir. XIX. Yüzyılda veya XX. Yüzyılın başlarında Rumeli'yi gezen ve buradaki Türklerle bizzat görüşerek onların hatıralarını toplayan veya buradaki Türk varlığı hakkında eser yazan Batılı seyyahlar ile bilim adamları, G. Lejean (1861), Gervinus (1851), Jirecek (1891), G. F. Hertzberg (1878), A. Tuma (1888), Cijic (1908), Frachet d'Esperj (1911), İvanof (1918), E. Max, Hoppe, (1934)A. Boué (1899), Oberhummer (1917) ve nihayet "Konyarlar" hakkında ayrı ve oldukça ayrıntılı bir araştırma yapan Hr. P. Traeger (1905)[43] "Konyarlar" hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

Bu konuda bilgi veren bütün bu eser sahiplerinin hepsi, Konyarlar'ı bazen "Yörükler" ve "Evlad-ı Fatihan"la karıştırmakla birlikte; Konya'dan gelerek Rumeli'ye yerleşmiş veya yerleştirilmiş göstermektedirler. Fakat, bunların geliş tarihi ve geliş şekilleri konusunda farklı bilgiler vermektedirler. Bütün bu görüşleri tenkitli bir şekilde karşılaştıran Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin, Konyarlar'ın Rumeli'ye geliş ve yerleşmeleri ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Sonuncu ve nisbeten kabule

43 Bunların eserleri ve görüşleri için bakınız:T.Gökbilgin, **a. g. e.**, s. 9-11.

Levent Şahverdi Arşivi

şayan ihtimal bunların II. Murad fakat bilhassa Fatih zamanlarında, Karaman oğulları ile mücadeleler sırasında ve bundan sonra, Karaman, Konya ve Ankara civarından Türk aşiretlerinin bu mıntıkalara iskan edildiğidir. O civarın etnik bakımdan yabancı halkına, menşeleri dolayısıyla, bu sureti tesmiyeyi verdirmiş ve bu ad komşuları arasında yaşamış, kendilerinde ise, menşeleri hakkında bir malumat, şifahi bir an'ane halinde devam edip gelmiştir..."[44]

Konyarlar'ın en mütekasif (yoğun) bir halde bulundukları yer Teselya'da Kozan ve bunun kuzeyinde "Sarıgöl" de denilen "Kayalar" ve Selanik'in kuzeydoğusu idi. Sonraları daha kuzeye de yayılmışlardır. Sayı olarak diğer Yörük gruplarından daha az oldukları, yarı "konar-göçer" bir hayat yaşadıkları, mübadele (alış-veriş) merkezlerinin daha çok Yanya olduğu ve halılarının özel şeklinden dolayı ("Konyaren Figüren") bütün yörede meşhur olduğu bütün seyyahlar tarafından belirtilmektedir. Ayrıca, Konyarlar'ın daha demokratik bir halde yaşadıkları, neşeli ve hareketli kimseler oldukları da bunlar tarafından tespit edilmiştir.[45]

Atatürk'ün soyu ile ilgili bir çalışma yaparak, amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi'nin soyundan gelenlerin ellerindeki bazı belgeleri yayınlayan Burhan Göksel, Konyarlar'ın, Konya-Karaman'dan Fatih Sultan Mehmet döneminde 1466 yılında Karaman-oğulları ortadan kaldırıldıktan sonra Rumeli'ye göçürülerek, iskan edildiklerini belirtmektedir.[46]

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki Yörüklerle ilgili örgütlenmesi içinde kendileri için ayrı isimle bir sayı (tahrir) defteri bulunmayan Konyarlar, yerleştikleri bölgelerde, başlangıçta özellikle "Kocacık" ve "Selanik Yörükleri" içinde, sonradan da "Vodina" ve "Sarıgöller Bölgesi" Yörükleri içinde "Evlad-ı Fatihan" olarak kaydedilmişlerdir. Hasan Paşa tarafından 1691 (1102) tarihinde yapılan tahriri içeren "Evlad-ı Fatihan Piyadeleri Defteri"[47]ne göre "Sarıgöl" (Kayalar)ler Bölgesi'ndeki köyler, mahalleler

44 T. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 12.
45 T. Gökbilgin, **a. g. e.,** s. 13.
46 B. Göksel, **Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma**, Ank., 1988, s. 6.
47 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Mevkufat Defteri**, No: 2737.

Levent Şahverdi Arşivi

ve devlete vermekle yükümlü oldukları "Yörük Piyadeler"in sayısı şu şekildedir:

"Eğri-Bucak Kazası": Turhanlı 49. Sofular 21. Evrenoslu 6. Okçular 6. Eyrili 20. İshaklı 24. Çobanlı 24. İdil-obası 19. Şahinli 55. Leşli 34. Öküz-obası 24. Emirhanlı 38. Gün-doğmaz 2. Rahmanlı 8. Evhad-obası 58. Aydın-obası, Cinciler 66. Işıklu 29. Sinekli 34. Çakır-ı sagir 4. Sarı-Musalu 8. Çakırlı-i Kebir 13. Karamanlı 12. Karacalar 73. Buraklı 10. Tekye-i Hacı-Hasanlı 21. Topçular 18. Dağ ışıkları 7.

"Cuma-Pazarı Kazası": Haydarlı 60. Koca Ahmedli 66. Tarakçılı 6. Durasılar 6. Timurhanlu 3. Bar-çukuru 1. Kulalu 1. Erdoğmuşlu 5. Karaağaç 2. Donuk-kayalar 1. Şahinler 3. Dedeler 3.

"Çarşanba Kazası": Milli 77. Davudlu 18. Hacı-İsalar 18. Kulkallı 12. Hacılar 12. Yeniceler 14. Hacı-Ömerli 16. Karacalı 6. Doğancalı 6. Tekye-i kebir ve sagir 42. Keçili 18. Saltıklı 19. Meşeli 6.[48]

Ailenin sonradan gelerek yerleştiği Selanik'e bağlı "Lankaza Nahiyesi"nin 1691 tahririne göre cemaatleri, köy ve mahalleleri ile "Yörük Piyadeleri" sayısı şu şekildedir: Bedirli 10. Hacı-Bayramlı 4. Pir-dede 1. Değirmenciler 6. Köleli 7. Şuaybı 109. Umurlu ma'a Sarıcalı 45. Değirmencili ma'a Eyrilceli (Ayrılıncalı) 18. Çokallı 9. Lotice 7. Osmanlı 49. Yaylacık 16. Ayvalı-dere ma'a Şah-Veli ve Saltıklı. Çınarlı 78. Bulcalı 13. Koçmar 4. Keruz 5. Lankaza 3. Sarıyar 1. Yağlıca 1. Evrencik 1.[49]

Yine bu deftere göre, bölgede Konya-Karaman yöresinin hatıralarını gösteren yer adları ve ailenin soyuna işaret eden "Sofular" ile "Sarı-göllü" gibi yer ve oymak adları şuralarda tespit edilebilmektedir: Ereğli Nahiyesi 50. Ereğli 1 (Kırk-Kilise). Ereğli 9, Kara-pınar 1, Sarıgöllü 4 (Avrethisarı). Sofular 19 (Nahiye-i Bazargah). Sofulu 9 (Nahiye,i Kelemeriye). Sofular 21, Karamanlı 12 (Eğri-Bucak-Sarı-Göl).Sofulu 9 (Tikveş). Sarı-Göllü 50 (Radovişte). Sofular 14 (Gümilcine). Karamanlı 11 (Çağlayık). Sofular 28

48 T. Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 265.
49 T. Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 264.

Levent Şahverdi Arşivi

(Yeni-Pazar). Sarı-göllü 1, Sofular 2 (Babadağ). Sarı-göllü 1 (Ruscuk). Sofu Yurdu 1 (Tozluk-Tuzluk).[50]

B. KONYAR OLARAK ZÜBEYDE HANIM'IN AİLESİ

Mustafa Kemal'in anne soyundan dedesi Sofu-zade Feyzullah Efendi'dir. Selaniğe bir saat mesafede bulunan Langaza'da çiftlik sahibi idi. Atatürk'ün ve Makbule Hanım'ın çocukluk anılarında bahsettikleri çiftlik burasıdır. Annesi Zübeyde Hanım, Feyzullah Efendi'nin üçüncü eşi Ayşe Hanım'dan olan tek kızı idi. Atatürk'ün beş kardeşi içinde en uzun ömürlüsü olan Makbule Hanım (1885-1956) anne soyları hakkında, "annemden sık sık şunları dilemişimdir" diyerek şu bilgileri vermektedir: "Bizim esas soyumuz Yörüktür. Buralara Konya-Karaman çevrelerinden gelmişiz. Babam Feyzullah Efendi'nin büyük amcası Konya'ya gitmiş, Mevlevi dergahına girmiş orada kalmış. Yörüklüğü tutmuş olacak..."[51]

Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası hakkında, Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi'yi ve babası Kızıl Hafız Ahmet Bey'i de tanıyan ve doksan yaşında vefat eden Aydın Milletvekili Tahsin San, şu bilgileri vermiştir: "Atatürk'ün valdesi Zübeyde Hanım, Sofu-zade ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır. Bunlar Selanik'te doğmuşlardır. Bu aile bundan 130 sene evvel Sarıgöl'den Selanik'e gelmişlerdir. Vodina Kazası'nın batısında Sarıgöl Nahiyesi'nde onaltı köyden ibaret olan bu nahiye ailesi, Makedonya ve Teselya'nın fethinden sonra Konya civarı ahalisinden Osmanlı Hükümeti'nin sevk ve iskan ettirdiği Türkmenlerdendir. Son zamanlara kadar beş asır müddet içinde hayat tarzlarını, kılık-kıyafetlerini değiştirmemişlerdi."[52]

Bu konuda Lord Kinross, kaynak göstermeden şu bilgileri vermektedir: "Zübeyde Hanım, Bulgar sınırının ötesindeki Slavlar kadar sarışındı; düzgün beyaz bir teni, derin ama berrak, açık mavi gözleri vardı.

---

50 T. Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 257-272.

51 M. Atadan, "Büyük Kardeşim Atatürk", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 1 Kasım 1952-22 Mart 1953.

52 E. B. Şapolyo, **a.g.e.,** s. 22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

Ailesi Selanik'in batısında Arnavutluğa doğru, sert ve çıplak dağların geniş, donuk sulara gömüldüğü göller bölgesinden geliyordu. Burası Türklerin Makedonya'yı ve Teselyayı almalarından sonra Anadolu'nun göbeğinden gelen köylülerin yerleştikleri yerdi. Bu yüzden Zübeyde Hanım, damarlarındaki ilk göçebe Türk kabilelerinin torunları olan ve hala Toros dağlarında özgür yaşayışlarını sürdüren sarışın Yörüklerin kanını taşıdığını düşünmekten hoşlanırdı."[53]

Eldeki mevcut bilgilere göre aile, 1466'larda Karaman'dan gelerek Vodina Sancağı'na bağlı Sarıgöl'e yerlemiş; sonra Selanik yakınlarındaki Lankaza (Langaza)'ya göçmüş, Zübeyde Hanım 1857'de burada dünyaya gelmiştir. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası Sofu-zade Feyzullah Efendi üç defa evlenmiştir. İsimlerini bilemediğimiz diğer iki eşi bir tarafa bırakılacak olursa, Zübeyde Hanım'la birlikte Hasan Ağa ve Hüseyin Ağa, Feyzullah Efendi'nin üçüncü eşi Ayşe (Aişe) Hanım'dan dünyaya gelmişlerdir.

C. ZÜBEYDE HANIM'IN HAYATI

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım, 1857 'de Lankaza'da doğmuş, çocukluğu ve ilk gençlik yılları burada ailesi ile birlikte geçmiştir.

Zübeyde Hanım, güçlü bir beden yapısına sahip olduğu gibi, güçlü bir iradeye de sahipti. Yeterince eğitim görmemiş, ama okuma yazmayı öğrenmişti. Annesine "Molla Hanım" denildiği gibi, kendisine de "Zübeyde Molla" deniliyordu. Bu, "bilge" kişiliğini ifade eden bir lakaptı. Muhafazakar, geleneklerine bağlı bir kadındı.

Ali Rıza Efendi ile evlendikleri 1870 yılında 13-14 yaşlarında olan Zübeyde Hanım, aşağıda anlatılacağı gibi, kocası ölünce, çocuklarıyla birlikte bir süre Lankaza'daki aile çiftliğine kardeşlerinin yanına dönmüş, daha sonra kendisine talip olan Ragıp Bey'le ikinci evliliğini yapmıştır. Bu yıllarda 36 yaşında idi.

---

53 L. Kinross, a.g.e., s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Zübeyde Hanım'ın bir ara 1905'te Harp Akademisi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olan ve kısa bir süre hapse atılan Mustafa Kemal'i görmek için üç beş günlüğüne İstanbul'a gittiğini ve buradan Şam'a gidecek oğlunu Sirkeci'den uğurladığını biliyoruz. Bu olayı sonradan, annesinin mezarı başında 27 Ocak 1923'te duygulu bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa anlatacaktır.

Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Selanik'te ikamet eden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in burada 1906'da arkadaşları ile birlikte Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini açma girişimlerini yaptığı sıralarda oğluna inanmış ve değerli telkinleri ile ona yardımcı olmuştur.

Balkan Savaşları sonunda Selanik'in sınırlarımız dışında kalması üzerine birçok Türk gibi Zübeyde Hanım ve kızı Makbule Hanım da İstanbul'a gelmişlerdir. Elimizdeki bilgilere göre, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Selanik'te öldüğü" söylenen Ragıp Bey'in, bu göç olayından az önce vefat etmiş olması gerekir. Çünkü, yaşıyorsa onun da aileyle birlikte İstanbul'a gelmesi gerekirdi.

Zübeyde Hanım İstanbul'da Beşiktaş semtinde Akaretler'de 76 numaralı eve yerleştiler. Kızı ile birlikte İstanbul'da yeni fakat sıkıntılı bir hayata başladılar. Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Komutanı olarak Filistin'in güneyinde, Sina Cephesi'nde İngilizlere karşı çarpışırken, Müttefik Alman Orduları Komutanı Falkenhayn'la arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu, görevinden istifa etmiş ve Halep'e gitmişti. Burada ciddi bir "sarılık" hastalığı geçiren oğlunu merak eden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in üç yaşında iken evlatlık olarak alıp, yetiştirmesi için annesinin yanına bıraktığı Abdürrahim (Tunçok)i de alarak Halep'e gitmiş ve "kör olduğu"ndan korktuğu oğlu Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş, tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de Suriye cephesinden ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Doğruca annesinin evine giden Mustafa Kemal Paşa,

Levent Şahverdi Arşivi

onun boynuna sarılarak elini öpmüş ve kız kardeşi ile kucaklaşarak hasret gidermiştir. Hayatları boyunca çok az bir araya gelebilen aile için mutlu buluşmaydı bu.

İstanbul'a gelişinde birkaç gün Pera Palas Oteli'nde kalan Mustafa Kemal, bir süre de yakın arkadaşı Salih Fansa'nın Beyoğlu'ndaki evinde konuk olmuştur. Daha sonra Şişli'de Madam Kasabya'nın üç katlı evini kiralayan Mustafa Kemal, Beşiktaş Akaretler'de oturan annesi ve kız kardeşini de yanına almış, üç katlı evin üçüncü katını onlara ayırmıştır. Kendisi orta katta oturuyor, bu katın arka bahçeye bakan odasını da yatak odası olarak kullanıyordu. Büyük salonu toplantı odası olarak ayırmıştı. Alt katta ise yaveri kalıyordu.

Mustafa Kemal, Başkent İstanbul'un en bunalımlı günlerinde bu evde arkadaşlarıyla sık sık toplantılar yapmış, 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun yolculuğuna çıkıncaya kadar bu evde oturmuştur. Şişlideki bu ev şimdi müze olarak kullanılmaktadır.

Samsun'a çıkışla birlikte başlayan günler Mustafa Kemal için olduğu gibi, annesi ve kardeşi için de sıkıntılı, sancılı günler olacaktır. Bu arada oğlu Mustafa Kemal'in "öldüğü" asılsız haberini duyan ve zaten hasta olan Zübeyde Hanım, iyice hastalanır, kısmen felç olur.

Zübeyde Hanım için bu sıkıntılı günlerde sevindirici bir olay gerçekleşir. Kızı Makbule, askerlikten ayrılarak ticarete atılan Mustafa Mecdi Bey'le evlenir. Zübeyde Hanım, tekrar Akaretler'deki eve döner, kızı ve damadı ile burada yaşamaya devam ederler.

Bu acılı, sıkıntılı ama umut dolu günler Milli Mücadele boyunca sürecektir. Zübeyde Hanım'ın hastalığı gün geçtikçe artıyordu. Annesinin kuşatma altındaki İstanbul'da kalması Mustafa Kemal'i üzüyor, annesine ateş hattındayken bile mektuplar yazıyordu. Arkadaşları Zübeyde Hanım'a yardım ediyor, bütün isteklerini yerine getiriyorlardı. Zübeyde Hanım'ın, öl-

Levent Şahverdi Arşivi

meden oğlunu görme isteği ile oğlunun da bir an önce annesine kavuşma özlemi çektiği, karşılıklı gönderilen telgraflarda görülmektedir.

Üç yıldır annesinden ayrı kalan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı bir sırada annesini Ankara'ya getirmeye karar verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan idi. Yıl 1922, aylardan Haziran'dı. Kendisinden görüşme talebinde bulunan Fransız yazarı Claude Farrére ile İzmit'te buluşacak, annesi de İstanbul'dan gelecekti. Atatürk 14 Haziran 1922'de Adapazarı'na geldi. Kendisinden bir gün önce gelen ve Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Baha Bey'in evinde kalan Zübeyde Hanım ile burada buluştular ve o geceyi bu evde geçirdiler. Anne ve oğul birlikte bir otomobil ile 24 Haziran 1922'de saat 20 de Ankara'ya dönmüşler, doğruca Çankaya Köşkü'ne gitmişlerdir.

Köşkte Abdürrahim ve Ragıp Bey'in yeğeni olan Fikriye ile birlikte kalan Zübeyde Hanım'ın, hastalığı da giderek artıyordu. Kısmi felç ve romatizmadan dolayı ağrıları artan Zübeyde Hanım'a İzmir'in havasının iyi geleceği düşünülerek, İzmir'e gidip bir süre kalması için ikna edildi. Bu seyahatin bir diğer amacı da Mustafa Kemal'in evliliği düşündüğü Latife Hanım'ı Zübeyde Hanım ile tanıştırmaktı. Uygun bir kalacak yer bulmak için İzmir'e giden Başyaver Salih (Bozok) Bey, Zübeyde Hanım için Latife Hanımların Karşıyaka'daki yazlık evlerini hazırladı.

Buradayken hastalığı giderek artan Zübeyde Hanım, 15 Ocak 1923 günü vefat etti. 66 yaşındaydı. Batı Anadolu'da uzun süreli bir geziye çıkmak üzere 14 Ocak 1923 günü akşamı özel treni ile Ankara'dan ayrılmış bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak günü Eskişehir'e gelmişti. Gün ağarmadan az önce Emir Eri Çavuş Ali'yi çağırmış, "Bir haber var mı?" diye sormuş, "şifre geldi ama çözülmedi" diye cevap veren Ali Çavuş'a hüzünle bakan Mustafa Kemal Paşa, "annemin öldüğünü biliyorum." Dedi. "Bir rüya gördüm, yeşil tarlalarda annemle dolaşıyordum. Birden bir fırtına çıktı, anamı alıp götürdü." Deşifre edilmiş telgraf eline verildiği zaman okudu, gözlerini kapadı, bir an düşündü ve "İzmir'e gitmiyoruz. Treni İzmit'e çevirsinler" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı gün İzmir'deki Başyaver Salih Bozok'a şu telgrafı çekti: "...verdiğiniz elim haber, beni çok müteessir etti. Merhumenin münasip bir tarzda merasim-i tedfiniyesini (uygun bir şekilde cenaze törenini) ifa ettiriniz. Cenab-ı Hak, milletimize hayat ve selamet versin."

Atatürk'ün Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşı olan ve Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi Kurmay Başkanı bulunan Asım Gündüz, Zübeyde Hanım'ın ölümü sırasında İzmir'deydi. Asım Gündüz Zübeyde Hanım'ın cenaze törenini şu şekilde anlatmaktadır: "Zübeyde Hanım son saatlerinde yanında bulunan Latife Hanım'a ayrıca bir vasiyet yazdırmıştır. Latife Hanım, Zübeyde Hanım'ın ölüm haberini ilkönce İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik (Renda)'ya bildirmiş, vali de büyük bir cenaze töreni hazırlatmıştı. Latife Hanım ilk gece İzmir'in tanınmış hafızlarından tam ötuzüç kişi çağırarak sabaha kadar hatim yaptırmış ve hatim duası üç gün sürmüştür.

"Cenaze alayına adeta bütün İzmir katılmıştı. Vali, memurlar, komutanlar ve hocalar olduğu halde cenaze alayının uzunluğu bir kilometreyi buluyordu. Okulların getirdiği çelenkler kabrin üstünde bir örtü teşkil etmişti. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım, Kazım (Özalp), Fahrettin (Altay), Mürsel (Baki), İzzettin (Çalışlar), Abdurrahman Nafiz (Gürman) Paşalar cenaze alayının önünde yürümekte idiler.

"Latife Hanım siyah bir manto giymiş, siyah peçe örtmüş, cenaze alayına katılmak istemişti. Fakat ailesinin ve din adamlarının, İslam'da kadın cenazeye katılamaz diye engel olmaları üzerine bir faytona binerek cenazeyi arkadan takip etmişti. Latife Hanım, kabirde yüzlerce gümüş mecidiye sadaka dağıtmış, kırkında mevlüt okutmuş, 52 inci gecesinde de aşure yaparak fakir fukaraya dağıttığı gibi, hatimler indirerek bu mübarek kadına karşı duyduğu sevgi ve şükran borcunu ödemişti."

Yaklaşık 12-13 gün çeşitli yerleri dolaşan ve programına uygun olarak devlet işlerini takip eden Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak 1923 günü Manisa üzerinden İzmir-Karşıyaka istasyonuna geldi. Beraberinde ordu komutanları, bakanlar, milletvekilleri ve yaveri vardı. İzmir Valisi Abdülhalik Renda, Kolordu Komutanı Fahrettin Altay ve Başyaver Salih

Levent Şahverdi Arşivi

Bozok, onu karşılayanlar arasında idi. Yine istasyonda kalabalık bir halk topluluğu ve çevresi çiçeklerle süslenmiş bir otomobil onu bekliyordu. Çevresinde toplananları selamladı.

Tıpkı sağlığında önce annesini ziyaret ettiği gibi, yine önce annesini ziyaret edecekti. O gün annesinin mezarı başında duygulu ve özlü bir konuşma yaptı. Konuşmasında, yetişmesinde olduğu gibi, Milli Mücadele yıllarında da hep kendisinin yolunda olan annesinin çektiği acıları, onun fedakarlığını dile getirdi. Kendisi yüzünden çektiği sıkıntıları, acıları dile getirirken annesine olan kadirbilirliğini de dile getiriyordu.

Atatürk, o gün derin bir heyecana kapılmıştı. En içten, en duygulu konuşmasını da, annesinin mezarı başında o gün yapmıştır. Zübeyde Hanım, fedakar bir anneydi. Oğlunun yetişmesinde emsalsiz emekleri geçmişti. Yıllarca oğlunun hasretine katlanmış, nihayet, onun zaferini gördükten kısa bir süre sonra ölmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, milletini kurtarmak için hayatını ve bütün varlığını ortaya koyarken annesiyle yeterince ilgilenememişti. İşte annesinin mezarını kalabalık bir grupla ilk kez ziyaret ederken, ona göz yaşı döktüren ve en derinden gelen duygularını söyleten, içindeki bu hisler olmuştur. Buradaki konuşmasında kısaca annesinin çektiği sıkıntılardan bahseden Mustafa Kemal Paşa, şunları söylemiştir:

"...Valdemin ziyaretlerinden şüphesiz pek müteessirim. Fakat bu teessürümü izale ve beni müteselli eden bir husus var ki, o da anamız vatanı mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha avdet etmemek üzere mezar-ı ademe götürülmüş olduğunu görmektir. Valdem bu toprağın altında, fakat Hakimiyet-i Milliye ilelebet payidar olsun. Beni müteselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, Hakimiyet-i Milliye ilelebet devam edecektir. Valdemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna müteahhit olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim. Valdemin medfeni önünde ve Allah'ın huzurunda aht ve peyman ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tespit ettiği hakimiyetin muhafaza ve müdafaası için icab ederse valdemin yanına

Levent Şahverdi Arşivi

gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hakimiyet-i Milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."

Mustafa Kemal'in bu nutku, Karşıyakalıların çok candan tezahüratına vesile teşkil etti ve halk kendisini çılgın gibi alkışlayarak, "çok yaşa paşam...Sen çok yaşa.." diye haykırıyordu.

"Faziletine ve yüksek kadınlığına inandığım anam ve kız kardeşim inkılap işlerinde bana inanmışlar ve hizmet etmişlerdir" diyerek Zübeyde Hanım'a olan bağlılığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Annesini çok severdi. Annesinin sevdiği bir şarkıyı duyduğu zaman gözleri yaşarırdı. Her sabah uyandığında temizliğini yapar, giyindikten sonra ziyaret için annesine haber gönderir, izin isterdi. Zübeyde Hanım da aynı şekilde hazırlığını yaptıktan sonra oğlunu kabul ederdi. Bu görüşmelerde Mustafa kemal Paşa, annesinin elini öper, onun hayır duasını alırdı. Bir süre annesi ile kalıp sohbet ederlerdi.

Zübeyde Hanım oğluna "Mustafam", "Sarı Mustafam" diye hitap eder; çoğu zaman bunu az bulur, "Paşam" veya "Sarı Paşam" diye hitap eder veya anardı.

Atatürk'ün yaşamının büyük bir bölümünde yanında olan Yaverlerinden Cevat Abbas Gürer'in, "Atatürk'ün çok sevdiği ve saydığı anası ile terbiye ve zeka bakımından vaziyetleri"ni anlattığı şu sözlerinde, bir milli kahramanı doğuran ve yetiştiren "Türk Anası"nın "devlet terbiyesi"ni ve "fazileti" ni ne güzel ortaya koymaktadır:

"Bayan Zübeyde, daha küçük yaşta yetim kalan oğlunun her durumuyla yakından ilgilenirdi. Çünkü onun yetişmesinde ve yetiştikten sonra memlekete yararlı olmasında büyük etken olmuştur. Atatürk'e tam anlamıyla hem analık, hem babalık etmişti.

"Sevgili oğlu Mustafa'nın idamla mahkumiyetini haber aldığı zaman, son derce dinç olmasına rağmen üzüntüsünden kahırlanan Bayan Zübeyde hastalanmış, yatağa düşmüştü. Uzun bir müddet oğlundan doğru bilgi alamaması da hastalığın ilerlemesine sebebiyet vermişti.

Levent Şahverdi Arşivi

"Çankaya artık Bayan Zübeyde'ye çok kıymetli ve sevgili oğlunu, bol bol görmek ve onu koklamak fırsatını verdiğinden pek memnun ve bahtiyar bir ömür sürüyor ise de yine ekseriye vaktini hastalık içinde geçiriyordu.

"Bayan Zübeyde'nin yaratılışını, zekasını ve çevresine karşı davranışını anlatmak için çok uzun yazmak gerek. Yalnız ana olmak itibarıyla değil, fakat bu vakur, ciddi, taşkın zekalı büyük Türk kadınını her gün ziyaret etmek Atatürk için bir vazife idi. Ziyaretler haberleşmeden yapılmazdı. Çünkü, ana oğul hazırlanmadan birbirlerini görmezlerdi. Her ikisi arasındaki münasebetin esas kuralı daima ziyaretçinin Atatürk'ün olması idi.

"Ebedi Şef sabahleyin uyanır uyanmaz eğer o gün annesini görecekse, annesinden birisi vasıtasıyla izin alırdı. Sonra büyük bir merasimde bulunacak imişcesine Atatürk hazırlanırdı.

"Bayan Zübeyde de, hasta yatağında dahi olsa büyük bir özenle Atatürk'ü kabule hazırlanırdı. Saçlarını taratır, işlemeli başörtüsünü örter, Makedonyalı gelinlik kızın zengin cihazından oyalı bürümcük gömleğinin üzerine ipekli entarisini giyerdi. Ve İstanbulkari renkli maşlahı ile resmi kıyafetini tamamladıktan sonra oğlunu beklediği haberini gönderirdi.

"Bayan Zübeyde, Atatürk'e 'Mustafa' diye hitap ederdi. Ben bu büyük ailenin arasında emniyet, itimat ve muhabbet kazanmak mazhariyetine yıllardan beri karışmıştım. Ekseriya her iki büyüğün görüşmelerinde beraber bulunurdum.

"Büyük, kıymetli evlat yetiştirmek bahtiyarlığı ile kıymetli büyük bir anaya sahip olmak gururunu bir arada toplayan gözlerim; evet Türk toplumu bünyesindeki terbiyenin ve o terbiyenin temellerinin ne kadar derin ve köklü, ne kadar nezih ve ciddi ve ne kadar samimi olduğunun canlı örneklerini gördükçe duygulanıyor, mutlu oluyordum. Diyebilirim ki, Bayan Zübeyde ile Atatürk bu ana-oğul birbirine aşıktılar.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu ana, oğluna daha beşik çocuğu iken vatan ve millet sevgisini telkin eden ninnilerden başlamış, onu her çağında duygularla büyütmüş, öğrenime yönlendirmiş, ilim ve irfan aşılamıştır. Yetişen, makamını bulan kurtarıcı oğlunu o, Mustafa Kemal yapmıştı.

"Bu ziyaretlerin her birinde Atatürk, anasının mübarek elini büyük bir saygı ile öperdi. Sonra anasının karşısında o büyük adam küçülür, Mustafa, hatta Mustafacık olurdu. Konuşmaları, şakaları pek içten kaynayan sevginin belirtileriydi.

"Çankaya'da bu ana-oğul görüşmelerinin birinde şahit olduğum bir durumu değeri sınırsız olan Bayan Zübeyde'nin işlek, kıvrak zekasının bir örneği olarak sunacağım:

"Atatürk annesinin elini öptü. Bayan Zübeyde oğluna elini uzatırken coşkun sevgisinin gözlerinde toplanan bütün ifadesiyle Atatürk'ü bağrına basmak istiyordu. Onu kucakladıktan sonra aziz Türk milletine eşsiz bir kurtarıcı armağan veren ana olmak itibariyle gururlanmalı idi. Fakat öyle olmadı, mutluluğunu gülen ve şirin yüzünden okunan o büyük Türk anası kolları arasında uzaklaşan ciğerparesinin eline uzandı: Atatürk: 'Ne yapıyorsun anne'... dedi. Bayan Zübeyde sessiz ve kesin bir ciddiyetle: 'Ben senin ananım, sen benim elimi öpmekle bana karşı olan vazifeni yapıyorsun; fakat sen vatanı ve milleti kurtaran bir devlet başkanısın. Ben de bu aziz milletin bir ferdiyim ve onun tebasıyım, elini öpebilirim.' Cevabını verdi.

"Oğlunun elini öpmekten çok Bayan Zübeyde, hareketiyle oğlunun makamının en büyük saygıya değer olduğunu etrafındakilere işaret ediyordu."[54]

IV. BİR KOCACIK VE BİR KONYAR'IN TARİHİ EVLİLİĞİ

Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım, 1870 veya 1871 yılında evlendiler. Evlendiğinde 13-14 yaşında bulunan Zübeyde Hanım, kızı Mak-

54 Zübeyde Hanım ile ilgili ciddi bir biyografi hazırlanmış bulunmaktadır. Burada verdiğimiz bilgilerin büyük kısmı bu eserden alınmıştır: C. Sönmez, **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Genişletilmiş 2. Baskı, Ank., 1998, 1-136.

Levent Şahverdi Arşivi

bule Hanım'ın anılarındaki anlatımıyla çok güzel bir genç kızdı: "Annemin gençliği gözümün önünde... Uzun boylu, ince yapılı, altın saçlı, yeşil gözlü bir kadın. Çocuklar annelerini öteden beri, dünyanın en güzel kadını olarak düşünürler. Fakat annem, gerçekten güzeldi..."[55]

Ali Rıza Efendi, 31-32 yaşında ve Evkaf İdaresi'nde memurdu. Talip olduğu Zübeyde'den 17-18 yaş büyüktü. Kız tarafından özellikle anne Ayşe Hanım, memuriyet dolayısı ile kızından ayrı kalacağı düşüncesiyle evliliğe başlangıçta itiraz eder. Sonunda Mustafa Kemal'in dayısı Hüseyin Ağa aileyi ikna eder, nikah kıyılır ve iki genç evlenirler. Böylece Türk milletine Mustafa Kemal Atatürk'ü armağan edecek olan "tarihi evlilik" gerçekleşmiş olur.

Makbule Hanım'ın anılarında ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu evlilik esasında, Ali Rıza Efendi'nin rüyasında gördüğü ve beğendiği kıza benzer bir eş araması ile başlar ve nihayet ablası Mevlevi Kapu Şeyhi'nin gelini olan Hatice Hanım'ın Zübeyde'yi görünce kendisine sevinçle müjdelemesi üzerine gerçekleşir.[56]

Evlendikten hemen sonra, Ali Rıza Efendi'nin Selanik'teki baba evine yerleşirler. İlk evlilik yılları bu evde geçer. Önce bir kızları olur, adını "Fatma" (1871/1872-1875)koyarlar. Bundan sonra da iki erkek çocukları olacaktır. "Ahmet" (1874-1883) ve "Ömer" (1875-1883). Bunları "Mustafa" (1881-1938), "Makbule" (1885-1956) ve "Naciye" (1899-1901) takip edecektir.

Bu mutlu evlilik, salgın bazı hastalıklardan dolayı ilk üç ve son çocuklarının değişik yıllarda ölümleri ve Ali Rıza Efendi'nin çok düzenli yürümeyen iş hayatındaki aksaklıklarla zaman zaman sıkıntılı bir şekilde yürür. Nihayet, Mustafa'nın doğumu ve varlığı ile hayata bağlanan aile, bu defa Ali Rıza Efendi'nin vefatıyla sarsılır.

---

55 M. Atadan, "Büyük Kardeşim Atatürk", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 12 Kasım 1952.
56 M. Atadan, **a.g.m.**, 13 Kasım 1952 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Rıza Efendi öldüğünde (1893) 36 yaşında ve üç çocukla dul kalan Zübeyde Hanım için kardeşi Hüseyin Ağa'nın yönettiği Lankaza'daki Rapla Çiftliği sığınacak bir liman olur. Hüseyin Efendi, eniştesinin ölümü haberini alınca Selanik'e, kız kardeşi Zübeyde'nin evine gelir. Onu çocukları ile birlikte, hayatın bu zor şartları içinde bırakamaz ve kız kardeşi Zübeyde'ye, "Rahmetli ömürsüz adamla seni evlendiren ben oldum. Bundan sonra size ben bakacağım, bu çocukları ben büyüteceğim" diyerek, aileyi yanına alıp Rapla Çiftliği'ne götürür.[57]

V. ZÜBEYDE HANIM'IN İKİNCİ EVLİLİĞİ

Genç yaşta üç çocuğu ile dul kalan Zübeyde Hanım, oğlu Mustafa'yı Askeri Rüştiye'ye verdikten sonra, özellikle ekonomik yönden zor günler yaşamaya başlar. Çocuklarla birlikte kendisine bağlanan iki mecidiyelik maaş ailenin geçimini sağlamaktan çok uzaktır. O sıralarda, Yunanistan'a terkedilen Teselya'nın merkezi Larisa (Yenişehir)'dan göç edenlerden Reji idaresi memurlarından Ragıp Efendi, kendisine talip olur.

Ragıp Efendi de hanımını kaybetmiş dört çocuklu bir duldur. Zübeyde Hanım, Kılıçoğlu Hakkı Bey'in kayınpederi Şeyh Rıfat Efendi tarafından Ragıp Efendi ile evlendirilir. Varlıklı bir kimse olmasına rağmen, Ragıp Efendi Zübeyde Hanım'ın evine gelerek yerleşir. Şüphesiz, evin en büyük erkek evladı olarak Mustafa bu evliliği onaylamaz ve evi terkederek, Horhor Mahallesi'nde oturan öz halası Emine Hanım'ın evine yerleşir. Manastır İdadisi'ne gidinceye kadar da eve nadiren uğrar.

Ragıp Bey esasında çok kibar ve iyi kalpli bir insandır. Mustafa Kemal, yıllar sonra Afetinan'a üvey babası ile ilgili olarak şunları söyleyecektir: "...Fakat sonradan o asil beyle dost oldum. Bana iyi bir eğitici oldu. Anamın da genç yaşında böyle bir aile bağı yapmış olmasını takdir ettim. Ancak çocukluk duygum benim babamı kaybetmiş olmama karşı bir isyandan ibaretti". Mustafa Kemal Ali Fuat Cebesoy'a da Ragıp Efendi ile

57 M. Erenli, a.g.e., s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

ilgili olarak, "Bana karşı çok saygılı davranmış, büyük adam muamelesi etmiştir. Nazik ve kibar insandı" demiştir. Ragıp Efendi, kaynaklara göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Selanik'te vefat etmiş; bazı kaynaklara göre de Çanakkale Şavaşları'nda şehit düşmüştür. Fakat, yukarıda da değinildiği gibi, Zübeyde Hanım ve Makbule'nin Balkan Savaşları'ndan sonra İstanbul'a göç ettiğini biliyoruz. Ragıp Bey'in onlarla İstanbul'a geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Ragıp Bey muhtemelen Balkan Savaşları sırasında veyahut sonrasında vefat etmiş olmalıdır.

Ragıp Bey'in bir oğlu Süreyya Bey (Toyran), diğeri şimendifer memuru Hakkı Bey'dir. Kızlarının birisinin adı Rukiye'dir. Fuat Bulca akrabalarıdır. 1913 yılında 16 yaşında iken tanıdığı ve "Ağabey" diye hitap ettiği M. Kemal'e sonradan delice aşık olan ve bu yüzden de intihar eden Fikriye Hanım da, Ragıp Bey'in kardeşi Miralay Hüsamettin Bey'in üç çocuğundan birisi idi. Yani Fikriye, Ragıp Bey'in yeğeni idi. Hüsamettin Bey'in diğer çocuklarının adları da Enver ve Jülide idi.[58]

58 Zübeyde Hanım'ın bu evliliği ile ilgili olarak bakınız: S. Yeşilyurt, **Zübeyde Hanımın İkinci Evliliği ve Kemalizm**, Ank., 1996, s. 23 vd. C. Sönmez, **a. g. e.**, s. 41-42. Ö. S. Coşar, **a. g. e.**, C:I., s. 172-173. E. B. Şapolyo, **a. g. e.**, s. 41. A. F. Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 16. Ş. Belli, **Fikriye**, Ank., 1995, s. 66 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Her büyük liderin hayatında gördüğümüz gibi, Atatürk'ün biyografisinde de, bilgi ve belge eksikliğinden kaynaklanan bazı tartışmalı konular bulunmaktadır. Türk bilim hayatı, bugün bu konuların pek çoğunu belgelere dayalı olarak açıklığa kavuşturmuştur. Fakat hala bazı konularda yanlışlıkların devam ettiği görülmektedir. Bunda, Atatürk ile ilgili arşiv belgelerinin dikkate alınmamasının rolü olduğu kadar; bazı maksatlı yayınların da etkisi vardır.

Bu çalışma ile, Atatürk'ün biyografisinin önemli bir bölümü, soyu ve ailesi, arşiv belgelerine dayalı olarak daha düzgün, tartışmaya yer bırakmayak bir şekilde yazılmaya çalışılmıştır. Şüphesizdir ki, bu araştırmada da eksiklikler olacaktır.. Bunların zaman içinde yeni belgelerle tamamlanması tabiidir.

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Kızıloğuzlar, Koacıklar, Konyarlar.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

As with teh lives of every great eader, Atatürk's biography also has some less illuminated parts due to the lack of information and documents. However, Turkih science has now shed light on many of them based on dokuments.. Some errors, tough, still persist and that is due to not paying enough attention to Atatürk Archieves, as well as some antipropaganda.

This study attemped to write an important part of Atatürk's biography, his decendancy and family, based on documents in a more organized manner and to prevents furter speculations. Asany other study, this one has its limitations and new documents will help clarity more issues in the future..

Key Words: Ataturk, Kızıloğuzs, Kocacıks, Konyars

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İŞGAL YILLARINDA ADAPAZARI KAZASINDA YUNAN MEZALİMİ

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Türk Milleti'nin bütün fertlerinin olduğu gibi, Adapazarı ve yöresi insanlarının da çok mühim rol oynadığı bilinmektedir. Millî Mücadele döneminde Adapazarı ve yöresinin Kuva-yı Milliye saflarına katılması Sivas Kongresi'ni takip eden günlere rastlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya Damat Ferid Paşa kabinesinin direnmesi halinde İstanbul hükûmetine karşı hareket etmeye hazır olduklarını bildirenler arasında Adapazarı Kuva-yı milliyecileri de vardı. Nitekim, 1 Ekim 1919 tarihinde Hendek ve Adapazarı'nın bazı yerlerinde halkın Kuva-yı milliyeye katıldıkları haberi her tarafta duyulmakta idi.

Kuva-yı Milliye'nin Adapazarı Yöresindeki Faaliyetliri ve Karşı Hareketler

Adapazarı'nda ilk milli müfrezelerin kurulması için yöredeki resmi devlet görevlileri ile halkın önemli katkıları olmuştu. Adapazarı Belediye Başkanı Fahri, Müderris Harun Efendi, Adil Hasan, Mehmet Sıtkı, Emekli Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Ramiz, Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzonlu Doktor Yüzbaşı Raif, Gebze'den gelen Dr. Fahri Can, iş adamı Metozade Hüseyin, Ömer Faik, Fabrika müdürü Nemettin ve Dava Vekili İbrahim Beyler[1] Kuva-yı Milliye teşkilatını kurup, Mustafa Kemal Paşa'ya da bağlılık telgrafı çekmişlerdi. Daha sonra Adapazarı milli komutanlığını üzerine alan Kuşçubaşı Eşref Bey de buraya gelmiş, milli teşkilatın ku-

---

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

1 Geniş bilgi için bk., Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 376; ayrıca bk., **Tarihte ve Günümüzde Sakarya**, Sakarya Valiliği Yayını, Tarihsiz, s. 47-48.

Levent Şahverdi Arşivi

rulmasında rol almıştı[2]. Hatta Kuşçubaşı Eşref Bey'in Kuva-yı Milliye'nin masraflarının zenginlerden toplanacak paralarla karşılanacağı yolundaki beyan ve uygulamaları bazılarının tepkilerini çektiği gibi, bir müddet sonra burayı terk etmesine de neden oldu[3]. Nitekim, Kuşçubaşı Eşref'e yönellik bu hareket bir müddet sonra Kuva-yı Milliye'ye karşı bir tavır haline dönüşerek, Düze ve Bolu bölgesindeki bir takım ayaklanmalara da zemin hazırladı.

Adapazarı'nda olduğu gibi, Geyve ve Hendek'te de kuva-yı milliyeyi destekleyecek Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri kurulmuştu.

Geyve'de Hafız Fuat (Çelebi) Efendi'nin başkanlığında Kaymakam Hazım Bey, Jandarma komutanı Esat Bey, Burhanettin Çelebi, Rıza (Şahin) Bey, ve Sefer Bey'lerin katılmasıyla kuva-yı milliye teşkilatı kurulmuştu[4].

Hendek'te ise, Rauf Bey'in önderliğinde Şefik Kahvecioğlu, Hacı Mehmet Dinçer, Molla Mehmet Keskin, Muallim Arif Beyler kuva-yı milliye teşkilatını kurdular ve İstanbul hükûmetiyle bağlarını kestiklerini, Temsil Heyetine çektikleri telgrafla bildirdiler.

Kuva-yı milliyenin Adapazarı, Geyve ve Hendek kazalarında gücünü göstermesi gerek işgalci düşmanın, gerekse işbirlikçilerinin dikkatini çekmiş, onları karşı önlemler almaya yöneltmişti. Bu sırada Akyazı bölgesinde ortaya çıkan Çerkes Talustan Bey'in İstanbul hükûmeti desteğiyle başlattığı ısyan başarılı olamamış; fakat, 1920 ilkbaharında başlayacak olan ayaklanmalara zemin hazırlamıştı[5].

---

2 Adnan Sofuoğlu, **Kocaeli ve Sakarya'da Kuva-yı Milliye ve Karşı Faaliyetler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 60-62. Rahmi Apak'ın ifadelerine bakılırsa, Eşref Bey'in bölgedeki faaliyetleri Karakol Teşkilatı aracılığıyla kendisinin de daha öncelerden tanıştığı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa onu Adapazarı-Düzce-Bolu bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığına atamıştır. Bk., Rahmi Apak, İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara 1990, s. 113.

3 Geniş bilgi için bk., Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Ankara 1994, s. 336-337.

4 Rahmi Apak, Aynı eser, s. 157. Gelişmelere bakılırsa Adapazarı bölgesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 30 Eylül 1919 tarihinden sonra kurulması muhtemeldir. Tarihlendirme konusunda yapılan tartışmalar için bk., Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, c. III, Ankara 1970, s. 304; Ömer Sami Coşar, **İstiklal Harbi Gazetesi**, Milliyet Gazetesi Yayını 1968, 24 Eylül 1919 tarihli nüshası.

5 Düzce-Bolu ayaklanmaları hakkında geniş bilgi için bk., Rüknü Özkök, **Düzce-Bolu Isyanları,** İstanbul 1971; ayrıca bk., Adnan Sofuoğlu, Aynı tez.

Levent Şahverdi Arşivi

Geyve Boğazı, Kuva-yı milliyenin ele geçirmek zorunda olduğu stratejik önemi çok büyük olan bir geçitti. Dolayısıyla Geyve Boğazı'nın ele geçirilmesi ve sürekli olarak elde tutulması Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması açısından son derece önemli idi.

Adapazarı ve Yöresinde Yunan İşgal Faaliyetleri[6]

İşgal felaketine uğrayan her yerde olduğu gibi, Adapazarı kazasının da Yunan işgaline maruz kalan bölgesi Sakarya Nehri'nin batısındaki sahasıdır[7]. Mondros Ateşkes antlaşmasını müteakip başlayan işgal olayları münasebetiyle Batı Anadolu'da tamamen serbest kalan yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle Yunan birliklerinin saldırılarına uğramayan belde ve köy hemen hemen kalmamıştır[8]. Rum ve Ermeniler bölgede azınlıkta olmalarına rağmen[9], İtilaf Devletleri'nden aldıkları cesaretle hareket edi-

---

6 Bu makalenin hazırlanması sırasında büyük ölçüde 1921 yılında Adapazarı kaymakamı olarak görev yapan Özdemir Bey tarafından hazırlanan ve İzmit Mutasarrıflığına gönderilen rapordan yararlanılmıştır. Bu rapor, bilahare diğer bölgelerdeki raporların da ilavesiyle TBMM hükûmeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Garp Cephesi İstihbarat Şubesi tarafından "Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti" adıyla yayınlanmıştır. Eser, Gnkur ATASE Başkanlığı kütüphanesi İstiklal 152 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu eser, E. Kur. Alb. Talat Yalazan tarafından hazırlanan **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi** adlı eserin ikinci cildinde kullanılmış, fakat yazar bunu çok kısa bir şekilde özet olarak vermiştir. Biz, bu makalemizde tam metni neşretmeyi ve günümüz Türkçe'sine aktararak vermeyi daha yararlı gördük.

7 Adapazarı kazası, 26 Mart 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiş; fakat, milli kuvvetler aynı yılın Haziran ayında (21 Haziran 1921) tekrar burayı geri almışlardır.

8 İstiklal Harbi döneminde Yunanlılar tarafından icra edilen mezalime dair bütün belgeler, harbin sonunda derlenip toparlanarak Osmanlıca olarak basılmıştır. Fakat bu çalışmaların tamamı günümüz Türkçesi ile henüz neşr edilmemiştir: Dahiliye Nezareti, Türkiye'de Yunan Fecayii, Bir ve İkinci Kitap, İstanbul 1337; **İzmir'in İşgali Üzerine Makamat-ı Askeriyeden Mevrut Raporlar**, İkinci Kitap 1335 (Bu eser tarafımızdan günümüz Türkçe'sine çevrilmiş olup basım aşamasındandır); Yunan Fecayiine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmiye, İstanbul 1335; Garp Cephesi İstihbarat Şubesi Neşriyatı, **Söke ve Havalisinde Yunan Mezalimi**, Ankara 1337. Bunların yanında yakın dönemde yapılan çalışmalara da şunları örnek gösterebiliriz: Kadir Mısırlıoğlu, **Yunan Mezalimi**, İstanbul 1972; Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi** (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922), c.I, II, Ankara 1994.

9 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre Adapazarı kazasında 76.864 Türk-Müslüman, 7.959 Rum, 16.461 Ermeni, 113 de Yahudi olmak üzere toplam 102.051 kişi yaşamaktadır. Bk., Kemal Karpat, Ottoman Population 1803-1914, London 1985, s. 114 vd; bundan başka Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı istatistiklerden hareketle İstiklal Gazetesi (nr: 85, 17 Mart 1919)'nin verdiği nüfus rakamlarından Batı Anadolu'daki birkaç vilayetin nüfusu şöyle gösterilmektedir.

VİLAYET	TÜRK	RUM	ERMENİ
AYDIN	1.093.334 (%84)	208.283 (%15)	15.105 (%1)
Hüdavendigâr	1.696.595 (%80)	230.711 (%14)	88.991 (%5)
KASTAMONU	992.679 (%77)	21.507 (%3)	2.647 (%0,2)

Levent Şahverdi Arşivi

yorlardı.[10]

Kurtuluş Savaşı yıllarında Adapazarı ve yöresindeki kuva-yı milliye karşıtı hareketler içerisinde işgalci devletlerin kışkırtıp örgütledikleri Rum ve Ermeni çetelerinin de önemli rolleri olmuştur. Adapazarı yöresinde Rum çeteleri özellikle 20.000 nüfusu aşkın gayr-ı müslimin yaşadığı Geyve civarında etkili olmuşlardı. Hakim bir tepe üzerinde kurulmuş olan 1200 hanelik Ortaköy, Rum çeteciliğinin merkezi üssü konumundaydı. Yine Adapazarı'nın kuzeyindeki Fındıklı, Aşağıköy ve Kantarköy mahallelerinden oluşan Fındıklı Rum köyü de çetecilerin merkezlerinden idi.

Geyve yöresindeki Rum çetelerinin yanı sıra, Ermeni çeteleri de bölgede etkili olmuşlardı. Adapazarı'nın kuzeyindeki Firuzlu (bugünkü adı Ferizli), Ermeni Cedit, Damlık Ermeni köyleri de Ermeni çetecilerinin merkezi durumunda idi[11].

Adapazarı 26 Mart 1921 tarihinde İzmit ve civarını daha önceden işgal etmiş olan 11 nci Yunan Tümeni tarafından işgal edildi. Adapazarı'nın işgali Yunan ordusunun 23 Mart 1921 tarihinde başlattığı genel taarruz çerçevesinde girişilmiş bir harekâttı.

Birinci İnönü Muharebesi'nde Türk ordusuyla yaptığı ilk savaşı kaybeden Yunan ordusu, müttefikler nezdinde prestijini yeniden sağlayabilmek için 23 Mart taarruzunu başlatmıştı. Yunan genelkurmayı 11 nci Yunan tümenine yapılacak olan genel taarruza yardımcı olmak amacıyla Adapazarı, Sapanca, Geyve kesiminde toplandığını öğrendikleri Türk kuvvetlerine karşı bir harekâta geçilerek, Türk kuvvetlerinin bölgeden uzaklaştırılması görevini vermişti. Yunanlıların Adapazarı bölgesindeki askeri durumla ilgili bilgileri yerli Rumlar ile İngiliz keşif uçuşları sayesinde elde ettikleri bilgilere dayanıyordu.

---

10. İşgal güçlerinin kendilerine gösterdikleri samimiyetten istifade eden yerli Rum azınlıklar bu sırada özellikle Fener Rum Patrikhanesinin propagandasının etkisinde kalıyorlar. Azınlıklar, Büyük Yunanistan emellerine hizmet etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunlara karşı yine en büyük mücadeleyi sergileyenlerden birisi Türk ortodokslarının lideri olan Papa Eftim Efendi idi. Papa Eftim gazetelere verdiği beyanatları ile Türk Milli Mücadelesinin yanında, Fener Patrikhanesinin karşısında olduğunu her zaman vurgulamıştır.

11 **Cumhuriyetin 75 nci Yılında Sakarya Vilayeti**, Sakarya Valiliği Yayını, Sakarya 1998, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmit üzerinden harekete geçen Yunan tümeni, 24 Mart 1921 tarihinde Kırkpınar'ı işgal etti. Düşmanın ileri harekâtına yerli Rum ve Ermeni çeteleri de katılmışlar, 25 Mart'ta ise Sapanca işgal edilmişti. Yunan ordusu ilerlerken Adapazarı bölgesinde bulunan zayıf Türk birlikleri mukavemet edememişti. Hatta 33 ncü Süvari Alayı bu sırada savunma tertibi alarak Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzilenmişti. Muhtemel düşman işgali karşısında halk, bu sırada çaresiz şehri terk etmeye başlamıştı. 26 Mart günü zayıf direnişi kırdıktan sonra Yunanlılar Adapazarı'nı işgal etmişlerdi. Yunan birlikleri ile Sakarya nehri kıyısında mevzii muharebeler yapılmış, bunlarda Türk kuvvetleri baskınlarla üstünlük sağlamayı başarmışlardı. Sakarya Nehri üzerindeki Tavuklar köprüsü 3 Nisan 1921 tarihinde Türk birlikleri tarafından yakılarak Yunan ordusunun karşı tarafa geçmeleri önlenmişti. Her iki taraf arasında Sakarya Nehri boyunca mücadeleler sürdürülürken, Yunan ordusundan aldığı cesaretle yerli Rum ve Ermeni çeteleri ise baskın, yağmalama, adam kaçırma, ırza geçme gibi iğrenç hareketleri icra ediyorlardı. II nci İnönü Muharebesi'nden de yenilgi ile çıkan düşman, neticede Adapazarı'ndaki birliklerini İzmit'e geri çekmeye başladı. 16 Haziran'dan itibaren Türk kuvvetlerinin de sıkıştırması sonucu geri çekilmeye başlayan Yunan ordusu, Ferizli ve Damlık köyleri ile daha pek çok yeri yakarak İzmit'e yönelmişti. Düşmanın Adapazarı'nı yakmasına fırsat verilmeden şehir 21 Haziran 1921 sabahı saat 04'00'de yapılan baskın taarruzla tekrar Türk ordusunun denetimini geçmiş oldu. Şehre ilk giren kuvvetler ise, yöredeki kuva-yı milliye liderlerinden Halit Molla ile Kâzım Kaptan idi. Aynı gün, Türk süvari birlikleri bütün Adapazarı civarını denetim altına aldı[12].

Bu haksız işgal olayında Adapazarı kazası da dahil olduğu halde her zaman ve her yerde ülkesine hizmet eden ve düşman emellerine karşı fiili olarak harekete geçen masum Türkler ya katledilip öldürülmüş veya yaralanmıştır. Adapazarı kazasına bağlı pek çok köy Yunan ve yerli işbirlikçi

12 **Cumhuriyetin 75 nci Yılında Sakarya Vilayeti**, s. 31-33.

Levent Şahverdi Arşivi

Rum ve Ermeni çeteleri tarafından evler soyulduktan sonra yakılmış[13]; bu arada kadın ve kızların namusları kirletilmiştir. Bu işgaller devam ederken yapılan insanlık dışı zulüm ve alçakça hareketler yeterli görülmüyormuş gibi, milli ordunun ileri hareketi üzerine geri çekilmeye mecbur kaldıkları zaman, işe yarar erkekleri, bulabildikleri genç kadın ve kızları beraberlerinde götürmüşlerdir

YUNANLILARIN ADAPAZARI'NDA YAPTIKLARI MEZALİM[14]

1921 yılı Şubat ayından itibaren Adapazarı taraflarını kontrol altına alan Yunan Ordusundan cesaret bulan yerli Rum ve Ermeni çeteleri hemen harekete geçerek uzun yıllar barış ve kardeşlik içerisinde yaşadıkları ve kendilerini himaye etmiş olan Türklere karşı akla gelmeyecek her türlü harekete girişmeye başladılar.

Adapazarı kazasına ait 25 mahalle ile 45 köyde toplam 415.176 lira kıymetinde bina ve yapı, 2.250.000 lira kıymetinde mal ve mülk tamamen yakılmıştır. Kısmen yakılıp gasp edilen mal ve eşyanın kıymeti 2.360.400 liradır. Bundan başka 2.136.320 lira kıymetinde 334.400 kilo buğday, 132.130 kilo arpa, 188.000 kilo yulaf, 324.500 kilo mısır, 15.930 kilo çavdar ile 127.050 lira kıymetinde 850 at, 28.000 lira kıymetinde 288 katır, 5.100 lira kıymetinde 102 merkep, 1.689.900 lira kıymetinde 12.760 öküz, 1.418.000 lira kıymetinde 11.300 inek, 855.000 lira kıymetinde 75.000 koyun, 21.700.000 lira kıymetinde ticaret eşyası ve 12.970,765 lira nakit para çalınmıştır[15]. Şimdi sırasıyla Adapazarı merkezindeki mahallelerden başlayarak belde ve köylerde icra edilen yağma, cürüm ve öldürme olaylarını şu şekilde açıklamak mümkündür:

Adapazarı Merkez Mecidiye Mahallesi

Hasan Efendi'nin oğlu Halil Efendi, Simitçi Mehmet Ağa, Gazhane Bekçisi Abdullah Ağa, Eskici Şakir Ağa 26 Mart 1921'de kasabayı işgal

13 Adapazarı kazasına bağlı 14 köyün bu sırada yakıldığı belgelerde geçmektedir. Bk., Gnkur. ATASE Arşivi **Türk İstiklal Harbi Fonu**, Kls: 1072, Ds: 520, F: 59.

14 Bu başlıktan itibaren elimizde bulunan raporun günümüz Türkçe'sine aktarımı yapılmış, asıl metne bağlı kalınmıştır.

15 Bu ifadelerden sonra (Bu konuyla ilgili asıl belgeler Erkan-ı Harbiye'dedir) kaydı yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

eden Yunan askeri tarafından katledilmiştir. Yunanlılar çekilirken Arnavut Ahmet Ağa, Mahalle Bekçisi Sadık Ağa, Kunduracı Faik Usta adlı kimseleri esir alarak beraberlerinde götürmüşler ve Y. S. Ağa'nın eşinin ırzına geçmişlerdir.

Semerciler Mahallesi

İşgal esnasında Saatçi İsmail Efendi Yunan askerleri tarafından sokakta kurşunla şehit edilmiş; A. A. Efendi'nin kızı P. Hanımla H. M. Efendi'nin eşi A. Hanım'ın ırzına geçmişler, Muavin Ali Efendi'yi yaralayıp muhacirlerden zaptiye Ahmet Ağa'nın evini yakarak kendisini çok feci şekilde dövmüşlerdir. Bu arada Yusuf Ağa'nın evi yakılmış, Yunanlılar çekilirken Hatip İsmail Efendi, Hatip Nuri Efendi, Müezzin Mehmet Efendi, Kahveci Serd Mehmet Ağa, Gürcü Hacı Hafız Mehmet Efendi, Batum muhacirlerinden Gürcü Hacı Ahmet Efendi'yi esir alıp beraberlerinde götürmüşlerdir.

Birinci Yeni Cami (Cami-yi Cedid-i Evvel) Mahallesi

Yine işgal sırasında Ömer oğlu Asım Efendi'nin beş, Konc Mehmet Ağa'nın beş, Torlak Osman'ın sekiz, İbrahim Bey'in altı, Canbaz Ahmet Efendi'nin yedi, İsa Beyoğlu Muharrem Bey'in altı, İsa Beyoğlu Ali Bey'in sekiz, Pehlivan Musa'nın iki evi yerli Rum ve Ermeniler tarafından yakılıp tahrip edilmiş ve Meşk Hamza Ağa ile Bakkal Mehmet Efendi Yunanlılar tarafından şehit ve Nalbant Hasan'ın oğlu Ali, Hafız Ahmet oğlu Hafız Hamdi, Ahmet oğlu Kurban, Hacı Hüseyin Efendi, Çarkalı beş değirmenli İsmail Ağa'yı beraberlerinde esir alıp götürmüşlerdir.

Hasırcılar Mahallesi

Bu mahalleden İdris oğlu Ahmet'in evi ile samanlığı yakılmıştır. Yunanlılar çekilirken Muhtar Ahmet Ağa, Hoca Osman Efendi, Hoca Bekir Efendi'yi esir alıp götürmüşlerdir. Hoca Bekir Efendi daha sonra yolda dövülerek öldürülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Aziziye Mahallesi

İşgal sırasında Yunanlılar Hacı Ömer Lütfi Efendi'yi Perukâr İbrahim'i şehit etmişler; Hasan Hilmi oğlu Abdullah'ın evini tahrip etmişler kızı H.'nin namusunu kirletmişlerdir. Eski muhtar Fazlı Ağa'nın, Derviş Ağa, Salih oğlu Emin, Abdullah oğlu Fehim, Monik'in Rüstem, Yaşarların Hacı İbrahim; İsmail Efendi ve Ufuk Osman esir olarak götürülmüş; Kocalık Muharrem, Süleyman oğlu İlyas, Hacı Derviş Ağa demirli kamçı ile dövülüp işkenceye maruz kalmışlardır. Yunanlılar çekilirken Hatip Emir Hasan oğlu Saim Efendi, Geyveli Halim, Ömer Lütfi Efendi oğlu Hasan ile Sait Ömer Ağa'yı da esir alıp götürmüşlerdir.

İkinci Yeni Cami Mahallesi

Ali oğlu Mahmut Yunan askerleri tarafından şehit edilmiş ve çekilirken Bakkal Rasim Efendi de esir alınıp götürülmüştür.

Necişler Mahallesi

Yerli Rum ve Ermeniler tarafından Bosnalı Salih Efendi'nin evi tahrip edilmiş, Ç. H. Ağa'nın eşi F.'nın ırzına geçilmiş ve Seyid Ömer Ağa, Müezzin Sıtkı Efendi, Serezli Hüseyin, Çakıcı İbrahim Ağa, Kör Hafız'ın biraderi Hüseyin, Gürcü Hasan adındaki kimseler esir olarak götürülmüştür.

Pabuççular Mahallesi

Yerli Rum ve Ermeniler tarafından Hacı Yusuf'un oğlu İbrahim bıçakla iki ayağından yaralanmış, Çerkes Yusuf Çavuş'un biraderi İdris dövülmüş, Karabulut İsmail'in gözü oyulmak suretiyle şehit, Paşa Süleyman'ın İsmail telef edilmiş ve Yunanlılar çekilirken Hüseyin oğlu Mehmet Çavuş, İsmail oğlu Ömer, Değirmenci oğlu Hüseyin, Mustafa oğlu Faik, Kunduracı Fahri Usta, yolda götürülürken düşman askerleri tarafından şehit edilmişler, Çakır Hüseyin'in oğlu Ahmet, Mustafa oğlu Faik, Kunduracı Fahri usta ise esir olarak götürülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Çukur Ahmediye Mahallesi

Yunan askerleri tarafından Çoban Emrullah şehit, Hoca Yahya Efendi, Canbaz İbrahim Çavuş, Egend Mehmet, Çoban Hakkı, Bekir Çavuş, Hafız Hamit Efendiler esir alınıp götürülmüşlerdir.

Garip Mahallesi

Akrep İbrahim Ethem Efendi'nin 117.500 kuruşluk evi eşyasıyla, patates ve zahireleri yerli Rum ve Ermeniler tarafından gasp edilmiştir. Bu miktar hasar cetvel içeriğine dahil edilmemiştir.

Gedikoğlu Mahallesi

Hatip Hafız Mustafa Efendi, Cuhların Osman Ağa Yunan askerleri çekilirken esir olarak götürülmüşlerdir.

Kaza merkezindeki mahallelerde icra edilen faaliyetlerden tespit edilebilenler bunlardan ibaret olup, merkeze bağlı köylere gelince onları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

Köyler (Harita-1)

Çubuklu Köyü

Bir tabur düşman askeri ve ayrıca 300 kişilik yerli Rum ve Ermenilerden oluşan çete 1920 yılı Ekim ayında bu köyü basarak Hüseyin oğlu İbrahim ile İsmail oğlu Servet'i bıçakla şehit etmişler; Muhtar M. Ağa'nın kızı H.'nin, Aziz'in ailesiyle Molla A.'in ailesinin ırzına geçmişler; çekilirken Süleyman Efendi'nin oğlunu esir alarak götürmüşler ve üç haneyi ise tamamen tahrip etmişlerdir.

Kâzımpaşa Köyü

Dörtyüzü çete ve yirmisi Yunan piyadesinden oluşan bir kuvvet 1920 yılı Ekim ayında köyü basarak Hatip Halil Hoca'yı şehit etmişler, Molla Ahmet'in Mustafa ile Osman oğlu Salih'i esir etmişlerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Erikler Köyü

26 Mart 1921 tarihinde gelen Yunan ve yerli hristiyan çeteleri köyden Mehmet oğlu Kazım, Ali oğlu Mehmet, Recep oğlu Abdullah'ı şehit etmişler; müteveffa İbrahim'in eşi Z., Latif'in eşi F., Fatma. ve Şerife, Mehmet'in eşi A.'nin ırzlarına geçip 25 ev ile beraber 26 samanlığı ve camiyi yakmışlar ve bir mekteple 96 evi tahrip etmişlerdir.

Yukarıdere Köyü

18 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde Bilecik-Arslanbey-Firuzlu-Fındıklı-Akmeşe-Karusu Rum ve Ermenilerinden İzmirli Vangelos (Ortaköylü-Geyve'ye bağlı), Koço ve Nikola adlı çete reislerinin kumandasındaki çeteler köyü basarak İbrahim oğlu Şuayp adlı çocuğun kafasını kırmak suretiyle şehit etmişlerdir. Maddi zayiat cetvelinden hariç olarak 200 koyun, 170 keçi, 140 inek, 60 öküz, 10 hergele, 1 aygır Ortaköy çeteleri tarafından alınmıştır. 200 kile* çavdar**, 500 kile mısır, 300 kile yulaf, 500 kile arpa, 1.000 kile buğday gasp edilmiş, evler tamamıyla soyulmuştur.

Aşağıdere Köyü

Ortaköy, Serdivan, Eşme Rum ve Ermeni çeteleriyle Ohannes'in idaresindeki İzmir çeteleri 20 Teşrin-i Evvel 1920'de köyü basarak muhacirlerden Mehmet oğlu Hasan ile Mehmet Şah adlı kimseleri İzmit yoluna angaryaya sevk ederken şehit etmişlerdir. Ali kızı E., Abdi kızı M. ile Mehmet kızı Ş.'nin Rum çeteleri tarafından ırzına geçilmiştir. Yunanlılar çekilirken Muhtar Mehmet'in oğlu Mustafa'nın 5.000 liralık değirmenini yakmış, Hacı Abdi, Yusuf oğlu Şaban, İbrahim oğlu Ali adlı kişiler esir edilmiştir. Bu faaliyetleri icra eden çete reisi Ohannes ile iki Rum'dur. Köyde 52 evin eşyası ise tamamen soyulmuştur.

---

* Kile tahıl ölçmede kullanılan bir ölçektir. İstanbul kilesi ve İbrail kilesi gibi türleri vardır. İstanbul kilesi tahılın türüne göre 18-20 okka yaklaşık 25 kg, İbrail kilesi ise 70-80 okka yaklaşık 100 kg. gelmektedir.

** Yukarıdaki hesaba göre 200 x 25 = 5.000 kg. yani 5 tondur.

Levent Şahverdi Arşivi

Karakaş Köyü

Bu defa Serdivan, Fındıklı, Ortaköy, Karasu Rum ve Ermenilerinden oluşan çete ve onları destekleyen nizami Yunan kuvvetleri 28 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde köyü basarak Ömer oğlu Mehmet, Aşkın oğlu Mehmet ile Korucu Ahmet'i Kulaksız Çiftliği suyunda kafalarını kesmek ve derilerini yüzmek suretiyle şehit etmişlerdir. A. Ağa'nın ailesi C. ile Hoca Halid'in Süleyman'ın oğlu Y.'ın eşlerinin ırzlarına çeteler ve düşman askerleri tarafından tecavüz edilmiş; çekilirken de Hoca Halid'i esir alarak beraberlerinde götürmüşler ve üç evi tahrip etmişlerdir. Bu mezalimde en faal görünen Ermeni Ardaşan çetesi olmuştur.

Karaaptiler Köyü

26 Mart 1921 tarihinde düşman askerleri ile Ortaköy, Eşme, Fındıklı, Tekneci ve Karasu Rum ve Ermenilerinden oluşan çeteler köyü basarak Sapancalı Deli A.'in ve Mehmet Ali oğlu S.'in ailelerine tecavüz etmişler; Hüseyin oğlu Mustafa, Hüseyin oğlu İbrahim, Abdullah oğlu Zekeriya, Abdullah oğlu İlyas, Hacı Mustafa, Şahin Ali, Ali oğlu Süleyman, Ali Çavuş ve Ali oğlu Osman'ı yaralamışlar ve çekilirken İbrahim Onbaşı, Yusuf oğlu Mustafa ve Bosna muhacirlerinden Bekir'i şehit etmişlerdir.

Dağköy-Yoncalı Köyü

Vangel, Serdivanlı Koço ve Ardaşan çeteleriyle bir miktar Yunan askeri köyü basarak Mehmet kızı C.'nin ırzına geçmişler ve köy muhtarı Hacı Hüsnü'yü yaralamışlar; Hatip Hüseyin Mustafa, Ahmet oğlu Ahmet ve Hasan oğlu Yusuf'u çekilirken şehit etmişlerdir.

Kömürlük Köyü

28 Mart 1921 tarihinde yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri köyü basarak Hacı Osman'ın kayınvalidesini şehit etmişlerdir.

Göktepe Köyü

Aynı günde düşman askerleri ile Vangel çetesi köyü basarak Garip Ahmet'in samanlığını yakmışlar, giderlerken de Lütfi'yi şehid edip, Süleyman oğlu Salim'i arabasıyla birlikte esir alıp götürmüşlerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Eceldere Köyü

Düşman, Vangel ve Ortaköy çeteleriyle birlikte 12 Teşrin-i Evvel 1920'de köye gelerek Çırakoğlu Yusuf, Hacı Durak oğlu Hüseyin, Kara Ali oğlu Hüseyin adlı kimseleri yaralamış Ali Osman oğlu Mustafa'yı çekilirken esir etmiş ve 25 haneyi tamamen yağmalamışlar ve 30 kile mısır, 30 kile yulaf, 162 koyun, 21 inek, 10 öküz ve 30 adet keçiyi gasp etmişlerdir.

Meşeli Köyü

Düşman aynı günde bu köyü basarak Şerif Ali kızı A.'nin ırzına geçmiş, çekilirken de kardeşi Mehmet ile Muhacir Hasan'ı esir almış; 80 evi yağma etmiştir. Ayrıca 10 kile mısır, 40 kile yulaf, 20 kile arpa, 8 kile buğday, 20 koyun, 10 inek ve 5 öküzü gasp etmişlerdir.

Mahmudiye Köyü

Bir miktar düşman askeriyle Pandeli çetesi 1920 yılı Teşrin-i Evvelinde köyü basarak Mustafa'nın zevcesi A.'nin ırzına geçip Korucu Hasan'ı yaralamışlar ve 22 evi yağmalamışlardır.

Taşkısığı Köyü

Vangel çetesiyle bir miktar düşman askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Tahir kızı K., Mehmet kızı A., Mustafa kızı H.'nin ırzına geçmişler; Karayakalı Ahmet ile Mehmet'i şehit etmişlerdir. 30 evi yağma edip, 50 kile mısır, 300 kile yulaf, 50 kile buğday, 220 koyun, 37 inek, 17 öküz, 19 manda, 3 at, 75 keçi ile 2.123 lira gasp etmişlerdir.

Salâhiye Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri 10 Teşrin-i Evvel 1920 tarihinde Said'in eşi Sıdıka'yı şehit etmişler; Şakir oğlu Mustafa, Ali oğlu İsmail, Kulaksız oğlu Mustafa adlı kimseleri çekilirken esir alıp götürmüşlerdir.

Yazlık-Refahiye Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle düşman askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Hacı Ömer oğlu S.'in eşinin ırzına geçmiş; Muhacir

Levent Şahverdi Arşivi

Receb'i esir etmişlerdir. 30 evi tamamen yağma edip, 500 kile mısır, 20 kile yulaf, 20 kile arpa, 50 kile buğday, 15 inek, 8 manda ve 40 öküzü gasp etmişlerdir.

Akarca-İcadiye Köyü

Bir miktar düşman askeriyle yerli Rum ve Ermeni çeteleri 30 Mart 1921'de köyü basarak İlyas kızı N., Musa kızı H., İbrahim kızı İ.'in ırzına geçmişler; Hacı oğlu Musa'yı ise şehit etmişlerdir. Giderlerken Recep oğlu Ahmet, Hasan kızı Asiye, Ali kızı Saniye, Recep kızı Asiye, Zekeriya oğlu Süleyman ile kız kardeşi Naciye, Fatma ve Nadide, İshak oğlu Ömer, Recep Efendi'nin Ömer'in ailesini, Ömer'in validesi Fatma'yı, Ömer oğlu Hüseyin'i, Ali Beyoğlu İlyas ve Murad'ı, Ali Bey kızı Hayriye'yi, oğlu İsa'yı, Sarı Osman'ı, Sarı Osman'ın oğlu Kamil'i, kardeşi Kazım, Aziz ve kız kardeşi Nesibe'yi esir alarak götürmüşler; ayrıca 25 kile mısır, 50 kile yulaf, 20 kile arpa, 25 kile buğday, 50 inek ve 9 atı gasp etmişlerdir.

Müsellemtepe Köyü

27 Mart 1921 tarihinde gelen yerli Rum ve Ermeni çeteleri ile düşman askerleri 25 evin eşyasını yağma etmişler, çekilirken de Şükrü oğlu Mehmet'i esir etmişlerdir.

Kuruçeşme Köyü

Ermeni Kirkor çetesiyle bir miktar düşman askeri 12 Teşrin-i Evvelde köyü basarak Abdullah'ın eşi, Müminoviç Yusuf, Çoviç Mehmet, Şuşfar Hüseyin, Büyükbaşiç İbrahim ve Mehmet, Berko Hüseyin Behlül, Velicif İbrahim ve Abdullah, Şekip oğlu Osman'ın evlerini yakmışlar; Halil'in eşi F. ve Mehmet'in eşi H.'nin ırzlarına geçmişler; çekilirken de Recep oğlu Ramazan'ı esir ve 60 hanelik köyü baştan aşağıya yakıp 40 kile çavdar, 40 kile mısır, 35 kile buğday, 25 inek, 1 manda ve 10 öküzü gasp etmişlerdir.

Aşağı Kirazca Köyü

Yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte Yunan askeri 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak samanlıklarıyla birlikte 37 evi yağma ve bütün

Levent Şahverdi Arşivi

köyü yakıp eşyalarını da yağmalamışlar; Numan oğlu Mustafa, Abbas oğlu Osman, Halil oğlu Abdullah, Ali'nin eşi Ayşe'yi şehit etmişler; Hasan Çavuş'un kızını da esir alıp götürmüşlerdir.

Arifbey Çiftliği Köyü

Çeteler 26 Mart 1921 tarihinde bir miktar düşman askeri refakatinde köyü basarak Hüseyin Efendi'yi, İki Osman Çavuşları, Hasan Efendi'yi Salih oğlu Salih, Hacı Mehmet oğlu Rıfat, Urmabaş oğlu Arslan, Yıldız oğlu Harun, Kösezade Hüseyin Efendi, Muhtar İsmail Ağa ile Şerif oğlu İsmail'in evlerini yakmışlar; giderlerken de Hüseyin Efendi'yi, Laz Ali'yi ve Çoban Hasan'ı esir etmişlerdir. Bu arada 18 hanenin eşyasını yağmalamışlar; 1.000 kile mısır, 200 kile yulaf, 200 kile arpa, 200 kile buğday, 30 koyun ve 8 öküzü gasp etmişlerdir.

Trabzonlu Köyü

Düşman ve yerli Rum ve Ermeni çeteleri 26 Mart 1921'de köyü basarak ilkönce eşyaları yağma edip 34 ev ile birlikte samanlıklarını tamamen yakmışlardır.

Hanlıköyü

Bir kısım Yunan askeri ve Rum Vangelos çetesi 27 Mart 1921 tarihinde köyü basarak 48 evin eşyasını tamamen yağma etmiş, çekilirken de İsmail ile Osman oğlu Şahin'i esir alıp götürmüşlerdir.

Güneşler Köyü

Rum ve Ermeni çeteleriyle Yunan askerleri 26 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Nalbant oğlu Halil, Hacı Ahmet oğlu Hafız Sait, Süleyman Efendi, Tekeroğlu Yakup'un eşinin ve Recep Dayı'nın evlerini yakmışlar ve çekilirken Recep Dayı'nın kafasını kesmek suretiyle şehit etmişlerdir. 35 evin eşyasını tamamen yağma etmişler; 20 kile çavdar, 200 kile mısır, 150 kile yulaf, 200 kile arpa, 800 kile buğday; 80 inek, 30 manda ile 6 öküzü gasp etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleymanbey Köyü

Düşman, yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle 26 Mart 1921 tarihinde köyü işgal ederek Püskül Salih, Osman, İsmail, Mustafa Dayı, Halil, Hacı Kamil, Muhacir Mümin, Hüseyin, Nazif, İbrahim, İsmail, Osman, Hüseyin, İmam Mehmet ve Nuri'nin evlerini tamamen yakmış, 22 evin eşyasını yağmalamış çekilirken de Ali oğlu Nuri, Ali Bey ve Eyüp adındaki kimseleri esir alarak götürmüştür.

Dağdibi Köyü

Yunanlılar çekilirken Hacı Zekeriya, Hacı Mehmet, Durmuş oğlu İbrahim ile Hüseyin oğlu Hayri adlı kimseleri esir alarak götürmüşler; 50 evin eşyasını tamamen yağma etmişlerdir.

Kumtepe Köyü

26 Mart 1921'de köyü işgal eden Yunanlılarla yerli çetelere 30 evi dam ve samanlıklarıyla beraber tamamen yakıp, kalan 10 evin de samanlıklarını yakmışlar; Hacı oğlu Mehmed'in eşi Atiye'yi silahla şehit etmişlerdir.

Çalıncak Köyü

Düşman askerleriyle Pandeli, İstavri, Ardaşan çeteleri 30 Mart 1921'de köyü basarak Hacı Ahmet oğlu Halil, Gaşlı oğlu İsmail'in evlerini yakıp gelini, torunu N. ve H.'nin ırzına geçmişler; Soğan oğlunun Şerife ile Ali'nin kızı F.'nın da namusunu kirletmişlerdir. Salih oğlu Mehmed'i yaralayıp gelini, oğlu, damadı Hasan'ı kurşunla şehit etmişler; daha sonra 35 evi eşyasıyla yağma edip 200 kile yulaf, 200 kile arpa, 60 koyun, 70 inek, 15 manda, 12 beygir ve 14 öküzü gasp etmişlerdir.

İkizce Osmaniye Köyü

Pandeli ve Ermeni Haykazar vesair yardakçı çetelerle bir miktar düşman askeri Mart sonunda köyü basarak Yusuf kızı D., Sefer kızı E.'nin ırzına geçmişler; 35 evi eşyalarıyla yağmalayıp halktan zorla 5.000 lira para toplamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık İhsaniye Köyü

28 Mart 1921 tarihinde köyü basan düşmanla Serdivan-Fındıklı Rum çeteleri Rıza Efendi, Hacı Coşbak ile Asım Efendi'nin evlerini yakıp, Ahmet oğlu Ali, Ahmet oğlu Mustafa, İbrahim oğlu Derviş'in evlerini tahrip edip F.'nın ırzına geçmişler, ismi bilinmeyen bir kızın da namusunu kirletmişler, 26 evi eşyalarıyla tamamen yağma edip 1.000 kile mısır, 100 kile buğday, 20 öküz, 30 inek gasp ettikleri gibi halktan zorla 700 lira para toplamışlardır.

Yukarı Kirazca Köyü

Zaten 44 evden ibaret olan köy, eşyası yağmalandıktan sonra tamamen yakılmış ve Ali oğlu Arslan Süleyman Onbaşı'yı yaralamışlardır. Düşman çekilirken Osman Beyoğlu Mehmet Ağa ile Hüseyin Ağa ailesi Nuriye'yi esir etmişler; bu köyü basanlar ise Serdivan, Karasu Rum çeteleriyle onların yardakçıları idi.

Beşköprü Köyü

Serdivan köyü, Fındıklı, Ortaköy ve Karasu Rum çeteleriyle beraber bir miktar düşman askeri 26 Mart 1921'de köye gelerek Şaban oğlu Yunus, Remzi oğlu Mehmet Çavuş, Hacı Tahir oğlu Tahir, Muhacir Mehmet Hacı'nın eşi Fatma, Manav oğlu eşi Şerife, Mustafa Hoca, Ali oğlu Mehmet, Edhem Efendi oğlu Celal ile Molla Ahmet'in evleri tamamen yakılmış ve eşyasını da yağma etmişlerdir.

Akçakamış Köyü

Düşman, Serdivan, Fındıklı, Ortaköy, Karasu, Bedel çeteleriyle Pandeli çetesinden müteşekkil bir kuvvetle Nisan zarfında köyü basarak 85 haneden 70 haneyi tamamen yakmış ve Mehmet'in eşiyle Halil'in kızının ırzına geçmişler; Kucurun Mehmet, Kara Mustafa, Mehmet Emin oğlu Sait ile Şerif Ali'nin ailesini şehit etmiştir. 85 haneden 15.000 lira kıymetinde eşya yağma edilmiş; 5.000 kile mısır, 1.700 kile yulaf, 3.000 kile arpa, 4.000 kile buğday, 300 inek, 120 manda ve 70 öküz gasp edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tekeler Köyü

Pandeli ve sair çetelerle 28 Mart 1921 tarihinde köyü basarak Hacı Bayram oğlu Mustafa'nın evini yakıp, Münir'in biraderini şehit edip, 49 hanenin 19.700 liralık eşyasını yağmalamışlardır. Bu arada 10 kile çavdar, 50 kile mısır, 100 kile yulaf, 150 kile arpa, 350 kile buğday, 23 koyun, 10 inek, 15 manda ve 30 öküz gasp edilmiştir.

Sapanca Nahiyesi (Harita-2)

Yunanlılar 25 Mart 1921'de Sapanca'ya girerek, kasabada 325 ev, 170 dükkan, 17 değirmeni yakıp 55 esir ve 24 şehit olmak üzere 79 biçarenin canını yakmış ve Arifiye, Kalaycı, Hacı Mercan, Şöhretiye, Kuru Çeşme, İlmiye, Memnuniye, Nailiye, Balkaya, Ulviye, Muradiye, Senaiye, Mahmudiye, Dibektaş ve Kürt köyü gibi büyük köyleri ateşe vermiş ve bütün eşyasını çalmış, gasp etmiştir. Sapanca'nın Rüstem Paşa Camii'nin halılarını soyduğu gibi bütün evlerin eşyasını arabalarla İzmit ve Gemlik tarafına sevk etmişlerdir.

Çekilirken Sapanca'nın Yeni Cami Mahallesi'nden Emin Beyoğlu Şükrü, Halim Usta'nın oğlu Mehmet, Boşnak İbrahim, Zeynelzade Ahmet, Memiş oğlu İshak Ağa, Küçük Mehmet oğlu Hüseyin, Hacı Fazlı Ahmet Efendi ve ağalarla Yüzbaşı Namık Beyi, Çayiçi mahallesinden Kahveci Salim, Fok (Fevk) Hasan'ın Salih, Çerkes Şevki, Boşnak İbrahim, Hacı Ahmet, Abdi oğlu Mustafa, Züherlerin Ahmet, Saatlerin İbrahim Ağalar; Rüstempaşa mahallesinden Badiş oğlu Mehmet, Memnuniye Köyünden Remut oğlu Mustafa, Mahmut Dayı oğlu Ali, Feyziye Köyünden Kurnaç oğlu Salih, Çelebi oğlu Ahmet, Hoca Sait Efendi ve Ağaları; Yanık-Şerefiye köyünden Çuhadar oğlu Hasan, Bayraktar oğlu İbrahim'in yeğeni Ali, Kürt köyünden Mehmet'in oğlu Ahmet, Serin Ali, Kürt oğlu Ahmet, Ömer oğlu Ahmet, Laz Mustafa, Mustafa, Şükriye köyünden Hızır oğlu Salih, Şöhretiye köyünden Kadir Onbaşı'nın oğlu Yusuf, Hozoğlu Seyid'in kızı Latife, Muradiye köyünden Havva, Başoğlu Yusuf, İlmiye köyünden Mehmet, Göldibi köyünden Mahmut oğlu Hüseyin, Seyid oğlu Süleyman, Dibektaş köyünden Hafız Ahmet, Ömer oğlu Hüseyin, Hacı Şaban oğlu

Levent Şahverdi Arşivi

Osman, Numan Ağa'nın oğlu Şükrü, Molla Dursun oğlu Ahmet, Nuvar oğlu Ali, Yüza oğlu İsmail, Ömer Ağa'nın İlyas, Köse Osman oğlu İbrahim, Hacı Mercan köyünden İmam oğlu İlyas, Hacı Ali oğlu Ömer, Selim oğullarından Emin oğlu Mustafa, Recep oğlu Yusuf, Mevlüt oğlu İsmail, Kadir oğlu Mehmet Efendi ve Ağaları esir alarak meçhul bir semte sevk etmişlerdir. Memnuniye köyünden Halil oğlu Şirin Ali, Mutoğlu Halim Çavuş, Arifiye köyünden Mahmut oğlu Hüseyin Hoca, Laz Ali Çoban, Şükriye köyünden Huz oğlu Abdullah, Şöhretiye köyünden Kahveci oğlu Recep Ağa, yeğeni Hüseyin, Muradiye köyünden yetmiş yaşında Serdar oğlu Recep, Kuru Çeşme köyünden Bostancı oğlu Hacı Süleyman, Tanıt oğlu Süleyman ve İdris, İhsaniye köyünden Tanıt oğlu Hüseyin, Akçay köyünden Süleyman oğlu Fuat ile misafiri bulunan yedi şahıs, Hacı Mercan köyünden Ömer oğlu Hasan, İbrahim oğullarından Ömer ve Hurşit, Demirci oğullarından Reşit Ağa'nın çocuğu Mehmet, Mahmudiye köyünden ve bölgede herkes tarafından tanınan birisi olan ulemadan Hacı Halil Efendi, Murat oğlu Sefere, Mustafa oğlu Mehmet Ağa ve Efendiler gaddarca öldürülmüş ve Hacı Mercan köyünden Furak oğlu Mustafa'nın karısı Hatice ile birlikte boğazları kesilmiştir.

Ali Rasih Bey'in oğlu Ragıp Bey'den Yunan komutanı zorla 1.000 lira almıştır. Nahiyede zulum yapan Yunanlılardan başka Kırkpınarlı Agop, Kahveci Yorgi, Deli Vasil, Hacı Yanko'nun oğlu Saatçi Apostol ve çocuğu, Çelinin oğullarından Haçator, Hamparsum, Serkizyan oğullarından Artin Klaycif çocuğu Agop ve gayri müslim eşkiyalar dikkate şayandır.

Söğütlü Nahiyesi (Harita-3)

Büyük Söğütlü Köyü

Yunanlılar ve Vangel çetesi ve İkizce Rumları 150 hanelik köyün eşyasını yağma edip 2.200 lira toplamışlar; 25.000 liralık hasar yapıp, köyden Emin oğlu Osman'ı şehit etmişlerdir. Acem İsmail, Hasan oğlu Feyzi'yi de esir alıp götürmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Küçük Söğütlü Köyü

Yine Rum çeteleri 60 haneyi yağma edip aldıkları hayvanlardan başka, 5.665 lira gasp edip Laz İbrahim Çavuş'u katl ve İzmirli Mehmed'in damadı Edhem'i araba ve hayvanlarıyla esir alıp meçhul bir semte götürmüşlerdir.

Çingene Söğütlü Köyü

Köyde bulunan 15 evi yağma edip hayvanları gasp ve 300 liralık zarar verdirmişlerdir.

Burhaniye Köyü

Köyde 20 hane yağma edilmiş, 1.818 liralık hasar yapılmış; Mehmet oğlu Osman'ın evi bizzat Yunan komutanı tarafından yakılmış; Hasan oğlu Rüstem'in kızı H.'nin, İdris'in eşi H.'nin, Halil kızı Ş., eşi P., Hacı Hasan'ın eşi F.'nın Yunan askerleri tarafından ırzına geçilmiş mağdure H.'nin babası Rüstem işkencelerle katledilmiş, Hüseyin oğlu Numan arabasıyla esir alınarak sevk edilmiştir.

Temur Bey-İcbariye Köyü

Küçükbaş hayvanların gasp edilmesinden başka yapılan zarar 1.000 lirayı geçmiş, Serezli Mustafa şehit edilmiştir.

Kurudil Köyü

Yunanlılar bu köyden 1.000 lirayı geçkin kıymette at ve eşyayı almışlardır.

Türk Beylik Kışla Köyü

Adapazarı'ndan gelen yerli Rum çeteleriyle karışık Yunan kuvveti Mehmet oğlu Muhacir Hasan'ın evini yakıp evlere dağılarak 20.000 liralık eşyayı yağma ve 10.000 liralık kadın ziyneti gasp etmişlerdir. Ayrıca 8 at, 2 hayvan almışlar; Osman kızı E., Muhtar İsmail kızı H., Sefer Ali kızı E.

Levent Şahverdi Arşivi

Ş., F., Emin kızı H.'nin ırzına geçmişler, bir çok kadına tecavüz etmişlerdir. Bu mezalime Damlık köyünden Karabet kumandasındaki bir Ermeni çetesi de iştirak ederek 450 lira kıymetinde eşya gasp etmişlerdir.

Maksudiye Köyü

80 hane yağma, 1.000 liralık eşya gasp edilip, 10.000 lira nakit para alınmış ve İdris oğlu Yusuf'un evi yakılmıştır.

Yeniköy

Rum çeteleri 2.000 lira alıp 3.000 liralık hayvanı gasp etmişlerdir. Ömer oğlu Hafız İsmail katledilmiş, Ömer oğlu Hüseyin ve Durmuş'un oğlu esir olarak götürülmüştür.

Soğucak Köyü

Bu köyde de 80 hane yağma edilmiş, 1.500 lira nakit olarak alınmış, 5.000 lira kıymetindeki küçük baş hayvan gasp edilmiş ve İsmail oğlu İsmail ile Osman oğlu Sadullah işkence yapıldıktan sonra esir olarak götürülmüşlerdir.

Mağaza İlbasiye Köyü

500 lira nakit alınıp, 1.000 liralık hayvan gasp edilmiş ve Babaeskili Hüseyin Dede esir olarak sevk edilmiştir.

Akçukur Köyü

Bu köyden 2.000 lira kıymetinde eşya ve hayvan gasp olunmuştur.

Damlık Köyü

25 hanelik bir köy olup henüz yeni iskan edilmiş olan muhacirler işgal esnasında Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek kendilerini kurtarabilmişlerse de, 5.000 lira kıymetindeki eşyaları ve hayvanları düşman çeteleri tarafından yağma edilmiş, köy ateşe verilmiş yangından sadece bir hane kurtulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Firuzlu (Ferizli) Köyü[16] (Harita-4)

Bu köye iskan edilmiş olan muhacirler de işgal sırasında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmişlerdir. Köylülere ait 27.000 liralık eşya, zahire ve hayvanlar Rum çeteleri ve Yunan askerleri tarafından gasp edilmiştir. Tarlalarındaki 10.000 lira kıymetindeki mahsulleri tahrip edilmiş ve köyden ayrılmayanlardan Berber Mehmet'in eşi P.'ün ırzına geçmişlerdir. Firuzlu tepelerinde karargah kuran Yunan taburu geri çekilirken öncü vazifesini ifa eden yerli Rum çeteleri köyü ateşe vererek 350 haneden iki hane ve 40 samanlıktan başka tamamını yakmışlardır.

Değirmencik Köyü

52 haneden oluşan bu köy Yunan kuvvetlerinin öncüleri olarak gelen Rum çeteleri tarafından yağma edilip 10.000 liralık ev eşyası alındıktan sonra tamamen yakılmıştır. Ayrıca 20.000 liralık zahire, 900 koyun ve keçi, 150 sığır ve manda gasp edilmiştir.

Karagünlü/Karagönlü Aşireti

Küçükbaş hayvanlarının çokluğu sebebiyle bu havalinin en zengin seyyar aşireti sayılan 25 çadır halkından müteşekkil bu aşiret, Vangel çetesinin hücumuna maruz kalmıştır. Hacı Ahmet oğlu İsmail Efendi şehit ve 12.000 lira kıymetindeki mal ve küçükbaş hayvanını gasp etmişlerdir; keza Mehmet oğlu Hüseyin'in başı kesilmek suretiyle şehit, 300 altını, 15.000 liralık küçükbaş hayvanı gasp edilmiştir. Bu arada Ali oğlu Hasan Çavuş ile ailesi esir edilmiş, 6.000 liralık hayvanı gasp edilmiş; Mahmut oğlu Hasan ailesiyle birlikte meçhul bir semte götürülmüştür. Mehmet oğlu Ali'nin 4.000 liralık hayvanı da aynı yağmaya maruz kalmıştır. Diğer aşiret halkından nakden 980 lira, 15 at, 133 sığır, 367 koyun ve kuzu alınmıştır.

Hasan Fakih Köyü

On haneden ibaret olan bu köy Rum çetelerinin baskınına uğrayarak 630 lira nakit alınmış; 710 liralık küçükbaş hayvan gasp olunmuştur. Halil oğlu Salih ve Emrullah oğlu Mustafa arabasıyla esir alınıp götürülmüştür. Köyün ihtiyar heyeti Rum çetelerinin türlü türlü işkencelerine maruz kalmıştır.

16 Ferizli, bugün Sakarya vilayetinin ilçesi olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

SONUÇ

Adapazarı kazasının Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalan kısmı Sakarya Nehri'nin batısında kalan köyler olup, bu köylere yapılan mezalim ve en aşağılık davranışlardan esaslı belgelere dayananları yukarıda her köyün ismi altında ayrıntılarıyla verilmiştir.

Şüpheli ve kulaktan duyma olanlarla, mahiyeti meçhul olayların verilmesinden çekinilmiş ve rapor içeriğinde her hangi bir araştırmanın sonucunda bir maddesinin bile aksi ispat edilemeyecek kadar sağlam ve esaslı olmasına dikkat edilmiştir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Yunanlıların bu havalide bütün hareketleri yerli Rum ve Ermenilerden çetelerin delaletiyle başlamış ve 1921 yılı Mart sonundan Nisan başına gelene kadar isimleri yazılı köylerde türlü mezalimi yapmışlar ve olan serveti ele geçirdikten, yani hırsızlık yaptıktan sonra çekilmişler ve ancak bundan sonra mezalim ve cinayetlerin şiddeti azalmıştır. Adapazarı ve civarı 1921 yılı Mart ayından Haziran ayı sonlarına kadar yaklaşık dört ay kadar Yunan istilasında kalmıştır.

Memleketin hakim unsuru olan Türk halkını imha ederek Anadolu'da saltanatını kurmak isteyen ve ancak bu düşünce ile bu meşum harbi devam ettirmekte ısrarlı olan Yunanlılar bu mezalimin yapılmasına sebebiyet vermiş olmak itibariyle mesul sayılırlarsa da, icra kuvvetleri kendi askerlerinden ziyade yerli Rum ve Ermeni çeteleri olmuştur. Bilhassa ırza tecavüz hususunda pek ileri gidildiği yolunda ifadeler köylülerin yüzlerinden anlaşılmaktadır. Bu felaketin ortaya çıkması ve kendi kız ve karılarının isimlerinin tahkikat evrakına girmesini uygun görmedikleri için gizlemektedirler. Belirtilen zarar cetvelinde isimleri yazılmayan köylerin hasarları isimleri altında ayrıntısıyla yazılmış, cetvelde olmayan veya ilavesi gerekli görülen maddi hasar miktarı ayrıca cetvele ilave edilmiştir. Adapazarı kazası dahilinde yerli Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalan köyler hakkında mevcut vasıtalarla yapılan tahkikat sonuçları yukarıda belirtildiği şekildedir. Bu raporun bir nüshası İzmit Mutasarrıflığına gönderilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Milli Mücadele döneminde Adapazarı ve civarının Kuva-yı Milliye hareketine katılması, Sivas Kongresi'ni takip eden günlere tesadüf eder.

Adapazarı kazasında ilk millî müfrezelerin kurulmasında yöredeki resmi devlet görevlileri ile halkın önemli katkıları olmuştur. Kuva-yı Milliye hareketini destekleyecek olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri Adapazarı, Geyve ve Hendek kazalarında kısa sürede kuruluşunu tamamlayarak faaliyete geçmişlerdir.

Kuva-yı Milliye'nin Adapazarı, Geyve ve Hendek kazalarında giderek genişlemesi, işgalci Yunan birliklerini ve işbirlikçilerini harekete geçirmiş; Yunan ordusunun desteğinde faaliyet gösteren yerli Rum ve Ermenilerin kurdukları çeteler bölgede terör havası estirmeye başlamışlardır. Yunan ordusundan maddi manevi destek alan Rum ve Ermeni çeteleri, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak civardaki Türk köylerine karşı gasp ve yağmalama hareketine girişmişlerdir. Adapazarı kazasının 26 Mart 1921 tarihinde Yunan ordusu tarafından işgalinden sonra yerli Rum ve Ermeni çetelerinin gasp, yağmalama, öldürme, ırza geçme vb. hareketlerinde daha da artış gözlenmiştir. Yunanlıların ve işbirlikçilerinin Adapazarı kazasındaki bu sindirme hareketi 21 Haziran 1921 tarihine kadar yaklaşık 4 ay devam etmiş; bu tarihte Türk ordusu tekrar bölgede denetimi ele geçirmiş; Yunanlıları bölgeden uzaklaştırmıştır.

Yunanlıların yerli işbirlikçileri Rum ve Ermeni çeteleriyle bölge halkı üzerinde yaptıkları maddi-manevi tahribat, uzun yıllar tesirini gösterdiği gibi, hafızalardan silinmeyecek izler de bırakmıştır.

Bu makalenin hazırlanmasında büyük ölçüde Garp Cephesi Komutanlığı, İstihbarat Şubesi tarafından düzenlenen rapordan yararlanılmış; resmî kayıtlara geçen bilgiler kullanılmış olup, yöre halkıyla yapılan görüşmelerde bize anlatılanlar değerlendirmeye katılmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

SUMMARY

The participation of Adapazarı and its environs to Kuva-yı Milliye (Natioanal Independance Army) movement during the National Struggle 'ra cooncides with the days following the Sivas Conference.

The local goverment officials and the people had important roles in the establisment of national platoons in Adapazarı district. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri (National Rights Protection Associations) who would support the Kuva-yı Milliye had completed their establishments in the districts of Adapazarı, Geyve and Hendek in a short period of time and started to operate.

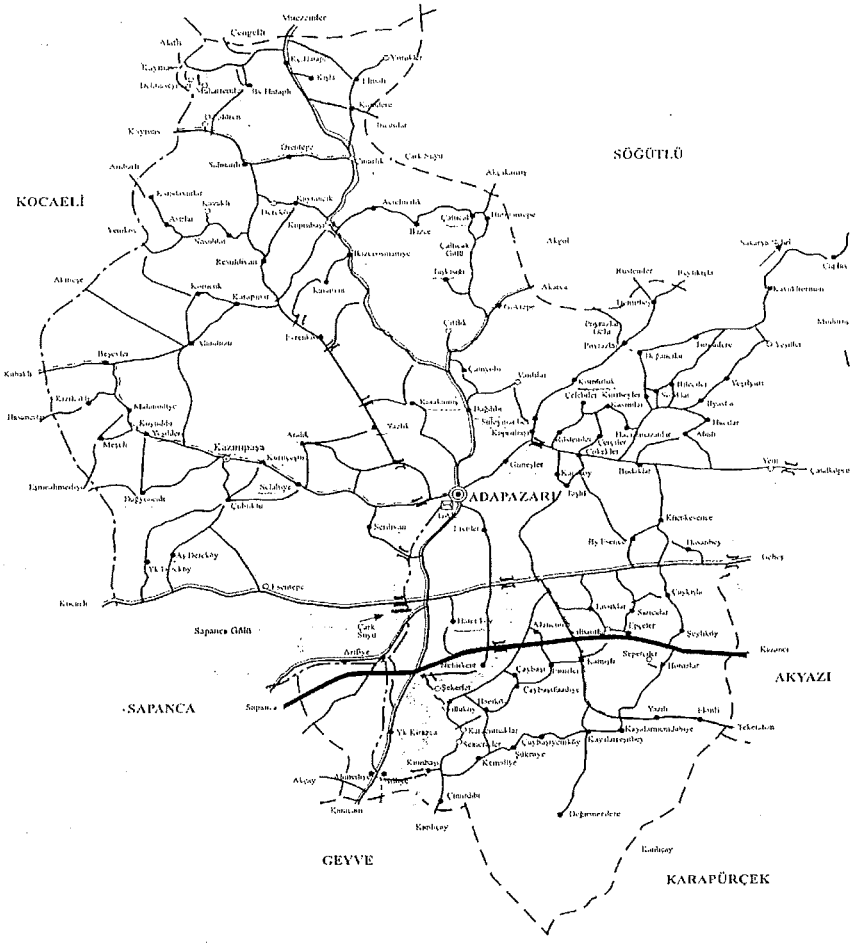
The development of the Kuva-yı Milliye in Adapazarı, Geyve and Hendek alerted the occupying Greek troops and their supporters: the local Rum and Armenian mobs, supported by the Greek army created a terrorist environment in the area. The Rum and Armenian mobs taking material and moral support from the Greek Army, initiated a movement of vi'12ence and plunder againts the Turkish villages by taking advantage of the 'uthority gap in the area. After the Adapazarı district was occupoiod by the Greek Army in March 24th, 1921, an increase in the violance, plunder, killing and raping, etc. of the Rum and Armenian mobs was observed. The suppression forced by the Greeks and their supporters in Adapazarı district continued about 4 months till June 21th, 1921, at this date the Turkish Army took control of the area and pushed the Greeks away from the area.

The material and moral damage caused by the local supporters of the Greeks through the Rum and Armenian mobs left a long lasting effect and unforgeotable memories in the area.

While writing this article, the reports of the Intelligence 'ivision of the West Front Command are used in great extend, the information in '12'12' registers are evaluated and the '12'12s told by the local people are not included.

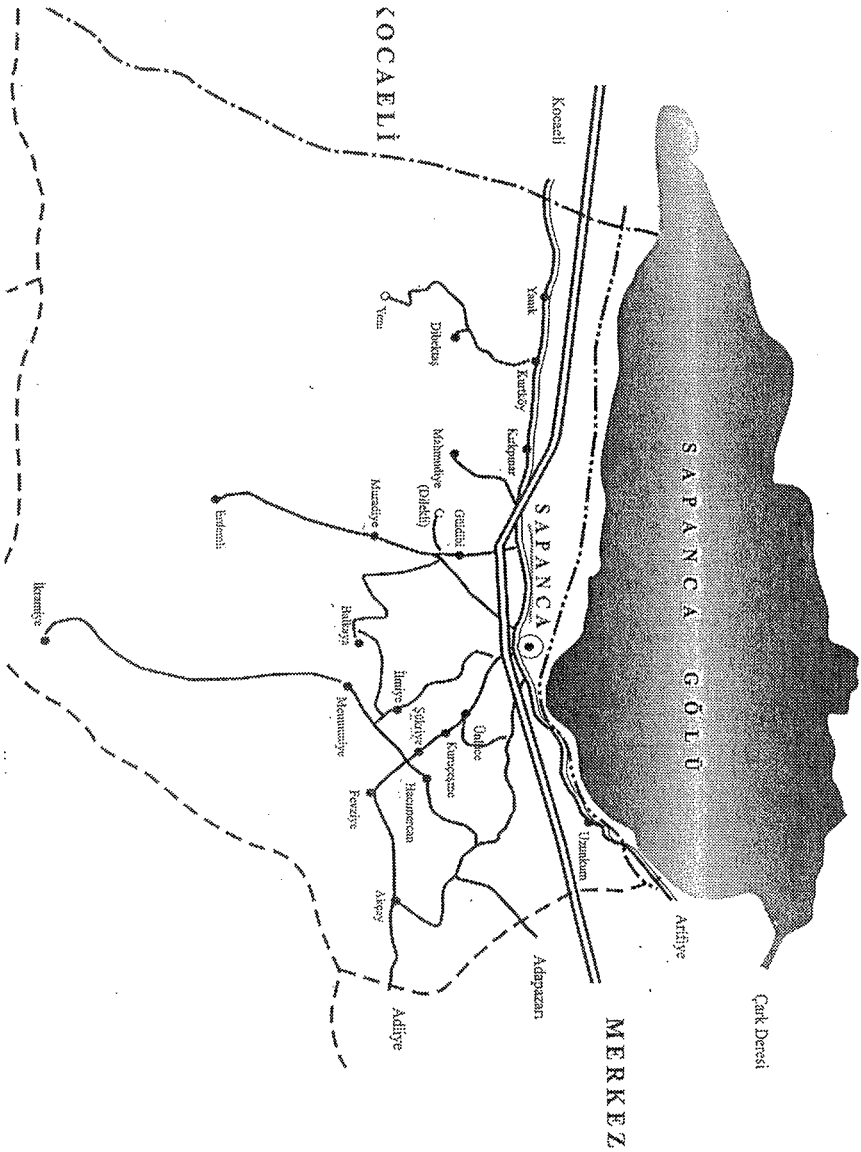
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA -1-

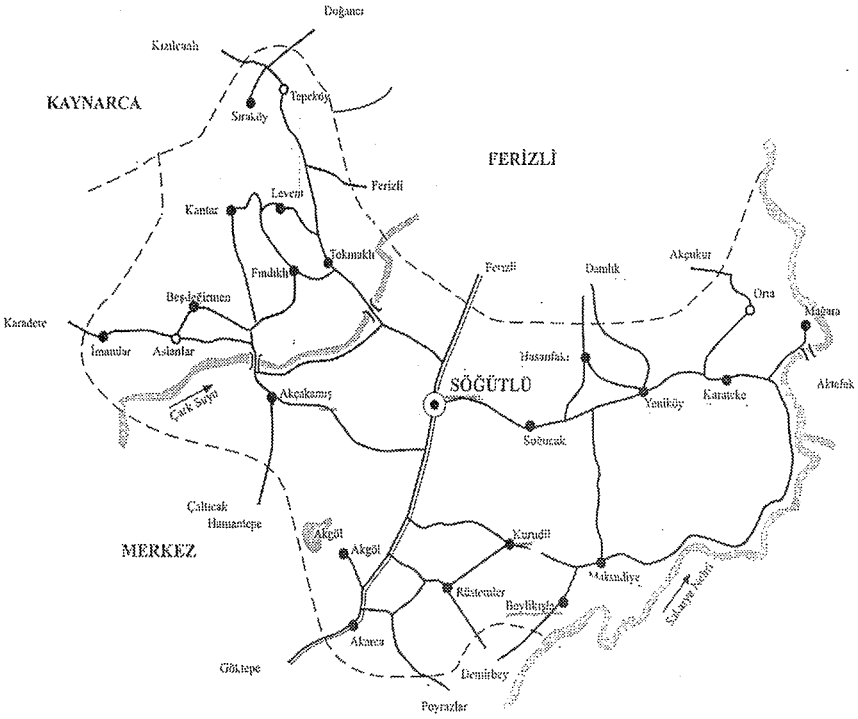
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA -2-

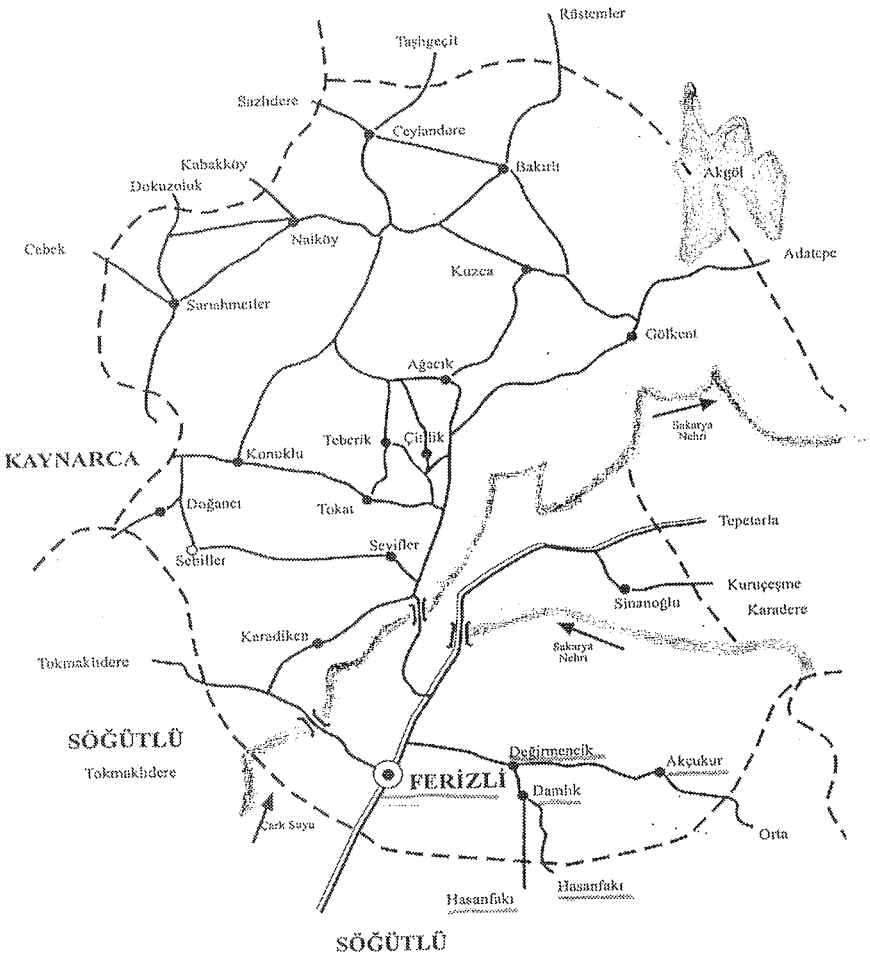
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA -3-

Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA -4-

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTÂREKE SONRASINDA KASTAMONU'YA GELEN ÖNEMLİ KİŞİLER

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ESKİ*

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütârekesi'nden sonra güzel yurdumuz parçalanmıştır. Boğazlar İtilâf Devletleri, Ege Bölgesi Yunanlılar, Muğla ve Antalya çevresi İtalyanlar; Adana, Mersin, Maraş Antep ve Urfa çevresi ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bununla yetinmeyenler, orta ve doğu Karadeniz diliminde Pontus devleti ile Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmayı plânlamışlardır. Türk milletinin Anadolu'daki hayat hakkı büyük ölçüde kısıtlanmış ve vatan olarak orta Anadolu'da bir avuç yer bırakılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasından itibaren Türk Millî Mücâdele hareketi başlamıştır. Sırasıyla Amasya, Erzurum ve Sivas'ta yapılan toplantılarda, düşmanın ülkeden atılması için her türlü gayretin gösterilmesi kararlaştırılmıştır.

Ülkenin çevresi kuşatılmış olduğundan Millî Mücâdele çalışmaları Orta Anadolu ekseninde yürütülmüştür. Bolu çevresinin İstanbul'a yakınlığı ve buralarda meydana gelen isyanlar sebebiyle Ankara'nın dışarı ile olan bağlantısı daha ziyade İnebolu üzerinden sağlanmıştır. Ülkeye girip çıkanlar İnebolu-Kastamonu-Ankara yolunu kullanmışlardır. Ayrıca savaş süresince çok büyük miktarda silâh ve cephane de bu yoldan taşınmıştır.

Millî Mücâdele yıllarında çok sayıda yerli ve yabancı önemli şahsiyet, Ankara'ya gelirken Kastamonu'dan geçmiş; bazıları birkaç gün, bazıları da - Mehmet Akif gibi- daha uzun süre burada konaklamıştır. Bu ki-

* Gazi Üniversitesi, Kastamonu Sağlık Yüksekokulu Müdürü.

Levent Şahverdi Arşivi

şilerle ilgili bilgiler, verdikleri demeçler ve yapılan mülâkatlar başta mahallî basın Açıksöz ve Kastamonu gibi gazeteler olmak üzere çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Biz bu araştırmamızda basın kayıtlarına yansıdığı kadarıyla ve kronolojiye uygun olarak bilgiler vermeye çalıştık.

Mütâreke sonrasında belli bir süre görev yapan bazı kamu görevlileri de araştırma konusuna dahil edilmiştir. Zira onların da takdire şayan büyük hizmetlerinin olduğu görülmektedir.

Kastamonu'ya gelen insanlar; kendi ülkemizin insanları, Türk ve İslâm dünyasına mensup olanlar ve ABD ile Avrupa ülkelerinden gelenler olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

1. KENDİ ÜLKEMİZE MENSUP İNSANLAR:

İSMAİL HABİB BEY: Cumhuriyet döneminin değerli eğitimci ve edebiyat tarihçisi İsmail Habib Sevük, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra 1914 yılında Kastamonu Sultânîsi'ne edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır. Bunun yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kulüp müdürlüğü görevini yürütmüş; bu cemiyetin yayın organı olan ve 1908-1918 yılları arasında 485 sayı çıkan Köroğlu gazetesinde başyazılar yazmıştır. İlk makalesi 29 Teşrinievvel 1330 tarihinde Yeni Güneş adıyla yayınlanmıştır. İTC'nin kapatılması ve Köroğlu'nun da yayın hayatını bitirmesinden sonra bir müddet Yeşil Ilgaz gazetesini çıkarmıştır. Onun Yeşil Ilgaz'da 8 makale ile 5 fıkrası ve yine Köroğlu'nun Kastamonu İl Halk Kütüphanesindeki eksik koleksiyonunda ise 52 makalesi bulunmakta olup gerçek sayının biraz daha fazla olduğu kanısındayız.

30 Ekim 1918'de Mütâreke imzalandığında İsmail Habib Bey Kastamonu'da bulunuyordu. O, buradan 11 Temmuz 1919'da ayrılmış ve İstanbul'a gitmiştir[1]. Oradan da Balıkesir taraflarına geçmiştir. Tekrar dönüşü 1921 yılının Haziran başlarındadır. Hatta Kılkış zırhlısı 5 Haziran 1921'de İnebolu'yu bombaladığı vakit kendisi orada bulunmuş ve bu olayı

1 **Açıksöz**, 13 Temmuz 1335, sayı:5.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kılkış'ın Hüneri" başlıklı bir makalede anlatmıştır. Bu, onun Açıksöz'deki ilk makalesi olarak görülmektedir. İsmail Habib Bey bu gelişinde yine Sultânî'deki öğretmenliğine devam etmiş; miting meydanlarında konuşmalar yapmış, konferanslar vermiş ve Açıksöz gazetesinde 109 başmakale ile 68 fıkra yazmıştır[2]. 1922 yılında görevini Ankara'ya nakletmiş ancak Kastamonu ile olan ilgisini kesmemiştir. Nitekim 1923 yılında Kastamonu'ya gelerek bir konferans vermiş; bu konuşması İmtihan Veren Millete adıyla o yıl kitap halinde bastırılmış ve geliri Küre yangını felâketzedelerine verilmiştir[3]. Yine aynı yıl yapılan seçimlerde kamuoyu oluşturmak bakımından İnebolu, Cide ve Daday taraflarına bir gezi yapmıştır. İsmail Habib Bey, Kastamonu'da en uzun süre görev yapan bir kişi olup iki savaşı yaşamış; İmparatorluk ile Cumhuriyet arasında köprü olmuştur.

FERİT BEY: Kastamonu Defterdarı Ferit Bey, Atatürk'ün Samsun'a çıktığı günden itibaren Kuvâ-yı Milliye hareketinin içinde yer almış ve şehirdeki hareketleri organize etmiş; bir ara vali vekilliği yapmıştır.

Dr. FERRUH NİYAZİ BEY: Sağlık Müdürü Ferruh Niyazi Bey, 22 Haziran 1919'da göreve başlamış ve Kuvâ-yı Milliye hareketinin içinde yer almıştır[4]. Açıksöz'de sağlıkla ilgili aydınlatıcı yazılar yazmış," Gençler Kulübü"nün[5] başkanlığını yürütmüştür. Vali tarafından belediye başkan vekili olarak tayin edilmiştir. Titiz çalışmaları dolayısıyla halkın şikâyetine maruz kalmış ve şehirde ihtilâf yaratılmaması için 23 Eylül 1920'de Sivas'a atanmıştır. Karısı Saime hanım da Müdafaa-i Hukuk kadınlar teşkilâtının içinde yer almıştır.

2Geniş bilgi için bkz.:Mustafa Eski, **İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara 1998.

3 İsmail.Habib Sevük, **İmtihan Veren Millete**, (Hazırlayan.: Mustafa Eski) Ayyıldız Mat. Ankara,1989.

4 **Açıksöz**, 22 Haziran 1335, sayı:2.

5Kastamonu Gençler Kulübü, 1920 yılının Şubat ayında kurulmuştur. Gençleri savaşa hazırlamanın yanında onların ilmen, fikren ve bedenen iyi yetişmelerini sağlamak bakımından çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlemiştir. Kastamonu tarihinde ağırlığı olan bir kuruluştur. Zira dönemin idareci ve gelip geçen önemli şahsiyetler bu kulübe uğramışlar; çeşitli sohbet toplantıları yapmışlar ve hatta konferanslar vermişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

BEHÇET BEY: 1890 yılında Halep'de doğmuş, Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra Beyrut'ta öğretmenliğe başlamıştır. Millî Mücâdele yıllarında Kastamonu Sultânîsi müdürlüğü yapan Behçet(Yazar) Bey, 15 Haziran 1919'dan itibaren yayın hayatına başlayan Açıksöz gazetesinde Nidâ imzası ile ateşli yazılar yazmış; ayrıca halkı heyecanlandırmak, millî duyguları kamçılamak maksadıyla çok sayda sayıda müsamere düzenlemiştir. Bu toplantılarda halk hem eğlenmiş ve hem de millî hisler canlı tutulmuştur. Bunların en önemlisi İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra hazırlanmıştır. Sahne açıldığında Fâtih'e ait bir türbe ve içinde bir sanduka görülmüştür. Sandukanın içinden Fâtih kıyafetinde bir kişi çıkmış; gür ve yanık sesiyle şöyle haykırmıştır: "Ben bu ülkeyi siz evlâtlarıma bırakmıştım, şimdi siz, onu düşmanlara mı çiğneteceksiniz? Ne duruyorsunuz? Düşmanı koğunuz". Herkesi ağlatan ve heyecanlandıran bu sesin Müdür Behçet Bey'e ait olduğu görülmüştür[6]. Behçet Bey, Muallimler Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Ayrıca Kastamonu'nun eski eserleriyle ilgili araştırmalar da yapmıştır.

ABDULAHAD NURİ BEY: Eski Dışişleri Bakanlarından Yusuf Kemal Tengirşek'in ağabeyidir. Muhtemelen 1870'de Boyabat'ta doğmuş; Mütâreke'de İstanbul'da çalışırken Kürt Mustafa Paşa Harp Divanı tarafından idam cezasına çarptırılmış ve arkadaşları tarafından kurtarılarak Anadolu'ya kaçırılmıştır. Kastamonu'ya gelmiş ve Açıksöz'de şiirler, destanlar, ilmî ve edebî makaleler yazmıştır. 1922 yılında Doğu adıyla bir dergi çıkarmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür[7].

AHMET TALAT BEY: Ahmet Talat Onay, 1888'de Çankırı'da doğmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde Kastamonu Sultânîsi edebiyat öğretmeni olarak görev yapmıştır. Açıksöz'de siyasî ve edebî yazıları yayınlanmıştır. İzmir'in işgalinde orada bulunduğu için bu olayı Açıksöz'de tefrika etmiştir.

---

6 Arslan Kaynardağ," İstiklâl Savaşı Günlerinde Kastamonu Gençliği, Bir Kulüp, Bir Dergi ve Öğretmenler.", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu**, Ayyıldız Mat. Ankara,1989, s.124.

7 Aziz Demircioğlu, **100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir 1872-1972**, Kastamonu, 1980, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

HASAN FEHMİ BEY: Hasan Fehmi Turgar, 1883'de Uzunköprü'de doğmuş; İstanbul'da öğrenim görmüştür. 1.Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesul kâtipliği görevini yürütmüştür. Köroğlu gazetesinde yazıları yayınlanmıştır. Mütâreke'de Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kalmış; bir süre sonra bırakılmış ve Kastamonu'ya gelerek Açıksöz'de Millî Mücâdele ile ilgili yazılar yazmıştır. Yazılarında Türkmen mahlasını kullanmıştır. Sinop'ta görevli iken Bursa'ya öğretmen olarak atanmış ve Mustafa Necati Bey tarafından Maarif Vekâleti Kütüphaneler şubesi müdürlüğüne getirilmiştir.

MİRALAY OSMAN BEY: Mıntıka Kumandanı olarak 16 Eylül 1919 günü Ankara'dan Kastamonu'ya gelmiş ve şehri Kuvâ-yı Milliye ile birleştirmiştir. Öncelikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. İnebolu'nun bombalandığı günlerde bizzat cephane taşımış ve bu heyecanı halka örnek olmuştur. Askerin elbise ihtiyacı için mahallî tezgâhlarda kumaş dokutturmuştur. Güzel hizmetleri ve babacan tavrıyla kendisini herkese sevdirmiş ve iyi bir otorite kurmuştur. Muhittin Paşa'nın Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanı olarak 1 Ekim 1920'de göreve başlamasından sonra Osman Bey, 14. Fırka Kalem Reisi ve Menzil Mıntıka Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. 9 Nisan 1922'de Ankara'ya bir üst göreve atanmış ve ayrılırken bir veda mesajı yayınlayarak halka ve özellikle köylülere teşekkür etmiştir. İzmir Emekli Malûller Cemiyeti Başkanı iken 1938'de milletvekili seçilmiş fakat trenle Ankara'ya gelirken vefat etmiştir[8].

SALİH PAŞA: Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bulunduğu dönemde Amasya'ya gelerek, Osmanlı Hükümeti'nin Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Tarihimize "Amasya Mülâkatı" diye geçen toplantıya giderken, Salih Paşa 18 Ekim 1919 günü sabah saatlerinde İnebolu'ya uğramıştır. Sahile çıktığında ilçenin eşrafı, memurlar, esnaf, öğ-

8 Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı**, Gün Basımevi, İstanbul 1955, s.260; **Açıksöz**, 9 Nisan 1922, sayı:458.

Levent Şahverdi Arşivi

renciler, halk ve silâhlı müfrezeler onu coşkulu bir şekilde karşılamışlardır. Kaymakam Cemil Bey orada hazır bulunanları kendisine tanıtmış; Gençler Mahfili sekreteri Mustafa Selim İmece, istikbalin kaybolmasına Anadolu'nun hiçbir şekilde rıza göstermeyeceğini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Daha sonra belediyede bir ziyafet verilmiştir. Burada Rumlar da hazır bulunmuştur. Paşa, kaymakama ilçede kaç cami var diye sormuş, üç cami diye cevap verilmiştir. Buna karşılık Rum metropolit vekiline kaç kilise olduğu sorulmuş; 3 diye cevap vermiştir. Oysaki İnebolu'da 11 cami, 1 kilise ve 1 manastır olduğu daha sonra ifade edilmiştir. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgrafı kendisine iletilmiştir. O da hem bu telgrafa cevap vermiş, hem de Mustafa Kemal Paşa'ya iyi dileklerinin iletilmesini istemiştir. Paşa İnebolu'nun temizliğini ve güzelliğini övmüştür. Öğleden sonra alaturka saat 8'de Altay vapuruyla Samsun'a hareket etmiştir. İnebolulu gençler ve kayıkçılar, Anadolu'daki millî heyecanın gücünü göstermek için, karşılamada olduğu gibi yine coşkulu bir merasimle uğurlamışlar, müfrezeler havaya ateş etmiştir[9].

Salih Paşa 7.12. 1920 günü b kez Ankara'daki harekete katılmak üzere İnebolu'ya, 9 Aralık günü de Kastamonu'ya gelmiştir. Muhittin Paşa ile Vali Reşit Paşa'yı ziyaret etmiştir. Yanında Hüseyin Kâzım Bey, Hoca Fatin Efendi, Münir ve Cevdet beyler bulunmuştur[10]. Fakat mahallî basında bu konuda bir bilgi yoktur. Ancak o zaman Küre'de bulunan Mustafa Selim Bey, yazdığı anılarında Salih Paşa ile yine karşılaştığını, kendisini tanıttığını ve Paşanın yanında İzzet Paşa'nın da bulunduğunu yazmıştır[11].

Salih Paşa, beraberinde eski Selanik Valisi Hüseyin Kâzım ve Fatin Hoca olduğu halde 5 Mart 1921 günü Ankara'dan Kastamonu'ya gelmiştir. Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey'in evinde misafir edilmiş ve İnebolu'ya geçmiştir[12].

---

9 **Açıksöz**, 26 Teşrinievvel 1335, sayı:18; **Açıksöz**, 19 Mart 1340, sayı:1076.
10 N. Peker, **A.g.e.**, s.280.
11 **Açıksöz**, 20 Mayıs 1340, sayı:1077.
12 Hüsnü Açıksözcü, **İstiklal Harbinde Kastamonu**, Kastamonu, 1933, s.101.

Levent Şahverdi Arşivi

CEMAL BEY: 1289 yılında Kütahya'da doğmuş, Mülkiye'yi bitirmiş, Meşrutiyet'te Kütahya mebusu olmuştur. Padişah yanlısı olan ve 28 Aralık 1918'de göreve başlayan İbrahim Bey'in ayrılmasından sonra 19 Kasım 1919 günü Kastamonu Valiliğine başlamış, 25 Kasım 1920'de Sivas Valisi Reşit Paşa ile görev değişimi yapmıştır. Kastamonu'da bulunduğu sırada tam bir Kuvâ-yı Milliyeci olarak hareket etmiş; özellikle Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının ilçelere varıncaya kadar yayılması için çaba göstermiştir. Halkın sağlığını korumak bakımından içki ile mücâdele etmiş ve Kastamonu'da İçki ile Mücâdele Derneği adıyla bir cemiyetin kurulmasında öncü olmuştur. Cemal Bey 1928'de Kütahya'da vefat etmiştir[13].

KARAMÜRSELLİ YAHYA BEY: Kafkasya'da Halil Paşa'nın teşkilâtına katılarak vatan hizmetinde bulunan Karamürselli Yahya Bey, İnebolu'ya geldiği vakit gizlice vapurdan çıkmıştır. Burada kendisini tanıyan ilgili memurlarla görüşmüş ve verilen emir üzerine Ankara'ya gitmiştir. Kastamonu'da sevgiyle karşılanmış; Vali Cemal Bey de 25 Ocak 1920 tarihli bir telgrafla Çankırı mutasarrıflığına bilgi vermiş ve gereken ilginin gösterilmesini istemiştir[14].

REŞİT PAŞA: Sivas Valisi iken Cemal Bey'le görev değişimi yapılmış ve 10 Kasım 1920'de Kastamonu'ya gelmiştir[15]. Sağlığı bozuk olduğu için 27 Mart 1921'de vali vekâletini Süleyman Sami Bey'e bırakarak ayrılmıştır. Esasen Reşit Paşa 1914 yılında da Kastamonu valiliği yapmış; Ermenilerin sürülmesine rıza göstermemiştir. Bu yüzden İttihatçılarla arası açılmış ve görevden aldırılmıştır.

HAMİT BEY: Trabzon Valisi Hâmit Bey, 27 Haziran 1920 günü Kastamonu'ya gelmiş; şehrin ileri gelenleri tarafından büyük bir kalabalık halinde Şekerköprü'de karşılanmıştır. Aynı gün akşam Gençler Kulübü'nü

13 N.Peker, **A.g.e.**, s.259.
14 N.Peker, **A.g.e.**, s.126.
15 **Kastamonu**, 13 Teşrinisâni 1336, sayı:2375.

Levent Şahverdi Arşivi

de ziyaret etmiş, çalışmalar hakkında bilgi almış ve ertesi gün Ankara'ya hareket etmiştir[16].

TUNALI HİLMİ BEY: Tunalı Hilmi Bey, 14 Mayıs 1920'de Ankara'dan çıkmış ve Batı Karadeniz'i sahilden dolaşarak İnebolu yoluyla 9 Temmuz 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Bolu havalisinde meydana gelen olayların Batı Karadeniz mıntıkasındaki muhtemel etkilerini önlemek ve bu konuda halkı aydınlatmak maksadıyla böyle bir geziye çıktığı anlaşılmaktadır.

Tunalı Hilmi Bey, 10 Temmuz günü Gençler Kulübü'nde bir konferans vermiştir. Hilâfet Ordusu'nun Bolu ve Düzce civarındaki çalışmalarını, İngilizlerin bu konudaki rollerini, İstanbul'dan aldıkları fetvâları Hind Müslümanlarına göndererek Kuvâ-yı Milliye hareketini âsî gösterme gayreti içinde olduklarını; fakat onların bu yalanlara değer vermediğini anlatmıştır[17].

Tunalı Hilmi Bey, 11 Temmuz günü de Nasrullah Meydanı'nda toplanan binlerce insana hitâb etmiştir. Buradaki sözleri aynen yazıya geçirilememiştir. O, konuşmasında; İngilizlerin büyük Yunanistan hülyasına verdiği destekten ve Hint Müslümanlarına yaptıkları kötülüklerden söz etmiştir. İngilizlerle hiçbir şekilde ihtilât edilmemesini, İngiltere ve Amerika'ya giden gençlerin İngiliz kızlarıyla katiyyen evlenmemelerini istemiş ve "Zira İngilizler bir ağaca musallat olarak ve o ağacı köküne kadar kemiren ve yok hale getiren kurda benzerler, içlerine daldıkları milleti bu derece korkunç bir hale uğratırlar" demiştir[18].

Açıksöz gazetesi kendisisiyle bir mülâkat yapmış ve ne zaman ve ne maksatla Ankara'dan ayrıldığını sormuştur. Hilmi Bey, 14 Mayıs 1920 günü Ankara'dan çıktığını; Devrek, Çaycuma, Ereğli, Zonguldak, Bartın, Amasra, Cide ve İnebolu'ya uğrayarak geldiğini; geçtiği yerlerde özellikle

16 **Açıksöz**, 28 Haziran 1336, sayı:57.
17 **Açıksöz**,12 Temmuz 1336, sayı:61.
18 **Aynı yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

köylülerle konuştuğunu, her tarafta Kuvâ-yı Milliye teşkilâtının köylere kadar yayıldığını, asayişin düzgün olduğunu ve halkın devlete güvendiğini ifade etmiştir. Ancak seyahat maksadını açıklamaktan kaçınmıştır. Bolu, Düzce ve Yozgat isyanları gibi olayların yeniden tekrar edip etmeyeceği sorulduğunda; "Milletin kalbi zemzem testisine benzer, bir damla necis damlatılınca zemzemin mübarekliği ve saflığı bozulur, zavallı milletin kulağına fısıldanan şeytanî bir söz de işte o mübarek zemzemin uğradığı hale döner", demiş ve özellikle gençlere olan güvenini belirtmiştir[19]. Tunalı Hilmi Bey 12 Temmuz 1920 günü Ankara'ya hareket etmiştir.

NURETTİN PAŞA: Irak cephesi kumandanlarından olan Nurettin Paşa, 14 Temmuz 1920'de Kastamonu'ya gelmiş ve 20 Aralık 1920 tarihine kadar Taşköprü'de ikamet etmiş ve Merkez Ordusu Kumandanı olarak Sivas'a gönderilmiştir. Bu görevinden ayrıldıktan sonra bir müddet yine Taşköprü'ye gelmiş ve 1.Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir[20].

EŞREF EDİP BEY: Eşref Edip, 15 Temmuz 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir[21]. Burada özellikle Yılanlı Dergâhı'ndaki toplantılara katılmış ve halkın maneviyatını yükseltici konuşmalar yapmıştır. İdare ile çelişen hareketlerde bulunduğu için, Muhittin Paşa'nın geldiği gün vali tarafından Sinop'a sürülmüş; daha sonra Mehmet Akif'in araya girmesi neticesinde yeniden Kastamonu'ya dönmesine izin verilmiştir. Mehmet Akif ile birlikte Sebilü'r-reşad dergisi de Kastamonu'ya gelmiştir. Bilindiği gibi Eşref Edip bu derginin imtiyaz sahibidir. Eşef Edip'in Açıksöz'de de bazı yazıları yayınlanmıştır.

MÜFİDE FERİT HANIM: İfham gazetesi sahibi, başyazarı ve Maliye Vekili Ferit Bey'in eşi Müfide Hanım 4 Ağustos 1920 günü İnebolu yoluyla Kastamonu'ya gelmiştir. Müdafaa-i Hukuk mensubu hanımlar tarafından kadınlık âleminin en mümtaz bir siması olarak Şekerköprü'de kar-

19 **Açıksöz**, 15 Temmuz 1336, sayı:62.
20 H.Açıksözcü, **A.g.e.**, s.97.; N. Peker, **A.g.e.**, s.218.
21 **Açıksöz**, 15 Temmuz 1336, sayı:62.

Levent Şahverdi Arşivi

şılanmıştır. Müfide hanım Posta müdürü Enver Bey'in evinde misafir edilmişir[22].

RIZA NUR BEY: O yıllarda Sinop bir sancak merkezidir ve Rıza Nur da Sinop mebusudur. Bundan dolayı Ankara'dan Sinop'a gidip gelirken Kastamonu'dan birkaç kez geçmiştir.

Basın kayıtlarına göre ilkin 19 Ağustos 1920'de gelmiştir. İzbeli köyünde vali, kumandan, maarif müdürü ve polis müdürü tarafından karşılanmıştır. Şehrin girişinde de öğretmenler, polisler, jandarmalar ve öğrenciler karşılamıştır. Sultânî mektebinde misafir edilmiştir. Ertesi günü okulları gezmiş ve onuruna müsamere verilmiştir. Okul müdüründen çalışmalar hakkında bilgi almış ve okuldaki birlik ve beraberlikten memnun olmuştur. Daha sonra da Sinop'a gitmiştir[23]. Sinop'tan 1 Eylül günü dönmüş, yine Sultânî'de misafir edilmiş, 4 Eylül günü de Ankara'ya hareket etmiştir. Basın kayıtlarına göre 27 Eylül 1921'de yine gelmiş ve Sinop'a geçmiştir.

Rıza Nur, 14 Eylül 1922'de Moskova dönüşünde Kastamonu'ya uğramıştır. Burada 2 saat kadar kalmış ve Açıksöz'e bir mülâkat vermiştir. Moskova sefirliğini kabül etmediğini, 1 ay Harkof'da, 2 ay Moskova'da kaldığını, Rusya'nın iyiye gittiğini söylemiş ve Enver Paşa'nın Buhara taraflarındaki çalışmalarından söz ederek; buralarda işlerin iyi olmadığını, çıkan isyanlarda Buhara'nın 40-50 yıl geriye gittiğini; Buhara havalisindeki gelişmelerin Türk- Rus ilişkilerine zarar verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Cemal Paşa'nın katilleri hakkında da bilgi vermiş; bu konuda İngiliz Thames gazetesine göre cinayetin Ruslar tarafından işlenildiğinin iddia edildiğini; buna karşılık Rusların da cinayetin arkasında İngilizlerin bulunduğunu söylediklerini belirtmiştir.[24]. Rıza Nur en son olarak 29 Ocak 1922'de İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiş ve 1 Şubatta Ankara'ya gitmiştir.

---

22 **Açıksöz**, 5 Ağustos 1336, sayı:68.
23 **Açıksöz**, 23 Ağustos 1336, sayı:73.
24 **Açıksöz**, 16 Eylül 1922, sayı:581.

Levent Şahverdi Arşivi

MUHİTTİN PAŞA: 1304'de Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Hürriyet hareketlerine öncülük etmiş; bu yüzden Diyarbakır, Erzurum ve Erzincan gibi illere sürülmüştür. Balkan Savaşı'nda 11. Alay 4. Fırka kumandanı olmuş, sonra Miralay rütbesiyle Asir mutasarrıflığına atanmış ve burada mirlivalığa yükselmiştir. Savaş sonrası Mısır'da 6 ay kadar esir tutulmuş ve sonra ülkeye gelerek Millî Mücâdele hareketine katılmıştır.

Muhittin Paşa, Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanı olarak 30 Eylül 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Kastamonu'da kaldığı süre içinde halk ve askerler tarafından çok sevilmiştir. Kızılay cemiyeti başta olmak üzere hayır kurumlarının çalışmalarına büyük destek vermiştir. Göreve başladıktan sonra milis eğitimlerini kaldırmıştır. İnebolu'nun bombalanmasından hemen sonra oraya gitmiştir. 27 Ekim 1921 günü Adana Havalisi Kumandanlığına atanmıştır. Savaş sonrasında Tahran ve Kahire elçiliklerinde bulunmuş; Kars mebusluğu yapmıştır[25]

YUSUF KEMAL BEY: İktisat Vekili olarak Moskova'ya gitmiş ve dönüşte 5 Ekim 1920'de Kastamonu'ya gelmiş, vali ve kumandan paşalar tarafından karşılanmıştır[26].

Basın kayıtlarına göre yine bir yurt dışı dönüşünde 4 Haziran 1921 günü İnebolu'ya, oradan da 5 Haziran 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş ve Ankara'ya gitmiştir. Beraberinde Fransız temsilcisi eski Dışişleri Bakanı Franklin Bouillon ve daha sonra general olan Bnb. Sare de bulunmuştur. İnebolu'da ve Kastamonu'da sıcak bir ilgi görmüşler ve Müftüoğlu konağında ağırlanmışlardır.

Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekili olarak Paris görüşmelerine katıldıktan sonra, beş günlük bir yolculuğu takiben Paris-İtalya-Belgrad-Sofya ve Burgaz'a, oradan Fransız torpidosu ile İnebolu'ya ve nihayet 30 Mart 1922 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Burada kardeşi Abdulehad Nuri'nin evinde misafir edilmiş ve 1 Nisan günü Ankara'ya hareket et-

25 N.Peker, **A.g.e.**, s.388-389.
26 **Kastamonu**, 9 Teşrinievvel 1336, sayı:2370.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Açıksöz gazetesine verdiği beyanatta Avrupa kamuoyunun millî dâvâmızın haklı olduğuna inanmaya başladığını, yakın bir gelecekte millî isteklerimizin gerçekleşeceğine inandığını; TBMM'nin tuttuğu yolun felâh ve saadet yolu olduğunu söylemiştir[27]

MEHMET AKİF BEY: Silâh ve cephane naklinin yanında, cephe gerisindeki bir vilayet itibarıyla Kastamonu önemli bir bölgedir. Halkın Millî Mücâdele'ye katılmasını teşvik etmek ve moral değerleri yükseltmek bakımından Mehmet Akif bir süre Kastamonu'da çalışmalar yapmıştır. O, 19 Ekim 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Bu konuda Açıksöz şunları yazmıştır.

"Mehmet Akif Bey şehrimizde. Büyük İslâm şâiri edib-i azâm Mehmet Akif beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmişlerdir. Sebilü'r-reşat'daki yazıları ve birçok âsâr-ı bergüzidesi ile İslâmlık âleminin yegâne şâiri tanınan Akif Beyefendi'ye gazetemiz nâmına beyân-ı hoşâmedi eyleriz"[28].

Mehmet Akif, Kastamonu ve ilçelerinde Millî Mücâdele hakkında bazı konuşmalar yapmış; Türk milletinin ve İslâm âleminin karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri anlatmıştır. Kur'an'dan âyetler okumuş ve bunları engin dinî bilgisinin ışığında yorumlamıştır. Konuşmalarında 22 sure ve bunlardan seçilen 40 âyet üzerinde durmuştur[29].

Mehmet Akif ile beraber, uzun yıllar başyazarlığını yaptığı Sebilü'r-reşat dergisi de İstanbul'dan Kastamonu'ya taşınmış ve bu derginin 464, 465 ve 466. sayıları Kastamonu'da basılmıştır.

Mehmet Akif, ilk konuşmasını 19 Kasım 1920 günü Nasrullah Camii'nde yapmıştır. Burada özellikle İngilizlerin, İslâm dünyası üze-

---

27 **Açıksöz**, 1 Nisan 1338, sayı:451.
28 **Açıksöz**, 21 Ekim 1920, sayı:88.
29 Mehmet Akif'in Kastamonu'daki konuşmaları için bkz.: Mustafa Eski, **Millî Mücâdele'de Mehmet Akif Kastamonu'da**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1983; A. Abdulkadiroğlu- N. Abdulkadiroğlu, **Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerimi Tefsiri, Mev'ıza ve Hutbeleri**, Diyanet İşleri Bşk., yay., 2. baskı, Ankara-1992.

Levent Şahverdi Arşivi

rindeki yıkıcı faaliyetlerini, Sevr Anlaşması'nı, kapitülasyonları ve gümrükler meselesini anlatmıştır. Onun bu konuşması, Sebilü'r-reşat dergisinin 25 Kasım 1920 tarihli 464. sayısında "Nasrullah Kürsüsünde" başlığı ile yayınlanmıştır

Mehmet Akif, bazı konuşmalarını ilçelerde yapmıştır. Bunların hangileri olduğu konusunda yeterli bilgimiz yoktur. Bu ilçeler muhtemelen Taşköprü, İnebolu ve Daday olmalıdır. Sebilü'r-reşat dergisinin 3 Aralık 1920 tarihli 465. sayısında onun ikinci konuşması yayınlanmıştır. "Müslümanların Terakkileri İslâma Sarılmalarına Bağlıdır" başlığı ile yayınlanan konuşmada, İslâm dünyasının perişanlığı ve bunun sebepleri üzerinde durmuştur.

Mehmet Akif'in üçüncü konuşmasının da ilçelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. "Tam Müslüman Olmadıkça Felâh Yoktur" başlığını taşıyan bu konuşma, yine Sebilü'r-reşat dergisinin 13 Aralık 1920 tarihli 466. sayısında yayınlanmıştır. Bu konuşmasında da Müslümanların perişanlığını ve bunun sebeplerini anlatmıştır.

Onun son konuşması "Ye'se Düşenler Müslüman Değildir" başlığı altında Sebilü'r-reşat dergisinin 3 Şubat 1921 tarihli 467. sayısında neşredilmiştir. Burada ümitsizliğe düşmenin yaratacağı tehlikelere işaret etmiştir.

Mehmet Akif 24 Aralık 1920 günü Kastamonu'dan ayrılmış ve Ankara'ya gitmiştir. Onunla beraber Sebilü'r-reşat dergisi de Ankara'ya taşınmış ve derginin 467. sayısı ve sonrakiler burada basılmıştır. Dolayısıyla Mehmet Akif'in son konuşması derginin Ankara'da basılan nüshasında yayınlanmıştır.

Mehmet Akif'in Kastamonu'ya ve Açıksöz gazetesine özel bir sevgisi vardır. Zamanının büyük bir kısmını Açıksöz idarehanesinde geçirmiş; yazılarını, konuşmalarını burada hazırlamış; kahvesini, nargilesini yine burada içmiştir. Onun, 5 Kasım 1920 tarihinden itibaren Açıksöz gazetesinin

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli sayılarında *Kır Ağasının Rüyası, Köse İmamın Dertlerinden, Ey Müslüman, Umar mıydın, Ye's Küfürdür, Mevlid-i Nebî Gecesi, Ey Cemaat Uyan, Leyla* başlıklarını taşıyan şiirlerinin yayınlandığı görülmektedir.

Bilindiği gibi İstiklâl Marşımız ilk kez Ankara'da, Sebilü'r-reşat dergisinin 17 Şubat 1921 tarihli 468. sayısında yayınlanmıştır. Millî Marşımız, bundan dört gün sonra Kastamonu'da, Açıksöz gazetesinin 21 Şubat 1921 tarihli 123. sayısında neşredilmiştir. İstiklâl Marşımızın, Ankara dışında ilk defa yayınlanma şerefi Açıksöz'e aittir. Mehmet Akif'in Açıksöz'e ve Kastamonu'ya özel bir sevgisinin olduğu açıkça görülmektedir.

Mehmet Akif, özellikle ilk konuşmasında İngilizlerin yaptığı kötülükleri en ince ayrıntısına varıncaya kadar anlatmıştır. Ancak daha sonra Ömer Rıza Doğrul tarafından yayınlanan konuşmalarda her nedense İngiliz aleyhtarı kelimeler ve bölümler metinlerden çıkarılmıştır.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY: I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak 19 Ekim 1920 günü gelmiştir. Gündüzleri mahkeme işiyle uğraşmış, geceleri de Gençler Kulübü'nde Sevr Anlaşması ve İngilizlerin düşmanlığı hakkında konferans vermiştir. Tevfik Rüştü Bey, Moskova'ya gidecek heyette görev aldığından 15 gün kadar Kastamonu'da kalmıştır[30].

REFİK ŞEVKET BEY: I.Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanı olarak 19 Ekim 1920 günü gelmiş, mahkemelerin kapatılması üzerine daha sonra ayrılmıştır. İlk gün halka ve gazetecilere mahkemenin görevleri hakkında bir konuşma yapmış ve suçluları cezalandırma konusunda asla taviz verilmeyeceğini belirtmiştir. Nitekim bu çerçevede çalışmalar yapılmış ve Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği kararlar TBMM'de çok sert tartışmalara sebep olmuştur. Refik Şevket Bey mahkeme çalışmaları dışında Gençler Kulübünde çeşitli konuşmalar yapmıştır[31].

---

30 N.Peker, **A.g.e.**, s.255.
31 N.Peker, **A.g.e.**, s.225.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. FİKRET BEY: I. Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi sıfatıyla 19 Ekim 1920 günü gelmiştir.

BEKİR SAMİ BEY: Moskova Elçiliğine atanan Bekir Sami Bey, göreve giderken Kastamonu'dan geçmiş ve muhtemelen 31 Ekim 1920 günü gelmiş, üç gün burada kalmıştır[32].

Bekir Sami Bey, Hariciye Vekili bulunduğu sırada, 1921 yılının Aralık ayında bu defa İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiş ve Ankara'ya geçmiştir[33].

YUSUF ZİYA BEY: Tevfik Rüştü Aras'ın erken ayrılması üzerine onun yerine 1. Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak görevlendirilmiş ve 4 Kasım 1920 günü vazifeye başlamıştır. Yusuf Ziya Bey Açıksöz gazetesinde çeşitli konularla ilgili makaleler de yazmıştır.

NECİP BEY: I. Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak Kastamonu'da bulunmuş olup 4 Kasım 1920 günü göreve başlamıştır.

TOPAL OSMAN AĞA: Giresunlu meşhur Topal Osman, beraberinde 15 kişilik müfrezesiyle birlikte 1920 yılının Kasım ayı başlarında İnebolu'ya gelmiştir. Ordumuzun Kars'ı işgal etmesi ilçede sevinçle karşılanmış ve 3 Kasım 1920 akşamı İnebolu Gençler Mahfili'nde bir tören düzenlenmiş; memurlar, ilçenin ileri gelen kişileri ve büyük bir kalabalık iştirak etmiştir. Buradaki toplantıya Topal Osman da katılmış, konuşmalar yapılmış, ordu duası okunmuş ve kasideler söylenmiştir[34].

Basın kayıtlarına göre Topal Osman 8 Kasım 1920 günü Kastamonu'ya gelmiş ve evvela Hükümete giderek Havali Kumandanı Muhittin Paşa'yı ziyaret etmiştir[35]. Kastamonu'da bazı sohbet toplantılarına katılmıştır. Bunlardan birinde söz fahişe kadınlardan açılmış; Topal Osman,

32 **Açıksöz**, 2 Kânunuevvel 1336, sayı:100.
33 **Açıksöz**, 12 Kânunuevvel 1337, sayı:357.
34 **Açıksöz**, 11 Teşrinisâni 1336.
35 **Açıksöz**, 8 Teşrinisâni 1336, sayı: 93.

Levent Şahverdi Arşivi

bunların toplanarak denize dökülmesini istemiştir. Zira daha önce kendisinin böyle yaptığını söylemiştir.[36] Topal Osman 12 Kasım günü Ankara'ya gitmiştir.

İZZET PAŞA: İzzet Paşa, Anadolu'daki harekete katılmak üzere Salih Paşa ile beraber, 7.12 1920 günü önce İnebolu'ya, 9 Aralık günü de Kastamonu'ya gelmiştir. Protokol ziyaretini birlikte yapmışlardır[37]. İzzet Paşa; 5 Mart 1921 günü Salih Paşa, eski Selanik valisi Hüseyin Kâzım Bey ve Fatin Hoca ile beraber Kastamonu'ya gelmiş, Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey'in evinde misafir edilmiş ve İnebolu'ya geçmiştir[38].

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA: 22 Aralık 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir[39].

GALİP PAŞA: 22 Aralık 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir[40].

SAMİH RİFAT BEY: Konya valilerinden olan Samih Rifat Bey 22 Aralık 1920 günü Kastamonu'ya gelmiştir[41].

RAİF NEZİH BEY: Köylü gazetesi yazarlarından Raif Nezih Bey 24 Ocak 1921'de Kastamonu'ya gelmiştir[42].

NAFİ ATUF BEY: Eğitim uzmanlarından Nâfi Atuf Bey 24 Ocak 1921'de Kastamonu'ya gelmiştir[43].

VEHBİ BEY: Genç Yolcular mecmuası müdürü Vehbi Bey 24 Ocak 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir[44].

ALİ FUAT PAŞA: Ali Fuat Paşa, Kastamonu'nun Kuvâ-yı Milliye ile birleştiği günlerde Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı olarak görev

---

36 H. Açıksözcü, **A.g.e.**, s.100.
37 N. Peker, **A.g.e.**, s.280.
38 H. Açıksözcü, **A.g.e.**, s.101.
39 H.Açıksözcü, **A.g.e.**, 100.
40 **Aynı yer.**
41 **Aynı yer.**
42 H.Açıksözcü, **A.g.e.**,s.101.
43 **Aynı yer.**
44 **Aynı yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

yapmıştır. Daha sonra Moskova elçiliğine atanmış ve görevine giderken 28.1.1921 günü Kastamonu'ya gelmiş; Vali, Havali Kumandanı ve ilgililer tarafından karşılanmış ve Kolordu karargâhında misafir edilmiştir. Daha sonra İnebolu'ya gitmiş ve oradan Rusya'ya hereket etmiştir.

Ali Fuat Paşa, 11 Mayıs 1922 günü Rusya'dan ayrılmış; Bakü, Batum ve İnebolu yoluyla 28 Mayıs 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve Depo Alayı Kumandanı olan kardeşi M.Ali Bey'in evinde misafir edilmiştir[45].

HAZIM BEY: Eski Dahiliye Nâzırlarından olan Hâzım Bey 4 Şubat 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş ve 7 Şubatta da Ankara'ya gitmiştir[46]. Beraberinde eski müsteşar Suat Bey de bulunmuştur.

HÜSEYİN KAZIM BEY: Eski Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Bey, 5 Mart 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş; Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'in evinde misafir edilmiş ve sonra İnebolu'ya gitmiştir[47].

MEHMET EMİN BEY: Büyük fikir adamı ve şair Mehmet Emin Yurdakul II. İnönü Zaferi günlerinde İnebolu'ya gelmiştir. Orada yapılan coşkulu törene katılmış ve bir konuşma yapmış, Yunan harbinin 600 sene savaş yapan Türk'ün elinde kalan son vatan toprağının ölüm dirim kavgası olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir: "Ey Türk, cennetin kapılarını, bugün senin çocuklarının elleri açacak. Hasret ve esareti kahraman süngüleri sürecek. Bu anlaşma ya hayatın altın tacını veya ölümün demir taşını başa geçirecek ya devlet başa ya kuzgun leşe" demiştir. Konuşmasına devamla "İnönü Zaferi gururun, tamahın muharebesi değil vatanın, haritanın muharebesidir. Peygamberimiz Hazreti Muhammet'le memleketi, sandukası hakarete uğrayan Gazi Sultan Osman, mezarlarından kefenleriyle çıkarak Söğüt önlerine gelmişlerdir. Ve Allah'ın din, vatan ordusuna fetih, yardım getirmişlerdir" demiştir. Daha sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Ey Türk,vur! Senin mazlum İzmir'in, yaralı Edirne'nin, esir İstanbul'un, Suriye ve Türkiye'nin bütün ümitleri sende. Bunlar ezanları susmuş, mi-

45 **Açıksöz**, 31 Mayıs 1338, sayı:495.
46 **Açıksöz**, 7 Şubat 1337, sayı:119.
47 H.Açıksözcü, **A.g.e.**, s.101.

Levent Şahverdi Arşivi

nareleri, minberleri yıkılmış; camileri, kandilleri kararmış kabirleriyle, esir ve mahpuslarla dolu zindanlarıyla senin Anadolu'na gözlerini dikmişler, kahraman evlatlarından mucize bekliyorlar, vur! Senin beldelerine yangınlar, çocuklarına zencirler getirenleri, yeşil ovalarını kemiklerle ağartanları, gümüş ırmaklarını kanla kızartanları vur, vur! Sana bir kara yılan gibi sarılmak istenen esareti boğmak için vur,vur! Gururlu hırsları, taçları gömmek; kandilleri, yangınları idam etmek için vur! Ve silâhın kırılıncaya kadar vur! Seni yukarıda Allah, aşağıda tarih seyrediyor,vur!"[48].

Mehmet Emin Bey, beraberinde Yusuf Akçura olduğu halde 6 Nisan 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş ve posta müdürü Enver Bey'in evinde misafir edilmiştir. 7 Nisan günü şehrin önemli yerlerini gezmiş; havali Kumandanı Muhittin Paşa ile hastahaneyi, Açıksöz gazetesini, Sultânî, Sanayi ve Darülmuallimat mekteplerini ziyaret etmiştir. Darülmuallimat'ta "Aydın Kızları" adlı ve o güne kadar hiçbir yerde yayınlanmayan şiirini okumuştur. Aynı gün akşam Sultânî'de bir müsamere düzenlenmiştir. Burada da kendi şiirlerini okumuştur. Mehmet Emin Bey 8 Nisan 1921 günü Ankara'ya hareket etmiştir[49].

YUSUF AKÇURA: Büyük fikir adamı Yusuf Akçura da Mehmet Emin Yurdakul ile birlikte seyahat etmiştir. 3 Nisan 1921 günü İnebolu'da yapılan gösterilerde Mehmet Emin Bey'den sonra Yusuf Akçura da konuşmuştur. Ancak kendisinden önce çok heyecanlı bir konuşma yapıldığı için fazla söz söylememiş; savaşın büyüklüğünden, öneminden söz etmiş ve "Cephe arkasında düşünülecek işler, görülecek vazifeler vardır. Bu vazifelerden başlıcası Hilâl-i Ahmer'e karşı borcumuzdur. Ben, Mehmet Emin Bey gibi büyük bir şair olsaydım vur dedikten sonra "vur" derdim" demiş ve sözlerini bitirmiştir.

Yusuf Akçura, Mehmet Emin Bey'le birlikte 6 Nisan günü Kastamonu'ya gelmiş, 7 Nisanda ziyaretlerde bulunmuştur. Aynı akşam

48 **Kastamonu**, 9 Nisan 1337, sayı:2395.
49 **Açıksöz**, 8 Nisan 1337, sayı:155.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultânî'de şiir, temsil ve muzik gibi bölümlerden oluşan zengin bir müsamere düzenlenmiştir. Burada Yusuf Akçura millî kültür üzerine bir konferans vermiştir[50]. Açıksöz o gece ile ilgili olarak, "Müsamere salonunu dolduran halk, bu iki necip simanın samimi hitap ve irşadıyla mesut ve unutulmaz bir gece yaşadı" diye yazmıştır[51].

MİTHAT BEY: Malta'dan ilk kurtulan kişilerden olan İttihat ve Terakki Bolu kâtib-i mesulu Mithat Bey 17 Nisan 1921'de Kastamonu'ya gelmiştir. Gençlerle temas etmiş ve onları aydınlatmıştır. Ali Kemal; Ziya Gökalp'in Kürt olduğunu ileri sürmüştür. Mithat Bey buna çok üzülmüş, eski arkadaşı Ziya Gökalp'in Ali Kemal için yazdığı " Bana Kürt Diyene" şiirini vererek Açıksöz'de yayınlatmıştır[52].

HASAN İZZET PAŞA: Mirlivalıktan emekli Hasan İzzet Paşa 17 Nisan 1921 günü İnebolu'ya gelmiş ve ilgililer tarafından karşılanmıştır. Durumu 18 Nisanda Ankara'ya sorulmuş, uygun görülmesi üzerine Ankara'ya uğurlanmıştır[53].

YAKUP KADRİ BEY: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1921 yılının Mayıs ayı başlarında İstanbul'dan hareketle İnebolu'ya gelmiştir. Birkaç gün burada kalmış ve muhtemelen 14 Mayıs günü İnebolu'dan ayrılmış, geceyi Ecevit'teki hanlarda geçirmiş, 15 Mayıs günü de Kastamonu'ya gelmiş ve daha sonraki gün de Ankara'ya hareket etmiştir. Yakup Kadri'nin gelişine Açıksöz çok küçük bir haberle değinmiş; hiçbir ayrıntıya yer vermemiştir. O günlerde Yakup Kadri'nin Kastamonu'da pek rağbet gören bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira şehirde herhangi bir ziyarette bulunmamıştır. Keza özellikle yazarlar ve fikir adamları Açıksöz'e uğradıkları halde Yakup Kadri bunu yapmamıştır.

O, İnebolu-Ankara arasında gördüklerini daha sonra İkdam gazetesinde üç yazı halinde yayınlamıştır. Bunlardan birisini Ecevit'e ve bu-

---

50 **Aynı yer.**
51 **Açıksöz.** 10 Nisan 1337, sayı:155.
52 N. Peker, **A.g.e.**, s.320.
53 N. Peker, **A.g.e.**, s.319.

Levent Şahverdi Arşivi

radaki oteli işleten hancı İsmail ağaya, ikinci yazısını İnebolu, Kastamonu ve Ilgaz'a ayırmıştır. Üçüncü yazısında ise tamamen Kastamonu'dan bahsetmiştir. Açıksöz gazetesi tarafından da iktibas edilen bu yazılarda Yakup Kadri, Kastamonu insanını çok küfürbaz, abus, viran ve kaba kişiler olarak vasıflandırmıştır. Keza Çankırılıları da Buda heykeli gibi soğuk, urganla semer arasında sıkışan ruhsuz insanlar olarak anlatmıştır. Bölgenin Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde anlatıldığı gibi olduğunu ve o zamandan beri hiçbir değişme yaşanmadığını yazmıştır. Yakup Kadri'nin bu küçük düşürücü yazılarına Açıksöz başyazarı İsmail Habib Bey çok ağır ama o nisbette de seviyeli bir cevap vermiştir. Yakup Kadri'nin, Seyahatnâmeyi okumadığını, zira Evliya Çelebi'nin Kastamonu'ya hiçbir zaman gelmediğini, kendisinin halktan kopuk bir yazar olduğunu, kullandığı ifadelerle Anadolu insanına, dolayısıyla Türklüğe hakaretlerde bulunduğunu yazmıştır[54].

Yakup Kadri beş, altı ay kadar Ankara'da kaldıktan sonra muhtemelen 17 Kasım 1921 günü tekrar Kastamonu'ya gelmiştir. Bu defa Açıksöz gazetesine uğramış; İsmail Habib Bey de kendisini otelde ziyaret etmiş; ayrıca Açıksöz'de yumuşak bir üslûp kullanarak onun edebî kişiliğinden söz etmiştir. İlk gelişte meydana gelen soğukluğun giderildiği anlaşılmaktadır. Yakup Kadri 19 Kasım günü de İnebolu'ya gitmiş ve oradan da İstanbul'a hareket etmiştir[55].

RAFET PAŞA: Dumlupınar Savaşı'ndan sonra Rafet Paşa Millî Müdafaa Vekilliğini kabul etmemiş ve bunun üzerine 15 Mayıs 1921 günü Küre yakınlarındaki Ecevit'te dinlenmeye çekilmiştir[56]. Valilik Küre nahiye müdürlüğüne telgraf çekmiş ve istirahatinin sağlanması için gerekenin yapılmasını istemiştir. 5 Haziran 1921'de Kılkış zırhlısı tarafından İnebolu bombalandığı vakit Rafet Paşa da İnebolu'da bulunmuştur. Burada Rumlara tecavüz edilmemesini istemiş ve kendisi de Düztarla'da bir Hı-

54 Mustafa Eski, **İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara, 1988, s.84.
55 **Açıksöz**, 18 Teşrinisâni 1337 Kasım 1921, sayı:338.
56 N.Peker, **A.g.e.**, s. 331.

Levent Şahverdi Arşivi

ristiyanın evinde misafir kalmıştır. Bu olaydan 25 gün kadar sonra Dahiliye Vekili olmuş ve 3 Temmuz 1921 de İnebolu'dan ayrılmış ve Ankara'ya hareket etmiştir[57].

ÖMER FARUK EFENDİ: Felâh grubunun yardım ve desteği ile 1921 yılının Mayıs ayı sonlarına doğru şehzade Ömer Faruk Efendi İstanbul'dan gizlice ayrılmış ve 27 Mayıs 1921'de İnebolu'ya gelmiştir. Burada Belediye Reisi Hüseyin Kâşif Bey'in evinde misafir edilmiştir. Ankara'ya geçmesine izin verilmediği için üzgün bir şekilde 3 Haziran 1921 günü İstanbul'a geri dönmüştür. Bu olay, İnebolu'da üzüntü yaratmış, fakat herhangi bir tatsızlık meydana gelmemiştir. Ömer Faruk Efendi, İngilizlerden saklı olarak İstanbul'dan ayrıldığını, oysaki durumunun açığa çıkması üzerine zor durumda kaldığını ifade etmiştir[58].

ŞÜKRÜ BEY: Eski Maarif Nâzırlarından Şükrü Bey, 27 Haziran 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş ve Sultânî Mektebi'nde misafir edilmiştir. Açıksöz gazetesi kendisine hoş geldin demiş ve aynı zamanda Malta sürgünü olması dolayısıyla sürgünden kurtulduğu için de tebrik etmiştir[59].

AHMET AĞAOĞLU: Büyük fikir adamı Ahmet Ağaoğlu, Malta'dan dönerken 30 Haziran 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş, iki gece burada kalmış ve 2 Temmuz sabahı da Ankara'ya gitmiştir. Kastamonu'da Sultânî Mektebi'nde misafir edilmiş, 1 Temmuz günü Açıksöz gazetesini ziyaret etmiş; aynı akşam onuruna bir müsamere düzenlenmiştir. Konuşmasında Türkiye'den ayrılıp Malta'ya sürgüne gidişini, oradaki hayatını, İngilizlerin konserve adıyla 25 yıllık bayatlamış etleri yedirdiklerini anlatmıştır. Onun ifadesine göre Malta sürgünleri orada yabancı dil öğrenmişler; bazıları İngilizce, Fransızca ve Almanca'dan eserler tercüme etmiştir. Bu maksatla Ziya Gökalp, Hüseyin Haydar, Salah Cimcoz, Şükrü Bey, Sabri Bey ve kendisinden mürekkep bir kurul oluşturulmuştur[60].

---

57 N.Peker, **A.g.e.**, s.343.
58 N.Peker, **A.g.e.**, s.332
59 **Açıksöz**, 28 Haziran 1337, sayı:220.
60 Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Eski, "Ahmet Ağaoğlu ile Mülakat", **Türk Yurdu Dergisi**, C.13 (Ağustos 1993).

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Ağaoğlu 3 Ağustos 1921 günü tekrar Kastamonu'ya gelmiş, ertesi günü Gençler Kulübü'nde bir konferans vermiştir. Konuşmasında Anadolu'daki kıyamı, Anadolu'nun İslâm Alemi açısından ifade ettiği önemi, Avrupa'nın durumunu, Anadolu köylüsünü ve köylü kadınları, Batı'nın Şark hakkındaki maksatlarını anlatmıştır. Daha sonra Millî Mücâdele'den ve bu savaşta bizim İslâmiyeti de savunduğumuzdan bahisle Hz. Peygamberin bir hadisine atıfta bulunarak, "Mademki Türkler bu dinin direğidir ve mademki İslâmiyet ebedidir, öyle ise o direk yıkılmayacak ve biz mutlaka muzaffer olacağız" demiştir[61].

Aynı günlerde Ağaoğlu'nun "Münevverler Cepheye" adlı bir makalesi de Açıksöz'de yayınlanmıştır[62]. O, bu makalesinde, Ankara'dan gelirken Çankırı civarında köylülerle konuştuğunu, öksüz ve yetim çocuklar gördüğünü anlatmıştır. Burada ihtiyar bir kadın, değneğine dayanarak yanına gelmiş ve ülkenin durumunu sormuştur. Bu kadının 4 oğlundan üçü daha önce şehit olmuş ve son oğlu da halen cephede bulunuyormuş. Şehitler anası kadın, aldığı bilgiyle yine sopasına dayanarak metin bir şekilde ayrılmıştır. Ahmet Ağaoğlu bu olayı anlattıktan sonra, Anadolu'nun gerçek sahiplerinin bu insanlar olduğunu, aydınların üzerine düşen görevi yapamadıklarını vurgulamış ve münevverleri cepheye dâvet etmiştir.

İSMAİL HAKKI BEY: Osmanlı tarihi üzerinde geniş araştırmaları bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Lisesi tarih öğretmenliğinden Kastamonu Sultânîsi tarih öğretmenliğine atanmış ve 29 Temmuz 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir. İsmail Hakkı Bey, son derece çalışkan ve araştırıcı bir kişi olarak temayüz etmiştir. Görevde kaldığı bir yılı aşkın süre zarfında mahallî Açıksöz gazetesinde çok sayıda makale ve şiir yazmıştır. Onun Açıksöz'de 65 makalesi görülmüştür. Bunlardan bazıları genel tarih konularına ait olup 24 makalesi de Kastamonulu meşhur adamlarla ilgilidir[63].

---

61 **Açıksöz**, 4 Ağustos 1337, sayı:251.
62 **Açıksöz**, 6 Ağustos 1337, sayı:252.
63 Bkz.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kastamonu Meşâhiri**. (Haz.: Mustafa Eski), Ayyıldız Mat. Ankara 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Hakkı Bey, 1 Ocak- 15 Nisan 1922 tarihleri arasında Abdulehad Nuri ile beraber Doğu adıyla bir dergi çıkarmış ve sorumlu yazı işleri müdürlüğü görevini yürütmüştür. Bu dergide 6 makalesi çıkmıştır. Açıksöz'de "Hezardinar" ve "Savcı" mahlasıyla şiirler yazmış olup bunların da sayısı 52 dir. Şiirlerinde genellikle mizâhî bir üslûp kullanmıştır.

Yazı hayatının yanında, kendi ifadesine göre gece yarılarına kadar Açıksöz idarehanesinde bulunmuş ve memleket meseleleriyle ilgili müzakerelere katılmıştır. 1922 yılında kurulan Kastamonu İlim Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır. Kütahya Lisesi Müdürlüğüne atandığı için 5 Ekim 1922 günü şehirden ayrılmıştır.

FETHİ BEY: Sabık Dahiliye Nâzırı Fethi Bey, İnebolu'ya gelmiş ve 5 Ağustos 1921 günü Ankara'ya hareket etmiştir[64]. Açıksöz'de bu konuda bir habere rastlanmamıştır.

RAFET BEY: Kastamonu Valisi olarak 22 Ağustos 1921 günü göreve başlamış, 13 Ağustos 1922 de Adana valiliğine atanmıştır. Kibar, nazik, teşkilâtçı bir kişiliğe sahip olup halka kendisini sevdirmiştir. Kültür işlerine ağırlık vermiş ve bu cümleden olarak İlim Derneği'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

MUSTAFA NECATİ BEY: Cumhuriyet döneminde İmar-İskân, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunan Mustafa Necati, 1894 yılında İzmir'de doğmuş, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiş ve tekrar İzmir'e dönmüştür. Burada bazı özel okullarda öğretmenlik ve avukatlık yapmış; Kuvâ-yı Milliye hareketinin içinde yer almıştır. İzmir'in işgal edilmesinden sonra İstanbul'a gitmiş; oradan Balıkesir'e geçmiştir. Burada Balıkesir'e Doğru adıyla bir gazete çıkarmış ve Millî Mücâdele hareketine fiilen katılmıştır. Balıkesir Barosu ile İdman Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Daha sonra Saruhan milletvekili seçilmiş ve Ankara'ya gelmiştir. İstiklâl Mahkemeleri kurulduğunda Sivas İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak çalışmıştır.

---

64 Nurettin Peker, **A.g.e.**, s.354.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Dönem İstiklâl Mahkemeleri kurulduğunda Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanlığına getirilmiş ve 18 Ağustos 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş ve mahkemeyi kurarak çalışmalarına başlamıştır. Görevde kaldığı bir yıllık süre içinde halkın her türlü derdiyle ilgilenmiş, silâh ve cephane sevkiyatı ile meşgul olmuştur. Boş zamanlarında Açıksöz idarehanesi ile Gençler Kulubü'nde oturmuş ve çalışmaları yönlendirmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Çerkeş, Gerede, Bolu ve İzmit'e kadar giderek yargılama yapmıştır. Görevi gereği İnebolu, Taşköprü ve Daday ilçelerine de gitmiştir. Özellikle Rumlar, asker kaçakları ve cephe gerisinde sarkıntılık yapan eşkıyaya karşı çok şiddetli kararlar verilmiş ve bu adamlar asılmıştır. Halk Mustafa Necati'yi çok sevmiş ve Kastamonu Belediyesi 1922 yılında onu şehrin ilk Fahrî Hemşehrisi ilân etmiştir. TBMM'nin kuruluşu esas alındığında bu pâyenin ilk kez Kastamonu'da ve Mustafa Necati'ye verildiğini sanıyoruz. O, Sakarya Savaşı öncesinde ve sonrasında yapılan meydan mitinglerinde, Taşköprü'deki açık hava toplantılarında konuşmalar yapmıştır. Ayrıca Sultânî Mektebi'nde ve Gençler Kulübü'nde konferanslar vermiş, öğretmen ve öğrencilerin büyük sevgisini kazanmıştır. Himaye-i Etfal Cemiyeti şubesi ile Kastamonu İlim Derneği'nin kurulmasında öncülük etmiştir.[65].

NEŞET BEY: Çankırı Mebusu Neşet Bey, II.Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak 18 Ağustos 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Çalışmaları hakkında fazlaca bir bilgi yoktur.

HAMDİ BEY: Canik Mebus Hamdi Bey, II. Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak 18 Ağustos 1921 günü gelmiştir. Mahkeme çalışmaları dışında hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamıştır.

HAMDİ BEY: Trabzon Mebusu Benizâde Hamdi Bey II. Dönem İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak 18 Ağustos 1921 günü gelmiştir. Onun hakkında da fazla bir bilgi yoktur.

---

65 Bu konuda bkz.: Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ayyıldız Mat., Ankara,1990; Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati,** Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

AKA GÜNDÜZ : 17 Kasım 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir[66]. Haber dışında başka bir bilgi yoktur.

CELAL NURİ BEY: İleri gazetesi başyazarı Celal Nuri 17 Kasım 1921 günü Aka Gündüz ile birlikte gelmiştir.

MUHTAR BEY: Eski Hariciye Nâzırı ve İstanbul mebusu Muhtar Bey, Tiflis elçiliğine giderken 18 Kasım 1921 günü Kastamonu'dan geçmiştir. Burada kendisiyle bir mülâkat yapılmıştır. O, " Dil diplomata söylemek için değil, söyleyeceğini saklamak için verilmiştir" demiştir[67].

ENVER BEHNAN BEY: Enver Behnan Şapolyo, cephane taşırken kağnı kolları komutanı sıfatıyla muhtemelen 1921 yılında Kastamonu'da bulunmuştur. Mustafa Necati ile İstiklâl Mahkemesi'nde karşılaşıp tanışmış ve bazı davalara dinleyici olarak katılmıştır. Necati Bey Ankara'ya çağırıldığı zaman 24 Aralık 1921 günü beraberce ayrılmışlardır. Daha sonraki günlerde de Ankara'da birlikte olmuşlardır.[68].

MALTA SÜRGÜNLERİ (Rauf Orbay, Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Mürsel Paşa, Dr.Abdüsselam Paşa ve diğer kişiler): Malta sürgününden dönen 59 kişi İnebolu'ya gelmiş; ancak bunlardan 10'u daha sonra İstanbul'a geri gitmiştir. Sürgünleri getiren 4 İngiliz gemisi 31 Ekim 1921 günü İnebolu açıklarında demirlemiştir. Sürgünler 1 Kasım günü karaya çıkmışlar ve halkın coşkun tezahüratı arasında Gençler Kulübü'ne gitmişlerdir. Burada bir çay ziyafeti verilmiş; Mustafa Kemal Paşa ile Dahiliye ve Hariciye vekillerinin "Hoş geldiniz" dilekleri kaymakam tarafından kendilerine bildirilmiştir. Cevat Paşa, "Şunu da ilâve etmek isteriz ki, milletin arzusu ile sevgili vatanımıza ancak bugün kavuşabildik" demiştir. Misafirler 5 Kasım günü İnebolu'dan ayrılmışlar, Küre'den geçerken kendilerine çay ziyafeti verilmiştir. Akşama doğru Kastamonu'ya gelmişler; şehre 15 km uzaklıktaki Şekerköprü'de vali, belediye başkanı ve

66 **Açıksöz**, 19 Teşrinisâni 1337, sayı: 338.
67 **Açıksöz**, 19 Teşrinisâni 1337, sayı:338.
68 E.B.Şapolyo,"Mustafa Necati", **Türk Kültürü Dergisi,** Sayı:87(Ocak 1970), s.222.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdafaa-i Hukuk başkanı tarafından karşılanmışlardır. Daha sonraki karşılama büyük bir kalabalık halinde Kışla önünde yapılmıştır. Burada halkın coşkun tezahüratı arasında arabadan inmişler ve yürümüşlerdir. Sultânî öğrencilerinden Şefik bir konuşma yapmış ve "Hoş Geldiniz" demiştir. Malta kahramanları Kolordu karargâhında misafir edilmişlerdir. 6 Kasım akşamı Sultânî Mektebi'nde kendileri için bir müsamere verilmiştir. 7 Kasım 1921 günü de Ankara'ya hareket etmişlerdir.

İnebolu'ya gelen Malta sürgünleri şu kişilerdir :Cemal Paşa, Cevat Paşa, Op.Dr. Esat Paşa, Süleyman Numan Paşa, Abdüsselam Paşa, Mürsel Paşa, Yakup Şevki Paşa, Faik Paşa, Refet Paşa, Em. Mirliva Mustafa Reşat, Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Miralay Ahmet Şevket Bey, Sabık Merkez Kum. Miralay Cevat Bey, Miralay Tevfik Bey, Em. Kaymakam Tevfik Bey, Kaymakam Hüseyin Kadri Bey, Bnb. Mazhar Bey, Kaymakam Basri Bey, Bnb. Hakkı Bey, Bnb. Arif Bey, Kaymakam Ali Bey, Yzb. Cemal Bey, Yzb. Tahir Bey, Em. Yzb. Mehmet Bey, zâbit namzedi Nuri Bey, Musul murahhası Mithat Şükrü Bey, İzmir Mebusu Seyyit Bey, Mebus Zülfü Bey, İzmitli Hoca Rafet Efendi ile Nuri Efendi, Ahmet Emin Yalman, Muş Mebusu İlyas Efendi, İzzet Bey, Dr.Fazıl Berkı Bey, Suphi Bey, Hazım Süleyman Bey, İslâm Ali Bey, Polis Muammer Bey, sabık şifre müdürü Kadri Bey, Celâl Hilmi Bey, Mehmet Muhsir Bey, Avni Ağa, sabık polis müdürü Hacı Ahmet Bey, sabık Dahiliye Müsteşarı Mustafa Abdülhalık Bey, tüccar Mehmet Süleyman Bey, Ali Nazmi Bey, Mehmet Nazım Bey, muharrirlerden Mehmet Kâmil Bey, Murat Bey, Antep Mebusu Ali Cenani Bey, dişçi Mehmet Atıf Bey, J.Bnb. Burhanettin Bey, Sivas eski Polis Müdürü Mehmet Rifat Bey, Mehmet Nuri Bey, Trabzon eski rüsumat müdürü Ali Bey, Cemal Oğuz Bey, Erzurum eski J. Kum. Mehmet Adil Bey.

Malta'dan gelenlerden Süleyman Numan Paşa ile Dr. Fazıl Berkı Bey 13 Kasım 1921 günü gelmiştir[69]. Cemal Paşa ise bir süre İnebolu'da kalmıştır.

---

69 **Açıksöz**, 17 Teşrinisâni 1337, sayı:333.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada Rauf Bey ile ilgili bir olayı anlatmak istiyoruz. Kocası Çanakkale'de şehit düşmüş, asker anası, yaşlı ve fakir bir kadın, cephane ile beraber biraz da tüccar eşyası yüklemek ve bu sayede birkaç kuruş para kazanmak istemiştir. Eşya yüklemek yasak olduğu için İnebolu'da Hat Kumandanlığı önündeki yüzbaşıya durumunu anlatmış ve yalvarmıştır. Ancak kumandan buna izin vermemiş ve kadın ağlamaya başlamıştır. Bu manzaraya Rauf Bey tanık olmuş ve izin vermesini söylemiştir. Yüzbaşı da kabul etmiştir. Buna çok memnun olan kadın, sevinmiş ve gözyaşlarını çarına silerek oradan uzaklaşmıştır[70]. Bu olay cephane taşıyan fedakâr kadınlarımızın ne kadar yoksul olduklarını göstermesi bakımdan güzel bir örnektir.

Malta'dan gelen sürgünlerden bazıları birkaç gün orada kalmışlardır. Söz gelimi Süleyman Numan Paşa 12 Kasım 1921, Kara Vasıf Bey de 13 Kasım 1921 günü İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket etmişlerdir[71].

Dr. FAZIL BERKI BEY: Fazıl Berkı Bey, 1880 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Askerî Tıbbıyeyi bitirdikten sonra orduda görev almış; Gümüşsuyu Askerî Hastahanesi başhekim yardımcılığına kadar yükselmiş, dördüncü dereceden Mecidî nişanına sahip bir kişidir. Donanma Cemiyeti'nin İstanbul'daki kurucuları arasında yer almıştır. Daha sonra Almanya'ya gönderilmiş ve 1911 yılında bu cemiyetin Berlin şubesinin kuruculuğuna öncülük etmiştir. Ülkeye dönünce aynı cemiyetin Kastamonu ve havalisinde teşkilatlanması için yoğun çalışmalar yapmış, çeşitli konferanslar vermiştir. Mütâreke sonrasında İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Malta dönüşünde 1922 yılında bir süre Kastamonu Belediye başkanlığı yapmıştır. İttihat ve Terakki'ye mensuptur. Bu cemiyetin Kastamonu'daki yayın organı Köroğlu gazetesinde çok sayıda şiirleri ve makaleleri vardır. İsmail Habib Sevük'ün 1922 yılı ortalarından itibaren ayrılmasını takiben Açıksöz'ün başyazarlığını yapmıştır. Söz konusu gazetelerde çok sayıda şiirleri ve makaleleri yayınlanmış olup aynı za-

70 N.Peker, **A.g.e.**,s.385.
71 N.Peker, **A.g.e.**, s.386.

Levent Sahverdi Arşivi

manda hatip bir kişidir. Daha sonraları Malatya'dan milletvekilli seçilmiştir.

CELALETTİN ARİF BEY: Celâlettin Arif Bey, tedavi amacıyla gittiği Paris'ten 9 Kasım 1921 günü İnebolu'ya, daha sonra da Kastamonu'ya gelmiştir. Açıksöz gazetesi kendisiyle 12 Kasım günü bir mülâkat yapmış ve çeşitli konulardaki düşüncelerini almıştır. Celalettin Arif Bey'in misafir bulunduğu evde Fransız gazeteci Madam Bertha G. Gaulis ile Esat Paşa da ağırlanmış ve herkes "Hoş geldin" ziyaretinde bulunmuştur. Celalettin Arif Bey, özellikle Fransız devlet ricaline Sevr'in asla kabul edilemeyeceğini, bizim esas meselemizin Misak-ı Millî olduğunu anlatmaya çalıştıklarını, onların da bunu kabul ettiklerini söylemiştir. Sakarya zaferinin çok önemli olduğunu, Fransa ile imzalanan anlaşmanın Türkiye açısından büyük değer taşıdığını; Fransız kamuoyunun lehimize tavır takınmasında Madam Gaulis'in çabalarının çok takdire şayân bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Fransız yetkililerle kapitülasyonlar konusunu da görüştüğünü söylemiştir.

Celalettin Arif Bey mülâkatında; dünya için en önemli âmilin bundan sonra petrol olduğunu; İngiltere ve Fransa'nın Elcezire bölgesine yerleştiklerini, ancak Amerika'nın buna rıza göstermeyeceğini belirtmiştir. İngiltere'nin durumunun iyi olmadığını, bu devletin sömürgelerinde başkaldırırmaların yaşandığını, özellikle Hindistan'da Gandi'nin başı çektiğini, İngilizlerin ona birşey yapamadıklarını, iç politikalarının da çürümeye başladığını söylemiştir. Fransa ve İtalya'nın da savaşla ilgili yaralarını sarmakla meşgul olduklarını anlatmıştır. Ayrıca bu iki devletin, gelecekteki çıkarlarını düşünerek İslâm dünyasının desteğini kazanmak zorunda bulunduklarını da ifade etmiştir[72].

HİDAYET BEY: İkdam gazetesi yazarlarından olan Hiadyet Bey, 27 Kasım 1921 de gelmiştir. Hakkında sadece gelişiyle ilgili bir haber bulunmaktadır[73].

---

72 **Açıksöz**, 13 Teşrinisâni 1337, sayı:333.
73 **Açıksöz**, 27 Teşrinisâni 1337, sayı:345.

Levent Şahverdi Arşivi

AHMET EMİN BEY: Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, 28 Kasım 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Ertesi gün belediye, hastahane ve Sultâni'yi ziyaret etmiştir. Daha sonra Açıksöz'e uğramış ve buradan İsmail Habib'le beraber şehri gezmeye çıkmıştır. Bu arada Vilayet matbaasına gelerek müdür Ahmet Efendi'yi de ziyaret etmiş; 1286 tarihli vilayet salnâmesini incelemiştir. Bu ziyaretleri takiben Malta'dan sürgün arkadaşı olan Dr. Fazıl Berkı Bey'in evlerine kahve içmeye gitmiştir. Daha sonra hapishaneye de uğramıştır.

Önceleri Avusturya, o günlerde ise Çekoslavakya tebasından olan Puper ailesi 15 yıldır Kastamonu'da lisan öğretmenliği yapıyormuş. Türkçe bilmeyen bu ailenin çocukları yokmuş. Onun için Türkçe öğrenememişler. Anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Emin Bey bu aileyi de ziyaret etmiştir.

Yazar, seyahat izlenimlerini kendi gazetesinde "Ankara Yollarında" başlığı ile anlatmıştır. Açıksöz de bu yazıları aynen iktibas etmiştir[74]. Yakup Kadri'nin Kastamonu hakkında ..zdığı olumsuz yazılardan sonra, Ahmet Emin Bey son derece dikkatli bir üslup kullanmıştır. Bunda onun objektiv anlayışının yanında, Kastamonu için büyük bir değer ifade eden Dr. Fazıl Berkı Bey ile olan dostluğunun da önemini belirtmek gerekir.

CEMAL PAŞA: Eski Hariciye Nâzırı Mersinli Cemal Paşa, Malta dönüşünde diğer gruptan ayrılmış ve bir süre İnebolu'da kalmıştır. Cemal Paşa 16 Aralık 1921 akşamı Kastamonu'ya gelmiş; ertesi günü bazı ziyaretlerde bulunmuştur. Bu arada Sultânî, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Darülhilâfe medresesi gibi eğitim kurumlarını gezmiş ve gördüklerinden memnun kalmıştır[75].

CEVAT ABBAS BEY: Bolu Mebusu Cevat Abbas Bey, 24 Ocak 1922 günü gelmiş ve iki gün kalmış; Bulgaristan, İtalya, Avusturya ve Almanya hakkında bir mülâkat yapılmıştır. Kendisi Sofya'da önemli bir siyasî görevle bulunmuştur.

---

74 **Açıksöz**, 5 Kânunusâni 1338, sayı: 378; **Açıksöz**, 11 Kânunusâni 1338, sayı:383.
75 **Açıksöz**, 18 Kânunuevvel 1337, sayı:361.

Levent Şahverdi Arşivi

FAHRİ PAŞA: I.Dünya Savaşı'nda Mekke ve Medine'yi kahramanca savunan ve büyük takdir kazanan Fahri Paşa, Afganistan elçiliğne atanmış ve görevine giderken 24 Mart 1922 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Önce belediyeye uğramış ve kısa bir süre dinlenmiştir. Mübarek topraklardaki kahramanlığını yakından bilen vatandaşlar onu görmeye gelmiştir. Ertesi gün valiyi, Miralay Osman Bey'i, vilayet matbaasını ve Açıksöz'ü ziyaret etmiştir. Fahri Paşa Dr. Fazıl Berkı Bey'in evinde yatmıştır. Açıksöz gazetesi onun gelişine büyük değer vermiş; şehrin kendisini selâmlamaktan dolayı mübâhî olduğunu ve "Böyle mütedeyyin, kahraman bir kumandanın Afgan gibi bir hükümet-i İslâmiye nezdine sefir intihabından dolayı hükümet-i milliyemize teşekkürler ederiz" diye yazmıştır. Bunun yanında Dr. Fazıl Berkı Bey'in Malta'da iken Fahri Paşa hakkında yazdığı şiir de Açıksöz'de yayınlanmıştır[76].

Fahri Paşa, karısıyla beraber 25 Mart günü İnebolu'ya hareket etmiştir. Giderken Tiflis'e uğrayacağı için ucuz petrol temini konusunda Belediye başkanının ricasını yerine getirmeye çalışacağını söylemiştir.

ÇÜRÜKSULU MAHMUT PAŞA: Meclis-i Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, 25 Mart 1922 akşamı Kastamonu'ya gelmiş ve 27 Mart günü ayrılmıştır. Basın kayıtlarında başkaca bir bilgi verilmemiştir[77].

GALİP PAŞA: Buhara Sefiri Galip Paşa, 15 Nisan 1922'de Kastamonu'ya gelmiş ve Ekşioğlu Otelinde konuk edilmiş; vali ve eşraf tarafından karşılanmıştır. Galip Paşa Açıksöz gazetesini de ziyaret etmiş ve kısa bir mülâkat vermiştir. O sırada Buhara sefareti mensuplarından Recep ve Mehmet Nazari efendiler de orada imişler. Onlar da Galip Paşa ile birlikte hareket etmişler. Açıksöz idarehanesi misafirler onuruna bir öğle yemeği vermiş ve bu yemeğe İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mustafa Necati de katılmış; Buhara ve Anadolu hakkında sohbet edilmiştir. Recep Efendi, Türkiye'den ayrılacağı için üzgün olduğunu ifade etmiş ve inşaallah ya-

76 **Açıksöz**, 25 Mart 1338, sayı:445.
77 **Açıksöz**, 26 Mart 1338, sayı:446.

Levent Şahverdi Arşivi

kında geleceğiz demiştir. Açıksöz gazetesi de "Tarihimizde görülmeyen bir vakıa oluyor, şimdiye kadar Müslüman ve ırkdaş Buhara'ya bir heyet göndermedik" diye yazmıştır[78].

RUŞEN EŞREF BEY: Basın kayıtlarındaki küçük bir haberden anlaşıldığına göre, Ruşen Eşref Ünaydın, ilk kez 1921 yılının Kasım ayı ortasında Kastamonu'ya gelmiş; 3-4 gün kaldıktan sonra Ankara'ya gitmiştir. Temasları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır[79].

Buhara sefareti müsteşarlığına atanan Ruşen Eşref Bey, ikinci kez, Galip Paşa ile beraber 15 Nisan 1922 de Kastamonu'ya gelmiştir. Açıksöz gazetesinin verdiği öğle yemeğinde bulunmuştur.

Aynı yılın Mart ayı başında Buhara'dan 17 öğrenci Kastamonu'ya gelmiş ve bunlar Sultânî ile Darülmuallimin'e taksim edilmişlerdir. Bu öğrenciler bir yıl kadar Kastamonu'da kalmışlar ve 1923 yılında Bursa'ya nakledilmişlerdir. Açıksöz gazetesindeki yemekte konuşma esnasında, Buharalı bir görevlinin öğrencilerin başında kalıp kalmayacağı konusu tartışılmıştır. Bunun üzerine Ruşen Eşref Bey, "Burada bu efendiler için memur bırakmak ne demektir. Bu efendilerin memuru bütün Türk milletidir". demiştir[80].

Ruşen Eşref 30 Temmuz 1922 akşamı İnebolu üzerinden tekrar Kastamonu'ya gelmiş ve 1 Ağustos günü Ankara'ya gitmiştir. Burada kendisiyle bir mülâkat yapılmıştır. Bu konuşmada Ruşen Eşref, iki sene önce de buradan geçtiğini söylemiştir. Kastamonu'yu nasıl bulduğuna dair soru sorulmuştur. O, Kastamonu'yu uyanmış ve çalışkan bulduğunu söylemiştir. İstanbul'da bir vakitler Anadolu Türk'ü denince akla Kastamonu'nun geldiğini, meşhur şekerci ve helvacıları İstanbul'a yolladığını, İstanbul sokaklarında Kastamonuluların dolgun sesini işittiklerini, meddahlarda bu şiveyi duyduklarını, herkesin bu mizaçtan bahsettiğini ifade etmiş ve Ilgaz

78 **Açıksöz**, 16 Nisan 1338, sayı:464.
79 **Açıksöz**, 20 Kânunusâni 1337, sayı:113.
80 **Açıksöz**, 16 Nisan 1338, sayı:464.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Ecevit'i övmüştür. Ayrıca şehrin eski bir Türk beldesi olduğunu, şehirde çekiç seslerinin yükseldiğini ve çalışmanın başladığını, şehrin temiz olduğunu, herkesin temizliğe önem verdiğini, bunun sadece belediyeden kaynaklanmadığını belirtmiştir. Kastamonu'dan söz ederken Açıksöz'den bahsetmemek günah olur demiş ve bu gazetenin; makale ve havadis itibarıyla Anadolu vilayetlerinde çıkan en iyi gazete olduğunu söylemiştir. Belediye, Muallimler Cemiyeti, gazete, halk herkes şehre yeni bir ruh ve hayat vermek için çalışıyor demiştir[81].

HAMDULLAH SUPHİ BEY: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Kafkasya, Buhara ve Semerkant taraflarına bir gezi yapmak maksadıyla Ankara'dan ayrılmış ve 23 Nisan 1923 akşamı Kastamonu'ya gelmiştir. Ertesi günü Sultânî, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Nasrullah Mekteteb-i İbtidâî'sini ziyaret etmiştir. Op.Dr.Cemil Şerif Bey akşam bir yemek ziyafeti düzenlemiştir. Yine aynı gece Sultânî'de onuruna düzenlenen müsamereye katılmış; burada öğrencilere çeşitli hediyeler vermiştir. Ertesi günü Açıksöz gazetesi muhabiri onunla bir mülâkat yapmış ve gezinin maksadını sormuştur. Verdiği cevapta Kafkasya, Buhara ve Semerkant taraflarına doğru bir inceleme gezisine çıktığını ifade etmiştir. 25 Nisan günü de İnebolu'ya gitmiş ve deniz yoluyla Batum'a hareket etmiştir[82].

Hamdullah Suphi Bey, gezisinde istediği yerlere kadar gidememiş; 15 gün kadar Tiflis'te kalarak tekrar Karadeniz vilayetlerine dönmüştür ve 1 Ağustos 1922 günü İnebolu üzerinden Kastamonu'ya gelmiştir. 2 Ağustos günü Açıksöz gazetesi kendisiyle yine bir mülâkat yapmış ve gezinin sonuçlarını öğrenmeye çalışmıştır. O, istediği yerlere gidemediğini, Buhara ahvalinin karışık olduğunu, böyle bir memlekete seyahat etmenin mümkün bulunmadığını anlatmıştır. Gazeteci, Kastamonu hakkında da sorular yöneltmiş; belediye çalışmaları, şehrin temizliği ve okulların durumunu sormuştur. Konuşmasında, Kastamonu'daki belediye çalışmalarını

81 **Açıksöz**, 31 Temmuz 1338, sayı: 545.
82 **Açıksöz**, 25 Nisan 1338, sayı:469.

Levent Şahverdi Arşivi

ve özellikle de başkan Dr. Fazıl Berkı Bey'in gayretlerini çok olumlu bulmuş ve buradaki modern belediyecilik anlayışının Ankara'ya ve bütün Türkiye'ye örnek olarak gösterileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında şehri temiz ve bakımlı bulduğunu, mekteplerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinden de çok memnun kaldığını belirtmiştir.

Hamdullah Suphi Bey, birkaç gün daha şehirde kalmış ve bazı temaslarda bulunmuştur. 8 Ağustos 1922 akşamı Sultânî'de "Türklerin Muhtelif Medeniyetlerle İcra Ettikleri Temaslar ve Avrupa Medeniyetine Tesirâtı" konulu bir konferans vermiştir. Konuşması iki saat kadar sürmüş; Türklerin geri kalma sebeblerini, çeşitli coğrafyalarda kurdukları ileri uygarlıkları ve daha sonraki dönemlerde yaşanan olumsuzlukları anlatmıştır[83].

İSMAİL CANPOLAT: Eski Hariciye Nâzırlarından İsmail Canpolat 18 Temmuz 1922 günü İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiş ve ertesi günü Ankara'ya gitmiştir[84]. 8 Ağustos 1922 günü de Ankara'dan Kastamonu'ya gelip İnebolu'ya geçmiştir. Bu seyahatte İspanya kraliyet hanedanından prens Don Louis de yanında bulunmuştur.

KAZIM KARABEKİR PAŞA: Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa 9 Ekim 1922'de beraberinde bir musiki takımı ve 50 kimsesiz çocukla birlikte Trabzon'dan hareket etmiş ve 11 Ekim günü İnebolu'da karaya çıkmıştır. Ertesi gün de Kastamonu'ya gelmiştir. Şehre girişinde büyük bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Belediye önüne geldiğinde arabasından inmiş ve binlerce kişiye hitaben bir konuşma yapmış ve gösterilen ilgiye teşekkür etmiştir. 13 Ekim günü Darülmuallimat, Merkez Kız Numüne Mektebi, Darülmuallim, Mekteb-i Sultânî, Darülhilâfe Medresesi ve Sanayi Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Şehirdeki öğretmenler ve eşrafla beraber Sultânî Mektebi'nde bir toplantı yapmıştır. Kâzım Karabekir Paşa 14 Ekim 1922 günü Ankara'ya hareket etmiştir. Aynı gün,

---

83 Geniş bilgi için bkz: Mustafa Eski, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII., sayı:38(Temmuz 1997).

84 **Açıksöz**, 19 Temmuz 1338, sayı: 536.

Levent Şahverdi Arşivi

kendisiyle birlikte seyahat eden musiki takımı ile kimsesiz çocuklar da İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmişlerdir[85].

İsmail Habib Bey, Açıksöz gazetesinde "Büyük Misafir" başlığı ile yazdığı yazıda, Paşa'nın gelişinden duyulan sevinci dile getirmiş ve onun yaptığı hizmetleri anlatmıştır[86].

2. TÜRK VE İSLAM DÜNYASINA MENSUP KİŞİLER:

MUSTAFA SAGİR : Meşhur İngiliz casusu ve Hint Hilâfet Cemiyeti üyesi Mustafa Sagir muhtemelen 30 Kasım 1920 akşamı İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiş, iki gün burada kaldıktan sonra 2 Aralık 1920 günü Ankara'ya hareket etmiştir[87]. Müslüman bir ülkeye mensup olması ve önemli bir misyona sahip bulunması dolayısıyla büyük ilgi görmüştür. Ancak Mustafa Sagir, İngilizler adına casusluk yapmak maksadıyla Türkiye'ye gelmiştir. Kastamonu'da onun durumu açığa çıkmamıştır. Fakat şehirden ayrılırken bir polis memuru durumundan şüphelenmiş ve kimlik sormuştur. Ankara'ya geldiği vakit İngilizler adına casusluk yaptığı ortaya çıkmış ve bunun üzerine tutuklanmıştır. 1921 yılında yargılanmış ve Ankara'da idam edilmiştir.

AZERBAYCAN HEYETİ: Azerbaycan sefaret heyeti 9 Ekim 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Vali, Kumandan Paşa ve belediyeyi ziyaret etmişlerdir. Belediyede akşam yemeği ve sabah kahvaltısı verilmiştir. 36 kişiden ibaret olan heyette şu kişiler yer almıştır: İbrahim Abilof (Sefir), Ali Asker Askerof (Askerî Ateşe), Davut Resulzâde (Başkâtip), İsmail İsmailof (Hususî kâtip), Musa Sultanof (Ticaret Şb.Md.), Yusuf Ahandof (İdarî Müdür), Ağababa Yusufzâde (İstihbarat Müdürü), Nâdir İbrahimof (Tasarruf Şb. Md.), Gazanfer Nerimanof (Ticaret Şb. Md.)[88].

---

85 Bu konuda bkz.: Mustafa Eski, "Kâzım Karabekir Paşa'nın Kastamonu'dan Geçişi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.X. s.32(Temmuz 1995).

86 Bkz.: Mustafa Eski,"**İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları**", Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara 1998.s.370.

87 **Açıksöz**, 2 Kânunuevvel 1336, sayı:100.

88 **Açıksöz**, 9 Teşrinievvel 1337, sayı:304.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet mensupları Belediyeyi ve Şeyh Şaban-ı Veli (Hazreti Pir) türbesini de ziyaret etmiştir. Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey çay ziyafeti vermiştir. Heyetle beraber Tevfik Rüştü Aras ve Reji Umum Müdürü Mithat Bey de gelmiştir. Sefir İbrahim Abilof ile Açıksöz muhabiri Sefa Otelinde bir mülâkat yapmıştır. Türkiye'ye geç gelmelerindeki sebebi, kendi öz teşkilâtlarını ikmal edememelerine bağlamış; ayrıca Tiflis'te iki ay kadar beklediklerini ve Kars konferansına katıldıklarını söylemiştir. Azerbaycan heyeti 11 Ekim günü vali, belediye başkanı ve Müdafaa-i Hukuk heyetleri tarafından Ankara'ya uğurlanmıştır.

BUHARA HEYETİ: Mehmet Nazari Efendi ile Mehmet Recep Efendi'den oluşan Buhara heyeti, iki muhafız ve bir hademe ile beraber 13 Aralık 1921 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Misafirler ertesi günü şehri gezmişlerdir. Bu arada Açıksöz gazetesi kendileriyle bir mülâkat yapmıştır.

Heyet onuruna İstiklâl Mahkemesi salonunda 40 kişilik bir ziyafet verilmiştir. Vali Rafet Bey ve diğer zevat katılmıştır. Yemekte İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mustafa Necati Bey bir konuşma yapmış, Türk milletinin büyüklüğünden ve medeniyete olan kabiliyetinden söz etmiş; buna mukabil Batı dünyasının haksızlıklarını dile getirmiştir. Balkan Savaşı'nda statükodan yana olanların, Mütâreke'den sonra İzmir'e asker çıkardıklarını, bütün bu hıyanetlere rağmen Anadolu Türk'ünün 10 yıldır mücâdele ettiğini söylemiştir. Daha sonra Mehmet Nazari Efendi söz almış ve hasta olmasına rağmen 10 dakika kadar konuşmuş, Buharalıların selâm ve sevgilerini getirdiğinden bahsetmiş ve şunları söylemiştir:

"Beş milyonluk Buharalıların vekilleri tarafından Anadaolu'ya gönderildiğim vakit gönderenler bize dediler ki, gittiğiniz Anadolu'daki Türk ve İslâm kardeşlerimize, milletimizin ve dinimizin namusunu müdafaa eden o büyük kahramanlara 5 milyonluk Buharalıların selâmını söyleyiniz". Bu konuşmayı takiben kuvvetli bir sesle "Selâmünaleyküm" demiş, oradakiler de hep birden "Aleykümselâm" diye karşılık vermişlerdir. Mehmet Nazari Efendi, Buhara Hükümeti'nin Türkiye'ye nasıl

Levent Şahverdi Arşivi

kalben bağlı olduğunu anlatmış ve çok alkışlanmıştır. Bu heyecanlı konuşmalar üzerine Açıksöz başyazarı ve Sultânî edebiyat öğretmeni İsmail Habib Bey Kastamonulular adına söz almış ve şunları söylemiştir:

"Çin'in beri tarafında, Hazar Denizi'nin ötesinde, İran'ın üstünde çok geniş ve büyük bir ülke vardır. Oranın halim tabiatlı büyük nehirleri, yeşil ağaçlı altın dağları, oranın zümrütten çimenleri ve bazan tozlu ve geniş çölleri vardı: İşte orası büyük, asıl vatanımızdı, orası Turan'dı."

İsmail Habib Bey daha sonra, orada karınca gibi kaynayan, orada nüfusça gittikçe artarak o geniş ülkelere sığmayan ve garb taraflarına yayılan Türk milletinden söz ederek; "Bu millet yatağına sığmayan bir seylâbe gibi taştı. Her gittiği yere hayat ve kuvvet götürdü, pıhtılaşmış damarlara kan, zayıflamış akvama kuvvet verdi ve tarihleri birbirine lehimledi" demiştir. Bunun neticesinde muhtelif yerlere dağılan Türklerin birbirlerini nasıl unuttuğunu, Anadolu'yu ve Anadolu'daki Osmanlı saltanatının hep garba doğru genişlemesindeki hatayı ve şarkı unutmaktaki basiretsizliği işaretle bizim birkaç asırdır mütemâdî felâketler ve mağlubiyetlerle kırıla kırıla küçüldüğümüzü, onların da, asıl Anadolu'daki Türklerin de Çarlığın esareti altında birkaç asırdır inlediğini izah etmiştir. Konuşmasına devamla; "Çanakkale Harbi sizi Çarlığın istibdâdından kurtardı, Anadolu mücâhedesi de bize Şark'ı, sizi anlattı. Bunun içindir ki tarihimizin en satvetli zamanında bile göremediğimiz bu saadeti şimdi görüyoruz. Asırlarca süren hicrandan sonra birbirimize kavuştuk."

İsmail Habib Bey burada Halide Edip'in "Sevgili Turan, söyle, sana yol nerede?" cümlesini hatırlatmış ve konuşmasına devamla şunları söylemiştir:

"Bu büyük edîbe on sene evvel Turan'ın yolunu soruyordu, çünkü, öyle kapalıydı, ne ordan buraya gelen, ne buradan oraya giden vardı. Fakat artık bu yol açıldı. Çünkü işte aramızda bulunan aziz misafirlerimiz bu mukaddes yol üzerinde Buhara'dan bize gelen ilk yolculardır".

Levent Şahverdi Arşivi

Toplantı sona erdiğinde halk büyük bir heyecan ve huzur bulmuştur[89]. Açıksöz gazetesi Kastamonu'nun millî hayatına böylesine bir gece yaşattığı için İstiklâl Mahkemesi heyetine teşekkür etmiştir. Buhara Heyeti 24 Aralık 1921 günü Mustafa Necati ile beraber Ankara'ya hareket etmiştir.

Mehmet Nazari Efendi 15 Nisan 1922 günü Ankara'dan Kastamonu'ya gelmiş, Buhara Sefirimiz Galip Paşa ve Müsteşar Ruşen Eşref Bey ile beraber İnebolu'ya gitmiştir. Aynı kafilede Buhara kadısı Recep Efendi de bulunmuştur[90].

İSMAİL SADRİ BEY: Buhara Hükümeti, 1921 yılında ülke dışına öğrenci göndermeyi plânlamış ve bu çerçevede 26 Şubat 1922 günü 20 dolayında öğrenci Kastamonu'ya gelmiştir. Öğrencilerle beraber Buhara Maarif Nâzırlığı Heyet-i İlmiye Reisi İsmail Sadri Bey ve Bâsit Bey de gelmiştir. İsmail Sadri Bey, Kastamonu'ya yaklaşırken bir kaza geçirmiş ve bir süre hastahanede yatmıştır. Vali, Belediye Başkanı, Fırka Kumandanı ve İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mustafa Necati Bey kendisini ziyaret etmiş ve çok sıcak ilgi göstermişlerdir. İsmail Sadri Bey de 5 Mart günü Belediyeyi ziyaret etmiş ve 100 lira bağışta bulunmuştur. Misafirler 15 Mart 1922 günü Ankara'ya hareket etmişlerdir.

Bu konuda şu kısa bilgiyi vermek istiyoruz: Buharalı öğrencilerden 13'ü Sultânî'de diğerleri de Darülmuallimin'de öğrenim görmüşler ve 1923 yılının Eylül- Ekim aylarında Bursa'ya nakledilmişlerdir. Kastamonu'da öğrencilere çok yakın ilgi gösterilmiştir. Onlar da şehirden ayrılırken basın yoluyla ilgili kişilere ve halka teşekkür etmişlerdir.

MEHMET GÜLHAN: Afganistan Sefareti Müsteşarı olan Mehmet Gülhan 29 Mart 1922 günü Kastamonu'ya gelmiştir. Mekteb-i Sultânî'de düzenlenen mevlide katılmış, burada bir konuşma yapmış ve İslâm dün-

89 **Açıksöz**, 14 Aralık 1337, sayı:359.
90 **Açıksöz**, 16 Nisan 1338, sayı:464.

Levent Şahverdi Arşivi

yasının cehalet yüzünden geri kaldığını söylemiştir[91]. Mehmet Gülhan şehirde bazı ziyaretlerde bulunmuştur. Belediyeyi ziyareti esnasında Fransız Gazeteci Jean Chiliquelin de oraya gelmiştir. Karşılıklı sohbetler edilmiş ve Mehmet Gülhan son Türkiye - Fransa anlaşmasından dolayı Afganistan'ın memnunluk duyduğunu, ayrıca kendilerinin Türkiye'ye bağlı; onun dostuna muhabbet, düşmanına hasım olduklarını ifade etmiştir.

ZEKİ ALİOĞLU: Buharalı öğrencileri ziyaret etmek ve onların dertlerini dinlemek üzere Buhara Maarif Nâzırlığı müfettişlerinden Zeki Alioğlu 20 Aralık 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş; öğrencilere Maarif Nâzırının bir mektubunu getirmiştir. Bir süre Kastamonu'da kalmış, 6 Ocak 1923 günü Belediye Başkanı Dr. Fazıl Berkı Bey ile bir görüşme yapmış ve 7 Ocak 1923 günü de İnebolu'ya giderek Batum yoluyla ülkesine dönmüştür.

3. ABD VE AVRUPA ÜLKELERİNDEN GELEN KİŞİLER:

Yzb. SLEYT: Basın kayıtlarına göre Mütâreke sonrasında Kastamonu'ya gelen ilk yabancı İngiliz Yzb. Mr. Sleyt'tir. Kastamonu'ya geldiği vakit şehre 15 km. mesafedeki Şeker Köprü denilen yerde çok sayıda Rum ve Ermeni tarafından karşılanmıştır. Burada Rum ve Ermeniler, asırlarca beraber yaşadıkları Türkleri şikâyet etmişler; kendilerini medenî insanlar olarak vasıflandırıp kaba insanlar olan Türklerin tahakkümü altında yaşadıklarını söylemişlerdir.

Yzb. Sleyt onurununa 7 Mayıs 1919 günü Memleket Hastahanesi'nde bir ziyafet verilmiştir. Vali İbrahim Bey, Fırka Ahz-ı Asker Reisi Celâl Bey ve Defterdar Ferit Bey bu ziyafete katılmışlardır. 8 Mayıs akşamı da Kışla'da bir ziyafet verilmiştir. Vali, Ahz-ı Asker Reisi, Defterdar ve Müftü Hacı Osman Nuri Efendi, Rum Metropolit Vekili Baba Anastas ile Ermeni Papaz Dacat hazır bulunmuşlardır. Aynı gün Papaz Dacat da bir ziyafet vermiştir. Yzb. Sleyt, 9 Mayıs günü Rum Gençler Terakki Kulubünü ziyaret etmiştir. Burada baba Anastas ve Rum muteberanı hazır bu-

91 **Açıksöz**, 1 Nisan 1338, sayı:451.

Levent Şahverdi Arşivi

lunmuştur. 10 Mayıs akşamı da Belediyede bir ziyafet verilmiştir. Vali, Belediye Reisi, Müftü, Belediye Meclisi üyeleri, Vilayet İdare Meclisi üyeleri, Ziraat ve Ticaret odaları başkanları, Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri, Çiftçi Yurdu üyeleri, Anastas ve Dacat bu yemekte hazır bulunmuşlardır[92]. Kırk kişilik hazırlanan bu ziyafette masanın üzerine çiçekler ve meyveler konmuş; yemek alaturka saat 12.15 de başlamış ve 1.45 de sona ermiştir. Burada önce Vali sonra Yzb. Sleyt konuşmuş ve "Osmanlılar için şeref-i hayat ve hükümet, ittihad-ı anasırda olup bu gördüğüm heyet-i muhtereme o şekli temsil eylediği cihetle İngiltere hükümeti nâmına beyan-ı memnuniyet eylerim demiştir". Yemekte Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından Sofuzâde Tevfik Bey; İngiltere'yi; İngiliz mallarının kalitesini, sağlamlığını ve İngilizlerin iş ahlâkını öven bir konuşma yapmış ve Almanlarla Avusturyalıların sanayi ahlâkından memnun kalmadıklarını söylemiştir. Daha sonra Sleyt, Hürriyet ve İtilâf Fırkasını ziyaret etmiştir[93].

Basın kayıtlarına göre Yzb. Sleyt yanında İskân-ı Muhacirin Müdürü Münir Bey ile beraber 20 Temmuz 1919 günü yine gelmiştir. Sanayi Mektebi'nde bir çay ziyafeti verilmiştir. Vali, Müftü, Baba Anastas ve Dacat bu toplantıya iştirak etmişlerdir[94].

Bnb. SIMITH: İngiliz Bnb. Simith, yanında iki subay ve bir Ermeni tercüman ile beraber 5 Temmuz 1919 da İnebolu'ya gelmiştir. Vali İbrahim Bey de Kaymakamlıktaki toplantıda hazır bulunmuştur. Rum ve Ermeniler Türkleri şikâyet etmişler, emvâl-i metrûke mallarını konuşmuşlar, ayrıca hayatlarının tehlikede olduğundan bahisle İtilâf Devletleri'ne mensup bir miktar kuvvetin İnebolu'da bulunmasını ve tehlikeli buldukları beş aydın Türk'ün de ilçeden uzaklaştırılmasını istemişlerdir. Vali İbrahim Bey gereken şeyleri söylemiş ve tedbir alınacağını ifade ederek muhtemel olumsuz gelişmeleri engellemiştir.

Bu toplantıda Bnb. Simith şu konuşmayı yapmıştır:

---

92 **Kastamonu**, 12 Mayıs 1335, sayı:2302.
93 **Açıksöz**, 21 Teşrinisani 1338, sayı:638.
94 **Kastamonu**: 21 Temmuz 1335, sayı:2311.

Levent Şahverdi Arşivi

" Türkler iyi bir kalbe, faziletlere mâlik iyi bir kavimdir. Çabuk heyecana düşerler ve çabuk hislerine uyarlar. Bunun için idare, siyaset işlerinde çok defa yanılırlar ve muvaffak olamazlar. İşte Harb-i Umumî'den mağlûben çıktınız. Siz terakkiye, medeniyete muhtaçsınız. Biz, size yardım edeceğiz. Ben memleketinizin birçok yerlerini harpten evvel de gezmiş ve dolaşmıştım. Henüz vesait-i medeniye ve refah görmemekle beraber zengin, münbit ve şen memleketleriniz vardı. Bu defa gezdiğim yerlerde çok harabeler, sefaletler gördüm. Mağlup oldunuz fakat yine harp hevesinde, kendinize çok düşmanlar peyda etmek arkasında koşuyorsunuz. İzmir'e Yunanlılar çıkmakla orası Yunanlıların olamaz. Asayişsizliği gidermek, orada Hıristiyanların menfaat ve canlarını kurtarmak için muvakkaten Yunanlılar işgal etti. Sulh olunca giderler. Siz heyecanlı bir millet olduğunuzdan yine başınıza geçecek adamların arkasından koşmak ve yeni müdafaalar, mücâdeleler yapmak istiyorsunuz[95]. Bu kadar mağlubiyetlerinizi, felâketinizi unutmuyorsunuz. Hem İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar harbi dünyadan kaldırmak için ittifak ettiler. Bir defa düşünelim, siz böyle büyük kuvvetlere karşı gelebilir misiniz? Şimdi size bir misal söyleyeyim. Mesela şu oda. Şu gördüğünüz sürahi ile dövüşebilir mi? Siz de bize nazaran böylesiniz. Hem Rum ve Ermenilerle bundan sonra iyi geçinmelisiniz. Onlar da hayatlarından emin değillermiş. Harb-i Umumî'de epeyce şeyler oldu. Birçok Rum ve Ermeniler tehcir ettiniz. Mütârekeye kadar harp zamanlarında Türkiye bizim için demirden bir çember ile ihata edilmişti. Harpte biz galip geldik. Bu demirden çemberi kaldırdık. Şimdi tekrar harp yapacak iktidarı kendinizde görüyor musunuz?".

Bnb. Simith'in bu sözlerine orada bulunan Gençler Mahfili[96] üyelerinden Mustafa Selim[97] cevap vermiş ve özetle, Anadolu'da yapılan hak-

95 Burada Mustafa Kemal Paşa'yı kastetmiştir.

96 İnebolu Gençler Mahfili 1919 yılında Kastamonu ve çevresinde kurulan ilk gençlik teşkilatıdır. Gençlerin beyin ve beden açısından gelişmesini sağlamak ve millî heyecanlarını yüceltmek için çeşitli kültür, sanat ve eğlence faaliyetleri düzenlemiştir.

97 Mustafa Selim (İmece), o yıllarda Gençler Mahfili'nin ve daha sonra da Türkocağı'nın faal üyelerindendir. Atatürk'ün 1925 yılında İnebolu Türkocağı'nı ziyaretinde de konuşma yapmıştır. Daha sonra bu gezi ile ilgili izlenimlerini kitap haline getirmiştir. Mütâreke sonrasında gördüklerini çeşitli gazetelerde yazmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

sızlıklara, Yunan işgallerine ve vahşetine değinmiş; Türk milletinin haksızlıklar karşısında asla yılmayacağını, esaret ve zillete katlanamayacağını, bunun için gerekirse her kuvvetle çarpışmaya hazır olduğunu söylemiştir. Daha sonra toplantı bitmiş ve İngilizler limana doğru yürümüşlerdir[98].

Bnb. Simith ve ekibi Sinop taraflarına gitmiş; orada Rum ve Ermenilerle ilgili çalışmalar yapmıştır. Dönüşte ve muhtemelen 24 Temmuz 1919'da yine İnebolu'ya uğramışlar; Patriyoz[99] mahallesinde karaya çıkarak Düz Tarla'daki bir Gürcü acentasının evinde Rum kızlarının hizmet ettiği içkili ve çalgılı bir ziyafette Türkler aleyhinde konuşmalar yapmışlardır. Kaymakam İsmail Hakkı Bey'in emirleriyle Mustafa Selim'in de aralarında bulunduğu gençler binayı kuşatmışlar ve eğlenceye engel olmak istemişlerdir. Sarhoş bir Rum karısı, "Kaymakamınıza söyleyin, burası İngiliz mıntıkasıdır, bize kimse karışamaz" demiş ve gelenleri kovmuştur. Daha sonra bu adamlar evden ayrılmışlar ve gençlerin kontrolünde sahilde bekleyen torpidoya binmişlerdir[100].

DULMONELY: I.Dünya Savaşı sonrasında İngiliz, Fransız ve Hint esirlerinden bazıları Kastamonu'ya gelmiştir. Ancak bu kişilerden bazıları burada ölmüş ve defnedilmiştir. İngiliz bayan Dulmonely 1919 yılının Temmuz ayı başında esirlerin mezarlarını incelemek üzere Kastamonu'ya gelmiştir. Gazetede, Çankırı'ya da uğradığına dair haber yazılmıştır. Hakkında başkaca bir bilgi yoktur[101].

MÖSYÖ DUGEL: Samsun'da bulunan Fransız teşebbüs erbabından Mösyö Dugel beraberinde Mösyö Dorange olduğu halde 17 Kasım 1920 günü İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiştir. Yanlarında Cebelibereket Mebusu Miralay Rasim Bey ile Bnb. Hamdi Bey de bulunmuştur. TBMM Hükûmetinin daveti üzerine Ankara'ya gitmişlerdir. 17 Kasım günü As-

98 **Açıksöz**, 21 Haziran 1339, sayı:810.
99 Şimdi buranın adı Karadeniz mahallesidir.
100 N. Peker, **A.g.e.**, s.40.
101 **Kastamonu**, 7 Temmuz 1335, sayı:2309.

Levent Sahverdi Arşivi

kerlik Dairesi'nde hükümet adına bir ziyafet verilmiştir. Heyet 19 Kasım günü Ankara'ya hareket etmiştir.

MADAM BERTHE G. GAULIS: Türk-Fransız ilişkilerinde önemli hizmetler yapmış ve ülkemiz hakkında kitaplar ve makaleler yazmış, Türk dostu yabancı şahsiyetlerden birisi de Fransız gazeteci Madam Berthe G. Gaulis'dir. I.Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'de bulunan yazar, savaşın bitmesi ve Fransa'nın İtilâf Devletleri içinde yer almasından sonra ülkesine dönmek zorunda kalmış; ancak Mütâreke'den kısa bir süre sonra ilki 1919'da olmak üzere birkaç kez ülkemize gelip gitmiştir. Fransız gazeteci işte bu seyahatlerinden birinde 10 Mayıs 1921 günü Ankara'dan hareketle 11 Mayıs günü Kastamonu'ya gelmiştir. Aynı akşam Gençler Kulubü'nün[102] davetine uyarak burada bir sohpet toplantısına katılmıştır. Türkiye hakkında son derece güzel izlenimlerle ülkesine dönmekte olduğunu, Fransa'ya vardığında Türkiye'nin haklı davasını anlatmak için elinden gelen her çabayı göstereceğini söylemiştir. Madam Gaulis ertesi günü mihmandarı Yzb. Fazıl Bey'le beraber Mekteb-i Sultânî'yi ziyaret etmiş; burada öğrencilere Fransızca sorular yöneltmiş ve Sevr Andlaşması hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Öğrencilerden Ekrem Yaver, çok akıcı bir Fransıca ile bu anlaşmanın Türkiye için bir ölüm fermanı olduğunu ve kabül edilmesinin asla mümkün olmadığını ifade etmiştir. Madam Gaulis, aldığı bu cevaptan ve öğrencilerin Fransızca'ya olan hakimiyetlerinden dolayı çok memnun kalmıştır.

Madam Gaulis, 13 Mayıs 1921 günü Kastamonu'dan ayrılmış ve o akşam Ecevit'te[103] yattıktan sonra ertesi günü İnebolu'ya gelmiştir. Burada Gençler Mahfili'nde konuşmuş, Fransız gençleriyle mukayeseler yapmış

---

102 Kastamonu Gençler Kulübü 1920 yılının Şubat ayında kurulmuştur. Özellikle gençleri bedenen ve fikren Millî Mücadele'ye hazırlamak için önemli gayretler göstermiştir. 17 Ekim 1920 den itibaren 18 sayı süren Gençlik Mecmuası adıyla dergi çıkarmışlardır. Bu dergide çeşitli ilmî, edebî ve içtimâî yazılar yayınlanmıştır. Gençler Mahfili, vilayette ağırlığı olan bir teşkilat olup gelip geçen önemli kişiler buraya uğramışlardır.

103 Ecevit geçidi İnebolu- Kastamonu arasında ve Kastamonu'ya 50 km. uzaklıkta, ormanlık bir yerdir. O yıllarda gelip giden yolcular bu hanlarda yatmışlardır. Yakup Kadri de bunlardan biri olup onun ifadesine göre İnebolu-Ankara arasındaki en güzel konaklama yeri burası imiş.

Levent Şahverdi Arşivi

ve fotoğraflar çekmiştir. Birkaç gün vapur bekledikten sonra 19 Mayıs 1921 günü İstanbul'a gitmiştir.

Madam Gaulis dört ay kadar Fransa'da kalmış ve Atatürk'ün davetinden de etkilenerek 4 Kasım 1921 günü İstanbul'a dönmüştür. Celalettin Arif Bey'le beraber 9 Kasım 1921 günü İnebolu'ya ve oradan da Kastamonu'ya gelmiştir. Bu seyahatinde Açıksöz gazetesi adına kendisinden bir mülâkat rica edilmişse de o, konuşmamayı tercih etmiş ve benim ne düşündüğümü herkes biliyor, demiştir. Fransız gazeteci 11 Kasım 1921 günü Ankara'ya hareket etmiştir. Daha sonraki aylarda da Konya ve Mersin yoluyla ülkesine dönmüştür[104].

FRANKLİN BOUILLON: Fransa'nın eski Dışişleri Bakanlarından Franklin Bouillon 1921 yılının Haziran ayı başlarında İnebolu'ya gelmiş ve 4 Haziran günü buradan ayrılmıştır. Yusuf Kemal Bey'le birlikte seyahat etmiştir. İnebolu'da gördükleri sıcak ilgiden çok memnun kalmıştır[105].

Bnb. SARE: Franklin Bouillon'un yanında Bnb. Sare de bulunmuştur. Bu şahıs daha sonraki tarihlerde general olmuştur.

İTALYA SİYASİ MÜMESSİLİ: İtalyan hükûmetinin TBMM nezdindeki siyasi mümessili 20 Temmuz 1921 günü İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiştir. Polis Müdürü ve Vilayet Mektupçusu tarafından Şekerköprü'de karşılanmıştır. Şehre gelince valiyi ziyaret etmiş, daha sonra vali de ikamet ettiği yerde ona iade-i ziyarette bulunmuştur. İtalyan mümessili 22 Temuz 1921 günü Ankara'ya gitmiştir[106].

Yrb. RAWLINSON: Malta'dan gelen sürgünlerle İngiliz Yrb. Rawlinson İnebolu'da becayiş edilmiştir. 31 Ekim 1921 günü İngiliz gemileri İnebolu'ya gelmişler ve öncelikle Rawlinson'un gemiye getirilmesini is-

---

104 Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Eski,"Kastamonu'dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII., sayı:36(Kasım 1996).

105 N.Peker., **A.g.e.** s.331.

106 **Kastamonu**, 22 Temmuz 1337, sayı:2422. İtalyan temsilcinin adını okuyamadık. Çünkü yazılar eski harflerle ve okunduğu gibi yazılmıştır.Metinde şu harfler kullanılmıştır: Kaf,vav, mim, elif, nun, dal, elif, vav, re, te, vav(hemzeli), te, cim, ye.

Levent Şahverdi Arşivi

temişlerdir. Ancak Rawlinson İnebolu'da değil Kastamonu'da olduğu için o gün bu değişim yapılamamıştır. Durum telgrafla Kastamonu Valisi Rafet Bey'e bildirilmiştir. Rawlinson, Kızılay'a ait bir araçla Kastamonu'dan İnebolu'ya gönderilmiştir. Ertesi gün denizin çok dalgalı olduğu görülmüştür. Hatta Rawlinson korkmuş ve "Çok tehlike var, beklesek mi" demiştir. Buna karşılık İnebolu'nun kahraman denizcileri sabırsızlanmışlar ve bir an önce Malta esirlerini karaya çıkarmak istemişlerdir. Bu sebeple Rawlinson'un korkak haline kızan kayıkçılardan biri, "Sana hükûmetin emrediyor, gideceksin. Bana emreden yok, gönüllüyüm. Sen ölürsen çoluk çocuğun maaş alacak, ben ölürsem hava, çünkü ben sivilim" demiştir. Derhal kayıklara binilmiş ve azgın dalgalar arasında İngiliz zırhlısına ulaşılmıştır. Kayıkçılardan Cemil Kaptan, Hamidiye kruvazöründen tanıdığı Rauf Bey'in boynuna sarılmış ve onu alarak karaya çıkmıştır[107].

Yzb. CARMICHAEL: İngiliz Yzb. Carmichael, 28 Kasım 1921 günü Ankara'dan İnebolu'ya giderken Kastamonu'dan geçmiştir. Basın kayıtlarında başkaca bir bilgi yoktur[108].

FALLER KEALES: Amerikalı Faller Keales İstanbul'dan gelip Ankara'ya gitmiştir[109]. Bu kişinin görevi ve özelliği hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

MDİVANİ: Gürcistan'ın Bolşeviklerle birleşmesi üzerine Ankara'daki temsilci Mdivani 26 Mayıs 1921 günü Kastamonu'ya gelmiş, Gençler Kulübü'nde ağırlanmıştır. Burada öğle yemeği ikram edilmiş ve İnebolu'ya hareket etmiştir. 30 Mayısta da Yeni Dünya vapuru ile gitmiştir. Türkiye'den memnun ayrılmış ve gördüklerini hemşehrilerine anlatacağını söylemiştir. Muhittin Paşa da kendisine teşekkür etmiştir[110]. Nurettin Peker bu konuda bilgi verirken şifreli telgrafların tarihlerini de yazmak kaydıyla Mdivani'nin 7 Nisan 1921 de geldiğinden söz etmiştir[111]. Ancak biz basın kayıtlarının doğru olduğu kanaatindeyiz.

---

107 N.Peker, **A.g.e,** s.382
108 **Açıksöz**, 30 Teşrinievvel 1337.
109 **Açıksöz**, 12 Kânunuevvel 1337, sayı:357.
110 **Açıksöz**, 27 Mayıs 1337.
111 N.Peker, **A.g.e.**, s.313.

Levent Şahverdi Arşivi

PHILIP: ABD ticarî mümessili Philip, 18 Aralık 1921 günü İnebolu'dan Kastamonu'ya gelmiş ve Ankara'ya gitmiştir[112].

JEAN CHILIQUELIN: Fransa'da, Petite Parisienne gazetesinin siyasî yazarı olan Jean Chiliquelin 26 Mart 1922 günü İnebolu'ya, 29 Mart günü de Kastamonu'ya gelmiştir. Ülkemiz lehinde yazı yazan gazeteci, İnebolu ve Kastamonu'da son derece güzel bir şekilde karşılanmış; onuruna yemekler düzenlenmiştir. İstiklâl Mahkemesi üyesi Benizâde Hamdi Bey'in evinde ağırlanmış; şehrin önemli kişileri tarafından ziyaret edilmiştir. 30 Mart günü Mekteb-i Sultânî'ye gitmiş ve inceleme yapmıştır. Öğrencilere Fransızca yazı yazdırmış, imlâlarının hatâsız olmasını takdirle karşılamıştır. Daha sonra Dârülmuallimat'a gitmiş; burada Fransızca öğretmeninden bilgi almış; Fransızca'nın, kız ve erkekler arasında bu kadar ileri olmasını sevinçle karşılamış ve yükselmek isteyen bir Türk kadınlığı olduğunu Paris'e anlatacağını söylemiştir. Daha sonra Riyazülbenat ve Rüştiye mekteplerini de ziyaret etmiştir. Burada öğrenciler kendisine çok ilgi göstermişler; İzmir ve İnönü ile ilgili şiirler okumuşlardır. Şiirleri Hamdi Bey Fransızca'ya çevirmiştir.

Fransız gazeteci Memleket Hastahanesi'ni de ziyaret etmiş; hastahanenin şeref defterine "Pek sevimli ve pek aziz rehberler ortasında Kastamonu Hastahanesine bir ziyaret hatırası. Samimi hürmetler" diye yazmış ve doktorları çok beğenmiştir. Hatta onların Fransızca konuşmalarından etkilenerek, kendimi bir Fransız hastahanesinde sandım demiştir.

Daha sonra Belediyeye gitmiş ve meclis üyeleri ile tanışmıştır. Burada Afganistan Sefareti Müsteşarı Mehmet Gülhan ile karşılaşmıştır. Müsteşar, Afganistan'ın Türkiye'ye her zaman bağlı olduğunu, Türkiye'nin dostuna muhabbet düşmanına hasım olacağını; Fransa'nın Türkiye ile yaptığı anlaşmanın Afganistan'da olumlu karşılandığını söylemiştir. Bu sözler üzerine Fransız gazeteci, Adana'nın iadesinden sonra Fransa'ya dönen her askerin Türk dostu olduğunu ifade etmiştir. Jean Chiliquelin, daha sonra Açıksöz gazetesini ziyaret etmiştir. Son olarak Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne

112 **Açıksöz**, 19 Kânunuevvel 1337, sayı:363.

Levent Şahverdi Arşivi

de uğramış ve burada 25 lira bağışta bulunmuştur. 31 Mart günü İçel Mebusu Miralay Rasim Bey'le beraber Ankara'ya gitmiştir[113].

EMILE OBLAIN: Fransa Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Emile Oblain 26 Mart 1922 günü İnebolu'ya gelmiştir.

GRANDELISEE: Fransa Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Grandelisee 26 Mart 1922 günü İnebolu'ya gelmiştir.

GRANDEMANNE: Fransa Maden Mektebi başmühendisi Grandemanne 26 Mart 1922 günü İnebolu'ya gelmiştir.

Mr.MILLER: ABD Standart Gaz Şirketi müdürü Mr. Miller 20 Haziran 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve 22 Haziran günü Ankara'ya gitmiştir. Kastamonu'da Belediye Başkanı Dr. Fazıl Berki Bey'i ziyaret etmiştir[114].

Mr. WHITNEY: ABD siyasî mümessili Mr. Whitney 21 Haziran 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve 22 Haziran günü Ankara'ya gitmiştir. Burada Belediye Başkanı Dr. Fazıl Berkı Bey'i makamında ziyaret etmiştir. O da kendisine Ankara'ya kadar refakat etmiştir[115].

DON LOUIS: İspanya Kraliyet ailesinden Prens Don Louis, 18 Temmuz 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve Ankara'ya geçmiştir. Beraberinde sabık Dahiliye Nâzırı İsmail Canpolat Bey de bulunmuştur. Aynı kişiler 8 Ağustos 1922 günü de Ankara'dan geri dönmüşler ve İnebolu'ya gitmişlerdir[116].

Mr. AMBERY: ABD mümessili Mr. Ambery 11 Eylül 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve Belediye Başkanı Dr. Fazıl Berkı Bey'in evinde misafir edilmiştir. Belediyeyi ziyaretinde ise 10 liralık piyango bileti almıştır. Şehirde Kapalı Bedesten, Urgan Hanı, Kendir Hanı ve Yılanlı Dergâhını gezmiş; şehrin temizliğinden ve halkın munisliğinden memnun

113 Geniş bilgi için bkz.: M.Eski, **A.g.e.**
114 **Açıksöz**, 21 Haziran 1338, sayı:513.
115 **Açıksöz**, 21 Haziran 1338, sayı:513; **Açıksöz**, 22 Haziran 1338, sayı:514.
116 **Açıksöz**, 19 Temmuz 1922, sayı:536.

Levent Şahverdi Arşivi

kalmıştır. Topçuoğlu şadırvanının bol akan suyuna hayran kalmıştır. 16 Eylül günü valiyi, Açıksöz gazetesini ziyaret etmiş; burada kendisiyle bir mülâkat yapılmıştır. Çankırı'dan geçerken Rum ve Ermenilerin kendi iş ve güçleriyle meşgul olduklarını söylemiştir. Ambery mülâkatında; " Siz Türklerin yalnız bir kusuru var. O da hakkınızı aramak, kendinizi anlatmak için hariçte propaganda yapmamanızdır" demiş ve gezdiği Anadolu şehirleri içinde en güzel faaliyetin Kastamonu'da görüldüğünü söylemiştir. İzmir'in kurtulması dolayısıyla belediye önündeki ışıklı tabelaya "YAŞASIN KAHRAMAN ORDUMUZ. İZMİR'İMİZE, BURSA'MIZA KAVUŞTUK. MÜJDE" yazılı bir levha asılmıştır. Ambery bu tür bir uygulamayı hiçbir yerde görmediğini; bunun halkın duygularına tercüman olduğunu söylemiştir[117].

Mr.Ambery, o güne kadar Finlandiya, Estonya ve Rusya'da bulunduğunu, siyasî seyahatler yaptığını, Türkler hakkındaki dostane duygularını ifade edecek kelime bulamadığını, bir yıl daha Ankara'da kalacağını ifade etmiştir. Diğer siyasî sorulara cevap vermemiştir. Tren yolu ile ilgili konularda İnebolu'da bulunan Mr. Chester'den bilgi alınabileceğini söylemiştir. ABD ile iktisadî münasebetler konusundaki bir soruya karşılık; "Ümit ederim ki Amerikan sermayesi Türkiye'ye gelecektir. Birçok sermayedarlar geldi, geçti; Amerika sermayesini getirmek için Türk hissiyatını yokladılar gittiler. Bunların bittabi ekserisi Türkiye'ye sermaye sokmak esasatını derpiş ediyorlar"[118].

Açık bir bilgi olmamakla beraber Mr. Ambery, bu seyahatten önce ve muhtemelen 1922 yılının Ağustos sonlarında veya Eylül başlarında Kastamonu'ya gelmiş ve Ankara'ya Dr.Fazıl Berkı Bey ile beraber gitmiştir.

Mr. CHESTER: Amiral Chester'in oğlu ve meşhur Chester şimendifer projesi sahibi Mr. Chester muhtemelen 16 Eylül 1922 günü akşamı Kastamonu'ya gelmiştir. 18 Eylül günü Belediyeye uğramış ve 3500 kuruşluk piyango bileti almıştır[119].

---

117 **Açıksöz**, 12 Eylül 1338, sayı:578.
118 **Açıksöz**, 17 Eylül 1338, sayı:582.
119 **Açıksöz**, 18 Eylül 1338, sayı:583.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Basın kayıtlarına göre Kastamonu'ya geldiklerini tespit edebildiğimiz yerli ve yabancı önemli kişiler bunlardan ibarettir. Bunlar içersinde İsmail Habib Sevük ile Mehmet Akif daha uzun süre burada kalmışlardır. Özellikle Mehmet Akif, vaazlarıyla halkı Millî Mücâdele'ye teşvik etmiştir. İsmail Habib Bey ise daha ziyade Sakarya Savaşı öncesinden başlayarak yazdığı yazılarda ve meydan konuşmalarında halk üzerinde etkili olmuştur.

Kastamonulular, yabancı konuklardan özellikle Türk dünyasına mensup olanlara son derece sıcak ilgi göstermişler ve onları en üst düzeyde ağırlamışlardır. Bunun yanında ülkemiz lehinde yazılar yazan ve konferanslar veren Fransız ve ABD temsilcilerine de gereken ilgi fazlasıyla gösterilmiştir. Bu konuda özellikle Dr. Fazıl Berki Bey ve İstiklâl Mahkemesi üyeleri yabancı ülke temsilcileriyle yakından ilgilenmişlerdir. Hatta Fazıl Berki Bey, bazılarına Ankara'ya kadar refakat etmiştir.

Kastamonu'ya gelen insanlar şüphesiz ki kamuoyu üzerinde de etki yaratmışlardır. Onların basına verdiği beyanatlar, yapılan mülâkatlar mahallî gazetelerde yayınlanmış ve insanlar da bunları okumuştur. Bu sayede dünya ahvali hakkında o devrin ölçülerine göre ileri derecede bilgi sahibi olmuşlardır. Özellikle şehrin aydınları misafirleri karşılamada olduğu gibi, onları ağırlarken ve uğurlarken de beraber olmuşlardır. Bunlar karşılıklı fikir alış verişine vesile olmuştur. Yabancılar, Kastamonuluların şahsında ülkemizin konukseverliğini görmüşler ve bu sayede Millî Mücâdele'deki amaç ve azmimizi daha yakından tanıma fırsatını elde etmişlerdir.

Kastamonu'dan gelip geçen çok sayıda yerli ve yabancı kişiyi her yönüyle tanıtmak elbetteki bir makaleye sığdırılamaz. Çünkü basın kayıtlarındaki bilgiler çok fazladır. Bu araştırmada sadece onları tanıtım amacıyla bir ön bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'nın dışarıyla bağlantısı daha ziyade İnebolu - Kastamonu üzerinden sağlanmıştır.

Silah ve cephane nakliyatının dışında, yurt dışından veya İstanbul'dan gelip Ankara'ya giden kişiler de aynı yolu izlemişlerdir. Bu nedenle çok sayıda yerli ve yabancı önemli şahsiyet Kastamonu'dan gelip geçmiştir. Açıksöz gazetesi bu konudaki haberleri yayınlamış; bazıları ile de mülâkatlar yapmış ve okuyucuları bilgilendirmiştir.

Gelip geçenler içinde edebiyat, siyaset ve basın dünyasından önemli kişiler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: İsmail Habip Sevük, Mehmet Akif Ersoy, Tunalı Hilmi, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Necati, Ahmet Emin Yalman, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir.

Ayrıca Azerbaycan ve Buhara Hükümetlerine mensup kişiler yanında, Batılı ülkelerden A.B.D, İngiltere ve Rusya'nın siyasi temsilcileri de Kastamonu'ya gelmişlerdir. Yabancı konuklar içinde iki kez Kastamonu'dan gelip geçen meşhur Fransız gazeteci Madam Berthe G. Gaulis de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Mondros Mütarekesi, Kastamonu, Açıksöz Gazetesi

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

During the years of the War of Independence, the connection between Ankara and abroad was established via Inebolu in the province of Kastamonu.

Apart from the transport of the weapons and ammunition, visitors (to Ankara) from Istanbul or abroad followed the same route. For this reason, many important native and foreign induviduals passed through Kastamonu.

The "Açıksöz" newspaper published news on this matter, it conducted interviews with some of the visitors to inform its readers.

Many important people of literature, politics and media can be found amongst those who passed through Kastamonu. Some of these can be named as: İsmail Habip Sevük, Mahmet Akif Ersoy, Tunalı Hilmi, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Necati, Ahmet Emin Yalman, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir.

In addition, besides members of the Azerbajani and Buhara goverments, political representatives from western countries such as USA, Britain and Russia came Kastamonu.

The French journalist, Madam B. Gaulis, who passed through Katamonu twice, was one of the many foreign visitors.

Key Words:

Mondros Armistice, Kastamonu, Açıksöz Newspaper

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TARİHÎ BOYUTU

Doç.Dr. Mehmet EVSİLE *

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, siyasetçiler, iktisatçılar, gazeteciler, diplomatlar, sanayiciler ve diğer ilgili meslek grubu mensupları ile basın ve yayın organlarında bütün ayrıntıları ile tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda konunun değişik açılardan değerlendirmeleri yapılarak Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar ile getireceği dezavantajlar anlatılmaktadır . Konunun bir de tarihçi gözüyle değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla kaleme aldığımız makalemizde, konunun sadece güncel yönü değil, tarihî boyutlarını da ortaya koyacağız. Konunun tarihî boyutları derken, sadece Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri değil; genel olarak Türk-Avrupa ilişkileri çerçevesinde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz .

Ortaasya'dan yapılan göç hareketleri takip edildiğinde, doğu ve güney istikametlerine de olmakla birlikte, sonuçları itibarıyle en önemli göç yolunun batı istikametinde olduğu görülür. Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Orta Avrupa'ya yapılan ilk göçlerden sonra İran coğrafyasında yoğunlaşan Türk göçleri, burada Büyük Selçuklu hakimiyetini meydana getirerek Türk ve İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey devrinden itibaren kuzeydeki Oğuz Yabgu Devleti'nden akıp gelen Oğuz boyları, yine batı istiametine, yani Anadolu'ya kanalize edilmek suretiyle Anadolu'nun fethi gerçekleştirilerek bugün Anadolu'daki Türk varlığının temelleri atılmıştır.

---

* Ondokuzmayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Tarihî kayıtlarda Türk göçlerinin genellikle ekonomik gerekçelerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Büyük ölçüde kuraklık (Hun göçü), nüfus kalabalığı ve mer'a darlığı (Oğuz göçü), Türkleri göçe mecbur etmiştir.

Toprağın artan nüfusu besleyemez hale gelmesi yüzünden dar ziraat alanları dışında, ancak hayvan yetiştirebilen Türklerin tabii bir hayat sürebilmek için çeşitli gıda maddeleri, giyim eşyası vb. gibi, başka iktisadî vasıtalara da ihtiyaçları var idi ki, bunlar, iklimi elverişli, tabiat servetleri zengin ve o çağlarda pek az nüfuslu komşu ülkelerde mevcut idi[1] . Sözü edilen göçlerin genelde batı istikametinde olduğu bilinmektedir. Böylece Türk ülkesindeki nüfus fazlalığı daha batıdaki ülkelere taşırılarak, oralardaki birtakım ekonomik imkânlar kullanılmıştır. Böylece ülke içerisindeki nüfus baskısı kırılarak ekonomik anlamda bir ferahlama sağlanmıştır. Bu ferahlık da sosyal hayattaki dengeleri koruyarak siyasî hayatı istikrar içinde tutmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Tuğrul Bey ve Alparslan tarafından uygulanan bir iskân politikası ile Selçuklu Devleti arazisine gelen Oğuz boyları Bizans hakimiyeti altındaki Anadolu'ya yönlendirilerek, oraya akıtılmıştır.Bu olay, konunun uzmanı olan tarihçiler tarafından **Yeni Bir Vatanın Kuruluşu** olarak yorumlanmıştır[2]. Aynı olay, Anadolu'da yeni bir Türk vatanının kuruluşunu sağlamakla birlikte, Selçuklu Devletini de, üzerindeki nüfus baskısını ortadan kaldırmak suretiyle ekonomik, sosyal ve siyasî açıdan rahatlatmıştır. Buradaki akış, yine batı istikametine olmuştur.

Anadolu Beylikleri döneminde, Osmanlı Beyliği'nin diğer beyliklere nazaran daha başarılı ve daha uzun ömürlü oluşunun gerekçelerinden biri, Osmanlı Beyliği'nin yüzünün batıya (yani Bizans'a) dönük oluşudur. Bizans'a yapılan gaza akınlarına ilâve olarak Orhan Bey zamanında Rumeli'ye geçiş, Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Anadolu'dan özellikle başlangıçta Ahî teşkilâtına bağlı köyler ve diğer Türk

1 **Türk Dünyası El Kitabı**, Birinci Cilt, Ankara,1992 (2.Baskı), s.109.
2 Osman TURAN; **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul,1978 (2.Baskı), s.286-293.

Levent Şahverdi Arşivi

aşiretlerinin Balkanlar'a iskânı[3], diğer taraftan Anadolu'nun öteki bölgelerinden kat kat verimli topraklara sahip olan Ege ve Marmara çevreleri ve bunların arkasından Rumeli, Türk gençlerince ele geçirildiği zaman, eski Selçuklu Türkiyesi topraklarındaki huzursuzluğun ve ekonomik darlığın da etkisiyle, pek çok insan Orta Anadolu'daki yurtlarını bırakıp, bu yeni yerlere göç etmişlerdir[4]. Bu akış, Osmanlı Beyliğinin Anadolu'daki durumunu rahatlatmış ve diğer Anadolu Beyliklerine nazaran daha fazla güçlenmesine imkân vermiştir.

Balkanlardaki fetih hareketleri geliştikçe, tabii sınırlara varıncaya kadar Anadolu'dan taşan nüfusun iskânına devam edilmiş, böylece Anadolu-Rumeli bağlantısı kurularak devletin, sosyal, askerî ve ekonomik dengeleri bu nokta üzerinde kurulmuştur. Bu durum birkaç asır devam etmiştir.

Ancak, ne zaman ki Balkanlar'a taşma durmuş veya buradan elde edilen imkânlarda bir azalma görülmüşse, o zaman Anadolu'daki dengeler de bozulmaya başlamıştır.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a iskân ettiği nüfusa gerekli ilgiyi gösterememesi üzerine burada ortaya çıkan sefalet ortamından istifade ederek geliştiği bilinen **Şeyh Bedreddin İsyanının**, devletin siyasî istikrarını bozacak boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Sonraki dönemlerde, daha 16.asır ortalarında bilhassa şehzade Mustafa ve şehzade Bayezid olaylarında Anadolu'da şiddetli bir kaynaşma başlamıştır. Askerî sınıfa geçme emeliyle rakip şehzadeler hizmetine giren binlerce başıboş Anadolu delikanlısı, yevmliler, levendler ve timarı az veya timarsız sipahiler, bu kaynaşmanın amilleri olarak ortaya çıkmışlardır. Onun yanında ilmiye mesleğinin imtiyazlarından istifade etmek emelinde olan fakat soygunculuk ve hattâ eşkıyalığa başlayan binlerce Anadolu delikanlısı, softa (suhte) adı altında medreselerin çatısı altında

3 **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Cilt:10, İstanbul,1989, s.148.
4 Mustafa AKDAĞ; **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, İstanbul,1995, Cilt:2, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

toplanmıştır. Eskiden Anadolu'nun fazla nüfusu için Balkanlar bir taşma sahası ve uçlar askerî hizmete girmek isteyenlerin kendini göstermek üzere gönüllü, garip yiğit sıfatıyle gittikleri bir er meydanı teşkil etmekte idi. 16. asrın ikinci yarısında aynı zamanda hem Avrupa'da yayılma duraklamış ve akıncı teşkilâtı çökmüş, hem de yukarıda söylediğimiz gibi büyük nüfus artışı sebebiyle çorak Anadolu yaylasında nüfus tazyiki artmıştır[5].

Bir başka yazar da aynı görüşleri şu sözleri ile paylaşmaktadır: "Asayişin bozulmasının temel sebebi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başgösteren hızlı nüfus artışının yol açtığı sosyal buhrandı. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki nüfusla ilgili bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde, Anadolu ve Rumeli'nin nüfusunun yüzyılın başları baz olarak alındığı takdirde, 1580'lere doğru yaklaşık üç misli arttığı görülmektedir. O dönemde imparatorluk nüfusunun takriben %70-80'i köylerde yaşıyordu. Köylerdeki topraklar artan nüfusa yetecek kifayette değildi. Bu sebeple, işsiz güçsüz kalan genç nüfus için çıkar yol, ya şehirlere göç etmek bir medreseye kaydolmak, ya da sancakbeyi, beylerbeyi vs. gibi ümeradan birisinin hizmetine girmekti. Sonuçta medreseler köylerini terketmiş gençlerle doldu ve medrese mezunlarının çok artması sebebiyle istihdam edilemedi. Bu yüzden şehirlerde suhte isyanları başgösterdi"[6].

Balkanlardaki ilerleyişin durması, buraya taşırılacak nüfusun Anadolu'da kalmasına sebep olmuştur. Böylece Anadolu'nun imkânlarının mevcut nüfusu beslemekteki yetersizliğinin, Celâlî İsyanları olarak bilinen toplumsal olayların çıkmasında da sebep olduğu söylenebilir.

Tarihteki Türk göçleri, Selçuklu döneminde görülen Oğuz göçleri ve Osmanlı döneminde Balkanlar'daki fetih hareketleri kadar geniş kapsamlı olmamakla birlikte yakın geçmişte de Türkiye'den Avrupa'ya nüfus taşması olarak kabul edebileceğimiz işçi akışı da aynı nitelikte bir olay olarak görülebilir.

---

5 **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt:1, s.470-471.
6 Mehmet Ali ÜNAL; **Tarihçi Gözüyle, Olaylar ve Türkiye**, Isparta,1988, s.27.

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle 70'li yıllarda Avrupa, Türk iççilerinin büyük çapta akınına maruz kalmıştır. 1962 yılında Avrupa'daki Türk işçi sayısı 13.000 iken, 1970'te 480.000'e ve 1974'te 800.000'in üzerine çıkmıştır[7]. 1980'e gelindiğinde ise işçi sayısında bir artış olmamasına rağmen, çalışmayan aile fertleri ile birlikte Avrupa'daki Türk nüfus, 1.900.000'e ulaşmıştır[8]. İşte 1962 yılında başlayan Avrupa'ya işçi akışı, özellikle 1974 yılında hızını kaybetmiş ve 1980'e gelindiğinde durma noktasına gelmiştir. 1962-1974 yılları arasında 800.000 işçinin Avrupa'ya gitmesi, Türkiye'ye önemli bir ferahlık sağlamıştır. İlk olarak sözü edilen 800.000 kişiye iş bulma sıkıntısı ortadan kalkmış, ikinci olarak Avrupa ülkelerinde çalışan bu insanların Türkiye'ye aktardıkları döviz, Türkiye'yi bir ölçüde rahatlattığı gibi Avrupa ülkelerinden getirdikleri paranın Türk ekonomisine girişi belki de bu olayın en önemli bir sonucu olmuştur. Ancak 1974 yılından itibaren Avrupa'ya işçi ihracının önemli ölçüde azalması, ister istemez Türkiye'nin ekonomik ve sosyal dengelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Hattâ **12 Eylül 1980** tarihinde Türk ordusunun ülke yönetimine el koyması olayına yol açan anarşi ortamının birçok gerekçelerinden birinin Avrupa'ya taşamayan nüfus baskısının yol açtığı sosyal ve ekonomik sıkıntılar olduğu söylenebilir.

Aynı şey, günümüzde de sözkonusudur. Türkiye'nin anlaşmalarla elde etmiş olduğu Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşım hakkının verilmemesi, Türkiye'yi rahatlatacak bu imkânın kısıtlanması demektir. Serbest dolaşım hakkından faydalanacak Türk vatandaşlarının Avrupa'da önemli ekonomik imkânlar bulacağı, bunun da Türkiye'nin ekonomisine ve sosyal hayatına ciddî katkılar sağlayacağı muhakkaktır. Ancak bu kapıların açılmamasının Türkiye'nin günümüzde yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasî sıkıntılara kısmen de olsa sebep olduğu söylenebilir.

Avrupa Birliği, içerisinde bazı ortak kurumların bulunduğu üç topluluktan meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi 1951 yılında imzalanan

---

7 Çağlar KEYDER; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul,1993 (3.Baskı), s.250.
8 Çağlar KEYDER; **a.g.e.**, s.253-254.

Levent Şahverdi Arşivi

Paris Anlaşması ile kurulan **Avrupa Kömür Çelik Topluluğu,** ikincisi, 1957 yılında Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından imzalanan Roma Anlaşması ile kurulan **Avrupa Ekonomik Topluluğu**, üçüncüsü ise **Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu**'dur. 1967 yılında Topluluk Kurumlarını Birleştirme Anlaşması, daha sonra 1990'ların başında tek pazarı kurmayı amaç edinen Avrupa Birliği ülkeleri, 1992 yılında imzaladıkları Maastricht Anlaşması ile yeni bir yapılanmayı gerçekleştirmişlerdir.

Birliğin değişik konularda karar verecek çeşitli kurumları vardır. Bunlar, seçimle oluşturulan bir Avrupa Parlamentosu, üye ülkeleri temsil eden bakanlardan oluşan Avrupa Konseyi, Avrupa Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi, birlik sözleşmelerinin koruyuculuğunu yapan Avrupa Komisyonu, topluluk hukukuna uyulmasını sağlamaya çalışan Adalet Divanı ile malî konulardaki sorumluluğu üstlenen Sayıştay'dır. Bunlara ilâve olarak Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa Merkez Bankası ve Para Enstitüsü bulunmaktadır.

Kurucu üyelerden başka 1 Ocak 1973'te İngiltere, Danimarka ve İrlanda; 1 Ocak 1981'de Yunanistan, 1 Ocak 1986'da da İspanya ile Portekiz Avrupa Birliği'ne üye olmuşlardır.

Türkiye, 8 Haziran 1959'da resmen Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak için müracaatta bulunmuş, bu isteği 25 Haziran 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile kabul edilmiştir[9].

Bugün Avrupa Birliği, para birliğini de sağlamış birleşik bir Avrupa Devleti olmak yolunda çaba göteren bir kurumdur.

Birleşik bir Avrupa, Türkiye için değişik açılardan tehdit unsuru oluşturacaktır. Tarihte, **Haçlı Seferleri** örneğinde görüldüğü gibi dinî açıdan Avrupa, Türkiye için bir tehdit unsurudur. Avrupa, bugün de aynı dü-

9 Avrupa Birliği'nin kuruluşu ve Türkiye ile ilişkiler konusunda geniş bilgi için bkz. İlhan TEKELİ-Selim İLKİN; **Türkiye ve Avrupa Topluluğu** I, Ankara,1993.

Levent Şahverdi Arşivi

şünceleri taşımaktadır. Avrupa Birliği zaman zaman bir hristiyan birliği olarak tanıtılmasa bile bu şekilde tavırlar sergilemektedir. En son **Bosna** ve **Kosova**'da müslüman unsura karşı Sırpların giriştiği soykırım olaylarında Avrupa Birliği'nin pasif kalması, nüfusunun % 99'u müslüman olan Türkiye'ye karşı da aynı düşünceleri taşıdığını göstermektedir.

Birleşik Avrupa'nın Türkiye'ye tehdit oluşturacak ikinci yönü, milliyetçilik konusu olacaktır. Türklerin Anadolu'ya geldikleri günden itibaren Avrupa'lı devlet adamlarının kafasında her zaman bir **Türk Meselesi** (veya **Şark Meselesi**) olmuştur. Türklerin Balkanlardaki ilerleyişinden de rahatsız olan Avrupa'nın bu konudaki tavrı, Türkleri önce Balkan topraklarından çıkarmak, daha sonra İstanbul'u Türklerin elinden almak ve nihayet Türkleri Anadolu'dan çıkarmak olarak özetlenebilir[10].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa iki parçadır ve Türkiye bunlardan birine girerek Avrupa'dan yönelecek tehdidi ikiye bölmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında da Avrupa iki parçadır. Gerçi Türkiye bu savaşa girmemiştir ama Avrupa'dan Türkiye'ye yönelecek tehdit yine ikiye bölünmüştür.

Bu tecrübelerden faydalanarak birleşik bir Avrupa'nın Türkiye için dinî ve millî açıdan tehdit unsuru oluşturduğunu da ortaya koyduktan sonra Avrupa Birliği karşısında Türkiye'nin tavrının ne olabileceğinin düşünülmesi gerekmektedir. Kanaatimizce Türkiye'nin bu durumda uygulayabileceği üç değişik hareket tarzı olabilecektir:

1- Avrupa'nın ekonomik birlikten sonra siyasî birliğini kurmasına engel olmak. Avrupa'nın siyasî alanda da birlik olabilmesi bir hayli zor olmakla birlikte bu konuda ortak iradelerini ortaya koymuşlardır. Mevcut şartlarda ise Türkiye'nin, Avrupa'nın bütünleşmesini önleyecek politikaları uygulama şansı bulunmamaktadır.

---

10 Bayram KODAMAN; **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul,1983, s.164.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Avrupa Birliği'ne karşı alternatif bloklar oluşturmak veya bunların oluşmasına katkıda bulunmak. Bu konuda geçtiğimiz yıllarda Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ağırlıklı olarak yer aldığı **Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)** fikri, Türkiye tarafından ortaya atılarak uygulama safhasına konulmuştu. Ancak bugüne kadar beklenilen sonuçları görülemediği gibi, bugün artık gündemden de düşmüştür.

Aynı konuda Türkiye'nin değerlendirebileceği ikinci bir alternatif, son zamanda gündemi işgal eden **Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi**'dir. Bu proje, anladığımız kadarıyle Azerbaycan ve Hazar hattâ Ortaasya petrollerinin, kapitalist dünya ekonomik sistemine entegre edilmek üzere Akdeniz'e indirilmesi amacını taşımaktadır. Ancak boru hattının Anadolu üzerinden geçecek olması, Türkiye için bir şanstır. Kapitalist dünya ekonomik sisteminin uzun vadeli ekonomik hedefleri ile Türkiye'nin siyasî hedefleri bir noktada birleşmektedir. Ortaasya petrollerinin Anadolu üzerinden Akdeniz'e taşınacağı önümüzdeki 100-150 yıllık dönemde boru hattının güvenliğinin sağlanması düşüncesinin bir sonucu olarak Türkiye'nin siyasî bütünlüğü de ister istemez güvence altına alınacaktır. Nitekim son zamanlarda **PKK** terörüne ve terör örgütüne karşı alınan tedbirlerle doğu ve güneydoğu Anadolu'dan geçen uyuşturucu akışının durdurulması veya kontrol altına alınması için alınan tedbirlerin, Bakü-Ceyhan boru hattına geçiş sağlayacak Türkiye'nin ülke bütünlüğüne yönelik olayların önlenmesi amacını taşıdığı söylenebilir.

Ortaasya petrollerinin Amerikan petrol şirketleri tarafından Ceyhan'da Akdeniz'e indirilmesi, Avrupa karşısında Türkiye'nin konumunu güçlendirecektir. Rusya ve diğer bazı Avrupa ülkelerinin diğer güzergâhları ileri sürmelerinin gerekçesi budur. Petrol kaynakları bakımından fakir olan Avrupa, Ortaasya petrollerine muhtaçtır. Dolayısıyle ABD'nin bölgedeki petrol politikalarına ortak olacak Türkiye'ye karşı biraz daha olumlu davranacaklardır. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, Türkiye'ye ağır maliyetler yükleyecek, enflasyon bir müddet daha yüksek seviyede devam edecektir ama, bu projenin Türkiye'ye sağlayacağı siyasî

Levent Şahverdi Arşivi

avantajlar, bu külfetin karşılığı olabilecek ölçüdedir. Bu sonuç, Türkiye'nin siyasî birliğinin ve ülke bütünlüğünün güvence altına alınması olacaktır.

3- Avrupa Birliği karşısında Türkiye'nin uygulayabileceği üçüncü politika, bu birlik içerisine girmek, böylece oradan yönelecek tehditleri ortadan kaldırmak olacaktır. Türkiye, zaten bu konudaki iradesini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buradaki olumsuzluk, Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi içerisine almak istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Türkiye, kendisini buraya dahil edecek her türlü politikayı uygulamak mecburiyetindedir. Avrupa Birliği içerisindeki bir Türkiye'nin buradan bazı ekonomik avantajları olabileceği gibi, belki daha büyük ölçüde dezavantajları olacaktır. En azından Türkiye'de üretilen birinci kalite mallar düşük fiyatlarla Avrupa pazarlarına gidecek, buna karşılık Avrupa'nın ikinci, üçüncü kalite malları yüksek fiyatlarla Türkiye pazarlarına girecektir. Buna bağlı olarak Türkiye'deki işletmeler, Avrupa malları ile rekabet edemeyecek ve hattâ birçoğu üretimden ve ticaret hayatından çekilecektir. Ama bunun karşılığında Türkiye'nin menfaati, yine siyasî anlamda olacaktır. Avrupa Birliği içerisindeki bir Türkiye, Avrupa'dan kendisine gelecek dinî ve millî tehditlere muhatap olmayacak, yine Türkiye'nin siyasî varlığını tehdit eden akımlar ve örgütler, Avrupa'nın desteğini alamayacaklardır. Avrupa Birliğine girmek, Türkiye'nin siyasî varlığı ile ülke bütünlüğünü güvence altına alacaktır.

Sonuç olarak, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki zararları telâfi edilmek, Türk milletinin karakteri, aile müessesesi ve diğer kıymetli varlıkları korunmak şartı ile Türkiye, Avrupa Birliği'ne girmelidir. Çünkü Türk milletinin tarihî akışı devamlı surette batı istikametinde olmuştur. Batıdan elde edilen imkânlar, özellikle Anadolu'daki Türk devletlerini rahatlatmıştır. Ayrıca bugün Balkanlar'daki müslüman unsur, Türkiye'ye muhtaç bir haldedir. Onların ülkelerinde hayatlarının devamı, Türkiye'nin Avrupa'daki ağırlığı ile yakından ilgilidir. Yukarda sayılan sakıncaları gözardı edilmemek üzere Avrupa Birliği içerisinde olmak, Türkiye'ye çok değişik avantajlar sağlayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Türk tarihinin akışı takip edildiğinde, doğudan batıya doğru olduğu görülür. Ortaasya'dan İran ve Anadolu'ya; oradan Balkanlar ve Orta Avrupa'ya doğru bir akış istikameti görülür. Bunun siyasî ve ekonomik sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir. Batıya doğru bir taşma alanı bulunduğunda, oradan elde edilen ekonomik imkânlar, mevcut Türk devletini rahatlatmıştır. Bugün Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri de bu çerçevede düşünülebilir. Avrupa Birliği'nden elde edilecek ekonomik imkânlar, Türkiye'yi sosyal ve ekonomik alanda rahatlatacaktır. Bununla birlikte, gerek dinî yönden (Haçlı Düşüncesi), gerek millî yönden (şark Meselesi) birleşik bir Avrupa, Türkiye için her zaman bir tehdit unsuru olacaktır. Türkiye, Avrupa'dan gelecek bu tehdidi önlemek için çeşitli tedbirler almak mecburiyetindedir. Bunlardan biri de, Avrupa Birliği içerisinde yer alarak oradan gelecek tehdidi ortadan kaldırmak olabilir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişi, Türk tarihinin akış istikametine de uygun bir gelişme olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk - Avrupa İlişkileri, Türk - AB İlişkileri, Bakü - Ceyhan Projesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

When the trend of the Turkish history researched it has been seen that there is a movement from east to west. This movement starts from Central Asia to İran and Anatolia then towards to Balkans and Central Europa. İt might be thought that this movement bases on political and economical reasons. When the movement expanded towards the west, the economical opportunities obtained in those countries relieved the existing Turkish state. Today the bilateral relations between Turkey and European Union can be considered in the same context. The economical benefits gained from this union will relieve Turkey socialy and economicaly. On the contrary, an integrated Europe will form a great threat for Turkey both in regilion (Crusader Mentality) and national (Orient Problem) aspects. Turkey should take necessary precautions for these threats coming form Europe. One of these precautions will be the integration of Turkey to the European Union. The integration of Turkey to the European Union will be favourable to the trend of Turkish history.

Key Words: Turkish - European Affairs, Turkish - EU Affairs, Baku - Ceyhan Project.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE BU İNKILÂPLARIN ÖZÜMSENMESİ MESELESİ

Yrd.Doç.Dr. Sadık SARISAMAN*

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yürütülen Milli Mücadele hareketinin başarı ile neticelendirilmesinden sonra 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasıyla başlayan bir dizi inkılâplar yapılmıştır. Atatürk'ün ifadesiyle "İnkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve biçimiyle medeni bir toplum düzeyine getirmektir"[1].

Ancak Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyıldan itibaren başlatılan ıslahat hareketlerinin karşılaştığı güçlükler hatırlanacak olursa Mustafa kemal Paşa'nın işinin ne kadar zor olduğu açıkça görülecektir. Bilindiği üzere düzeni bozulan yeniçerilerin yerine yeni askeri birlikler oluşturmayı düşünen II. Osman Yedikule zindanlarında katledilmişti. Yine Nizamı Cedit'in kurucusu III. Selim ve onun sadık adamlarından Alemdar Mustafa Paşa da benzer bir akıbetle karşılaştılar. Yenilik fikirleriyle yetiştirilen II. Mahmut ise tahta oturtulacak başka erkek evlat kalmadığı için tahta geçirilmek zorunda kalınmıştı.

Elbette ki ıslahatlar için verilen mücadeleler ve bu arada meydana gelen Tanzimat, Meşrutiyet gibi siyasal gelişmelerin hazırladığı psikolojik ortam Mustafa kemal Paşa için daha müsait şartları oluşturmuştu. Ancak

---

* KTÜ. Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C.II**, Ankara-1989, s.224; Genel Kurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük I Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, İstanbul-1997, s.114

Levent Şahverdi Arşivi

yine de onun yaptıkları önceki ıslahatlardan çok farklı idi. O, sadece devlet kurumlarında düzenlemeler yapmakla yetinmedi. Doğulu bir toplumda zihniyet değişikliği yaparak batılı ve çağdaş bir toplum yaratmaya çalıştı. Bunu yaparken Türk halkını, çağdaş, medeni toplum modeli istikametinde yapısal değişikliklere yöneltti. İlmi en hakiki rehber olarak kabul eden insan tipini ve düşünce tarzını toplumda hakim kılmaya çalıştı.

Biz bu çalışmamızda bütün bunları dikkate alarak sosyal alanda yapılan Atatürk inkılâplarının özümsenmesi sürecini değerlendirmeye çalışacağız. Bu süreçte yaşanan sıkıntılar zaman zaman somut örneklerle belgelendirilmeye çalışılacaktır. Bu araştırmamız için basını kaynak olarak kullandık. Ancak tüm ülke basınını incelemek imkanı ve zamanını bulamadık. Bununla birlikte bir bölgedeki tablonun ülke geneli hakkında da fikir verebileceğini düşünmekteyiz.

1. KIYAFET İNKILABI

Türk inkılâbının kıyafet yönü aslında dış görünüşten ziyade zihniyet ile ilgilidir. Bu inkılap ile yapılmak istenen kıyafetin din ile bağlantısı olmadığını göstermek, Şeyh Sait isyanından sonra yeniden rejim için tehlike teşkil etmesi muhtemel olan teokratik zihniyeti sindirmektir. Aynı zamanda bu mücadele çağdaş kıyafetle beraber çağdaş zihniyeti de hakim kılma mücadelesidir. Atatürk'ün 27 Ağustos 1925 günü İnebolu'da Türk Ocağı'nda yaptığı konuşması da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. O, "Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyle medeni olduğunu isbat ve izhar etmek mecburiyetindedir... Türkiye'nin hakikaten medeni olan halkı başından aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar"[2] diyordu. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın şapka inkılâbını başlatma noktası olarak Kastamonu'yu tercih etmesi de tesadüf değildir. Dindar olan Kastamonu halkına tepki çekmeden

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara-1989, s.220

Levent Şahverdi Arşivi

şapka benimsetilebilirse diğer şehirlerde daha kolay kabul ettirebileceği düşünülmüştür.

Bütün bunlara rağmen şapka inkılâbı inkılâplar içerisinde en fazla tepki çekeni olmuştur. Yoğun olarak Erzurum ve Rize'de cereyan etmek üzere pek çok şehirde protesto ve gösteriler yapılmıştır[3]. Şapka inkılâbının bu derece tepki çekmesinin sebebi fesin İslâm dininin sembolü olarak görülmesi idi*. Bu olaylara katılan kişiler fesi çıkarıp şapka takmayı İslâm kimliğini çıkarıp Hıristiyan kimliğine bürünme olarak görüyorlardı. Öte yandan diğer inkılâplardan farklı olarak şapka inkılâbında kişilerin bedeni ile bütünleşen giyisilere müdahale edildiğinden bu davranış doğrudan bedene müdahale olarak da algılanmıştı.

Atatürk şapka inkılâbını gerçekleştirene kadar aydınlar da dahil olmak üzere toplumun büyük bölümü buna hazır değildi. Nitekim, Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya şapka giydiği gerekçesiyle Vakit gazetesi muhabirini makamından kovmuş ve hapse atmakla tehdit etmişti. Ancak, Atatürk Kastamonu'da şapka inkılâbını başlatınca Ali Bey, bu defa giyerek Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamıştı[4].

Öte yandan şapka inkılâbına tepki niteliğindeki olayların yurt sathına yayılması üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi yerinde incelemelerde bulunmak üzere harekete geçti. Yargılama sırasında Maraşlı sanıkların şapkaları iyi olmadığı için terzilere geri verdikleri bahanesini öne sürmeleri ilginçti[5]. Diğer taraftan halkın bu yeni başlığı usulünce giymeyi öğrenmesi uzun zaman almıştı. Şapkayı ters giyen, yan giyen, biçimsiz şapkalar takan kişilere sıkça rastlanıyordu[6]. Yine şapka üzerine abani bezi saranlar olu-

---

3 Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri I -II**, İzmir-1988, s.406-418

* Şapka inkılâbından 97 yıl öncc Sultan II. Mahmut devlet memurlarına sarık yerine fes giyme mecburiyeti getirince o da benzer tepkilerle karşılaşmıştı. (Fatih Rıfkı Atay, **Çankaya** (2.Baskı), İstanbul-1969, s.431)

4 Fatih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.398

5 Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.415

6 **Yeşil Giresun**, Numro:111, 11 Mayıs 1928

Levent Şahverdi Arşivi

yordu[7]. Hatta nadiren fes ve kalpak giymeye devam edenlerle de karşılaştırıyordu[8].

1929 yılına ait bir gazete yazısında şapka ile nasıl selam vereceğini bilmeyen kişiler eleştirilmekte ve "Şapka başta iken el ile selam vermek, karşısında şapkasını açarak selam verenlere en büyük hakaret değil midir? Böylelerine karşı yapılacak tedbir şudur. Kendilerine katiyyen selam vermemek. Ta ki şapkayla selam vermesini öğreninceye kadar"[9], ifadeleri yer almaktadır.

1930 Ağustosu'nda kurulmuş olan Serbest Fırka'nın bir mitinginde halkın şapkalarını çıkarıp yere atmaları, hala zihniyet değişikliğinin gerçekleşmediğini göstermekte idi. Bu yüzdendir ki Mustafa Kemal Paşa Serbest Fırka'ya cephe almış ve parti kendisini fesh etmek zorunda kalmıştı.

21. Yüzyıla girmek üzere olduğumuz şu günlerde dahi fes, sarık vb. ile caddelerde dolaşan kişilere tek tük rastlanmaktadır. Ancak, şapka inkılâbı amacına ulaşmıştır. Zira, halk demokratik ve laik rejimi benimsemiş bulunmaktadır. Artık bu kıyafetler rejim için tehlike sinyali olmaktan çıkmıştır. Halkımız bugün genellikle şapka giymemektedir. Ancak, o gün şapkanın ifade etmekte olduğu çağdaş zihniyet bugün şapkasız kafalarda hakimdir. Zaten asıl olan da çağdaş zihniyeti hakim kılmak idi.

Kıyafet ile ilgili düzenlemelerden bir tanesi de tekke ve zaviyelerin kapatılmasını amir 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanundur. Bu kanun söz konusu kuruluşlardaki şeyhlik, dedelik, dervişlik vb. görevlerle ilgili giysileri yasaklamakta idi[10]. 3 Aralık 1934 tarihli "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun" ise din görevlilerinin ibadethaneler ve dini

---

7 **Yeşil Giresun**, Numro:157, 28 Mart 1929
8 **Yeşil Giresun**, Numro:168, 20 Haziran 1929
9 **Yeşil Giresun**, Numro:147, 10 Kanunusani-Ocak 1929
10 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı-Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Ankara-1984, s.112

Levent Şahverdi Arşivi

ayinler dışında dini giysilerini giymelerini yasaklamıştır. Ancak, her dinin birinci derece amirine* her yerde dini giysisini giyebilme hakkı vermiştir[11].

Kıyafet inkılâbı ile aslında Türk kültürünün özüne geri dönülmüştür. Zira, gömlek, pantolon, ceket, çizme vb. zamanımızda modern giyimi oluşturan giysiler Türk Bozkır Kültürü'nün birer ürünü idiler. Bu giysiler Türk usulüne göre yapılan askeri ıslahatlar neticesinde M.Ö. IV. asırda Çin'e, M.S. V. asırda Avrupa'ya ve M.S. VI. asırda Bizans'a yayılmıştı[12].

Şapka meselesinde olduğu gibi, zamanımızda yasaklanmış giysileri giyen bazı kişilere tesadüf olunuyor. Bunların rejim için tehlike teşkil edecek bir boyuta ulaşmalarının söz konusu olmadığı kanaatini taşımaktayız. Ancak, bu konularda yapılacak ciddi anketler daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını temin edecektir.

Kadın kıyafeti meselesine gelince, Atatürk bu konuda teşvik edici idi, zorlayıcı değildi. Şapka inkılâbında olduğu gibi kadın kıyafeti konusunda da bir kanun çıkarılması gerektiği yolundaki önerilere olumlu bakmadı. Kadının sokaktaki giysisine karışmadı. Ancak devlet dairelerinde kıyafet yönetmelikleri ile modern giyimi hakim kıldı.

Mustafa Kemal Paşa meclislerinde çağdaş giyimli bayanlara yer verdi. Onlara iltifat etti. Onun bu tutumu modern giyimi özendirici oldu. Eşi Latife Hanım döneminin en çağdaş kadını görünümünde idi. İl ve ilçelerdeki bürokrat hanımları, bayan öğretmenler ve bayan memurlar da aynı yolu takip ettiler. Bulundukları yerde modern giyimin öncüsü ve temsilcisi oldular.

Diğer taraftan bazı il ve ilçelerde vilayet meclisleri veya belediye meclisleri ve idare heyetleri çarşaf ve peçenin kaldırılmasına dair kararlar aldılar. Ancak bu kararlarını uygulayamadılar. Çünkü peçe ve çarşafı ya-

---

* Diyanet İşleri Başkanı, Fener Rum Patriği, Ermeni Patriği, Hamambaşı vb.
11 Bekir Sıtkı Yalçın, İsmet Gönülal, **a.g.e.**, 204-205
12 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, (17.Baskı), İstanbul-1998, s.319

Levent Şahverdi Arşivi

saklayan bir kanun çıkarılmış değildi. Yani, alınan kararların tatbikini sağlayacak hukuki zemin oluşturulmamıştı.

Sonuç olarak peçe, çarşaf ve tesettür meselesinin çözümünün kadınların kültür seviyesinin yükselmesinde olduğu görülmüş ve bu yöne ağırlık verilmiştir. Ayrıca halka benimsettirilecek olan diğer inkılâpların tesirlerinin de zamanla bu problemin çözümüne katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

2. KADIN HAKLARI

Türkiye'de Tanzimat'dan sonra kadın hakları ile ilgili bir kısım gelişmeler olmuştur. 27 Ocak 1847'de Bağdat valisine Afrika'dan zenci köle ve cariye getirilmesinin önüne geçilmesi emredilmiş, 1856'da da Kafkas milletlerinden köle ve cariye edinilmesi yasaklanmıştır. Ancak, 1922 yılına kadar Türkiye'de cariye olgusu varlığını devam ettirmiştir. Saltanat kaldırıldıktan sonra saraydaki cariyeler hürriyetlerine kavuşabilmişlerdir[13]. Diğer taraftan Türkiye'de kadın hakları ile ilgili bazı ilklere değinmek gerekirse şunları söyleyebiliriz:

İlk kız rüştiyesi 1859'da, ilk inas idadisi 1880'de açılmıştır. Darülmuallimat 1870'de faaliyete geçmiş, Darülfünun'a ilk defa 1914'de bayan öğrenci kabul edilmiştir. Yine bayanlar 1922 yılından itibaren Tıp Fakültesi'ne alınmaya başlanmışlardır. Türk hanımları ilk defa 1912 yılında hemşireliğe ve 1913 yılında da memurluğa* başlamışlardır[14]. Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ahmet Hanım, Ocak 1927'de Ankara'da bir boşanma davasında ilk duruşmasına çıkmıştır[15].

---

13 Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul-1992, s.53-55; Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Trabzon-1995, s.208

* 1928'den itibaren bayanlar taşrada da memur olarak görevlendirilmişlerdir.

14 Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul-1996, s.109, 110

15 **Yeşil Giresun**, Numro:95, 26 Kanunusani/Ocak 1927, Sn. Prof.Dr. Utkan Kocatürk, Türkiye'nin ilk kadın avukatının Beyhan Hanım olup, ilk duruşmasına 28 Kasım 1928 tarihinde Birinci Ticaret Mahkemesi'nde çıktığını ifade eder. (Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi, 1918-1938**, (2.Baskı), Ankara-1988, s.486)

Levent Şahverdi Arşivi

Hukuki alanda ise bayanlar ilk defa 23 Mart 1916 tarihli bir irade-i seniyye ile boşanma hakkı elde ettiler. Buna göre hanımlar kocalarının delilik, cüzzam, alaca hastalığı vb. gibi çeşitli hastalıklara yakalanmaları durumunda boşanabileceklerdi. 31 Ekim 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi ile de erkeğin ikinci defa evlenmesi kadının izin vermesine ve mahkeme kararı çıkarmasına bağlanmıştır.

Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet ilân edildiğinde Türk kadını hâlâ hukuken erkeğin çok çok gerisinde idi. Atatürk kadını her bakımdan mutlaka erkeği ile eşit hale getirmeyi amaçlamıştır. O, "Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilsin" demekte idi[16]. 22 Nisan 1935 tarihinde İstanbul'da Milletlerarası Kadın Kongresi'ni toplatan ve himayesine alan Atatürk Türk kadınını dünyaya açmak amacında idi[17].

Atatürk Medeni Kanun ile Türk kadınını evinin tek kadını yapmış, kumadan kurtarmış, boşanma hakkı vermiş, mirasta ve şahitlikte erkekle eşit hale getirmiştir. Henüz Avrupa'da pek çok ülkede kadına seçme ve seçilme hakkı verilmeden önce Türk kadını 3 Nisan 1930 tarihinde belediye seçimlerine katılma ve 5 Aralık 1934 tarihinde de milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde etmiştir. Hatta Atatürk'ün bizzat ilgilenmesi neticesinde 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili mecliste yer almıştır[18].

Görüldüğü üzere kadın hakları ile ilgili olan bu gelişmeler Atatürk'ün şahsi gayretleri neticesinde temin edilebilmişti. Henüz Türk toplumu gerek kadını gerekse erkeği ile bu haklara sahip çıkacak olgunlukta değildi. Örneğin, inkılâp taraftarı bir taşra gazetesinde 1929 yılına ait bir yazıda İstanbul Kadınlar Birliği'nin kadınların polis yapılması konusundaki çabaları alaya alınmaktadır. Yine aynı gazetede kadınlara milletvekili seçilme

16 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul-1986, s.62; Genel Kurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük I**, s.331

17 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V**, Ankara-1972, s.181

18 Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, (4. Baskı), İstanbul-1982, s.195, 209

Levent Şahverdi Arşivi

hakkı verilmesi durumunda hangi komik manzaraların ortaya çıkacağına dair tahminler yürütülmektedir. O dönemin sosyal psikolojisini aksettiren şu ifadeleri aktarmadan geçemiyoruz.

"Şayet hanımlarımız mebus olacak olursa günün birinde Büyük Millet Meclisi koridorlarında şöyle bir muhavere cereyan ettiğine şahit oluruz.

– Bugün İzmir Mebusu Melahat Hanım meclise gelmedi. Acaba sebebi nedir?

– Ne olacak ansızın ağrısı tutmuş"[19].

Bu arada harf inkılâbını takiben açılan halk dershanelerine ve millet mekteplerine kadınların devam etme oranı çok düşük olmuştu. Hatta başlangıçta Ordu'da açılan halk dershanelerinde kadınlara ait tek bir kursun dahi bulunmaması dikkat çekici idi. Teftişe gelen Maarif Emini Tevfik Bey'in ikazları neticesinde Türk Ocağı'nda hanımlar için bir kurs açılabilmişti[20].

Türk kadınının Cumhuriyet döneminde eskiye nazaran sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda çok daha etkin bir konuma sahip olduğu muhakkaktır. Artık kadınlarımız polis, hakim, subay, savcı, hatta vali olabilmektedir. 1990'lı yıllarda ilk defa bir kadın başbakan ülkeyi yönetmiştir. Ülkemizde çok sayıda müteşebbis iş kadını erkeklerle rekabet halindedir. Türk kadını kendisine çağdaş hakları sağlayan büyük Atatürk'e minnet duymak mecburiyetindedir.

Ancak kadınlarımız hâlâ Atatürk'ün özlediği seviyeye ulaşabilmiş değildir. Genele bakıldığında kadınımız her alanda erkeğin gerisindedir. Tabii ki bunda tarihi, sosyal, ekonomik ve kültürel nedenler etkili olmuştur. Kadınlarımız Atatürk'ün kendilerine yıllar önce bahşetmiş olduğu haklara sahip çıkamamışlardır. Toplumumuzda birden fazla kadınla evlilik olayı halen mevcuttur. Ancak, kadınlarımızın kültür seviyesi yükseldikçe

---

19 Afet İnan, **a.g.e.**, s.195, 209
20 **Yeşil Giresun**, Numro:188, 23 Kanunusani/Ocak 1930

Levent Şahverdi Arşivi

bu oran her yıl biraz daha azalmaktadır. Kadınlarımız ekonomik bağımsızlıklarını elde ettikçe ve kültür seviyeleri yükseldikçe büyük oranda fiilen haklarına sahip çıkacaklardır, düşüncesini taşıyoruz.

3. SOYADI KANUNU

Cumhuriyet idaresine kadar insanları birbirinden ayırt etmek için farklı yöntemler kullanılıyordu. Ancak yine de kişileri ayırmakta güçlük çekiliyordu. Bu yöntemler şunlardır. 1- Aile adıyla birlikte anma: Ahmet Afşaroğlu, Aleksander Boyacıyan, Yorgo Dimitris gibi. 2- Baba adıyla anma: Ahmet Mithat, Mustafa Sabri, Zekeriya Fevzi gibi, 3- Memuriyetleriyle anma: Doktor Adnan, Kaymakam Fahri, Baytar Mustafa gibi. 4- Doğum yerleri ile birlikte anma: Mustafa Kemal Selanik, İsmet İzmir, Fevzi Soğukçeşme gibi. 5- Lakaplarıyla anma: Baba Cemil, Efe Kazım, Ayıcı Arif gibi. 6- Kusur ve eksiklikleriyle anma: Topal Osman, Çolak İbrahim, Kör Cemal gibi.

Cumhuriyet hükümeti insanların birbirinden tefrik edilmesine yönelik ilk icraatını okullarda uygulamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1925 yılı ders kayıtlarından önce yayınlamış olduğu bir genelgede öğrencilerin aile isimlerini nasıl kullanacakları açıklanmaktadır. Buna göre aile ismi küçük isimden önce gelecektir. Aile ismine bitişik olarak erkek öğrenciler için oğlu, kız öğrenciler için ise kızı ibareleri yer alacaktır. Çapanoğlu Yusuf, Durmuş'un Hatice gibi. Aile isimleri olmayanlar hatırlayabilecekleri en eski ceddin adını veya lakabını alacaklardır. Eğer cedlerini tesbit edemezlerse kendilerini tarihteki meşhur bir kişiye bağlamamak kaydıyla Türk adları arasından herhangi birisini benimseyebileceklerdir. Yine ayıplama ve yerme konusu olmayacak lakapları da aile ismi olarak kullanabileceklerdir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın söz konusu genelgesine göre gayrimüslim Türk vatandaşları aile isimlerinin sonundaki yabancı ekleri kaldıracaklardır. Örneğin, Vartabet Karagözyan yerine Karagözoğlu Vartabet, Dimitri Bal-

Levent Şahverdi Arşivi

tacis yerine Baltacıoğlu Dimitri isimlerin kullanacaklardır. Türk olmayan müslüman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise aile isimlerindeki Arapça, Farsça vb. kelimeleri Türkçeleştireceklerdir. Örneğin, Ali Efendi Elhâsi yerine Bakırcıoğlu Ali, Mehmet El Cebeli yerine Dağlıoğlu Mehmet isimlerini kullanacaklardır. Türkçeleştirilmeyen aile isimleri taşıyanlar ise yeniden Türkçe isim alacaklardır. Bununla beraber Türklüğün dışında da bir mensubiyet ifade eden veya çağrıştıran aile isimleri de kullanılmayacaktır. Örneğin, Arapoğlu, Çerkezoğlu, Fellahoğlu gibi isimler alınamayacaktır[21].

Bu genelge ile bağlantılı olarak 21 Haziran 1934 tarihinde de Soyadı Kanunu çıkarılmıştır. 2525 numaralı bu kanun incelenecek olursa yukarıda bahsettiğimiz genelgeden de ilham alınmış olduğu anlaşılır. 24 Aralık tarihinde ise Bakanlar Kurulu tarafından kanunun nasıl uygulanacağını gösteren bir Soyadı Tüzüğü çıkartılmıştır.

Buna göre rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve milleti ifade eden isimler soyadı olarak alınamaz. Hatta bir aşiret ve kabileye mensubiyeti çağrıştıran isimler de soyadı olarak alınamaz. Yine genel ahlaka aykırı gülünç ve hakaret ifade eden kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktır. Soyadı ile kendilerini tarihte ün salmış büyük kişilere bağlamak isteyenler o kişi ile olan bağlantılarını resmî kayıtlar ve belgelerle ispat etmek zorundadırlar. Bir soydan olmayan aileler ortaklaşa aynı soyadını alamazlar. Bir köyde, kasabada veya şehirde-ki birden fazla nüfus dairelerinden her biri bir kasaba addolunur- bir soydan olmayanlar aynı soyadını seçmiş olsalar bile bunlardan ilk müracaat eden aile o soyadını almaya hak kazanır. Diğerleri başka bir soyadı bulmak durumundadırlar. Değiştirmemekte ısrar edenler olursa bunlar soyadlarına bir ek ilavesi ile öbürlerinden ayrı bir şekle koymak zorundadırlar.

Soyadı seçme hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. Kanunun yayın tarihi olan 2.7.1934 gününden itibaren iki yıl içerisinde so-

21 **Yeşil Giresun**, Numro:7-22, 1 Eylül 1926

Levent Şahverdi Arşivi

yadı almayanlara mülkî amirler veya onların görevlendirecekleri kişiler soyadı vereceklerdir[22].

Soyadı ile ilgili kanunlardan bir tanesi de Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadını veren 24 Kasım 1934 tarih ve 2587 sayılı kanundur. Bu kanun 17 Aralık 1934 tarihli ikinci bir kanunla takviye edilmiştir. Buna göre Atatürk soyadı başına ve sonuna ekler getirilerek dahi olsa hiç kimse tarafından öz adı veya soyadı olarak alınamaz ve kullanılamaz[23].

Soyadı kanununa halkımız tarafından hiçbir itiraz yöneltilmemiştir. Çünkü bu kanun ile insanların tanınması kolaylaşmış, karışıklıkların önüne geçilmiştir. Bu konudaki tek değişiklik aile reisliğinin erkeğin üzerinden alınması ve kadına kızlık soyadını da taşıyabilme hakkının verilmesidir.

Cumhuriyet Hükümeti'nin prensiplerinden bir tanesi de ad ve soyadı kullanımı suretiyle dahi olsa sosyal hayatta ayrıcalıklara son vermek olmuştur. Öteden beri mevcut olan ve sosyal hayatta bir sınıf görüntüsü vermeye başlayan kişi ve grupların unvanları ellerinden alınmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte bu kurumlardaki görevlilerle ilgili unvanlar da kaldırılmıştır[24]. Yine sınıflaşmanın önüne geçmek maksadıyla 26 Kasım 1934 tarihli bir kanunla da Efendi, Bey, Paşa gibi unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Bu kanun harp madalyaları hariç olmak üzere insanlar arasında ayrıcalık ifade eden sivil rütbe, resmi nişan ve madalyaların da kullanılmayacağını ifade etmektedir[25].

4. ÖLÇÜLERDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

4.1 Zaman Ölçülerinde Yapılan Değişiklikler

4.1.1. Takvimde Değişiklik

Osmanlı Devleti Miladi 1840 yılından itibaren ekonomik gerekçeler yüzünden Hicri Takvim'in yanında Rumi Takvimi de kullanmaya baş-

22 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.525-534
23 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.541-542
24 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.111-112
25 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.181-182

Levent Şahverdi Arşivi

lamıştı. Rumi Takvim, Hicri Takvim'in aksine güneş yılı esasına göre düzenlenmiş bir takvimdi. Yani bir rumi yıl, hicri yıldan 11 gün daha uzun olup, miladi yıla eşitti. Ancak Rumi Takvim'e islamî bir hüviyet verebilmek için o günkü hicri tarih olan 1256 Rumi Takvim için de geçerli kabul edilmiştir. Böyle olunca 1256 yılı itibarıyla Rumi ve Miladi takvimler arasında mevcut olan 584 yıllık fark sabit bir rakam olarak kalmıştır.

Diğer taraftan Miladi takvim'de yılbaşı Ocak ayı iken Rumi Takvim'de Mart ayı idi. Yani Miladi Takvim'de birinci ay olan Ocak (Kanunusani). Rumi Takvim'de onbirinci aya karşılık geliyordu. Gün olarak da Rumi Takvim Miladi Takvim'i 13 gün geriden takip ediyordu. 16 Şubat 1332'de 2851 sayılı kanun gereğince Rumi Takvim 13 gün ileri alınarak Miladi Takvim ile olan gün farkı giderilmiştir. 615 sayılı tamim gereğince de 1 Ocak 1918'e tekabül eden 1 Kanunusani 1334 günü Rumi Takvim'de de yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Böylece Rumi ve Miladi takvimler arasındaki yılbaşı farklılığı da giderilmiştir[26].

Ancak, her iki takvim arasındaki yıl farkı devam etmekte idi. 26 Aralık 1925 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 698 sayılı kanunla Rumi Takvim yürürlükten kaldırılmış olup, 1 Ocak 1926 tarihinden itibaren Miladi Takvim kullanılmaya başlanılmıştır. Bu arada özel durumlar için Hicri Takvim'in de kullanılmasına müsaade edilmiştir[27]. Takvim ile ilgili son değişiklik 10 Ocak 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. 4696 sayılı kanun Rumi Takvim'den Miladi Takvim'e intikal eden Teşrinievvel, Teşrinisani, Kununuevvel, Kanunusani isimlerini Ekim, Kasım, Aralık, Ocak şeklinde değiştirmiştir[28].

Takvim değişikliği modern dünya ile bütünleşmemizi sağlamıştır. Yöresel halk takvimlerinde Rumi Takvim'deki bir kısım bilgiler kullanılmaya devam ediliyorsa da Miladi Takvim sosyal hayata getirdiği ko-

---

26 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Takvimu's-Sinîn**, (Hazırlayanlar, Yücel Dağlı, Dr.Hamit Pehlivanlı), Ankara-1993, s.541-547

27 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.497

28 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.543

Levent Şahverdi Arşivi

laylıklar dolayısıyla halkımız tarafından benimsenmiştir. Bu mesele de herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır.

4.1.2. Saatte Değişiklik

Ülkemizde öteden beri güneşin battığı anı 12.00 kabul eden Alaturka Saat sistemi geçerli idi. Güneş her yerde farklı zamanlarda battığı için bu sistem ile saatte ulusal birliği sağlamak mümkün değildi. Ayrıca, güneşin batması yükseklik nedeni ile de farklılık gösterebiliyordu. Güneşin tepe noktasında battığı anı esas alan Grubî Saat ve tamamen battığı anı-ki bu an akşam ezanı vaktidir- esas alan Ezanî Saat ortaya çıkmıştı. Bu iki saat arasındaki zaman süresine "temkin" denilmekteydi[29].

Zevali Saat ise güneşin en tepe noktada bulunduğu anı (gün ortası) 12.00 olarak kabul eden bir sistemdi. Öğleden sonrası için de sayımlar yeniden sıfırdan başlar ve 12.00'ye kadar devam ederdi. Bu sistem ile de saatte ulusal birliği sağlamak mümkün değildi[30].

Saat konusunda karışıklıklara son vermek için 26 Aralık 1925 tarih ve 697 sayılı kanunla Alafranga Saat sistemine geçilmiştir. Bu sistemde gece yarısından başlayarak gün 24 saate bölünmüştür. Türkiye Cumhuriyeti İzmit'ten geçen 30.ncu meridyeni esas alarak ulusal saat sistemini oluşturmuştur[31].

Ancak, ülkemizde bir süre yeni saat sistemini uygulamakta güçlük çekildi. Halk Ezani saat kullanma alışkanlığını terk edemiyordu[32]. Bunda muvakkithanelerde hâlâ Ezani saatin de bulunması etkili idi. Resmi ve gayri resmi davetlerde zaman tayin edilirken Ezani saatin esas alındığı da oluyordu[33]. Bilgisizliğin bir sonucu olarak halk arasında namaz vakitlerini tespit etmekte Alafranga saatin yetersiz kaldığı kanaati de vardı[34].

---

29 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, (4.Baskı), İstanbul-1993, s.580-581
30 **İslam Ansiklopedisi**, C.X, İstanbul-1966, s.2
31 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.493
32 **Yeşil Giresun**, Numro:141, 29 Teşrinisani/Kasım 1928
33 **Yeşil Giresun**, Numro:128, 30 Ağustos 1928
34 **Yeşil Giresun**, Numro:130, 6 Eylül 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman konusundaki karışıklıkların önü alınamayınca valilikler muvakkithanelerdeki ezanî saatleri kaldırmış bütün saatleri Alafranga saat esasına göre ayarlatmışlardı[35]. Bir süre muvakkithane dışındaki Osmanlı Bankası, telgrafhane vb.nin saatleri halkı yanıltmaya devam etmişse de nihayetinde bunlar da muvakkithaneyi esas almak durumunda kalmışlardır[36]. Resmi dairelerde de yeni sistem esas alınınca halk ister istemez bu sisteme uymak zorunda kalmıştır[37].

Ancak yine de saat meselesi valilikleri ve belediyeleri bir süre daha meşgul etmeye devam etmiştir. Aradan dört yıl geçmesine rağmen 1929 Aralığı'nda Afyonkarahisar Belediyesi'nin saat ayarları için öğle vakti top atılması kararını alması da ilginç uygulamalardandı[38].

Sonuç olarak saat meselesinde çekilen sıkıntıların sebeplerini bilgisizlik, ilgisizlik, önemsememe, eski alışkanlıkları terk edememe ve kurumlar arasındaki koordinasyon eksiklikleri şeklinde maddeleştirmek mümkündür.

4.2. Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerinde Yapılan Değişiklikler

Osmanlı döneminde 60 cm. veya 65.cm uzunluğa eşit olan endaze, parmak ucundan omuza kadar uzunluğu ifade eden ve ortalama 75,8 cm. kabul edilen arşın ile adım, ayak, kulaç gibi uzunluk ölçüleri kullanılıyordu[39]. Bu ölçüler standart ölçüler değildi. Hele adım, ayak, kulaç gibi ölçülerle sıhhatli bir iş yapmak hiç mümkün değildi. Bunların yerine 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı kanunla modern dünyanın kullandığı metre sistemi kabul edilmiştir. Artık uzunluk ölçümü milimetre, santimetre, desimetre, metre, dekametre, hektometre, kilometre ile ifade edilecektir[40].

---

35 **Yeşil Giresun**, Numro:131, 13 Eylül 1928
36 **Yeşil Giresun**, Numro:132, 20 Eylül 1928
37 **Yeşil Giresun**, Numro:131, 13 Eylül 1928
38 **Yeşil Giresun**, Numro:182, 5 Kanunuevvel/Aralık 1929
39 Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s.88,533; Ana Britannica, C.VIII, İstanbul-1992. s.176
40 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.505-509

Levent Şahverdi Arşivi

Ağırlık ölçülerine gelince bu gurubun temel birimi dirhem idi. Dirhem Mısır'da 3,0889 gram, İstanbul'da 3.207 gram idi. 400 dirhem bir okkayı oluşturuyordu. İstanbul için bir okka 1,282 gram ağırlığı ifade etmekte idi. Diğer şehirlerde okkada küçük farklılıklar görülebiliyordu. Okka yerine vakiyye ve kıyye tabirleri de kullanılıyordu. 44 okka bir kantarı, 4 kantar da bir çekiyi ifade etmekte idi ki, bu hesaba göre, 1 kantar 56,408, 1 çeki de 225,632 kilograma karşılık geliyordu. Ancak sonradan 195 okka yani 250 kilogram 1 çeki denildi. Bir başka ağırlık ölçüsü olan batman ise aynı zamanda yüzey ölçüsü olarak da kullanılmış, farklı ülkelerde farklı zamanlarda farklı standartları ifade etmiştir. Altın ve kıymetli taşların ölçümünde kullanılan temel birim ise de kırattır. Kıratın alt ve üst birimleri ve bunların birbirlerine oranları şu şekildedir. 1 3/7 (Bir tam üç bölü yedi) dirhem bir miskali oluşturur. Miskalin 1/4'üne denk, dengin 1/4'üne kırat, kıratın 1/4'üne buğday, buğdayın 1/4'üne fitil, fitilin 1/2'sine nakir, nakirin 1/2'sine kıtmir, kıtmirin 1/2'sine zerre denilirdi[41].

1782 sayılı kanun ağırlık ölçülerinde de batı standartlarını hakim kılmıştır. Artık ülke içinde ve dışındaki alış-verişlerde miligramdan tona kadar uzanan modern dünyanın ölçü sistemi esas alınacaktır. Kuyumculukta ise yeni şekli ile 2 desigram ağırlığa tekabül eden kırat da kullanılabilecektir[42].

Hacim ölçüleri ile tartılan hububat cinsi ticari emtiada ise kile, şinik, tas, ölçek vb. ölçü birimleri kullanılmakta idi. Bu ölçümlerin kendi içerisinde bile tutarlılıkları yoktu. İstanbul kilesi ortalama 25 kilo, ibrail kilesi 100 kilo idi. Kilenin kusuratına kutu denilirdi. 8 kutu 1 İstanbul kilesini teşkil ederdi. Kilenin 1/4'üne de şinik adı verilirdi[43]. 26 Mart 1931 tarihli kanunla sıvı maddelerin hacim ölçümlerinde litre sistemi getirilmiştir. Bu sistemde mililitreden kilo litreye kadar uzanan bir dereceleme sistemi mev-

41 M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.340,454, a.g.e., C.II, s.269,546,723; Ana Britannica, C.VI, s.353; C.VII, s.310; C.XII, s.528; C.XVI. s.138

42 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.511

43 M.Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.281; C.III, s.357

Levent Şahverdi Arşivi

cuttur. Katı ve gaz maddelerin hacimlerinin ölçülmesinde ise milimetreküpten kilometreküpe kadar uzanan bir sistem getirilmiştir[44].

Osmanlı Devleti'nde tarla, bahçe gibi arazilerin yüzey ölçümünde dönüm ve çiftlik tabirleri kullanılmıştır. Bir çiftlik arazi verim durumuna göre 60 ile 150 dönüm arasında değişebiliyordu. Dönüm adım hesabı ile tespit edilirdi. Orta adımlarla eni ve boyu 40 adım olan araziye dönüm denilirdi[45]. Ölçüler kanunu ile yüzey ölçüsü olarak metrekareden kilometrekareye kadar uzanan bir sistem getirilmiştir[46].

Ölçülerde değişiklik geç kalınmış bir düzenleme idi. Gelişen dünyada çok önceleri bu uygulamaya geçmek gerekiyordu. Nitekim, kanun çıkmadan üç yıl önce Bursa belediyesi belediye sınırları dahilinde metre cinsinden ölçülerin kullanılması mecburiyetini getirmişti[47]. Ölçüler kanunu sayesinde ülke içerisinde ölçülerle birlik sağlandığı gibi dış ticaret de kolaylaşmıştır. Genellikle bu yeni sistem halkımız tarafından kabul görmüştür. Ancak kırsal kesimde hâlâ teneke ile tahıl tartmak, bidon ile süt satmak, arşın ile kumaş ölçmek gibi uygulamaların devam ettiği görülmektedir. Bunda insanların kültür eksikliği, önemsememe ve alışkanlıklarını bırakamamalarının da rolü vardır. Ayrıca, kolaycılık ve ekonomik sıkıntılar da bunda önemli bir etkendir. Zira, herkes her yerde bu ölçü aletlerini kolayca elde edememektedir. Ücretsiz ve temini kolay ilkel ölçü birimleri tercih edilebilmektedir. Ancak, halkın okuma-yazma oranı, kültür seviyesi ve ekonomik düzeyi yükseldikçe bu tür uygulamalar azalacaktır.

SONUÇ

Sosyoloji biliminin verilerine göre halk yüksek derecede prestije sahip kişi ve liderlerden gelen değişme önerilerini kabule daha yatkındır.

---

44 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.510
45 Yusuf Halaçoğlu **XIV-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara-1991, s.97
46 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **a.g.e.**, s.509
47 **Yeşil Giresun**, Numro:101, 8 Mart 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Bu açıdan bakıldığında Türk inkılâbı için Atatürk ideal bir liderdir. Zira, Çanakkale Savaşları'ndan başlayarak Türk milletinin umudu olmuş, Kurtuluş Savaşı neticesinde de ülkeyi işgallerden kurtarmış ve milleti bağımsızlığına kavuşturmuştu. Onun bu başarıları halkın kalbinde taht kurmasını sağlamıştı.

Yine sosyoloji ilimi verilerine göre kişiler küçük yaştan itibaren sosyalleşirken öğrenip benimsedikleri hareket örneklerini- ki bunlara alışkanlık da denilmektedir- değiştirmek istemezler. Bu yüzden yaşlıların gençlere nazaran yeniliklere uyum sağlayabilmeleri çok daha zor olmaktadır. Bu açıdan da Türkiye Cumhuriyeti şanslıdır. Zira, Türkiye Cumhuriyeti Devleti genç bir nüfusa sahiptir.

Sosyal değişmeyi belirleyen önemli işaretlerden birisi toplumun başta gelen yapı unsurlarını oluşturan sosyal değerlerinde değişmelerin meydana gelmesidir. Diğer bir ifade ile bir toplumda girişilen inkılâp hareketlerinin sürekli hale geldiğini veya yerleştiğini, gerçek bir değişme halini aldığını söyleyebilmemiz için sosyal değerler sisteminde inkılâbın beklediği değişikliklerin gerçekleşmiş olması gerekir[48]. Türk inkılâbında da aynı beklenti söz konusudur. Amaç Türk insanlarının çağdaş normları hakim kılmaktadır. Şekle hitab eden kıyafet inkılâbı da dahil olmak üzere bütün inkılâpların Türk halkında çağdaş zihniyeti hakim kılmak ve çağdaş bir toplum yaratmak hedefine yönelik olduğu açıktır. İnkılâpların özümsenmesi meselesine bu noktadan bakmak gerekir.

Ancak inkılâpların özümsenmesi meselesinde çekilen sıkıntıların dini, tarihi ve sosyal boyutları olduğu bir gerçektir. Örneğin, şapkaya gösterilen tepki, dini bir kaygıdan kaynaklanmıştır. Gösteri ve protestolarda bulunan kişiler islâmın sembol giysisi olarak kabul ettikleri fesin yerine, Hıristiyan başlığı dedikleri şapkayı koymak istememişlerdir*. Kadın kıyafeti ko-

48 Sulhi Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** , Sayı:15, Temmuz 1989, s.523-537

* Bernard Levis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev:Metin Kıratlı), (4.Baskı), İstanbul-1994, s.270

Levent Şahverdi Arşivi

nusunda da benzer durum söz konusudur. Bazı inkılâpların yeterince özümsenememesinin ana nedeni ise bilgisizlik ve kültür eksikliğidir. Bunlara önemsememe, alışkanlıklarını terk edememe ve ekonomik sıkıntıları da ilave etmek mümkündür.

Öte yandan, 1920'li yılların Türkiye'si ile 1990'lı yılların Türkiye'si kıyaslandığında toplum hayatında ciddi değişiklikler olduğu görülür. Örneğin, kadınımız hâlâ erkeğin gerisinde olmakla beraber 1920'li yılların Türk kadını ile 1990'lı yılların Türk kadını arasında inanılmaz farklar vardır. Kadınımız iş hayatında, fikir ve sanat hayatında hatta, siyasette korunma ihtiyacı duymaksızın ciddi bir yer tutmaya başlamıştır.

Türk inkılâbında toplumsal değişmelerin temel faktörünü laiklik ilkesi teşkil etmektedir. Bu ilke yerleşmedikçe inkılâbın beklediği sosyal değişmelerin gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Laiklik ilkesinin halk nazarında tutunması ve korunması ancak, eğitim yoluyla mümkündür. Laik idarenin faziletleri ilk öğretimden başlamak üzere öğrencilere en iyi şekilde kavratılmalıdır. Nitekim Şeyh Sait İsyanının hemen akabinde vilayetlere gönderilen Darülfünün hocaları din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması lüzumuna dair konferanslar vermişlerdi[49].

Zamanımızda halkın büyük çoğunluğunun laikliği benimsediği zannedilmektedir. 10 Nisan 1999 tarihli Posta Gazetesi'nde yayınlanan "Türkler laiklik sınavını geçti" başlıklı anket değerlendirmesi de bu kanaati doğrulamaktadır. Bu ankete göre toplumun % 77,3'ü Atatürk inkılâplarının ülkeyi ileriye götürdüğünü kabul etmektedir. Şeriata göre din devleti kurulmasını isteyenlerin oranı % 21,2, din devlet ve siyaseti yönlendirsin diyenlerin oranı ise sadece % 16,4'dür[50].

---

49 **Yeşil Giresun**, Numro:5-20, 18 Ağustos 1926
50 **Posta**, 10 Nisan 1999, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Milli Mücadele'nin başarı ile neticelenmesinden sonra bir dizi inkılâplar yapılmıştır. Atatürk'ün ifadesine göre inkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve medeni bir toplum haline getirmektir. Nitekim, ilk bakışta sadece dış görüntü ile ilgili gibi görülebilecek inkılâpların dahi gerçek nedeni çağdaş zihniyeti hakim kılmaktır.

Bu araştırmamızda sosyal alanda yapılan inkılâpların Türk halkı tarafından özümsenmesinde karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır. Özellikle kıyafet alanında yapılan inkılâplar, kadın hakları meselesi, soyadı kanunu, uzunluk, ağırlık ve zaman ölçülerinde yapılan değişiklikler üzerinde durulmuştur.

İnkılâpların özümsenmesi meselesinde çekilen sıkıntıların dini, tarihi ve sosyal boyutları vardır. Örneğin şapkaya gösterilen tepki dini bir kaygıdan kaynaklanmaktadır. Yine inkılâpların benimsenmesini güçleştiren sebeplerden birisi de bilgisizlik ve kültür eksikliğidir. Bazı inkılâplarda ise önemsememe ve alışkanlıklarını terk edememe şeklindeki davranışlar olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürkçülük, İnkılâplar, Çağdaşlaşma

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

After having won the Turkish Struggle for Independencce, a series of revolutions has been made. According to Atatürk's statements, the target of the revolutions is to turn the Nation of the Republicc of Turkey into a contemporary and civilized society. The real aim of these revolutions, even if they seemed like they are related to the external appearance of the people at first sight, is to get comtemporary thought become effective amongst people.

In our research, we have examined the difficulties which Turkish people faced in the assimilitaion of these social revolutions. We have especially dwelled on the changes regarding the Hat and Dress Revolution, the Right of Women, the Surname Law, Units of Measurement (lenght and weight) and Time.

The difficulties, which Turkish people suffered from on the assimilation of the revolutions, have religious, historical and social dimensions. For example, the reason for the reation to the Hat Revolution was originating from the religous worries. Another reason for the hard assimilation of the revolutions is lack of knowledge and deficciency of intellectual way of thinking. And also some of the rovolutions had been ended up with some unwanted results because of people's unconcerned attitudees towards the revolutions and not being able to give up their local habits.

Key Words: Kemalism, Revolutions, Modernizations.

Levent Şahverdi Arşivi

BRITAIN'S POST-WAR DEFENCE POLICY IN THE MIDDLE EAST AND ITS IMPACT ON TURKEY, 1945-50

Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

After the Second World War, the origins and implication of Britain's policy for securing her interests in the Middle East was designed to promote a regional perspective. Although the Middle East was still largely under British control, except for a decreasing French presence in Syria and Lebanon, Britain's position in the region was beginning to be threatened by growing Arab nationalism and Soviet intentions. Britain's security objectives in the Middle East can be traced to Britain's growing conviction, after the War, that a regional defence pact offered the best means of assuring the security of the region. Britain already enjoyed a considerable military role in the region, thanks to her bases in Egypt, Iraq, Jordan, Cyprus, Libya, Aden and Palestine, and she also enjoyed established bilateral defence arrangements with several local states, which she was anxious to strengthen and maintain. Moreover, in order to remain a world power, it would be necessary for Britain to continue to exercise 'political predominance' in the Middle East and 'overriding responsibility' for its defence. The concept of a regional defence pact which would involve Britain in multilateral arrangements with local states, and possibly with other major Powers, was something new, and the change in British thinking can be attributed to several factors. The first was Britain's new perception of the Soviet Union as the major threat to the security of the Middle East. After the War, Soviet policy towards the Middle East seemed to be aimed at end-

* Assistant Professor at Gazi University, Kastamonu Faculty of Education, KASTAMONU.

Levent Sahverdi Arşivi

ing British hegemony, preventing the United States taking over Britain's role and thereby allowing the Soviets to take control of the region as soon as conditions would allow. This led to consideration as to whether the objective of preventing the Middle East from falling under Soviet domination would be promoted by the conclusion of a Middle East pact, or alternatively by some other and new form of treaty or agreements.[1]

After the Second World War the Soviets had seemingly tried to force their way into the Middle East by direct pressure on the 'northern tier' countries, Turkey and Iran. As early as November 1940, the Soviet Foreign Minister, Molotov, in the course of secret negotiations for a projected Soviet-German-Italian-Japanese treaty, had stated that the Soviet Union would agree to such a treaty subject to certain conditions, one of which was that 'the area south of Batum and Baku in the general direction of the Persian Gulf [i.e. Turkey, Iran, Iraq] should be recognised as the centre of the aspirations of the Soviet Union.' At the end of the war the Soviet Union renewed its attempts to realise these 'aspirations.'[2]

In August 1941, British and Russian forces had occupied Iran to provide a route for transport of military supplies to Russia, but in January 1942, Britain and Russia agreed with the Iranian government that they would withdraw their forces from Iran within six months after the end of the war. The British evacuated their forces in January 1946, but Russian troops remained in the north of Iran and gave aid to separatist movements seeking independence from Iran. In December 1945, the Soviets supported the establishment of an autonomous government in the Soviet-controlled province of Azerbaijan. Soon afterward an independent Kurdish republic was set up under Soviet auspices in Mahabad.[3]

1Wm. Roger Louis and Roger Owen (eds.), Suez 1956: The Crisis and Its Consequences (Oxford, 1989), pp.19-29.

2Bruce R. Kuniholm, The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece (Princeton, 1980), pp.25, 130-211, 303-342, 383-399. Wm. Roger Louis, The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States, and Postwar Imperialism (Oxford, 1984), pp.53-102. J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1914-1956, Vol. II (Princeton, 1956), pp.228-231.

3Ibid. Hurewitz, Diplomacy..., pp.232-234, 261-264, 280-281. For Iran see also Rouhollah Ramazani, Iran's Foreign Policy, 1941-1973 (Charlottsville, 1975).

Levent Şahverdi Arşivi

In January 1946, the Iranian government appealed to the United Nations to get the Russians to withdraw their forces, but the appeal came to naught. However, the United States encouraged Iran to resist Soviet pressures and warned the Soviet Union against further aggressive actions. On March 6, 1946, the United States, in a note to Moscow, stated that Russia's action was a violation of the Anglo-Iranian-Soviet agreement of 1942, and that the United States "cannot remain indifferent." The United States requested immediate withdrawal of Soviet forces from Iran. Meanwhile, the Iranian Prime Minister, Qawam, went to Moscow in an attempt to negotiate a solution. On April 4, in return for a withdrawal of Soviet troops from Iran, Qawam agreed to give Russia oil concessions in the north of Iran, to offer portfolios in his cabinet to the communists, and to withdraw Iran's complaint from the United Nations Security Council's agenda. Soviet forces left Iran on 9 May 1946, more than two months after the stipulated deadline. However, the Iranian parliament (Majlis) rejected the oil agreement with the Soviet Union in October 1947, by which time the Iranian government had reasserted its sovereignty over Azerbaijan and Mahabad, and thus Iran's territorial integrity and political sovereignty had been fully restored.[4]

As to Turkey, the Soviets had meanwhile claimed the Turkish provinces of Kars and Ardahan, which the Turks had lost in 1878 and recovered in 1919, and pressed for a revision of the 1936 Montreux Straits Convention, which had allowed Turkey to remilitarize the Straits, ban enemy ships when at war, or if she felt threatened; and conceded the passage of foreign ships at her discretion. In March 1945, the Soviets denounced the Soviet-Turkish Treaty of Friendship and Non-aggression, which had originally been concluded in 1925 and which had repeatedly been renewed. From June 1945 on, the Soviets insisted upon four conditions for the renewal of the treaty, which were (1) the return to the Soviet Union of Kars and Ardahan; (2) the granting of military bases at the Straits; (3) a re-

4Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

vision of the Montreux Straits Convention; and (4) a revision of the Thracian boundary in favour of communist-dominated Bulgaria. The first official demand for a revision of the Montreux Convention was made by the Soviets to the United States and Britain in June 1943, and the matter was discussed by the British, American and Soviet governments at the Potsdam Conference in July 1945. At Potsdam the Soviets obtained American and British consent to changing the convention without specification of the changes. In the event, the Soviets demanded that the Straits should come under the joint control of Turkey and the other Black Sea Powers, and that defence of the Straits should be jointly organized by Turkey and Russia. As a result, Turkey's security objectives after the Second World War were primarily affected by Soviet intentions.[5]

After the war Soviet intentions in Eastern and Central Europe served to heighten the tensions between the Soviet Union and the West. The development of the Cold War between the West and the Soviet Union had coincided with signs that Britain was facing increasing difficulties in maintaining her imperial or 'world' role. After the war Britain entered into a prolonged economic and financial crisis and had more than £3 billion of foreign debt. After the termination of American Lend-Lease in September 1945, the British government negotiated a loan with the United States for $3.75 billion. One of the conditions of the loan was Britain's agreement to the convertibility of sterling into dollars, set for July 1947. Although this was seen by the British Treasury as Washington's effort to dismantle the

---

5Louis, British Empire..., pp.53-102. Kuniholm, Origins of the Cold War..., pp.6-72, 244-282, 342-383, 410-433. Hurewitz, Diplomacy..., pp.142-143, 268-271.

For Turkey's search for security after the Second World War, see E. Athanassopoulou, 'Western Defence Developments and Turkey's Search for Security in 1948', Middle Eastern Studies, Vol. 32, No.2, April 1996, pp.77-108.

For the Soviet demans see Necmettin Sadak,'Turkey Faces the Soviets', Foreign Affairs, vol.27 (1949), pp.458-461; Feridun Cemal Erkin, Türk-Soviyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi (Ankara 1968), pp.246-318, and Kamuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953 (Ankara, 1991), pp.277-311.

The Montreux Convention replaced the agreement on the Dardanelles and the Straits of the Bosphorous, appended to the Treaty of Lausanne of 1923. It was signed by Britain, France, the Soviet Union, Bulgaria, Greece, Romania, Yugoslavia, Australia, Japan, and Turkey, and gave Turkey the right to remilitarize the Straits, and ban enemy ships when at war, or if it felt threatened, to allow the passage of foreign ships at its discretion. See Hurewitz, Diplomacy..., pp.197-203. Also see, Ritchie Ovendale, The Middle East since 1914 (London, 1992), p.204.

Levent Şahverdi Arşivi

sterling area, comprising the British Commonwealth, excluding Canada and Newfoundland, together with certain Middle Eastern countries, the British government was inclined to welcome convertibility as a sign of the strength of sterling. However, the British government overestimated its financial strength and faced a sterling crisis in 1947.[6]

Economic and financial crises in 1946-1947 forced the British government to reduce its defence expenditure and to cut some of its overseas responsibilities. In order to relieve its economic position, the British government decided to withdraw from India and Palestine. British rule in India came to an end in August 1947. In January 1948, Burma and Ceylon received their independence from Britain.. The following May, the British evacuated Palestine. Earlier, in 1946, Clement Attlee, the British Prime Minister, had even proposed withdrawing from the Middle East to Africa in order to avoid both the cost of a Middle East commitment and a possible conflict with the Soviets. However, Attlee was forced to give up his plan in January 1947 when the Chiefs of Staff threatened to resign. Indeed, the withdrawal from India enhanced the importance of the Middle East, which replaced India as the centrepiece of British strategy, and as the basis for Britain's imperial overseas role.[7]

Despite the termination of her presence in the Indian sub-continent, Burma, and Palestine, Britain still found herself burdened with commitments which she was increasingly unable to sustain, militarily or financially. One of the first crises for Britain arose on the northern fringes of the Middle East, where, since the end of the Second World War, she had been attempting to prop up the government of Greece in the face of armed communist subversion, and to provide military and financial aid to Turkey, to

---

6David Reynolds, Britannia Overruled (London, 1991), pp.145-179. F. S. Northedge, Descent from Power: British Foreign Policy,1945-1973 (London, 1974), pp.38-67. Louis, British Empire..., pp.3-50. David Sanders, Losing an Empires, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945 (London, 1990), pp.46-49.

Lend-Lease aid, which began in March 1941 before the United States entered to the Second World War, allowed President Roosevelt to provide material aid to Allied states, particularly to Britain, without the need for repayment. It was extended to the USSR in November 1941. Aid was for war purposes and ended abruptly with the defeat of Japan in September 1945. See John W. Young, Cold War and Detente, 1941-1991 (London, 1993), p.177.

7Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

assist the latter country in resisting Soviet pressure. At stake, potentially, was the security of Britain's whole position in the Middle East, but by 1947 it had become clear that Britain's economically straitened position in the post-war era would make it impossible for her to maintain her support for Greece and Turkey. The British government therefore referred the problems of Greece and Turkey to the United States, and in February 1947, in a note to Washington, warned that Britain was no longer in a position to give aid to Turkey and Greece.[8]

Britain's decision to terminate her aid to Turkey and Greece by the end of March 1947 forced the United States to act quickly. The United States was convinced that lack of action would result in a dangerous extension of Soviet power southward, where Britain's decision to withdraw her support from Greece and Turkey threatened to create a power vacuum. On March 12, President Truman, in a message to Congress which was later to be known as the Truman Doctrine, stated that the United States would 'support free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressure', and asked Congress for authority to provide assistance to Greece and Turkey in the amount of $400 million and to detail civilian and military personnel to both countries to assist and supervise the implementation of the aid programme.[9]

8Kuniholm, Origins of the Cold War..., pp.410-433. Louis, British Empire..., pp.53-102. Wm. Roger Louis and Hedley Bull (eds.), The Special Relationship: Anglo-American Relations since 1945 (New York, 1986), Passim.

In the event of Soviet aggression against Turkey, Britain was bound, under the Anglo-French-Turkish Treaty of October 13th 1939, to go to the assistance of Turkey. Article 1 of the treaty reads: 'In the event of Turkey being involved in hostilities with a European Power in consequence of aggression by that power against Turkey, France and the United Kingdom will cooperate effectively with Turkey and will lend her all aid and assistance in their powers.' For the full text of the Anglo-French-Turkish Treaty of 1939, See Hurewitz, Diplomacy..., pp.226-228.

The Greek government, which was the royalist government installed by Britain in 1944, was experiencing attacks from communist-led guerillas. For further information about Greek civil war, see Kuniholm, Origins of the Cold War..., pp.73-130, 399-433.

9Kuniholm, Origins of the Cold War..., pp.410-433. Hurewitz, Diplomacy..., pp.273-275. Sanders, Losing an Empire..., pp.59-60. Michael J. Lacey (ed.), The Truman Presidency (Cambridge, 1989), pp.205-234, 299-338. For more detailed informations about U.S. policy toward Greece and Turkey, see Bruce R. Kuniholm, The Near East Connection: Greece and Turkey in the Reconstruction and Security of Europe, 1946-1952 (Massachusetts, 1984).

By 1947 the United States had already adopted a policy of 'containment' to deal with the problem of Soviet communist expansion. The Truman administration had been strongly influenced by the reports of diplomat George Kennan, who was a counsellor at the American Embassy in Moscow. Kennan had expressed his opinion of Russian intentions and how to deal with them. Kennan also wrote in 1947, under the pseudonym of 'X', an article entitled 'The Sources of Soviet Conduct' published in Foreign Affairs, in which he suggested a patient, but firm, long-term policy of resisting Soviet expansionism. See X [George F. Kennan], 'The Sources of Soviet Conduct', Foreign Affairs, 25 (July 1947), pp. 566-582. Also see George F. Kennan, Memoirs, 1925-1950 (Boston, 1967), pp.354-367.

Levent Şahverdi Arşivi

The Truman Doctrine was but one manifestation of an emerging United States strategy of 'containing' communism and Soviet power worldwide. After the war, European recovery from the effects of the war had been slow. Economic difficulties that the European countries faced after the war had created a potential opportunity for communism which, with Russian support, had already taken over in Eastern Europe and threatened to take over in Western Europe as well, where corruption, inefficiency and poverty were still widespread. These created opportunities for communist agitation by the exploitation of hardship, chaos and discontent. In June 1947, in a speech at Harvard University, George Marshall, the United States' Secretary of State, proposed an aid programme for Western European countries, and for others if they wished to join. This would revitalize the economies of the European countries and strengthen them to resist communism.[10] The Truman Doctrine and the Marshall Plan formed the main instruments of economic containment against Soviet communist expansion. The instrument of military containment was the North Atlantic Treaty Organization (NATO), which was formed in April 1949 by Belgium, Canada, Denmark, France, Iceland, Italy, Luxemburg, the Netherlands, Norway, Portugal, the United Kingdom and the United States.[11] The Truman administration, which had been conducting a general review of the situation created by the cold war in Europe and elsewhere, translated containment into a policy of military alliances and American bases abroad to contain the Soviet Union militarily. In April 1950, a secret National Security Council (NSC) study called NSC-68 called for 'a massive projection of American military power abroad' in the fight against communist expan-

10Lacey (ed.), Truman Presidency..., pp.205-234, 299-338. Sanders, Losing an Empire..., pp.59-60. For more detailed study of the Marshall Plan, see Michael J. Hogan, The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952 (Cambridge, 1987).

11For more detailed study of NATO, see Joseph Smith (ed.), The Origins of NATO (Exeter, 1990).

NATO was extended to Turkey and Greece in 1952, West Germany in 1955 and Spain in 1982. For the text of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), see Margaret Carlyle (ed.), Documents on International Affairs, 1949-1950 (London, 1953), pp.257-260.

Levent Şahverdi Arşivi

sionism. The outbreak of war in Korea in June 1950 only confirmed the views expressed in NSC-68.[12]

For present purposes, what matters is what the outbreak of the Cold War, and the United States' assumption of the role of leader of the anti-communist camp, meant for Britain's position in the Middle East. This position, built up over many decades of successful imperialism, comprised a complex of interlocking military, economic and political interests. It consisted of militarily, bases and base rights, quantities and types of ground, air and naval forces normally maintained in the area, and special relationships with indigenous military establishments; economically, British investments in the area (oil fields, oil refineries, public utilities, banks and private industry), subsidies to local governments and British trade with the area; politically, special treaty relationships, the presence of British political advisers and administrators, and British influence on local governments. After the war, the British government continued to sustain an imperial policy in the Middle East, but in so doing, risked tensions with the United States, where there was an anti-colonial and anti-imperial strain in official thinking.[13] Moreover, Britain's precarious economic position made her commitments in the Middle East difficult to sustain. Wartime expenditure and the weakness of the pound restricted the amount that Britain could devote to the maintenance of troops and bases, and to economic and military aid for the Middle Eastern countries. But, the security of the region remained a paramount British concern, since it was strategically a focal point of communications, a source of oil, a shield to Africa and the Indian Ocean and an irreplaceable offensive base against the Soviet Union. Economically it was, owing to oil and cotton, essential to Britain's recovery.[14]

12FRUS, 1950, Vol. I, pp. 234-292. Sanders, Losing an Empire..., pp.61-63. For discussion of NSC 68, see John Gaddis, 'NSC 68 and the problem of Ends and Means', International Security, Spring 1980, pp. 164-170, and Paul Nitze, 'The Development of NSC 68', International Security, Spring 1980, pp. 170-176.

13For American anti-colonialism and the dissolution of the British Empire, see Wm.Roger Louis and Hedley Bull (eds.), Special Relationship..., pp. 261-285. Also see John Darwin, Britain and Decolonisation: The Retreat from Empire in the Post-War World (London, 1988), and Wm. Roger Louis, 'American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire', International Affairs, Vol. 61 (1985).

14CAB129/37 C.P.(49)209, 19 October 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

In June 1946, the Chiefs of Staff concluded that it was of great strategic importance to hold the Middle East in order:

a) not to prejudice the security of the United Kingdom, the other main support of areas of the Commonwealth and the communications between them;

b) to retain the necessary air bases from which to assume the offensive and attack areas vital to the enemy [the Soviet Union];

c) to secure [Britain's] essential oil supplies;

d) to deny to Russia the means of, firstly, securing her most vulnerable flank and, secondly, of establishing a formidable base from which to extend aggression towards [Britain's] main support areas and their communications.[15]

In March 1949, according to the Joint Planning Staff, Britain's major strategic requirements in the Middle East were:

a) an air base for the strategic air force;

b) a main base in Egypt;

c) a friendly Egypt and the cooperation of certain countries (Turkey, Iraq, Lebanon, Syria, Transjordan, Israel, Saudi Arabia and Iran) to the north-east of Egypt so that Britain (and Allies) would be able to deploy her forces to give the necessary depth the the defence of the Egyptian base and to secure the Middle East oil supplies.[16]

The main object of the British government was therefore that the Middle East should be stable, prosperous and friendly, and that Britain

15CAB21/2086 DO(46) 80, 18 June 1946.
16DEFE4/20 JP(49)29 (Final), 30 March 1949. CAB129/37 CP(49)209, 19 October 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

should have defence arrangements with some or all Middle East countries which would afford the best prospect of being able to deny as much as possible of the Middle East to an enemy in time of war. This was the established policy of the Labour government, which had accepted that the security of the Middle East was vital to the security of the United Kingdom.[17]

However, after the War, Britain faced new local threats to her dominance in the Middle East, including pressure for the creation of a Jewish state in Palestine and emerging nationalist movements in the Arab countries, which demanded removal of the British forces from their countries and sought independence from British influence. Ernest Bevin, the Labour Foreign Secretary, tried to counter these threats with the concept of cooperation through 'equal partnership'. Britain would provide aid and promote economic and social developments, encouraging Middle Eastern states to continue their military and economic alliances with Britain. A regional defence pact was another element of Bevin's Middle East plans. Bevin's idea was 'interlocking pacts' that would allow Britain to defend her interests with the full cooperation of the Middle East states. The ultimate aim of the Labour government's policy towards Middle East countries was the formation of a strong Arab bloc or federation, pledged to mutual assistance for the defence of the Middle East and looking to Britain for the direction of its strategy and the provision of resources. Moreover, if Britain was to continue as paramount power in the Middle East, it would mean that Egypt would have to remain under British control. If Egypt were to go out of British control, the other Arab States might be expected to follow.[18]

17Ibid.

18CAB129/37 CP(49)209, 19 October 1949. Louis, British Empire..., pp. 3-50. David R. Devereux, The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56 (London, 1990), p.43. Ann Deighton (ed.), Britain and the First Cold War (London, 1990), pp.254-256. Alan Bullock, Ernest Bevin: Foreign Secretary (Oxford, 1985), passim.

One of Britain's agencies for bringing about improved social and economic conditions and for coordinating Britain's political, strategic and economic interests was the British Middle East Office (BMEO), which was set up in 1945. Its tasks were to give expert guidance to Middle East countries in economic and social matters, to make recommendations on political questions affecting the Middle East as a whole. However, Britain had neither the money nor the manpower to make this agency an effective institution. Also, the Arabs saw it as economic imperialism. See John Zametica (ed.), British Officials and British Foreign Policy, 1945-50 (Leicester, 1990), pp.228-249.

Levent Şahverdi Arşivi

Britain already had treaties of alliance with Egypt (expiring in 1956), Iraq (expiring in 1957 with right of review in 1952), and Transjordan (expiring in 1968). These treaties provided for the stationing of certain minimum forces in peacetime, the right of re-entry in an apprehended emergency and the provision of facilities in wartime.[19]

Under the Anglo-Egyptian Treaty of 1936, Britain was entitled to maintain 10,000 troops and 400 pilots (with supporting personnel) in the Suez Canal base until both parties agreed that the Egyptian Army could defend the area by itself. Moreover, in the event of war, Britain had the right of reoccupation and the unrestricted use of Egyptian roads, ports and airfields. This agreement, and the colonial status that it implied, had become anathema to Egyptian public opinion after the war. Successive Egyptian governments demanded immediate and complete evacuation of British troops from Egypt and the Sudan, and the unification of Egypt and the Sudan under the Egyptian crown when the war ended.[20]

In December 1945, in response to an Egyptian request, the British government agreed to open negotiations for revision of the 1936 Anglo-Egyptian Treaty. In January 1946, Bevin informed the Cabinet that he would try to revise the 1936 Anglo-Egyptian treaty, 'should be bilateral in character, but should be drafted so as to fit into a regional defence system for the Middle East as a whole (such as I hope to bring about in due course.'[21] In the same year, Britain and Egypt reached an agreement, which would have provided, inter alia, for the replacement of the 1936 Treaty by

---

19For the texts of these treaties, see Hurewitz,Diplomacy..., pp.178-181, 203-211.

20Louis, British Empire..., pp.226-265. Hurewitz, Diplomacy..., pp.203-211.

Since 1899, the Sudan had been controlled through an Anglo-Egyptian Condominium Agreement. Cairo cited plausible historical, ethnic, and cultural reasons for union under the Egyptian crown, but her strongest argument was strategic; the upper reaches of the Nile should not be controlled by another nation. Standing steadfastly upon principle, London insisted that Sudanese should enjoy the right of self-determination. See Walter S. Poole, The History of the Joint Chiefs of Staff: The Joint Chiefs of Staff and National Policy, Vol. IV, 1950-52 (Washington, 1980), p.333.

21CAB129/6 CP(46)17, 17 January 1946. These thoughts formed the origins of the Middle East Command which Egypt rejected in 1951. The British concept of a Middle East Command, originally put forward by Bevin, was a regional security system including extra-regional members such as the United States, France as well as Turkey, which Bevin hoped would overcome Egyptian fears. See Wm. Roger Louis and Roger Owen (eds.), Suez 1956..., pp.19-29.

Levent Şahverdi Arşivi

a new Treaty of Alliance, and for the evacuation of all British forces from Egypt within a period of three years, by September 1949. Also, a joint Anglo-Egyptian Defence Board would have been set up to study the defence of Egypt. However, owing to a difference of interpretation of a protocol concerning the status of the Sudan, the agreement was never signed. The Egyptians wanted the Sudan united with Egypt, whereas the British insisted on self-determination for the Sudan. After 1946 further negotiations for treaty revision proved unsuccessful. In July 1947, Egypt referred the question to the United Nations Security Council, which could not reach any decision and suspended discussion of the dispute in September 1947. Britain continued to remain in Egypt and to maintain and build up her base in the Suez Canal Zone, justifying this under the 1936 Treaty. By 1950 Bevin came to the conclusion that it was impossible to bring Egypt into a regional defence organization run by Britain. As a result, he made modifications to the plan to include the United States, France as well as Turkey with the hope of attracting Egyptian co-operation.[22]

However, although the 1936 Treaty remained in effect, Britain proceeded with the withdrawal plan as agreed and evacuated Cairo and Alexandria, which she had occupied during the war, before the agreed deadline of March 1947. Thereafter, British garrisons were confined to the Suez Canal Zone. Britain was by now planning to shift the centre of Middle East defence from Egypt to Palestine, but this plan was destroyed by the Arab-Israeli war in 1948. Palestine was strategically of the greatest importance to Britain since the defence of Egypt could only be conducted effectively against Russian attack from the north by holding Palestine. Palestine was also important because of the oil refineries and pipeline terminals in the country. However, the loss of Palestine in 1948 forced Britain to consider Cyrenaica (the eastern province of Libya) as an alternative to the military installations in Egypt and Palestine, which the British Chiefs of Staff con-

22CAB129/45 CP(51)95, 30 March 1951. PREM8/1432, Alignment of US-UK policy in the Middle East, 11 September 1951. Louis, British Empire..., pp.226-265. Wm. Roger Louis and Roger Owen (eds.), Suez 1956..., pp.19-29. Hurewitz, Diplomacy..., pp.259-261, 271-273.

Levent Şahverdi Arşivi

templated only with reluctance. The strategic importance of Cyrenaica was dependant on the outcome of both the Egyptian treaty negotiations and the Palestine problem. If Britain could not obtain the facilities which she required in Egypt, Cyrenaica assumed vital strategic importance as a peacetime location for British forces and stores, and as a base from which Britain could rapidly deploy forces for the defence of Egypt. Nevertheless, the British government decided to stay on in the Canal Zone, since it concluded that Cyrenaica could afford an adjunct, but not an alternative to Egypt as the main base in the event of war.[23] In March 1949, the Joint Planning Staff concluded that in either the short term or the long term, Egypt was the only country in the Middle East where the resources in manpower, both skilled and unskilled, industries, communications, port facilities and airfields were adequate for the British base. The minimum requirements in Egypt were therefore the right to maintain in peacetime the minimum facilities needed for use and expansion on the outbreak of war, and the right of re-entry of Allied forces into Egypt on the threat of war.[24]

Britain also had a Treaty of Alliance with Iraq, signed in 1930, under which Britain enjoyed facilities in Iraq, including the right to maintain air bases at Habbania and Shaiba. It came into force on 3 October 1932, the date of Iraq's entry into the League of Nations, and was due to run for twenty-five years. However, either side was entitled to ask for its revision after October 1952. Although it provided for Iraq's membership in the League of Nations and for the termination of the British mandate, which was based on the decision of the Allied Supreme Council in San Remo in April 1920, the treaty was not popular in Iraq. The Iraqis resented Britain's retention of air bases in Iraq and the right to use Iraqi facilities for the transportation of troops and arms across Iraqi territory. They regarded these provisions as contraventions of their sovereignty. Since the Anglo-Iraqi clash of 1941, it had been strongly felt by the Iraqi public and suc-

23CAB21/2086 JP(47)130, Report by the Joint Planning Staff, 26 September 1947. Louis, British Empire..., pp.226-265, 265-307.

24DEFE4/20 J.P.(49)29 Final, 30 March 1949. Wm.Roger Louis and Roger Owen (eds.), Crisis and its.., pp.19-29.

Levent Şahverdi Arşivi

cessive Iraqi governments that the 1930 treaty was 'unequal' and out of date. The abolition or revision of the 1930 treaty had therefore always been a major political aim of successive Iraqi governments. An attempt to put this policy into action was made by the Iraqi Prime Minister, Saleh Jabr, in January 1948 when, as a substitute for the 1930 treaty, he signed with Bevin a new treaty in Portsmouth. The Portsmouth Treaty retained a major British defence presence in Iraq, though it returned the British bases in Iraq to Iraqi ownership. It gave Britain the right to send troops to Iraq in the event of war or threat of war. It also provided for the training and equipping of the Iraqi army by Britain. However, the treaty was repudiated by Iraqi opinion and the government of Saleh Jabr was driven from office.[25]

The only Arab country that concluded a new treaty of alliance with Britain, by entering into what Bevin defined as an 'equal' partnership, was Transjordan in March 1948. The new agreement replaced the Anglo-Jordanian Treaty of 1946, which gave Transjordan its independence. In return, Britain retained air bases at Amman and Mafraq, undertook to defend Transjordan against external aggression, to train Transjordan's armed forces and to give subsides to the Arab Legion, which had been established by Britain in 1921 and administered by British officers, especially by General John Glubb since 1938, and played an active role during the Arab-Israeli war in 1948. Under the new treaty Britain retained the same rights and also agreed to establish a joint defence board responsible for external and strategic planning.[26]

With hindsight, it can be argued that it was not so much the attitude

---

25Louis, British Empire..., pp.307-344. CAB129/68 C(54)181, Future Defence Arrangements with Iraq, 31 May 1954. Hurewitz, Diplomacy..., pp.178-181.

26FO371/115759/VQ1051/199, Wright to Macmillan, 17 May 1955. CAB129/68 C(54)181, Future Defence Arrangements with Iraq, 31 May 1954. Hurewitz, Diplomacy..., pp.296-299. Louis, British Empire..., pp.331-339. George Lenczowski, The Middle East in World Affairs, 4th edn. (London, 1980), pp.276, 474. John Zametica (ed.), British Officials.., pp.121-155.

Rashid Ali, who was pro-German and hoped to use German aid to reduce the British position in Iraq, organized a military coup and seized power in April 1941. However, in May British troops ousted Rashid Ali and restored pro-British Iraqi leaders, regent Abdul Ilah and Nuri Said, to power. See Lenczowski, Middle East..., pp.273-275.

Levent Şahverdi Arşivi

of Arab governments as of Arab public opinion which threatened Britain's position, and that it was above all the Palestine problem which rendered that opinion hostile to Britain. In Palestine, Britain faced the dilemma that had been present ever since the Balfour Declaration was issued in November 1917. The Declaration had promised a Jewish 'national home' in Palestine, but had also promised to protect the existing rights of the Palestinian Arabs. However, the Arabs were adamantly opposed to any Jewish state in Palestine. Britain found herself in the unenviable position of seeking to reconcile the incompatible aims of the Jewish and Arab inhabitants of Palestine. In 1939, Britain was forced to issue a White Paper limiting Jewish immigration to Palestine. However, migration of Jews to Palestine continued, particularly after the Second World War. Conflicts broke out between Arabs and Jews. Britain tried to negotiate a settlement between the factions, but negotiations failed to achieve agreement. By the beginning of 1947, the British government realised that Britain could no longer support the cost of occupation. Therefore, in February 1947, Britain refered the Palestine problem to the United Nations. After considerable discussions, the recommendation of the United Nations special committee on Palestine calling for the partition of Palestine between the Arabs and the Jews was adopted by the General Assembly in November 1947. Britain abstained on the vote, while the United States and the Soviet Union supported the resolution. However, the Arabs rejected the partition plan. On 14 May 1948, Britain terminated the mandate over Palestine as previously announced. On the same day, the Jews proclaimed the independent state of Israel and the creation of a provisional government. Shortly afterwards, the United States extended de facto recognition to the new state, followed by the Soviet Union. On May 14, the armies of Egypt, Syria and other Arab states invaded the Jewish-held area of Palestine, but the new Israeli state defeated the Arab armies, and as a result in 1949 the Arab League states signed armistices with Israel. However, during the war over 500,000 Arabs were displaced from their home, which became a factor of continued Arab-Israeli dispute in the Middle East. The creation of the state of Israel and the subsequent fighting that broke out between the Jews and the Arabs left a

Levent Şahverdi Arşivi

legacy of Arab suspicion of the West, since the Arabs blamed the Western Powers for the creation of Israel. They regarded the creation of Israel against their wishes as a major injustice and as an example of Western imperial colonisation. Britain and the United States were criticised as being largely responsible for the creation of Israel.[27]

Behind the reactions provoked by the Palestine issue lay the growth of Arab nationalism and unity. However, any movement towards Arab unity had to face, among other obstacles, the jealousy and distrust between Saudi Arabia and the Hashemite Royal Houses of Iraq and Transjordan; the fact that Syria and the Lebanon were republics; the existence of a separate dynasty in Egypt; and the varying degrees of political and economic development in the various Arab countries. The Egyptians, Saudi Arabians and Iraqis each considered themselves to be greatly superior to either of the others and thus better qualified to lead any Arab nationalist movement. This naturally aroused jealousy and kept them apart. The Arabs were only united in their dislike and fear of Israel. They believed that Israel had been imposed on the Middle East and was acting as a puppet for the West. Arab unity and nationalism were kept alive by the absence of any solution to the Palestine problem. The creation of Israel was tending to promote Arab unity.[28]

27Louis, British Empire..., p. 383-571. Hurewitz, Diplomacy..., pp.25-27, 218-226, 281-296, 299-304.

28FO371/133821/V1076/45, 'Arab Nationalism and Arab Unity', 12 June 1957. FO371/127749/V1051/71, 'Arab Nationalism', 20 March 1957. Also see Rashid Khalidi et al. (eds.), The Origins of Arab Nationalism (New York, 1991).

After the break-up of the Ottoman Empire, a widespread desire among the Arabs had been the unity of the Arab World, which had been a constant factor in Arab politics since the end of the First World War. The leaders of the Arab nationalist movement against the Ottoman Empire were pan-Arabs in a limited sense only. Based on Syria, they envisaged an Arab Empire stretching from the Taurus Mountains and consisting of the Arab Levant, Mesopotamia and the Arabian Peninsula. Egypt was not included. The height of their hopes was reached in 1918 when Faisal entered Damascus, which would have been the Arab capital, but for the intervention of the Western Powers. The subsequent arbitrary division of the Ottoman Empire into regional states altered the picture completely and led to the separate growth of local nationalist movements. The 1920s thus saw the pan-Arab idea driven into the background by groups of parochial nationalists in Iraq, Syria and Egypt and by the development of an independent Kingdom in Saudi Arabia. However, as the degree of independence of the individual Arab states increased, so did their leaders begin once more to perceive a certain community of interest between them, which the emergence of the Palestine problem in the inter-war years served to stimulate. In the 1930s, it was Iraq which took the lead in making proposals for greater measures of Arab unity, particularly those favouring the unification of the Fertile Crescent (Iraq, Syria, the Lebanon, Palestine and Transjordan). This idea met with little success owing to the suspicion of all the others that Iraq

Levent Şahverdi Arşivi

One further source of difficulty for the British in the Middle East was their potential rivalry with France in the region. With the break-up of the Ottoman Empire after the First World War, Britain and France had divided the Middle East into spheres of influence, with Britain assuming mandates in Iraq, Palestine and Transjordân, while France took similar responsibility for Syria and Lebanon. Only Saudi Arabia, where King Ibn Saud overthrew Sharif Hussein in 1926, escaped the 'spheres of influence' settlement, while in addition, Britain enjoyed a privileged position in Egypt, Aden, the Gulf, and, to a degree, in Iran.[29] In the course of the Second World War, however, the British ejected the pro-axis Vichy authorities from Syria and Lebanon, and in so doing, struck a decisive blow against French influence in the region. Thereafter, the French blamed the British for the loss of their position in the Levant States (Syria and Lebanon), and they regarded with suspicion any move by Britain in the Middle East. They suspected that Britain would absorb the Levant States into a British controlled Greater Syria (union between Syria and Transjordan). After the war, the French attitude towards the Middle East was a combination of fear that the area might be given undue attention to the detriment of security arrangements in Western Europe; of desire to retain or partially recover France's interests (largely cultural) and prestige, especially in the Levant States; and of concern for continued or increased supplies of Middle East oil. France was

---

would dominate the group. Similarly the later suggestion for the formation of a Greater Syria, consisting of Transjordan, Syria and Palestine, found no favour because of the intention of its author, King Abdullah of Transjordan, to head the new state.(Ibid.)

The Second World War brought Cairo to the fore as the main centre of all Middle East activities, military, political and economic. From 1942 Egypt's Prime Minister, Nahas Pasha, played a leading part in bringing the Arab states together with the encouragement of the British government, which wished to form an Arab bloc that would look to Britain for its strategy and the provision of resources. As a result, in 1945, the Arab League was set up with its headquaters in Cairo. However, the Arab League, in which the movement for Arab unity found its expression, soon became Egyptian-dominated. It had only shown cohesive power in opposing Western 'imperialist' states, for instance with regard to the independence of the Levant states and Anglo-Egyptian relations. It was unable to coordinate Arab operations in Palestine, which undermined its position. It was ineffective as an instrument of Arab unity. Therefore, the Fertile Crescent scheme gained greater impetus from the general disillusionment with the Arab League resulting from Palestine operations.(Ibid.)

The idea of Arab unity was brought once more to the fore by Colonel Gamal Abdul Nasser in 1952. This time the idea had a far wider popular appeal than ever before, because linked with it was the new (in Arab political thought) idea of revolution and social reform.(Ibid.)

29Lenczowski, Middle East.., pp. 74-81. W. Scott Lucas, Divided We Stand: Britain, the US and the Suez Crisis (London, 1991), pp.5-6. CAB129/37 C.P.(49)209, 19 October 1949. Hurewitz, Diplomacy..., pp.231-232, 236-237, 257-259.

Levent Sahverdi Arşivi

also preoccupied with the risk of the growth of Arab nationalism in their North African possessions, Morocco, Tunisia, and Algeria, and opposed to manifestations of Arab national unity in the Middle East, and in particular a revival of the Arab League for the realisation of plans for Greater Syria or the Fertile Crescent Union.[30]

The British had few illusions as to the challenges they faced in the Middle East. They recognized that the political regimes in the Middle Eastern countries, with the exception of Turkey, were relatively weak and inefficient, and politically and economically unstable. The local governments faced repeated outbreaks of violence, strikes, anti-government and anti-foreign, notably anti-British, demonstrations, and were experiencing a post-war wave of nationalism. Public opinion in the Arab countries, particularly after the partition of Palestine, became highly agitated. The British government did not expect the Arab states to offer effective resistance to communist infiltration to the Middle East in default of adequate Western support, nor to produce appeciable resistance movements in case of Russian aggression. The Chiefs of Staff did not envisage the use in the main battle against Russia of the armed forces of any of the Middle East countries except Turkey and Transjordan. Only Turkish forces were, with the help of Allied technical advice and equipment, capable of resistance to a Russian attack. For Britain, it was of great importance, therefore, that Turkish defence plans should be co-ordinated with those of the Allies. A strong Turkey capable, with Allied air and technical help, of offering substantial resistance to a Russian attack would be of great assistance to any defence of the Middle East as it would delay the advance of the Russian forces. The importance of Turkey's position in the Middle East, political

30Lenczowski, Middle East..., pp. 322-326. CAB129/37 C.P.(49), 19 October 1949.
In 1940, with fall of France, Syria and Lebanon came under control of the Vichy government, which collaborated with the Axis Powers and allowed them to use Syrian airfields. In June 1941, Free French forces under General Charles de Gaulle and British troops invaded Syria and Lebanon. Britain had agreed to help General De Gaulle oust the Vichy regime in Syria and Lebanon on the understanding that France would recognize the independence of Syria and Lebanon. Despite France's relactance, Syria and Lebanon, with British and American support, declared their independence in 1944. In May 1945, France sent troops to Syria and Lebanon and fighting broke out, but in December France agreed to evacuate her troops from Syria and Lebanon. See Lenczowski, Middle East..., pp.322-326.

Levent Şahverdi Arşivi

and military as well as geographical, made it desirable that she should be associated with any Middle East defence arrangement. The Arab Legion of Transjordan, consisting of two Brigades, was well trained and officered, but was short of equipment. The Chiefs of Staff thought that the Arab Legion could play an important part in the defence of the Middle East, both in the short term and the long term. However, this would not be possible unless the necessary equipment could be made available. In the Chiefs' view, the remaining indigenous forces, except those of Israel, would not be capable of offering more than token resistance to a large scale Russian attack. They would, however, be able to fulfil useful roles in their own countries by helping to maintain internal security. Iran's armed forces were incapable of defending her frontiers if attacked by Russia, and owing to her geographical position it would not be possible for Allied forces to give her effective assistance unless they were already in position in Iran before the outbreak of war. However, this was not politically possible as it would give the Russians a pretext under the terms of the 1921 Treaty for occupying northern Iran. The only Allied requirement, therefore, was that a stable and friendly government should be maintained in Iran willing to withstand Russian diplomatic pressure and capable of preventing civil disorders, particularly in the oilfied areas in southern Iran. British strategic policy in Iran was directed towards ensuring the continued maintenance of Iranian independence, and the protection of British oil interest in southern Iran. Iran was the largest oil producer in the Middle East, and Iranian oil was vital to British economic recovery.[31]

The British government, after the War, realised that it would be difficult for Britain to hold the Middle East in a major war without the assistance of the United States. From the British point of view, it was therefore necessary not merely that the United Kingdom and the United States

---

31CAB131/1 DO(46)22, 19 July 1946. DEFE4/20 JP(49)29 (Final), 30 March 1949. CAB21/2088 JP(50)5 (Revised Final), 17 June 1950. FO371/81964/E1193/43, Minute by the FO, 21 November 1950. Wm. Roger Louis and Roger Owen (eds.), Crisis and its.., pp.19-29.

In July 1946, the Chiefs of Staff indicated that the supply of Middle East oil, in particular from the Iranian oil fields, was essential to Britain in securing the peacetime economy and financial position of Britain, and to sustain her effort in war. See CAB131/1 DO(46)22, 19 July 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

should not be rivals in the Middle East, working one against the other, but that the two countries should as far as possible have a common policy. Britain therefore perceived the idea of a regional defence pact as a way to share the burden of her defence commitments in the Middle East with her allies, primarily the United States. Obtaining United States support for the British position in the Middle East was the main goal of British policy after the Second World War. Britain tried to get the United States's policy into line with the British policy in the Middle East. After the war, much of American policy in the Middle East was based on the assumption that Britain should be primarily responsible for maintaining basic Western interests in the region. This was explicitly stated in strategic plans for the defence of the Middle East. However, the United States policy implicitly or explicitly provided for support of whatever British position existed and for utilization of British influence as an important adjunct to its own. The United States wanted to see the British position in the Middle East maintained because:

a) it was not considered to conflict with any fundamental American interest but, on the contrary, to be a safeguard for the interests of the whole Western community;

b) it was assumed that British experience and prestige in the area would enable Britain to protect Western interests more easily and more effectively than could be done by any other Western Power;

c) the United States had its own commitments in other parts of the World (in Europe and the Far East).[32]

From the United States' point of view, the Middle East problem had two aspects, political and military. The political aspect was compounded of rising nationalism, antagonism towards the West, the instability of cer-

32FRUS, 1947, Vol. V, pp. 485-626. NA-Lot 57 D298 Box 16 'Britain Position in the World and its implications for our [the United States] Middle East policy', 3 June 1952. Wm. Roger Louis and Hedley Bull (eds.), Special Relationship..., pp. 43-64, 249-293.

Levent Şahverdi Arşivi

tain governments in the region, the Anglo-Iranian and Anglo-Egyptian disputes and the Arab-Israeli conflict. The military aspect arose from the vulnerability of the area to armed invation by the Soviet Union. The United States was devoting considerable thought, energy and resources to the political aspect of the problem. However, at the same time, the United States allowed the military aspect to go by default. It considered defence of the Middle East was primarily a British Commonwealth responsibility and that the United States could neither spare any forces for the defence of the area nor enter into any commitment to protect the Middle East if it was attacked.[33]

For the first time after the war, American and British military representatives met in Washington, in October 1947, to discuss Anglo-American collaboration in the Middle East. They reached the conclusion that the security of the Eastern Mediterranean and of the Middle East was vital to the security of the United Kingdom and the United States respectively; that this security would be jeopardised if the Soviet Union should obtain control of Greece, Turkey or Iran; and that the United Kingdon and the United States should each support the security of the Middle East and of the Eastern Mediterranean, and in particular should assist in maintaining the territorial integrity and the political independence of Turkey, Greece and Iran. However, although the American Joint Chiefs of Staff recognised for the first time that the security of the Eastern Mediterranean and the Middle East was vital to the security of the United States, they were lukewarm to the idea of a regional defence pact in the Middle East. They considered the defence of the Middle East as primarily a British Commonwealth responsibility, and in their view the primary security interest of the United States lay in the North Atlantic area and the Far East. The United States' reluctance to commit any American forces for Middle East defence and its view that the defence of the Middle East was a British Commonwealth responsibility made the assistance of the Com-

33Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

monwealth countries for Middle East defence very important. American unwillingness to make land forces available to the defence of the Middle East for the first two years of a global war made it necessary for Britain secure the maximum Commonwealth contributions to Middle East defence. However, only Australia, New Zealand and South Africa indicated willingness to provide land forces for Middle East defence.[34]

The United States Joint Chiefs of Staff also proposed to hold the Russians on the 'Outer Ring'of the Middle East (the defence line along the mountain passes leading into southern Turkey and western and southern Iran as far as Bandar Abbas). This would preserve the integrity of all Middle East countries and would achieve all the Allied strategic requirements, including the retention of the Middle East oil areas. In addition, it would prevent the deployment of a major threat against the Suez base. However,

---

34FRUS, 1947, Vol. V, pp.485-626. DEFE/20 JP(49)29 (Final), 30 March 1949. CAB21/2088 JP(50)5 (Revised Final), 17 June 1950. CAB21/2088 CP(50)106 (Revised Final), 1 September 1950. FO371/81964/E1193/43, Minute by the FO, 21 November 1950. Devereux, Formulation of British Defence..., pp. 19-22, 43, 75.

Prior to the Second World War, American interests in the Middle East were mainly cultural and economic, focusing particularly on oil. American oil companies controlled substantial oil concessions in the region, particularly in Saudi Arabia. In May 1933, the Saudi Arabian government and the Standard Oil Company of California signed a sixty-year oil concession agreement and an operation company, known as the California Arabian Standard Oil Company, was established. When the Texas Oil Company, Standard Oil of New Jersey and Socony-Vacuum joined it in 1944, its name was changed to the Arabian American Oil Company (ARAMCO). Despite the pressure of American Oil Companies to support their activities in developing Middle Eastern oil resources and to pursue policies that would ensure regional stability, the United States government had practically ignored Saudi Arabia until 1942. The strengthening of Saudi-American relations was accelerated in 1943 when the American legation in Jidda was established on a permanent basis. Moreover, the United States reached an agreement with the Saudi Arabian government to build a military base at Dhahran for use in the redeployment of American troops to and from the Far East. The agreement provided for a three-year use of the Dhahran air base by the United States, after which period the base would be handed over to Saudi Arabia. The construction of the base began in 1944 and was completed in 1946. By the time the three-year period for American operation of the base ended in 1949, the base, so close to an exposed frontier of the Soviet Union, had assumed strategic significance for containing Soviet aggression. In 1949, American efforts to extend the agreement met with a cool reception in Saudi Arabia, which was still smarting from the Palestine war. Therefore, the agreement was renewed with difficulty for comparably brief periods until June 1951. Meanwhile, in August 1950, Saudi Arabia demanded modification in the terms of the original oil concession of 1933. Before the year ended the Saudi Arabian government and ARAMCO concluded a new agreement establishing a fifty-fifty profit sharing formula. In June 1951, the United States and Saudi Arabia signed a new five years' agreement concerning the Dhahran air base, which enabled Saudi Arabia to buy military equipment in the United States and provided for the military training of the Saudi Arabian armed forces by American instructors. See Thomas A. Bryson, American Diplomatic Relations with the Middle East, 1784-1975: A Survey (Metuchen, N.J., 1977), pp. 96-134, 149-160. Lenczowski, Middle East..., pp. 579-586. Hurewitz, Diplomacy..., pp.314-329.

Levent Şahverdi Arşivi

from the British point of view, although the defence of the 'Outer Ring' would have outstanding strategic advantages, there was no prospect in the foreseeable future of achieving the Allied build-up which would be necessary to hold this line. The British Chiefs of Staff were in favour of the 'Inner Ring' of Lebanon, Jordan, Palestine and Egypt. This plan would achieve all Allied strategic requirements with the exception of retaining Middle East oil areas. They also held that the security of the Suez base was an essential requirement in any Middle East defence plan. From the British point of view, in the short term, lack of forces would compel the Allies to limit their aim to defending Egypt by holding the enemy in Palestine. In the long term, the British Chiefs of Staff agreed to examine plans to hold the Russians on the 'Outer Ring'. However, in the British view, in either the short term or the long term, Egypt was the only country in the Middle East where the resources in manpower, communications, port facilities and airfields were adequate for the defence of the region. Therefore, the security of Egypt was vital to the defence of the Middle East.[35]

In January 1948, the Ministry of Defence recommended that in the long term, joint defence on a regional basis was the best way for Britain to achieve her strategic requirements in the Middle East. The Chiefs of Staff wanted greater defence cooperation among the Arab states and the northern tier countries. The Foreign Office held a similar view, and envisaged a pact that would include France, Italy, Greece, Turkey and Spain, and that might eventually be extended to North Africa and Egypt. It was thought that this might offer a solution to the Anglo-Egyptian dispute over the Suez Canal base and help to secure Britain's strategic position in the Middle East. However, the United States was sceptical of the idea of a collective defence pact in the Middle East. In April 1948, Robert Lovett, the Acting Secretary of State, said that any pact linking Greece and Turkey with the Arab states or the United States and Britain should be avoided, at least until the Palestine problem was settled.[36]

---

35 Idem.

36 DEFE4/10 JP(47)16, 13 January 1948. DEFE4/10 COS(48)8th meeting, 16 January 1948. DEFE5/7 COS(48)56, 4 May 1948. FRUS, 1948, Vol. IV, p.79.

Levent Şahverdi Arşivi

In March 1949, Britain's Joint Planning Staff reaffirmed their previously expressed view that Britain's ultimate object should be to combine all the Middle East countries into one comprehensive security arrangement. It would be essential for any grouping of the Middle East countries to be backed by both the United States and Britain. The increasing interest of the United States in the Middle East, with particular reference to the security of the Middle East oil supplies, was a political factor of major importance. Every effort must be made to foster this interest and to secure the increasing participation of the United States in the defence of the Middle East. Until a Middle East pact was possible, however, Britain must continue to obtain her essential military requirements by bilateral agreements with the individual countries concerned or by joint agreements which include the United States.[37]

However, in August 1949, in conversation with the British Minister of State Hector Macneill, the State Department's Policy Planning Director, George Kennan, warned that a pact might not be the best means of forwarding British and American objectives in the Middle East, for it would be one-sided (that is, dominated by the United States and the United Kingdom) and would have difficulty in passing the Senate.[38] In November 1949, during Anglo-American talks on the Middle East in Washington, George McGhee, Assistant Secretary of State for Near East, South Asian and African Affairs, said that a Middle East defence pact based on the NATO model was excluded by present American policy in the Middle East. This was reaffirmed by the United States Chiefs of Mission in the Middle East, at their meeting in Istanbul in November 1949, where they stated that it would be premature for the United States to associate itself with any possible regional pact in the Middle East.[39]

37DEFE4/20 JP(49)29 (Final), 30 March 1949.

38FO800/477, Record of a conversation between Hector Macneill and George Kennan, 11 August 1949.

39George McGhee, Envoy to the Middle World (New York, 1983), pp.53-60, 80-87. FRUS, 1949, Vol.VI, pp.50-90, 165-179.

Levent Şahverdi Arşivi

The British government realised that the United States was not coming along with the idea of a collective defence pact in the Middle East, and that without its support, a collective defence pact in the area would have no value. Therefore, in the short term, the British government gave practical priority to the bilateral treaties that Britain had with Egypt, Iraq and Jordan, believing that those provided the best way for Britain to preserve her strategic interests in the Middle East, and would enable Britain to proceed with planning Middle East defence.

In October 1949, Bevin told the Cabinet that it was by no means clear whether the conclusion of a Middle East defence pact would be the best means of promoting Britain's objectives in the Middle East, although in spite of the difficulties it might have to be so. He recommended that for the time being, Britain should continue to pursue her objective of a strong, prosperous and friendly Middle East bound to Britain by bilateral defence arrangements, maintaining an open mind about a Middle East pact. He added that a Middle East pact modelled on the Atlantic Pact would, to meet Britain's strategic requirements, have to be supplemented by additional bilateral or multilateral defence arrangements, otherwise Britain's strategic position in the Middle East would be weakened rather than strengthened. The obligations to be assumed by members of a Middle East pact would fall short of those under the Treaties of the British government with Egypt, Iraq and Jordan, and by the same token would fall short of the strategic requirements which Britain required from those and other countries in the Middle East.[40]

Bevin also told his cabinet colleagues that in peace and war the Middle East was an area of cardinal importance to Britain, second only to Britain herself. The Middle East, particularly the oil producing countries and Egypt (cotton), was an area of cardinal importance to the economic re-

---

40CAB129/37 CP(49)209, 19 October 1949. CAB21/2088 JP(50)106 (Revised Final), 1 September 1950.

Levent Sahverdi Arşivi

covery of Britain. It was hoped that by 1951 eighty-two per cent of Britain oil supplies would be drawn from the Middle East (as compared with twenty-three per cent in 1938), and this would present the largest single factor in balancing Britain's overseas payments. The Middle East was important strategically because it was a shield to Africa; was a key centre of land and sea communications; and contained large supplies of oil, particularly in Iran, the Persian Gulf, Saudi Arabia and Iraq. Above all, in the event of attack on the British Isles, it was one of the principal areas from which offensive air action could be taken against the Soviet Union. The strategic key to this area was Egypt, to which there was no practical alternative as a main base, since she possessed the essential air bases, ports, communications and manpower. Britain's defensive preparations would be directed primarily to the retention of Egypt. Egypt was the political and geographical centre of the Middle East, and the natural base for forces operating in other areas of the Middle East. The security of Egypt was thus vital to the defence of the Middle East as a whole. Bevin concluded that if Britain failed to maintain her position in the Middle East, the plans for her economic recovery and future prosperity would fail.[41]

The idea of some kind of a Middle East defence pact, in which Britain and the United States and one or more of the Middle East countries would participate, had been considered by Britain after the Second World War. However, the British government realised that the Arab-Israeli dispute and inter-Arab frictions such as the Hashemite Kingdom of Iraq and Jordan on the one hand, and Egypt and Saudi Arabia on the other, would render the formation of such a pact problematical. The prospect of the Arab countries and Israel joining together in such a pact was remote. The British government also realised that the United States was not willing to join such a pact in the near future, and without United States participation it would be of doubtful value. In these circumstances, the British govern-

41 Idem. Wm. Roger Louis and Roger Owen (eds.), Crisis and its.., pp.19-29.

Levent Şahverdi Arşivi

ment was not so sure about whether a Middle East defence pact would assure Britain of the strategic facilities which she possessed or required in the Middle East. It was considered, therefore, that better results might be obtained by separate approaches by the Western Powers to individual states, and by coordinated arrangements by the Western Powers in peace to defend the Middle East against Russian aggression, both in peace and war, particularly Egypt, Turkey and Israel. In 1940s, a collective defence pact in the Middle East was therefore not a real alternative, since neither Britain nor the United States was prepared to develop one. Britain continued to pursue her military objectives in the Middle East by her bilateral treaties with Jordan, Iraq and Egypt. However, Britain's ultimate object in the Middle East remained a comprehensive defence pact among all Middle East countries, backed by Britain and the United States.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bu makalede II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Orta Doğu da izlediği savunma politikası ve bu politikanın Türkiye üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Türkiye, Orta Doğu.

ABSTRACT

The object of this article is to expose and analyse the gradual stages in the implementation process of Britain's defence policies in the Middle East after the Second World War, taking into account the impact of these policies on Turkey. Britain was concerned about the future of her bilateral defence agreements with local states, as the people of the region were struggling to free themselves from British colonial dependence. In addition, growing Soviet threats towards the region were a cause of concern. Britain's economic and financial difficulties in this period also had negative effects on her projected defence policies in the region. In order to overcome these difficulties Britain tried to secure the United States' cooperation. The article is based on archival material-British and American- as well as secondary sources in English and Turkish.

Keywords: Britain, Turkey, Middle East.

Levent Şahverdi Arşivi

"KEMAL PAŞA" ADLI DESTAN-ŞİİRİN YAZARI BANGLADEŞ MİLLİ ŞAİRİ GAZİ NAZRÜL İSLAM DOĞUMUNUN 100. YILINDA

(Bu çalışma 17 Mayıs 1999 tarihinde hazırlanmış ve 4 Haziran 1999 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde kısmen yayınlanmıştır.)

Kemal Özcan DAVAZ*

Şu sıralarda yani, 1999 yılının Mayıs ayının ortalarında, Bangladeş'i hatırlamak ve anmak için bir çok neden var. Bunların başında kuşkusuz, 24 Mayıs'ın, Bangladeş'in Milli Şairi Gazi Nazrul İslam'in 100. doğum gününe rastlaması geliyor.

Gazi Nazrul İslam hakkında da söylenecek çok şey var. Şairin edebi değerinden, Bengal ve Alt-Kıta'nın entellektüel tarihindeki yerinden sözedebilmek benim pek harcım değil. Ancak, Nobel ödüllü R.D.Tagore ile birlikte, zengin Bengal dili ve edebiyatinin iki zirvesinden biri olarak kabul edilen Bangladeş Milli Şairini 100. yıldönümü vesilesiyle anmak ve onun, Türkiye ve Türkler için çok özel öneminden bahsetmek istiyorum. Gazi Nazrul İslam, eşsiz bir kumandan, bir kahraman ve bir ulu önder niteliği ile Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşımız hakkında bir ilk şiiri, hatta destanı yazan kuşkusuz ilk ve tek yabancı şairdir. Nitekim 1921'de henüz 22 yaşında iken, Sakarya zaferi haberlerinin Kalküta üzerinden Hindistan'a ulaşması ile kaleme aldığı bu şiir, hemen Bengal müslümanlarının dilinde bir zafer şarkısı olmuş ve bu günlere kadar da uzanan bir yankı bulmuştur. Bi-

* Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı, Asyaya Açılım Eylem Plânları Koordinatörü

Levent Şahverdi Arşivi

lindiği kadarı ile o tarihe kadar Mustafa Kemal hakkında Türkiye'de bile tek bir methiye veya şiir yazılmamıştır.

Türk Ordularının işgalci Yunan Ordusu üzerindeki zaferini çoşkun bir dil ve övgü ile anlatan 258 mısralık "Kemal Paşa" şiiri Ekim 1921'de Kalküta'da yayınlanır, kısa zamanda tüm Bengal'de benimsenir ve, o tarihteki adıyla, "İngiliz Hindistan"ının müslümanları için hürriyet ve istiklal mücadelelerinde bir bayrak ve bir kahramanlık destanı olur. Şiir Bengalce'dir. İngiliz sömürge imparatorluğunun topraklarından olan Bengal'in Başkenti Kalküta'dır. Aynı zamanda İngiliz Hindistan'ının da başkenti olan Kalküta, Pencap'tan, Bombay'dan, Karaçi'den hem mesafe hem de dil ve kültür olarak çok uzak ve başka diyarlardadır.

. "Kemal Paşa" şiirinin bir "ilk" olduğundan bahsederken Bangladeş'in Türkiye ve Atatürk sevgisi bağlamında "ilk"leri ile öne çıkan, Türkiye'ye dostlukta örnek bir ülke olduğunu da kaydetmek gerekir. Bu "ilk"ler arasında Mustafa Kemal Atatürk"ün vefatı haberinin Dakka'ya ulaşmasını hemen takiben, 6 Ocak 1939 tarihinde yani 54 gün sonra, "Atatürk Model High School" adı ile Atatürk ismini taşıyan bir lisenin ilk defa Bangladeş'te açıldığı ve bu okulun maalesef pek bakımsız kalmış ve ismine layık bir görünüm arzetmese de, faaliyetine halen de devam etmekte olduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca, sırf modern müzecilik açısından olduğu gibi Bengal'in yüklü tarihi, kültürü ve yaşam tarzını çok güzel anlatması nedeniyle uluslararası çapta üne sahip bir müze olarak bilinen, Dakka'daki "National Museum"da ünlü şahsiyetler ve devlet adamları galerisinde çağdaş ressam Sheikh Afzal tarafından yapılmış çok güzel bir Atatürk portresi bulunduğu, bunun da, bilindiği kadar, dünyada tek örnek olduğu kaydedilmelidir. Ayrıca 1918'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü, İstiklal Savaşı mücadelemizi ve Cumhuriyetimizin kuruluşunu, başta Kemal Paşa olmak üzere, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Halide Edip gibi bütün kahramanları ile birlikte konu alan ve yine "Kemal Paşa" isimli beş perdelik bir tiyatro eserinin, daha 1925 yılında "Principal İbrahim Khan" adındaki Dakka Koleji Müdürü tarafından yazıldığı, büyük beğeni kazandığı ve Atatürk'ün laiklik başta olmak üzere Türkiye'yi çağ-

Levent Şahverdi Arşivi

daşlaşmaya taşıyan reformlarının, bir islam toplumu ve ülkesi olan Bangladeş'te de benimsenmesi yönünde, o dönemdeki Bengal'li bir çok edebiyatçı, yazar ve devlet adamının çalışmaları yanında, Nazrul'un "Kemal Paşa" destanı ile birlikte, İbrahim Khan'ın "Kemal Paşa" adlı tiyatro eserinin büyük etkisi olduğu unutulmamalıdır.

Uzak tarihte ise, Mevlana Celalettin-i Rumi'nin vefatından hemen sonra islamiyeti ve mevlevi öğretisini dünyaya yaymak maksadıyla, söylendiğine göre, rüyasında ulaşması gereken bir ülke, bir diyar olarak bizzat Peygamber efendimiz tarafından işaret edilen memlekete gitmek üzere, Konya'dan yola çıkan ve 1205 yılında Sylhett'e* ulaşan, burayı yurt bilip yerleşen akıncı misyoner, Derviş Şah Celal'i; ** yine aynı yıllarda, 1199'da bu kez Orta Asya Fergana'dan gelen Türk soyundan bir akıncı, bir asker olan İhtiyarettin Bahtiyar Khlji'nin Dakka yakınlarındaki Gaur kentinde Brahman Prenslerini yenip ülkeden kovduktan sonra, 30-40 yıl içinde islamiyetin tüm Bengal'e ve daha güneye Arakan'a -bugünkü Burma veya Myanmar- kadar yayılmasına bu iki Türk soylu derviş-cengaverlerin amil olduklarını da tarihçiler bize naklediyor. İslamiyetin tüm bölgeye yayılması ile, 1266 yılından itibaren Bengal'de Zafar Khan ve Giyasettin Balban Khan ile başlayan ve yaklaşık dört asır süren Türk-Afgan kökenli "Bağımsız Bengal Sultanlıkları" dönemi yaşandığını ve bu nedenlerle Bangladeş'li çağdaş tarihçilerin, ülkenin islamiyet dönemine ait, dolayısıyla milli addettikleri tarihinin başlangıcı olarak, aynen Alp Aslan'ın 1071 Malazgirt Zaferi gibi, 1199'u İhtiyarettin Bahtiyar Khlji'nin Gaur kenti yakınlarında Brahman Prensi Gabindky'i yenmesi ve ülkeden kovması tarihi olarak kabul ettiklerini öğreniyoruz***.

Bütün bu tarihi geçmişin, Bangladeş ve Türk ulusları arasındaki kültürel yakınlık ve dostluk bağlarının örülmesine ne denli katkıda bu-

---

* Kuzey doğu Bangladeş'te Hindistan'in Assam Eyaletine komşu çay üreticisi Bangladeş kenti.

** Halen Sylehtt'te "Hazrat Shah Jelal" türbesi ve dergahı vardır ve bölge müslümanları için neredeyse Konya'daki Hazreti Mevlana Türbesi ve Camii kadar önemli bir ziyaretgahtır.

*** Bu konularda daha etraflı bilgi edinmek için Bangladeş Asiatic Society'yi kuran ve halen İslamabad'da Kaid-i-Azam Üniversitesi Ordinarius Profesör'lerinden değerli tarihçi ve türkolog Dr. Ahmat Hasan Dani'nin eserlerine ve özellikle "Significance of the Establishment of the Independent Sultanate Of Bengal" isimli kitabını incelemek yararlı olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

lunduğunun araştırılmasını yine tarihçilerin, ve temenni edilir ki bizim tarihçilerimizin ve sosyal bilimcilerimizin çalışmalarına bırakacak olursak, yakın tarihte, yüzyılın başlarında Türk ve Bangladeş ulusları arasında dostluk bağlarının yeniden örülmesine ve giderek güçlendirilmesine yol açan etkenler, önemli olaylar arasında kuşkusuz Gazi Nazrul İslam'in "Kemal Paşa" destanının Ekim 1922'de Kalküta'da yayınlanması, dostluk bağlarımıza yeni bir tarih düşürmekte, yeni bir başlangıç olmaktadır.

İşaret ettiğim gibi edebiyatçi, şair, yazar değilim. Şairin eserlerinin önemli bir kısmının İngilizceye ve başka dillere tercümesi yapılmıştır. Türkçe'ye ancak kısmen çevrilmiş "Kemal Paşa" şiirini ilk defa yazılışından yaklaşık 80 yıl sonra tam olarak Türkçe'ye çevirmeye gayret ettim. Bilmem olabildi mi ? Ancak bu şiiri dışında Nazrul'ün hiçbir şiiri, oyunu veya yazısının Türkçe tercümesi yok. Bu nedenlerle aşağıda, ve belki de yine bir "ilk" olarak, bizim için çok önemli olan bu Bangladeş'li büyük şairi, 100. doğum yıldönümünde tüm saygı ve vefa borcumuz ile anmak, şairin yaşamından ve "Kemal Paşa" şiirinin yazıldığı dönemde, Bengal'de hüküm süren ortamdan kısaca bahsetmek istiyorum. Kısaca ve satır başlarıyla diyorum. Zira, Nazrul İslam, 1857'den 1947'ye yani Hindistan ve Pakistan'in İngiliz imparatorluğundan ayrılarak bağımsızlığa kavuşmaları ile sonuçlanan yaklaşık 100 yıllık bir mücadele sürecinin köşe taşlarından biridir ve belki de en önemlisidir. Ve bir yüzyılı bu kısa olması gereken yazıda anlatmak kolay değil.

Şair'in hayat hikayesi özetle şöyle: 77 yaşında 29 Ağustos 1976 tarihinde Dakka'da vefat eden Gazi Nazrul İslam, 1950'li yıllardan itibaren duçar olduğu hastalık nedeniyle yeni eserler verememiş olmakla beraber, daha çocuk yaşlarından itibaren başladığı ve yaklaşık otuz beş yıl süren kısa, ancak son derece verimli şairlik ve yazarlık hayatında adeta bir volkan, bir çağlayan sel gibidir. Binlerce şiiri; yazdığı, bestelediği ve bugün de giderek artan bir beğeni ile dillerde dolaşan üç bine yakın şarkısı, çıkardığı dergiler ve matbuatta yayınlanan yüzlerce makaleleriyle, o, asrın ilk yarısında Hint müslümanlarının İngiliz İmparatorluğuna ve idaresine karşı başkaldırısı, Bangladeş yazın tarihinde bir kilometre taşıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Halen Batı Bengal'de, şimdiki Bangladeş-Hindistan sınırı yakınlarında Churulia köyünde 24 Mayıs 1899'da doğar Nazrül İslam. Babası, 9 çocuklu ailenin reisi Gazi Fakir Ahmet, köyün imami ve "Hacı Pehlivan'in Mezarı" denilen bir ziyaretgahın (türbenin) eminidir.

9 yaşında Kuran-ı Kerim kıraati ve dini bilgiler öğreten köy mektebine verilir. 10 yaşında babası ölür. Evvela bilinen güzel sesi ile köy camiinde babası yerine müezzinlik yapar. Dikkatleri çeker. Sonra ailesinin ve kardeşlerinin geçimi için gezginci halk ozanları, Bengalce tabiri ile bir "leto" veya "lalun" grubuna katılır. Grubun lideri Bengal'de tanınan, sevilen bir şair, halk şarkıcısı ve aynı zamanda bestekar olan Hoca Kerim'dir. Hoca Kerim, Bengalce'nin yanında Farsça ve Arapça da bilir ve şiirlerini, oyunlarını bu üç dilden de seslendirir. 4-5 yıl süren gezginci halk ozanlığında Nazrül İslam yeniden dikkatleri çeker, beğenilir ve Hoca Kerim'in vefatı üzerine daha 14-15 yaşlarında onun yerine geçer, "Leto" grubunun lideri olur. Bu süre içinde yazdığı, bestelediği şarkılar, dini duygularla yüklü kahramanlık türküleri yanında, kaleme aldığı ve sahnelediği oyunlarla, Alt-Kıta müslümanlarının, İngiliz İmparatorluğuna ve bu İmparatorluğun "sadık teb'ası" rolünü üstlenmek isteyen Hintlilere karşı, o tarihlerde giriştikleri mücadele, hak arama, onur ve kimlik kavgası ortamında, halkı bilinçlendirir, "millet" ve "Bengal'e aidiyet" duygularının tohumlarını atar.

1911-1919 yılları arasında, bir yandan halk ozanlığı sanatını icra eder ve ün kazanırken, diğer taraftan klasik Bengal halk müziği ve edebiyatı dersleri de alır. 1919'da kendisinin ve ailesinin geçimini sağlama nedeniyle her şeyi bırakır, Kalküta'ya gider, İngiliz Ordusuna girer. 49. Bengal Taburunda Onbaşı rütbesi ile yaklaşık bir buçuk yıl Karaçi'de paralı askerlik yapar.

Karaçi o tarihlerde kaynayan dünya ile ilgili haberlerin, ama özellikle, İslâmın, Halife Sultanın sömürgecilere başkaldırısı olarak algılanan I. Dünya Savaşı ve Türk İstiklal savaşı ile ilgili haberlerin Hindistan'a ilk

Levent Şahverdi Arşivi

ulaştığı bir kapıdır. Kahire ile Kalküta arasında bir ilk merhaledir. Hindistan'da yaklaşık 60 milyon müslüman teb'ası bulunan İngilizler Halife-Sultan ve Osmanlı Devleti ile ilgili konularda hassastır. Nazrul İslam ise, müslüman ateşini körüklemektedir.

Türkler ve İstiklal Savaşımız ile ilgili olarak "Kemal Paşa" şiirinin, arkasından "Enver Paşa" ve "Savaş Trampetleri" şiirlerinin yazarı Nazrul İslam'ın ise hayatı boyunca Türkiye'ye en yakın olduğu yer de Karaçi'dir. Yoksa bazılarının, Türkler'e bu denli ilgisinin başka türlü olabileceğine inanmadıkları ve kulaktan kulağa nakledildiği gibi, o, İngiliz ordusunun Hint taburları ile Çanakkale'ye veya daha ileri bir tarihte, Bağdad'a veya Haleb'e kadar gelmemiştir.

1920 yılının sonlarında askerliği bırakır, Kalküta'ya döner ve yerleşir. Adeta fırtınalar, tayfunlar gibi coşkun şairlik hayatı da başlar. Bu arada, askere gitmeden 1919 yılında Kalküta'da Shaogat (Şevkat) Dergisinde (1.yıl sayı 12) basılan ilk iki makalesinden birinin de "Türk Kadınının Peçesiz Yüzü" (Türki Mahillar Ghomta Khola) isimli bir yazı olduğunu kaydetmek bir hayli ilginçtir. İngilizce tercümesi yapılmamış olan bu makale bana nakledildiğine göre, Halide Edip hakkındadır ve Halide Edip'in tüm islam kadınlarına örnek olması gerektiğine dair bir methiye niteliğindedir.

İngiliz ordusundaki görevinden sonra, Şairin Karaçi'den Kalküta'ya yeni bir şarkı ile döndüğünü de kaydetmek isterim. Bizim "Üsküdar'a Gider İken veya Katibim" isimli, ancak ne yazarı ne bestecisi bilinmeyen anonim şarkımızın bestesi ile tıpatıp aynı ve bugün de Bangladeş'te, hatta Hindistan ve Pakistan'da da çok sevilen bu şarkı, Bangladeş'te Nazrul İslam klasikleri arasında yer alan önemli bir eser olarak bilinmektedir. Katibim'i Bangladeşlilere her dinlettiğimde, onlar da "aa ! bu Üstad Nazrul'ün şarkısı değil mi ?", diyerek en az bizim kadar sevecen bir şaşkınlık içine düşmekteydiler. Ancak kesinlikle teyid edememekle beraber "Katibim" şarkısının melodisinin esasen bir İskoç şarkısı olduğunu müzik tarihçisi Sayın Ahmet Işık Doğan'dan daha bir iki hafta evvel öğrendim.

Levent Şahverdi Arşivi

Nazrul, Kalküta'da 1920 yılının sonlarında güçlü bir yazar ve Kalküta Komünist Partisi Liderlerinden biri olan Yoldaş Muzaffer Ahmet ile tanışır, birlikte oturur, bir evi paylaşırlar. (bir hayli ilginçtir ki, bugün bile federatif yapıdaki Hindistan Birliğinin -Devletin resmi adı Union of India'dir- önemli bir eyaleti olan Batı Bengal'de, yani Kalküta Eyaletinde Komünist Partisi iktidardadır). Artık esasen İslam düşüncesinin şairi olan Gazi Nazrul İslam'a, o dönemde, Türkiye'deki bazı nesildaşları için olduğu gibi -örneğin 1902 doğumlu Nazım Hikmet gibi- dünya ihtilali ve sosyalist başkaldırısının iksiri verilmiştir. Peşpeşe eserler verir. "Kurtuluş", Bengalcesi "Mukti" adlı baladı onu hemen meşhur eder. Muktiyi, "Açılış" "Utbodhan", "Prangalardan Kurtuluş" "Bandanara", takip eder ve bir çok şiirleri arasında şaire "Nazrul The Rebel" lakabını veren İsyankar "Bidhori" isimli şiiri Kalküta'da çeşitli dergilerde yayınlanır, hemen yasaklanır.

Her bölümü iddialı, sömürülmekte ve ezilmekte olan insanlara destek, güç ve kudret veren çağrılarla dolu "İsyankar"ın bir yerinde, İngilizcesinden tercüme edebildiğim kadarı ile, şöyle der Nazrul İslam:

Hiç bir yasa tanımam, / Dopdolu gemileri yollarım / Denizlerin dibine/

Ben bir torpitoyum, / Bir yüzer mayın. / Ben bir Bedeviyim, /

Bir Cengiz Han. / Boyun eğmem kimseye / Kendimden başka, yalnız !

Başkaldırının, isyanın yıkıcı gücünün, ama aynı zamanda tam bağımsız ve hür olmanın, aklından, vicdanından ve kanaatinden başka bir güce boyun eğmemenin, daha güzel bir anlatımı olur mu ?

Bu gelişmeler içinde sanki Şair için artık "Kemal Paşa"yı yazmanın zamanı da gelmektedir. İngilizlerce hemen yasaklanan İsyankar'i "Alev Üfleyen Flütler" başlığı altında toplayarak yayınladığı eserleri takip eder. "Kemal Paşa" ve bu arada yazdığı "Enver Paşa" ve yine İstiklal Savaşımızla ilgili "Savaş Trampetleri" de, yüz küsür şiiri içeren bu Alev Üfleyen Flütler başlıklı -Bengal'cesi Agni Bina- kitabındadır. Agni Bina'nin

Levent Şahverdi Arşivi

yayınlanmasını takiben hapsolunur. Hapisten ve kırk gün süren ölüm orucundan, Dakka'ya sürülmek suretiyle kurtulur. İslam teb'anın ayaklanmasından endişe eden Genel Vali, kendisini serbest bırakır, ancak Doğu Bengal'e, Dakka'ya sürer.

Yine biraz geri dönersek, Sakarya Savaşının haberi Karaçi'den Kalküta'ya ulaşmıştır. O tarihler, İngilizlerin himayesindeki Yunan Orduları ve diğer işgalci müttefiklerle, Gazi Mustafa Kemal önderliğindeki Türk milletinin mücadele ettiği ve Hint müslümanlarının, Bengallilerin, Pakistanlıların Kemal Paşa'ya maddi ve manevi desteklerini ulaştırmaya çabaladığı günlerdir de.

1922 yılının Ocak-Mayıs ayları arasında Ankara Hükümetinin Paris temsilcisi olan Ahmet Ferit bey -daha sonra BE Ahmet Ferit Tek- büyük bir kısmı Bengal müslümanlarından, diğer bir deyişle, Dakka'dan, Kalküta'dan toplandığı söylenen 100 000,- İngiliz altınını peyderpey Mustafa Kemal'e ulaştırır (unutmayalım ki o tarihte Paris'te Osmanlı Sefareti de vardı ve yardımları toplayan Hint müslümanlarının oluşturduğu Hilafete Destek Hareketi (Khilafat Movement) yardımlarını Paris'te Osmanlı İmparatorluğunun veya Halife Sultan'ın Sefaretine değil TBMM'nin temsilcisine, yani Ankara Hükümetine yapmıştır). Ankara için çok önemli olan bu yardım konusu ile ilgili olarak Ferit Beyin, TBMM Hükümetinin Fransa nezdindeki Fevkalade Murahhas'ı, 25 Mayıs 1922'de Paris Temsilciliğinden Gazi Paşa'ya arzolunan şifre telgrafı* şöyle başlar: "Hindistan'dan gönderilmekte olan ianelerin peyderpey cem edildikçe, Osmanlı Bankası vasıtası ile irsal edildiğini ve geçen Nisan ayında bu meblağın 75 000 İngiliz lirasına bağlı olduğunu 17 Nisan tarihli tahrirat ile bildirmiş idim. ..." Dosyanın devamını takip eden Sayın Büyükelçi Bilal Şimşir TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal'e 1922 Temmuz ayı sonuna kadar 100 000 İngiliz lirasının ulaştığını da tesbit etmiş ve bunun belgelerini "Bizim Diplomatlar"adlı eserinde yayınlamıştır.

---

* Bilal Şimşir "Bizim Diplomatlar", Bilgi Yayınevi, sayfa 144-145

Levent Şahverdi Arşivi

Tekrar Nazrul'e dönmeden bu meblağın hangi maksatlara sarf olunduğuna dair bazı bilgilerin de, Lord Kinross'un "Atatürk bir Milletin Yeniden Doğuşu" başlığı ile tercüme edilip yayınlanan eserinin 457. sayfasında bulunduğunu kaydetmek isterim. L. Kinross'e göre, kaynak göstermemekle beraber, yardımın üçte biri orduya silah alımına, üçte biri Ulus'ta Taş Mektebin TBMM haline getirilmek üzere tamir, tadilat ve tefrişine ve kalan üçte biri de, daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin ilk Milli Bankasının (muhtemelen İş Bankası) kurulmasına Mustafa Kemal tarafından tahsis edilmiştir.

Nazrul'a, "Kemal Paşa" şiirine ve etkilerine tekrar dönelim: Kalküta'da ortam olgundur. Sakarya Zaferi Bengal müslümanları arasında da nihai zafer gibi kutlanır. Nazrul'ün Kemal Paşa şiiri tüm Bengal'e yayılır. Okullarda, toplantılarda okunur. Dilden dile, ilden ile dolaşır. Kemal doğar çocuklar, "Mustafa Kemal" hatta "Mustafa Kemal Paşa" adları verilir. Halen de Bangladeş'te binlercesinin arasında, Anayasa Mahkemesi Başkanı Yüksek Hakim Mustafa Kemal, gazeteci yazar Mustafa Kemal Paşa ve Bangladeş'in Başbakanı Sayın Sheikh Hasina'nin kardeşi, Devletin kurucusu Bangabandu (Bangladeş'lilerin atası demek, aynen Atatürk gibi) Sheikh Mujibur Rahman'ın 1975'te kendisine yapılan suikast sırasında ailenin bütün fertleri ile birlikte hayatını kaybeden büyük oğlu Sheikh Kemal bilinen Kemal'ler arasındadır. Bunların arasında en bilineni, modern Dakka"nın oluştuğu yeni Gülşan semtini tam ortasından boydan boya kat eden Mustafa Kemal Atatürk Bulvarı"dır. 20- 25 katlı binaların yükseldiği bu bulvarda bir işyeri veya konut sahibi olabilmek Bengladeşliler için adeta bir ayrıcalıktır.

"Kemal Paşa" Destanı nedir, neyi anlatır ?*

Kısaca şöyledir 258 mısralık bu epik şiirin kurgusu: Yaralılarını da taşıyarak, savaş meydanlarından gelip Kemal Paşa' nın önünden geçen, yor-

* "Kemal Paşa" şiirini bu yazıyı tamamladıktan hemen sonra tercümeye giriştim. Şiirin Türkçe tam metni ekte sunulmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

gun, ancak dimdik, gururlu ve muzaffer gaziler, onbaşılarının komutasında Kemal Paşaya sürekli övgüler çağırır, bu arada savaşı anlatır, yorumlarlar. Türkün kahramanlığı, yenilmezliği, istiklale susamışlığı, hak, özgürlük gibi olgular, kavramlar Bengal dilinin güçlü müziği ile satırlarda bir ipek kumaş gibi dokunmuştur. Akar, çağlar gider. Bu destanda sık sık tekrarlanan bir bölümü, şiirin ses uyumunu, ritmini, müziğini bir nebze anlatabilmek, nakledebilmek amacıyla orijinal Bengalcesinden, ancak Türkçe alfebe ve seslerle vermeyi deniyorum. Bakınız bir hayli ilginç:

Oy ke peçe pagli mayır / Damal çele kamal ba'i / Oşur pure, şur ute çay

Çurşe Salaam !, Salaam tay ! / Kemal tune, kamal kıya ba'i /

Ho ! Ho! Kemal, / Kamal tune kıya ba'i / Bam, den, bam.. / Bam, den, bam....

Bu bölümün Türkçesi de şöyle olmalı:

Ey kahramanlar veren / (ama) Kahrından çılgına dönmüş ananın

Kudretli oğlu, muzaffer kardeş ! / Hazır ol ! Haykır göklere !

Selam olsun ! ... Selam sana kardeş ! / Sen, harikalar yarattın Sen, Kemal

Ho ! Ho ! / Harikalar yarattın, Sen Kemal kardeş

Sol, sağ, sol / Sol, sağ, sol

Dakka'daki görevimin daha ilk günlerinden itibaren şairin varlığından haberdar olmuş, İngilizce tercümelerinden "Kemal Paşa" şiirini ve diğer bazı şiirlerini öğrenmiştim. Ancak bu şiiri, o tarihteki Genel Kurmay Başkanımız E. Orgeneral Sayın İ. Hakkı Karadayının Aralık 1996'da Bangladeş'i ziyareti vesilesi ile Dakka Ordu Evinde tertiplenen kültür gecesinde, dekor, müzik ve figüranlarla sahnelenmiş görüntüsü ile Bangladeş Devlet tiyatrosu sanatcısı Shafi Kemal'in davudi sesinden dinleyebilmiş olmak bambaşka idi. Bütün davetliler, evsahibi Bangladeş'liler dahil, heyecandan gözyaşlarımızı tutamamış, alkışlamış, alkışlamıştık.

Şiir bir "ilk"tir. Kemal Paşa'nın yüce kişiliğinde Türklere övgüdür, sevgidir, saygıdır. Şiir Vatan uğruna şahadettir, hürriyettir, bağımsızlıktır,

Levent Şahverdi Arşivi

haktır, adalettir, vatan sevgisidir, birliktir, milliyetçiliktir. "Kemal Paşa" özgürlük ve tam bağımsızlık uğrunda bu kez Bengal'den tüm insanlığa bir sesleniş, bir çağrıdır. Atatürk'ümüz bu şiirle, Bengal'de tüm Alt Kıta'da ebedileşmiştir.

Şairin hayatının son 25 yılını maalesef şuurunu kaybetmiş bir şekilde -şizofreni teşhisi konmuş- geçirdiği Dakka'daki evini Bangladeş Hükümetleri 1986 yılında özel bir yasa ile müstakil "Nazrul İslam Enstitüsü ve Müzesi" statüsüne kavuşturmuşlar. Şairin binlerce eseri, şarkıları, besteleri toplanmış, tasnif edilmiş, tüm ulusların, edebiyatçıların hizmetine, ortak çalışmalarına mukayeseli araştırmalarına açılmış, herkesi sarmalayan bir sevinç ve gurur kaynağı olmuştur.

Cumhuriyetimizin 75. yıldönümünü 27 Nisan 1998'de bu güzel Enstitünün konferans salonunda tertiplenen bir Kollogium'da kutladık. Bu suretle belki de Şair'e, kendi evinde, ilk defa Türk Milletinin saygı ve vefa borcunu bir nebze olsun sunmuş olduk. Bangladeş Kültür, Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Obaidul Kadir'in himayesi ve Başkanlığındaki bu Kollogiuma Türkiye'den Prof. Dr. Türkkaya Ataöv katıldı. Bangladeş'li konuşmacılardan biri de Türk tarihinde uzman değerli tarih Profesörü Dr. Sufia Ahmed, bir diğeri E. Büyükelçi Sayın Arşad-üz Zaman idi. Devlet erkanı ve yüksek dereceli memurlar arasında Kültür Müsteşarı Dr. S. Zaman Mazlumdar, İskan Bakanlığı Müsteşarı, değerli tarihçi (Osmanlı ve Türk tarihi uzmanı) Dr. Syed Marghub Murshed de vardı. Kollogiumun Bangladeş'liler tarafından teklif edilen ismi, bir islam ülkesi olan Bangladeş'te "Kemalism, Instrument of Cultural Link Between Turkey and Bangladesh" dir. Yani Türkçe tercümesi ile "Türkiye ve Bangladeş arasında Kültür Bağı olarak Kemalizm". Evet, dikkat çekicidir bir islam ülkesinde Kemalizm'i olumlu anlamda anmak, O'nun ilkelerini, devrimlerini ve öğretisini benimsemek, uygulamak. Herhalde bu da, islam coğrafyasında halen de geçerli olan bir "ilk" ve tek örnektir.

Mart 1997'de Sayın Cumhurbaşkanımızın Bangladeş'i ziyaretlerinde ödüllendirdiği Nazrul İslam Enstitüsü'nün Direktörü, çağdaş ve ünlü bir

Levent Şahverdi Arşivi

Banglades Şairlerinden biri olan Sayın Muhammed Nurul Hüda, "Kemal Paşa" şiirini bu kollogium'da İstiklal Marşımızla karşılaştıran bir tebliğ sundu. Nurul Hüda'ya göre iki şiir arasında başta bağımsızlık azmi ve mücadelesi olmak üzere, işlenen temalarda büyük bir benzerlik var. Mehmet Akif, Kahraman Ordumuza ithaf ettiği Şiirini 1921'de yazmış ve şiir ilk defa 17 Mart 1921 tarihli Hakimiyeti Milliye Gazetesinde yayınlanmış. Gazi Nazrul İslamın "Kemal Paşa" şiiri ise yine aynı yıl 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında cereyan eden ve İşgalci Yunan Ordularının, Başkumandan Mustafa Kemal tarafından Sakarya'nın batı kıyılarına sürüldüğü 22 günlük göğüs göğüse çarpışmaların sonucunda kazanılan zaferin haberlerinin Kalküta'ya ulaşmasından hemen sonra, Ekim 1921'de yazılmış ve yayınlanmıştır. Ve Mehmet Akif'in şiiri dahil, belki de bu şiir "Kemal Paşa" isminin geçtiği, büyük yaratıcının isminin yüceltildiği ilk şiir, ilk destan olmaktadır.

Bizim için ayrı bir önemi olan bu özelliği bir yana, Nurul Hüda, "Mehmet Akif ve Nazrül'ün mesajları, kullandıkları birbirlerine çok benzeyen metaforlari ile islami inanç ve Türk milliyetçiliğinin birer harmanı olan bu şiirlerde bir de marş, neredeyse bir milli marş olma hasletleri var" diyor. Ve ekliyor: "Nitekim Akif'in şiirinin ilk 41 satırı Ekim 1923'te TBMM'nin kararı ile Türk İstiklal Marşı olarak kabul edilmiş. Nazrul'ün Kemal Paşa'sı ise bizim yakın zamanlara kadar pek de haberimiz bile olmadan, Bengal'liler ve Banglades'liler için aynı anlamda, bağımsızlık mücadelelerinde bir bayrak yapılmış, okullarda okutulmuş, seslendirilmiş ve Kemal Paşa bir milli önder gibi kabul edilmiştir. Nakarat bölümünü orta okul mezunu tüm Banglades'liler ezbere bilir."

Devam ediyor Nurul Hüda: "İstiklal Marşınızın ilk satırlarındaki - Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak- ifadelerindeki bayrağa verilen renk Nazrul'ün şu metafor'unda da görülmüyor mu ? " diyor. - Uzun bir çarpışma günü sonunda askerlere gökyüzünü gösteren Onbaşı ve şöyle der: "Bakın mübarek gazanızı göreceksiniz şu gökyüzüne yansıyan bir güneş gibi, kan kırmızı rengde".

Levent Şahverdi Arşivi

Ve şiirlerin daha ilerideki bölümlerinden örnekler veriyor. İşte Akif'ten diyor: İstiklal Marşımızın 9. dörtlüğünde:

"Fışkırır ruh-i mücerret gibi yerden naşım

O zaman yükselerek arşa değer belki başım"

Ve aynı duygularla Nazrul'dan, ancak bu kez İsyankar -"Bidhuri"- isimli şiirinden bir dörtlük:

"Yer kürreyi, Gök kubbeyi aşıp / Hakt-e-Ala'nin kutsal tahtına vardım

Söyle, Ben değil miyim artık, / Yeryüzünün ebedi mucizesi ?"

Enstitü Direktörü Nurul Hüda'nin fevkalade bilgili ve edebi değere haiz Nazrul İslam/Mehmet Akif karşılaştırmaları devam edip gidiyor. Hüda ayrıca, Nazrul ile Nazım Hikmet'i de karşılaştırıyor ve bu iki şair arasında da benzerlikler buluyor. Nazım Hikmet'in şiirleri Bangladeş'te üniversite gençliği tarafından bilinmektedir. Şarkılar yapılıp söylenmektedir.

Nurul Hüda'dan bahsederken adı geçen'in, Türkçe'ye de bizim kadar hakim olan BE Arşad-uz Zaman ile birlikte 1992'de, üç aylık bir ortak çalışma sonucunda Yunus Emre'nin "Gül Destesi"ni Bengal'ceye çevirdiklerini, Yunus'un 700. yılını anma vesilesi ile yapılan bu çalışmanın Türkçe ve Bengalce olarak Yunus şiirlerinin birlikte yayınlandığı ilk eser olduğunu, 1200'lerin başlarında Sylhett'te Şah Celal ile başlayan Mevlevi-Sufi halk ozanlığı geleneği içinde Bangladeş'lilerin Yunus'u kendi ozanları imiş gibi benimsediklerini ifade etmek isterim. Bu da devamının gelmesini arzuladığımız bir ilktir ve fevkalade değerli bir çalışmadır.

Şairin Türkçe'ye tercümesi çok zor olan şiirlerinin, örneğin "Kemal Paşa" şiirinin tamamını Türkçe olarak vermeden (şimdi artık tam tercümesi var) veya diğer şiirlerindeki, hemen hemen yaşadığı dönemdeki tüm dünya olayları ile ilgili güçlü sesini, soluğunu yansıtamadan, yukarıdaki Nazrul/Akif karşılaştırmalarına devam etmenin okuyucu açı-

Levent Şahverdi Arşivi

sından, merak dışında, belki pek fazla bir anlamı olmayacak. Esasen bu bir başka çalışma ve yazı konusudur. Ancak, bu kadarıyla bile, bu uzaklardaki dost iki milletin asırlar boyunca ince ince dokunan bağlarının, dostluklarının temelinde, en güçlü şairlerinin duygu ve heyecanlarını, paylaşılan ortak değerlerle, benzer yorumlamalar, betimlemeler ve hatta aynı kelimeler ve renklerle ifade etmelerine varan bir uyumun, dünyayı aynı perspektiflerden algılamanın varlığını, gerçekliğini anlatmaya çalıştım.

Şunları da kaydetmekten kendimi alamıyorum. Gazi Nazrul İslam, ikiyüz milyon kişinin konuştuğu Bengal dili dünyasına kapalı kalmış bir şair de değil. Bir çok ülkede bilinmekte. İngilizlerin ve Batı Bengal'li Hint'lilerin doğal bilgi ve ilgileri yanında Ruslar da Nazrul ile ilgilenmişler. Hatta Moskova'da bir Nazrul İslam Kütüphanesi de kurulmuş. Ruslar Nazrul-Mayakovski mukayeselerini ele almışlar. Nazrul'ü Rusça'ya tercüme etmişler. Almanlar, Amerikalılar Nazrul uzmanları yetiştirmişler.

Gazi Nazrul İslam Türkiye'de maalesef pek bilinmiyor. Hemen işaret edeceğim gibi birbirinden uzak tarihlerde bazı girişimler yapılmış, bazı gayretlerde bulunulmuş. Bu önkoşulsuz, ard niyetsiz dost ve güzelim ülke Bangladeş'in ve onun bu büyük şairini bilenlerin sayısı hayret edecek kadar az veya sınırlı Türkiye'mizde. Oysa, ancak Orta Anadolu kadar büyük ve onun da yarısı kurak mevsimlerde bile nehir, kanal ve göllerle kaplı ve üzerinde 130 milyon kişinin yaşadığı Bangladeş'te başta "Kemal Paşa" ve "Atatürk'ü" ve dolayısıyla Türkiye'yi bilenlerin sayısı milyonlar düzeyinde.

Bangladeş'i, Gazi Nazrül İslam'i yeterince bilememek yalnız Türklere, bizlere atfedilebilecek bir kusur mu ? Bence bu kimseye, ne bizlere ne Bangladeşlilere ait değil bu kusur. Böyle olmuş bir kere. Uzaklık mı desem, birbirinden ayrı coğrafyalarda kendi etkinlik alanları olan Türk ve Bengal dilleri arasındaki fark mı desem ? Yoksa 1920'lerde olduğu gibi, tarihin büyük dönemeçlerinin, büyük olaylarının Türk ve Bengal halklarını şu geçen seksen yıl boyunca birbirleri ile bir kez daha karşılaştırmamış veya birleştirememiş olması mı desem, veya yaklaşık bir asırdır her ikisi

Levent Şahverdi Arşivi

için de üstesinden gelinmesi gereken sorunların cesametinin, bu birbirinden uzaktaki dostlar hep ayrılıkta tutması mı ?. Kuşkusuz dünyamızı bir köy kadar küçük hale getiren iletişim teknolojilerinin ancak son on yıldır tüm büyülerini, marifetlerini ortaya döküp, ülkeleri ve ulusları birbirlerinin günübirlik, tabiri caizse, saati dakikası birlik misafiri yapmasının bu kadar geç kalmış oluşu da dikkate alınmalı. Evet belki de bunların hepsi rol oynamış. Yani diyeceğim o ki, değerli şair ve Galatasaray Lisesinde de Hocamız olan rahmetli Ahmet Kutsi Tecer'in "Bizim Köy" şiirindeki "Orada bir köy var uzakta, o köy bizim köyümüzdür, gitmesekte görmesekte o köy bizim köyümüzdür"ü kadar uzak kalıvermiş Bangladeş bize yıllar ve yıllar boyu.

Ama değindiğim gibi Türkiye'de Bangladeş'i, Gazi Nazrul İslam'i bilenler de var. Sayın Cumhurbaşkanımız her yıl yaptığı gibi 1997 yılı sonunda, bir icra dönemini kapayıp yeni bir yıla uzanan gelişmeleri, beklentileri seslendirdiği geleneksel yıl sonu konuşmasını Gazi Nazrül İslam'in Bangladeş'te destanlaşan şu mısraları ile bitirmişti:

"Sen Kemal, harikalar yarattın Sen kardeş !

Harikalar yarattın Sen Kemal kardeş"

Tabiatiyla Sayın Cumhurbaşkanımız, işbirliği ve dostluk bağlamlarında bir çok vesile ile dile getirdiği göndermeler yaptığı Bangladeş'e geleneksel yıl sonu konuşmasında yer vermesi, hatta ülkemizde Atatürk sevgisinin, yolunun, öğretisinin hatırlanmasına bu kadar ihtiyaç duyulan bir zamanda, bu göndermeyi Türk kamuoyuna, taa Bangladeş'ten yansıtarak yapmış olması çok anlamlı ve kuşkusuz yerini bulmuş bir hatırlatma idi.

Nazrul İslam'in Türkiye'ye tanıtılması deyince, Prof. Türkkaya Ataöv'ü, Sayın E. BE Arşad-üz Zaman'ı ve 60'li yılların sonunda SBF'deki Dekanlığı sırasında Prof. Cumhur Ferman'in ve o tarihteki Pakistan BE'nin himayelerinde SBF Öğrenci Derneği tarafından tertiplenen "Nazrul İslam

Levent Şahverdi Arşivi

Gecesi"nde öğrencilerin, Şair'in başta "Kemal Paşa" şiiri olmak üzere diğer halk şarkılarının kısmî tercümeleri ve seslendirmelerindeki öncü gayretlerini de kaydetmek gerekiyor.

Prof. Ataöv'ün Nazrul ile ilgisi ise 1950'li yılların başlarında daha Robert Kolej'de öğrenci iken başlamış. Sayın Ataöv, Pakistan'in 1953'te İstanbul'da açılan BE'lik Basın ve Enformasyon Bürosunda çalışırken, o tarihlerde bu büronun Basın Ateşesi Sayın Arşad-üz Zaman'ın yönetiminde yayınlanan ve Pakistan ile birlikte, bağımsızlık tarihi olan 26 Mart 1971'e kadar Doğu Pakistan olarak anılan Bangladeş'in tarih ve kültürleri hakkında fevkalade değerli bilgiler veren "Pakistan Postası" isimli aylık bir dergide, Pakistan'in büyük şairi Muhammed İkbal yanında, Casimuddin, Seyyit Ali Eşref gibi Doğu ve Batı Pakistan şairlerinin eserlerinden örnekler vermiş ve Gazi Nazrul İslam'ı da İngilizcesinden tercümeye girişmiş, Nazrul İslam hakkında bir makale yazmış ve ünlü "Kemal Paşa" şiirini kısmen Türkçe olarak 1 Ekim 1954 tarihli Pakistan Postası'nda yayınlamıştır. Bu makale "Harikalar Yaratan Kahraman: Atatürk" ve altında da "Doğu Pakistanlı Hürriyet Aşığı bir Şair" başlığını taşıyor. 60 sayı kadar yayınlanmış bu dergi kolleksiyonunu arzu edenler ya Prof. Ataöv'den ya da Milli Kütüphaneden bulabilirler sanırım.

Artık bana Nazrul İslam'a ve Bangladeş'e Nazrul'ca bir selam vermek düşüyor.

Çurşe Salaam !..Salaam tay !.. / Nazrul tune, kamal kıya ba'i !

Selam olsun!, Selam sana !/ Harikalar yaratmışsın Üstad Nazrul, Harikalar

Ve ne mutlu Gazi Nazrul İslam gibi şairler çıkaran bir Millete, Sevgili dostlarımız Bangladeşlilere.

Levent Şahverdi Arşivi

BANGLADEŞ MİLLİ ŞAİRİ GAZİ NAZRUL İSLAM'IN 1922'DE YAZDIĞI KEMAL PAŞA DESTANI

(Şiir Bangladeş Başkenti Dakka'da bulunan Gazi Nazrul Islam Enstitüsü Direktörü Dr. Nurul Huda'nın 1997 Mart ayında yaptığı Ingilizce çevirisi esas alınarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir.)

KEMAL PAŞA

Bir sonbahar akşam üstü. Gökler Kerbela'ya dökülen kan renginde kırmızı. O günkü çarpışmalarda Yunan ordusu tamamen yok edilmiş. Askerlerinin çoğu savaş alanında cansız yatıyor. Geriye kalanlar canlarını kurtarmak için kaçıyorlar. Türk ordusunun asil, cesur ve muzaffer Başkomutanı Kemal Paşa savaş meydanlarından karargahına dönmektedir. Etrafını çevreleyen askerlerin zafer şarkıları yeri göğü sarsıyor. Her biri, ya yaralı, ya da şehit bir arkadaşını sırtında, omzunda taşıyor. Aslında kendi üniformaları da kan ve vücutları yara bere içinde. Umursamıyorlar bile bu hallerini. Zaferin verdiği çoşku onlara tüm yorgunluklarını unutturmuş. Dimdik tuttukları sancak ve kan rengine dönüşmüş süngüleri ile, zaman zaman omuzlarında taşıdıkları Kemal Paşa ile ve söyledikleri şarkılarla yeri gögü inleterek yürüyorlar. Kabaran bir denizin çoşkun sesini andıran zafer şarkıları her yerde yankılanıyor. Bu zafer şöleninin ve durmayan davulların sesleri çok uzaklardan duyulabiliyor. Sevinç gözyaşları durmak bilmiyor. Çavuş askerleri yürüyüş düzenine hazırlıyor. Muzaffer ve mağrur gaziler ağır ağır bir şarkıya başlıyorlar:

Levent Şahverdi Arşivi

(Askerler koro halinde)
Ey kahırlı ananın yiğit oğlu
Kemal Kardeş!
Kararlıydı, kararlı ve kızgın
Düşman siperlerinde bir telaş bir bozgun
Canını kurtarmak beyhude oyun

Harikalar yarattın sen Kemal, harikalar
Harikalar yarattın Sen Kemal Kardeş, harikalar
Hey! hey!...(Ho ! Ho !)
(Çavuş hızlı yürüme komutu verir.)
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol,
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol,

Ey kahırlı ananın yiğit oğlu
Kemal Kardeş!
Kararlıydı, kararlı ve kızgın
Düşman siperlerinde bir telaş bir bozgun
Canını kurtarmak beyhude oyun

Harikalar yarattın Sen Kemal, harikalar
Harikalar yarattın, Sen, Kemal Kardeş, harikalar
Hey! hey!... (Ho ! Ho !)
(Çavuş: Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol)

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal ! Sen çok yaşa!
Sen Kemal, yaşa kardeş !
Değer övülmeye keskin kılıcın
Bir, ama, pir vurup
Yolladın topunu düşmanın
Cehennem karanlığına
Söyle, evet söyle şu alemde
Türk'ün kılıcından korkmayan
Bir düşman göster bana...
(Çavuş Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol)

Başardın kardeş, başardın
Düşmanın bitti işi
Başardın Kemal,
Başardın Kemal kardeş
Hey! hey!

Müstevliye saldırmak
Ateş ister, top ister,
Müstevliye saldırmak
Bir Kemal ister ancak.

Harikalar yarattın Sen Kemal, harikalar
Harikalar yarattın Sen Kemal Kardeş, harikalar
(Çavuş: Yaşayın Gazilerim
Yaşayın Mehmetlerim
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol)

Levent Şahverdi Arşivi

Kan içinde kalmışız biz tepeden tırnağa
Kim aldırır korkakların bin ahına vahına
Düşmanın tam kalbinde mavi çelik süngümüz
Kalbindedir düşmanın, boyanmış kızıl kana

Hey kahraman yiğitler
Vurdunuz çarçabucak
Aldınız öcünüzü
Ezdiniz düşmanları
Gösterdiniz aleme
Karşı konmaz, konamaz
O eşsiz gücünüzü
Çok yaşayın yiğitler
Çok yaşayın, çok yaşa

Bakın işte gazanız
Gökyüzüne aksetmiş
Güneşin ışıkları gibi
Kan kırmızı ve sıcak
Yaşa asker! Çok yaşa!
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol

(Çavuş: Sağa dön! Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol.
Askerler sağa döner)

Levent Şahverdi Arşivi

Hür halkı esir eden, vatanı zincirleyen

Alemi de boş verip

Meydanlarda at oynatan bir millet

Sonunda oynayacaktı

Avucunuzun içinde Türk dansını da elbet

Hey! hey!

Yine de hey! hey!

Sonunda kaybettiler

Tanrı da boşladı

Bu çılgın gafilleri

Ileri! Ey yiğitler, ileri hep ileri!

Hey! hey!

Yine de hey! hey!

Tanrı da lanetledi azgın vaveylanızı

Yetti artık!

Kapatın, kapatın ağzınızı

Dermansız leşinizi Türk atları çiğnedi

Allah Allah sesiyle yerler gökler inledi

(Çavuş Yaşayın askerlerim. Yaşayın yiğitlerimlerim

Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol) (Askerler koro halinde)

Levent Şahverdi Arşivi

Ey kahırlı Ananın yiğit oğlu
Kemal Kardeş
Kararlıydı, kararlı ve kızgın
Düşman siperlerinde bir telaş, bir bozgun,
Canını kurtarmak beyhude oyun.

Harikalar yarattın, Sen Kemal, harikalar
Harikalar yarattın, sen Kemal kardeş, harikalar

Ho! Ho!
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol
(Çavuş: Sola dön! Ileri. Sağa dön! Marş!
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol...
Gökyüzüne yansıyan mucizevi ışıklarla güneş askerlerin önlerinde, ufukta kaybolur)

Neden hayretle bakarsınız kardeşler?
Işte orada, Işte!
Akşam bir gelin olmuş sizlere, bir güzel ceylan
Bir şahadet gelini,
Duvağı kan kırmızı
Şehit Eri'nin kanı daha taze üstünde
Ama hayır! hayır!
Gül kırmızı gelinim binlerce şehidin her zerresinde yaşar daha...
Karınlar deşilmiş, vücutlar parça parça olmuşsa da...
Çavuş: Yaşa askerim yaşa

Levent Şahverdi Arşivi

Yaşa Yiğitim yaşa

Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol

(Bir dağ geçidindedirler. Askerler yardımlaşır. Şehitleri, yaralıları taşıyanlar nöbet değiştirirler.)

Vah benim kardeşlerim!

Kim bu gaddar, bu kasap?

Kimdir bu gençleri hançerleyen?

Vah benim kardeşlerim !

(Vadiye inerler. Çavuş sola bak emri verir. Askerler başlarını hep birlikte sola çevirirler. Çavuş ileri marş! Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol.)

Gökyüzü bir al duvak

Cengimizin renginde

Derin, engin, çok güzel

Vur davulu vur da gel

N'olcaksa olsun artık bu Kerbela meydanı

Biz Hak'kı haykırırız bu şahadet meydanı

Hey! hey!

Yine de hey! hey!

(Geçit geride kalır. Yollarını şaşırmış gibidirler. Çavuş "Kıt'a dur ! Yerinde say !" komutu verir. Trampetler çalar. Tram Tram Tram. Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol)

(Gökyüzünde iki renk harelenir. Biri mavi biri kırmızıdır.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kardeşler şu mavi gök düşmanın
Amansız gafillerin
Onlar vahşi, yırtıcı,
Hain şeytan çetesi.
Onlar tiran, sömürgen,
Gaspetmek görevleri
Onlar bir kara şeytan,
Kanları bir pis sudur
Dört ayaklı canavar,
Haydut çetesi budur

Gerçek şehitlerdir
Imanla kurban edenler hayatlarını
Korkaklar ters dönerler gösterip sırtlarını

Cengaverler kahraman,
Cengaverler şehittir
Ölü doğmuş korkaklar,
Canınız cehenneme

(Bu bölümü söylerken askerler ellerini yaralarından kana bulaştırır ve gösterirler.)

Er kanı gördünümüz mü?
Al'dır o, hem sıcaktır
Ölü doğmuş korkaklar
Topunuz cehenneme

Levent Şahverdi Arşivi

Er'ler bir han olacak Kemal Paşa elinden
Er'ler sultan olacak Kemal Paşa elinden

Budur tek isteğimiz, başka bir şey hiç değil
Hür yaşamaktır amaç, başka hiç bir şey değil

(Analar, bacılar koşarak askerlere yaklaşmakta sevinçten ağlamaktadırlar. Askerlere sarılmak, kucaklamak isterler. Gaziler daha bir şevklenir heyecanlanırlar.)

Başardık kardeşler biz, bu kez tamam, başardık
Düşman bozgun kaçıyor, kal'amız özgür artık
Neden esef edelim, giden gitmiştir bir kez
Vatan artık kurtuldu
Vatan bizimdir artık

Cennet de istemeyiz, çünkü bu toprak hürdür
Istemeyiz cenneti, millet artık özgürdür

Yürüyün arkadaşlar, haydi marş, marş ileri
Dalgaların üstünde sanki bir deniz eri

(Çavuş: Yaşayın aslanlarım, Yaşayın yiğitlerim, Yaşayın kardeşlerim Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol!

Ey kahırlı ananın yiğit oğlu
Kemal Kardeş!
Kararlıydı, kararlı ve kızgın
Düşman siperlerinde bir telaş bir bozgun
Canını kurtarmak beyhude oyun

Levent Şahverdi Arşivi

Harikalar yarattın Sen Kemal, harikalar

Harikalar yarattın Sen, Kemal Kardeş harikalar

Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol

(Takım bir köyden geçer. Kadınlar perdelerin arkasından gözyaşları ve çoşku içinde bakarlar askerlere. Yeni yetim gelinler çiçekler atar muzaffer gazilere.)

Dinleyin! Bakın şu gelinlere

Seslenirler tahta kerevetlerinden

O nerde, haber var mı?

Nerdedir O, nicedir?

Hey! Siz deli bacılar, Kemaldir o, o Kemal

Kahırlı Ananın oğlu, o bir korkusuz Kemal

O sizin Kardeşiniz! Evet Kemal'dir Kemal

Başka kim olabilir

Evet o, işte Kemal

Aman ha! Dikkat edin !

Ocağınız eviniz, kundaklarlar her an

Dikkat edin, gözetin, yakar yıkarlar her an

Kanımız kaynar bizim, deli olduk hepimiz

Ateşten bir top olduk, beri durun bir kere

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gece bize bayram,

Yakın mumları yakın

Her evde, her meydanda

Yakın mumları yakın

(Çavuş: Sola dön, Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol, Ileri marş !)

Yürüyün ağır ağır

Şöyle etrafa bakın

Titreyişiniz dinsin, şehitler bize yakın

Neden esef edelim?

Ölenler ölmüş artık,

Işte biz kalanlarız

Basit kural o dur ki: Ölü görmekten korkma,

Kendini hiç kaybetme, aklını boşa yorma

Titreyişiniz dinsin, Şehitler bize yakın, onlar bizle beraber

(Ileride dar ve yıkık bir köprü gözükür. Çavuş: Birerde kol! Ileri! Ölüler ve yaralıları itina ile taşırlar, kollarına alırlar, sarılırlar, göğüslerine bastırırlar, yürürler)

Doğrudur kardeşlerim...

Bağrımıza gömülü şehitlere bakınca

Bir çarpar yüreğimiz

Ve bir gizli hain el boğar bizi derinden,

Unutur kendimizi, kanayan yaramızı

Boşanır gözyaşımız,

Burulur yüreğimiz,

Karabasanlar gelir

Levent Şahverdi Arşivi

Uyuyun kardeşlerim
Bağrımızda siz artık...
Heyhat!
Yüreğimiz buruktur, sizleri yüceleriz
"Iyi yaptınız" deriz,
Can kardeşlerimiz bizim
"Iyi yaptınız" deriz
Uyuyun!
Güneşin battığı yerde, uyuyun sizler artık
Ufuklardan da öte
Işte sizlerin yeri.
Uyuyun kardeşlerim dönmeyecek hiç geri.

Ah benim dul gelinlerimin kan kırmızı kirveleri
Heyhat!
Uyuyun artık sizler
Dolunay gibi yüzünüz bin kerre öpülmeye değer
Heyhat! Kutsal bahtsızlar!
Ölümünüzde bıraktınız
Sonsuz bir boşluk,
Taa içimizde
Burcu burcu filizlenir
Sizlerle bedenlerimiz

Heba oldu gençliğiniz !
Alamadınız bir gece bile koynunuza sevginizi
Ah! Ateş canlı,
Güneş kanlı

Levent Şahverdi Arşivi

Genç şehitlerim!
Ah! O kutsal bahtsızlar!
Ölümünüzde bıraktınız sonsuz bir boşluk taa içimizde
Işte böyle....

Ve aldılar kalemlerini koca koca yazarlar
Bu kutsal ölümleri yad etmek için
Bir satırcıkta bir milyon şehit anılıverdi birden
Ve, işte bu sebepten ben, bir tuhaf gülümserim.
Öyle ya!
Hani, öldüğünde köpeklerinin bile
"Şehadet"lerini mutlaka kanıtlamış olurlar ya...
Başlıklara çıkar ya, bu ölüm haberleri ...
Oysa, onlar, o anlı şanlı yazarlar
Bir satırcıkta anarlar
Binlercesi birden şehit düşen gencecik askerleri

Bir milyon gençten hiçbiri bilmez, bilemez ki
Her birine uzanan sevginin göz yaşlarını.
Ölürler, düşerler siperlere, toprağa
Yalnız...
Analar kız kardeşler ağıt dökerler
Sarmalaya, çığıra:
"Aslanımdı benim o", "Işte o benimdi" derler.
Heyhat! Şu dünyada onlarla gerçekten kim övünür?
Onları kim, kimler sever ?

Levent Şahverdi Arşivi

Kardeşler!
Işte akşam kızı
Işte o yalnız gelin
Gelir al duvağınla kan kırmızı
Omuzunda bir kara atkı,
Girmek için mezara...
Heyhat !
Yüzünü tanımam ki köz olmuş, toprak olmuş
Tanıyamam yüzünü,
Vatan toprağı olmuş
Benim can kardeşlerim
Deyin! Elden ne gelir

Savaş geride kaldı
Kazandık. Zafer bizim.
Selam, herkese selam
(Çavuş: Yaralıları koyun yavaşça şuraya...)

Kardeşler artık gelin, koşun hemen buraya
Selam, Selam olsun hepinize
Bakın, kulak verin
Başkumandan Kemal'in sesine
Dikkat!
Bir ki, Bir ki...Kıt'a dur!
Selaam dur!

Levent Şahverdi Arşivi

(Askerler Kemal Paşa'nın önünden yürüyerek geçit törenine başlarlar. Nakarat bölümü söylenmektedir. Ta ki bölük masmavi ufukta kaybolana kadar. Giderek uzaklaşan sesler duyulur.)

Ey Kahırlı ananın yiğit oğlu
Kemal Kardeş,
Kararlıydı, kararlı ve kızgın
Düşman siperlerinde bir telaş, bir bozgun
Canını kurtarmak beyhude oyun.

Harikalar yarattın Sen Kemal, harikalar
Harikalar yarattın, Sen, Kemal Kardeş, harikalar

Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol,
Sol Sağ Sol, Sol Sağ Sol,

NOT: Dakka Nazrul Islam Enstitüsü Direktörü Nurul Hüda'nın Nisan 1997'de yaptığı Ingilizce tercümesinden Türkçe'ye çevrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KONFERANSLAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE HASAN ALİ YÜEL'İN ÇALIŞMALARI*

Dr. Cemal AVCI**

Sayın konuklar, değerli öğrenciler..

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. yılını gururla kutladık. Bu gururu bizlere yaşatan, Milli Mücadele'nin lideri Cumhuriyet'in kurucusu olan Atatürk'ün görüşleri, ait olduğu alan için bir ilke niteliğindedir.

Atatürk, toplum hayatını ilgilendiren her konuda öneminden hiçbir şey kaybetmeyen görüşler üretmiştir. Eğitim ise O'nun en yoğun çalıştığı alanlardan biridir... Çünkü O, bir milletin geleceği üzerinde eğitimin oynadığı rolü çok iyi bilmektedir.

Atatürk'e göre, bir milletin hayat mücadelesinde, maddi ve manevi bütün güçlerini artırabilmesi, milli eğitimde yüksek bir düzeye erişmesi ile mümkündür.. Anak, milli eğitim ile geliştirilecek ve yükseltilecek olan genç dimağların, paslandırıcı, uyuşturucu ve hayali fazlalıklar ile doldurulmasından kaçınılmalıdır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde, Yunan ordusu Ankara'ya doğru ilerlerken dahi eğitime verdiği önemi göstermiş 16 Temmuz 1921 günü Ankara'da bir Maarif Kongresi toplamıştır. Orada toplanan öğretmenlere yeni nesli yetiştirirken uymaları gereken şu esasları göstermiştir:

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi adına 26 Şubat 1999 tarihinde Hasan Ali Yücel İlköğretim Okulu'nda verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

1. Eğitim milli olmalıdır.

2. Milli terbiye programında, milletimizin gelişmesine engel olan ve o güne kadar uygulanan eski eğitim içinde yer alan hurafeler ile bize uygun olmayan yabancı etkiler ister doğudan gelsin ister batıdan bulunmamalıdır.

3. Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa varlığına ve birliğine saldıran yabancı güçler ve fikirlerle nasıl mücadele edecekleri öğretilmelidir. Bu billgilere sahip olmayan fertlerden oluşan toplumlara hayat ve bağımsızlık hakkı yoktur.

4. Gelecek için hazırlanan vatan evlatlarına her türlü zorluk karşısında yılmamaları öğretilmelidir.

5. Aileler de çocuklarının gelecekleri için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamalıdır.

Bu esaslar Atatürk'ün daha Kurtuluş Savaşı sırasında eğitimle ilgili politikalar geliştirmeye başladığını göstermektedir. Onun Eğitim Politikası'nın asıl hedefi Milli, Lâik, Cumhuriyetçi ve Çağdaş bir nesil yetiştirmektir. Bu şekilde hem Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri sağlamlaştırılmış olacak, hem de en kısa zamanda çağdaş medeniyet seviyesine ulaşılacaktır.

Atatürk'ün eğitimde gerçekleştirdiği en önemli inkılâplardan biri 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat yani eğitimin birleştirilmesi hakkındaki kanunla gerçekleşmiştir. Bu kanunla Osmanlı Devleti'nden beri süregelen eğitimdeki ikiliğe son verilmiştir. O zamana kadar ülkemizde bir yanda dini eğitim veren okullar, diğer yanda ise lâik eğitim veren kurumlar vardı. Bu kurumlardan her biri kendine göre bir eğitim programı izliyor ve sonuçta iki ayrı insan tipi yetiştiriyorlardı. Bu durumun sakıncaları Kanunun gerekçesinde şöyle ifade edilmiştir. "İki türlü terbiye ve öğretim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu birliği, fikir birliği ve dayanışma amaçlarını toptan mahveder, yok eder". Bu sakıncayı ortadan kaldırmak için çıkarılan kanunla 1924 yılından itibaren bütün okullar Milli

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, tümünde çağdaş, lâik eğitim verilmesi sağlanmıştır.

Atatürk Türk halkının % 90'ının okuma yazma bilmemesini bir ayıp olarak görmüştür. Bu cehaletin önüne geçmek için yaptırdığı araştırmalarda en büyük nedenin Arap harflerinde olduğunu anlamıştır. 1928'de gerçekleştirdiği harf inkılâbıyla Türkçe sözcükleri ifade etmekte yetersiz kalan Arap harflerinin yerine Lâtin harflerini getirmiştir. Bu büyük inkılâbı desteklemek ve okur yazar sayısını artırmak için Milllet Mekteplerini kurmuştur. Baş öğretmenliğini yaptığı bu okullar vasıtasıyla 1.240.000 kişinin okuma yazma öğrenmesini sağlamıştır. Harf inkılâbı öncesi % 10 olan okur yazar oranı kısa bir süre içinde % 20'ye çıkmıştır.

"Eğitimin gayesi yalnız hükümete memur yetiştirmek değil, daha ziyade memlekete ahlaklı, karakterli, cumhuriyetçi, inkılapçı, müspet, atılgan, başladığı işleri başarabilecek kabiliyette, dürüst muhakemeli, iradeli, hayatta tesadüf edeceği engelleri yenmeye kudretli, karakter sahibi genç yetiştirmektir. Bunun için de eğitim programlarını ve sistemlerini ona göre düzenlemelidir" diyen Atatürk, eğitimin bir meslek kazandırmasına da büyük önem vermiş Tapu Kadastro, Maliye, Ticaret, Terzilik, Sağlık ve bunlar gibi diğer dallarda pek çok mesleki öğretim kurumlarının açılmasını sağlmıştır.

O, "En mühim ve feyizli vazifelerimiz milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin kurtuluşu ancak bu suretle olur" demekteydi. Eğitimde zafer kazanabilmek için ise cinsiyet ayrımı yapmadan toplumun bütün fertlerinin aynı eğitimden geçmesi gerekmektedir. Atatürk bu düşüncesini de şu şekilde ifade etmiştir.

"Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinde kalır. Bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir."

Levent Şahverdi Arşivi

Bu düşünce doğrultusunda uygulanan eğitim politikaları kısa zamanda meyvesini vermiş, kadınlarda okur-yazar oranı % 3 iken birkaç yıl içinde % 10'ları aşmıştır.

Atatürk eğitimin milli olması konusunda çok duyarlıdır. O eğitimi dini eğitim, milli eğitim ve beynelmilel eğitim olarak sınıflamakta ve bunların amaç ve gayelerinin farklı farklı olduğunu, toplumu hür, bağımsız ve yüksek bir toplum olarak yaşatacak olanın milli eğitim olduğunu kabul etmektedir.. Diğer eğitim sistemlerinin geçersizliğini ise 1925 yılında yaptığı bir konuşmasında şöyle anlatır.

"Yeryüzünde üçyüz milyonu geçen İslam vardır. Bunlar ana-baba hoca eğitimiyle, terbiye ve ahlak almaktadırlar. Fakat üzülerek söylüyorum gerçek hadise şudur ki, bu milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve hor görü zincirleri altındadır. Aldıkları manevi eğitim ve ahlak onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek insanlık meziyetini verememiştir, veremiyor. Çünkü eğitimlerinin hedefi milli değildir."

Öğretmenler, eğitimin en önemli halkasıdır. Atatürk öğretmenlerden beklediklerini şöyle dile getirmiştir..

"Öğretmenler! Yeni nesli Cumhuriyet'in fedakar öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz. Ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti sizin maharetiniz ve fedakarlığınız derecesiyle orantılı bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni nesli, bu özellik ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir."

"İsterim ki, daima idealimi gençlere aşılayasınız ve daima korumak hususunda çalışasınız".

Bütün bu konuştuklarımızdan sonra Atatürk'ün çağdaş eğitim hakkındaki görüşlerini maddeler halinde vermek istiyorum:

1. Eğitim milli olmalıdır. Bu milli eğitim gelecek nesillere kuvvetli bir milli his aşılamalı, milli birlik ve beraberlik duygusunu kuvvetlendirmeli ve toplum ihtiyaçlarına uygun olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Eğitim bilime dayalı olmalıdır.

3. Öğretim tek olmalıdır. Bir ülkede farklı farklı eğitim verilmesi o ülke içinde birbirine zıt görüşlü insanlar yetiştireceğinden toplumsal huzurun bozulmasına neden olur.

4. Eğitim işlevsel olmalıdır. Öğretilenlerin toplum hayatında kullanılması önemlidir.

5. Eğitim meslek kazandırmalıdır.

6. Eğitimde cinsiyet farkı gözetmeden her iki cins de eşit hak ve imkanlardan faydalanmalıdır.

7. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Görülmektedir ki Atatürk'ün bu ilkeleri çağdaşlığından hiçbir şey kaybetmemiştir. Onun açtığı ışıklı yolda yılmadan ilerlemeli ve gösterdiği hedeflere ulaşmalıyız.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Eğitim Bakanları içinde en önemli isimlerden biri olan Hasan Ali Yücel ise Atatürk öldükten sonra kurulan ilk hükümette yer almıştır. Bakan olmadan önce Atatürk'le birlikte çalışma fırsatı bulmuş, onunla birlikte ülke gezilerine çıkmış, Türk Dil Cemiyeti'nin çalışmalarına katılmış ve yine onun tarafından Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne atanmıştır. Atatürk'ün bu kadar yakınında olan Hasan Ali Yücel'in onun fikirlerinden etekilenmemesi mümkün değildir.

1938 - 1946 yılları arasında bakanlık yaparak Türkiye'nin en uzun süreli Milli Eğitim Bakanı unvanını da alan Hasan Ali Yücel'in görev yaptığı dönemde, Köy Enstitülerinin ve Devlet Konservatuarının kurulması, bilim ve devlet dilinin Türkçeleştirilmesi, ansiklopedi, dergi ve sözlük gibi yayınlar dünya edebiyatından Türkçe'ye çeviriler, Üniversiteler Kanunu gibi önemli olaylar gerçekleştirilmiştir. Onun döneminde eğitim kurumlarında hem sayısal hem de nitelik bakımından büyük gelişmeler sağlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Hasan Ali Yücel döneminde 1939'da ilk milli eğitim şurası gerçekleştirilmiş ve bu şuraların daha sonraki yıllarda da tekrarlanması sağlanarak kurumlaştırılmıştır.

Onun çalışmalarına bakıldığında, Atatürk'ün izinde yürüdüğü, eğitimde milliliği hedef edindiği anlaşılmaktadır. Mesleki eğitime, Türkçe'nin sadeleştirilmesine, sanatçı ve öğretmen yetiştirilmesine yaptığı katkılar büyüktür.

Ayrıca yazdığı eserlerle Türk fikir ve edebiyat hayatına da önemli katkılarda bulunmuştur..

Türkiye'nin UNESCO'ya üye olmasını da sağlayan Hasan Ali Yücel'in çalışmaları bu teşkilatça da takdir edilmiş ve doğumunun 100. yılında UNESCO Türkiye Milli Komisyonu ve Atatürk Kültür Merkezi'nin işbirliği ile bir anma toplantısı gerçekleştirilmiştir. 1961'de kaybettiğimiz Hasan Ali Yücel'i sadece bir Milli Eğitim Bakanı olarak değil, kendisini eğitim, bilim ve sanat hayatımızın çağdaşlaşmasına adamış bir aydın fikir adamı olarak da rahmetle anıyoruz.

Burada bir ilk öğretim okulundayız, küçük çocuklarımızın da bizleri izleyenler arasında bulunduğunu dikkate alarak Atatürk'ün çocuk sevgisi üzerine onların ilgisini çekecek bir anıdan söz etmek istiyorum.

Bilindiği gibi, Atatürk devlet işleriyle uğraşmaktan, düzenli bir evlilik sürdürme ve çocuk sahibi olma imkanına sahip olmamıştır. Ülkesi ve milleti için yaptığı hizmetler ve fedakarlıklar nedeniyle Türk halkı O'nu baba olarak kabul etmiş ve Atatürk soyadını vermiştir. Atatürk'ün özlem duyduğu çocuk sevgisi ve babalık duygusu üzerine bir düğünde geçen olayı Mehmet Ali Ağakay şu şekilde nakletmektedir:

"Düğün O'nun varlığı ile son sınırına ulaşan bir neşe içinde geçmişti. Ata ayrılmak üzere ayağa kalkınca halk kendisini uğurlamak için iki sıra

Levent Şahverdi Arşivi

diziliverdi. Sevecen bakışlarını sağa sola yönelterek ilerlerken bir yerde durakladı, sonra durdu, elini yedi sekizyaşlarında bir kız çocuğunun başına uzattı.

Çocuğun arkasında yer alan ve anası ile babası olduğu belli olan çifte yavaşça seslendi "öpeyim mi?"

Herkesi derinden duygulandıran bu isteği ana babanın nasıl minnetle karşıladıkları kestirilebilir.

Atatürk çocuğu iki eliyle kaldırdı, öptü ve yere bıraktı. Fakat sahne bununla kapanmış olmadı..

Uyanık ve duygulu çocuk: "Ben de öpeyim, ne olursun Atatürk, ben de sizi öpeyim.." diye direndi.

Ata, belki de hiç ummadığı halde kendisine babalık mutluluğu tattıran bu içten davranışı, çocuğu bir daha yerden alarak yüzüne yaklaştırmakla karşıladı.

Bilmiyorum, halk bu dokunaklı sahneyi, gözleri yaşlı alkışlayarak kutlu kılarken, o çelik iradeli adamın iki damla gözyaşını tutamadığını görebilmiş miydi?"

Çocuklara karşı bu denli sevgi besleyen Atatürk, söylediği şu sözleriyle bu sevgisini açıkça dile getirmiştir.

"Çocuk sevgisi insan için bir ihtiyaçtır. Hele yaş ilerledikçe bu ihtiyaç kendisini daha kuvvetle hissettiriyor"

"Çocukluk ne güzel, çocuklar ne tatlı yaratıklar değil mi? En çok hoşuma giden halleri nedir bilir misiniz? Riyakarlık bilmemeleri, bütün istek ve duygularını içlerinden geldiği gibi açıklamaları"

İşte Atatürk çocukları bu denli severdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN 75. YILINDA ÇAĞDAŞLAŞMA*

Uzman Nilgün İNCE

Çağdaşlaşma Nedir? Çağdaş Uygarlık Nedir?

Çağdaşlaşma genel olarak her bakımdan içinde bulunduğumuz zamanın gereklerini benimseme, o gereklere uyma ve yerine getirme demektir.Bir diğer tanım olarak da gerek zihniyet, gerekse kurumlar açısından, çağın gerektirdiği yaşam tarzına geçme, geçebilme demektir.İleri ülkeler gösterdikleri siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerle içinde bulundukları çağın uygarlığını temsil etmek üzere belli bir düzey çizerler . İşte bu düzey "çağdaş uygarlık düzeyidir".

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Niye çağdaş Uygarlığa Yönelmişti , Bunun Nedenleri Nelerdir?

Atatürk, herşeyin bittiği sanılan, mutsuz ve karanlık bir ortamda, cesaretle, kahramanca ortaya atılmış, milleti örgütlemiş ve inanılmazı gerçekleştirerek dinamik , bağımsız, yeni Türk cumhuriyetini kurmuştur. Atatürk'ün temel amacı Türkiye'nin bir daha eski durumuna düşmemesi ve her zaman için milli bağımsızlığını koruyabilmesidir.Bu ise ancak çağdaş uygarlığı bütünüyle almakla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle çağdaşlaşmak Atatürk için bir amaç değil, fakat Türk Cumhuriyetinin sonsuza kadar yaşayabilmesi için vazgeçilmez bir araç niteliğini taşımaktadır.

Türk Kurtuluş hareketinin birinci amacı, bağımsız milli Türk devletinin kurulması, bundan sonra gelen en önemli amacı ise çağdaşlaşmadır.

---

* Bu Konferans 22 Şubat 1999 tarihinde Ankara Anıttepe Lisesi'nde verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'den önce, yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce "Yenileşme Hareketleri" denilen birtakım girişimler elbetteki yapılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde, dönemin padişahları ve aydınları tarafından birtakım yenileşme hareketleri girişiminde bulunulmuştu. Fakat o dönemde yapılan girişimler, faaliyetler elit bir tabakanın elinde kalmıştı. Sınırlı alanlarda yapılmıştı. Batıdan neyin alınıp, neyin alınamayacağı tartışması daima olmuştu. Daha önce de söylediğimiz gibi, sınırlı alanlarda yapılanlar halktan kopuk, halkın ihtiyaçları gözedilmeden yapılmıştı.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi kalkındırmak, Türk milletini hakkı olan uygar düzeye ulaşması, genç Türkiye Cumhuriyetinin "var olma savaşında" en hayati konuyu teşkil ediyordu.Diğer taraftan büyük askeri zaferleri takiben Lozan'da bağımsızlığını onaylatan yeni Türk Devletini bütün dünya çağdaş nitelikleriyle görmek çağdaş nitelikleriyle benimsemek istiyordu.

Yine Atatürk'ün şu sözlerinde çağdaşlaşmanın önemini görebiliriz: "Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz.Bütün gayretimiz Türkiye'de çağdaş, batılı bir hükümet kurmaktır.Uygarlığa girmek arzu edip de batıya yönelmemiş bir millet hangisidir?

Bu sözler Atatürk'ün çağdaşlaşmak konusundaki kararlı tutumunu göstermektedir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecine gelinmeden önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde de birtakım yenileşme hareketleri yapılmıştı. Dönemin Osmanlı aydınları ve padişahları yenileşme hareketleri girişiminde bulunmuşlardır.Yenileşme hareketleri ile ilgili yapılan faaliyetler sınırlı bir tabakanın , elit tabakanın elinde kalmış.Halkdan kopuk, halkın ihtiyaçları gözetilmemişti.Osmanlı İmparatorluğu döneminde yenileşme hareketleri sınırlı kalmış, batıdan neyin alınıp, neyin bırakılacağı tartışması sürekli olmuş. Batı uygarlığının ana unsurları gerektiği gibi kavranamamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Türk toplumu yukarıda saydığımız gerekçelerle , asırların ihmali olarak batıdan çok gerideydi.Batı uygarlığı ile aramızdaki mesafe çok büyüktü. Ülke baştan sona kadar bakımsız ve harabeydi. Ulaşım imkanları son derece kısıtlıydı.Ekonomi iflas etmiş durumdaydı. Hukuk düzeni şeriat esaslarına, Mecelleye dayanıyordu. Eğitim ise son derece yetersizdi. Okuma- yazma oranı çok düşüktü.Eğitim bakımından da bir bütünlük yoktu. Bir yandan geleneksel eğitimi temsil eden medreseler faaliyette bulunurken, diğer taraftan sayıları gittikçe artan ve modern eğitim yapan okullar vardı. Eğitimde ikilik mevcuttu.

Türk kadınının toplum hayatının dışında bırakılması da bir diğer önemli sorundu. Türk kadınının siyasi, sosyal, hukuksal hakları yoktu. Bu hakları ancak yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmasından sonra alabilecekti.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız tablo Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan bozuk tabloydu.

Atatürk'e göre bu bozuk tablo, kötü şartlarla ülkenin geldiği bu durum karşısında bir an önce yapılacak şuydu, Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi, hatta bu seviyeyi aşması gerekiyordu. Çünkü Atatürk, Türk toplumunda çağdaşlaşmayı, herşeyden önce bir yaşam davası, bir var olma mücadelesi olarak görüyordu.

"Büyük davamız en uygar ve en refaha kavuşmuş millet olarak varlığımızı yükseltmektir" bunu da Türk milletinin dinamik ideali olarak gösteren Atatürk, hemen - hemen bütün konuşmalarında uygarlık ve çağdaşlaşma kavramları üzerinde önem ve ısrarla durmuştur.

Atatürk ilke ve inkılâpları, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaştırabilmek için aklın ve mantığın çizdiği yolları içermektedir. "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını her bakımdan uygar bir toplum haline getirmektir. İnkılâplarımızın temeli budur" diyen Atatürk yapılan inkılâpların özünde çağdaş, uygar bir Türkiye olduğunu belirtmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağdaş uygarlığa yönelmekten güdülen amaçlardan biri de, kendi öz kültürümüzü bilimsel metotlarla geliştirmek, onu öz kaynağından, yani halk kaynağından besleyerek "kendi değer ve özellikleriyle" çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmaktır.

Çağdaşlaşmanın önemini ve gerekliliğini yine Atatürk'ün şu sözlerinde görebiliriz.

Atatürk'e göre "Dünya'da her milletin varlığı, kıymeti, bağımsızlık hakkı, ancak gösterdiği ve göstereceği uygar eserlerle orantılıdır.Uygar eser meydana getirmek kabiliyetinden mahrum milletler hürriyet ve bağımsızlıklarını kaybetmeye mahkûmdurlar. O halde uygarlık yolunda ilerlemek ve başarı kazanmak, var olmanın şartıdır".

Atatürk'e göre, çağdaşlaşmada esas ilim ve fendi. İlim ve fennin dışında rehber aramak gaflet, cehalet, dalaletti.

Yine bu konuda Atatürk'ün sözleri bizler için rehber olmuştur ve olacaktır.

"Gözlerimizi kapayıp, yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Aksine, ileri, uygar bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat, ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." Bilim ve teknik rehber alınmadıkça, onun kuralları ve yöntemleri benimsenmedikçe hiçbir alanda ilerlemeden söz edilemez.

Hiçbir uygarlık kendiliğinden oluşmaz, çeşitli uygarlık ve kültürlerin birikimiyle zenginleşir, şekillenir ve çevreye damgasını vurur. Bu itibarla uygarlıklar aslında bütün insanlığın ortak malıdır.

Atatürk'e göre "Memleketler çeşitlidir fakat uygarlık birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu yeğane uygarlığa iştirak etmesi lazımdır. Os-

Levent Şahverdi Arşivi

manlı İmparatorluğu'nun çöküşü, batıya karşı elde ettiği zaferlerden çok mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağlayan ilişkileri kestiği gün başlamıştır. Bu bir hataydı, bunu tekrar etmeyeceğiz."

Çağdaş uygarlık tek bir milletin veya tek bir dinin ortaya çıkardığı bir değer değildir. Diğer uygarlıklar gibi o da insanoğlunun yüzyıllar boyu devam eden katkılarıyla oluşan, rasyonel düşünceye ve lâik bir dünya görüşüne dayalı ortak bir eserdir.

Buraya kadar kısaca çağdaşlaşma nedir? Çağdaş uygarlık nedir?. Yeni Türkiye Cumhuriyeti niye çağdaşlaşma ve çağdaş uygarlık yolunu izleme gereğini duymuştu? Bunları kısaca açıklamaya çalıştım. Şimdi biraz da Türk Çağdaşlaşmasının özelliklerinden sözetmek istiyorum.

Türk çağdaşlaşması, tarihin derinliklerinden ortaya çıkan tecrübelerin ve Türk toplumunun beklentileri ve ülkenin ihtiyaçları ışığında şekillenmiştir. Temel dayanağı akılcı olmasıdır.

Atatürk'ün çağdaşlaşma yöntemi, "az zamanda çok ve büyük işler yapmak" esasına dayanır.

Herşeyden önce Atatürkçü çağdaşlaşma, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle bir bütündür. Atatürkçü çağdaşlaşma batıyı tamamen taklit değildir. Burada önemli olan konu, gerek düşünce gerekse kurumlar açısından batılılaşırken milli benliğimizi kaybetmemektir. Bunu Atatürk, şu sözleriyle anlatmıştır: "Biz batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz" diyerek çağdaşlaşmanın özünün taklit değil, iyi olanların Türk toplumuna aktarılması olduğunu vurgulamıştır.

Türk Çağdaşlaşmasının bir diğer özelliği de şudur: Atatürk'ün çağdaşlaşmada izlediği yol, çok farklı ve kapsamlıdır. "Çağdaşlaşma bizim

Levent Şahverdi Arşivi

için hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın faydalı bir sonuç vermesi buna bağlıdır." diyen Atatürk'e göre çağdaş uygarlığın ortağı olmak, bir uygarlığın bir bütün olarak alınmasıyla olabilir. Batı uygarlığını, ilmini, teknolojisini bir bütün olarak almaktır. Daha önce de açıkladığımız gibi ilim ve fenni rehber edinmek yeterlidir.

Atatürk inkılâplarını daha önce yapılan yenileşme hareketlerinden ayıran bir diğer önemli özellik de şudur: Bu inkılapların lâik bir temel üzerine oturtulmuş olmasıdır. Tanzimat ve hatta daha önce yapılan yenileşme çabaları teokratik bir devlet ve toplum düzeni için düşünülüyordu. Atatürk inkılâpları ise, kendisine ortam ve temel olarak, lâik toplum düzenini ve bu düzenin gerekliliğini kabul etmiştir.

Türk çağdaşlaşmasının bir diğer özelliği de batı uygarlığına, batı teknolojisine yönelmenin yanında unutulmuş Türklüğe de bir dönüştür. Bu nasıl olmuştur? Türk Milleti herkesçe bilinir ki, tarihin çok eski devirlerinde büyük uygarlık kurmasına, insanlığa büyük hizmetler yapmasına rağmen, son asırlarda (siyasal, toplumsal, sosyal) bazı etkenler, engeller sebebiyle batıdan geri kalmıştı. Türk çağdaşlaşma hareketiyle Türk'ün uygar niteliği tekrar harekete geçiyordu...

Atatürk bunu 10. Yıl söylevinde şu şekilde vurgulamıştır: "Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş, büyük uygar vasfı ve büyük uygar kabiliyeti bundan sonraki gelişmesiyle geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır".

Atatürk inkılâpları kısa bir zaman süreci içinde enerji ve kararlılıkla yürütülmüş radikal inkılâplardır. Batı dunyasının yüzyıllar boyu devam eden bir süreç içinde elde ettiği, Rönesans, Reform, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi gibi değerli birikimler, 15 yıl gibi, millet hayatı içinde çok kısa sayılabilecek bir zaman süreci içinde, artık geriye dönülmeyecek şekilde Türk toplumuna mal edilmiştir. Bu suretle yüzyılların yarattığı açık, bir an önce doldurularak mümkün olduğu kadar çabuk çağı yakalama yolu tutulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk çağdaşlaşmasının bir diğer özelliğini de şöyle açıklayabiliriz:

Türk kurtuluş hareketinin milli devletin kurulmasından sonraki çağdaşlaşma aşaması, ulusal egemenliğin gerçekleşmesini de sağlayan birçok atılımı kapsar. Bu hareket, bütünü ile bir Türk uyanışı ve yenilenmesidir. Yeni bir düşünce ve uygulama bütünüdür. Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketi ve uygulamaların geliştirilmesine Atatürk'den sonra da devam edilmiştir. Türk çağdaşlaşmasının bir diğer özelliği de evrensel değer taşımasıdır. Yeni Türkiye Devleti'nin kurulması ve yapılan çağdaşlaşma girişimleri sadece Türkiye için milli bir değer olarak kalmamış, özellikle de bağımsızlığını kazanmak isteyen veya gelişmekte olan ülkeler için bir örnek oluşturmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk çağdaşlaşmasının en büyük özelliği, lâik ve demokratik toplum düzeni içinde gelişmeye çok açıktır. Türk çağdaşlaşması, sadece Türkiye için değil, bağımsız kalmak isteyen, çağdaş uygarlığı benimsemenin bir ölüm - kalım sorunu olduğunu anlamış, bütün milletler için de evrensel bir diğer taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURULU 1999 YILI İKİNCİ OLAĞAN TOPLANTISI

Uzm. Yrd. Ali TUNA*

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu olağan toplantısı Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Devlet Bahçeli'nin başkanlığında 22.11.1999 tarihinde toplandı.

Toplantı, Yüksek Kurum ve bağlı kuruluşlarının; çalışmaları hakkında bilgi verilmesi, 2000 yılı bütçesinin onaya sunulması, 2000 yılı kısa, orta ve uzun vadeli plan ve programlarının onaya sunulması, Atatürk Kültür Merkezi'nin vefat ve istifa sebebiyle boşalan asli üyelikleri için seçim yapılması ve öneriler şeklinde olan bir süreç takip etmiştir.

Devlet Bahçeli toplantıda bir konuşma yapmış, konuşmasında; Yüksek Kurumun, bugün Atatürk'ün 1936 yılında yapmış oldukları bir konuşmada açıkça arzuladıkları seviyeye ulaştığını, bünyesinde yer alan kurum ve merkezlerle birlikte bir sosyal bilimler akademisi gibi çalıştığını ve tarihimizin, dilimizin, kültürümüzün, Atatürk'ün bize bıraktığı eşsiz değerlerin, daha iyi anlaşılabilmesi, yaşatılabilmesi ve bütün dünyaya aktarılabilmesi için gayret ettiğini söylemiştir.

Toplantıda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Reşat Genç de Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının çalışmaları hakkında bilgi veren bir konuşma yapmış, konuşmasında Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının yaptığı; yayınlar, Bilimsel Toplantılar, Ata-

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Şahverdi Arşivi

türk Uluslararası Barış Ödülü'nün verilmesi, Projeler, Cumhuriyetimizin Kuruluşunun 75. Yıldönümü dolayısıyla yapılan faaliyetler, Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 80. Yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde 1999 yılı içerisinde yapılan etkinlikler ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. Yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde 1999 yılı içinde yapılan etkinliklere değinmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK 4. ULUSLARARASI KONGRESİ

Uzman Nilgün İNCE*

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin Atatürk, Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak her dört yılda bir yapılmakta olan uluslararası faaliyetlerinden birisi olan Atatürk 4. Uluslararası Kongresi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel ile Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in yüksek himayelerinde, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi işbirliği ile 25-29 Ekim tarihleri arasında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde Medeniyet Ortalığı (Kültür Merkezi)'nda gerçekleşmiştir.

Kongre'nin ilk günü 9.30 ile 11.30 arasında protokol konuşmaları ve Ord. Prof. Dr. Agusto Sinegra'ya Atatürk Araştırma Merkezi'nin şeref üyeliği takdimi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi Atatürk Araştırma Merkezi açılış törenleri yapılmış ve öğleden sonra da oturumlara geçilmiştir.

Kongre'ye Devlet Bakanları Prof. Dr. Abdülhalûk Çay, Prof. Dr. Ramazan Mirzaoğlu ile 19 ülkeden 120 bilim adamı ve araştırmacı bildiri ile, Kazakistan ve çevre ülkelerden 45 bilim ve siyaset adamı tartışmacı olarak katılmışlardır.

Katılımcılar, Osmanlı Devleti'nin 700. Yıldönümü'nde Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişin Değerlendirilmesi, Atatürk Dönemi Uluslararası İlişkiler ve Günümüze Yansıması ve Günümüzdeki Etkileri ve Atatürkçü Düşüncenin Üçüncü Bin Yılda Değerlendirilmesi konularını kapsayan bil-

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

diriler sunmuşlardır. Sunulan bildiriler kitap halinde yayınlanıp bilim dünyasına sunulacaktır.

Kongre'yi Kazakistan'dan, Türkiye'den, Türk Cumhuriyetleri'nden öğrenim için Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi'ne gelen öğrenciler, büyük bir ilgiyle izlemişlerdir. Bu kadar farklı ve çeşitli ülkelerden gelen bilim adamlarının bir arada olması ve sunulan bildirilerin zenginliği öğrenciler için çok yararlı olmuştur.

Üç ayrı salonda üç ayrı oturum halinde gerçekleşen Kongre'de bildiriler her oturumun sonunda tartışılarak değerlendirilmiştir.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi'nin öğrencileri yerli ve yabancı bilim adamları için konserler düzenlemişler, tiyatro gösterileri sunmuşlardır. Bu faaliyetleri, özellikle Kongre'ye yurtdışından katılan bilim adamları ilgiyle ve merakla izlemişlerdir.

Ülkenin tarihi ve kültürel değerlerini tanıtmak amacıyla Üniversite tarafından geziler düzenlenmiştir. Bu geziler Türk ve yabancı katılımcılar açısından çok yararlı olmuştur.

Kongre, başta TRT, Anadolu Ajansı ve mahalli basın-yayın olmak üzere çeşitli haber ajansları ve gazeteciler tarafından sürekli izlenmiş ve oluşturulan Basın Merkezi kanalıyla haber bültenlerine aktarılmıştır.

Kongre'nin kapanışında değerlendirme oturum uyapılmış ve sonuç bildirisi tüm katılımcıların oybirliği ile kabul edilerek, Türkçe, İngilizce ve Kazakistan Türkçesi ile yayınlanmıştır. Bu bildiri ve değişik ülkelerden katılanların değerlendirmeleri Devlet erkânına ve ilgili kurumlara gönderilmiştir.

"Sonuç Bildirisi"nin Türkçe ve İngilizcesi şu şekildedir:

ATATÜRK 4. ULUSLARARASI KONGRESİ SONUÇ BİLDİRİSİ

1. Atatürk'ün evrensel nitelikteki fikir, düşünce ve inkılâplarının değişik milletlerden ve inançlardan insanların yaşadığı çeşitli coğrafyalardaki

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeleri etkilediği ve hâlen etkilemeye devam ettiği gerçeği bilimsel verilerle bir kez daha ispatlanmıştır.

2. İnsanlığın tarih boyunca yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Atatürk, askeri ve siyasi dehası, bilgisi, sevgisi, hoşgörüsü ve barışa verdiği önemle büyük bir lider olarak tarihteki onurlu yerini almıştır. Atatürk döneminde "Yurtta Barış, Dünyada Barış" prensibinin etkili bir şekilde uygulanması ile Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede kalıcı bir barış ve istikrar ortamı yaratılmıştır.

3. Atatürk'ün evrensel nitelik kazanan ilke ve fikirlerini bilimsel düşünceye dayanan yöntemlerle ele alınması ve 21. yüzyılın yeni bir boyutta değerlendirilmesinin Türkiye için olduğu kdar, bütün dünya için de büyük anlam taşıdığı vurgulanmıştır.

4. Uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınan ve Atatürk'ün de üzerinde önemle durduğu dil, din, vicdan, fikir ve kanaat hürriyetini esas almayan, insani değerlerde odaklanmayan ülke ve sistemlerin çöküşü ve bunların yarattığı insanlık dramı ortadadır. Bu nedenle insani değerleri hiçe sayan, temel hak ve özgürlükleri sağlayamayan her türlü terörizme destek veren ülkeler, 21. yüzyılın dünyasına olumlu bir katkı sağlayamayacaktır.

5. Atatürk'ün barışa verdiği öneme değinilerek, 21. yüzyıla girerken Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da, Kafkasya'da, Orta Asya'da ve Uzak Doğu'da meydana gelen toprak işgallerine, çatışmalara, anlaşmazlıklara son verilmesi ve ülkeler arasındaki sorunların barışçı yollarla çözümlenmesi arzu edilmektedir. Bunun yerine ülkeler arasındaki barışa hizmet edecek ve bölgesel barışı sağlayacak ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknik işbirliğine, karşılıklı sorumluluklara önem verilmesi gerekmektedir.

6. Bir sonraki Atatürk 5. Uluslararası Kongresi'nin Bulgaristan, Avusturya, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Bangladeş, Türkmenistan veya Kırgızistan'da yapılması istenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

FINAL DECLARATION OF THE 4TH ATATURK INTERNATIONAL CONGRESS

1. It has been once again proved that Atatürk's universal thoughts and reforms had influenced and have been influencing various peoples of different faith living in different parts of the world.

2. Atatürk who had been one of the rare personalities emerged, took his honorable place in history, as a result of his political wisdom, knowledge, humanitarian characteristics, tolerance and his dedication to the peace.

3. It was underlined that the recalling of Atatürk's universal principles and thoughts and their reevaluation in accordance with the 21st century parameters are important not only for Turkey but also for the world.

4. The human tragedy caused by the collapse of the systems and states which were not based on human rights, freedom of speech and religion, that were guarantied by international treaties and emphasized by Atatürk is now obvious. Therefore those states which undermine the human values, do not respect fundamental human rights and freedoms and support terrorism can not contribute to the world 21st century.

5. At the brink of the 21st century it is hoped that, the problems among nations in the Balkans, North Africa, Middle East and the Far East be settled; territorial occupations, fighting and conflict be stopped.

6. It was suggested that the 5th International Atatürk Congress would be held in one of the following countries: Bulgaria, Austria, Germany, Italy, USA, Bangladesh, Turkmenistan, and Kyrghyzstan.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK 4. ULUSLAR ARASI KONGRESİ VE TÜRKİSTAN GEZİ NOTLARI

Dr. Yaşar KALAFAT*

Sempozyum için Türkiye iştirakçileri İstanbul'dan 25 Ekim 1999 Almata'ya hareket ettik. Sabah kahvaltısını Almata'da Ankara Otelinde yaptık. Daha sonra Devlet Müzesine gidildi. Her nedense evvelce burada sergilenen birçok müze dokümanı kaldırılmıştı. Grup olarak Medeo'ya bir gezi düzenlendi. Burası dağ sportif tesislerinin olduğu bir mekandı. Aynı gün Almata'dan Çimkent'e uçakla hareket ettik. 26 Ekim'de Atatürk 4. Uluslararası Kongresi açılışı yapılıp oturumlar başladı. 27 ve 28 Ekim'de oturumlar devam etti. 29 Ekim'de Yesi Çimkent gezisi 29 Ekim'de Çimkent'ten Almata'ya ve 30 Ekimde de Almata'dan İstanbul'a uçuldu.

Açılışta Çimkent-Türkistan Valisi, Kazakistan Milli Eğitim Bakan Yardımcısı, Türkiye'den devlet bakanları ve rektörler vardı. Açılış her iki tarafın da millî marşlarının okunması ile başladı. Nursultan Nazerbayev ve Süleyman Demirel'in mesajları Kazak ve Anadolu Türkçeleri ile okundu.

Protokol konuşmalarından bizi en fazla etkileyen Türk Kazak Üniversitesi rektörü Prof. Dr. M. Jurınov'un konuşması oldu. Rektör "Kutlu Türkistan'da ulu babanız Atatürk"ün IV. Uluslararası Kongresini özel seçilmiş kelimelerle anlatılıyordu. Üniversitede 14 fakülte, 3 ilmi araştırma merkezi ve bölümlerinin olduğunu, 32 uzmanlık dalında 9.500 öğrenci 600 öğretim elemanı bulunduğunu bunlardan 90'ının profesör ve 220'sinin doktoralı olduğunu belirtiyordu. Ayrıca verdikleri eğitimle; ruhaniyet, kar-

* Tarihçi, Sosyal Antropolog.

Levent Sahverdi Arşivi

deşlik, ortak siyasi-ekonomik birlik dersleri ile Türk birliğini güçlendirmeyi amaçladıklarını belirtiyordu. Namık Kemal Zeybek, Ahmet Yesevi-Hikmetlerinden okuduğu şiirler ve Atatürk'ten verdiği vecizelerle, iki liderin Türkçü hedefleri arasındaki müşterekliği koyuyordu. Hakikaten Türkiye Cumhuriyetinin 29 Ekim Egemenlik Bayramı Kazakistan'ın Bağımsızlık Bayramı aynı günlerde Türkistan'da Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesinde Uluslararası Atatürk Kongresinde kutlanıyordu. Kongrede Prof. Dr. Agusto Sınagraya'da Atatürk Araştırma Merkezi şeref üyeliği verildi. Zeybek konuşmalarında Ahmet Yesevi müzesinin kapısından giren Türk olmasa da aradan Türk olarak çıkar. Türklük öyle bir şeydir ki Türk olabilmek için Türk soylu olmak bile yetmeyebilir. Türkistan'da sadece Turan Misafirhanesinde konaklamadık, Turan'ı çağdaş yorumlarla yaşadık.

144 Bildirinin tartışıldığı kongre 3 salonda devam etti. 27 ülkenin katıldığı kongrede Atatürk Araştırma Merkezi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi hakikaten başarılı idi. Bizim bildiri konumuz olan "Halk Değer verilerine göre Atatürk ve Atatürkçülük" ilgili çevrede tartışmalara yol açtı. Bu arada İslam'da; inanç, ibadet, muamelat itibariyle kültürün, halk kültürünün yeri aranıldı... Dini kültürleşmede Türklerin beceriksiz olduğumuz İsevi ve Musevilerin daha başarılı oldukları... Bir Kayserili halk adamının cumhuriyeti, yediği darı, gözleri mavi, saçları sarı giydiği deri olan birisinin kuracağı şeklinde Atatürk'ü anlatan bir yorumunun olduğunu... Türkistan da türbe ziyaretinde Fatiha okunmayıp "AminAllahu Ekber" (Allahım büyük olan sensin burada yatanı bağışla)denildiği gibi açıklamalar yapıldı.

Türkistan'da başarıya ulaşmış faaliyet merkezlerinden birisi de üniversitenin kültür merkezi idi. İsabetli bir kararla modern bir bina yapılmış ve içi elektronik cihazlar ile donatılmıştır. Her türlü kültürel faaliyete müsait bu binanın içerisinde, konser, folklor ve el sanatları sergisi izledik. Kongrede burada yapıldı. Burda bize "Yesevi Üniversitesi" gazetesi dağıtıldı. Merkezin kültür faaliyetlerini duvar ilanlarından, takip mümkündü. 3 Kasım 1999 saat 19.00, Prof.Dr.Rahmankul Berdibey tarafından, Alpanus Destanının Yazılışının 1000. Yılı Münasebetiyle Türk Dünyasında

Levent Şahverdi Arşivi

Destan motifleri","10 Kasım 1999, saat 19.00'da Atatürk'ün vefatının 61. yılı münasebetiyle Atatürk ve Cumhuriyet filmi", (17.Kasım 1999 saat 19.00'da Doç. Dr. Özcan Yeniçeri, Dr. Yakup Deliömeroğlu tarafından Ziya Gökalp'in vefatının 70.yılı münasebeti ile Türk Rönesansı 2), (24. Kasım 1999'da saat19.00'da Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı tarafından Cengiz Han ve Moğollar) konferansları verilmektedir. Üniversitede Edebiyat Basın Yayın, Bilgisayar, Tarih ve Tanıtma Kültür Medeniyet, İşletme olmak üzere 10 öğrenci klübü ve bunların faaliyet günleri hocalardan danışmanları var. Yakup Deliömeroğlu'nu kutlamak lazım. Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı'nın ise yemekhaneden başlayarak üniversitenin her alanında çok etkin hizmetleri var.

28 Ekim 1999 günü Kentov şehrine gittik. Burası Türkistan şehrine 20 km. mesafede kurulan tarihi 50, 60 yılı bulmayan 50.000 nüfuzla bir şehir. Bu şehri Ruslar Türkistan şehrinin prestijini yok etmek Türkistan'ı unutturmak için kurmuş, öyle ifade ediliyor. Ruslar bir dönem bu şehre Türklerin girmesini yasaklamışlar.İfadeye göre Ruslar stratejik nedenler itibariyle bölgeyi Türkler gibi güvenmedikleri kimselere kapamışlar.Yakın geçmişte burada yaşayan Rumlar Sovyet yönetiminin gözde halklarındanmış.1992-93'den sonra göç etmişler. Anadolu ve Anadolu'dan bu bölgeye gelmiş Rumlar için halk "pontus" tabirini kullanıyormuş.

Kentov'da artık Türkler de yaşıyorlar. Türk Dünyası Araştırma Vakfı burada bir okul açmış okulun 250 öğrencisi 2 öğretmeni var. 1992 yılından beri faaliyet gösteriyor. Okul binaları ana caddenin üzerinde, bizi topluca karşıladılar, gösteriler yaptılar, ısrarla davet ettiler. Prof. Dr. Örcün Barışta öncülük yaptı, okula katılımcı Türkoloğlar bir hatıra bıraktık. Bu şirin ve başarılı okulun ismi Hoca Ahmet Yesevi Türk Kazak Okulu idi. Öğrenciler 29 Ekim Cumhuriyet Bayramını Atatürk köşesinin önünde kutlamışlardı. Akif Tural ve Ömer Turan burada öğrencilerle resim çektirdi.

Tema Vakfı Türkistan'da Ağaç Bayramı yaptı. 1000 meşe palamutu diktik. Bu arada Yaygın Eğitim Merkezinin açılışı yapıldı. A.Y.T.K Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Murat Jurinov, 29 Ekim'de yapılan merasimdeki

Levent Şahverdi Arşivi

konuşmasında "Türk birliği bir siyasi birliktir. Türk dünyası bir coğrafya bütünlüğüdür. Bu coğrafyada bugün 5 bağımsız cumhuriyet vardır. Allah versin yarın 25 cumhuriyetimiz olsun. Allah bizi o güne eriştirsin. Atatürk'te Ahmet Yesevi Ata'da bunu istemiştir. Bu günde Türkiye ve Kazakistan bunu istemektedirler. Allah istesin bu istediğimiz olsun. Türk Milleti hiç-bir zaman devletsiz ve bayraksız kalmamıştır. 21. yüzyılın nelere gebe olduğu hiç bilinmez...) demiştir.

Prof. Dr. Reşat Genç konuşmasında "bir babanın 10 balası olsa, Türkler de baba evlendirdiği her balaya bir çadır-ev verirdi. Bu ev verme işine Türkler evlendirmek, bu olaya evlenmek demişlerdir. En küçük ev küçük kardeşindir. Onun ev edinme biçimi ayrı olurdu. Evin en küçük kardeşine "Od tegin" denirdi. Ayrı ayrı evlerdeki kadınlar birbirlerine arka çıkar, destek olurlar. En küçük kardeşin evi baba ocağı olarak kardeşlerin zaman zaman toplanma yeridir. Bizim geleneğimizde ev ev üstünde olmaz. Ayrı evli bu kardeşler kardeşçe ilişki içinde olurlar. Başka ilişki aramak ve anlatmak yanlıştır" demiş ve Türkiye'nin kalkınmasını anlatmıştır.

Namık Kemal Zeybek yaptığı konuşmada, Atatürk'ün 1923 yılında Adana Türk Ocağında yaptığı konuşmasında Türkiye nüfusunun 50 milyona ulaşınca cihan politikaları uygulayabileceğini, Türkiye'nin bu gün 50 milyonu aştığını, Kazakistan nüfusunun az olduğunu, artması gerektiğini 1923 yılında T.C.'nin çok yoksul olduğunu, ancak milliyetçilerimizin bilhassa milliyetçi askerlerimizin olduğunu, Azerbaycan halkı kahramandır. Şehitler Hıyabanı bunun şahididir. Ancak bilinçli eğitimli ordusu yoktur. Hazırlıksız güç olmaz. Atatürk'ün kadrosu vardı. Dedem (Atatürk evliyadır) derdi. Türkiye'nin geleceğini güneşin doğuşunu gördüğüm gibi görüyorum. Ne Mutlu Türküm Diyene, demiştir.

Devlet Bakanı Prof. Dr. A. Çay konuşmasında Türkiye Cumhuriyetinin 76. yılını kutluyoruz. Atatürk 10. yıl nutkunda 10 yılda on milyon genç yarattık demişti Bu gün ise biz 21. yüzyıldan fazla bir şey istemiyoruz. Dünyadaki 200-250 milyon Türk'ün insan haklarından yararlanarak yaşamasını istiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkistan valisi Uğur Hat Ahmet Ulu yaptığı konuşmada Türk dünyası içerisinde ekonomik, kültürel, siyasi, dayanışma ve kardeşliğin önemini belirtmiş, Türk dünyasının kuvvetinin birlikten doğduğunu, Türk uyrukların da bayrakların rengini gökten keza ay ve yıldızı da gökten aldığını; bunların sonsuz aydınlığı temsil ettiğini belirtmiştir.

Çimkent havaalanında bizi Kazak Türklerinden genç kızlar milli kıyafetleriyle karşıladılar. Bize ekmeklerinden ikram ettiler. Tuz ve ekmekle misafir karşılamak Türkler arasında çok yaygın tarihi bir gelenektir. "Tuz Ekmek hakkı" Anadolu Türklerince de bilinmektedir. Çocuklarımız bize hemen arada Kazak Türk folklorundan örnekler sundular. Ömer Turan hoca ile birlikte hemen oyuna katıldık ve gençlerle resim çektirdik. Ekipteki kızlarımızdan birisinin ismi Butağız Kaşıkara idi. Buta bilindiği gibi hak badesinin içerisindeki hikmet hücmesinin ismi olup, mitolojimizde Türk cihan hakimiyeti mevkutelerinin simgesidir. Biz Buta'yı Bulgaristan Şumnu'da folklor ekibinin kemer tokasında, Nahcivan Devlet Halı Müzesinde, kilim ve halı motiflerinde Anadolu tarihi, kadın gümüş süs eşyalarında daha bir çok yerde tespit ettik. Ahmet Yesevi'nin Türbesi müzesiyle birlikte ele alınmış, çevre düzenlemesi büyük ölçüde tamamlanmıştı. Türbenin bulunduğu yer parmaklıklarla koruma altına alınmış, ziyaretler şimdilik dışarıdan yapılabiliyor. Müze henüz ziyarete açılmamış. Müzenin orta mekanında etrafı ayetlerle işli dev kazana merdivenle çıkılıyor. Burada hocam F. Kırzıoğlu'nun yeğeni Esin Dayı ile resmettik. Müzenin giriş kısmındaki müzeye dair bilgi veren tabeladaki yazı Rusça ve Kazak Türkçesi ile yazılmıştı. Bize göre aynı ifade Türkiye Türkçesi ile de yazılır ise yakışır.

Türkistan çevresindeki büyük tarihi mezarlıklarda çok sayıda türbemezar var. Aslan Babanın uzak çevresinde yapılmakta olan anıtsal türbe mezarların kimlere ait olduğunu sorduk. Çok yakın zamanda ölmüş devlet ricalinden veya zengin halktan kimselere ait olduğu söylenildi. Yüzyıla kalmaz bu mezarlara yatır muamelesi yapılabilir.

Arıstan Bab/Aslan Baba bölgenin ulu velilerindendir. Dini menkıbeye göre Peygamber efendimizin emanet olarak bıraktığı kutsal hurmayı 400

Levent Sahverdi Arşivi

yıl kadar dilinin altında saklayıp, Ahmet Yeseviye teslim etmiştir. Halk arasında "Aslan Baba da gecele Hoca Ahmetten dile" diye bir kalıp söz vardır. Türbenin uzunluğu 35, eni 12, yüksekliği 12 metre olup iki parçadan meydana gelmiştir. Türbe Güney Kazakistan eyaleti Otrar ilçesi Koğon köyünde tarihi Otrar şehrinde kurulmuştu.

Gevher Ana Türkistan'ın ulu hatunlarından birisidir. Hz. Ali ile Hz. Fatıma dünyaya gelen oğullarından Hz. Hasan soyuna Şerifler Hz. Hüseyin'den gelen soyuna Seyyitler denilirken Hz. Ali'nin Hanefi hatundan olan Muhammet Hanifi'nin soyundan gelenlere de hocalar sülalesi denilir. Hocalar; Divane Hocalar, Horasan Hocalar ve Akkangan Hocaları olarak biliniyor. Bunlardan Abdülhalim Bab, Divane Hocalar Süsalesine Abdulcelil Bab Horasan hocalara sülalelerine ve İssak Bab Akkanganlı hocalar sülalesine mensuptur. Abdurrahman bab Cambıl civarında Abdülhalil bab Kızılordu civarında İshak bab Çartı Töbe'de yatmaktadır. Karaşaç Amarın eşi şeyh İbrahim İshak babın 12 göbekten torunudur. Gevher ana ise Ahmet Yesevi ile Gülsüm hanımın kızıdır. Mezarı Türkistan'ın güneyinde Şavildir civarındadır.

Türkistan'da Ahmet Yesevi Türk Kazak Üniversitesinin kültür merkezinin salon duvarlarında sempozyum münasebeti ile oluşan resim sergisinde Türkistan milli tarihinden harp sahnelerini gösteren resim tabloları da vardı. Biz bunları resimledik, tarihi geçmişi savaş sahneleri ile resmetmek Türk resim sanatının geleneğidir. Bu uygulamayı Türkmenistan, Azerbaycan sanat galerilerinden tanıyorduk. En son Nahçivan Mümine Hatın müzesindeki benzerlerinin resmini çektik. 1999 Türkiyat Kongresi Harbiye Askeri müzesinde yapılmış, biz benzeri resimleri orada da çekmiştik. Türk askeri harp kuralları, at koşumları, kılınç sahneleriyle de resimlerden dahi izleyebilecek ortak yanları vardır. Bu tarz harp sahnesi canlandırmalarının şıklandırılmış örneğini Ebu Nafız Muhammet El Tungu Otrar müzesini, Otrar şehrinde gezme imkanı bulduk. Müzenin kapısında Farabinin bir büstü vardı. Üniversite yönetimi yerinde bir karar ve uygulama ile "Hoca Ahmet Yesevi-Arslan baba ve Gevher Ana"yı bir arada anlatan bir broşür dağıttı. Gördüklerimizi okuduklarımızla birleştirerek bir yorum aktarmak istiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği gibi Ahmet Yesevi 1103 yılında Yesî şehrinde dünyaya gelmiş, bölgenin yerli Türklerinden bir ailenin çocuğu idi. Soyu İftehar oğlu Mahmuttan olma İbrahim ve annesi Karasaç Anaya dayanmaktadır. Bunların mezarları Sayrandadır. Ahmet'in ilk Ruhanî üstadı Aslan Babadır. Daha sonra Buharada şeyhi Yusuf Hemadanı'ya intisap eder ileride onun üçüncü halifeti olur. Rivayete göre Ahmet Yesevi, Peygamber yaşı olan, 63 yaşında ailesi ve öğrencileri ile halvethaneye çekilir. 1166-1167 yıllarında ölür. Timur Tirmez 1390-95 yıllarında onartıp tamamlatır. 1 Ocak 1990 Ahmet Yesevi devlet müzesi tekrar kurulur. Böylece 88,7 hektarlık alan koruma altına alınır. Burada kazan Hanlarından Abılay Han'ın Esim Han'ın, Takva Han'ın XVI.-XVIII. Yüzyıllarda yapılan mezarları vardır. Ayrıca ulu astronom-alim Uluğbey'in kızı Rabia Sultan Beğin (XV. yy) orta asra ait Doğu Hamamı XII. Asıra ait yer altı mescidi (halvethane) Şildehane, belirsiz mozole, Gevher ve Alhoca babanın mozoleleri vardır. 46.5x65 m olan Ahmet Yesevi'nin anıt mezarının kubbesi büyük portallı bölümünde 35 oda vardır. Külliye'de ayrıca; kazanlık, yazılı kapılar (bunlardan birisi evliya kapısı, Evliya sevgisi, mutluluk kilididir. Bizim halk inançları itibariyle dikkatimizi çeken hususlar arasında Ahmet Yesevi'nin annesinin ismi (Karasaç)'daki Kara ile kapı yazılarındaki (Evliya kapısı-saadet ocağı) (Evliya kapısı mutluluk kilidi) ifadelerindeki kapı ve kilit kelimeleri oldu. Adeta Karakızdaki kara sadece esmer demek değildi. Kapı/bab ile kilit adeta batını içerik de taşıyordu. Ayrıca kabirhanedeki nefritten (yeşim taşından) yapılmış mezar taşı kayalardaki suyun kutsal kabul edilişi beni taş ve su kütlelerine götürdü.

Otrar'da Aslan bab/Aslan babanın türbesini ziyaret etme imkanı buldum. Sağlı sollu odalardan oluşan bir anıt mezar. Yapıdaki odalarda Şerimbet Ajderin, Laşınbab'ın Karfababın da türbeleri vardır. Türkistan ululanının isimlerinin aldığı bab/kapı ekini okuyunca hatırıma Uluslararası Türkoloji Kongresi için hazırladığım "Türk Halk İnançlarında Baba İyesinin Mitolojik Boyutu" isimli bildirim geldi. Türbenin dış duvarlarındaki madeni levhada (Kazak, Sovyet Sosyalist Birliği Arıstanbab, Beyti XII. yy. da yaşadı. Müzesi 1907 yılında devlet tarafından restore edildi" yazısı var-

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Müze türbenin etrafı tamamen açık boş arazi idi. Uzaktan münferit türbe karekterli mezarlar görünebiliyordu. Aslan babın (Arıstanbab) mezarı Erbil, Türkmenistan, Anadolu'daki bazı benzerlerinde olduğu gibi 3-4 m uzunluğunda kıble tarafında bir pencere bulunan bir odadadır. Grubumuzdan kabiri ziyaret edenler fatiha okurken Hamdi Mert sadece fatiha ile yetinmedi. Allah onlara rahmet eylesin, bizlerin de dualarımızı kabul etsin.

Otrar müzesinden sonra Otrar arkeolojik kazı çalışmaları bölgesine gittik. Bu kazı Türk Tarih Kurumu destekli olarak yapılıyor. İfadeye göre burası Cengiz Han ile Harzem Şah'ı Süleyman Şah zamanında, Cengizhan zamanında yerle bir edilmişti. Bu kazı çalışmalarımızda yabancılar yine çini parçalarını gözlerimizin önünde yağmaladılar. Biz izin alarak aldığımız birkaç parçayı derslerinde kullanmak üzere Sadi Bayram dostumuzla Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya gönderdik.

Türkler her yerde huyca da aynı. Türkiye'de bir söz vardır.

Tütünü çürük ise,
Çubuğu erik ise,
İçeni Yörük ise,
Haramdır

Bu deyiş Türkistan'da

Tütünü şiraz ise,
Çubuğu kiraz ise,
İçeni de laz ise,
Haramdır şeklinde söyleniyor.

Çimkent'de son gecemizde A.Y.T.K. Üniversitesi İşletme Fakültesi bir kültür şölenine davet edildik. Yemekler nefisti. Gecede Kütalıvo Nikol

Levent Şahverdi Arşivi

Aytar, Kam/Şaman ritimleri ile modernize edilmiş Şaman ayinini canlandıran çok hareketli, çok nefis parçalar okudu. Folklorik giyimi Şaman aksesuarı ile donatılmıştı. Kendisini zevkle resimledik. Belindeki su kabağı Şaman motifleri bezenmişti.

Ayrıca Kazak Türk normları ile stilize edilmiş çok başarılı bir defile izledik. Binanın koridorunun yanındaki resimler ile birlikte sayın Süleyman Demirel'in "Anavatanımız olan, Ulu atamız Ahmet Yesevi toprağında bulunmak bize de nasip oldu. Türkistan'da oluşan bu seçkin üniversite dünyadaki ilim ve eğitim merkezlerinin birine dönüşeceğine inanıyoruz" ve Sayın N. Nazarbayev'in "Eski Türkistan şehri bundan önce Kazak Ordasının başkenti idi. Şimdi ise maneviyat dünyasının başkenti olmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi adını taşıyan uluslararası Türk Kazak Üniversitesi sadece akraba iki halkın ilişkilerini pekiştirmemektedir. O seçkin ilim merkezlerinin de arasına katıldı".

Rektör burada da bir konuşma yaptı. Konuşmasına dünyada 200 milyon Türk'ün olduğunu anlatarak başladı. Dünya Türklerinin yaşadıkları toprakların da Türk'ün malı olduğunu anlatıp, Türkçü konuşmasını (yaşasın Türk Birliği) şeklinde bitirdi. Gece de Türkçü koro ve solo türküler dinledik. Türkçü şiirler okundu. 200-300 davetlinin katıldığı gecede okunan parçalara bütün salon katıldı. Gecede Prof. Örçün Barışda Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. Taciser Onuk ve ben bütün yorgunluğumuza rağmen dakikalarca horon oynadık.

26 Ekim 1999 gecesi üniversite gençliği bize bir konser verdi. Konser anlatılamayacak kadar güzeldi. Taktimler sahnenin iki ön köşesine yerleştirilmiş mikrofonlarla yapılıyordu. Tanıtımları Kazak Türklerinden bir ve Anadolu Türklerinden bir erkek Anadolu Türkçesi ile yapıyorlardı. İfadeler edebi ve şiirseldi. Açılışı Kazakistan atışmalar şampiyonu B.Şoybekov süngü çalarak yaptı. Benzerlerinde olduğu gibi şiirle günün önemini belirtip "hoşgeldiniz" diyordu. Çaldığı parçada Türklüğün geleceği için birlik ruhunun çok önemli olduğunu, Türkistan da Kazakistan'ın bağımsız gününde yapılan Atatürk Kongresinde Atatürk'ün ruhunun Kazak

Levent Şahverdi Arşivi

ve Türk kız ve erkeklere girdiğini belirtti. Milli Halk sazları ile doğaçlama olarak halk ozanlarının "hoşgeldin" deme geleneği bir Türk kültürürünü olup Anadolu Türklerinde de yaşamaktadır. Sahneye ilkin Galımca Golbeye isimli bir Kazak Türkü çıktı. Arka fonda Atatürk'un Nazarbayev'in posterileri ve "4. Uluslararası Atatürk Kongresi" yazısı vardı. Türk musikisinden nefis bir fon oluşmuştu. Genç, Atatürk'ün Sovyetler Birliğinin dağılması dönemine hazırlıklı olunması konulu konuşmasını Kazak ve Anadolu Türkçeleri ile seslendirdi. "Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur" diye başlayan hitabet okunurken, salondan çıt çıkmıyordu. Yemen Türküsünü Aygül Abjelova isimli Kazak Türklerinden bir hanım Anadolu Türkçesi ile seslendirdi. Kıyafeti ve edası fevkalade ciddi ve saygı telkin eder türdendi. Bu türkünün bu derece farklı ve etkili yorumlandığını ilk defa dinledim. Salondaki herkes bu güzelliğe bayıldı. E. Fiegl "Yaşar bey bu hanım İtalyan opera sanatçılarına taş çıkarır" diyordu. Bir diğer Avrupalı konuğumuzda "Türk dünyasın da rönesans mı?" oluyor diye soruyordu.

Maksat Aytcanof isimli genç ünlü Türkistan şiirini seslendirdi, Kırgız şarkısı Yaralı Akkuyu'yu Aknur Tokkulieva, Azerbaycan Türküsü Tarla Kuşlarını, Aknur Tokkulieva, Nurtuganın Vasiyeti isimli parçayı Gülmira Bayramaratova okudu. Türk Dünyasından gençler bir koro oluşturmuşlar. Bu ekip Türk dünyasının çeşitli lehçelerinden parçalar okuyor ve Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinin folklorünü sergileyebiliyordu. Bunun için ritm ve melodide uyum sıkıntısı çekmiyorlardı.

Adeta Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı Türkistan'da devam ediyor, Türk dünyasının çeşitli kesimlerinden Türk folklörü Türkistan'da sergileniyordu. Köroğlu, Balbıralmın, Elimay, Kazakistan İlim Bemin, parçalarından sonra dostluk halayı sergilendi. Bu halayda çeşitli Türk kesimlerinden Türk gençler milli kıyafetleri ile hep birlikte çeşitli Türk oyunlarını sahnelediler.

Aynur Oyşiyeva Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Mustafa Kemal'in Kağnısı isimli parçasını seslendirdi. Korlan'ı Modiyar Erbekof, Hoş Gelişler, olayı,

Levent Şahverdi Arşivi

Moldiyor erbekof ile Nuryalsın Anavurbekfo, armısınlar Adamları,Savron Elov, Beleste'yi Aknur Tokulyenlove, Türkiyem'i Marat Orarınbekof, Harazim Dausı'nı Nilüfer Halkberdiyova, Avır Jıllaz'ı Enes Edibekofa, memleketimi Aynur abjalova okudular. Ayrıca; Kafkas Dansı, Halay, sahnelendi.

İlginç olan bir husus da bütün bu etkinliklerde üniversite öğrencisi olan Rus gençler de yer aldılar. Yanımda oturan birisi adraspan (üzerlik) yakın bu çocuklara göz değmesin diyordu.

Kültür şöleninden çıkınca Ali Akbaş dostumuzun Türkistan şiirinden hatırımızda kalan şu mısraları mırıldanıyordum.

"Göl/su değil kımızdı Aral

İffetli bir kızdı Aral

Kalınca Küffar elinde

Yer altına sızdı Aral"

27 Ekim 1999 gecesi Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Tiyatro Fakültesi Bahtiyar Vahapzade'nin Özümüzü Kesen Kılıç (Gök Türkler) isimli, 3 perde 12 sahneden oluşan dram eserini sahneye koydu. Eser konusunu M.S. 630 yılında Çin tarafından yıkılan I. Göktürk Kağanlığı'nın istiklal mücadelesinden almıştı. Eserin rejisörlüğünü Kazakistan devlet sanatçısı profesör Rayımbek Seytmetru yapmıştı. Eser yardımcı rejisör Saya Tokbaleveyeva, dekoratör Kültüre Jumaguluh, müzisyen, Arman Düysenov ve danışman Günhan Kayhan tarafından sahneye konulmuştu. Rolleri; Murat Orazımbetov (Kara Kağan) (Dulu Han) Aynur Bayırbetovor (içken Hatun) Nurcan Tölendiyev (Yan-Çung) Kanat Sadıkbekov (Baga Tarkan), Nurcigit Abdikulav (Salarhan) Galımcan Kalıbaev (Arslan), Aysulu Abcalova (Banu Çiçek) Ercan Nurımbetov (Çin Subayı) Maksat Aytcanov (1. Ulak Galımcan Kalımaev (2. ulak) paylaşmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Perde açılmadan evvel Prof. R. Seytmetov, eserin taktimi münasebeti ile yaptığı konuşmayı Türkçü haması şiirlerle süsledi. Konuşmasında hoca, "Biz Türkler bir ağacın dalları gibiyiz. VI. yy.dan itibaren bölünüp dünyaya dağıldık. Hepimiz emperyalizme duçar olduk. Kazak Türkleri de Rus emperyalizmine duçar oldu... Eserin yazarı olan Bahtiyar Vahapzade bir Azerbaycan Türküdür. Namık Kemal Zeybek bize eserin senaryosunu verdi... burada sahneye koyduğumuz bu eser Kazak Türklerinin bugünkü durumunu anlatmaktadır... Atatürk'ün kongresinde bu piyesin sahnelenmesi önemliydi..." dedi.

Türkistan'da Türk halk inançları içerikli Anadolu Türklerinde unutulmaya yüz tutmuş bazı uygulamaları Kazak Türkleri arasında Pazar yerlerinde gözledik. Bunlar daha ziyade fal ve gelecekten haber alma ile ilgili idiler. Elinde muhabbet kuşu ve içerisinde anlamlı maniler bulunan bir kutu ile dolaşan kız ve kadınlar, fal baktırmak isteyenler için kuşa bu şans kağıtlarından çektiriyorlar. Biz bu uygulamayı Bakü'de Azerbaycan Türkleri arasında da gözledik. Anadolu'da daha ziyade Güvercin ve Tavşanlara şans manisi çektirilirdi. Pazar yerinde ayrıca "bakla falı" "iskambil falı" bakanlar da vardı. Ayrıca, evvelce Türkmenistan ve Özbekistan'dan tesbitini yaptığımız "gezici tütsücü"ler Türkistan çarşısında da faaliyet gösteriyorlardı. Zakir Avşar ve Anıl Çeçen'i tütsü yaptırırken resimledik.

Türkistan pazarı büyük ölçüde yerli mamulat satıyor. Halkın temel gıda maddeleri yörede üretiliyor. Giysiler Uzakdoğu imalatı olup pazarı tutmuşlar. Bölgede çok lezzetli taneleri küçük yer fıstığı ile çok tatlı çekirdeksiz siyah üzüm kurusu satılıyor. Kunduz derisinden bay bayan kalpakları Türkiye'ye göre çok ucuz. Anadolu da kıl testere ile yapılan kontrplak burada ince tahtadan yapılıp renk vermek için bunlar yakılarak süsleniyor. Tahta çocuk beşikleri ve gelin sandıkları tamamen Anadolu'dakinin aynıları idi. Türkistan kumaş ve ağaç boyalarında hakim renk; yeşil, sarı ve kırmızı biz bu güzellikleri imkan nispetinde resimledik.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN "TÜRK - BULGAR DOSTLUĞU ADINA ATATÜRK VE TÜRKİYE KİTAP SERGİSİ"Nİ AÇIŞ KONUŞMASI*

Sayın Büyükelçi, Sayın Vali Yardımcısı, değerli konuklar,

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler son yıllarda her alanda gelişme kaydetmeye başlamıştır. Geçen yıl Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 ve Atatürk'ün ölümünün 60. Yıldönümü dolayısıyla Sofya ve Rusçuk'ta düzenlenen bilimsel toplantılara katıldık. Her iki ülke bilim adamları, Genelkurmay yetkilileri ve Bulgaristan eski Cumhurbaşkanı, sayın Dr. Jelyu JELEV, komşuluk, dostluk ilişkilerini değerlendirdiler. Sofya'da bir caddeye Atatürk'ün adının verilmesi kararlaştırıldı. Bu tür faaliyetler, iki ülke arasındaki ilişkilerin bilimsel ve kültürel boyutuna çok önemli katkılar sağlamaktadır. Bulgaristan Kültür Haftası nedeniyle "Atatürk ve Türkiye ile İlgili Kitap Sergisi'nin düzenlenmesi ve bu sergiye bu kadar geniş katılımın olması oldukça memnuniyet vericidir.

Bulgaristan da Türkiye gibi Batı'ya yönelimi seçmiş, NATO ve Avrupa Birliği'ne üyelik için gerekli girişimlerde bulunmuştur.

Bizlere düşen görev, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin kültürel boyutunu geliştirmek, insanlarımızı Türk-Bulgar dostluğu yönünde aydınlatmaktır. İki ülke arasında geçmişte üzücü ve istenmeyen olaylar olmuş olabilir. Ancak; geçmiş, bugünkü ve gelecekteki ilişkilerimizin geliştirilmesine engel oluşturmamaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler,

---

* Türk Dil Kurumu Salonunda 23/25 Mayıs 1999 tarihleri arasında düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

hem Bulgarca, hem de Türkçe bilmelerinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde köprü görevi görebileceklerdir. Bu amaçla Bulgar makamlarınca da Sofya'da veya Rusçuk'ta açılması istenen Atatürk Araştırma Merkezi, ikili kültürel ilişkileri daha da geliştirecektir.

Böyle önemli bir serginin gerçekleşmesi için Bulgaristan ve Türkiye tarafından katkıda bulunanlara teşekkür eder, saygılar sunarım.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRKİYE KİTAP SERGİSİ
— TÜRK-BULGAR DOSTLUĞU ADINA —

Uzm. Yrd. Berna TÜRKDOĞAN*

Atatürk Araştırma Merkezi, Bulgaristan Ankara Büyükelçiliği, Bulgaristan Yazarlar Birliği, Balkanart Birliği, Luben Karavelov Kütüphanesi, Azınlık Problem ve Kültürünü Araştırma Merkezi ile Bulgaristan'da Türk ve Bulgar Kültürünü Araştırma Vakfı işbirliğinde düzenlenen sergi, 23-25 Mayıs 1999 tarihinde Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Salonu'nda ziyaretçilere açılmıştır. 23 Mayıs 1999 Pazar günü saat 14.00'de Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr. Azmi Süslü'nün konuşması ile açılan sergide Bulgar yazarların çalışmalarından örnekler sunulmuştur.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr. Azmi Süslü, Bulgaristan Büyükelçisi'ne, Vali Yardımcısı ve diğer konuklara, günün önemine dair yaptığı açılış konuşmasında Türk-Bulgar dostluğunun gelişmesine katkıda bulunmak ve iki ülke arasındaki ilişkilerin kültürel boyutunu geliştirmek yolunda görevlerinin olduğunu vurgulamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin bilimsel ve kültürel boyutuna çok önemli katkıda bulunduğunu da söyleyerek, Bulgaristan Kültür Haftası nedeniyle "Atatürk ve Türkiye ile İlgili Kitap Sergisi"'nin düzenlenmesinden ve bu sergiye bu kadar geniş katılımın olmasından duyduğu memnuniyeti belirten Prof.Dr. Azmi Süslü, iki ülke arasında geçmişte olan üzücü ve istenmeyen olayların, bugünkü ve gelecekteki ilişkilerin geliştirilmesine

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Şahverdi Arşivi

engel olmadığını, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin hem Türkçe hem de Bulgarca bilmelerinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine köprü görevi göreceklerini vurgulamıştır.

Panele, Bulgaristan Büyükelçiliği Müsteşarı Stoyan Stalev, Rusçuk Valisi Yordan Borisov, Bulgaristan (SORUJENIE) Yazarlar Birliği Başkan Yardımcısı Mihail Nedelçev ve Bulgaristan'da Türk ve Bulgar Kültürünü Araştırma Vakfı Başkanı İsmail Tunalı da katılarak birer konuşma yapmışlardır.

Ülkemize gelen Bulgar dostlarımızdan, Yazarlar Birliği üyesi olan edebiyatçıların Türkiye'li meslektaşlarıyla buluşmalarına vesile olan 24 Mayıs'ın Bulgaristan'ın Kültür Bayramı olmasının önemi büyüktür.

Yazarlar Birliği Başkan Yardımcısı Mihail Nedelçev'in konuşmasında belirttiği üzere, "Bulgaristan Ulusal Bayramı olan 24 Mayıs, politika dışı bir bayramdır. Eski çağlardan, Kiril ve Metodiy kardeşlerden bugüne gelen tarihi bir miras olarak alfabe ve dili Bulgar devletinin maneviyatını yaratarak onu saklamıştır denilmektedir. Nedelçev, konuşmasında, bu bayramın tarihsel temeline şöyle değinmektedir; Yüksek bilim sahibi olan Kiril ve Metodiy kardeşler M.Ö. IX. yüzyılda Bulgar, Slav alfabesini oluştururlar ve onu yayarlar. Efsaneye göre bu iki kardeş Bulgar asıllıdır. Selanik'te dünyaya gelmişlerdir. Dünyaca önem kazanmışlardır. Onların davası İstanbul ile de yakından ilişkilidir. Küçük Asya'dan, Bağdat ve Herson'la Moraviya'da, Karadeniz'de ve Roma'da, kültür ve eğitim hizmeti vermişlerdir. Eski Bulgar diline birçok eserler tercüme eden bu kardeşler, Roma Katolik Başkanı, Papa huzurunda kilisenin temsilcileri ve bilim adamları ile tartışmalara girerek "her milletin kendi alfabesine sahip olma hakkını" savunmuşlardır. Öyle ki, her millet başkalarından farklılaşan kültürünü geliştirebilir, kendi edebiyatını vücuda getirebilir, onlar Yahudi-Hristiyan dünyası çevrelerinde hakim olan Yunan, Latin ve Yahudi dillerinin tekelliğine karşı gelmişlerdir. Kiril ve Metodiy kardeşlerin galibiyeti, daha sonraki dönemlerde tüm dünya medeniyeti için önemli olan kültürel çeşitliliğin zaferidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine, Nedelçev'in ifadesine göre; Bulgarlar, kilise tarafından aziz ilân edilen Selanikli bu iki kardeşin eğitim konusundaki fikirlerinin, ancak kendi aralarında korunup yayılması ile onur duymaktadırlar. Daha sonra öğrencileri tarafından fikirleri yayılmaya başlamıştır. Slav asıllı olan Romenler dahi XIX. yüzyılın ortalarına kadar bu alfabeyi kullanmışlardır. Büyük Rus kavimlerinin büyük bir kısmı bugün hâlâ Bulgaristan'dan aldığı alfabeyle yazıp çizdiğini bilmemektedir."

Nedelçev'in konuşmasında belirttiği üzere, Bulgar edebiyatının temeli olan bu kardeşlerin eserlerinde çok sayıda methiye, tezkire, efsaneler yatmaktadır. "Alfabe Duası" buna örnektir. Öğrencilerinden Aziz Kliment, Aziz Naum, Aziz Angelariy, Aziz Gorazd'ın eserleri onların devamlılığını sağlar.

Nedelçev 24 Mayıs Bulgar Kültür Bayramı'nın tarihi çıkışı üzerine konuşmasında şunları belirtmiştir. "XIX. yüzyılın ortalarına doğru sahneye çıkan yeni Bulgar öğretmenlerinin teşebbüsü üzerine aziz Kiril ve Metodiy kardeşlerin Mayıs ayındaki bayramı kilise töreninden genel halk bayramına dönüşmüştür. Tüm Bulgaristan'da öğrencilerden kültür elçilerine herkes eserlerini ortaya koymaktadırlar. Bulgaristan'da 1989 yılında komünist sistemin yıkılması ile bu bayram resmiyetini kaybederek bir halk bayramı haline dönmüştür.

Nedelçev, komünist rejim altında iken en büyük acıyı çeken Bulgar Türklerinin zorunlu adlarının değiştirilmesi sürecinde, Bulgar Türklerinin kendi dillerini kullanmalarına izin verilmemesinin bu konuda güçlükler çıkarılmasının Kiril ve Metodiy kardeşlerin davasının esas ilkesi olan "her millet kendi dilini kullanmalıdır" ifadesini nasıl ihlâl ettiğini belirterek, davalarının özünün farklılık ve çeşitliliğe hoşgörü ile bakmak olduğunu, komşu kültürlere saygılı davranmak ve bu bağlamda Bulgaristan Türklerine yapılan bu girişimlerin sözkonusu kültürün esaslarını, geleneklerini çok kaba bir şekilde tahkir etmiş olduğunu ifade etmiştir. Türklere karşı yapılan zorbalığın utanç verici bir olay olduğunu belirten Nedelçev, bugün etnik gruplara mensup insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerde demokratik

Levent Şahverdi Arşivi

ve hoşgörü şekillerinin tamamen ihya edilmesi, hayata geçirilmesi uğrunda Bulgar toplumu olarak tüm gayretlerini göstereceklerini böylece 24 Mayıs'ın yeniden parlak ve temiz bir bayram olacağını söylemiştir.

Ayrıca, kimlik meselesine de parmak basan Nedelçev, Avrupa ile entegre konusunda ulusal kimlik tartışmalarının yapıldığı şu günlerde, Bulgar edebiyatçıların, yazarların, gazetecilerin bildiği gibi, entegre işlemini; ulusal öz niteliklerin, kültürel çeşitliliğin korunması ve çeşitli kimliklerin birbirleri ile örülmesi olarak algıladıklarını belirtmiştir.

Doğu-batı arasında köprünün kurulmasında Balkan Kimliğinin, Akdeniz ortaçağ medeniyetinin, Karadeniz'in zengin efsaneleriyle Türklerle ortak olduklarının ifadesi olarak misyonu belirten Nedelçev, tüm bunların Bulgar, Türk, Ermeni, Gürcü, Yunan ve Arnavut olmamıza rağmen hepimizi birleştiren unsurlar olduğunu ve bunların birleşen Avrupa'ya katkımız olduğunu belirtmiştir.

Daha sonra panele katılan yazarlar, Şair Silviya Çoleva, Yazar Palmi Pançev, Yazar Elin Rahnev, Şair Marin Bodakov, Şair ve gazeteci Sabri Alagöz, eserlerinden örnekleri -Bulgarca-Türkçe olarak- gelen konuklara sunmuşlardır.

Atatürk Araştırma Merkezi'nin katkılarıyla 3 gün süreyle ziyaretçilere açık kalan ve Bulgaristan'da yayınlanan eserlerin yer aldığı bu serginin Türk-Bulgar Dostluğunu pekiştirmesi yönünde önemli bir katkı sağladığı kanaatindeyiz.

24 Mayıs Bulgar Kültür Bayramı'nı Türk dostları ile birlikte kutlayan saygıdeğer Bulgar dostlarımıza, biz de sonsuz saygılarımızı ve ileriye dönük dostluk adımlarımızı pekiştirme imkanı vermelerinden dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

"HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ, SİYASAL GERÇEKLER VE DEĞİŞİM İHTİYACI" SEMİNERİ

Kıbrıs - 2/4 Haziran 1999 -

Uzm. Yrd. Berna TÜRKDOĞAN*

"Hukukun Üstünlüğü, Siyasal Gerçekler ve Değişim İhtiyacı" Semineri, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nce, 2/4 Haziran 1999 tarihleri arasında Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Magusa'da düzenlenmiştir.

Seminer, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Raif Denktaş'ın da katılımı ile, Doğu Akdeniz Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Özay Oral ve Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı İsmail Bozkurt'un yaptıkları açış konuşmaları ardından bilim adamlarının katılımcı olarak katıldığı seminere, tartışmacı olarak da pek çok bilim adamının katılımı ile Yuvarlak Masa toplantısı olarak gerçekleştirilmiştir. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığından da temsilci olarak APK Şube Müdürü Birgül Gündüz katılmışlardır.

Seminer; "Hukukun Üstünlüğü" ve "Siyasî Gerçekler" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 10.30 - 12.00 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Şahverdi Arşivi

* **Bölüm A1:** Gönül Erönen Başkanlığında, Seniha Birand ve Mine Beyar'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Michael Stephen, "Cyprus and Rule of Law" - "Kıbrıs ve Hukukun Kuralı"

Ergin Ulunay, "The Turkish Republic of Northern Cyprus as an Independent and Sovereign State under Rule of Law" - "Hukukun Kuralı Altında Bağımsız ve Egemen Bir Devlet Olarak KKTC",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 13.30 - 15.00 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm A2:** Necati Ertekün Başkanlığında, Gülden İlkman ve Seniha Birand'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Osman Ertekün, "The Legal Status of the Turkish Republic of Northern Cyprus " - "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kanunî Durumu"

Prof.Dr. Nannette Neuwahl,

sunumları ile katılmışlardır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 15.30 - 17.00 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm A3:** Zaim Necatigil Başkanlığında, Mine Beyar ve Gülden İlkman'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Dr. Christian Heinze, "The Alternative to Partition, Unity and Division Power and Possession Legitimacy" - "Parçalanma, Birleşim ve Bölünme Güç ve Sahipliğin Meşruiyeti'ne Alternatif"

Prof.Dr. Augusto Sinagra, "Parameters of Sovereignty and Statehood

Levent Şahverdi Arşivi

: The Turkish Republic of Northern Cyprus" - "Egemenliğin ve Devlet Olmanın Parametreleri : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

3 Haziran 1999, Perşembe günü, saat 9.00 - 10.30 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm A4:** Osman Ertekün Başkanlığında, Seniha Birand ve Mine Beyar'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Prof.Dr. Halûk Kabaalioğlu, "EU Membership and Constitutional Requirements" - "Avrupa Birliği ve Anayasal Gerekleri"

Marc Baudouin, "Recent Developments in the Canadian Federation and its Relevance to the Cyprus Issue" - "Kanada Federasyon'daki Son Gelişmeler ve Kıbrıs Konusuna Yaklaşımları ",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

3 Haziran 1999, Perşembe günü, saat 11.00 - 12.30 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm A5:** Zaim Necatigil Başkanlığında, Seniha Birand ve Mine Beyar'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Taner Erginel, "The Question of Legality of the Turkish and Greek Governments in Cyprus" - "Kıbrıs'ta Türk ve Yunan Hükümetlerinin Hukukî Sorunu"

Prof.Dr. Dieter Blumenwitz, "Cyprus: Non-recognition of political and legal realities in Cyprus and recent developments in the property issue (Loizidou-case and its implementation)" - "Kıbrıs: Kıbrıs'ta siyasî ve hukukî gerçeklerin tanınmaması ve toprak konusundaki son gelişmeler (Loizidou olayı ve uygulamaları)",

Levent Şahverdi Arşivi

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

3 Haziran 1999, Perşembe günü, saat 14.00 - 15.30 arası "Hukukun Üstünlüğü" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm A6:** Necati Münir Ertekün Başkanlığında, Mine Beyar ve Gülden İlkman'ın raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Avv.Anna Lucia Valvo, Avv.Paolo Gemelli, Dr.Christiano Sinagra, Dr. Paolo Bargiacchi, Avv.Maria Christina La Barbera, "The Greek Cypriots request to be part of European Community : A Violation of International Law" - "Kıbrıslı Rumların Avrupa Topluluğu'na Katılma İstekleri : Uluslararası Hukukun İhlâli"

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 10.30 - 12.00 arası "Siyasî Gerçekler" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm B1:** Prof.Dr. Ergün Olgun Başkanlığında, Feyza Erkal ve Mustafa Erülgen'in raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Dr. Johannes Traut, "The Future of Cyprus under Federal Aspects" - "Federal Görüşler altında Kıbrıs'ın Geleceği"

Prof.Dr. Georges Delcoigne, "Some Reflections on Partition and Union" - "Parçalanma ve Birleşme Üzerine Bazı Yansımalar",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 13.30 - 15.00 arası "Siyasî Gerçekler" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm B2:** Prof.Dr. Ruşen Keleş Başkanlığında, Fatma Ekmekçi ve Feyza Erkal'in raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Levent Şahverdi Arşivi

Ergün Olgun, "Cyprus: Random Thoughts on Real Politics" - "Kıbrıs : Gerçek Politikalar Üzerine Düşünceler"

Prof.Dr. Clement Dodd, "Confederation, Federation and Sovereignity : Theory and Practice" - "Konfederasyon, Federasyon ve Egemenlik : Teori ve Uygulama",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

2 Haziran 1999, Çarşamba günü, saat 15.30 - 17.00 arası "Siyasî Gerçekler" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm B3:** Ergün Olgun Başkanlığında, Mustafa Erülgen ve Fatma Ekmekçi'nin raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Dr. Arshi Khan, "Existing Realities in Cyprus-Need Recognition" - "Kıbrıs'taki Gerçekler - Tanınma İhtiyacı"

Prof.Dr. Christopher Brewin, "The G8 Initiative and the Status of Northern Cyprus in Europe" - "G-8 Teşebbüsü ve Kuzey Kıbrıs'ın Avrupa'daki Durumu",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

3 Haziran 1999, Perşembe günü, saat 9.00 - 10.30 arası "Siyasî Gerçekler" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm B4:** Prof.Dr. Ruşen Keleş Başkanlığında, Feyza Erkal ve Mustafa Erülgen'in raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Prof.Dr. Barry Bartmann, "Facing New Realities - De Facto States in the International System" - "Yeni Gerçeklerle Yüz Yüze Gelmek - Uluslararası Sistem'de Fiili Devletler"

Prof.Dr.Claudio Zanghi, "Self-determination of Peoples and Pro-

Levent Sahverdi Arşivi

tection of Minorities in the Recent European Experiences" - "En Son Avrupa Gelişmelerinde Halkların Kendini Yönetmesi ve Azınlıkların Korunması",

başlıklı sunumları ile katılmışlardır.

3 Haziran 1999, Perşembe günü, saat 11.00 - 12.30 arası "Siyasî Gerçekler" Bölümü'nde, katılan bilim adamlarının yaptıkları konuşmalar sırasıyla şöyledir;

* **Bölüm B5:** Ergün Olgun Başkanlığında, Mustafa Erülgen ve Fatma Ekmekçi'nin raportör olarak görev aldığı bu bölümde;

Prof.Dr. Mehlika Kaşgarlı "Kıbrıs'ın Türkleşmesi" başlıklı sunumu ile katılmışlardır.

4 Haziran 1999, Cuma günü, yapılan bölümlerin genel özet ve değerlendirmesi yapılmıştır

Bu seminer sonunda, bölümler hakkında bir değerlendirme yapılarak sonuca varılmıştır. Aşağıda bu noktaları Türkçe-İngilizce olarak inceleyebilirsiniz.

Highlights of Session 1 : "The Supremacy of Law"

* The Rule of Law is sought to be invoked regarding the legal order on Cyprus, the Greek Cypriots and the international community prefer to ignore and forget its principles and simply apply it according to their political interests.

* It is not the words referring to the "government of Cyprus" used in UN Resolution 186 of 1964 that is wrong, but the unjustified manner in which that term has been interpreted and implemented.

* The 1960 International treaties and agreements are still valid.

* There can be no doubt that legally the Turkish Cypriot community

Levent Şahverdi Arşivi

in Cyprus has a separate right of self-determination entrenched in international agreements. Historically there was no "unity of self-determination" of the Greeks and the Turks of Cyprus.

* Sovereignty is only based on "power and possession" not on legalities.

* There is no judical machinery or tribunal to determine the criteria of Statehood as far as the Turkish Republic of Norther Cyprus is concerned. Nor on the other hand is there such machinery to state which entity is the legitimate government of Cyprus.

* The UN Security Council is not a judicial body competent to decide the legal status of the TRNC. The UN Security Council Resol. 541 did not examine the factual or legal foundations of the validity of TRNC and accordingly is not valid and is irrelevant to determine the legitimacy of the TRNC.

* The Turkish Republic of Northern Cyprus has an international personality and satisfies the criteria of statehood and is a democratically established legitimate sovereign state. The Rule of Law prevails in the Turkish Republic of Northern Cyprus under a functional constitution upholding its supremacy.

* The Turkish Cypriots right to self-determination is a legal process afforded by international and internal legal documents.

* The Crux of the Cyprus dispute lies with the unjustified treatment of the Greek Cypriot administration as if it were the government of the whole of Cyprus by members of the international community.

* The Loizidou decision pre-empts and obstructs a political settlement and is contrary to agreed parameters on the subject. The Turkish Cypriot proposals for a joint property commission appears as an appropriate procedure for the settlement of the property issues.

Levent Şahverdi Arşivi

* The cases before the Human Rights Commission and the Court especially the Loizidou case are not based on law and are only political decisions, and are founded on documents which have no legal basis. (i.e. SC Resol. 541). The decisions are based on non-recognition and not on the factual and the historical realities in Cyprus.

* The UN buffer-zone and 1974 cease-fire line are binding on all parties and should be fully respected. The 1970 UN Declaration of Friendly Relations requires states to refrain from threat or use of force to violate lines of demarcation. This fact was ignored in the Loizidou case.

* The intervention of the Turkish Army in Cyprus was not only legal under the treaty of guarantee of 1960. But it was also legal under international law carried out in order to prevent impending Genocide and restore peace and stability.

* The existence of de facto states. The non-recognition of such states does not hinder its existence as a legal state. The cord in the Loizidou case did also not take cognicance of international treaties and constitutional and legal provisions and decision is contrary to the principle of international law relating to statehood.

* The realities show that there is no legal basis in international and domestic law for the Greek Cypriot administration's assertions to represent the whole of Cyprus. The de facto acceptance by the international community of the situation from 1963 to date confirms this fact.

* Formal and legal recognition has never been accorded to the Greek Cypriot administration as the "de jure" government of the whole of the Cyprus. Dealings by the international community with this entity have only been on a day to day basis for "de facto" political expediencies.

* 1960 agreements formed a contract between the parties concerned as well as the three guarantors powers legitimacy in Cyprus depends on this contract.

Levent Şahverdi Arşivi

* Political equality of the two peoples in Cyprus is the foundation of the 1960 agreements. Both the Greek Cypriot administration and the Turkish Cypriot administration are legitimate or illegitimate in same degree. It has been confirmed even by the Greek Cypriot leadership of the "restricted" sovereignty given to the Republic of Cyprus under the 1960 agreement.

* The legitimacy of the "Republic of Cyprus" after 1963 is refuted and is not based on a present day funcitonal constitutional which conforms with realities. The rule of law is therefore not applicable in Greek Cypriot "Republic of Cyprus".

* There has not been unity between the two peoples in Cyprus either in 1964 and 1974. In fact the joint republic established in 1960 as not a unitary state.

* The requirement of a balance of power and equal treatment is essential for peace in region.

* The EU laws are "supranational" and should uphold and surpremacy of law, so that must be necessary constitutional amendments before Cyprus can become a legitimate candidate for membership to EU.

* The 1960 agreements categorically prohibit to union of the "Republic of Cyprus" with the member states of the EU on the basis of the unilateral application of the Greek Cypriot administration.

* It is a question as to whether EU wants Cyprus issue solved on an equitable and "balanced" basis.

* EU membership in the feature can only be on the basis of a confederal state.

* The Turkish Cypriot side has justifiable decided that future negotiation can only be conducted on the basis of the existence of two separate sovereign states. Negotiations based on two communities have pro-

Levent Şahverdi Arşivi

ved to be futile and no progres has been achieved for the past 25 years. Thus necessiating the proposals for a confederation of 31th August 1998.

* It should be noted that the Cyprus issue is not a juridical issue because of the existence of two independent sovereign states is beyond dispute and political issues involved have to be resolved within this legal framework.

1. Bölümün Sonuçları : "Hukukun Üstünlüğü"

* Kıbrıs'ta kanuni düzenleme ile ilgili yapılacak Hukuk Kuralı araştırılmalıdır. Rumlar ve uluslararası topluluk kuralları, ihmal etmeyi ve unutmayı tercih ediyor. Ve kendi siyasî amaçları doğrultusunda uyguluyor.

* 1964, 186 nolu BM kararında kullanılan "Kıbrıs hükümeti" terimi yanlış değildir, ancak bu sözün yorumlanması ve uygulanması adil bir davranış değildir.

* Şüphe yok ki, kanunen Kıbrıslı Türk toplumu, uluslararası anlaşmalarda kendi geleceğini kendi tayin etme hakkına sahiptir. Tarihsel olarak, Kıbrıslı Türk ve Rumların "kendi geleceğini belirleme birliği" yoktur.

* Egemenlik sadece "güç ve sahipliğe" dayanır, eşitliğe değil.

* KKTC'nin algıladığından uzak olmakla beraber devlet olma kriterini saptayacak bir mahkeme veya yargı organı yoktur. Yine Kıbrıs'ın meşru hükümetinin varlığını tanıyacak bir organ da yoktur.

* BM Güvenlik Konseyi KKTC'nin hukukî durumuna karar verme yetkisine sahip bir yargı organı değildir. BM Güvenlik Konseyi 542. Kararı KKTC'nin geçerliliğinin yasal kuruluşunu inceletmemiştir ve buna göre bu karar geçerli değildir ve KKTC'nin meşruluğunu saptamayla ilgisi yoktur.

* KKTC uluslararası bir kişiliğe sahip ve devlet olma kriteri için yeterli ve demokratik olarak kurulmuş meşru egemen bir devlettir.

Levent Şahverdi Arşivi

KKTC'inde üstünlüğünü onaylayan fonksiyonel bir anayasa altında, Hukuk Kuralı yürürlüktedir.

* Kıbrıslı Türklerin kendi geleceğini belirleme hakkı uluslararası ve ulusal kanuni metinlerce dayatılan kanuni bir işlemdir.

* Ancak uluslararası topluluğun üyelerince tüm Kıbrıs hükümeti de, Kıbrıs tartışmasının meselesi, Rumların idaresinin adil olmayan uygulaması ile yan yanadır.

* Loizidou kararı siyasî yerleşimi önceden ayırıp engellemektedir ve bu konudaki parametreleri kabul etmeye karşıdır. Kıbrıslı Türklerin ek toprak komisyonuna önerileri toprak konuların halledilmesi için uygun bir işlem gibi görünmektedir.

* İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesinden önceki olaylar özellikle Loizidou olayı hukuka dayanmamaktadır ve sadece siyasî kararlardır ve kanuni dayanağı olmayan belgelere dayanmaktadır.(yani 541. Madde) Kararlar tanınmamaya dayanmaktadır ve Kıbrıs'taki tarihi gerçeklere ve olaylara dayanmamaktadır.

* BM tampon bölgesi ve 1974 ateşkes hattı tüm tarafları içermektedir ve uyulmalıdır. 1970 BM Dostluk İlişkileri Beyannamesi devletlerin ayrılan hattın ihlaline sebep olacak tahrik ve güç kullanımını kısıtlar. Bu gerçek Loizidou olayında göz ardı edilmiştir.

* Türk Ordusu'nun Kıbrıs'a girmesi 1960 garantörlük anlaşmasına göre kanuni değildir. Ancak, soykırıma engel olmak, barışı yerleştirmek ve sürekliliğini sağlamak için uluslararası hukukun gereği kanunidir.

* Fiili devletlerin varlığı. Bu tür devletlerin tanınmaması kanuni bir devlet olarak var olduğu gerçeğine engel olmaz. Loizidou olayındaki bağlantı da uluslararası anlaşmaları içermez ve anayasal ve hukuksal hükümler ve karar devletçilikle ilgili uluslararası kanunun ilkelerine terstir.

* Gerçekler göstermektedir ki; tüm Kıbrıs'ı temsil etmek için Kıbrıslı

Levent Sahverdi Arşivi

Rum idaresinin çabaları uluslararası ve yurt içindeki kanunlarda hukukî bir dayanağı yoktur. Uluslararası topluluk tarafından 1963'ten beri durumun fiili olarak kabulü bu gerçeği teyit etmektedir.

* Resmi ve hukukî tanınma tüm Kıbrıs'ın "kanuni" hükümeti olarak Kıbrıs Rumlarının idaresine asla tanınmamıştır. Uluslararası toplulukla anlaşma sadece günden güne "fiili" olarak siyasî tedbirler için temel olmuştur.

* 1960 anlaşmaları taraflar arasında bir sözleşme düzenlemiştir Kıbrıs'ta 3 garantör gücün meşruiyeti de bu sözleşmeye dayanmaktadır.

* Kıbrıs'taki 2 halkın siyasî eşitliği 1960 anlaşmalarının kurulmasıdır. Kıbrıslı Rum ve Türk idareleri aynı derecede meşruiyete ve gayrimeşruiyete sahiptir. "Kısıtlı" egemenliğin 1960 anlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti'ne verildiği Kıbrıslı Rum liderlerince de teyit edilmiştir.

* "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1963'ten sonra meşruiyeti yalanlanmıştır ve gerçeklerle teyit edilen bugün geçerli olan anayasaya dayanmamaktadır. Kanun maddesi Kıbrıs Rumlarınca böylece uygulanmamaktadır.

* Kıbrıs'ta 1964 ve 1974'ten beri iki halk arasında birlik yoktur. Aslında 1960'ta birleşik devlet olarak değil, ek cumhuriyet olarak kurulmuştur.

* Güç dengesinin gereği ve eşit muamele bölgede barış için gereklidir.

* AB kanunları "milletüstü" dür ve hukukun üstünlüğünü desteklemelidir. Böylece, Kıbrıs AB'ne üyelik için meşru aday olmadan önce gerekli kanuni değişiklikler yapılmalıdır.

* 1960 anlaşmaları kategorik olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Rum idaresinin karşılıklı kabulüne dayanarak, birliğe üyeliği yasaktır.

* AB'nin Kıbrıs konusunun çözümünü eşit ve dengeli temelde istediği de bir sorundur.

Levent Şahverdi Arşivi

* AB üyeliği gelecekte ancak konfederal devlete dayalı olabilecektir.

* Kıbrıslı Türk taraf adil olarak gelecekteki görüşmelerin ancak iki ayrı egemen devletin varlığına dayalı olarak yürütülebileceğine karar vermişlerdir. İki topluluğa dayalı görüşmeler, 25 yıldır bir gelişme olmadığını ve boşuna olduğunu göstermiştir. Böylece, 31 Ağustos 1998 konfederasyon teklifleri gerekmiştir.

* Belirtilmelidir ki; Kıbrıs konusu iki bağımsız egemen devletin varlığından dolayı tartışmanın ötesinde adlî bir konu değildir ve siyasî konular bu hukukî çerçevede çözülmelidir.

Highlights of Session 2 : "Political Realities and the Need to Adapt to Change"

* The presence of Turkish people in the island of Cyprus predates the Ottoman conquest of 1571. Recent research on archives dating from the Crusader period has confirmed this presence.

* The Cyprus question is not a typical ethnic conflict as described by Henry Kissinger because Greek Cypriots started it with the intention of uniting with Greece. It thus turned into an issue of contention between Turkey and Greece, and with the EU intervention could turn into an EU-Turkey contention.

* Declaration of the TRNC

i. is not an act of secession

ii. is the exercise of the right of self-determination

because the Turkish Cypriot partner was thrown out by force of arms by the Greek Cypriot partner from the 1960 partnership Republic of Cyprus.

* The 1960 bi-communal Republic of Cyprus was in fact a confederation because of the unanimity required for decision making between its constituent partners.

Levent Şahverdi Arşivi

* For the Turkish Cypriots there was no state to secede from, because the Greek Cypriots themselves had seceded from the 1960 bi-communal partnership while usurping its title.

* The separate existence of the TRNC is a well-established fact and the amount of confidence lost in the Greek Cypriots is so deep that the formation of some kind of new partnership is highly unlikely. The two sides have different visions and there is no sign of convergence of these visions.

* If the objective is the establishment of some kind of umbrella over the two states in Cyprus, the only option for the Turkish Cypriot people is to work towards a confederation, and not a federation. In such a case there should not be any transfer of sovereignty but only of functions and duties where decisions are taken by consensus. With a history of conflict and mistrust, federalism could be colonialism in disguise.

* In our post-modern age the principles of territorial integrity, self-determination and recognition have to be revisited and revised, especially in the case of failing partnership states like Cyprus. Internationally recognised break-ups, like the cases of Czechoslovakia and the Yugoslav Federation, and the current ethnic cleansing in Kosovo, are making a revisit imperative. A group of countries within the OSCE are currently working on such a revisit.

* The existing UN framework for resolution could have been valid for the period between 1963-1974. The territorial separation that followed the events of 1974 and the 36 years evolution of two fully-fledged sovereign and democratic states necessitate a new approach on the part of the international community to facilitate a new working relationship between the two island states.

* The bi-communal and bi-zonal solution foreseen by the UN in 1992 is not compatible with EU norms. This is one of the main reasons why the Turkish Cypriot side has has to move from a bi-communal and bi-zonal federation to a confederal settlement in order to safeguard its vital interests.

Levent Şahverdi Arşivi

* The best guarantee for Greek Cypriot security is the political and economic viability of the TRNC. This would provide for peace and stability on the island and in the region.

* It is odd that the G-8 has been asked to help to restart the talks - this demotes the position of UN and may complicate resolution because of the involvement and empowerment of new (and old) players and institutions.

* The Cyprus question cannot be taken up in isolation. It has to be seen in its larger context - Turkish - Greek relations, European and Eastern Mediterranean security.

* Physical and territorial separation following the events of 1974 have prevented intercommunal violence and fighting. The period since 1974 has provided for an opportunity for the two sides to prepare the ground and the preconditions for a new working relationship. Because of its recognition advantage, the Greek Cypriot side has failed to make use of this opportunity. The practice in Cyprus could be used in other conflict situations to prevent intercommunal violence and provide a breeding space during which the preconditions to peace and cooperation can be worked out.

* The international community has failed to help prepare the ground for resolution in Cyprus because of its unequal and discriminative treatment.

* South Cyprus is using EU membership as a means for enhancing its statehood and hopes to extend its sovereignty over the Turkish Cypriot people through EU membership. A unilateral Greek Cypriot membership of the EU will destroy the remaining chances of cooperation between the two sides. EU membership should not be imposed on the TRNC.

* The international community needs a new approach based on political and factual realities. The 31 August 1998 proposal for a confederation by the Turkish side provides a meaningful opportunity for a lon-

Levent Şahverdi Arşivi

ger term and a durable settlement as well as peace in the region. The support to terrorism extended by Greece and the Greek Cypriot side, and ongoing massive armament campaign are the main obstacles towards the efforts for a peaceful settlement. International organisations also need to be persuaded to realise and adapt themselves to such changes.

"Siyasal Gerçekler" ve "Değişim İhtiyacı" Seminer Bölümlerinin Sonunda Varılan Değerlendirme Raporu

* Kıbrıs adasındaki Türk varlığı 1571 Osmanlı Fethine dayanmaktadır. Haçlı döneminden kalan arşivler üzerine son araştırmalar bu varlığı ispatlamaktadır.

* Kıbrıs sorunu Henry Kissinger'in tarif ettiği gibi tipik bir etnik çatışması değildir. Çünkü, Kıbrıslı Rumlar Yunanistan ile birleşmek amacıyla bu çatışmayı başlattılar. Böylece Türkiye-Yunanistan arasındaki bir çekişme haline geldi ve AB'nin karışması ile de AB-Türkiye çekişmesine dönüştü.

* KKTC'nin ilânı

i. ayrılma kanunu değildir

ii. tam bir kendi kendini yönetme işlemidir.

Çünkü, Kıbrıslı Türk taraf 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti ortaklığından, silah zoru ile Kıbrıslı Rumlar tarafından çıkarılmışlardır.

* 1960 iki halklı Kıbrıs Cumhuriyeti aslında, anayasal tarafların arasındaki karar verme için gereken ittifaktan dolayı konfederasyondu.

* Kıbrıslı Türkler için çekilecek devlet yoktu, çünkü Kıbrıslı Rumlar kendileri 1960'ta 2 halklı taraftarlıktan Kıbrıs adını zorla alarak çekilmişlerdi.

* KKTC'nin ayrı varlığı iyi kurulmuş bir gerçekti ve Rumlarda bir miktar güven kaybolmasıyla oldukça derin bir yeni taraftarlığın oluşumu

Levent Şahverdi Arşivi

muhtemel değildi. İki taraf farklı görünüşlere sahipti ve bunların birbirine yakınlaşması işareti yoktu.

* Eğer amaç iki devletin Kıbrıs'ta bir şemsiye altında kurulması ise, Kıbrıslı Türkler için tek seçenek konfederasyon için çalışmaktı, federasyon değil. Böyle bir durumda egemenliğin geçişi olamayacak ancak kararların mutabıken alındığı işlev ve görevler olabilecekti. Güvensizlik ve mücadele tarihi ile, federalism kolonyalizm şeklinde olabilirdi.

* Post-modern çağımızda bölgesel birleşme prensipleri, kendi kendini yönetme ve tanınma yeniden görüşülmeli ve düzeltilme, özellikle de Kıbrıs gibi taraftar devletlerin düştüğü durumlarda. Uluslararası olarak tanınma kesintilere uğramıştır Çekoslavakya ve Yugoslav Federasyonunda olduğu gibi, ve Kosova'da devam eden etnik temizleme, zorunlu yeniden görüşmeleri gerektirmektedir. AGİT içindeki ülke grupları böyle bir görüşme üzerine çalışmaktadırlar.

* Karar için BM'in varlığı 1963-1974 arası geçerlidir. 1974 olayları ve tamamen tüylenmiş egemen ve demokratik devletlerin 36 yıllık evrimi takip eden bölgesel ayrım 2 ada devleti arasında yeni işleyen ilişkileri kolaylaştırmak için uluslararası topluluğun parçasında yeni bir bakış açısı gerektirmektedir.

* BM tarafından 1992'de önceden bilinen İki halklı ve iki bölgeli çözüm, AB kuralları ile uyuşmamaktadır. Bu Kıbrıs Türklerinin İki halklı ve iki bölgeli federasyondan hayati ihtiyaçları korumak için konfederal yerleşime geçmek zorunda olmasının ana sebepleridir.

* Rumların güvenliği için en iyi garanti KKTC'nin siyasî ve ekonomik olarak hayatını sürdürebilmesidir. Bu bölgede ve adada barış için dengeyi sağlayacaktır.

* G-8'in görüşmeleri başlatmak için yardım istemesi tuhaftır. Bu BM'in pozisyonunun kararla, yeni katılanların ve kurumların yetkisi ve içeriğinden dolayı çatıştığını göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

* Kıbrıs sorunu ayrı tutulamaz. Türk-Yunan ilişkileri, Avrupa ve Doğu Akdeniz güvenliği bağlamında görülmelidir.

* 1974 olaylarını takiben fiziksel ve bölgesel ayrım toplum arası şiddet ve kavgayı önlemiştir. Bu dönem 1974'ten beri her iki taraf için de yeni ilişkiler için ön koşullar ve temel hazırlama fırsatı sağlamıştır. Tanınma avantajı yüzünden, Rum tarafı bu fırsatı kullandıramamıştır. Kıbrıs'taki uygulama diğer çatışan durumlarda toplum arası şiddeti önlemede kullanılabilirdi ve çalışmayan işbirliği ve barış için ön koşullar süresince boşluk üretmeyi sağlamaktadır.

* Uluslararası topluluk Kıbrıs'ta eşit olmayan ve fark gözeten uygulamasından dolayı çözüm için temel hazırlamaya yardımda başarısız olmuştur.

* Güney Kıbrıs AB üyeliğini devletini genişletme aracı olarak kullanmaktadır ve AB üyeliği ile de egemenliğini Kıbrıs Türkleri üzerine genişletmeyi ummaktadır. Tek taraflı Rum üyeliği iki taraf arasındaki işbirliği şansının kalanını da zedeleyecektir. AB üyeliği KKTC'ne zorla kabul ettirilemez.

* Uluslararası topluluk siyasî ve gerçeğe dayalı yeni bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. 31 Ağustos 1998 tarihli Türk tarafının konfederasyon önerisi uzun vadede bölgede barışın dayanıklı bir şekilde yerleştirilmesi için anlamlı bir fırsat sağlamaktadır. Yunanistan tarafından yayılan terörizme destek ve Rum tarafı, ve toplu silahlanma çabası barışın sağlanması çabalarına ana engellerdir. Uluslararası organizasyonlar kendilerini bu tip değişiklikleri yerine getirmeye ve adapte etmeye ikna etmeye ihtiyaç duymaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU ve "IĞDIR SOYKIRIM ANITI ve MÜZESİNİN" AÇILIŞ TÖRENİ*

Uzm. Yrd. Berna TÜRKDOĞAN**

Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman DEMİREL'in yüksek himayelerinde Iğdır Valiliği ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen "Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nin Açılışı"nı, "Iğdır-Hakmehmet Köyü Toplu Mezar Kazısı"nı ve "21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu 5-7 Ekim 1997 tarihinde Iğdır'da gerçekleştirilmiştir.

Törenlere Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu, Iğdır ve Kars milletvekilleri, Iğdır Valisi Şemsettin Uzun, Belediye Başkanı Nurettin Aras, Nahçıvan Ali Meclis Başkanı Vasıf Taliboy, Doğubeyazıt Tugay Komutanı Tugeneral Fehim Güler, Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Erol Oral, Iğdır Garnizon Komutanı Albay Ümit Dündar, İl Jandarma Alay Komutanı Albay Ahmet Yılmaz Turan, Türkiye'nin Nahcıvan Başkonsolosu Burhan Aydın, İlçe Kaymakamları, yerli ve yabancı bilim adamları, öğrenciler ve vatandaşlar katıldı.

Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti, yüzyılın en büyük iftirasına maruz kalmıştır" dedi. 21. Yüzyıla girerken, tarihe dostça bakış, Türk-Ermeni İlişkileri uluslar arası sempozyumun açılışında konuşan Bakan Mirzaoğlu, Türklerin tarih boyunca hiçbir şekilde soykırım yapmadıını söyledi. Türklerin en güçlü olduğu dönemde değil de en zayıf

---

* 5-7 Ekim 1999 tarihinde Iğdır'daa Açılan Ermeni Soykırım Anıtı Açılışı ve 21. YÜZYILA GİRERKEN TARİHE DOSTÇA BAKIŞ: TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU hakkında Anadolu Ajansı Erzurum Bölge Müdürlüğü'nden Esat Bindesen'in katkılarıyla hazırlanmış haber metnidir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Şahverdi Arşivi

oldukları dönemlerde soykırım yaptıklarına dair sözlerin açıkça bir iftirayı gösterdiğine işaret eden Mirzaoğlu, "Tarih boyu birlikte yaşadımız insanları yıllar sonra neden katledelim?" diye sordu.

Uluslararası sempozyumlarda tarafsız olduklarından şüphe duyulmayan yerli ve yabancı bilim adamları sayesinde tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılacağını ümit ettiğini ifade eden Mirzaoğlu, şunları söyledi;

"Açılan toplu mezarlar mezarlardan çıkarılan kemiklerin Türklere ait olduğu artık bir gerçektir. Hakmehmet köyünde açılan toplu mezarda buna en yakın zamanda bir örnektir. Ermeniler, Yahudiler, Ruslar'ın Osmanlı döneminde hür yaşamalarına izin verilmiştir. Patrikhaneler, ibadethaneler buna birer misaldir. Ama ne yazık ki, emperyalist devletler Ermenileri kullanmayı bilmiştir. Çeteler kurdurmuşlar, o çetelere silah vererek, Türklere karşı kışkırtmayı başarmışlardır."

Devlet Bakanı Mirzaoğlu, bugün Türkiye Cumhuriyeti topraklarında Ermenilerin ve Yahudilerin yaşadığını, Lozan Antlaşması'na uyan Türkiye'nin azınlıkların haklarını sonuna kadar korumasını bildiğini söyledi ve Türkiye Cumhuriyeti, varsa sorunları barışçı yollardan çözümlemesinden yanadır, bırakın Türk-Ermeni ilişkilerini Türkiye dünyada güçlü bir barışın oluşmasından yanadır, dedi.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr. Azmi Süslü de, yaptığı konuşmada, yeni bir yüzyıla girerken, bu yüzyılın dünyaya barış getirmesi dileğinde bulundu.

Prof.Dr. Süslü, Anadolu'nun her köşesinin şehitlerle dolu olduğunu, Türklerin değil, asıl Ermenilerin soykırım yaptıklarını söyledi.

Bir milyon insanın Ermenilerce hunharca katledildiğine dikkati çeken, Prof. Dr. Süslü, "Van'da Muş'da, Bingöl'de, Iğdır'da, Erzurum'da ve Anadolu'nun birçok köşesinde Türkler Ermenilerin katliamlarına maruz kalmıştır. Amerikalı bir grup parlamenter de yaptığı incelemede bir milyon Müslüman Türkün katledildiğini tespit ve kabul etmiştir" diye konuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugüne kadar toplu mezarların açılmamasını "şehitlerimizin rahatsız olmamaları" anlayışından kaynaklandığını işaret eden Başkan şunları söyledi;

Her şeye ramen geç de kalınmış olsa Anadolu'nun her köşesindeki toplu mezarlar açılacak ve Ermenilerin yaptığı soykırım ortaya çıkarılmaya devam edecektir. Terör, toprak ve tazminat talepleri devam ettiği sürece bu konudaki ilmi çalışmalarımız da devam edecektir. Bundan böyle tokat yemeden, iftiraya uğramadan önce tarihi gerçekleri tek tek ortaya çıkarmaya devam edeceiz.

Iğdır'da yaptırılan soykırım anıtı ve müzesi ümit ediyorum ki, bir araştırma merkezi bir eğitim merkezi haline gelir. Bu anıt, yapılan soykırımı yeni nesillerin zihinlerine nakledilmesini sağlar." dedi.

Iğdır Valisi Şemsettin Uzun da, Iğdır'da yaptırılan Soykırım anıt ve müzesinin bir gerçeği ifade ettiğini belirterek, "Iğdır da tarih yazılmıştır" dedi.

"Umarım ki bu sempozyumda tarihi gerçekler iyice su yüzüne çıkar ve Ermenilerin Türklere yaptığı soykırım dünyaya anlatılır" diye devam etti.

Iğdır'da 1998 yılında yapımına başlanan "Soykırım Anıt ve Müzesi" Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu tarafından açıldı.

Açılış töreni saat 09.00'da anıta çelenklerin konulması,saygı duruşu ve İstiklâl Marşı'nın okunması ile devam etti. İmam Hüseyin Yeşil tarafından Kur'an okundu, İl Müftüsü Osman Dalcı da dua etti.

Anıtın açılışını yapan Devlet Bakanı Ramazan Mirzaoğlu, mezalime uğrayanların anısına dikilen anıttan mutluluk duyulduğunu, bu anıtın dostluk anıtı olduğunu, müzenin ise insanlığa ibret müzesi niteliğinde olduğunu söyledi.

Yapılan tüm eserleri barışa, dostluğa, insanlığa adadıklarını ifade eden Bakan Mirzaoğlu, "Milletimiz büyük millettir. Devlet-millet el ele vererek her türlü zorluğun üstesinden gelmesini bilmiştir, bilmeye de devam

Levent Şahverdi Arşivi

edecektir. Son günlerde yaşadığımız deprem sonrası gelişmelerde buna bir örnektir" diye konuştu.

Komşumuz Ermenistan'ın Iğdır'a yaptırılan bu anıttan ibret almasını arzu ettiklerini ifade eden Bakan Mirzaoğlu, şöyle konuştu;

Türkiye Cumhuriyeti olarak her zaman barıştan, dostluktan yanayız. Komşularımızla ticari, kültürel ilişkilerimizi geliştirmekten yanayız. Afrika'ya, Avrupa'ya, Asya'ya barış tohumlarını geçmişte biz attık, yine atmaya devam ediyoruz. Bütün insanlara kültürel haklar, dini haklar verdik. Bizler Türkiye Cumhuriyeti içerisinde dost ve kardeş olarak Ermenisi ile her insanı ile barış ve kardeşlik içinde yaşıyoruz. Din, ırk, mezhep ayrımı yapmıyoruz. Biz barıştan, adaletten yanayız. Barış mesajlarımızdan anlamayanlara, topraklarımızda gözü olanlara karşı her zaman kararlı konumdayız. Dostluk elimizi tutsunlar, bu topraklara göz dikmekten vazgeçsinler. Kars'ta açacağımız Doğu Kapısı dostluk kapısı olacaktır.

Iğdır Valisi Şemsettin Uzun da, anıtın yapılış kararını, 1995 yılında Iğdır'da yapılan aynı konu üzerindeki bir sempozyumdan sonra alındığını hatırlatarak, kararın uygulandığını söyledi. Anıtın temelini 1 Haziran 1998 yılında attıklarını belirten Vali Uzun, "ülkenin en büyük soykırım anıtıdır. Temeli atıldığında çok büyük mutluluk duyduk. Anıtı yaparken bütün üniversitelerin fikirlerini aldık" diye konuştu.

1915-1920 yılları arasında Iğdır'da yaklaşık 80 bin kişinin Ermeniler tarafından hunharca katledildiğine dikkat çeken Vali Uzun, şöyle devam etti.

"Madur olan biziz, Katliama uğrayan da biziz. Ama görüyoruz ki, Ermeniler işi ters göstermeye çalışıyorlar. Katliamı onlar yapmış. Dünyada yaklaşık 20 yerde sözde soykırım anıtları yapmışlar, yapmaya da devam ediyorlar. Türkiye Cumhuriyeti haklı davasını dünya platformunda anlatamamıştır. Soykırıma uğradığı gerçeğini dünyaya kabul ettirememiştir. Ermenilerin amacı, Türkiye'yi uluslar arası platformda başarısız kılmaktır, sonra da tazminata mahkum etmektir, daha sonra da toprak istemektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bizim Ermenilerden toprak talebimiz yoktur. Asla da olmayacaktır. Ama Ermeniler için kan ve toprak talebi devam etmektedir. Ermenilerin, büyük Ermeni devleti kurma hayalleri hala devam ediyor. Bunu simgeleyen belgeler vardır. Bölücü örgüt PKK terör örgütü de aynı rüyayı görmektedir. Demiştir.

Iğdır Belediye Başkanı Nurettin Aras, "açılış töreninde "Iğdır'ın anlamlı bir anıta sahip olmasından duyduğu mutluluğu dile getirdi. Anıta gözümüz gibi bakacağız dedi. Anıtın Türk ruhunu oluşturduğunu söyledi. Bu anıtın yorumunu iman, insaf sahibi insanların yorumlarına bıraktıklarını ifade etti.

Soykırım anıtının mimarı Prof.Dr. Cafer Alioğlu Giyasi de yaptığı konuşmada, yükselen anıtın Ermenilerin tüm iddialarını çürüttüğünü bildirdi.

Giyasi şöyle dedi;

"Soykırım anıtı için seçilen yer Iğdır şehrinin Doğu girişinde, yani Azerbaycan, İran ve Ermenistan'dan gelen yolların kavşağıdır. Üçgen biçimli arazinin sahası 1.3 hektardır. Bu yerin anıt inşası için seçilmesinde amacımız Iğdır'a komşu ülkelerden gelen misafirleri ilk olarak bu anıtla karşılamaktır. Anıtın ilerisinde bir de müze bulunmaktadır. Müzeye giriş kapısı Türk Selçuklu mimarlık geleneine dayanan taç kapı şeklindedir.

Suni tepe kurganın ortasında 36 metre olan kılıç topağı yükseliyor. Türkiye devleti simgesi ve bayrağında olan beş köşeli yıldızı yükseliyor. Anıtta yapılan kılıçların sayısı beştir. Onlar planda beş köşeli biçim yaratıyor. Üstten bakıldığında kılıç topağı Türkiye devleti simgesi ve bayrağında olan beş köşeli yıldız gibi görünüyor. Tepede beş köşeli yıldızın her ucundan bir Türk kılıcı yükseliyor ve onların uçları yukarıda birleşip bütünleşiyor." Diye açıklama yapmıştır.

Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Öretim Üyesi Prof.Dr. Cevat Başaran, anıt içerisinde yer alan müze hakkında verdiği bilgide, müzede ilk kez Iğdır Ovası'nda yapılan toplu mezarların oluşturduğu

Levent Şahverdi Arşivi

panoların sergilendiğini, ayrıca müzede Erzurum, Van ve Kars'ta yapılan toplu mezar kazılarının görüntülerinin de gösterildiğini söyledi.

Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öretim Üyesi Prof.Dr. Enver Konukçu da yaptığı açıklamada, amaçlarının herhangi bir düşmanlığı körüklemek olmadığını, milletlerarası anlaşmalara ramen hayatlarını kaybeden insanların hatırasını gelecek kuşaklara taşımak olduğunu ifade etti.

Sempozyum da konuşan Azerbaycan Milletvekili Sabır Rüstem Hanlı, "Türkiye'de Osmanlı Tarihi'nden utanır hale geldik" dedi. Dünyadaki emperyalist güçlerin Türklere karşı bir oyun içerisinde olduklarını, Türklerin ise uğradıkları soykırım ve haksızlıkları dünyaya anlatmaktan aciz kaldıklarını ileri sürdü. Türk tarihi kadar şerefli tarih olmadığını ifade eden Hanlı, "öyle bir hale geldik ki, Türkiye'de Osmanlı Tarihi'nden utanır hale geldik. Türkiye tarihi, Türkiye dili Azerbaycan tarihi dili, Türkmenistan tarihi dili, diye saçma sapan şeyler ortaya atıldı. Asla böyle bir şey söz konusu değildir. Dünyada tek bir Türk tarihi ve Türk dili vardır. Diye konuştu.

Emperyalist güçlerin ortaya koyduğu oyunlar sonucu geçmişimizden de utanır bir millet haline gelindiğini ileri süren Hanlı, toplu mezarların açılmasında geç kalındığını, bunun da büyük bir hata olduğu görüşünü savundu.

6 Ekim 1999 Çarşamba günü, Iğdır Ticaret Meslek Lisesi Konferans Salonu'nda düzenlenen Sempozyum 3 Oturum halinde gerçekleştirildi.

Prof.Dr. Yaşar Sütbeyaz'ın Başkanlığını yaptığı I. Oturum'da, Başkan Yardımcısı olarak Doç. Dr. Esin Dayı görev aldı. Prof.Dr. Erich Feigl "Ağrı Dağı ve Iğdır Açısından Dostlara Dostça Bakış", Prof.Dr. Cevat Başaran "Hak Mehmet Öncesi toplu Mezar Kazılarına Bakış", Prof.Dr. Mehlika A. Kaşgarlı "Haçlı seferleri ve Ermeniler", Yrd.Doç.Dr. Erol Kürkçüolu "Ortaçada Bizans ve İran'ın Ermeni Siyaseti", Yrd.Doç.Dr. Mehmet Onbaşı "XVI. Yüzyılda Kayseri ve Civarında Ermeniler", Doç.Dr. Şükür Memmedov "Ermenilerin Türkiye ve İran'dan Göç Ettirilmeleri Politikası" başlıklı bildirileri sundular.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğleden sonra devam eden II. Oturumun Başkanlığını Prof.Dr. İsa Habibbeyli ve Yrd.Doç.Dr. Erol Kürkçüoğlu yaptılar. Bu oturumda, Prof.Dr. Stefano Trinchese "Italy and Turco-Armenian Relations", dr. Erdal İlter "Taşnak Partisi'nin Ermeni İsyanlarındaki Rolü", Doç.Dr. Cafer Guli Mirzayev "Andranik'in Nahcıvan'daki Vahşetleri", Doç.Dr. Ali Yusifov "Nahcıvan şehrinde Ermeni Mezalimi", Doç. Dr. İsmail Hacıyev "Moskova ve Kars Antlaşmalarında Nahcıvan", Dr. Hüsamettin Yıldırım "Türk-Ermeni İlişkilerinde Ermenilerden İtiraflar" başlıklı bildirilerini sundular. Prof.Dr. Yaşar Akbıyık "Haçin ve Zeytun Ermeni Meselesi'nin Çözümü" başlıklı bildirisini gönderdiği Sempozyuma aynı tarihlerde bir evlat sahibi olmanın mutluluğunu yaşadığı için katılamadı.

Daha sonra ise Prof.Dr. İsa Habibbeyli "Azerbaycan Kaynaklarında Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar", Doç.Dr. İman Caferov "Edebi Sayahatnâmelerde Ermeni Meselesi", Prof.Dr. Enver Konukçu "Sürmeli'de Eçmiyadzin Kutsal Kilisesi ve Aras Yakınlarındaki Hak Mehmet Köyü Olayı", Prof.Dr. Abdüsselam Uluçam "Doğu Anadolu Mimarisinde Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", Prof.Dr. Mehmet Saray "Ermeniler Yol Ayrımında", başlıklı sunumlarını yaptılar. Tartışma ve Değerlendirme bölümleri ile sona eren sempozyumun sonuç bildirgesi ekte verilmiştir. Ayrıca yapılan kazının raporu da Atatürk Üniversitesi'nden gelen Prof.Dr. Cevat Başaran ve beraberindeki kazı ekibi örencileri Dr.Ali Yalçın Tavukçu ve Arş.Gör. Ertan Küçüktepe tarafından hazırlanarak yayıma hazır hale getirilmiştir.

21. YÜZYILA GİRERKEN TARİHE DOSTÇA BAKIŞ: TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

SONUÇ BİLDİRİSİ

Tarihi gerçeklere ışık tutmak maksadıyla yaklaşık 20 yıldır üniversitelerin yaptığı bilimsel çalışmalar kapsamında arşiv belgeleri, yerli ve yabancı kaynaklar, birkaç yıldan beri de sesli-görüntülü malzemeler kullanılırken, bir yandan da canlı tarih taramaları ve Ermeniler tarafından katledilen Türklere ait toplu mezar kazıları yapılmıştır. Bu çalışmaların

Levent Şahverdi Arşivi

bir halkası olarak da, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin dünyanın çeşitli yerlerinde katlettiği Türklerin anısını yaşatacak olan Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi 5 Ekim 1999 tarihinde açılmış, Iğdır Hakmehmet Köyü nde Ermenilerin katlettiği Türklere ait toplu mezar kazısı yerli ve yabancı bilim adamları ve basın-yayın mensuplarının katılımı ile 5-6 Ekim 1999 tarihlerinde yapılmış ve 6 Ekim 1999 tarihinde de çeşitli ülkelerden bilim adamlarının bildiri sunduğu **"21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu"** düzenlenmiştir. 5-6 Ekim 1999 tarihlerinde Iğdır da yürütülen yukarıdaki bilimsel faaliyetlerle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1- 5 Ekim 1999 tarihinde açılışı yapılan, günümüz Türkiyesi nin ilk ve en büyük Soykırım Anıt ve Müzesi'nde sergilenen malzemeler, 5-6 Ekim ı999 tarihlerinde Hakmehmet Köyü'nde yapılan toplu mezar kazısında ortaya çıkan bulgular ve sempozyuma sunulan bildiriler, Ermenilerin iddiasının aksine Türklerin bir soykırıma tâbi tutulduğunu ispatlamaktadır.

2- Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nin, Türk-Ermeni ilişkileri konusunda araştırma yapılabilecek bir merkez haline getirilmesi ve buranın Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Üniversitelerden birine bağlanmasının uygun olacağı ve yanına yapılması Valilikçe planlanan Kültür Merkezi nin süratle bitirilmesinin, ayrıca Hakmehmet Köyü toplu mezar alanının bir şehitlik haline getirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

3- Yerli ve yabancı bilim adamlarınca sempozyuma sunulan bildirilerde, Ortaçağdan günümüze kadar olan Türk-Ermeni ilişkileri bilimsel kaynaklara dayanılarak değerlendirilmiş ve tarihi gerçekler ortaya çıkarılarak insanlığı aydınlatma hedefi güdülmüştür.

4- 21. Yüzyıla girerken Kafkasya Bölgesinde etkin ve kalıcı bir barışın, huzur ve güven ortamının tesis edilmesi gerekmektedir. Bu maksada hizmet edilmesi için Ermenistan, haksız bir şekilde işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeli, sorunlarını barışçı yollarla çözmeli, bundan sonra da komşularına yönelik asılsız iddialardan ve toprak taleplerinden vazgeçmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

5- Bütün bu faaliyetlerin sonuçları kitaplar, albümler, CD-ROM'lar filimler halinde dünya kamuoyunun bilgisine sunulmalıdır.

On the eve of the 21st Century
A Friendly look at the History:
The International Symposium on the Turkish-Armenian Relations
Final Declaration**

In order to shed light on the historical facts, during the last 20 years various universities have been earnying out academic researches on archieves-documents and on many local and foreign sources. During recent years a series of interviews have been earned out with eye-witnesses and also, many mass-graves of the Turks massacred by the Armenians during 1915-18 have been opened. Within the framework of these works and studies, a museum and a monuments in the memory of the Turks massacred by the Armenians in various parts of the world during the First World War was erected in Igdlr on 5th October 1999 at a solemn ceremony. On the 5th and 6th October 1999, a big mass-grave at the Hak Mehmet Village of Idlr was opened in the presence of the local and foreign experts and members of the press.

In addition to these activities and International Symposium was organized in Iğdır provincial centre on 5th-6th October 1999 which adopted the following resolution unanimously:

The documents and findings being exhibited in the Monument and Museum which was inaugurated in Igdlr on 5th October 1999, and the findings unearthed at the Hak Mehmet Village, as well as the academic papers submitted to the International Symposium, underlines the fact that during 1915-18. The Armenians massacred hundreds of thousands of Turks in Eastern Turkey.Thus proving the baselessmen of the Armenian allegations on this matter.

** Metnin İngilizce çevirisi Oktay Öksüzoğlu'na aittir.

Levent Şahverdi Arşivi

It has been decided to advice that the "Igdır Monument and Museum of Massacre" be turned into a technically well-fitted modern research centre in the field of Turkish-Armenian relations and handed over to one of the universities in the region

It has also been decided to urge the quick completion of the "Cultural Centre" planned by the Governor of Igdlr, and that the Hak Mehmet mass-grave area be turned into a Martyrdom.

In the papers submitted to the Symposium, the Turkish-Armenian relations since the Middle Ages have been evaluated in the light of documents and academic sources, historical facts have been underlined and world public opinion have been supplied with sufficient information in this subject.

On the eve of the 21st Century, in the Kafkas Area an effective and flashing peace on security should be established.

For this aim, the Armenians must withdraw from the Azerbaican territories which they invaded unlawfully, try to settle the problems by peaceful means, and blaming her neighbours by fabricated allegations and give-up her claims of territory from her neighbours.

The results of these activities be supplied to the world public opinion in books, albums, CD-Rom's and films.

IĞDIR - HAKMEHMET KÖYÜ TOPLU MEZAR KAZISI RAPORU***

Iğdır'ın 12 km. kuzey-batısında yer alan Hakmehmet Köyü'nde 1919 olayları sırasında katledilen Türkler'e ait bir kuyu-mezar olduğu ilk kez, köylülerin anlatımları sonucu, Prof. Dr. Enver Konukçu tarafından tespit edilmiştir. Buradaki araştırmaların tarihi belgelerle de doğrulanması üzerine, mezarda bilimsel kazı yapılması kararlaştırılmıştır.

*** Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Cevat Başaran, Dr. Ali Y. Tavukçu, Arş. Gör. Ertan Küçüktepe'nin hazırladığı rapor metnidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Iğdır'da 5-7 Ekim 1999 tarihlerinde düzenlenen "21. Yy'a Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk - Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu" çerçevesinde gerçekleştirilen kazı çalışmasına 6 Ekim'de başlanmış ve çalışma şartlarının güçlüğü nedeniyle kazı 7 Ekim'de de sürdürülmüştür. Kazı çalışmaları Atatürk Üniversitesi'nden Arkeolog Prof. Dr. Cevat Başaran, Dr. Ali Yalçın Tavukçu ile Arş. Gör.Etan Küçükefe ve Hacettepe Üniversitesi'nden Antropolog Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Erdal'dan oluşan teknik ekip tarafından yürütülmüştür. Çalışmalara Hakmehmet Köylüleri de katkıda bulunmuştur.

Hakmehmet Köyü meydanında bulunan ve üzerinde bir yazıt yer alan kuyunun önce yüzeyden ağzı tespit edilmiş ve yarım-daire açma metoduyla kazılmasına başlanmıştır. Üstteki yaklaşık 1.00-1.50 m'lik dolgu toprağın kaldırılmasından sonra, 0.90-1.00 m'lik kuyunun ağzı tam olarak ortaya çıkmıştır. Kuyunun ağız kısmının üç sıra moloz taşlarla örülü ve üzerinin de sonradan yerleştirilmiş bir beton tablayla kapatılmış olduğu tespit edilmiştir. İlk 8 m.'de herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. 11. m'de, iri blok taşlarla birlikte bir mandanın kafa isketeli ortaya çıkarılmıştır. Bu iskeletin kafasında muhtemelen kurşunla açılmış bir delik olduğu görülmüştür. Çalışma zemininin olumsuzluğu nedeniyle ilk gün çalışmalarına ara verilmiştir.

İkinci gün öncelikle açma genişletme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında iki kez köy içme suyu şebekesine ait boruların patlatılması, işleri olumsuz yönde etkilemiştir. 12 m. derinliğe ulaşıldığında, kuyu zemininden su çıkmaya başlamıştır. Üstteki çapı yaklaşık 0.90-1.00 m. olan kuyunun tabanda 2.50-3.00 m'ye kadar genişlediği görülmüştür. Oldukça güç çalışma şartları altında 12 m. derinlikte gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, üst üste yığılmış insan iskeletlerine rastlanmıştır. Dipteki su ve çamurun içerisinden 290'ye yakın insana ait kafatası, kol, bacak ve kaburga kemikleri ile çok sayıda iskelet parçası çıkartılmıştır. Bzı isketeler arasında iri blok taşlara da rastlanmıştır. 13 m. derinliğe kadar inilmiş olduğu halde, iskelet yığınının devam ettiği gözlenmiştir. Ancak suyun gittikçe yükselmesi ve kuyu tabanını aşındırması, göçme tehlikesi

Levent Şahverdi Arşivi

yarattığından çalışmalar durdurulmuştur. Toplu mezarın tespitine yönelik çizimlerin yapılması, potoğraf ve slayt çekimlerinin ardından kuyu tekrar kapatılmıştır.

Hakmehmet köyü kuyu-toplu mezarında sadece insan iskeletleri bulunmamış 12. m.'de, üzerinde bronz düğme bulunan üç kumaş parçası, biri tam ikisi yarım üç mermi kovanı, 2 mermi çekirdeği, 1 hançer yüzü ve bir de akik tespih boncuğu ele geçmiştir. Maddi bulguların yanı sıra ele geçen isketelreni bazılarının üzerinde kurşun patinalarına rastlanması, bunların ölmeden önce yoğun baskı altında kaldıklarını göstermektedir.

Kuyu - mezar çalışmalarında 13. m. derinlikte ele geçen insan iskeletleri ve bunlara ait maddi bulgular, burada bir katliam yaşandığını belgelemektedir. Bugüne kadar açılan Iğdır - Oba Köyü, Erzurum - Alaca köyü, Yeşilyayla ve Tımar Köyleri; Kars - Subatan ve Van - Zeve toplu mezarlarından farklı bir mezar türünün, Hakmehmet Köyü'nde ortaya çıkarılan kuyu mezar olduğu görülmüştür. Normalde 1.50 - 2.00 m. derinde bulunan gömülere karşı Hakmehmet kuyu mezarı, 12-13 m. derinde kendiliğinden oluşmuştur. Buna göre köyün masum insanlarını kadın-erkek, çoluk çocuk demeden katleden Ermeniler, ceset yığınından kurtulabilmek için köyün su kuyusunu kullanmışlardır.

Baş aşağı 13 m. derinlikteki kuyuya atılan yarı canlı insanlar dışarıya çıkmasın diye, üzerlerine iri blok taşlar atılmıştır. Böylece dışarıdan bakıldığında bir hayvanın içeriye düştüğü görüntüsü verilmek istenmiştir.

Sonuç olarak, mezar taşında 51 neferin mezarı olarak belirtilen Hakmehmet Köyü kuyu-mezarı kazısı, hem tarihi olayları bütün gerçekliğiyle gün yüzüne çıkarmıştır, hem de, Ermenilerin bölgede gerçekleştirdikleri soykırıma ulaşan katliamın yeni bir boyutunu ortaya koymuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

IĞDIR ERMENİ SEMPOZYUMU-TOPLU MEZAR KAZISI-SOYKIRIMI VE NAHCIVAN GEZİSİ

Dr. Yaşar KALAFAT*

Atatürk Araştırma Merkezi 5-8 Ekim 1999 tarihleri arasında Iğdır'da bir seri kültürel etkinlik gösterdi. Bunlar Osmanlı Devletinin 700 ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılı münasebeti ile Iğdır valiliği ile birlikte yapılan "Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nin Açılışı" "Iğdır Hakmehmet Köyü Toplu Mezar Kazısı" ve "21. yüzyıla girerken Tarihe Dostça Bakışı Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu" idi.

Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi 5 Ekim 1999 günü yapıldı. Merasimde eserin gerçek sahibi diyebileceğimiz Iğdır valisi Şemsettin Uzun, mesajlı ve muhtevalı bir konuşma yaptı. Daha sonra Devlet Bakanı Prof. Dr. Ramazan Mirzaoğlu ve Anıtın mimarı Prof. Dr. C.A. Gıyasi konuştular. Rahmetli dostumuz İbrahim Bozyel bu ve diğer etkinliklerde haklı olarak saygı, sevgi ve rahmetle anıldı. Iğdır milletvekili Abbas Bozyel'in konuşmaları içerik bakımından çok dolu idi.

Mimar Prof. Dr. C.A. Gıyasi, hakikaten esirini olayı ruhunda yaşayarak yapmış. Davetlilere eserini ayrıntılı olarak anlatan "Iğdır Soykırım Anıtı" isimli kendi hazırladığı kipatçığı hediye etti.

Eserin iç kapağına Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın şehitler için söylediği şu veciz ifadeleri konulmuş:

"Şehitlere, menkıbelerine layık kabirler yapmak için zaman olsaydı, imkan olsaydı, bu hamaset (kahramanlık) önünde insan mevcudiyeti, sanatkarıyla, heykeltraşı ile, ressamı ile aciz ve biçare kalırdı. Bunu ru-

---

* Tarihçi, Sosyal Antropolog.

Levent Sahverdi Arşivi

humuzda, irfanımızda hissederek, aciz şühedayı ensal-i atriyyenin (gelecek nesillerin) vefasına ve vicdanına tevdi ederek, üzerlerine birer avuç toprak serptik"

Bu anıtın yapılışı ile, Süleyman Paşa'nın gelecek nesillere havale ettiği görev Iğdır valisi Şemsettin Uzun'un bayraktarlığında gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Türkü'nün mimarlığını Ahıska Türkü'nün mühendisliğini, Anadolu Türkü'nün müteahhitliğini yaptığı bu soylu eser Türklüğün ortak eseri olmuştur. Merasime Nahçıvandan Cumhuriyetin Ali Meclis Başkanı Sabır Rustemhanlı üst seviyeden siyasi bir heyetle katılarak T.C.'nin Bakan seviyesindeki delegasyonu'nun yanında yer almakla, bu konudaki siyasi irade tescil edilmiştir. Süleyman Paşa'nın "birer avuç toprak atılması" uygulaması Türk Dünyası'nın inanç birliği itibariyle bir koddur. Bu vasiyeti Anıt ve Toplu mezar açılışlarında müftü yardımcısının okuduğu Kur'anı Kerim ve yaptığı duaya bizler fatiha ile iştirak ettik.

Anıtın yaptırılması fikri rahmetli Av. İbrahim Bozyel'den 24-27 Nisan 1995'de yapılan ve rahmetli Sadık Ahmet'in de katıldığı "Tarihi ve Ermeniler" konulu sempozyumda çıkmıştır. Açılan yarışmayı Prof. Dr. C.A. Gıyasi hoca kazanmıştır. Anıtın yapılmasında, kararına milyonlarca şehidimizin aziz hatırasını gelecek kuşaklara aktarma fikri esas alınmıştır. Böylece Ermeni aldatmacalarına estetik bir cevap verilmiş oluyordu. Anıtın yapıları ile; geçmişte olduğu gibi günümüzde de Azerbaycan'da ve Anadolu'da Türklüğün düşmanının aynı olduğu, Türklüğün menfaati için ortak dayanışmanın şart olduğu gerçeği tekrar açıklanmış olmaktadır.

Soykırım Anıtı; Azerbaycan, İran ve Ermenistan yol kavşağında 1.3 hektarlık bir alan üzerinde Ağrı dağı fon yapılarak yapılmıştır. Anıt sembolik 7 metrelik mozelenin üzerine Kurgan mezar mekanda esinlenerek yapılmıştır. Mekanda müze odaları yer almaktadır. Müzenin giriş kapısı Selçuklu mimarı tarzında taç kapı olarak yapılmıştır. Kitapçılıkta geniş bilgi verilen anıtın yüksekliği 36 metreden Giyasi Anıt'ı da kılıçlara yer verişini ve sayılarının 5 oluşunu raliyetlerde asker, Kürt, Kartal at motifinin yer alışını Türk kültür tarihi ve mitolojisinden hareketle izah etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Üç gün süren kültürel etkinliklerde her vesile ile bu anıtın bir kin ve düşmanlık abidesi değil, geçmişteki hataları hatırlatan iyi komşuluk ilişkileri anıtı olduğu vurgulanmıştır ki, doğru olan da budur.

Soykırım Anıtı'nın açılışına Iğdır halkından çok geniş ilgi vardı. Halk ve gençler heyecanlı anlar yaşadılar. Merasimi izleyen günlerde de öğrenciler gruplar halinde anıtı geziyorlardı.

21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Iğdır Ticaret Lisesi Konferans Salonu'da yapıldı. 400-500 kişilik salon, sempozyum boyunca hemen hemen hiç boş kalmadı. İlgi daha ziyade orta öğretimden öğrenci ve öğretmenlerce oldu.

Sempozyumun protokol konuşmalarında Atatürk Araştırma Merkezi'nin başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü, Iğdır Valisi Şemsettin Uzun ve Devlet Bakanı Prof. Dr. Ramazan Mirzaoğlu günün önemini ve yapılan hizmetin maliyetini anlatan konuşmalar yaptılar. Nahcıvan milletvekili yazar ve şair Sabir Rüstemhanlı yaptığı konuşmada, Ermeni iddialarını cevapladığı "Ömür Kitabı" isimli eserini kısaca tanıttı. Türkiye'nin Ermeni konusunda daha etkili yayınlar yapmasını istedi. Ömür kitabı'nı Türkiye'de İbrahim Bozyel yayınlatmıştı. Sabir Rüstemhanlı Şerefhane/İran'da yapılan sempozyuma da katılmış anılan eserini tanıtmıştı.

18 kadar bildirinin tartışıldığı sempozyumda Prof. Dr. Erich Feigl "Ağrı Dağı ve Iğdır açısından Dostlara Dostça Bakış" başlıklı bir bildiri verdi. Bölgede evvelce bulunup intibalarını neşretmiş iki uzmanla kendi müşaadelerini karşılaştırarak anlatırken Ermenilerin tutumlarına geniş yer verdi. Evvelce Kürtler konusunda bir kitabı da çıkan E. Feigl'ın ilginç bir metodu var. E. Feigl ile geçmişte 10-13 günlük bir Güneydoğu Anadolu tetkik gezimiz olmuştu. Bu sempozyum'da E. Feigl dostlarına "A Myth of Error: Europe, Turkey And Public Opınıon" isimli eserini hediye etti. E. Feigl, Türkçe verdiği bildiride Anadolu'nun şimdilerde Lozan öncesi bölüşülme dönemini yaşadığını, Batı'nın Türkiye'ye karşı tavrının hala de-

Levent Şahverdi Arşivi

ğişmediğini misyonerlerin de tarihteki tahrikkar tutumlarının değişmediğini belirtti.

Ermeni konusunun uzmanlarından hocam Prof. Dr. Mehlika Aktok Kaşgarlı "Haçlı seferleri ve Ermeniler" konulu bildirisinde; Ermenilerin eskiyalık ruhu ile Hıristiyanları haçlı seferlerine teşvik ettiğini, Anadolu'nun yerli Ermenilerinin bulundukları bölgeleri istilacı Ermenilere teslim ettiklerini, Fatih Sultan Mehmet döneminde, İstanbul'da Ermenilerin yaptığı soygunların Fatih Sultan Mehmet'in güçlerine mal edildiğini, Ermeniler'in 13. yy da da batılı Hıristiyan güçlerle işbirliği yaptığını, Haçlı seferlerinin o dönemde Hıristiyan oldukları için Ermenileri koruma iddiası ile yola çıktıklarını Ermenilerin o dönemde de Anadolu'da isyan çıkardıklarını, Haçlı seferlerinin bitmediğini devam ettiğini, T.C.'nin bu realitenin farkında olmadığını, tarihte din savaşlarına, Yahudi katliamına ve sömürücü harplerine Ermenilerin sebep olduğunu Papalığın, bu nedenle Türk toplumlarından özür dilemesi gerektiğini belirtti.

Prof. Dr. Cevat Başaran'ın "Hak Mehmet Öncesi Toplu Mezar Kazılarına Bakış" isimli bildirisini Dr. Ali Tavukcu taktim etti. Ermeni mezaliminin dokumante edilmesinde Atatürk Kültür Merkezi, Atatürk Üniversitesi, Kars Kafkas Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi veliliklerle işbirliği yaparak çok saygın hizmetler vermektedir. Tarihçisi, Arkeoloğu, müzecisi, sosyoloğu ile gerçek bir kültür savaşı veriyor. Prof. Dr. Enver Konukcu bu hizmetin her safhasında ve sahasında başlangıçtan beri yer almaktadır. Anılan bildiride bölgede yapılmış toplu mezar kazıların yansıdan haritada izleme imkanı bulduk.

Nahcıvan Devlet Üniversitesi'nin Rektörü dostumuz Prof. Dr. İsa Habibbeyli "Azerbaycan kaynaklarında Ermeniler'in yaptıkları katliamları konulu bildirisinde Ermeniler'in tarihte ve günümüzdeki cinayet siyasetindeki aynılık ve devamlılığı anlattı.

Nahcıvan Devlet Üniversitesi'nden Doç. Dr. İsmail Hacıyev" Moskova ve Kars Anlaşmalarında Nahcıvan" isimli bildirisinde Türkiye, Rusya ve Ermenistan ilişkilerini ayrıntı olarak işlemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Stefano Trınchese, sempozyuma Üniversita degli studi di Cassino'dan katılmıştı. Bildirisinin ismi "İtaly and Turco-Armenian Relations" idi. Trınchese bildirisinde çok ilginç açıklama ve iddialarda bulundu. O'na göre Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni İsyanlarına İmparatorluk içerisindeki Türkçü hareketler yol açmıştır. Daha sonra Padişahlık İslam ittifakı politikası izlemiş ve bu politika da Ermenileri isyan türünden tepkiler "göstermeye itmiştir. Nihayet Ermenilere yurtluk olarak ayrılan toprakları Atatürk/Kemalistler küçültmuşlerdir. Bu gelişme de Ermenilerin tepkisine yol açmıştır. Trınchese'nin yaklaşımlarını dinlemek bizim için yararlı olmuştur. Trinchese ayrıca Osmanlılarda merkezi otoritenin güçlenmesinden yana olan kesim ile merkezi otoritenin güçlenmesini istemeyen Prens Sebahattin yanlıların ihtilafından Ermenilerin çıkar sağladığını belirlemiştir.

Ermeni konusunun Türkiye'deki önemli uzman isimlerinden Dr. Erdal İlter "Taşnak Partisi'nin Ermeni isyanlarındaki Rolü" başlıklı bildirisinde, kaynaklardan hareketle Ermeni Örgütlerin Ermeni hareketi içerisinde etkinliklerini geçmişten alıp günümüze getirmiştir. E. İlter dostumuz bize çıkaracağımız Kafkasya Dergisi için günümüz Ermenistanını inceleyen bir yapı vaadinde bulundular.

Sempozyuma Atatürk Üniversitesinden katılan Yrd. Doç. Dr. Mehmet İnbaşı "XIV. Yüzyılda Kayseri ve Civarında Ermeniler" isimli bildirisinde Ermenilerin bu bölgede anılan yüzyıldaki siyasi etkinliklerini anlatmıştır.

Sempozyuma Nahcıvan Devlet Üniversitesi'nden "Ermenilerin Türkiye ve İran'dan Göç Ettirilmeleri Politikası" isimli bildirisi ile katılan Doç. Dr. Şükür Mehmetov, çok önemli demografik bilgiler vermiştir. Esasen Ermeni eksenli Türk demografisi daha uzun dönemler itibariyle ele alınıp günümüze getirilmesi çok yararlı olur kanaatindeyiz.

Mehmetov Şükür "Trans Kafkasya'nın Siyasi Partileri" konulu geniş kapsamlı bir çalışma hazırlamıştır. Bu çalışmaya Ş. Mehmedov'un bir ar-

Levent Şahverdi Arşivi

kadaşı ile birlikte hazırlamakta olduğu "Nahçıvan Yıllığı" isimli bir çalışması vardır. Bu iki çalışmaya ASAM adına talip olduk.

ASAM adına ayrıca Prof. Dr. Enver Konukcu başkanlığında yaptırılan Kafkasya konulu ilmi çalışmalardan Dr. Enis Şahin Gürcistan, Dr. İbrahim Ethem Aknur'un Nahcıvan, Doç. Dr. Esin Dayı'nın Elviya-i Selasiye Erol Kürkçüoğlu'nun Ortaçağda Bizans-İran Ermeni İlişkileri çalışmalarına da talip olduk ve E. Konukcu hocamızdan Kafkasya konulu bir yazı vaadi aldık. Esin Dayı ile son dönem Osmanlı-Gürcü ilişkileri konulu bir araştırma yazısı hazırlamaları konusunda antat kaldık.

Diğer taraftan hocamız Prof. Dr. Mehmet Saray Kafkasya'nın son durumunu değerlendiren bir inceleme yazısını ASAM için vaad ederken, başkanı bulundukları Kafkasya Araştırma Merkezi'nin yapılmış Akademik çalışmalardan Dr. Mustafa Budak'ın Yrd. Doç. Dr. Halil Bal'ın Dr. Muhammet Erat'ın Doç. Dr. Cezmi Erarslan'ın Doç. Ali Arslan'ın hazırlıkları konusunda da yardım vaadinde bulundular. Mutluyuz.

Sempozyuma Nahcıvan Devlet Üniversitesi'nden "Nahcıvan Şehrinde Ermeni Mezalimi" konulu bildirisi ile katılan Doç. Dr. Ali Yusifov" Ermeni mezaliminden örnekler vermiştir. Aynı üniversiteden Doç. Dr. İsmail Hacıyev" Moskova ve Kars Anlaşmalarında Nahcıvan" isimli bildirisinde Anlaşmaların mahiyetini anlatmıştır.

Sempozyuma Atatürk Üniversitesi'nden katılan Prof. Dr. Enver Konukçu" Sürmeli'de Ecmiyezin Kutsal Kilisesi ve Aras Yakınındaki Hakmehmet Köyü merkezinin hemen yanında işlenen Ermeni toplu katliamındaki kilisenin rolünü anlatmıştır. E. Konukçu'nun Sempozyum ve Kazı münasebeti ile yaptığı açıklamalar, bildirilerin açıklık kazanmaları itibariyle ehemmiyet arzetmiştir.

Prof. Dr. Abdulselam Ulucam sempozyuma Yüzüncü Yıl Üniversitesinden "Doğu Anadolu Mimarisinde Türk-Ermeni Kültür İlişkileri" isimli dokümanter bildirisi ile katılmıştır. Bildiride Kümbet tarzı çatı ör-

Levent Şahverdi Arşivi

tüsünün millî kimliği üzerindeki iddialar tartışılmış bu tarz örtünün Asya Türk mimarisinden günümüze geldiği çeşitli mimari ürün örnekleri ile gösterilmiş ve tez, mimarının süslüme gibi diğer üyeleri ile pekiştirilmiştir.

A. Uluçam'ın sanat tarihi, arkeoloji, E. Konukçu'nun isyasi ve kültürel tarih, Yaşar Kalafat'ın halk bilimi, halk inançları itibariyle ileri sürdükleri tez, Gregeryan mezhepli halkın Ermeni milliyet kimliğine büründürülmeden evvel bu mezhebe mensup cemaate, Türklerin de kültürel genlerle katıldığı şeklindedir.

Prof. Dr. Mehmet Saray Sempozyuma İstanbul Üniversitesi'nden katılmış "Ermeniler Yol Ayrımında" isimli bildirisinde Ermeni diplomasisindeki son gelişmeleri anlatmıştır.

Sempozyumun Genel Değerlendirmesi, Prof. Dr. Azmi Süslü, Prof. Dr. Enver Konukcu, Prof. Dr. S. Trınchese, Prof. Dr. E. Feıgl ve Dr. Y. Kalafat tarafından yapılmıştır.

Yaşar Kalafat değerlendirme konuşmasında şu hususlara yer verdi:

Sempozyumumuzda Protokol konuşmalarına ilaveten 3. seksiyonda 18 ilmi bildiri verilmiştir. Sempozyum, Ermeni Soykırım açılışı ile kalıcılığını güçlendirmiştir. Hakmehmet köyünde yapılan toplu mezar kazısı ile sempozyum bildirileri dökümante edilme imkanı bulmuştur. Sempozyuma Azerbaycan, Avusturya, İtalya, Fransa'dan da bilim adamları katılmıştır. Sempozyum bildirileri, Anıt Açılışı ve toplu mezar kazısı münasebeti ile yapılan konuşmalarda faaliyetin strateji açıklanmıştır. Burada tekrardan kaçınıyoruz. Ermeni konusunda bizim en büyük eksiğimiz, kanaatimizce stratejimizin olmayışıdır.

Yıllardan beri bu konudaki tavrımız savunma yapmak olmuştur. 24 Nisan Ermeni etkinliklerini savunma yaparak gidermeye çalışmışız. Bu dönemi diplomatlarımıza yönelik Ermeni katliamlarında mahsunluğumuzun izahı izlemiş. Sadece savunmanın çözüm olmadığını anladığımız zaman,

Levent Şahverdi Arşivi

katliamlar durulmuş veya işlenilen cinayetlerin sahası ve maşası değişmiştir. Karabağ Ermeni İstilası ile Ermeniler toprak işgali dönemi girmişlerdir. Esasen belirttiğim Ermeni taktikleri Ermenilerin toprak edinme stratejilerinin savhaları idi.

Şüphesiz, tehcir konusunda Ermeni iddialarının karşısına gerçeğimizi yansıtan argümanlarla çıkmak, Ermenilerin Hakahmet Köyünde olduğu gibi Toplu Katliamlarını belgelemek ve belleklere yerleştirmek fevkalade önemli bir hizmettir. Sayım Hocam E. Konukcu bu sahada büyük bir hizmet vermektedir. Ancak bir anlamda bu hizmet de savunma mahiyetlidir.

Savunma stratejilerinin tamamen karşısında değilim. Kısaca önermek istediğim hiç de saldırgan olmayan stratejiye geçmek istiyorum.

Teorik olarak, karşı stratejilerden önce, ilkin hasmın etkinliklerinin nötralize edilmeleri süreci yaşanmalıdır. Bununla anlatmak isteğimiz husus şudur;

Ermeni tarihi süreç itibariyle sosyal bir vakıa olarak nedir? Hangi temel ulusal dayanaklar üzerine oturtulmuştur. Batı nazarında cazibesini nereden almaktadır?

Bu sorulara sağlam tahliller getirilebilir ise, Ermenilerin dünyadan bilhassa batı aleminden aldığı desteği sarsabiliriz. En azından batıyı gerçeklerle yüzyüze getirebiliriz.

Ermeni gerçeğini anlamak istemeyen İslam alemi ve Türk Dünyasına Ermeni realitesinin farklı yüzünü anlatarak çıkabiliriz.

Görüşümüzün üzerinde durulması gereken hususları ve bize kazandıracakları şunlardır:

Evvela, Türkler Anadolu'ya, islamiyete girmeden, İslamiyet zühur etmeden evvel de gelmişlerdi. İslamiyet bir kısım Türklerle Anadolu'da tanışırken, Türkler bu bölgenin adeta otaktan, yerli halkı idiler. Atatürk'ün

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde hassasiyetle durduğu bu husus, Anadolu Türk tarihinin Anadolu İslam tarihinden binlerce yıl evvel başlamış olduğu gerçeğini ortaya koyar. Bu realite Azerbaycan Türklüğü itibariyle de geçerlidir. Bu realite bize, Anadolu'da ve Azerbaycan'da İsevi ve Musevi dönemlerdeki kültürel varlıklara varis olmaya götürür. Bu gerçek, "bölgedeki her sinagog-Havra ve kilisede biz Türklerin de bir taşımız var" demektir. Bu noktanın izahı batının bize duyduğu haksız allerjinin izolesini sağlayabilir.

Ermenilik milliyet ilişkilerine gelince; Gregoryanlık Ermeni milliyeti ile özleştirilmeden evvel, Gregoyan cemaatının kültürü Ermeni milliyetine mal edilmeden bölgenin halkların etnik unsurların incelenmesi gerekir. Zira cemaat kültürü sadece dini kültür değil, aynı zamanda cemaatı oluşturan bölge halklarından toplulukların da kültüründen gen almıştı. Gregori'nin etnik kimliği tartışıla dursun bu cemaat kültürü kiliseye tabi olmuş Türkler katkıda bulunmuştur.

Netice olarak; Batı alemi, kültür toplumlarından yana olduğu iddiasındadır. Biz ise batının dini taassubunu aşamadığı kanaatindeyiz. Ben, bizim de taassubumuzu yenmemiz gerektiğinden yola çıkalım diyorum. Ermenilere terk etme tutuculuğunda bulunduğumuz kültürümüze sahip çıkmak önerdiğim stratejinin özünü teşkil eder.

Bu arada kullanılan ifadelere de değinmek istiyorum. Terminoloji ve slogan başlıbaşına herşey değildir. Ancak kullanılan terimler bir siyasi tercihin ifade biçimini de yansıtırlar. Bu itibarla, "Kürtler ve Türkler" "Kürtler ile Türkler" gibi tabirler milliyetçi sosyoloji anlayışının ifade biçimleri olmamalıdır. Anadolu bağlamında Kürtlük Türklüğün bir alt cüz'üdür. Türklüğün içerisindedir. Türklük, Kürtlüğü de kapsayan bir üst kültürel milli kimliğin adıdır. Kürtlük sosyolojik vetire olarak Türklüğün alternatifi değildir. Bize göre doğru ifade "Kürtlük ve Onu da içerisine alan Türklük" şeklinde olabilmelidir.

Genel Türk Dünyası bağlamında ise; "Azerbaycan" Yurdun adıdır. Terim statüsü itibariyle "Anadolu"da olduğu gibi coğrafi addır. Anadolu

Levent Şahverdi Arşivi

bir milliyetin adı değildir. Türk vatanlarından birisinin adıdır. Buradan hareketle "Anadolu Türkü" tabiri kullanılabilir. Sayın Haydar Aliyev ve sayın Demirel cenablarının muhtelif vesilelerle belirttikleri gibi Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti aynı milletin iki ayrı devletidirler. Devlet daha ziyade siyasi idari bir yapılanmanın anlatım biçimidir. Millet ise, muhtevası ve kullanım alanı itibariyle çok daha farklı yapılanmayı anlatır.

"Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ulu Atatürk'ün formüle ettikleri milli siyaset prensiplerimizdendir. Atatürkcü zihniyetin iç ve dış dengeler itibariyle benimsendiği bir diğer çok önemli prensip de Türklüğün kuvvetli olmaklığı prensibidir. Türkün kuvvetli olma mecburiyeti, iyi siyasi ve iyi ticari komşuluklar için kaçınılmazdır. Aksi halde istilacı komşularımız veya istilacıların uzantısı olmaya namzet komşularımız Türklerle olan ilişkilerini değerlendirmede yanılgıya düşebilirler.

Bu cümleden olarak, bize göre Hakmehmet köyündeki toplu katliam, diplomatlarımıza karşı işlenmiş cinayetler, Karabağ'ın işgali ayni siyasi zihniyetin farklı alanlardaki tezahürüdür. Açılışını yaptığımız anıt bu zihniyetin hatırda tutulması içindir. Karabağ'da, Hakmehmette veya bir başkentin sokaklarında işlenilen cinayetin hedefi aynıdır. Katledilen millet evladının şahadeti farklı değildir. Bu tür cinayetlerin tekrar işlenilmemesi içindir ki; geleceğin iyi komşuluk ilişkilerinin teşisi özlemini duyduğumuz içindir ki, yurtta olduğu gibi cihanda da sulh istediğimiz içindir ki biz bu anıtı diktik.

Yapılan değerlendirme konuşmalarından sonra sonuç bildirisinin okunmasına geçildi.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN YURTDIŞINDA KURDUĞU VE İŞBİRLİĞİ İÇİNDE OLDUĞU ATATÜRK ARAŞTIRMA VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİ İLE TÜRK-FRANSIZ ATATÜRK KÜLTÜR DERNEĞİ ÖRNEĞİ

Uzm. Yrd. Ali TUNA*

Çağımızın en önemli devlet adamlarından olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çalışmaları ve fikirleri bütün dünyaya ışık saçmaya devam etmektedir. Atatürk'ün bu fikirlerini öğretip yaymak üzere Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinde birçok dernek ve araştırma merkezleri kurulmaktadır. Bunlardan birini de 1998 yılında Fransa'da kurulmuş olan **Türk - Fransız Atatürk Kültür Derneği** oluşturmaktadır.

Fransa'nın Bordeaux şehrinde 1998 yılında **Fatin Koç**'un başkanlığında kurulan Türk - Fransız Atatürk Kültür Derneği; amaçlarının Atatürk ilke ve inkılâplarının Türk gençleri tarafından daha iyi anlaşılabilmesi olduğunu dile getirmiştir.

09.06.1999 tarihli Hürriyet gazetesi muhabirinin haberine göre, Derneğin yeni hizmet yeri Türk vatandaşlarına daha yakın olabilmek için yoğun olarak blundukları Bordeaux şehri olmuştur. 4. Quai Salinières 33000 Bordeaux adresindeki yeni büronun açılışı sırasında Başkan Fatin Koç bir konuşma yapmış, konuşmasında gelecek nesillere Türk Kültürü'nü ve Atatürk'ü tanıtmayı hedeflediklerini ve burada yaşayan Türklerin Fransızlarla uyumlu çalışmalarını amaçladıklarını belirtmiştir.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, yurt içi ve dışındaki Atatürk Araştırma Merkezleri ve dernekleriyle dayanışmayı önemli bir görev olarak kabul etmektedir. Bu nedenle de Merkez Başkanı Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ 18-20 Aralık 1998 tarihleri arasında Türk - Fransız Atatürk Kültür Derneği'nin davetine uyarak "Atatürk ve Modern Türkiye" konulu bir konferans vermiştir. Bu konferansın kültür çalışmalarının başlangıcı olduğu da ayrıca dernek yetkilileri tarafından ifade edilmiştir. Konferansta Floirac Belediye Başkanı ve Milletvekili Madamme Conchita LACUEY, Lormont Belediye Başkanı Jean TOUZEAU, Türk - Fransız Atatürk Kültür Derneği başkanı Fatin KOÇ, Talence Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Galip TURUNÇ birer konuşma yapmışlardır.

Bu çerçevede derneğe Atatürk Araştırma Merkezi tarafından merkezin yayınlarından oluşan çeşitli kitaplar hediye edilmiş ve Atatürk'ün Nutuk CD ROM'unun Fransızca tanıtım kaseti gösterilmiştir.

Derneğin sosyal çalışmalarından biri de dernek bünyesinde bulunan **"Özlem Müzik Grubu"** aracılığıyla her Pazar saat 17:00 - 19:00 arası FM dalgasında Türkçe - Fransızca yayın yapılması şeklinde gerçekleşmektedir.

YURTDIŞINDAKİ ATATÜRK ARAŞTIRMA VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİ

Bu örnek gibi Atatürk Araştırma Merkezi'nin kurduğu ve kurulmuş olanlarla işbirliği içine girdiği Atatürk Araştırma veya Araştırma Merkezleri bulunmaktadır. Bu dernekler şunlardır.

1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Doğu Akdeniz Üniversitesi bünyesinde 1995 yılının Mart ayında kurulan **"Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi"**, Merkezin Başkanı Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU'dur. Faks numarası: +392 366 44 79; Telefon numarası ise: +392 366 65 88, +392 366 36 13'dür.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde kurulmuş olan **"Kırgızistan Cumhuriyeti Uluslararası Atatürk Merkezi (Vakfı)" Atatürk Atındagı Elaralık Fonddu** adıyla 31 Temmuz 1995 tarihinde kurulmuştur. Merkezin ilk başkanı eski Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Osmanokun İBRAİMOV, ikinci başkanı ise Prof. Dr. Asan ORMUŞEV'dir. Merkezin faks numarası: +996 3312 620302; Telefon numarası ise: +996 3312 263141'dir.

3. Nahcivan'da kurulan ve Nahcivan Devlet Üniversitesi'ne bağlı **"Nahcivan Atatürk Araştırma Merkezi"**dir. Başkanı Nahcivan Devlet Üniversitesi Rektörü ve Milletvekili Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ'dir. Merkezin faks numarası: +994 136 57288; Telefon numarası ise: +994 136 52366, +994 136 54406'dır.

4. Bakü'de kurulan Atatürk Araştırma Merkezi'nin Başkanı Prof. Dr. Yaşar KARAYEV'dir. Merkezin faks numarası: +99 412 988388; Telefon numarası ise: +99412 395651'dir.

5. Özbekistan'da kurulan **"Stratejik ve Mıntıkalararası Araştırmalar Enstitüsü"**nün Müdürü Prof. Dr. Mirakbar RAHMANKULOV'dur. Enstitünün faks numarası: +7 3712 406628; Telefon numarası ise: +7 3712 458704'dür.

6. İran'da kurulan **"Azerbaycan İlim ve Kültürel Araştırma Merkezi"**nin Başkanı: Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN'dir. Merkezin faks numarası: +98 41 357817; +98 41 357074; Telefon numarası ise: +98 41 63048'dir.

7. Fransa'da kurulan **"Association Culturelle Atatürk Franco Turque de Bordeaux et de la Communauté Urbaine de Bordeaux (C.U.BX.)"**nin Başkanı Fatin KOÇ'tur. Faks numarası 05 56 06 99 07'dir.

8. İran'da **"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tanıtım ve Dostluk Derneği"**nin Bakanı Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

9. Özbekistan'da ise 29 Ekim 1988 tarihinde Taşkent Devlet Üniversitesi bünyesinde **"Atatürk Araştırma Merkezi"** kurulmuştur.

10. ABD'de 2 Ağustos 1998 tarihinde Portland Eyalet Üniversitesi Kuzey - Batı Amerikan - Türk Araştırma Enstitüsü ile karşılıklı işbirliği protokolü yapılmıştır.

11. 25-29 Ekim 1999 tarihlerinde Kazakistan'ın Türkistan şehrinde yapılan Atatürk 4. Uluslararası Kongresi sırasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak - Türk Üniversitesi'nde Atatürk Araştırma Merkezi açılmıştır.

12. Romanya'da Ovidius Üniversitesi'nde "Uluslararası Kemal Atatürk Romen - Türk Araştırma Merkezi" 1999 yılı içinde açılmıştır.

13. Almanya'da Zentrum für Turkeistudien (Türkiye Araştırmaları Merkezi) ile Atatürk Araştırma Merkezi arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır.

Bu ve benzeri dernek ve araştırma merkezlerinin sayıca artması Atatürk'ün evrensel fikirllerinin tanıtımına daha da katkıda bulunacaktır. Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak amacıyla çalışmalar yapan Atatürk Araştırma Merkezi bu ve benzeri çalışmalara her zaman destek olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ÖDÜL İLÂNI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmeliği gereğince Atatürk Araştırma Merkezi tarafından bilim insanı ve araştırmacılar arasında telif, çeviri, kitap, tez dalında yarışma düzenlenmiştir.

YARIŞMAYA BAŞVURACAK ESERİN GENEL NİTELİKLERİ:

a) 2876 sayılı kanunda gösterilen, Atatürkçü Düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırma, tanıtma ve yayma faaliyetlerini teşvik etmek amacı doğrultusunda,

b) Eserin T.B.M.M.'nin 80. Yıldönümü Dolayısıyla "Üçüncü Bin Yıla Girerken Milli Egemenlik Kavramı" konusunda hazırlanmış olması,

c) Daha önce ödül almamış olması,

ç) Ödül tarihinden önceki son dört yıl içinde tamamlanmış olması,

d) Doğru ve güzel bir Türkçe ile hazırlanmış olması gerekir.

ESERİN ÖZEL NİTELİKLERİ:

Eserin yukarıda belirtilen konuda hazırlanmış, telif veya çeviri kitap, doktora tezi olması ve A4 ebadında, bilgisayarda çift aralıklı biçimde yazılmış ve her sayfada yaklaşık 250 kelime yer alacak şekilde en az 100 sayfa ve 4 nüsha düzenlenmiş olması gerekir.

BAŞVURU HÜKÜMLERİ:

a) Adayın özgeçmişi ile birlikte en geç 18 Haziran 2000 tarihine kadar Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na elden teslim edilmesi ya da iadeli taahhütlü olarak gönderilmesi gerekir.

b) Başvurular gizli tutulur.

c) Değerlendirmeye giren eserler iade edilmez.

ç) Derece alan eserler ayrıca telif ücreti ödenmeksizin Merkez yayınları arasında yayınlanabilir.

d) Merkez çalışanları ile Asli Üyeleri ve birinci dereceden yakınları yarışmaya müracaat edemez.

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞERLENDİRME JÜRİSİ:

ASİL ÜYELER

Prof.Dr.Azmi SÜSLÜ

Prof.Dr.Ömer KÜRKÇÜOĞLU

Prof.Dr.Yücel ÖZKAYA

YEDEK ÜYELER

Prof.Dr.Rifat ÖNSOY

Prof.Dr.Refik TURAN

ÖDÜLLER:

Birinciye 1.000.000.000.-TL (Birmilyar)

İkinciye 750.000.000.-TL (yediyüzellimilyon)

Üçüncüye 500.000.000.-TL (Beşyüzmilyon)

DEĞERLENDİRME SONUCUNUN İLANI:

Değerlendirme sonuçları hak kazananlara doğrudan bildirilir. Ayrıca basın ve Internet yoluyla ilân edilir.

ÖDÜL TÖRENİ:

Ödüller düzenlenecek bir törenle hak kazananlara verilir. Ödül töreninin tarihi değerlendirme sonuçları ile birlikte açıklanacaktır.

Ayrıntılı bilgi Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı N0:133 06570 Maltepe-ANKARA adresinden sağlanabilir.

Tel : 0312 232 44 16

Faks : 0312 426 98 15

e-mail : info@atam.gov.tr

www.http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi